

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
2 (31) 2023

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
2 (31) 2023

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
2 (31) 2023

ДУШАНБЕ – 2023

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилшод Сафарбек *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович *Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Наҷот *Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимшо *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Абдуназаров Хушвахт *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.*

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич *Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович *Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Исло *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятевна *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез *Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохиревна *Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Хоҷаев Давлатбек *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ *Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Бахриддин Раҳмонович *Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj. E-mail: rayotm@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ. Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Заместитель председателя управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Абдуназаров Хушвахт Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Исло Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иззатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой общеуниверситетского русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN
OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI
Series of historical, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Abdunazarov Khushvakht *Doctor of Historical Sciences, Professor, of the chair of General History, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the General University Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki .*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, Head of the chair of linguistics and comparative typology, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki .*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Tel.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ: 07(1-87) (55)
ТКТ: 070+891.550
Х-71

РУШДИ ШАБАКАҲОИ РАДИОИИ ИТТИЛООТИВУ ФАРОҒАТӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

Муқимов М.А. д.и.ф., профессори ДМТ
Холов Ш. унвонҷӯи

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Баробари ба даст овардани истиқлолият, дар низоми радиошунавонии Тоҷикистон дигаргуниҳо ба миён омаданд, аз ҷумла, шикасти қолаби барномаҳои якранг ва дертар таъсис ёфтани радиоҳои типии нави давлативу ғайридавлатие, ки пурра ҷанбаи фароғативу хабарӣ доштанд. Пайдо шудани расонаҳои нав, пеш аз ҳама, ба сатҳи зиндагӣ ва тафаккури мардум, ҳамчунин аз вазъи иқтисодии кишвар вобаста аст. Чунончи муаллифони китоби “Журналистикаи советии тоҷик” навиштаанд: “Афкори иҷтимоиву сиёсии ҳар халқ баробари тараққиёти иқтисодӣ, инкишофи адабиёту санъат аз бисёр ҷиҳат ба ривочу раванги матбуот вобаста аст, зеро пешрафтҳои иҷтимоиву сиёсӣ, пеш аз ҳама, дар саҳифаҳои он инъикос меёбанд.” [5, с. 11]. Ҳарчанд дар ин ҷо “саҳифаҳои матбуот” гуфта шудааст, вале ҳамаи воситаҳои ахбори оммаро дар бар мегирад. Мардуми Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлол ба гирифтани иттилоъ, хусусан мавҷуд будани шабакаҳои радиои иттилоотӣ аз ҳарвақта бештар ниёз пайдо карданд, чунки дар ин замони нооромӣ ҷопи матбуоти даврӣ аз як тараф суст гардид, аз тарафи дигар ба ҳар минтақа саривақт дастрас намешуд. Гузашта аз ин таъсиси шабакаҳои радиои типии нав ҷанбаи тичоратӣ дошт.

Ҳарчанд дар Тоҷикистон аввалин радиои фароғативу иттилоотӣ “Тироз” (2001) аст, вале оғози ин гуна шабакаҳои радиои ханӯз аз таъсиси студияи “Фурӯғи Ориёно” (1992) маншаъ мегирад. Моҳи июни соли 1992 студияи мазкур дар назди шабакаи дуҷуми радиои “Тоҷикистон” аввал бо номи студияи “Пайки Аҷам” ба кор шуруъ намуда ва аз 1-уми июли соли 1993 бо номи “Фурӯғи Ориёно” тағйири ном кард. То он замон ҳар ду шабакаи радиои ҷумхурӣ хабару мусиқиро як бахши кори худ медонистанд. Ҳатто барномаҳои хабарӣ дар ду ва гоҳе се соат як маротиба садо медоданд. Барномаҳои радиои Тоҷикистон солҳои зиёд дар як қолаб омода мешуданд. Бо таъсиси студияи “Фурӯғи Ориёно” ин вазъ тағйир ёфт ва шунавандагон имкон пайдо карданд, ки дар ним соат як маротиба аз навгонҳои дохилу хориҷи кишвар оғоҳ шаванд.

Саидмуроди Ҳочазод, муҳаққиқи радиои “Тоҷикистон”, менависад: “Баъдан кормандони эҷодии студия имкон доштанд, навигариҳои муҳимми дохилу хориҷи ҷумхуриро очилан ба шунавандагон расонанд, чун дар ҳар ним соат ахбор садо медод, шабакаи аввали радио аз ҷунин имкон бархурдор набуд, ахбор дар ду-се соат як маротиба пахш мешуд.” [10, с. 50]

Ҳарчанд таъсиси ҷунин студия дар Тоҷикистон аввалин таҷриба буд, вале дар Иттиҳоди Шуравӣ ин гуна радиоҳо ханӯз аз таъсиси шабакаҳои “Юность” (соли 1962) ва “Маяк” (соли 1964) ба миён омада буданд, ки аз Маскав барои ҳамаи ҷумхуриҳои шунавонда мешуд. Муҳтавои барномаҳои ин шабакаҳо иттилоотиву маърифатӣ ва фароғатӣ буданд [8, с. 169].

Дар солҳои аввали Истиқлолият ҳарчанд барои таъсиси телевизион ва радиоҳои хусусӣ заминаи ҳуқуқӣ муҳайё буд, вале бо сабаби бухрони сиёсӣ иқтисодие, ки Тоҷикистонро фаро гирифт, соҳаи телевизион ва радиошунавонӣ рушд накард. Танҳо дар аввали солҳои 90-ум кӯшишҳои таъсиси телевизионҳои ғайридавлатӣ карда шуд ва ҷанде аз онҳо муваффақ ҳам шуданд, ки иҷозатномаи фаъолиятро дарёфт кунанд.

Дар Тоҷикистон то соли 1999 ҳамагӣ як радиои сартосарӣ фаъолият мекард, ки дар мавҷҳои алоҳида барномаи яқум, барномаи дуввум, ки тавассути он барномаи бурунмарзӣ

ва “Фурӯғи Ориёно” пахш мешуданд. Бо таъсиси шабакаи радиои мустақими “Садои Душанбе” фазои иттилоотӣ каме дигар шуд. 18-уми январи соли 1999 шабакаи мазкур ба пахши барномаҳои худ шуруъ кард. Ин радио дар заминаи гуфторҳо барои сокинони шаҳри Душанбе, ки “ҳафтае шаш маротиба аз соати 12 то 13 бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ пахш мешуд, таъсис ёфтааст” [10, с. 121].

Саидмуроди Хочазод, муҳаққиқи радиои “Тоҷикистон” менависад, ки дар шабакаи наваъсиси “Садои Душанбе” “Хабархоро нисбат ба шабакаи аввали радиои “Тоҷикистон” кӯтоҳтар ва ҷолибтар ва очилан таҳияву пахш мекарданд... Таҳиягарони барномаҳои хабарӣ кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки бо таҳия ва пешниҳоди ҷолиби ахбор тавачҷуҳи шунавандаро бештар ҷалб созанд.” [10, с. 121]. Мустақиман пахш шудани барномаҳои шабакаи мазкур имкон дод, ки журналистони радио маҳорати худро тақвият бахшанд. Шабакаи мазкур барои рушди радиожурналистикаи муосир дар Тоҷикистон мусоидат кардааст. Азбаски шабака мустақим фаъолият мекард, қироати хабар ва тарзи пешниҳоди он тавачҷуҳи вижа талаб менамуд. Мухаррирони баҳши хабарӣ ҳам ин қоидаҳоро риоя мекарданд. Даре нагузашта мавҷи радиои мазкур дар саросари кишвар дастраси мардум шуд. Мухаррирону хабарнигорони шабакаи мазкур вобаста ба хоҳиши шунавандагон барнома омода месохтанд. Хабархоро дар барномаи “Паём” кӯтоҳ ва муъҷаз қироат мекарданд, ба муҳимияти хабар тавачҷуҳи хоса медоданд. Мустақиман қироат кардани номаву дархостҳои шунавандагон, тамоси мустақими телефонӣ дар барномаи радиои мазкур аз вижагиҳое буданд, ки шунавандагонро ба худ бештар ҷалб мекард. Барномаҳои радиои мазкур дар шакли комилан нав барои мардуми Тоҷикистон омода мешуданд. Таҷрибаи барномаҳои тафреҳии саволу ҷавоб, мусиқҳои эстрадӣ, гузоришҳои мустақими “Садои Душанбе” минбаъд дар шабакаҳои радиои тичоратӣ, ки онҳо низ мустақиман барнома пахш мекарданд, истифода шуданд.

Дар барномаҳои шабакаи “Садои Душанбе” ҳам иттилоъ, ҳам фароғат ва ҳам таҳлил ба мушоҳида мерасад. Вале аз таҳлили барномаҳои ин шабака бармеояд, ки ҷанбаи фароғатии онҳо бештар аст. Таъсиси радиои “Садои Душанбе” на танҳо барои ба миён омадани дигар шабакаҳо замина гузошт, балки мактаби таҷрибавие шуд, ки баъдан чанде аз кормандони болаёқати он барои қор ба радиоҳои хусусӣ гузаштанд.

Охири солҳои 1990-ум ва ибтидои солҳои 2000-ум вазъи иҷтимоиву иқтисодии кишвар рӯ ба беҳбудӣ овард. Соҳибқорон оҳиста-оҳиста ба сармоягузорӣ дар рушди ҷомеа сахм мегузоштанд. Созмонҳои байналмилалӣ ҳам барои рушди соҳаҳои кишвар, хусусан матбуот, маблағгузорӣ карданд. Маҳз ҳамин гуна шароит барои ба миён омадани радиоҳои хусусӣ замина гузошт. Танҳо пас аз 10 соли истиқлол аввалин радиои мустақил дар Тоҷикистон арзи ҳастӣ кард.

Баъд аз соли 2002 дар кишвар низоми нави радио ба вучуд омад, ки шабакаҳои радиои типӣ нав ба фаъолият оғоз карданд. Дар баробари радиоҳои давлатӣ радиоҳои хусусӣ ба вучуд омаданд, ки миёни расонаҳои ахбори оммаи электронӣ рақобатро ба миён овард. Дар баробари барномаҳои тулонӣ барномаҳои кӯтоҳ ва бо диди нав таҳия гардиданд. Вале то дер боз аз нигоҳи касбӣ ва техникӣ барномаҳои радиои “Тоҷикистон” мавқеи худро дар фазои иттилоотӣ нигоҳ доштанд.

Ҳамин тавр, дар се соли аввали асри XXI дар Тоҷикистон пайи ҳам се радиои нав барои фаъолият иҷозатнома гирифтанд. Акнун сокинон барои гирифтани иттилоъ манбаи алтернативӣ пайдо карданд. Ба гуфтаи муҳаққиқи рус А. А. Шерел, “... аввалин бор барои мо озодии интиҳоби иттилоъро ҳамоно радиоҳои мавҷи кӯтоҳ (FM) доданд” [6, с. 7].

Ҳамин тавр, аввалин радиои мустақил дар Тоҷикистон ва аввалин радио дар басомади FM - радиои “Тироз” ба фаъолият оғоз кард. То он замон шабакаҳои радиои кишвар дар мавҷҳои дур ва миёна пахш мешуданд. Ҷамъияти масъулияташ маҳдуди Ширкати телевизион ва радио-рекламавии “Тироз” соли 2000-ум дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд таъсис ёфта, аз 1-уми марти соли 2001-ум ба пахши барномаҳои худ оғоз кардааст. Бо гузашти беш аз 20 сол аз оғози фаъолияти радиои мазкур мавҷи он бештар аз нисфи вилояти Суғдро фаро мегирад. Бо таъсиси “Тироз” радиоҳои давлатӣ, ки рақибе дар он замон надоштанд, акнун масъулияташон бештар шуд, чунки бозор ва рақобати иттилоотӣ ба миён омад.

Дар охири солҳои 90-уми асри XX дар низоми радиошунавонии ҳамаи кишварҳои собиқ ҷамоҳири сотсиалистии шуравӣ дигаргунӣ ба миён омада, шабакаҳои нави радиои арзи ҳастӣ намуданд. Ба андешаи муҳаққиқи рус Я. Н. Засурский, дар он солҳо “Дар баробари радиои давлатӣ, шабакаҳои тичоратӣ, хусусӣ ва дигар нави радиои тавсеа ёфтанд. Таъсиси онҳо дар низоми радиошунавонӣ мунҷар ба дигаргунӣ шуд. Дар муддати кӯтоҳ (дар муддати 6-7 сол) таъсиси радиои ғайридавлатӣ ба инҳисори давлатӣ хотима дода, сабаби пайдо шудани бозори нави ВАО-и электронӣ гардиданд.” [7, с. 169].

Радиои “Тироз” дар аввал як радиои мусиқӣ-иттилоотӣ буда, бо сабки нави худ, ки бештар ба ҷавонон равона шуда буд, дар атрофи шаҳри Хучанд шунавандагони зиёдеро ба худ ҷалб сохт. Ҳоло радиои мазкур рӯйи мавҷи 103,7 FM ва 106,7 FM дар як шабонарӯз 21 соат барномаҳои иттилоотӣ, фарҳангӣ-фароғатӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пахш мекунад. Б. Исомиддинов дар монографияи худ дар бораи барномаҳои ин шабака чунин навиштааст: “Барномаҳои радиои “Тироз”, ки асосан характери иҷтимоӣ доранд, ба баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқӣ ва маърифатнокии шаҳрвандон равона шудаанд. Барномаҳои он мавзӯҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва варзиширо инъикос карда, ҳар наشري он ба аудиторияи мушаххас равона мешавад” [3, с. 73].

Баъд аз як соли фаъолияти радиои “Тироз” дар пойтахти кишвар аввалин шабакаи радиои хусусӣ – Радиои “Азия Плюс” 9-уми сентябри соли 2002 дар басомади FM ба кор оғоз кард. Бо вучуди он ки муассисони радиои мазкур ханӯз соли 1998 ҳамаи техникаву ҳуҷҷатҳои лозимӣ барои таъсиси чунин радиоро омода карда ба мақомот дархости иҷозат дода буданд, вале бо сабабҳои гуногун то чор соли дигар натавонистанд, иҷозатномаи фаъолияти радиоро ба даст оранд.

Ҳамин тавр, 9-уми сентябри соли 2002 дар рӯзи 11-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон радиои “Азия Плюс” расман ба фаъолият оғоз кардааст. Дар замони истиқлол ин аввалин радиои хусусӣ дар пойтахти кишвар буд. Чунон ки аз навиштаи Оҷонсии хабарии “Азия Плюс” маълум аст, радиои мазкур бо кӯмаки созмони ЮНЕСКО таъсис ёфтааст.

Радиои “Азия Плюс” дар формати иттилоотӣ-мусиқӣ бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ шабонарӯзӣ барнома ва мусиқӣ пахш мекунад. Ба андешаи Иброҳим Усмонов, “Ин радиои хусусияти тичоратӣ-фарҳангӣ дошта, барои ҷавонон пешбинӣ шудааст ва бештар оҳангҳои аврупоиро истифода мекунад” [9, с. 260]. Ҳарчанд ҳоло радиои мазкур ба таври шабонарӯзӣ фаъолият мекунад, дар соли аввали таъсисёбӣ аз соати 6-и субҳ то 19-и бегоҳ барнома пахш менамуд. Дар ин муддат 11 наشري хабарии седақиқай, аз ҷумла 4 наشري тоҷикӣ ва 7 наشري русӣ, пахш мешуд. Яъне блоки русии радиои мазкур бештар буд. Дар давоми фаъолияти худ дар радиои “Азия Плюс” барномаҳои зиёде таъсис ёфта, қисме аз онҳо бо сабаби миёни шунавандагонаншон маҳбубият пайдо карда натавонистанд ё сарпараст наёфтанд аз байн рафтанд, вале барномаҳои ҳастанд, ки аз рӯзи оғози радиои мавҷуданд. Аз ҷумла барномаи иттилоотии “Хабар” барномаи фароғатии “Аз самими дил” солҳои зиёд дар ин радиои таҳия мешаванд. “Радиои “Азия Плюс” ханӯз аз рӯзҳои нахустини фаъолият дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ маишӣ ва фарҳангии кишвар саҳм мегузошт. Барномаҳои иҷтимоии “Шаҳри ман”, “Насли солим”, “Ҳуқуқи Шумо” ва ғайра ба масъалаҳои мубрами ҳаёти ҷомеа иртиботи қавӣ доштанд. Дар чунин барномаҳо мутахассисони соҳаҳои дахлдор иштирок намуда, ба саволҳои шунавандагон мустақиман посухи дақиқ ва мушаххас медиоданд” [2, с. 281]. Бо вучуди он ки барномаҳои ин радиои солҳои фаъолияти худ такмил ёфтаву масъалаҳои муҳими ҷомеаро баррасӣ карданд, дар он камбудиву норасогиҳои мушоҳида мешавад. Масалан, дар баъзе барномаҳои калонҳаҷми “Азия Плюс” суҳбатҳои тулонӣ ва такроргуӣ ба назар мерасад. Радиои FM-ро бештар вақт ровиёни он шинохта мекунад, аз ин рӯ саҳлангорӣ ровиён ба обрӯйи радиои ҳам таъсир мерасонад.

Баъд аз 8 моҳи фаъолияти радиои “Азия Плюс” дар шаҳри Душанбе боз як радиои хусусӣ дигар ба кор оғоз намуд. 7-уми майи соли 2003 шабакаи радиои шабонарӯзӣ бо номи “Ватан” ба фаъолият оғоз намуд, ки фазои иттилоотии пойтахтро боз ҳам пурратар кард. Радиои “Ватан” рӯйи мавҷи 106 FM дар Душанбе ва атрофи он ва аз охири соли 2009 рӯйи мавҷи 102,4 FM дар вилояти Хатлон бо забонҳои тоҷикӣ (80 дарсад) ва русӣ (20 дарсад) барнома ва мусиқӣ пахш мекунад. Радиои мазкур ҳудуди 2 миллион шунаванда

дошта, синну соли миёнаи онҳо 25-45-сола аст. Формати барномаҳои радиои “Ватан” иттилоотӣ-музикӣ буда, муассиси он Далер Амонов аст. “Фаъолияти ин радио ба тақвият додани раванди рушди демократии ҷомеа ва гуногунандешӣ равона шудааст. Бо ин мақсад, ҳамаи ҷанбаҳои вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар бетарафона дар барномаҳои он инъикос меёбанд” [3, с. 76]. Аксари кормандони радиои мазкур, ки дар радиову телевизионҳои давлатӣ таҷриба доштанд, бо диди нав ба радиои “Ватан” омада бо барномаҳои ҷолиб ва услуби хоси омодаسازی хабар шуҳрати радиоро зиёд карданд. Бояд қайд кард, ки радиои “Ватан” як расонаи таҷрибавие шуд, ки чанде аз кормандони он минбаъд хабарнигорони машҳур шуда, бархе аз онҳо дар таъсиси чунин шабакаҳои радиои сахм гузоштанд.

Моҳи сентябри соли 2004 Ширкати “Ориёно Медиа” радиои “Русское Радио – Ориёно” (радиои “Ориёно”)-ро таъсис дод. Радиои мазкур шабонарӯзӣ дар формати иттилоотӣ-музикӣ фаъолият мекунад. Радиои мазкур бо дастгирии сафорати Русия дар Тоҷикистон таъсис ёфта, мавҷаш дар Душанбе ва қисман атрофи пойтахт паҳн мешавад. Ду соли аввал бо номи “Русское радио Ориёно” фаъолият карда, қисман барномаҳои “Русское Радио”-и Русияро бозпахш менамуд. Баъдан номашро ба “Ориёно” иваз намуд ва танҳо аз Тоҷикистон бо забони русӣ барномаҳои иттилоотӣ ва фароғатӣ таҳия менамояд. Ин шабака, асосан, ба музикии ғарбӣ таваҷҷуҳ мекунад. Аз 1-уми сентябри соли 2016 радиои “Ориёно” тағйири ном карда, “Радиои пойтахт”-ро гирифтааст ва дар ихтиёри гурӯҳи музикии “Западный квартал” қарор дорад.

Аз соли 1999 то соли 2004 панҷ шабакаи радиои ба миён омаданд, вале се соли баъд дар пойтахт ягон радиои нава ба қор оғоз накард. Ҳарчанд дар ин миён нашрияҳои таъсис дода шудаанд, рушди радио ҳамоно аз расонаҳои ҷопӣ мисли ҳарвақта ақиб мемонд.

Баробари ба даст овардани истиқлол низоми радиошунавонии ҷумҳурӣ ҳам ба дигаргуниҳо рӯ ба рӯ шуд. Қолабҳои барномасозии соҳти шуравӣ оҳиста-оҳиста тағйир ёфт ва муҳтавои барномаҳо бештар масъалаҳои миллиро дар бар гирифтанд. Таъсиси шабакаҳои иттилоотиву фароғатӣ нишон дод, ки ин шабакаҳо миёни дигар формати радиоҳо шунавандагони бештар доранд ва аз нигоҳи фаврияти паҳши иттилоъ пешқадам ҳастанд.

Яке аз дигаргуниҳо пас аз таъсиси FM-радиостансияҳо ин аст, ки дар низоми радиошунавонӣ барномаву музикаҳои хориҷӣ, хусусан русӣ бештар шуданд. Масалан, 50 дар сад барномаҳои радиои “Азия Плюс” русӣ ва 50 дар сади барномаҳои он бо забони тоҷикӣ таҳия мешаванд, аммо музикӣ бештар русӣ садо медиҳад. Радиои “Ватан” дар оғоз ва чанд соли фаъолияти худ 20 дар сад бо забони русӣ ва 80 дар сад бо тоҷикӣ барнома паҳш мекард. Радиои русии “Ориёно” пурра ба забони русӣ равона шудааст.

Соли 2007 таъсиси радиои “Имрӯз” на танҳо фазои иттилоотии кишварро пурратар намуд, балки миёни воситаҳои ахбори омма барои соҳиби бозор шудан як навъ рақобати иттилоотиро ба вучуд овард. Баъд аз эфири техникӣ чандҳафтаина дар моҳи июни соли 2007 радиои ғайридавлатии “Имрӯз” дар фазои иттилоотии Тоҷикистон аз 9-уми августи соли 2007 расман ба паҳши барномаҳои худ шуруъ намуд. Муассиси Радиои “Имрӯз” ҶДММ “Ориёно Медиа” мебошад, ки аллақай таҷрибаи таъсиси “Русское радио “Ориёно”-ро дошт.

“Имрӯз” радиои иттилооти-фароғатӣ буда, дар солҳои аввали фаъолият танҳо бо забони тоҷикӣ барнома ва музикӣ паҳш менамуд. Солҳои охир аз мавҷи ин радио бо забони русӣ ҳам музикӣ шунида мешавад. Дар замони таъсиси радиои “Имрӯз”, ки барномаҳои фақат дар пойтахт ва атрофи он паҳш мешуд, дар баробари 3 шабакаи радиои давлатӣ дар ин ҳудуд радиоҳои хусусии “Азия Плюс”, “Ватан” ва радиои русии “Ориёно” фаъолият мекарданд. То он замон ягон радиои мустақил пурра бо забони тоҷикӣ барнома ва музикӣ паҳш намекард. Ба ин манзур метавон гуфт, ки “Имрӯз” аввалин радиои мустақили миллии иттилоотӣ аст.

Дар соли 2007 дар ҳар 15 дақиқа хабар паҳш кардани як радио барои ҷомеаи Тоҷикистон падидаи нав буд. Албатта, танқид ва фошгӯӣ дар нашрияҳои даврӣ, ки аслан, ҳафтанома буданд, ба таври фаровон ба ҷашм мерасид, вале дар як соат ҳадди ақал 4

маротиба шунидани хабар аз як радиои мустақил дар низоми радиошунавонии Тоҷикистон таҷрибаи нав буд.

Бо таъсиси шабакаҳои радиои ғайридавлатӣ дар низоми радиошунавонии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳаввулотӣ назаррас ба миён омад. Барномаҳо бояд бо назардошти даромади моли овардани он тарҳрезӣ ва таҳия шаванд, зеро дар радиои ғайридавлатӣ чалби таваҷҷуҳи рекламадиҳандаҳо хеле муҳим аст. Яке аз фарқҳои асосии радиои хусусӣ аз радиои давлатӣ дар он аст, ки радиои давлатӣ аз ҳисоби буҷет ва радиои хусусӣ аз ҳисоби суратҳисоби худ радиои маблағгузорӣ мешаванд. Аз ин рӯ, таъсиси радиои хусусии FM, пеш аз ҳама, ҷанбаи тиҷоратӣ доштанд. Радиои “Имрӯз” ҳам истисно нест.

Тули 15 соли фаъолият радиои “Имрӯз” дар баробари дигар расонаҳои хабарӣ тавонист, дар таъмини аҳоли бо иттилоот, баррасии масъалаҳои ҷомеа, баланд бардоштани маърифати мардум сармат гузарад. Инчунин дар ин муддат таҷрибаи кор ва таҳияи барномаҳои ин шабака дар баъзе радиои дигар истифода шуданд, ки ин аз саҳми Радиои “Имрӯз” дар рушди низоми радиошунавонии тоҷик дарак медиҳад.

То соли 2007 дар шаҳри Душанбе ва атрофи он радиои сирф иттилоотӣ фаъолият намекард. Ҳам радиои “Азия Плюс” ва ҳам “Ватан” ҳар соат ва гоҳе дар ним соат як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ барномаи хабарӣ пахш мекарданд ва ин шабакаҳои радиои бештар ба пахши мусиқӣ майл доштанд.

Радиои “FM Ховар” (Минбаъд радиои “Ховар”) дар асоси пешниҳоди Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар” (Минбаъд АМИТ “Ховар”) бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 285 бо ҳадафи таъмини саривақтии мардум бо иттилоот расмӣ таъсис ёфтаст. Радиои мазкур ҳамчун Корхонаи воҳиди давлатии “FM Ховар” дар назди Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар” ба қайд гирифта шуда, пахши барномаҳо аз 2-юми июни соли 2011 шуруъ кардааст. Тавассути ин радио хабарҳои расмӣ ба таври фаврӣ ба мардум расонда мешаванд.

Бо назардошти шабакаи иттилоотӣ будан радиои “Ховар” дар ҷумҳурӣ ягона радиои расмист, ки дар як шабонарӯз аз ҳама бештар хабар пахш мекунад. Ба ҳисоби миёна дар 24 соат 150 дақиқа хабар хонда мешавад, ки ин дар муқоиса ба барномаҳои ҳамаи радиои давлативу ғайридавлатӣ бештар аст.

Бо вучуди рақобати зиёд дар фазои иттилоотии Тоҷикистон радиои “Ховар” тавонист, тули 11 соли фаъолият мавқеи худро дар ин фазо мустаҳкам кунад. Айни ҳол, радиои “Ховар” ягона радиои дар кишвар аст, ки аз ҳама бештар – ҳар сӣ дақиқа бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ барномаи иттилоотӣ пахш мекунад.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ ҳудуди 30 радиои давлативу ғайридавлатӣ барномаҳои худро бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ пахш мекунанд, аммо на ҳамаи онҳо барои тамоми сокинони кишвар дастрас ҳастанд. Шабакаҳои радиои иттилоотиву фароғатӣ дурнамои хуб доранд. Барои рушди онҳо бояд концепсияи махсуси рушди фаъолият мавҷуд бошад. Ҳамчунин бештар мешуд, агар аз тарафи давлат барои рушди шабакаҳои радиои, сарфи назар аз шакли моликиятшон, имтиёзҳо дода шаванд.

Адабиёт:

1. Азимов А. Проблемаҳои радиои ғайриҳукумати [Матн]. (Маҷмуаи мақолаҳо) / А. Азимов // Боли сухан. – Душанбе: Сино, 2004. – С. 12.

2. Аҳмедова М. А. Таърихи ташаккули радиои “Азия Плюс” [Матн] / М. А. Аҳмедова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2017. - № 4/2. – С. 281.

3. Исомидинов Б. Т. К истории частной журналистики Таджикистан [Текст]. (монография) / Б.Т. Исомидинов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – С. 76.

4. Как рождалось радио «Азия-Плюс» [Захираи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://www.news.tj/en/news/tajikistan/society/20160730/kak-rozhdalos-radio-aziya-plyus> (Санаи мурочиат: 11.12.2017).

5. Нуралиев, А. Саъдуллоев, А. Усмонов, И. Гулмуродов, П. Журналистикаи советии тоҷик [Матн] / [А. Нуралиев ва дигарон]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 11.

6. Радиожурналистика [Текст] / [Под ред. А. А. Шерель]. – М., Издательство Московского университета, 2000. – С. 7.
7. Система средств массовой информации России [Текст]: Учеб. пособие для вузов / [Я. Н. Засурский, М. И. Алексеева, Л. Д. Болотова и др.]; Под ред. Я. Н. Засурского. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С.196.
8. Телевидение и радиовещание СССР [Текст] / [С.П. Алексеев, А.И. Ахтырский, А.Х. Бикчантаев и др. Сост. В.П. Волков, В.Н. Козловский, А.Н. Приходько; Под общ. ред. А.П. Болгарева]. – М.: Искусство, 1979. – С. 169.
9. Усмонов И. К., Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик [Матн] / И. К. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе: Азия-Принт, 2008. – 260 с.
10. Хочазод, С. Таърихи радиои Тоҷикистон [Матн]. (Қисми 2) / С. Хочазод. – Душанбе: Деваштич, 2006. – С. 50.

РУШДИ ШАБАКАҶОИ РАДИОИИ ИТТИЛООТИВУ ФАРОҶАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Радиои тоҷик таърихи нисбатан тӯлонӣ дошта бошад ҳам, он танҳо пас аз Истиклолияти давлатии Тоҷикистон низоми худро пайдо кард. Ин низом гуногунранг буда, шабакаҳои давлативу ғайридавлатиро фаро мегирад.

Яке аз аввалин шабакаҳои радиой, ки пас аз истиқлолият ба вучуд омад, ин шабакаи мустақими “Садои Душанбе” (1999) мебошад. Аввалин шабакаи ғайридавлатӣ радиои “Тироз” (2001) аст. Пас аз ин шабака радиоҳои “Азия-Плюс” (2002), “Ватан” (2003), “Ориёно” (2004) таъсис ёфта, низоми радиошунавонии ғайридавлатиро такмил бахшиданд.

Бо таъсири ин шабакаҳо ва ҳамчунин омилҳои иҷтимоиву сиёсӣ соли 2007 радиои иттилоотии ғайридавлатии “Имрӯз” ва соли 2011 радиои давлатии “Ховар” ба вучуд омаданд. Ин шабакаҳои радиой бо вучуди таъиноти гуногун доштан як мақсадро дунболагирӣ мекунанд, ки он саривақт ба ҷомеа расондани иттилооти муҳими рӯз аст.

Радиоҳои “Имрӯз” ва “Ховар” аз нигоҳи сохтор, тарзи фаъолият, дастрасии мавод, коркард ва паҳши иттилоот вижагиҳои умумӣ ва хоса доранд. Радиои “Ховар” бо таъминоти кадрӣ, усулҳои бадастовардани иттилоот ва саривақт паҳш намудани он аз радиои “Имрӯз” бартарӣ дорад. Паҳши мустақими барномаҳо, иртиботи мутақобилаи студия бо шунавандагон ва имконоти васеи техники аз вижагиҳои хоси радиои “Имрӯз” махсуб меёбад.

Клидвожаҳо: Радио, Радиои “Имрӯз”, Радиои “Ховар”, Тоҷикистон, жанр, ахбор, паҷуғиш, ташаккул, иттилоотӣ, иттилоъ, журналистика, радиожурналистика, рӯзноманигорӣ, радиошунавонӣ, таҳлил, таҳқиқ, баррасӣ, инъикос.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ РАДИОСТАНЦИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Несмотря на то, что таджикское радио прошла долгий исторический путь, оно сформировало свою систему только после Государственной независимости Таджикистана. Своей своеобразностью данная система охватывала как государственные, так и негосударственные каналы.

Одним из первых радиоканалов, возникших после Независимости, является прямой радиоканал “Садои Душанбе” (1999). Первым частным радио является “Тироз” (2001). После были учреждены радиоканалы “Азия-Плюс” (2002), “Ватан” (2003), “Ориёно” (2004), которые усовершенствовали частное радиовещание.

Под влиянием данных радиоканалов и политических и социальных факторов в 2007 г. появились частное информационное радио “Имруз”, а в 2011 г. – государственное радио “Ховар”. Данные радиоканалы, независимо от своей направленности преследуют одну цель – своевременное информирование общества.

Радио “Имруз” и “Ховар” имеют общие и специфичные черты по структуре, способа деятельности, доступности материалов, обработки и передачи информации. Радио «Ховар» превосходит радио «Имруз» по кадровому составу, методам получения информации и ее

своевременной трансляции. Прямая трансляция программ, взаимная коммуникация между студией и слушателями и широкие технические возможности являются отличительными чертами радио «Имруз».

Ключевые слова: радио, радио “Имруз”, радио “Ховар”, Таджикистан, жанр, новости, исследование, формирование, информационный, информация, журналистика, радиожурналистика, радиовещание, анализ, рассмотрение, освещение.

DEVELOPMENT OF INFOTAINMENT RADIO STATIONS IN TAJIKISTAN

Even though the Tajik radio has come a long historical way, it formed its own system only after the State Independence of Tajikistan. With its originality, this system covered both state and non-state channels.

One of the first radio channels that emerged after Independence is the direct radio channel “Sadoi Dushanbe” (1999). The first private radio is "Tiroz" (2001). After that, the radio channels “Asia-Plus” (2002), “Watan” (2003), “Oriono” (2004) were established, which improved private broadcasting.

Under the influence of these radio channels and political and social factors, in 2007, the private news radio “Imruz” appeared, and in 2011, the state radio “Khovar”. These radio channels, regardless of their direction, pursue one goal - timely informing the society.

Radio "Imruz" and "Khovar" have common and specific features in terms of structure, mode of operation, availability of materials, processing and transmission of information. Radio "Khovar" surpasses radio "Imruz" in terms of personnel, methods of obtaining information and its timely broadcast. Live broadcast of programs, mutual communication between the studio and listeners and wide technical capabilities are the hallmarks of Imruz radio.

Key words: radio, radio “Imruz”, radio “Khovar”, Tajikistan, genre, news, research, formation, informational, information, journalism, radio journalism, broadcasting, analysis, review, coverage.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мукимов М.А. – доктори илми филология, профессори кафедраи журналистикаи байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: (+992) 935017232;

Холов Шодмон – унвонҷӯи Муассисаи давлатии таълимии “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода”, Суроға: 734032 шаҳри Душанбе, кӯчаи Борбад 73 а. Тел: (+992) 934462539.

Сведения об авторах: Мукимов М.А. - доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики Национального университета Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 935017232;

Холов Шодмон - соискатель государственного образовательного учреждения «Таджикистанский государственный университет культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», Адрес: 734032, г. Душанбе, улица Борбад, 73 а. Тел.: (+992) 934462539.

Information about the authors: Mukimov M.A. - Doctor of Philology, Professor of the Department of International Journalism of the National University of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel: (+992) 935017232;

Kholov Shodmon. - Competitor of the state educational institution "Tajik State University of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzade", Address: 734032, Dushanbe, Borbad street, 73 a. Tel.: (+992) 934462539.

УДК-81.111 (2 точ)
ББК-81 (2 точ)
Х-66

СТРАДАТЕЛЬНЫЙ ЗАЛОГ

Холикзода А., к.ф.н., доцент
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Среди языков мира индоевропейская семья языков является удобным объектом для самых обширных в пространстве и времени, самых разнообразных и глубоких исследований в силу того, что эти языки распространены от Центральной Азии до Атлантики, засвидетельствованы письменными памятниками на протяжении почти четырех тысячелетий, являются носителями культур хотя и разного уровня, но весьма Древних, в том числе и таких, которые принадлежат к самым богатым из всех когда-либо существовавших на земле, и, наконец, в силу того, что на некоторых из этих языков имеется обширная литература Высоких достоинств. По той же причине эти языки долгое время были исключительным объектом исследований лингвистов.

Термином «индоевропейский» обозначается семья языков, про-исходящих из одного общего языка и последовательно вычленившихся из него путем отделения. Это обширное историческое явление, которое мы охватываем в его целом благодаря тому, что перво-начальная общность на протяжении веков распадалась на ряд отдельных историй, каждая из которых есть история одного какого-либо языка;

Удивительно, что, хотя этапы этих миграций и обособлений остаются нам неизвестны, мы можем с уверенностью указать народы, составлявшие первоначальную общность, и отличить их от всех других как народы индоевропейские. Основания для этого дает язык, и только язык. Понятие «индоевропейский» относится прежде всего к языку, и если мы можем распространить его за пределы языка на другие области культуры, то опять-таки только на основе языковых данных. В индоевропейских языках, как ни в какой другой области языкового мира, понятие генетического родства имеет точный смысл и ясное обоснование.

Более того, в индоевропейской находим эталон межъязыковых соответствий, служащих для определения семьи языков и позволяющих восстанавливать её прошлые этапы вплоть до первоначального единства.

В течение последнего столетия сравнительно-историческое изучение индоевропейских языков протекало в двух противоположных, но взаимно дополняющих друг друга направлениях. С одной стороны, исследования имели целью реконструкции общего прототипа, основанные на сравнении элементов, простых или сложных, допускающих такое сравнение от языка к языку; этими элементами могут быть фонемы, целые слова, части слов — флексий и т. д. Таким путем создаются модели, которые в свою очередь служат инструментом новых реконструкций. С другой стороны, идя в противоположном направлении, исследователи отправлялись от какой-либо достоверно установленной индоевропейской формы и прослеживали формы, развившиеся из нее, пути диалектных расхождений и вновь складывающиеся единства. Элементы, унаследованные от общего языка, оказываются включенными в независимые друг от друга структуры отдельных языков, где они подвергаются преобразованиям и приобретают новое значение.

Явление активного и пассивного залогов можно находить в индоевропейских языках, засвидетельствованных историей, тройное членение: активный залог, средний залог, пассивный залог. Симметрия трех «залогов» отнюдь не является чем-то органическим. Она удобна для изучения синхронного состояния языка, но именно для данного периода в истории греческого языка. Компаративисты давно установили, что в общей эволюции индоевропейских языков пассив это видоизменение среднего залога, от которого он проходит и с которым сохраняет непосредственные связи даже тогда, как он обособился в отдельную категорию. Индоевропейский глагола

характеризуется, таким образом, оппозицией только двух диатез — активного залога и среднего залога, или медиума, если называть их традиционными терминами.

Совершенно очевидно поэтому, что значение этого противопоставления в системе глагольных категорий должно быть чем-то совсем иным, чем можно было бы себе представить, исходя из языка, где господствует противопоставление только актива и пассива.

Вопрос заключается не в том, что различие «актив — медиум» следует считать более адекватным, чем различие «актив — пассив», или наоборот. И то и другое членение вызывается нуждами языковой системы, и задача состоит прежде всего в том, чтобы установить эти потребности, в том числе и потребности промежуточного периода, когда средний залог и пассивный залог сосуществовали. Но если взять две крайние точки эволюции, то мы видим, что глагольная форма активного залога противопоставляется сначала форме среднего залога, потом — форме пассивного залога.

В этих двух типах противопоставлений мы имеем дело с различными категориями, и даже член, общий для них—«активный залог»,— не может иметь в противопоставлении со «средним залогом» то же значение, что в противопоставлении «пассиву». Привычную для нас оппозицию актива и пассива можно представить — в общих чертах, но для нас этого сейчас достаточно — как оппозицию действия совершаемого и действия, претерпеваемого.

Своеобразием индоевропейского глагола является то, что в нем содержится указание, только на связь с субъектом, но не с объектом. В отличие например, от глагола в языках американо индейских индоевропейский глагол не включает показателя, уточняющего цель (или объект) процесса. Следовательно, если взять глагольную форму изолированно, то невозможно сказать, переходна она или непереходна, позитивна или негативна в своем контексте, предполагает ли она дополнение именное или местоименное, в единственном числе или во множественном, лицо или не-лицо и т. п. Все представляется и оформляется по отношению к субъекту. Однако глагольные категории, которые объединяются во флексиях, не все в одинаковой степени являются конституирующими для глагола: лицо выражается также в местоимении, число — в местоимении и существительном. Остается, таким образом, наклонение, время и, что важнее всего, «залог» фундаментальная диатеза субъекта в глаголе; она обозначает положение субъекта относительно процесса, благодаря чему процесс оказывается определенным в самой своей основе.

Страдательный залог считается маркированным членом оппозиции “актив - пассив”. В любых образованиях страдательный залог — аналитическое сочетание вспомогательного глагола **be** и причастия прошедшего времени. Значение этого залога заключается в направленности действия на лицо или предмет.

В системе английского глагола может быть выделена группа глаголов, семантика которых несовместима с содержанием страдательного залога. Это глаголы **be, seem, become, belong, resemble** и другие. [Мальчевская,1970,36]

Вопрос о включении в систему страдательного залога форм длительного будущего и перфектно - длительных форм является спорным. Однако, как показывает языковой материал, эти формы получили достаточно широкое распространение в художественной литературе.

Там, где возможен выбор между употреблением действительного залога и страдательного, употребление последнему может обуславливаться

рядом причин:

1. Активное подлежащее, обозначающее деятеля, неизвестно или не может быть легко установлено: **The city is well supplied with water.**

Город хорошо снабжается водой.

2. Активное подлежащее, обозначающее деятеля из контекста. **The door opened by John.** Джон открыл дверь.

3. Конструкция служит средством связи: **He rose to speak and was listened with enthusiasm. Он поднялся, чтобы говорить, и был выслушан с воодушевлением.**

А.М. Мухин относит залог к синтаксическому уровню языка, а не к морфологическому. Он пишет, что подобно временным различиям, различия по линии залога связаны с глаголом как одной из частей речи и поэтому их следовало бы рассматривать применительно к морфологическому уровню языка. Однако, если носителями временных различий являются морфемы, выделяемые на базе морфологической связи в рамках глагола, то носителем залоговых различий оказываются уже глагольные формы в целом или сочетания глагольных форм (глагол — связка + причастие, которые выделяются уже на базе синтаксической конструкции. [Мухин 1976,96].

Эту точку зрения поддерживают М.М. Гухман, Л.Л. Буланин, Г.Пауль и другие.

Обычно категория залога определяется как глагольная категория, выражающая отношение действия к его субъекту. Однако это широко распространенное определение залога может быть применено к английскому языку с некоторыми ограничениями, в основном только в отношении действия к его субъекту или объекту, представленному подлежащим. В английском глаголе нет специальной формы, которая указывала бы, как соотносится действие с объектом, представленным в дополнении.

О. Есперсен отмечает, что является ли глагол в синтаксическом смысле активным или пассивным зависит только от его формы, хотя он и не исключает возможности выражения активного действия страдательной формой. В самих понятиях нет ничего такого, пишет Есперсен, что позволило бы навесить на глаголы ярлыки “активный” и “пассивный”. Что касается английского термина “залог”, то он заменяет его термином “turn” — “оборот” [Есперсен,1958,56].

Страдательный залог имеет свои особенности при переводе. Если сказуемое выражено глаголом в страдательном залоге, то подлежащее не выполняет действия, а подвергается действию, выраженному этим глаголом. При переводе на русский язык страдательную конструкцию можно передать следующими способами. Русской формой страдательного залога данного глагола в соответствующем времени, лице и числе:

The paper was written last year.

Статья была написана в прошлом году.

Подлежащее английской страдательной конструкции от целого ряда глаголов следует переводить косвенным или прямым дополнением (т. е. в дательном, винительном и творительном падеже), а сказуемое (форму страдательного залога) — неопределенно-личной формой глагола:

I was shown the new photographs.

Мне показали новые фотографии.

He was asked to wait.

Его попросили подождать.

При следующих глаголах, употребленных в страдательном залоге, подлежащее английского предложения следует переводить дательным, винительным или творительным падежом:

to order to — приказывать

to permit — позволять, разрешать

precede to — предшествовать

to promise — обещать

to refuse — отказывать

to send — посылать, присылать

to show — показывать

to tell — сказать, велеть

to threaten — угрожать и т.д.

При употреблении в страдательном залоге ряда глаголов, требующих после себя предлога (например, смотреть на посетителей), английское подлежащее с от-носящимся к нему и к глаголу предлогом переводится дополнением с соответствующим предлогом, а сказуемое — неопределенно-личной формой глагола:

The new discovery was much spoken about.

О новом открытии много говорили.

The visitors were looked at with great interest.

На посетителей смотрели с большим интересом.

Некоторым глаголам с предлогами в русском языке также соответствуют глаголы, принимающие предложное дополнение:

to agree on (upon) - договориться о приходить к, прибывать в

arrive at — ухаживать за стоять перед

to attend - отступить от, уклоняться от обходиться без;

Ряду глаголов, принимающих предложное дополнение, в русском языке соответствуют переходные глаголы:

to account for — объяснять, быть причиной

to adhere to — придерживаться

to bring about — вызывать, осуществлять(ся)

to comment (up) on — комментировать to improve (up) on — улучшать

to deal with — рассматривать, разбирать, заниматься

to listen to — слушать

to meet with — встречаться

to refer to as — называть, именовать

to touch (up) on — касаться, рассматривать, затрагивать

to wait for — ждать

При употреблении в страдательном залоге не-которых переходных глаголов подлежащее английского предложения переводится предложным дополнением:

This language was spoken five hundred years ago.

На этом языке говорили пятьсот лет назад.

Наиболее употребительны следующие переходные глаголы, которым в русском языке соответствуют глаголы, принимающие предложное дополнение: to address — обращаться к

to follow -следовать за, следить за, следовать чему-л.,

Форму страдательного залога могут принимать фразеологические сочетания глагола с существительным. Буквальный перевод этих сочетаний не всегда возможен. В русском языке им обычно соответствуют глаголы или эквивалентные сочетания глагола с существительным, например:

to make use (of) — использовать

to pay attention (to) — обращать внимание на

Такие сочетания могут образовать два типа страдательной конструкции. В одном случае подлежащим страдательной конструкции становится существительное, входящее в сочетание, например, to make use of (обычно это прямое дополнение к глаголу):

Use was made of the following examples.

Были использованы следующие примеры.

В другом — подлежащим страдательной конструкции становится слово (существительное или местоимение), которое представляет собой предложное дополнение ко всему сочетанию; например

The following examples were made use of.

Были использованы следующие примеры.

Наиболее употребительны следующие сочетания глагола с существительным:

take account (of) — учитывать, принимать во внимание

to take care (of) — заботиться, учитывать, стараться

Наиболее употребительны следующие модели безличной страдательной конструкции:

It is said that . . . Говорят, что . . .

It is thought that ...Считают (полагают), что . .

It is expected that . . . Ожидают (ожидается), что. . .

It is known that - Известно, что .

It is said of this author that ...Об этом авторе говорят, что. . .

It is known about him that . . .О нем известно, что. . .

It must be stressed that . . .Следует (нужно) подчеркнуть, что. . .

It cannot be denied that . . .Нельзя отрицать (того), что. . .

It should be remembered that . . .Следует помнить, что. . .

It was considered possible to find these manuscripts. Считали возможным найти эти рукописи.

It was thought useful to publish these data. Считали полезным опубликовать эти данные.

Безличные конструкции, употребленные в качестве вводного члена предложения, возможны как с формальным **it**, так и без него:

The material, it will be observed, contains many examples of this kind.

Материал, как можно заметить, содержит много примеров такого рода.

As is readily seen from the text. . .

Как можно легко заметить из текста. . .

Как видно (явствует) из текста.

До настоящего времени лингвисты единодушно считали или по крайней мере подразумевали, что средний залог нужно определять исходя из таких форм — а их очень много,— которые принимают два ряда окончаний. Принцип сам по себе безупречен, но им охватываются только значения уже специализированные или значение всей совокупности, довольно расплывчатое. Такой подход, однако, не является единственно возможным, поскольку способность принимать активные и медиальные окончания, какой бы широко распространенной она ни была, присуща не всем глагольным формам. Существует известное число глаголов, имеющих только один ряд окончаний; одни глаголы — только активные, другие—только медиальные. Эти классы, *activa tantum* и *media tantum*, известны всем, но их обычно оставляют на периферии описания. Однако эти глаголы отнюдь не являются ни редко встречающимися, ни малозначительными. Достаточно напомнить, например, что среди депонентных глаголов латинского языка есть целый класс *media tantum*. Можно предположить, что эти глаголы с одной диатезой имели настолько ярко выраженную характеристику активного залога или залога среднего, что не допускали двойной диатезы, присущей другим глаголам. Стоит хотя бы попытаться выяснить причины этой нерегулярности.

Литература:

1. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. М.,1975,с.108-113.
2. Гухман М.М. Типологические исследования. - В сб.: Теоретические проблемы советского языкознания, м., 1968 стр.89
3. Есперсен О. Философия грамматика. М., 1958.
4. История - типологическая морфология германских языков. Категория глагола. М.1977.128.
5. Ильиш Б.А. Современный английский язык. М.,1948,с.191-195
6. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. Л.,1969,с.230-278.
7. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.,1981,с.74-80.
8. Корнеева Е.А. Пособие по морфологии английского языка. М., 1974,с 129-131.
9. Мухин А.М. Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы. Л.,1976, с.96
10. Мальчевская Т. Н. Сборник упражнений по переводу гуманитарных текстов с английского языка на русский. Практическое пособие Издательство «Наука» Ленинградское отделение Ленинград.- 1970,234с.
11. Овчинникова О.Г. К вопросу о возвратном залоге в английском языке. УЗ Ташкентского ТПИИЯ вып. 8. Ташкент 1963,с.83-89.

12. Расторгуева, В.С. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки/В.С. Расторгуева. - М., 1987. – 436 с.
13. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М., 1959,с.257-274.
14. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М., 1959,с.257-274.
15. Холодович А.А. Залог. Материалы конференции “Категория залога АН СССР, Л,1970.
16. Ярцева В.М. Лингвистический энциклопедический словарь, м, 2002
17. Ярцева В.М. О сопоставительном методе изучения языка// Ф.Н. -1960, стр.5

СТРАДАТЕЛЬНЫЙ ЗАЛОГ

Данная статья посвящена анализу и исследованию страдательного залога. Далее объясняется понятие «индоевропейский», упоминается проявления интереса к сравнительно-историческому исследованию индоевропейской семьи языков и основные направления их изучения: 1) реконструкции общего прототипа на основе сравнения элементов; 2) установление, и прослеживание индоевропейской формы, развившиеся из нее, пути диалектных расхождений и вновь складывающиеся единства.

Также на достаточно большом количестве примеров, опираясь на взгляды лингвистов, анализируются английские формы страдательного залога и возможности их передачи на русском языке.

Ключевые слова. исследование, страдательный залог, язык индоевропейская семья, межъязыковые соответствия, сравнительное-историческое, изучение, флексия.

PASSIVE VOICE

This article is devoted to the analysis and research of the suffering. And the author talking about the languages of the world notes the important role of the Indo-European family of languages among them. Next the concept of “Indo-European” is explained, the manifestation of interest in the comparative-historical study of the Indo-European family of languages and the main directions of their study are mentioned.

1) Reconstruction of the general prototype on the basis of comparison of elements;
2) The establishment and tracing of the Indo-European form that developed from it, the paths of dialectal divergences and the newly forming unity.

Also, based on the views of linguists, English forms of the passive voice and the possibility of their transfer to Russian language are analyzed in a sufficiently large number of examples.

Keywords: research, passive voice, family of Indo-European language, historical comparative, to learn, flexion.

ТАРЗИ МАФЪУЛ

Мақолаи мазкур ба таҳлил ва омӯзиши тарзи мафъули феъл равона гардида, ҳамзамон чи гунагии нақши муҳими оилаи забонҳои ҳинду-аврупой зикр мегардад. Сипас мафҳуми «ҳиндуаврупой» шарҳ дода шуда, зухуроти тавачҷӯҳ ба таҳқиқи муқоисавӣ-таърихӣ оилаи забонҳои ҳиндуаврупой ва самтҳои асосии омӯзиши онҳо зикр мегардад: 1) азнавсозии прототипи умумӣ дар асоси муқоисаи элементҳо; 2) таъсис ва пайгирии шакли ҳиндуаврупой, ки аз он ташаккул ёфтааст, роҳҳои тафовутҳои лаҳҷавӣ ва воҳидҳои навбаромад.

Инчунин, дар миқдори кофии мисолҳо ба андешаҳои забоншиносон така намуда, шаклҳои англисии тарзи мафъул ва имкони роҳҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо. тадқиқот, тарзи мафъул, оилаи забонҳои ҳиндуаврупой, мутобиқати байнзабонӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, омӯхтан, флексия

Маълумот дар бораи муаллиф: Холиқзода Айниддин–номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, суроға: 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. aynijon@mail.ru, тел:+992-918-78-00-47

Сведение об авторе: Холиқзода Айниддин-к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков и её методики преподавания факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. aynijon@mail.ru, тел:+992-918-78-00-47

Information about the author: Kholiqzoda Ainiddin-candidate philological sciences, dotsent of the department of foreign languages and its methods of teaching, faculty of foreign philology, Kulob State university named after Abuabduullohi Rudaki., **Address:** 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. E-mail: aynijon@mail.ru., тел:+992-918-78-00-47

ТДУ:81.1 (2-точ)

ТКТ:82.1 (2-точ)

3-26

АБУЛҚОСИМ ЛОХУТӢ ВА РУШДИ МАТБУОТИ УМУМИФОРСӢ

Қутбиддинов А.Ҳ., д.и.ф., профессор Зоирӣён Б.Ш., ассистент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар рушди шахсияти сиёсӣю эҷодии Абулқосим Лоҳутӣ матбуот саҳми арзишманду созанда гузоштааст. Маҳорати баланди нигорандагӣ ва дарки амики мавзӯ ва масъалаҳои рӯзмарра ба ӯ имкон дод, ки ҳанӯз дар синни хеле ҷавон будан эҷоди иҷтимоиаш дар саҳафоти бонуфузтарин нашрияҳои замон, аз ҷумла матбуоти умумифорсӣ ба таъб расанд. Аз аввалин рӯзҳои ба инқилоб пайвастанаш (1905) дар Эрон адаби мубориз бо матбуот алоқаи ногусастани пайдо карда, шеърӯ мақола ва ҳаҷвияҳои ӯ ба муқобили ҳукумати шоҳии Эрон ва баъдтар ба муқобили империалистони хориҷӣ дар матбуоти вақт ҷоп шуда меистод. Махсусан рӯзномаҳои умумифорсӣ, ки берун аз Эрон ҷоп мешуданд ва ё дар Эрон ҷоп шуда ба тамоми форсизабонони кишварҳои хориҷ низ дастрас мегардиданд, ашъори публитсистӣ ва мақолаҳои ӯро бештар нашр мекарданд. Аз ин хотир гуфтан мумкин аст, ки маҳз ҳамин паҳлуи фаъолияти сиёсӣю эҷодии Лоҳутӣ барои шиносӣ ва маъруфияти ӯ берун аз марзҳои зодгоҳаш мусоидат кардааст.

Шиносии Лоҳутӣ бо матбуоти умумифорсӣ ба қавли худаш бо як “тасодуфи начотбахш” [8, с. 88] ба вуқӯ пайваста, минбаъд роҳи муборизаву ҳаёти ӯро муайян мекунад. Ин тасодуф шиносӣ бо рӯзномаи “Қонун” буд, ки солҳои 1890-1892 аз ҷониби журналист ва сиёсатмадори маъруфи Эрон Мирзо Малқумхон дар Лондон ҷоп шуда, дар байни зиёӣни эронӣ ба таври пинҳонӣ паҳн карда мешуд. Устод Лоҳутӣ дар эссеи “Саргузашти ман” шиносӣ ба ин рӯзномаро дар ҳаёти худ тақдирсоз унвон карда, зикр мекунад, ки маҳз ин нашрия минбаъд роҳи муборизаву ҳаёти ӯро муайян кардааст. Ба таъкиди муҳаққиқ Файзали Начмонов дар нашри рӯзномаи “Қонун” ва “тадвину омода намудани мақолоти он чунин шахсони фозилу донишманд, ба мисли Саид Ҷамолӣдини Афғон ва Мирзо Оқохонӣ Килмонӣ ба Малқумхон кӯмак мерасонданд” [11, с. 50].

Ишора ба ин шахсиятҳои сиёсӣю таърихӣ, ки дар нашри рӯзномаи мазкур кӯмак кардаанд, беҳуда нест, зеро ин чеҳраҳо дар бедории фикрии мардумони Шарқ нақши созандадоранд ва дахҳо нафар аз мутафаккирону эҷодкорони баъдӣ дар навиштани асарҳои публитсистӣ ба онҳо пайравӣ кардаанд. Муҳаққиқи таърихи матбуоти тоҷик П. Гулмуродзода бо ишора ба таъсири ин адабону публитсистони маъруф дар инқилоби фикрии Машриқзамин навиштааст, ки “ба вижа, дар охири садаи XIX ва ибтидои асри XX андешаю мулоҳизаи Саид Ҷамолӣдини Афғонӣ, Муҳаммади Абдо, се адаби маъруфи маорифпарвари Эрон – М. Малқумхон, З. Мароғайӣ ва А. Толибов на танҳо дар байни аҳолии мамлакаташон, балки Қафқозу Осиёи Миёна ҳамовозӣ пайдо кард, ки дар натиҷа дар ҳаёти иҷтимоии ин кишварҳо дигаргуниҳои назаррасе рух зад” [6, с. 115]. Дар асоси пажӯҳиши Ф. Начмонов, рӯзномаи «Қонун» бо мақолоти тезу тунд ва баёни ҳақиқат ба зудӣ дар Эрон тарафдорон ва пайравони зиёде пайдо карда, муҳити давлату дарбори Эронро ба ларза

даровард. Ҳамин буд, ки хондан ва ё паҳн намудани рӯзнома дар Эрон аз тарафи давлат ба кулӣ мамнӯъ эълон шуд. Аммо бар хилофи дарбору давлат зиёиёни ватанпараст ва тараққиҳохи Эрон ин рӯзномаро даст ба даст мехонданд ва ба таври махфӣ чаласаҳо ташкил намуда, мақолаҳои судманди онро таҳлилу муҳокима менамуданд. Муҳаққиқи мазкур аз сармақолаи шумораи якуми ин рӯзнома чунин иқтибос овардааст: «Эрон мамлу аст аз неъматҳои худовандӣ. Чизе, ки ҳамаи ин неъматро ботил гузошта набудани қонуни асосӣ (Конститутсия) аст. Ҳеч кас дар Эрон молики ҳеч чиз нест, зеро ин қонун нест. Ҳоким таъин мекунем – бидуни қонун. Сартиб (генерал) маъзул мекунем – бидуни қонун, ҳуқуқи давлатро мефурӯшем – бидуни қонун, бандагони худро ҳабс мекунем – бидуни қонун, ҳазону мебахшем – бидуни қонун, шикам пора мекунем – бидуни қонун» [11, с. 49]. Дар ҳақиқат, чунин мазмун хости дили Лоҳутӣ ва даҳҳо адибони маорифпарвари Эрон дар он давраи тираву тор буд, ки наметавонист ба онҳо бетаъсир бошад. Аз ҳамин ҷост, ки рӯзномаи «Қонун» дар бедории фикрии зиёиёни Эрон кишварҳои ҳамсояи он нақши муҳимме бозидааст. Лоҳутӣ дар эссеи «Саргузашти ман» аз таъсири мундариҷаи ин рӯзнома ёдовар шуда, гуфтааст, ки баъд аз хондани он «пару боли ман кушода шуд, ҳастагӣ ва навмедӣ аз ман дурӣ гирифтанд. Ба худ гуфтам: «Ин ҳамон оташест, ки мехостам. Бояд ҳарчи зудтар ба он дохил шавам» [8, с. 88]. Ҳамин таассурот буд, ки Лоҳутӣ дар ҳаёти минбаъдаи худ бо матбуот робитаи ногусастанӣ дошт ва онро воситаи муассиртарин дар бедориву маърифатнокии мардум медонист. Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таъсири муҳими мундариҷаи рӯзномаи «Қонун» ба мафкураи мардуми Эрон он дар солҳои 1905-1911, дар давраи инқилобҳои мардумӣ бо мусоидати ҳавзаҳои инқилобӣ, ки Лоҳутӣ яке аз онҳо буд, пурра бознашр гардидааст.

Робитаи мустақили А. Лоҳутӣ бо матбуот аз замони барои таҳсил ба Техрон рафтани ва шиносӣ пайдо кардани ба ҳавзаҳои инқилобӣ шурӯъ гардидааст. Ӯ дар Техрон ҳамагӣ як сол ҳам таҳсил накарда, ба ҳавзаҳои инқилобӣ пайваста, ҳамин тавр ба фаъолияти сиёсӣ машғул шудааст. Мадҳияи «Хуббул-Ватан минал имон»-ро, ки соли 1906 ба муносибати қабули конститутсия ва даъвати Маҷлиси миллӣ дар Эрон навишта шуда, дар рӯзномаи форсии «Ҳаблулматин»-и Калкатта (Ҳиндустон) чоп шудааст, муҳаққиқон аввалин маҳсули эҷоди Лоҳутӣ дар рӯзномаҳои вақт унвон кардаанд. Албатта, ин асар яке аз аввалин навиштаҳои Лоҳутӣ дар матбуоти умумифорсӣ аст, вале он аввалин маводи дар матбуот нашршудаи ӯ буда наметавонад, зеро аз ишораҳои худӣ адиб бармеояд, ки то ин вақт низ ӯ ба эҷоди маводи публицистии зиди режими мавҷудаи Эрон машғул будааст. Лоҳутӣ дар очерки «Тарҷумаи ҳол» менависад, ки баъди савганд ёд кардан дар хусуси сарбози босубот ва вафодори инқилоб гардидан «бо фармоиши ҳавзаи инқилобии худ бар зидди подшоҳ ва ашроф шабнома (хитобномаҳои махфӣ) ва ҳаҷвияҳо навишта, дар шаҳр паҳн менамудам» [7, с. 165]. Гузашта аз ин як назар ба таърихи муборизаҳои инқилобӣ дар Эрон нишон медиҳад, ки дар баробари муборизаи мусаллаҳона ҳавзаҳои инқилобӣ аз нури матбуот бомаврид кор мегирифтанд ва даҳҳо номгӯи рӯзномаҳои вақт ба онҳо тааллуқ дошт.

Дар мавриди робитаи мустақими Лоҳутӣ бо матбуоти умумифорсӣ гуфтан бамаврид аст, ки «Ҳаблулматин» яке аз аввалин нашрияҳост, ки осори Лоҳутиро ба таъъ расонидааст. Муҳаққиқон замони таъсиси ин нашрияро, ки маҳбубтарин газетаи форсизабон дар Ҳиндустон ба шумор мерафт, соли 1893 гуфтаанд. Нашрияи мазкур дар Калкутта ба нашр оғоз намуд ва ноширу муҳаррири он Сайид Ҷалолиддин Муаййидалислом ба шумор мерафт, ки зодаи Кошони Эрон буд. Ба таъкиди муаллифони китоби «Таърихи журналистикаи тоҷик» нашри рӯзномаи мазкур «то оғози солҳои 30-юми асри ХХ, яъне қариб 37 сол идома дошт» [15, с. 17]. Нашрияи «Ҳаблулматин» «бо мақолаҳои оташини худ ба форсизабонони дунё хизматҳои бисёр кард, чашми онҳоро кушода аз ҳуқуқҳояшон огоҳ сохт, дар омода намудани инқилоби машхури Эрон (1905-1911) низ нақши босазое дошт. Дар қатори дигар рӯзномаҳои форсӣ туркӣ ба танвири афкори мардуми Осӣи Марказӣ саҳми чашмрасе гузоштааст» [16, с. 46]. Дар сарчашмаҳои илмӣ Эрон низ дар хусуси таъсири нашрияи мазкур дар руҳияи мардуми ин сарзамин таъкидҳо рафтааст. Аз ҷумла муҳаққиқ Яҳё

Ориёнпур нақши рӯзномаи “Ҳаблулматин”-ро дар самти пирӯзиҳои инқилобҳои маршрутаҳои муҳим арзёбӣ карда, иброд доштааст, ки дар замони инқилобҳои мардумӣ ин нашрия як муддат дар ҳуди Эрон ҳам чоп мешудааст. Публиксистону равшанфикрони эронӣ бо дарназардошти маҳбубияти ин нашрия асарҳои арзишманди худро дар он чоп мекарданд, ки ба ҳимояи манфиатҳои умумимиллӣ нигаронида шуда буд. Пайвастанӣ Лоҳутӣ ба ин нашрия ҳам маҳз ба ҳамин айём рост меояд. Муҳаққиқи эронӣ Яҳё Ориёнпур дар ин хусус бамаврид ишора карда, навиштааст, ки «нахустин ашъори Лоҳутӣ аз қасида ва ғазалу тасниф дар рӯзномаҳои он аҳд, монанди “Ҳаблулматин” ва “Эрони нав” мунташир гардидааст” [12, с. 169]. Муҳаққиқони тоҷик Х. Мирзозода [9], С. Табаров [13], Х. Асозода [4], А. Абдуманнонов [1] ва дигарон низ дар ин хусус ишораҳо кардаанд. Ба ҳамин монанд ҳамкориҳои Лоҳутӣ бо матбуоти умумифорсӣ аз нашрияи “Ҳаблулматин” оғоз гардида, сипас ашъору мақолот ва дигар матолиби нав ба нави ӯ дар дигар нашрияҳои форсӣ, ки дар Эрон ва дигар давлатҳо ба нашр мерасиданд, чоп шудан мегирад.

Пас аз воқеаи аз тахт барканор кардани Муҳаммадалишоҳ, ки ба соли 1909 рост меояд, дар фаъолияти матбуоти Эрон як андоза озодии фаъолият таъмин мегардад. Ба таъкиди муҳаққиқ Я. Ориёнпур, «дар давраи дуҷуми маршрутият, яъне пас аз ғатҳи Техрон ва фирори Муҳаммадалӣ Мирзо озодихоҳон ва мудирони ҷароид, ки дар хориҷи кишвар мезистанд, ба Эрон бозгаштанд ва дубора бозори ҷароид раванқ гирифт» [12, с. 107]. Дар ин давра аксари нашрияҳои машҳури Техрону дигар минтақаҳои он кишвар, аз ҷумла “Эрони нав”, “Иттиҳоду тараққӣ”, “Истиқлоли Эрон”, “Насими шимол” ва дигар нашрияҳо, ки берун аз ҳудудҳои ҷуғрофии Эрон низ паҳн мегардиданд, аз ашъори Лоҳутӣ фаровон истифода мебуданд.

Дар ҷараёни муборизаҳои сиёсии худ бо режими шоҳӣ дар Эрон Лоҳутӣ ҳамроҳ бо яке аз пешсафони дигари ҳавзаҳои инқилобӣ дар Техрон Ҳайдар Аму-уғлӣ газетая «Чантаи побараҳна»-ро нашр мекунад. Ин газета дар як муддати кутоҳ аз маҳбубияти зиёд дар байни мардум бархурдор мегардад. Шеърҳои машҳури «Ё ҳар ду»-и Лоҳутӣ, ки дар руҳияи озодихоҳии мардуми Эрон тақони ҷиддие бахшидааст, аввалин бор маҳз дар ҳамин газета чоп шуда, баъдан дар рӯзномаҳои дигари тараққипарвари Техрон, аз ҷумла «Эрони нав» ва «Шарқ» ба таъб расидааст. Аз ишораҳои, ки дар сарчашмаҳои илмӣ вучуд дорад, маълум мегардад, ки нашрияи «Чантаи побараҳна» асосан тарғибгари манфиатҳои умумимиллии эронӣ буда, дар замони инқилобҳои маршрутаҳои бо дастгирии зиёиёне, ки муқобили соҳти қуҳнаи шоҳӣ дар Эрон мубориза мебуданд, омода ва нашр мегардид. Ин нашрия бо мақолаҳои матолиби танқидиву ислохотхона дар миёни аҳли зиёи Эрон маъруфият касб карда, берун аз хоки ин кишвар дар ҳавзаҳои форсизабонони мамолики дигар низ паҳн мегардидааст. Нақши Лоҳутӣ дар таҳия ва тадвини ин нашрия дар замони инқилобҳои озодихоҳӣ муассир арзёбӣ мешавад.

Аз нашрияҳои дигари фаъоли даврони инқилобҳои мардумии солҳои 1909-1914 дар Эрон рӯзномаи «Шарқ» доништа мешавад, ки дар як муддати кутоҳ миёни аҳли зиёи ин кишвар маҳбубият пайдо кардааст. Муҳаққиқи эронӣ Я. Ориёнпур ин нашрияро аз қабилӣ рӯзномаҳои ном бурдааст, ки дар давраи дуҷуми инқилоби маршрутият арзи ҳастӣ кардаанд. Ин муҳаққиқ рӯзномаи «Шарқ»-ро аз муҳимтарину бонуфузтарин нашрияҳои ин давра арзёбӣ карда, замони таъсиси онро соли 1327-и ҳиҷрии қамарӣ нишон додааст. Абулқосим Лоҳутӣ дар ин нашрия аксаран ашъори инқилобиашро ба нашр расонидааст. Тибқи нишондоди сарчашмаҳои эронӣ, илова бар ин устод Лоҳутӣ дар рӯзномаи мазкур масъули ғушаи “Адабиёт” буда, дар баробари ашъори худ назми иҷтимоии адибону публиксистони дигарро, ки ифодагари руҳияи зидди ҳукумати шоҳаншоҳии Эрон будаанд, таҳрир ва нашр мекардааст. “Дар ин рӯзнома таҳти унвони адабиёт ашъоре дарҷ мешуд, ки ба кино аз ҳукумати вақт интиқод мекард. Ин шеърҳо сода ва наздик ба забони омма ва дорои арзиши адабӣ буд ва ғуяндаи онҳо шоире буд Кирмоншоҳӣ (Лоҳутӣ, – З. Б.)”, – менависад муҳаққиқ Я. Ориёнпур.

Баъди ҳиҷрати аввали худ ба Туркия Лоҳутӣ дар Кирмоншоҳ газетая нави бо номи “Бесутун” нашр мекунад. “Бесутун”-ро як нашрияи умумифорсӣ гуфтаи чандон

дуруст нест, чунки ин нашрия дар худи Эрон ҳам ҳамчун як рӯзномаи музофотӣ эътироф шудааст ва бо таъхири чандафъаина дар фаъолият то имрӯз чоп мешавад. Тибқи нишондоди сарчашмаҳои гуногун ин нашрия соли 1916 дар Киромшоҳ, зодгоҳи Лоҳутӣ ба фаъолият шуруъ кардааст, вале дар ҳар сурат нашрияи мазкур дар замони авҷи инқилобҳои демократии Эрон ва муборизаҳои зидди мустамликадорон дар хоки ин кишвари бостонӣ ташаккул ёфта, барои иттиҳоди равшанфикронӣ муборизони эронӣ, ки берун аз қаламрави он қарор доштанд, саҳми назаррасе гузоштааст. Маълум мегардад, ки нашрияи мазкур бо роҳҳои гуногун ба ҳалқаи форсабонони Туркия ва кишварҳои Қафқоз, ки дӯстону ҳамфикрони Лоҳутӣ дар ин минтақаҳо зиёд буданд, дастрас мешудааст.

Ин газета органи ташкилоти сиёсии “Фирқаи коргарӣ” ба шумор мерафт, ки онро низ Лоҳутӣ бо ҳамдастии шариконаш ташкил намуда буд. Ин ташкилот муқобили истилогарони хориҷӣ ва мансабдорону ашрофони ватанфурӯши Эрон мубориза мебард. Аз ишораҳои худи публитсист маълум мегардад, ки солҳои аввали фаъолият таҳрир ва нашри рӯзнома бевосита ба дӯши худи Лоҳутӣ будааст. “Тақрибан барои ҳар шумораи рӯзномаи “Бесутун” ашъор ва мақолаҳо менавиштам. Мавзӯи асосии онҳо ин буд: инқилоб фақат ҳоло сар мешавад” [7, с. 170-171], – менависад адиб дар очерки “Тарҷумаи ҳол”. Аз ин ба хулосае расидан мумкин аст, ки мавзӯи асосии мақолаву ашъори дар он ба таъриси назар асосан даъвати мардум ба инқилоб ва мубориза зидди ҳукуматдорони ватанфурӯши Эрон ва истилогарони хориҷӣ будааст. Устод Лоҳутӣ хунари ҳуруфчиниро низ, ки солҳои аввали ба ИҶШС омадан асосан бо ҳамин ихтисос кор кардааст, маҳз дар матбааи ҳамин нашрия омӯхтаву такмил додааст.

Ф. Начмонов аз нашри як мақола бо номи “Сиву якумин соли таъсис ва интишори рӯзномаи “Бесутун”, ки ба қавли ӯ 20 апрели соли 1946 дар газетаи “Раҳбар”-и Эрон чоп шудааст, ёдовар мешавад ва аз он чунин иқтибос меорад: “Сиву як сол қабл рӯзномаи “Бесутун” ба мудирияти оқои Абулқосим Лоҳутӣ ба олами матбуот қадам гузошт ва аз ҳамон аввалин шумора тамоми навиштаҷоти худро сарфи ба даст овардани озодии Эрон ва бедор кардани тӯдаҳои заҳматкаши ғарб (қисмати ғарбии Эрон, – шарҳи Ф. Начмонов) намуд” [10, с. 32]. Мутаассифона Ф. Начмонов муаллифи мақоларо муаррифӣ накардааст ва дар хусуси муҳтавои он ҳам маълумоти бештар на додааст, вале ҳамин иқтибос ҳам кофист, ки дар хусуси эътироф шудани саҳми Лоҳутӣ дар рушди матбуоти демократии Эрон дар зодгоҳаш қазоват намоем. Ҳамчунин инро низ метавон ба осонӣ фаҳмид, ки мактаби журналистие, ки Лоҳутӣ бо таъсиси рӯзномаи “Бесутун” дар Кирмоншоҳ ба вучуд овард, баъди ҳиҷрати доимии публитсист ба Иттифоқи Шуравӣ низ солҳо ҳамчунон фаъол будааст ва имрӯз ҳам пайравони зиёде дорад.

“Бесутун” тақрибан охири нашрияе мебошад, ки Лоҳутӣ ҳангоми зиндагӣ ва фаъолият дар Эрон дар он кор кардааст. Аз ин баъд рӯзгори Лоҳутӣ асосан дар муҳочират – нахуст дар Ироқу Туркия, баъд дар ИҶШС гузаштааст. Агарчи солҳои муҳочират дар Туркия ва пас аз он низ гоҳ-гоҳе ашъораш ба матбуоти Эрон роҳ меёфт, вале дигар ӯ бо рӯзномаву маҷаллаҳои ватанаш ҳамкориҳои мустақим надошт.

Дар солҳои муҳочират дар Туркия Лоҳутӣ бо майли тамои ҳамкорӣ кардааст. Дар сарсухани “Девон”-и худ (соли 1936) шоир навиштааст: “миқдоре аз осори ман дар давраҳои муҳталиф дар мутбуоти Эрон ва Истанбул чоп шудаанд. Барои ба даст овардани ин осор иҷолатан имкон нест” [7, с. 114]. Ин ишораҳо гувоҳи онанд, ки ҳамкориҳои адиб бо матбуоти форсабон дар Туркия низ қавӣ будааст.

Дар Истанбул Лоҳутӣ дар ҳамдастӣ бо равшанфикрони эронии муҳочир, аз ҷумла Ҳасанхони Муқаддам, ки бо таҳаллуסי Алии Наврӯз маъруф аст ва кӯмакҳои моддиву маънавии корманди сафорати Эрон дар Туркия Хонмалики Сосонӣ маҷаллаи «Форс»-ро бо забонҳои форсӣ фаронсавӣ таъсис медиҳад. Мутаассифона, ин маҷалла ҳам дар адабиёти илмӣ дар Тоҷикистон мавҷуд буда дар қатори нашрияҳои умумифорсӣ дохил нагардидааст ва дар хусуси қиммату арзиши осори он ҳам таҳқиқоти вижае сурат нагирифтааст. Вале аз ишораҳои худи адиб ва баъзе сарчашмаҳои дигар маълум мегардад, ки маҷаллаи мазкур бо забонҳои форсӣ фаронсавӣ нашр шуда, бо

хамдастии дӯстони Лоҳутӣ ва дигар адибону публитсистоне, ки дар таҳияи он саҳм гузоштаанд, дар миёни форсзабони Аврупову кишварҳои мухталифи Осиё, махсусан Эрон ва ҳамсоякишварҳои он васеъ паҳн мегардидааст.

Шумораи аввали маҷалла 15 апрели соли 1921 дар Истанбул нашр гардидааст. Ба таъкиди Х. Асозода, нависандагони маъруфи Эрон ва Туркия Ризо Тавфикбек, Адибулмаолики Фароҳонӣ ва Шӯридаи Шерозӣ низ дар таъсиси ин маҷалла ба Лоҳутӣ кӯмак кардаанд.

Бо таъсиси ин маҷалла барои Лоҳутӣ, ки то ин замон хабару мақолаҳо, даъватномаҳо ва шеърҳои инқилобиро тавассути варақаҳо паҳн намуда ва ё дар нашрияҳои гуногун бо мушкилоти зиёд нашр мекард, акнун минбари баёни андеша ва даъвати мардум ба озодӣ фароҳам омад. Дар ин маҷалла як силсила мақолаву хабар, ҳикояву ашъори Лоҳутӣ, аз қабилӣ “Эрон ва удабои он”, “Устои Дилмаконӣ”, ҳикояҳо аз рӯзгори муҳоҷирони эронӣ ва як қатор ашъори истамбулии ӯ чоп шудаанд, ки баёнгари андешаҳои инқилобии нависанда, эҳсоси ватандӯстӣ ва рӯҳияи муборизии ӯро ифода мекунад.

Мутаассифона, мо шумораҳои ин маҷалларо дастрас карда натавонистем, вале бо чанд маводи он, ки дар таҳқиқоти алоҳида, газетаи «Маориф ва маданият» ва маҷаллаи «Садои Шарқ» бознашр шудаанд, шинос шудем. Рӯзномаи «Маориф ва маданият» дар таърихи 3 декабри соли 1963 таҳти унвони «Бозёфти нав» як ҳикояи Лоҳутиро аз шумораи №3 маҷаллаи «Форс» нашр кардааст. Ин мавод дар газетаи «Маориф ва маданият» нашршуда аслан як хабар аст, ки дар хусуси ёфт шудани 4 шумораи ин маҷалла иттилоъ медиҳад. Вале дар баробари ин хабар ҳикояи мавриди назари мо, ки ба қавли масъулини рӯзнома бо «услubi ҳикоянависи Саъдии Шерозӣ» [5] навишта шудааст, алоҳида нашр гардидааст. Аз ишораи таҳиягарони мавод бармеояд, ки он дар маҷаллаи «Форс» ҳам зери рубрикаи «Ҳикоят» чоп шудааст. Ҳикояи мазкур дар бораи писари савдогарзодаи эроние, ки дар мактаби аврупоии Истанбул таҳсил менамояду забони модарии худро фаромӯш кардааст, нақл мекунад. Ҳарчанд он ҳаҷман хурд аст, вале мазмуни як мақолаи калонро дорад. Мақсадгузориҳои муаллиф дар ин матлаб дақиқанд. Муаллиф дар он бетаваҷҷуҳии ҳукумати Эрон нисбат ба забони форсӣ ва мушкилоти мактабу маорифро, ки боис шудааст то сарватмандони ин миллати куҳанбунёд фарзандони худро барои илмомӯзӣ ба хорич бубаранд, саҳт танқид кардааст.

Х. Асозода дар китоби «Саргузашти устод Лоҳутӣ» аз ду мақолаи дигари А. Лоҳутӣ дар маҷаллаи «Форс» – «Устои дилмаконӣ» (шумораи 2) ва «Эрон ва удабои он» (шумораи 4) ёдовар мешавад ва онро саҳми Лоҳутӣ «дар саҳифаҳои маҷаллаи «Форс» чун адабиётшинос ва насрнавис» [4, с. 166] арзёбӣ мекунад. Ҳамчунин ин мақолаҳо дар чилди якуми кулӣи нави адиб (соли 2005) ҷой дода шудаанд. Аз мазмуни мақолаҳои мазкур ба натиҷае расидан мумкин аст, ки ҳадафи Лоҳутӣ аз нашри чунин матолиб дар маҷаллаи “Форс” танҳо маълумоти хушкӯ холи дар хусуси адибони алоҳида набуда, балки даъвати адибони Эрон ба тараннуми ашъори револүтсионӣ мебошад. Яъне онҳо хосияти даъватсозӣ доранд ва муаллиф бо нашри онҳо аз адибони Эрон даъват мекунад, ки дар бедории мардум фаъл бошанд. Тавре дар китоби «Саргузашти устод Лоҳутӣ» мехонем, дар ин мақолаҳо муаллиф «кӯшиш менамояд, ки ватанпарварии як қатор шоиронро таъкид ва аҳамияти сухани бадеиро барои пешрафти мамлакат нишон диҳад» [4, с. 164]. Аз ин ба осонӣ пай бурдан мумкин аст, ки мақсад аз иншои мақолаҳои мазкур аз ҷониби Лоҳутӣ, ки он шабу рӯз дар ғурбат умр ба сар бурда, ҳадафаш танҳо пирӯзӣ ба муқобили ҳукумати истисморгари шоҳии Эрон ва империалистони хоричӣ дар он кишвар буд, на танҳо таҳқиқу нақди шеърҳои адабиёти Эрон, балки даъвати адибони кишвар ба инқилоб ва бедории мардум аст. Лоҳутӣ хуб медонист, ки барои мардуми ҷафокашида, вале маорифпарвару адабдӯсти кишвараш сухан ва махсусан сухани адибони шуҳратёри диёраш чӣ таъсире дорад. Аз ин хотир, бо чунин мақолаҳо ӯ ҳадафмандона ҳампешагонашро барои ба мубориза даъват намудани мардуми озодихоҳ таҳрик медиҳад.

Таъсиси маҷаллаи «Форс» дар Истанбул, аз як ҷиҳат, ба тарғибу ташвиқи ғояҳои инқилобии шоир ва шариконаш хидмат намуда бошад, аз ҷониби дигар, дар муаррифии осори адабии ӯ низ саҳми арзишманд гузоштааст. Пажӯҳишгарон Ю. Акбаров ва Ҳ. Шодикӯлов дар мақолаи «Ашъори Лоҳутӣ дар хориҷа» таъкид намудаанд, ки «ҳичрат ба Туркия ва дар онҷо аз тарафи шоир таъсис дода шудани нашрияи «Форс» ба тарғибу интишори асарҳои ҷудоғонаи устод кӯмаки ҷиддие расонидаанд» [3, с. 216].

Маҷаллаи «Форс» баъди наشري ҳафт шумора бо таъсири ҳукумати шоҳии Эрон аз ҷониби мақомоти давлатии Туркия баста шуд. Ин маҷалла бо вучуди фаъолияти кӯтоҳмуддат дар Эрон маҳбубияти зиёд пайдо карда, дар бедории руҳияи мардум ва ба инқилоб ҷалб намудани онҳо нақши муассир гузошт.

Ҳангоми зиндагонӣ дар ИҶШС низ фаъолияти Лоҳутӣ бо матбуот саҳт алоқаманд буд. Новобаста ба фаъолияти бисёрсоҳаву гуногунпаҳлӯ дар Иттифоқи Шуравӣ таъсири ӯ ба матбуоти форсизабон пайваста эҳсос мешуд. Пеш аз ҳама саҳми устод Лоҳутиро дар пайдоиш ва ташаккули аввалин нашрияву маҷаллаҳо дар Тоҷикистон бояд зикр кард, ки дар ин самт ӯ ба матбуоту маданияти мо хизматҳои шоёнро ба анҷом расонидаанд. Илова бар ин дар бойгардидани мундариҷаи матбуоти тоҷикии Самарқанду Бухоро ва тарғибу ташвиқи он дар ҳудуди кишварҳои ИҶШС низ А. Лоҳутӣ саҳми арзишманде гузоштаанд.

Ҳамкориҳои Лоҳутӣ бо матбуоти тоҷик аз газетаи «Овози тоҷик» шуруъ шудааст. Ин газета соли 1924 дар Самарқанд таъсис ёфт ва аз ҳамон сол Лоҳутӣ бо он ҳамкорӣ дошт. П. Гулмуродзода устод Айниро яке таъсисдиҳандаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» арзёбӣ мекунад ва дар қатори даҳҳо нафар адибону олимони арбобони давлатӣ, ки бо ҳамкориашон дар рушди он саҳм гузоштаанд, А. Лоҳутиро [6, с. 153-154] низ ном мебарад. Ин андешаро муҳаққиқи дигар А. Азимов тақвият дода, менависад, ки «дар саҳифаҳои рӯзномаи «Овози тоҷик» шоирон, нависандагон, адабиётшиносон, забоншиносон ба монанди С. Айни, А. Лоҳутӣ, П. Сулаймонӣ, Т. Зехнӣ, А. Қурбӣ, М. Сарвар, Н. Шерзода, С. Аҷзӣ, О. Исмаилов, М. Аминзода, А. Дехотӣ, Б. Азизӣ, Р. Ҳошим, С. Ҷавҳаризода, Мунзим, Бектош, Қ. Баҳлуллозода, С. Улуғзода, Ш. Ҳусейнзода иштирок ва баромад намудаанд [2, с. 9-10].

Ба Тоҷикистон омадани Лоҳутӣ бо пайдоиши матбуот дар ин кишвари навбунёди Шуравӣ алоқаманд аст. Нашрияи «Иди тоҷик», ки аз шумораи дуюм бо номи «Бедории тоҷик» ҷоп шудааст, «15 март соли 1925 ба муносибати ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон» [2, с. 10] ба таъъ расидааст. Дар баробари ин устод Лоҳутӣ дар Тоҷикистон ба таъсис ва рушди чанд нашрияи муҳими дигари мамлакат, аз қабилӣ «Дехқони камбағал», «Пионери Тоҷикистон», «Роҳи Ленинӣ», «Комсомоли Тоҷикистон», маҷаллаҳои «Дониш ва омӯзгор», «Раҳбари дониш», «Барои адабиёти сотсиалистӣ» ва ғайра саҳми бузург гузоштаанд.

Профессор И. Усмонов аз нақши Лоҳутӣ ҳамчун намоёнҳои матбуоти тоҷик дар пойтахти кишвари паҳновари Иттифоқи Шуравӣ ва тарғибу ташвиқи он ёдовар шуда, менависад, ки «намоёнҳои доимии «Раҳбари дониш» дар Маскав Лоҳутӣ ва дар Боку Абдуҳолиқ Ҳакимов ва Саломуллоқ буданд. Вазифаи намоёндагон нафақат аз навиштани хабару мақола, балки инчунин ҷамъ кардани обуначиён иборат буд» [15, с. 58]. Яъне устод Лоҳутӣ барои рушди матбуоти форсизабон на фақат бо иншоӣ асарҳои баландмазмун ва роҳбариву роҳнамоӣ, балки бо паҳн намудани он ва ҷалби обуначиён ба матбуот низ хизмат кардааст.

Илова бар ин таъсири устод Лоҳутӣ дар шаклгирӣ ва рушди матбуоти форсии солҳои 40-50-уми Афғонистон низ бузург арзёбӣ мешавад. Ба таъкиди профессор Усмонов И. «ханӯз дар айёми ҷунбиши «Ҷавонони бедор» дар Афғонистон (солҳои 1947-1952) дар саҳифаҳои нашрияҳои онҳо – «Ватан», «Нидои халқ», «Ангор» ва ғайра ашъор ва осоре ба таъъ мерасид, ки дар он таъсири руҳияи Лоҳутӣ мушоҳида мешуд. Муаллифони ин гуна ашъор ва пораҳои мансур ашхосе буданд, ки Лоҳутӣ «яке ободии афғон парастад» гӯён борҳо ба шахсияташон ишора кардаанд» [14, с. 294].

Ҳамин гуна устод Лоҳутӣ аз сини 16-18-солагӣ бо матбуоти умумифорсӣ робита пайдо карда, то охири умр бо рӯзномаву маҷаллаҳои форсизабон содиқона ҳамкорӣ кардааст. Дар давоми умри бобаракати худ ӯ барои рушди матбуоти форсизабон ба ҳайси публитсист-нависанда, ташкилкунанда, роҳбар, роҳнамои муҳбирони ҷавон ва паҳнкунандаи рӯзномаву маҷаллаҳо хизматҳои бедареғ кардааст.

Адабиёт:

1. Абдуманнонов, А. Абулқосим Лоҳутӣ [Матн] / А. Абдуманнонов, Х. Отахонова, Ҷ. Шодиқулов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
2. Азимов, А. Марзи сухан / А. Азимов. – Душанбе: Дониш, 2008. – 80 с.
3. Акбаров, Ю. Ашъори Лоҳутӣ дар хорича / Ю. Акбаров, Ҷ. Шодиқулов // Ёдбуди Лоҳутӣ. – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 209-217.
4. Асозода, Х. Саргузашти устод Лоҳутӣ / Х. Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 300 с.
5. Бозёти нав // Мариф ва маданият. – 1963. – Декабр.
6. Гулмуродзода П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон / П. Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 164 с.
7. Лоҳутӣ, А. Куллиёт. Иборат аз шаш чилд. Ҷ. 6. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: НДТ, 1963. – 337 с.
8. Лоҳутӣ, А. Саргузашти ман / А. Лоҳутӣ // Шарқи сурх. – 1961. – №11. – С. 68-89.
9. Мирзозода, Х. Абулқосим Аҳмадзода Лоҳутӣ [Матн] / Х. Мирзозода / Лоҳутӣ А. Куллиёт. Ҷ. 6. – Душанбе, 1963. – С. 257-272.
10. Начмонов, Ф. Ватандор / Ф. Начмонов // Садои Шарқ. – 1987. – № 12. – С. 28-36.
11. Начмонов, Ф. Як манбаи бедории фикри устод Лоҳутӣ [Матн] / Ф. Начмонов // Устод Лоҳутӣ ва назми инқилобии Шарқ. – Душанбе: Дониш, 1987. – С. 49-51.
12. Ориёнпур, Яҳё. Аз Сабо то Нимо / Яҳё Ориёнпур. Ҷилди дуюм. – Техрон, 1351. – 422 с.
13. Табаров, С. Адиби сухандон ва муборизи майдон [Матн] / С. Табаров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 32 с.
14. Усмонов, И. Журналистика. Қисми 1 / И. Усмонов. – Душанбе: Империл-Групп, 2005. – 480 с.
15. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе, 2008. – 280 с.
16. Усмонов И.К. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.К. Усмонов, Н.К. Усмонова. – Душанбе, 2020. – 250 с.

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ ВА РУШДИ МАТБУОТИ УМУМИФОРСӢ

Абулқосим Лоҳутӣ аз зумраи он публитсистон ва сиёсатмадоронест, ки дар сини хеле ҷавон будан бо матбуот алоқаи ногустастанӣ пайдо карда, имкониятҳои таъсиррасонии онро ба муқобили душманони синфи коргару деҳқон истифода мекард. Махсусан рӯзномаҳои умумифорсӣ, ки берун аз Эрон ҷоп мешуданд ва ё дар Эрон ҷоп шуда ба тамоми форсизабонони кишварҳои хорич низ дастрас мегардиданд, дар оғози асри ХХ ашъори публитсистӣ ва мақолаҳои ӯро бештар нашр мекарданд.

Дар мақолаи мазкур муаллифон нахуст оид ба таъсири нашрияҳои умумифорсӣ ба ташаккули шахсияти сиёсӣ ва эҷодии ин публитсисти мумтоз маълумоти арзишманди илмӣ додаанд. Аз ҷумла зикр мегардад, ки нақши рӯзномаи “Қонун”, ки солҳои 1890-1892 дар Лондон ба таъъ расида, дар миёни аҳолии Эрон ва форсизабонони ҳамсоякишварҳои он паҳн мегардид, барои ташаккули шахсияти Лоҳутӣ нақши муассир доштааст. Муаллифон аз ҳамкориҳои Лоҳутӣ бо нашрияи “Ҳаблулматин”, ки дар Калкатаи Ҳиндустон нашр мешуд, ёдовар шуда, ибраз доштаанд, наشري аввалин осори публитсисти ӯ дар матбуоти умумифорсӣ маҳз ба ҳамин рӯзнома рост меояд. Андешаҳо дар ин хусус дар таъя ба асарҳои ҳуди Лоҳутӣ ва сарчашмаҳои илмӣ асоснок шудаанд.

Ҳамчунин дар мақола муаллифон вобаста ба ҳамкориҳои Лоҳутӣ бо рӯзномаву маҷаллаҳои умумифорсӣ, аз қабилӣ “Ҳаблулматин”, “Шарк”, “Эрони нав”, “Чантаи побараҳна”, “Форс” ва ғайра, ки дар кишварҳои гуногун дастраси форсизабонон мегардиданд, маълумоти арзишманди илмӣ пешниҳод кардаанд.

Хулосаи муаллифон ин аст, ки Лоҳутӣ дар рушди матбуоти умумифорсӣ бо фаъолияти эҷодӣ, ташкилотчигӣ ва роҳбариву роҳнамоии нашрияҳо ва қаламкашони ба онҳо алоқаманд хизмати шоён кардааст.

Калидвожаҳо: мақола, Лоҳутӣ, матбуоти умумифорсӣ, таъбу нашр, рӯзнома, маҷалла, таҳқиқ, публитсист, осор, назми публитсистӣ, очерк, адабиёт

АБУЛЬКАСИМ ЛАХУТИ И РАЗВИТИЕ ОБЩЕПЕРСИДСКИЙ ПРЕССЫ

Абулькасим Лахути принадлежит к числу тех публицистов и политиков, которые еще в юном возрасте имели неразрывную связь с печатью и использовали ее возможности воздействия против врагов рабочего класса и крестьян. В частности, его публицистические стихи и статьи в начале 20 века чаще всего публиковали общеперсидские газеты, издаваемые за пределами Ирана или в самом Иране, доступные персоязычным странам за рубежом.

В статье авторы впервые представили ценную научную информацию о влиянии общеперсидских изданий на формирование политической и творческой личности этого выдающегося публициста. В том числе, упоминается, что действительную роль в формировании личности Лахути, сыграла газета “Конун”, которая издавалась в 1890-1892 годы в Лондоне, и распространялась среди населения Ирана и персоязычных соседних стран. Авторы упомянули о сотрудничестве Лохути с газетой «Хаблулматин», издаваемой в Индийской Калькутте, и отметили, что публикация его первых публицистических работ в персидской прессе приходится на эти газеты. Их мнение по этому поводу основано на собственных работах Лахути и научных источниках.

Также, в статье авторы приводят ценную научную информацию, связанную с сотрудничеством Лахути с общеперсидскими газетами и журналами, такими как «Хаблулматин», «Шарк», «Эрони нав», «Чантаи побараҳна», «Форс» и др., которые были доступны для носителей персидского языка в разных странах.

Вывод авторов заключается в том, что Лахути своей творческой, организационной и управленческой и наставнической деятельностью над издательствами, и связанными с ними писателями, внес достойный вклад в развитие персидской прессы.

Ключевые слова: статья, Лахути, общеперсидская пресса, публикация, газета, журнал, реальность, исследование, публицист, произведения, публицистическая поэма, очерк, литература.

ABULQASIM LAKHUTI AND THE DEVELOPMENT OF THE ALL-PERSIAN PRESS

Abulkasim Lokhuti is one of those publicists and politicians who, even at a young age, had an inseparable connection with the press and used its possibilities of influencing against the enemies of the working class and peasants. In particular, his publicistic poems and articles at the beginning of the 20th century were most often published by all-Persian newspapers published outside of Iran or in Iran itself, accessible to Persian-speaking countries abroad.

In the article, for the first time the authors presented valuable scientific information about the influence of all-Persian publications on the formation of the political and creative personality of this outstanding publicist. In particular, it is mentioned that the newspaper “Konun” played an active role in shaping the personality of Lahuti, which was published in London in 1890-1892 and was distributed among the population of Iran and Persian-speaking neighboring countries. The authors mentioned Lohuti's collaboration with the newspaper Khablulmatin, published in India city of Calcutta, and noted that the publication of his first

journalistic works in the Persian press refers to these newspapers. Their opinion on this matter is based on Lohuti's own work and scientific sources.

Also, in the article, the authors provide valuable scientific information related to the cooperation of Lokhuti with all-Persian newspapers and magazines, such as «Khablulmatin», «Sharq», «New Iran», «Chantai Toramekhna», «Force», etc., which were available for Persian speakers in different countries.

The conclusion of the authors is that Lokhuti, with his creative, organizational, managerial and mentoring activities over publishing houses and related writers, made a worthy contribution to the development of the Persian press.

Key words: article, Lokhuti, all-Persian press, publication, newspaper, magazine, reality, research, publicist, works, publicistic poem, essay, literature.

Маълумот дар бораи муаллифон: Кутбиддинов Абулдумин Ҳошимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илми филология, профессори кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: adab-75@mail.ru

Зоирӣён Бахтиёр Шодибег – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. Адрес: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: zbsh@list.ru

Сведения об авторах: Кутбиддинов Абдумумин Хошимович – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры международной журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: adab-75@mail.ru

Зоирӣён Бахтиёр Шодибег – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры международной журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: zbsh@list.ru

Information about the authors: Qutbiddinov Abdulmumin Hoshimovich - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of International Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: adab-75@mail.ru

Zoiriyon Bakhtiyor Shodibeg – Tajik National University, assistant of the International Journalism department. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: zbsh@list.ru

УДК:82-3 (2-тадж)

ББК:82.2 (2-тадж)

A-91

ПОНЯТИЕ ДВУСОСТАВНОСТИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Асоева К.А.- к.ф.н. доцент кафедры,
Сайдамирова К. Дж. ст. преподаватель
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Понятие двусоставности предложения стоит в ряду спорных грамматических понятий. Сложность проблематики двусоставного предложения позволила В.Г. Адмони сказать: «Перед нами ...один из «проклятых вопросов языкознания: Эта сложность определяется как сложностью самого объекта, так и наличием разнообразных критериев, которые кладутся в основу определения двусоставности.

То, что предложение может быть расчленено на соотносимые части, признавалось различными лингвистами, независимо от избранной ими точки зрения. Классификация предложений по составу является регулярным компонентом синтаксической теории. «Разграничение двух основных типов предложения – двусоставных и односоставных – прочно вошло в научный синтаксис русского языка».

Указанное разграничение признается отправным пунктом для дальнейших поисков на пути выявления собственно формальных признаков предложения, отличающих его от слова и словосочетания. Эти поиски должны привести к определению конечного списка структурных схем предложения в языке, к выяснению грамматических «составов» предложения в его парадигме. Все это говорит о том, что проблема односоставности - двусоставности предложения представляет немалый интерес как с точки зрения специальных задач классификации, так и собственно теоретической точки зрения.

Имеющиеся точки зрения на природу двусоставности отражают с большей или меньше последовательностью две ведущие концепции. В одной из них преобладает логика семантический подход к двусоставности (то или иное противоположение логических субъекта и предиката), в другой грамматический. Мы рассмотрим второй.

Двусоставность как грамматическое понятие представляется:

- 1) как связь подлежащего и сказуемого,
- 2) как наличие в фразовом ядре средств выражения субъекта и предиката.

Двусоставность как связь подлежащего и сказуемого. Подлежащее определяется как самостоятельный член предложения и не может быть выражено частью другого члена предложения, например окончанием глагола –сказуемого. Понимание двусоставности как сочетания подлежащего и сказуемого, как непременно расчлененного выражения субъекта и предиката разделяют Д.Н. Овсяннико-Куликовский, А.А. Шахматов, И.И. Мещанинов, В.В. Виноградов, Ж. Марузо, Е. Курилович и другие исследователи.

Двусоставность как наличие в фразовом ядре средств выражения субъекта и предиката. Грамматическая двусоставность понимается как не требующее обязательной расчлененности наличие в предикативном ядре средств выражения субъекта и предиката. В грамматике русского языка классификация предложений на двусоставные и односоставные проводится на наш взгляд противоречиво. Трудно определить, какой принцип положен в основу классификации. В теоретическом введении в синтаксис, написанном В.В. Виноградовым, грамматическая двусоставность определяется как связь в предложении подлежащего и сказуемого. Однако в соответствующих главах это положение не выдерживается. В разряд двусоставных включаются определенно-личные предложения, в которые подлежащее может быть легко «подставлено» (*Еду, еду в чистом поле; Летим над снежной глубиной; Разве не видишь?; Чему смеетесь?*), и предложения, в которые трудно или невозможно «подставить» подлежащее (*Пошли!; Поехали!; Пойдемте в сад; Давай рыбу ловить*), и предложения, которые по традиционным воззрениям на форму подлежащего как на именительный падеж не могут быть признаны подлежащими (*Пусть его (он) помучится!; Пусть их (они) сердятся*).

В разряд односоставных включены, наряду с собственно безличными, и личные бесподлежащие предложения: неопределенно -личные (*Письма пишут разные; Кому говорят! Как тебя зовут?*), обобщенно-личные (*На всех не угодишь; Говори, да не заговаривайся; Задумаешься, бывало, о чем-нибудь...*), некоторые разновидности которых допускаются «подстановку» подлежащего, и подлежащно-сказуемые предложения с обобщенно-личной семантикой (*Вы входите в рошу с ружьем без собаки. Вы отыскиваете себе место где-нибудь подле опушки...*). Сопоставьте с этими последними обычно бесподлежащие предложения *Пошли!; Давайте рыбу ловить; Давай делить!* И др., относимые к двусоставным.

Таким образом, в разряд двусоставных предложений попали подлежащно-сказуемые, бесподлежащие личные и безличные предложения; к односоставным отнесены и безличные, личные бесподлежащие и подлежащно-сказуемые (здесь учитываются, разумеется, только глагольные предложения, в форме предиката которых может быть выделено «лицо»). Приведенная классификация, не опирающаяся последовательно ни на один из возможных критериев (личность-безличность, подлежащность - бесподлежащность и др.), не может быть признана удовлетворительной.

Трудности, возникающие при определении функции тех или иных членов предложения (и не только главных), связаны с тем, что членам предложения традиционно приписывается расчлененное выражение грамматических значений по принципу: «один член предложения - одно грамматическое значение (исключая некоторые формы сказуемого); при этом подчеркивается регулярная соотносительность членов предложения (подлежащее – сказуемое, сказуемое – дополнение и т.п.). Опираясь на непременно расчлененное раздельное выражение грамматических значений, мы заходим в тупик, когда какие-либо грамматические значения выражаются совмещенно. Простейший пример – рассматриваемые глагольные формы (*Иду* и др.), когда для компонента с совмещенным выражением предикация и субъекта «не хватает термина».

Некоторые исследователи пользуются понятиями нулевой формы, нулевого члена предложения. Теория нулевых форм – это сложная и специальная тема, и мы ее коснемся лишь применительно к нашему вопросу.

Теория нулевых форм была перенесена в синтаксис из морфологии, где понятие «нуля» определяется в строгой системе соотносительных форм, в парадигме (стол, стола, столу, стол, столом, на столе). На фоне значащих, материально выраженных форм (окончаний) отсутствие формы (стол) также признается значащим, своего рода формой, только нулевой. Применение этой теории в морфологии не вызывает сомнений, это подчеркивалось различными лингвистами, например Ф.Ф. Фортунатовым, В. Матезиусом. Здесь строгое соответствие, парадигма, искусственное соположение извлеченных из речи словоформ. Гораздо сложнее обстоит дело в синтаксисе.

Ведущим тезисом теории нулевых форм является опора на парадигматические отношения. И этот тезис целиком выдерживается в морфологии. Но предложение представляет собой поле противоборствующих сил: парадигматических, когда та или иная форма ассоциируется с другими формами, наличными в памяти, и синтагматических, когда та же форма испытывает влияние соседних форм в речевой цепи. Можно сказать, что в предложении парадигматические силы «парализуются» синтагматическими силами: действие первых на языковое сознание может быть слабее действия вторых. Это создает условия для формирования таких структур предложения, в которых (в результате разных причин – тенденции к экономии и выразительности речи и др.) становятся «избыточными» отдельные формы, а их содержание (пусть обобщенно) и грамматическую функцию в предложении «принимают на себя» оставшиеся формы (ср.: Он врач; Петя в деревне; Карету мне, карету! и др.)

На базе переработанной, «нарушенной» в каком – то звене морфологической парадигмы создается новая, уже характеризующая предложение синтаксическая парадигма, где отношения модальности и времени выражаются несколько иначе, чем в морфологической парадигме, ср.: *есть, был, будет* и *Он врач, Он был врачом, будет врачом*. Эти две парадигмы существуют параллельной, и если мы хотим выразить специфику каждой из них, то вовсе не обязаны находить нуль в синтаксической парадигме (Он врач), как не пытаемся объяснить присутствие формы *есть* в морфологической парадигме *есть, был, будет* отсутствием нуль, извлеченного из предложения. То же можно сказать о синтаксической парадигме *Ночь, Была ночь, Будет ночь* в сопоставлении с морфологической парадигмой глагола *быть*. Следовательно, говоря о парадигматических отношениях применительно к предложению необходимо в первую очередь иметь в виду не морфологическую, а собственно синтаксическую парадигму, парадигму, предложения.

В других случаях еще сложнее говорить о наличии в предложении нулевой формы, так как трудно определить, какой же форме нуль соответствует. Ср.:

Я – к нему: «Я решил идти к нему», «Я иду к нему», «Я пойду к нему» и др.; Шампанского!: «Принесите (подайте, прошу, хочу и т.д.) шампанского»; В Москву!: «Я еду в Москву!», «Пора в Москву!», «Нам ехать в Москву!» и т.п.

Таким образом, теория нулевых форм применительно к предложению в одном случае отдает предпочтение морфологической парадигме глагол перед парадигмой

предложения, а в другом, как только что показано, оставляет простор для разного рода домыслов, т.е. по сути «не работает». В целом следует решить: если мы пользуемся понятиями нулевых форм, то эти нулевые формы должны выражать соответствующие грамматические значения, если же мы признаем, что эти значения обозначены материально выраженными формами, то нулевые формы их «одновременно» выражать не могут и тем самым как понятия являются для нас излишними. Перед нами альтернатива: соотносить грамматические значения с нулями или с наличными формами? Нам представляется более соответствующим природе предложения опереться на реальные формы, а не на нули.

В соответствии со сказанным мы будем рассматривать независимо функционирующие и продуктивные структуры вне «синтаксических нулей», связывая те или иные грамматические значения с имеющимися в предложении формами, например: *Шампанского!*- значения предикации и объекта, предикатно-объектный член (терминология может быть и другая); *В Москву!*-значения предикации и обстоятельства, предикатно-обстоятельственный член; *Я – к нему*- значения субъекта, предикации и объекта, подлежащее (или грамматический субъект, первый компонент), предикатно-объектный член (второй компонент). С этих позиции подойдем и к определению двусоставности.

Грамматическая двусоставность излагается нами в терминах учения о предикативности, разрабатываемого в школе В.В. Виноградова. Под предикативностью понимается соотнесенность высказывания с действительностью, выраженная в синтаксических категориях модальности, времени лица. Важнейшей признается категория модальности: она дифференцированно и однозначно характеризует каждое предложение. Категория времени «нейтрализуется» в ирреальных наклонениях, т.е. получает неопределенное выражение. Категория лица получает в части предложений «отрицательное» выражение.

Синтаксическое лицо осмысливается с разной степенью широты – как включенное в ядро предложения, так и выведенное за его пределы. Грамматическая двусоставность традиционно определяется по отношению к предикативному ядру предложения, в связи с чем синтаксическое лицо мы определим ограничительно – отождествляя его с грамматическим субъективным (подлежащим); синтаксическое лицо, находящееся на периферии конструкции и являющееся грамматическим объектом (дополнением), не принимается во внимание: *Ливнем залило город - Залило город*). Лицо - это синтаксическая категория, выраженная в ядре предложения субъектной формой (или формой с объектным значением, согласующейся со сказуемым, глаголом или причастием. (*Дом строится, построен*), устранение которой – если это не диктуется содержанием грамматического предиката (*Смеркается*) или условиями конструкции. (*В голове трещит*) делает предложение неполным, нарушенным, неспособным к независимому функционированию. Собственно предикации осуществляется во взаимодействии категорий, модальности и времени (чем и формируется грамматическое значение предложения.). Лицо представляет собой категорию иного, вторичного синтаксического плана, и правы те исследователи, которые отводят предикату структурно определяющую роль в предложении. Однако крайнее воплощение мысли о главенстве предиката привело бы к снятию вопроса о грамматической классификации предложений по составу. Кроме того, категории лица самым тесным образом связана с категориями модальности и времени – грамматическим предикатом; что нашло свое объективное выражение в формировании безличных глаголов, в противопоставлении личности и безличности. Таким образом, категория лица должна быть включена в предикативное ядро предложения, где она выражается позитивно или негативно.

Понятие расчлененности мы не включаем как обязательное условие в понятие грамматической двусоставности: категория лица может быть выражена как независимо от грамматического предиката, так и его формой. Двучленностью назовем грамматическую двусоставность с расчлененным выражением категорий модальности –

времени (один компонент, сказуемое, или предикат) и лица (второй компонент, подлежащее). Двучленность – это расчлененная двусоставность.

Можно ли отнести к числу личных (а следовательно, и двусоставных) так называемые номинативные бытийные предложения?

В истории осмысления этих предложений известны попытки «выровнять» тип *Вечер* по двучленному типу *Был вечер* с опорой на лексические аргументы: всякое суждение двучленно, высказывание – эквивалент суждения, следовательно, и оно двучленно. Такие попытки успеха не имели, так как логический догмат затруднял дифференциацию грамматических явлений, кроме того, в самой логике была оспорена обязательная двучленность суждения.

Другие исследователи, в меньшей степени чувствующие свою зависимость от логики, расходятся в понимании функции номинатива в бытийных предложениях. Одни (А.А. Потеня, Ф.Ф. Фортунатов, А.М. Пешковский) видят в нем только сказуемое, другие (Д.Н. Овсяннико-Куликовский, В.А. Богородицкий, Л.А. Булаховский) – только подлежащее, третьи (Л.С. Бархударов, В.В. Бабайцева) – подлежащее с нулевым сказуемым. Существенно для нас здесь то, что субъектность номинатива представляется отдельным исследователям достаточно очевидной.

Какую же функцию выполняет номинатив в бытийных предложениях? Определим ее на основе принятых здесь предикативных критериев.

В каждом предложении есть грамматический предикат. Следовательно, он не может быть исключен из бытийных предложений. Но присутствует ли в этих предложениях грамматический субъект (лицо)? Здесь возможны два решения.

1. Признавая номинативные предложения по традиции односоставными, мы находим в них один грамматический предикат. Категория лица не выражена. Следовательно, это синтаксически безличные предложения, стоящие в одном ряду с другими безличными предложениями: глагольными (*Вечереет*), наречными (*Жутко*), инфинитивными (*Молчать!*) и отличающиеся от них лишь своей внешней формой. В строгой грамматической классификации все эти предложения должны быть объединены под одной рубрикой – «безличные». «Безличные» и «односоставные» в синтаксическом плане – синонимы.

2. Предпочтительнее, на наш взгляд, другое решение. При сравнении различных традиционно односоставных предложений обнаруживается отличие номинативных от всех остальных в них присутствует «лицо», данное сменной формой слова, продуцирующий в этой ситуации компонент, грамматический субъект.

Можно ли считать это лицо, выявленное именной формой слова, грамматическим субъектом, а предложение, несмотря на наличие лишь одного главного члена, грамматически двусоставным?

В.В. Виноградов писал: «Конечно, в *Была зима* – в отличие от *Было морозно* мы имеем не одну составную форму, а две простых. И с этой точки зрения А.А. Шахматов отчасти прав, утверждая, что в *Была зима* слово *Зима* вызывает одно представление, между тем как слово-предложение *Зима* вызывает два представления» но с это еще ничего не говорит о синтаксической расчлененности предложения. *Была зима* на подлежащее и сказуемое. Лишь бы не смерть. Предложение *была* для современного сознания так же одночленно, как *Зима*. Это простое назывные явления относимого к прошлому, простая констатация явления в прошлом. *Вечер был. Сверкали звезды. На дворе мороз трещал.*

Автор относит оба предложения (*Зима* и *Была зима*) к одному односоставному типу: глагол быть в этой двучленной конструкции не признается грамматическим предикатом. Это высказывание перекликается с тезисом современной логики, согласно которому в предложении *Была зима* предикат не обнаруживается (глагольный компонент признается лишь оператором существования), в то время как в предложении *Зима была* (при нормальной интонации в обоих случаях) предикат находят. Различие в логическом значении между *Была зима* и *Зима была* стало проявляться в качестве аргумента для синтаксических решений.

Но достоверность не является сколько-нибудь существенным понятием для синтаксиса. Ее всегда дополнительное значение нельзя признать более важным, чем основное значение конструкции, в том числе экзистенциальное при полнознаменательном предикате: Лампа стояла: «действительно стояла»). Достоверность принадлежит логической акцентуации, и при грамматической классификации ею можно пренебречь, тем самым логически противопоставляемые предложения *Была зима и Зима была* должны быть признаны равноценными с точки зрения их грамматического состава, а следовательно, не относимыми к разным типам предложений, разделяемым наличием-отсутствием предиката. Синтаксически равноценными признаются соответственно и все другие члены парадигм указанных предложений. На эти парадигматические ряды предположительно ряды предположительно опирается бытийный номинатив.

«Предположительно» оговаривается здесь потому, что экзистенциальное значение может быть оспорено как значение грамматического предиката (высказывание В.В. Виноградова) и вся конструкция представлена как «простое название явления, относимого к прошлому», к будущему и т.д., а глагол *быть* признан «экзистенциальным оператором». Поэтому существенным является вопрос целесообразно ли, допустимо ли исключать из числа функционально полноценных значений синтаксических конструкций экзистенциальное значение? Ведь если бы понятие существования, экзистенции было лишним в сумме человеческих понятий, то оно бы не выражалось а если оно бы не выражается, то по этому форму его выражения то ей грамматическим предикатом?

Возражение того рода, что значение существования входит во все другие предикаты и тем самым является как бы само собой разумеющимся, «опорным», представляется в то же время «аргументом против себя»: ведь именно это – вхождение экзистенциального значения во все другие значения -делает его одним из основных значений и не может препятствовать признанию за ним функциональной полноценности в предложении.

Это подтверждается наличием в языке целого ряда форм (глаголов), главным значением которых является бытийность; при сопоставлении этого главного значения с дополнительным предпочтение при характеристике конструкции должно быть отдано главному, и, значит, вслед за глаголом *быть* мы должны отказать в функции грамматического предиката глаголам: *иметься, находиться, существовать, содержаться, пребывать, присутствовать, водиться, бывать, обретаться, попадаться, встречаться, лежать (Город лежит...), стоять (Вопрос стоит...)* и др., в том числе глаголам, означающим временное движение экзистенциальности: *сделаться, установиться, прийти, настать, наступить, начинаться, пройти, уйти, миновать, кончаться, продолжаться, длиться* и др. Все это показывает, на наш взгляд, неубедительность попыток вывести за пределы грамматической предикации глагол *быть* и некоторые другие глаголы с экзистенциальным значением.

Но, признавая за бытийными глаголами функцию грамматического предиката, мы тем самым находим вторую опору (кроме формы и значения имени) для отнесения номинативных бытийных предложений к грамматически двусоставным. *Зима и Была зима (Зима была)* равно двусоставные и соответственно одночленное и двучленное предложения.

Таким образом, отметим в заключении, что понятийная и терминологическая точность требует расширить категорию членов предложения за счет тех членов предложения, которые выражают грамматические значения совмещенно (например: предикатно-субъектный член-*Зима; Пишу;* предикатно-объектный член-*Шампанского!;* предикатно-обстоятельный член-*В Москву!*).

Литература:

1. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский литературный язык .Ч.3. Синтаксис.- М.,1981.

2. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения. Исследования по русской грамматике.- М., 1975.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка.- М.,1973.
4. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке.-М.,2004.
5. Русская грамматика. Часть 2.-М., 1980.

ПОНЯТИЕ ДВУСОСТАВНОСТИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматривается понятие двусоставности предложения. Авторы на примерах показывают отличие двусоставных предложений от односоставных.

В статье также рассматриваются разнообразные критерии, которые кладутся в основу определения двусоставности.

Классификация предложений по составу является регулярным компонентом синтаксической теории. «Разграничение двух основных типов предложения – двусоставных и односоставных – прочно вошло в научный синтаксис русского языка». Указанное разграничение признается отправным пунктом для дальнейших поисков на пути выявления собственно формальных признаков предложения, отличающих его от слова и словосочетания.

Ключевые слова: двусоставность, односоставность, синтаксис, предложения, критерия, словосочетание, основа, тип, разнообразие, признаки.

ФАҲМИШИ ҶУМЛАҲОИ ДУҶУЗЪА ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ РУС

Дар ин мақола мафҳуми ҷумлаи дучониба баррасӣ мешавад. Муаллифон барои нишон додани фарқи байни ҷумлаҳои дучузба ва якчузба аз мисолҳо истифода мебаранд.

Дар мақола инчунин меъёрҳои мухталифе баррасӣ мешаванд, ки дар асоси таърифи дучузба қарор доранд.

Таснифи ҷумлаҳо аз рӯи таркиб ҷузъи муқаррарии назарияи синтаксисӣ мебошад. «Фарқи байни ду навъи асосии ҷумла — дучузбӣ ва якчузбӣ ба синтаксиси илмии забони русӣ устуворона дохил шуд». Ин тафовут ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ барои ҷустуҷӯҳои минбаъда дар роҳи муайян кардани хусусиятҳои воқеии расмии ҷумла, ки онро аз калима ва ибора фарқ мекунад, эътироф карда мешавад.

Калидвожаҳо: дучузба, якчузба, синтаксис, ҷумлаҳо, меъёрҳо, ибора, асос, намуд, навъ, аломатҳо.

THE CONCEPT OF A DOUBLE SENTENCE IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE

This article discusses the concept of a two-part sentence. The authors use examples to show the difference between two-part sentences and one-part sentences.

The article also discusses a variety of criteria that underlie the definition of two-component.

The classification of sentences by composition is a regular component of syntactic theory. "The distinction between the two main types of sentences - two-part and one-part - has firmly entered the scientific syntax of the Russian language." This distinction is recognized as the starting point for further searches on the way to identifying the actual formal features of the sentence that distinguish it from the word and phrase.

Key words: two-part, one-part, syntax, sentences, criteria, phrase, basis, type, variety, features.

Сведения об авторах: Асоева Комила – кандидат филологических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Сайдамирова Клара Джумаевна – старший преподаватель кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 985 37 92 77

Маълумот дар бораи муаллифон: Асоева Комила - н.и.ф., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Сайдамирова Клара Чумаевна – муаллими калони кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел: (992) 985 37 92 77

Information about the authors: Asoeva Komila - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

Saidamirova Klara Dzhumaevna - Senior Lecturer, Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 985 37 92 77

УДК: 82-3 (2-точ)

ББК:83.3 (2-точ)

А-93

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКИХ РЕАЛИЙ В ЛИТЕРАТУРЕ

Ашуров А.Дж., к.ф.н., ст. преподаватель
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Настоящая статья посвящена актуальной проблеме современного перевода – передаче национально-исторического колорита в художественном переводеромана исторического жанра Джалола Икрами «Дочь огня» (1962), посвященной горестной жизни народа Бухары начала XX века, в период, начинающихся социальных перемен. Данный роман входит в состав трилогии «Двенадцать ворот Бухары» Дж. Икрами, где самыми яркими в свете рассматриваемых здесь проблем являются книги первая «Дочь огня» и вторая «Двенадцать ворот Бухары».

Следует отметить, что трилогии Джалола Икрами предоставляет обширный материал для изучения и анализа такого явления, как реалия. Согласно «Толковому переводческому словарю» Л. Л. Нелюбина, слово «реалия» — это «слова или выражения, обозначающие предметы, понятия, ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке». Они «обозначают национально-специфические особенности жизни и быта» [19, с 178].

Перевод текстов Джалола Икрами выявляет существенные особенности оригинала, раскрывает художественные секреты его прозы. В переводе трилогии присутствуют реалии эпохи социальных перемен, представляющие собой одно из средств передачи национального колорита, которые, «не всегда обусловлены безэквивалентностью лексики и реалий» [17,с 27]. В нашу задачу входит показать, функцию реалий в описании духовной культуры народа, его обычаев и нравов, для отражения уникальной истории таджикского народа в произведении исторического жанра.

Главной чертой реалий трилогии является тесная связь с культурой таджикского народа и определенным историческим отрезком времени его истории.

Тесная связь реалий трилогии «Двенадцать ворот Бухары» с событиями, которые происходили в начале XX века, с одной стороны, помогают переводчику воспроизвести в русском переводе реалистичный культурно-исторический фон, картину

взаимодействия героев с этими революционными событиями, с другой стороны, создают определенную переводческую трудность.

С самого зарождения теории перевода как самостоятельной дисциплины важным вопросом в переводоведении является проблема передачи национального и исторического своеобразия, и связан этот вопрос с переводом реалий, о которых, как о показателях колорита, заговорили лишь в начале 50-х годов.

Реалии в русском тексте трилогии Джалола Икрами «Двенадцать ворот Бухары» служат связующим звеном между основными событиями и представляют собой обширную тему для изучения, так как выполняют различные функции в тексте, общая цель которых – ознакомить читателя и погрузить его в культуру чужого народа. Акцентируя внимание читателя на мелочах, реалии в трилогии «Двенадцать ворот Бухары» предоставляют читателю возможность переживать вместе с героями их эмоции, видеть мир их глазами. По этой причине изучение художественных функций слов-реалий в исторической трилогии «Двенадцать ворот Бухары» очень важно для понимания всего произведения.

Данная тема актуальна тем, что проблема передачи и эквивалентного перевода реалий является одной из наиболее важных в современном переводоведении, а переводы произведений Дж. Икрами на русский язык представляют несомненный интерес, благодаря образности и метафоричности языка оригинала, а также наличию большого количества реалий, неизвестных русскому читателю.

Даная тема исследования актуальна и связана с тем, что именно реалии создают одну из главных трудностей для понимания, анализа и перевода художественных произведений исторического жанра с таджикского языка на русский. Перевод исторических реалий – это, по существу, передача исторической окрашенности этих слов в дополнение к их материальному содержанию и другим видам коннотаций.

Исторические реалии «переводчик может встретить 1) у старых авторов, условно говоря, в архаических произведениях, и 2) в произведениях современных писателей, но рисующих далекое или близкое прошлое, – архаизированных. Различия между теми и другими требуют и разного подхода при переводе реалий в них» [8, с 132-133].

В трилогии «Двенадцать ворот Бухары» Джалол Икрами описывает времена становления советской власти на территории Средней Азии, следовательно, этот роман можно отнести к категории архаизированных произведений – в тексте романа встречается большое количество исторических реалий

Термин «реалия» для обозначения национально-специфичного объекта или явления в 40-х г. XX в. в отечественную теорию и практику перевода А. В. Федоров [17, с 29].

Во второй половине XX в. термин «реалия» называли слово, его обозначающее [24, с 26].

Термин реалия вызывает у ученых противоречивые высказывания, некоторые ученые называют их «экзотизмами», или «экзотической лексикой» [22, с85], «локализмы», «этнографизмы», «варваризмы» [21, с125], «бытовые слова» [16, с. 62], однако ни один из этих терминов не раскрывает полностью содержание понятия «реалия».

Тема, связанная с реалиями, часто становится объектом исследования многих смежных наук: в литературоведении, в лингвокультурологии, в этнолингвистике, в теории межкультурной коммуникации. Кроме того, в понятие «реалия» включают пословицы, поговорки, фразеологизмы и т.д.

В 50—60-х г. рассматривались только приемы передачи безэквивалентной лексики, а реалий — в ее составе [22, с. 10].

В 70—80-х г. XX в. Появились теоретические работы, посвященные приемам передачи реалий [6, с 27].

С 90-х г. и начала XXI в. работы, посвященные способам передачи реалий, характеризуются новым подходом. В это время проблемам художественного перевода

посвящено огромное количество исследований, в русском литературоведении-это труды М. П. Алексеева, Г.Р. Гачечиладзе, И.А. Кашкина, К.И. Чуковского, А.В. Федорова, М.М. Бахтина, Ю.М. Лотман, Р. Якобсона, В. Гумбольдт, А.А. Потебня, В.Н. Комиссарова, Я.И. Рецкер и др. в таджикском литературоведении некоторые аспекты художественного перевода излагались в работах Э. Муллокандова, Х. Ахрори, Р. Хашима, А.Дехоти, М. Шукурова, Л.Н. Демидчик, А. Сайфуллаева, А. Сатторова, З. Муллоджановой, В. Самадова, Ш. Мухтара, М. Ходжаевой, А. Абдусатторова, А. Абдуманнонова, А. Аминова, А. Самадова, Х.Р. Холова, А. У. Давронова, Г.Р. Рустамовой, Г.А. Шарифовой, Н.Ш. Хамидовой, Б. К. Бадалова, З.П. Бобоалиевой, Дж.Дж. Мурувватиён, К. Эльназар, С. Холботуровой, Р. Назаровой, М.Т. Бакаевой и др.

Особенно в последние годы данная тема активно обсуждается в научных исследованиях ряда известных ученых, среди которых находятся и лингвисты, и литературоведы. Приведем некоторые выдержки из этих работ, что позволит нам оценить насколько актуальна данная проблема в современном литературоведении.

К примеру, по мнению Ф.М. Турсунов, исследовавшего лингвокультурологический и переводческие аспекты перевода безэквивалентной лексики на материале различных словарей (английских и таджикских толковых справочников, англо-таджикских и таджикско-английских двуязычных словарей), произведений английских и таджикских писателей XX столетия, их переводов: «При переводе реалий переводчик также должен обладать навыками работы с двуязычными и толковыми словарями, справочными и другими источниками, так как успех его профессиональной деятельности зависит именно от успешного решения подачи безэквивалентной лексики. Пренебрежение или несерьёзное отношение к какому-либо элементу текстов, особенно художественных, неизбежно приводит к серьёзным проблемам и неудачам» [28, с. 41]. Исследователь отмечает особенность безэквивалентной лексики в ее способности отображать культурные и национальные ценности, мировосприятие, социальный уклад жизни определенного народа.

Привлекают внимание в аспекте проблематики нашего исследования книга Дж.Дж. Мурувватиён, изданная 2020 году «Поэтика переводов Сотима Улугзода» [17, с. 81], где автор весьма подробно проводит анализ переводческой деятельности Сотима Улугзода, пытаясь на примере его переводов исследовать проблемы становления и развития художественного перевода в таджикской литературе XX века. Отмечая внимание таджикских ученых к вопросам художественного перевода, Дж. Дж. Мурувватиён придерживается точки зрения, что: «Огромное количество исследований за последние годы, посвященных теории перевода, свидетельствует о том, что переводоведение развивается стремительно и исследователи все больше выявляют различные сложности, задачи и положения, требующие специального исследования. Одной из таких задач, с которой сталкивается переводчик в процессе перевода художественного текста, является перевод реалий, который привлекает особое внимание при сравнении текстов перевода и оригинала» [17, с. 160].

Изучая проблемы художественного перевода ученый заключает: «Другая же сложность перевода реалий состоит в том, что для культуры языка - источника они являются самыми обычными, характерными предметами и ничем не примечательными, однако принимающая культура может быть эстетически неготовой принять их, что вдвойне усложняет перевод. Каждому переводчику ясно, что точно переведённая реалья – это правильно донесенная прагматика текста оригинала до адресата, национального и исторического своеобразия одной культуры другой культуре» [17, с. 158].

Нельзя не согласиться с Т.Н. Нагзибековой, которая в своем исследовании всесторонне рассматривая приемы передачи номинаций таджикских реалий на русский язык, наиболее ярко отражающих особенности материальной и духовной культуры таджикского народа, отмечает: «На наш взгляд, многие номинации таджикских общественно-политических реалий, которые переводчики транскрибировали, можно было перевести на русский язык или передать хотя бы приблизительно, чтобы русский

читатель мог воспринять произведения таджикского писателя С. Айни. Существование определенных аналогов между таджикской и русской действительностью и традициями позволяет достаточно широко использовать приблизительные эквиваленты при переводе с таджикского языка на русский. Чаще всего данный прием использовали переводчики С. Бородин и А. Розенфельд. Например: «... пиёба, ки бо нони қоқ хеле хушхӯр мешуд» [2, с. 136]; «... луковая похлебка, очень вкусная с сухим хлебом» [1, с. 18] в таджикско-русском «**ПИЁБА**» - кул. жидкий суп, баланда, поэтому считаем, что С. Бородин смог приблизительно (луковая похлебка) передать значение таджикской реалии» [18, с. 17]. В заключении своего анализа исследователь утверждает, что «многие таджикские реалии, которые переводчики транскрибировали, можно было перевести на русский язык или передать хотя бы приблизительно, чтобы русский читатель мог понять и воспринять произведения таджикского писателя С. Айни, тогда как перевод в таком случае нередко приходится снабжать разъяснениями (непосредственно в тексте или в виде сносок, глоссариев и т.п.), которые, в свою очередь, могут затруднять восприятие текста» [18, с. 22].

Предприняв попытку исследования реалий таджикского языка в повести С. Айни «Ятим» и способы их передачи на русский язык Х.Дж. Шамбезода и Т.Н. Нагзибекова в статье «Классификация таджикских реалий и особенности их перевода на русский язык» справедливо отмечают, что реалии русского языка достаточно хорошо изучены и классифицированы. В таджикском языкознании представлено незначительное количество исследований, посвященных изучению семантической классификации реалий. Авторы статьи анализируют проблемы перевода таджикских реалий на русский язык на примере известного произведения С. Айни «Ятим». В ходе анализа, сделана попытка условно разделить слова-реалии на две большие группы: общественно-политические и бытовые, в каждой из которых выделяются более мелкие группы. Анализ перевода повести С. Айни О. Сухаревым еще раз показал исследователям показал «сложность передачи слов, обозначающих специфические национальные реалии. Почти все реалии преданы в том виде, в каком они употреблены у С. Айни, лишь с незначительной фонетической адаптацией, не затрагивая их значения, хотя, на наш взгляд, многие реалии могли бы быть переведены или переданы описательно.

Текст бы стал намного понятнее русскому читателю. Например, в Таджикско-русском словаре 2006 г. многие из этих реалий переведены или дается их толкование (*қозӣ – судья; имом – духовное лицо (руководящее молением в мечети); ширбиринч – молочная рисовая каша; набот- кристаллический сахар, леденец; курут – сыр, высушенный в виде шариков; кӯрпача – узкое стеганое одеяло; танӯр – печь для выпечки лепешек; хӯрчин – переметная сумка и т.д.*)» [14, с. 32].

В результате анализа над способом перевода слов-реалий в повести «Ятим» ученые пришли к выводу, что: «Слова-реалии относятся к лексике безэквивалентной. Они возникли в жизни и в быту народа и, как правило, являются специфичной реалией в широком философском смысле конкретного народа, поэтому передача данного пласта лексики на другой язык является достаточно сложным процессом. Перевод слов-реалий – творческая процедура, требующая от переводчика хорошего уровня культурной и страноведческой подготовки» [21, с. 31].

Большое значение для нашей работы имеет суждение М.Т. Бакаевой в диссертации «Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах», которая, отмечая важную роль слов-реалий в процессе межкультурной коммуникации, рассматривает художественные особенности его произведений и историю их перевода. Также для изучения особенности художественной стилистики в переводах произведений Ф. Мухаммадиева, исследователь изучает какими приемами переданы слова - реалии в романе «Угловая палата». Что особенно примечательно, в работе М.Т. Бакаевой проведенный сравнительный анализ русских реалии в самом оригинале романа «Угловая палата», где она даёт отдельное осмысление реалий в

подлиннике и в переводе. По мнению ученого, «русизмы стали проникать в таджикский язык несколько столетий назад, но особый приток в таджикскую лексику оставался слабым вплоть до начала 1930-х годов, когда изменилась политическая ситуация в стране и началась «перестройка». В это время началось заимствование как слов без соответствующих понятий, например, в деловой лексике (*институт, духтур-доктор*) и замещение таджикских слов русской лексикой. В 50-70-е годы появление огромного процента заимствований связано с развитием науки, техники, культуры, туризма, экономики и производственных отношений. Одна из характерных черт заимствований заключается в том, что они прочно входят в жизнь и постепенно, теряя свою новизну, плавно входят в активный словарный запас [3, с. 85], как например, «в романе «Угловая палата» Ф. Мухаммадиева наблюдается огромное количество советизмов, которые «ввиду своего идеологического происхождения, обладают не сколько национальным колоритом, сколько социальным, и не все советизмы являются безэквивалентными» [3, с. 84].

Нам особенно интересны результаты сравнительного анализа романа «Угловая палата» Ф. Мухаммадиева, проведенного М.Т. Бакаевой, в результате которого выясняется, что «в этот период (имеется ввиду вторая половина XX века – А.А.) в таджикском языке часто пользовались русскими словами в речи, особенно, а литературе. Что касается художественного перевода, в процессе работы над текстом переводчику было достаточно перенести эти слова почти в неизменённом виде, как те примеры, что нами приведены из романа «Угловая палата»: кислород, палата, институт, фельдмаршал, клиника, объектив, фотоаппарат, кинооператор, репортёр, фабрика, лаборатория.

Но, иногда русские реалии в таджикском тексте приобретали таджикские окончания и как бы частично видоизменялись посредством окончаний: ФизикаЮ химия - Физикой и химией; ХимияВУ биология - Химией и биологией; ФизикаИ химияВИ - Химическая физика; ХимияИ биологИ - Химическая биология; Экрани кино - Большой экран; ЖурналИ хроника – Киножурнал; КабинаИ кран - Кабина крана; КурсИ кранДОРОН - Курсы крановщиков» [3, с. 86].

Продолжая точку зрения ученых Х.Дж. Шамбезода и Дж. Мурувватиён, А. Наврузов, также считает, что некоторые реалии имеют эквивалент, однако из-за неопытности или невнимательности переводчика остаются не переведенными: «работа переводчика связана с творчеством, где важно не только знание языка, но и умение воплотить на своем языке чужую мысль, вникнуть в суть и прочувствовать весь замысел автора. Для правильного и адекватного перевода художественного текста важно знание ценностей, традиций и менталитета того народа, на языке которого написан подлинник. Еще одна трудность, с которой сталкивается переводчик в процессе работы - это яркая образность оригинала, где важную роль играют жаргоны, диалектная лексика, исконно национальные и фольклорные слова, многие из которых неопытные переводчики предпочитают не переводить или оставляют в виде реалий»

Препятствием для переводчика могут стать также устойчивые выражения, переводить, которые путем калькирования- грубейшая ошибка переводчика.

Исходя из изложенного, мы пришли к выводу, что изучение характера реалий в художественном произведении исторического жанра и их художественной роли в воссоздании национального колорита является важным вопросом, требующим своего исследования в любой национальной литературе.

Одним из значимых реалий в романе являются элементы женской одежды, особенно головные женские накладки. Особенно привлекательной в плане изучения является паранджа, которая в истории таджикского народа конца XIX начало XX века являлась неким символом головных наклеек у народов Средней Азии вообще. В 20-30 годы XX столетия, после борьбы с пережитками прошлого, паранджа вышла из моды.

Внешне паранджа представляет собой очень длинный и широкий халат с узкими и накидывается на голову поверх платка или тюбетейки - в зависимости от возраста.

Лицо женщины прикрывает разной длины прямоугольная черная сетка – **чаимбанд**. Обычно, паранджа скрывает фигуру женщины, а **чаимбанд** - лицо.

Таджикская реалия «паранджа» является словом, хорошо знакомым современным русским читателям, в связи с чем переводчики не делают пояснений, полагаясь на их фоновые знания. В романе данная реалия передана путем транскрипции (на тадж. фаранджи – на русс. – паранджа). Однако комментария в русском тексте нет, в связи с чем часто среди русскоговорящих, незнающих тонкости среднеазиатского костюма существует ошибочное мнение, что паранджа и чашмбанд – это единое целое, а иногда и вовсе под паранджой подразумевают только сетку, закрывающую лицо - чашмбанд. Паранджи, в основном шили специальные портнихи, и первую паранджу шили девочке к 9 годам. Паранджа, в зависимости от состояния женщины в обществе, шилась из разной ткани, в приданное богатой невесты, к примеру, давали до четырех паранджей из дорогих материй: парчи, бархата.

В русском тексте романа данная реалия дана лишь транскрибированным способом, тогда как, в некоторых случаях, можно было бы использовать и слово «накидка». Однако такое часто употребление данной реалии без перевода, думается, вызвано тем, чтобы показать ее как символ угнетенной женщины Востока. Данная реалия также, как и перечисленные выше, говоря словами Л. С. Бархударова: «это слова, обозначающие предметы, понятия и ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке» [5, с. 95].

Данная реалия определяет содержание этнокультурного пространства, является артефактом быта и культуры таджикского народа, и носителем исторического колорита.

Паранджа в романе играет несколько ролей:

Показывает материальное состояние своей хозяйки:

«Старый черный шерстяной платок покрывал ее седые волосы, но выцветшая, вся в заплатках **паранджа**, накинута, по обычаю, на голову, не закрывала крупного увядшего лица с заострившимся подбородком и потускневшими глазами под косматыми седыми бровями» [11, с. 2].

«Изредка навстречу попадались женщины, по их паранджам можно было судить, к какому классу они **принадлежат**» [11, с. 120]

Элемент женской одежды:

«Старуха с внучкой, быстро принарядившись, накинули **паранджи** и отправились на свадьбу» [11, с. 7]

«А Бибизагора обиделась, плюнула, накинула **паранджу**, да и ушла, стуча каблуками» [11, с. 8]

Характер героини:

«Она была высокая, нескладная, с громким мужским голосом, в **парандже**, но с открытым лицом – поэтому она сразу увидела, в каком тяжелом состоянии был юноша» [11, с. 26].

В романе есть эпизод, где одна из героинь рассказывает занимательную историю о том, как она и младшая жена бая, у которой тоже не было детей, захотела совершить паломничество к ходже Мухаммеду Паррону у **хауза** Лесак (название Лесак – значит облизанный). Утром, когда они начали собираться, младшая жена бая сказала, что надо надеть паранджу, но снять штаны. Русский читатель не поймет смысл такого требования, пока не прочитает контекст. А контекст состоял в том, что: «Мы обошли вокруг **хауза** раз, другой, все было тихо и спокойно вокруг. Но когда мы в третий раз стали его обходить, вдруг открылись ворота одного дома на берегу и вышли двое мужчин, оба высокие и здоровые. Один из них кинулся к жене бая, другой ко мне. Я сразу поняла, что эти **ходжи** – развратники, жеребцы – и что они напали на нас с нечистыми намерениями, хотели затащить нас к себе в **кельи**. Но я так двинула в грудь этого жеребца, что он полетел в **хауз**. Другой же потащил было жену **бая** к себе, но я побежала за ними, схватила его за ворот и так дернула, что он отпустил мою госпожу и кинулся наутек, оставив у меня в руках обрывок воротника. И мы с госпожой убежали.

Я вся дрожала от страха и от гнева, лицо мое горело. А жена бая смеялась. Я не выдержала и спросила: как она может смеяться? А она говорит: «Мне смешно, что ты так испугалась». По ее мнению, мужчин этих не надо было бояться, ведь они *ходжи*, святые, от их прикосновения, от их дыхания только польза людям. И женщины получают то, что хотят. Пусть они задохнутся своим дыханием! – сказала я, и мы пошли домой» [11, с. 30]. То есть контекст данного требования заключается в том, том что, чтобы не быть узанными, женщины из высшего общества должны были вуалировать себя полностью, пока как по мнению младшей жены бая, мужчины - ходжи, святые, от прикосновения и дыхания, которых только польза женщинам - они получают то, что хотят.

В некоторых случаях, паранджи использовали и мужчины, о чем свидетельствует данный эпизод:

«Хайдаркул рассказал обо всем, что произошло с ним в эту ночь. Что же мне делать? Бежать из города, искать пристанища или прятаться в игорном доме?

(...) Мирзо Ибрагим подхватил:

– Наденем на него *паранджу* и уведем из города» [11, с. 72].

Другой пример:

«Когда Мухаррама Гарч и Фируза подбежали к возбужденной толпе, они увидели, что женщины яростно избивают длиннородого *шейха*. *Шейх* стоял согнувшись, закрывая руками голову, а к нему тянулись десятки рук: кто колотил кулаком, кто размахивал камнем, куском глины, туфлей, каждая рука норовила угодить *шейху* в голову. Рук было так много, страсти кипели, попадало не только затылку шейха, но и его спине, бокам, заду.

Одна женщина у стены громко рассказывала:

– Прохожу здесь и вдруг слышу мужской кашель. Посмотрела вокруг – ни одного мужчины не видно, только какая-то женщина сидит лицом к стене, у двери *мазара*. Удивилась, я, чего это она сидит здесь в *парандже*? Подошла тихонечко и стянула с нее *паранджу*. А это, оказывается, вовсе и не женщина, а *шейх*... Бейте его, милые, бейте его до смерти, пусть душа его попадет в ад!» [11, с. 174].

Еще один пример, как паранджи использовали мужчины, чтобы их не узнавали:

«– Ясно же, ясно же! Надоело! – прикрикнул на него Махдум. – Выслушайте, что я говорю. Я вам дам *паранджу*, и вы выйдете вместе с Асо. Он найдет место, где вы сможете укрыться.

Асо, который сам еще ничего не решил, молча слушал перебранку друзей.

Но Эфенди — это предложение оскорбило. Он встал, надел *чалму* и спокойно направился к двери» [11, с. 202].

Так, как показывает практический материал и его анализ, реалии русского текста романа «Дочь огня» Джалола Икрами способны создать проблему культурно-этнического барьера между носителями языка оригинала и языка перевода. В связи с этим, для перевода художественных текстов в первую очередь наибольший интерес представляет проблема передачи в переводе национально-культурной специфики текста, которая в настоящее время не имеет однозначного решения.

Литература:

1. Айни, С. Воспоминания [Текст] / Пер. с тадж. А. Розенфельд; Изд. подгот. А. Розенфельд [и др.] ; [Акад. наук СССР. Лит.памятники]. – М.; Л.: Изд-во Акад. наук СССР. [Ленингр. отд-ние], 1960. - 1087 с.

2. Айни, С. Куллиёт. Ч.6. Душанбе: Нашрдавточик, 1962. — 434 с.

3. Бакаева, М.Т. Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.08 /Гаджикский государственный педагогический университет им. С. Айни. – Душанбе, 2021. – 164.

4. Балль, Г Ю. Влияние русского языка послеоктябрьской эпохи на словарный состав английского языка • автореф. дис.. канд. филол. наук: / Г. Ю. Балль ; Институт языкознания — М., 1952. — 23 с.
5. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975 – 240 с.
6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
7. Виноградов, В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы: [учеб. пособие / В. С. Виноградов. - [2-е изд., перераб.]. - М.: Кн. дом Ун-т, 2004. - 235 с.
8. Влахов, С. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Высш. шк., 1986. - 416 с.
9. Воробьев, В. В. Лингвокультурология : (Теория и методы) / В. В. Воробьев. - М.: Изд-во Рос.ун-та дружбы народов, 1997. - 331 с.
10. Гак, В. Г. Теория и практика перевода: Фр. яз. / В. Г. Гак, Б. Б. Григорьев. - 2. изд., испр. и доп. - М.: Интердиалект+, 1999. – 454 с.
11. Икрами, Дж. Двенадцать ворот Бухары: Трилогия. Кн.1. Дочь огня: Роман / Авториз. пер. с тадж. Л. Бать, В. Смирновой и М. Явич; Вступит.статья В. Оскоцкого. М.: Худож. лит., 1979. – 414 с.
12. Икромӣ, Ч. Духтари оташ. Роман. Душанбе: Адиб, 2009. – 566 с.
13. Кабакчи, В. В. Практика англоязычной межкультурной коммуникации = InenglishaboutRussiaandtheWholeWorld / В.В. Кабакчи. - СПб.: Союз, 2001. - 475 с.
14. Комиссаров, В. Н. Современное переводоведение [Текст]: учебное пособие / В. Н. Комиссаров; под ред. Д. И. Ермоловича. - 2-е изд., испр. – М.: Р.Валент, 2014. - 407 с.;
15. Крупнов, В. Н. В творческой лаборатории переводчика [Текст]: Очерки по проф. переводу / В. Н. Крупнов. – М.: Междунар. отношения, 1976. - 190 с.
16. Левый И. Искусство перевода. – М.: Прогресс, 1974. – 395 с.
17. Мурувватиён Дж. Дж. Проблемы становления и развития художественного перевода в таджикской литературе XX века (на материале переводов Сотима Улугзода): автореферат дис. ... доктора филологических наук: 10.01.08 / Мурувватиён Джамила Джамол; [Место защиты: Ин-т яз.и лит. им. Рудаки. АНРесп. Таджикистан]. - Душанбе, 2020. - 56 с.
18. Нагзибекова, Т. Н. Приемы передачи таджикских реалий на русский язык: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.22, 10.02.20 / Нагзибекова Тахмина Негматуллоевна; [Место защиты: Тадж. нац. ун-т]. - Душанбе, 2018. - 26 с.
19. Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь. – 3-е изд., перераб. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
20. Ощепкова, В. В. Культурологические, этнографические и типологические аспекты лингвострановедения: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.19. - Москва, 1995. - 345 с.
21. Реформатский, А. А. Введение в языковедение: [Учеб. для филол. специальностей высш. пед. учеб. заведений / А. А. Реформатский; Предисл. В. А. Виноградова]. - [5-е уточн. изд.]. - М.: Аспект-пресс, 1996. - 536 с.
22. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. - 3-е изд., стер. - М.: Р. Валент, 2007 (Калуга: Калужская типография стандартов). - 241 с.;
23. Россельс, Вл. Вопросы художественного перевода [Текст]: Сборник статей / Сост.: Вл. Россельс. – М.: Советский писатель, 1955. - 311 с.
24. Соболев, Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский [Текст]: [Для вузов]. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1952. - 404 с.
25. Супрун, А.Е. Экзотическая лексика. М.: 1958. – 231 с.
26. Табахьян, П. В. Поэтика и перевод русских народных сказок [Текст]: Спецкурс по сопостав. стилистике. - Днепрпетровск: ДГУ, 1978. - 37 с.

КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКИХ РЕАЛИЙ В ЛИТЕРАТУРЕ

В статье изучена актуальная для современного переводоведения проблема - функции реалий при передаче национально-исторического колорита в художественном переводе романа исторического жанра Джалола Икрами «Дочь огня» (1962). По мнению автора статьи, трилогия Дж. Икрами предоставляет обширный материал для изучения и анализа реалий. При анализе практического материала, выявлено, что в русском тексте романа присутствуют реалии эпохи социальных перемен, представляющие собой одно из точных средств передачи национального колорита. Как утверждается в статье, реалии в русском переводе участвуют в описании духовной культуры таджикского народа, его обычаев и нравов. Классификация и анализ реалий переводного текста показали главную их черту - тесную связь с культурой таджикского народа и определенным историческим отрезком времени истории. Автор статьи обращается к теоретическим воззрениям ученых, посвятивших свои работы тем или иным аспектам перевода. Изучив теоретический материал, автор статьи утверждает, что данная тема особенно активно обсуждается в последние годы в научных исследованиях ряда известных ученых, среди которых находятся и лингвисты, и литературоведы. В статье приведены конкретные выводы из научных статей, монографий, диссертаций таджикских ученых, что свидетельствует о том, что проблемы художественного перевода в последние годы стали занимать одно из центральных мест в научных дискуссиях таджикских филологов.

Ключевые слова: художественный перевод, национальный колорит, исторический жанр, таджикская литература.

ТАЪСИРИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРӢАНГИИ РЕАЛИЯӢОИ ТОЧИКӢ ДАР АДАБИЁТ

Дар мақола масоили барои тарҷумашиносии муосир – функсияи реалияҳо хангоми интиқоли тобиши миллӣ таърихӣ дар тарҷумаи бадеиро, ки матн дорои жанри таърихии «Духтари оташ»-и Ҷалол Иқромӣ (1962) мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аз рӯи ақидаи муаллифи мақола, сегонаи Ҷ. Иқромӣ маводи бузургест барои омӯзиш ва таҳлили реалияҳо. Хангоми таҳлили маводи амалӣ ошкор гардидааст, ки дар матни русии роман реалияҳои даврони дигаргуниҳои иҷтимоӣ ҷой доранд, ки яке аз воситаҳои аниқи интиқоли тобиши миллӣ мебошанд. Чи хеле, ки дар мақола қайд мегардад, реалияҳо дар тарҷумаи русии асар дар инъикоси фарҳанги маънавии халқи тоҷик, анъанаву урфу одатҳо иштирок менамоянд. Гурӯҳбандӣ ва таҳлили реалияҳои матни тарҷумавӣ хусусияти асосии онҳо - алоқаи зич бо фарҳанги халқи тоҷик ва бурриши муайяни замони таърихро нишон медиҳанд. Муаллифи мақола ба ақидаҳои назариявии олимони муроҷиат намудааст, ки асарҳои худро ба ин ва ё он ҷанбаҳои тарҷумонӣ бахшидаанд. Маводи назариявиро мавриди омӯзиш қарор дода, муаллифи мақола тасдиқ менамояд, ки мавзӯи мазкур хеле фаъолона дар солҳои охир дар таҳқиқоти илмӣ як қатор олимони намоён мавриди муҳокима қарор дода шудааст, ки дар байни онҳо ҳам забоншиносон ва ҳам адабиётшиносон низ ҳастанд. Дар мақола ҳулосаҳои аниқ аз мақолаҳои илмӣ, монографияҳо, диссертатсияҳои олимони тоҷик оварда шудааст, ки ин оиди он шаҳодат медиҳад, ки проблемаҳои тарҷумаи бадеӣ дар солҳои охир дар мусоҳибаҳои илмӣ забоншиносони тоҷик яке аз ҷойгоҳи марказиро ишғол намудааст.

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, тобиши миллӣ, жанри таърихӣ, адабиёти тоҷик.

CULTURAL AND HISTORICAL INFLUENCE OF TAJIK REALITIES IN LITERATURE

The article examines a problem that is urgent for modern translation studies - the functions of realities in the transfer of national-historical color in the literary translation of the novel of the historical genre by Jalol Ikrami «The Daughter of Fire» (1962). According to the author of the article, J. Ikrami's trilogy provides extensive material for the study and analysis

of realities. When analyzing the practical material, it was revealed that the Russian text of the novel contains the realities of the era of social change, which is one of the means of conveying national color. As stated in the article, the realities in the Russian translation are involved in the description of the spiritual culture of the people, their customs and mores, to reflect the unique history of the Tajik people in the work of the historical genre. The classification and analysis of the realities of the translated text showed their main feature - a close connection with the culture of the Tajik people and a certain historical period of its history. The author of the article refers to the theoretical views of scientists who have devoted their work to one or another aspect of translation. Having studied the theoretical material, the author of the article claims that this topic has been especially actively discussed in recent years in the scientific research of a number of famous scientists, including both linguists and literary scholars. The article provides specific conclusions from scientific articles, monographs, dissertations of Tajik scientists, which indicates that the problems of literary translation in recent years have begun to occupy one of the central places in scientific discussions.

Key words: literary translation, national color, historical genre, Tajik literature

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашуров Азамат Чумаевич – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи адабиёти хориҷа бо методикаи таълими забон ва адабиёти рус. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров, 16. E-mail: azam_ash@mail.ru. Тел.: (+992) 985-47-33-34

Сведения об авторе: Ашуров Азамат Джумаевич - Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры зарубежной литературы с методикой преподавания русского языка и литературы. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16. E-mail: azam_ash@mail.ru. Тел.: (+992) 985-47-33-34

Information about the author: Ashurov Azamat Dzhumaevich - Kulyab State University named after A. Rudaki, Candidate of Philology, lecturer at the Department of Foreign Literature with methods of teaching Russian language and literature. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Str. S.Safarova, 16 E-mail: azam_ash@mail.ru. Tel.: (+992) 985-47-33-34

ТДУ: 81+811.21/.22 (2точ)

ШАРҲИ «ИСТИЛОҲ» ДАР ТАЪЛИФОТИ ПАЖУҲИШГАРОНИ МЕҲАНИВУ ХОРИҶӢ

Зайнуддинзода Н. А., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Пажуҳиши масири таърихӣ ташаккули истилоҳот лаҳзаҳои печидаи ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ҳатто дараҷаи инкишофи ин ва ё он риштаро дар давраҳои гуногуни ташаккули халқу миллатҳо возеҳ месозад. Вожаву истилоҳот дар ҳеҷ забоне муддати дароз якранг ва собит наместонанд, зеро андешаҳои тозаӣ маънавӣ ва падидаҳои ҷаҳидӣ моддӣ боиси тағйироту дигаргунӣ дар низомӣ вожагон ва истилоҳоти ҷорӣ забони ҷомеа мегардад.

Афкори наву ашёи тозаӣ моддӣ, ки дар қолаби вожаву истилоҳот инъикос меёбанд, агар натиҷаи тафаккури миллат бошад, сабаби эътибори миллат ва гановати забони он мегардад. Вале агар ин пайомдҳои нави фикриву моддӣ ҳосили даҳолати низомӣ ва ё нуфузи сиёсӣ иқтисодӣ кишварҳои ғайр бошад, метавонад ба асосҳои мавҷудияти миллат, ҳоса забони он, латмаи ҷонҷӯ қариб ҷуброннопазир ворид созад. Агар забони мавриди ҳамла заминаҳои мустаҳкамӣ фарҳангӣ надошта бошад, аз эҳтимол дур нест, ки дар натиҷаи ин дигаргунӣ ё аз байн меравад ё то муддате таъсир ва нуфузи забони бегонаро таҳаммул мекунад. Мутобиқи қазовати

муҳаққиқони забоншиносии таърихӣ, агар забон пойгоҳи мустаҳкам ва пуштибонии неруманди фарҳангӣ дошта бошад, аз ин бархӯрд суду ғоидае ҳам ба даст оварда, қавитару ғанитар мегардад.

Забони форсӣ-тоҷикӣ аз давраи аввали пайдоиш дар заминаҳои илму фан, фалсафаву адаб, мавзӯҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ғайри ин идориву ҳуқуқӣ қорбурди ғайри доштааст. Китобҳо ва таълифоти фаровоне, ки марбут ба ҳар кадоми ин соҳаҳо навишта шудаду то имрӯз ҳифз шудаанд, гувоҳи ин арзёбист. Адибону суҳанварон дар давоми асрҳои тӯлонӣ барои ифодаи маънову мафҳумҳои гуногун ҳазорҳо вожаҳову таркиботи ғушнавоз сохтаанд, ки мо бо онҳо, ҳатто имрӯз ҳам, метавонем миқдори касире аз мафҳумҳои тоза илмиву фанӣ мавриди ниёзи ҷомеаи ҳешро ифода намоем.

Имрӯз муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва кашфиёти илмӣ башарият ба андозае густариш пайдо кардааст, ки дар ҳар соҳае ҳазорон вожаҳову истилоҳоти тоза сохта ва ба қор бурда мешаванд.

Забони муосири форсӣ дар раванди таърихи тӯлонии густариши худ ҳамвора дар рушду такомул буда, бо ворид намудани теъдоди бештари вожаҳову истилоҳот таркиби луғавӣ худро рангину пуробуранг кардааст. Ин раванди ғайри сохтани забон ҳанӯз аз асрҳои IX-X, яъне аз замони ҳукмронии Тоҳириёну Сафориён ва махсусан сулолаи тоҷиктабори Сомониён оғоз ёфта ва то имрӯз идома дорад. Муҳаққиқони забони муосири форсӣ чунин рушди миқдориро вобаста ба чанд омил аз ҷумла, дар пешрафти иҷтимоӣ, дар рушду тавсеаи нерӯҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа, иқтисод, фарҳанг, илму фан, соҳаҳои мухталифи иқтисоди кишвар, варзиш ва ғайра медонанд.

Дар забони адабии форсии давраи навин (аз аввали қарни XX то рӯзҳои мо) вуруди доимии вожаҳои нав, тобишҳои маъноӣ ва пайдо кардани калимаҳои қуҳан, вомвожаҳои нав, воҳидҳои нави воҷасоз ба мушоҳида мерасад, ки маъмулан, ҳамаи онро дар забоншиносӣ бо истилоҳи «неологизм» ё «наввожа» ифода мекунанд.

Тавре маълум зери мафҳуми «неологизм» тамоми вожаҳои нав ё ибораҳои собит ва ҳамчунин, вожаҳои тобиши нави маъноӣ пайдокарда фаҳмида мешавад. Бахши бештари наввожаҳо, ки ба таври фаровон вориди забони адабӣ мегарданд, худ истилоҳ мебошанд. Масъалаи неологизмҳо, моҳиятан, ба истилоҳгузинӣ иртибот дошта, бо ҳамаи мураккабӣ ва печидагиҳои як бахши муҳимми истилоҳсозиро дар бар мегирад.

Масъалаи истилоҳот фақат ин нест, ки барои ифодаи як мафҳуми илмӣ ё иҷтимоӣ сиёсӣ калимае биеҷам ва муодиле омода созем, балки масъалаи бузургест, ки ҳалли баъзе масъалаҳои муҳимми густариши забони миллӣ ба он вобаста аст, яъне ба ҳасти маънавии миллат дахл мекунад. Ба истилоҳот аз ҳамин дидгоҳ нигоҳ кардан зарур аст ва бо чунин мақсадҳои барои иҷрои вазифа қамар бастан лозим аст [17, с.267].

Бояд хотирнишон кард, ки масъалаҳои вожагузинӣ, аз ҷумла усулҳои илмӣ ташаққули истилоҳоти нави забони тоҷикӣ ва форсӣ дар қарни XX умумиятҳо ва шабоҳатҳои зиёде ба ҳам доранд.

Аз ибтидои асри XX аз оғози солҳои 30-юми асри гузашта, дар аввал ба таври ғайрирасмӣ ва баъдан ба сурати созмонёфта, забоншиносони эронӣ ба омӯзиш ва баррасии вожагузинӣ пардохта, дастаи дигаре ба таври амалӣ машғули вожагузинӣ ва истилоҳсозӣ барои мафҳумҳои нави илмӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ гардиданд. Дар натиҷа, мақолаҳои зиёде аз ҷониби муҳаққиқони машҳури ин кишвар, ба монанди устодон Фурӯғӣ, Муҳаммад Муин, Ризозода Шафқ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Али Кофӣ, Ризо Содикӣ, Алӣ Ашрафи Содикӣ ва бисёр муҳаққиқони дигар доир ба ин масъала таълиф ва нашр шудааст [8, с.16-17].

Мавзӯи баҳси истилоҳ ва истилоҳшиносӣ шомили назарияи забоншиносии умумист. Ҳар он ки бо шарҳи мафҳуми истилоҳ вобаста аст, забоншиносиро бевосита бо риштаҳои мухталифи истеҳсолот ва меҳнати касбӣ пайванд месозад.

Дар адабиёти таҳқиқӣ, ки ба назарияи истилоҳшиносӣ бахшида шудаанд, асару мақолаҳои С. М. Бурдин [4], А. М. Терпигорев [12], А. А. Реформатский [11], А. Н. Баскаков [2], В. С. Кулебакин, Я. А. Климовитский ва чанде дигаронро номбар кардан мумкин аст.

Мафҳуми «терминология» дар забони русӣ ба ду маънӣ фаҳмида мешавад: 1) маҷмуи истилоҳҳои ин ё он соҳаи илму техника ва 2) илм дар бораи истилоҳ. Дар забони тоҷикӣ ба маънии аввал истеъмоли калимаи «истилоҳот» ва ба маънии дувум «истилоҳшиносӣ» ба мақсад мувофиқ аст [1, с.17].

Бояд зикр кард, ки истилоҳшиносӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шоҳаи нисбатан нав аст. Дар илми забоншиносӣ нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар оғози қарни XX пайдо шуданд. А. Д. Хаютин қайд мекунад, ки Гриноф (Greenough) ва Китрич (Kittridge) истилоҳотро бо формулаи риёзӣ, Э. Жилбер (E. Jilbert) бо формулаи риёзиву кимийвӣ қиёс мекунанд, яъне чун истилоҳот танҳо барои ифодаи мафҳумҳои мушаххас истифода мешаванд, онҳоро набояд ба таркиби луғавии забон дохил кард [16, с.11-19].

Забоншиносии дигар Л. Олшки назарияи «ҳирослифият»-ро пешниҳод кард, ки моҳияташ аз он иборат аст, ки истилоҳ чун аломати комилан бетарафи маъноӣ барои ифодаи далелҳои ақлонӣ истифода мешавад. Назарияҳои ба он монандро забоншиносони шинохта О. Есперсен ва Ф. Бруно пешниҳод кардаанд. Баъзеи дигарашон (Ж. Вандриес, Л. Смит ва дигарон) истилоҳро бо жаргон ташбеҳ медиҳанд.

Нахустин бор «истилоҳ»-ро фарҳангнависон таъриф кардаанд. Таърифи ин вожа дар забони русӣ дар охири қарни XIX дар «Фарҳанги энциклопедӣ»-и Ф. А. Бракгауз ва И. А. Ефрон мушоҳида мешавад. Дар он калимаи «истилоҳ» (дар забони русӣ «термин») чунин таъриф шудааст:

«Истилоҳ (terminus) – дар назди римиёни қадим худованди марзҳо, ки сангҳо ва нишонаҳои сарҳадӣ дар ҳимояи он қарор доранд ва муқаддас ҳисоб мешаванд» [10, с.139-140].

Баъдан тафсири бештари онро меоранд: «Истилоҳ – калимаест, ки мафҳуми муайян ва ё алоҳида ва ё дар таркиби ҳукм (фикр) ва ё хулосабарорӣ ба он мутобиқат мекунад... истилоҳоти илмӣ – калимаҳое ҳастанд, ки дар соҳаи илми мазкур дорои аҳамияти махсус буда, саҳт муайян мебошанд. Маҷмуаи истилоҳоти муқарраршудаи ҳар илм истилоҳсозии он илмро ташкил мекунад. Чунин истилоҳотро нахустин бор дар ботаника Линней ва дар маъданшиносӣ (минерология) Вернер муқаррар намуданд...» [10, с.140].

Дар фарҳангҳои энциклопедӣ ва тафсирии забони русии замони шуравӣ ҳам таърифи ин калима дода шудааст. Масалан, дар «Энциклопедияи Калони Советӣ» «истилоҳ» чунин таъриф шудааст: «Истилоҳ (термин) (лотинии давраи баъдӣ terminus – термин, аз лотинии terminus – ҳудуд, марз): 1) вожа ва ё вожагон, ки барои баёни дақиқи мафҳум ва таносуби он бо мафҳумҳои дигар дар ҳудуди соҳаи махсус мансуб гардидаанд» [3, с.473-474].

Дар фарҳангҳои тафсирий таърифи мафҳумҳо ва шарҳу эзоҳи маъноӣ онҳо бояд ҷомеъ ва муфассалтар дода шавад. Масалан, дар «Фарҳанги тафсирии забони русӣ» зери таҳрири Д.Н. Ушаков «истилоҳ» чунин таъриф шудааст: «Истилоҳ» (термин), лот. terminus – ҳудуд, марз. 1. Дар мантиқи зоҳирӣ – мафҳуми тавассути вожа баёншуда. 2. Вожае, ки номи аниқи мафҳуми муайян аст. Истилоҳоти фалсафӣ. Истилоҳоти махсус (баёнгари мафҳумҳои махсуси соҳаҳои алоҳидаи илм, санъат, техника, истеҳсолот ва ғ.). Вожагон ва ибораҳое, ки барои ифодаи ягон чиз дар ин ва ё он муҳит, касбу қор қабул шудаанд» [13, с.689].

Намояндагони риштаҳои гуногуни илм ҳангоми баррасӣ ва таърифсозӣ ба ин масъала аз нуқтаи назари мавзӯҳои умумӣ ва усулии соҳаи худ муносибат кардаанд. Масалан, мантиқшиносон ба масъалаи муайяни, чигунагии табақабандӣ, мутобиқати онҳо ба категорияҳо, мафҳумҳо ва ғайра диққат медиҳанд. Забоншиносон истилоҳро маводи забонӣ медонанд. Онҳо истилоҳро аз ҷиҳати вожагонӣ, дастурӣ, шаклҳои вожаосозӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд:

«Истилоҳ. 1. Калимаи якмаъно, ки мафҳуми муайяни илм, техника, санъат ва ғ.-ро сабт мекунад.

2. Дар мантиқ ҷузви зарурии ҳукм (субъект ва предикат) ва ё силлогизм.

3. Дар асотири Рими бостонӣ худованди сарҳадот ва аломатҳои сарҳадӣ» [8, с.30].

Дар фарҳангномаҳои илми мантик: «Истилоҳ (лот Terminus – ҳудуд, охир, марз) вожа ва ё таркиби вожагон, ки номи дақиқи мафҳуми аниқи муайяни илм, техника ва ғ. мебошад. Вожагони махсус ва ибораҳои, ки барои баёни чизе дар ин ва ё он касбу кори аниқ қабул шудаанд низ истилоҳ номида мешаванд. Дар мантиқи зоҳирӣ субъект ва предикати ҳукм (муҳокима), субъект ва предикати бурҳонро (муқаддимат-ул-бурҳон) дар силлогизм истилоҳ меноманд» [6, с.518].

Мо метавонем суҳанони яке аз муҳаққиқони варзидаи соҳаи истилоҳшиносӣ Г. О. Винокурро, ки ҳанӯз соли 1939 гуфта буд, беиба тасриҳ кунем: «Масъала роҷеъ ба он ки истилоҳ (термин) ба ҳайси навъи махсуси вожа чист, то он ҷо ки ба ман маълум аст, дар адабиёти марбут ба забоншиносӣ ҳанӯз ҳалли муқаммалу муфассал надорад» [8, с.33].

Муҳаққиқи англис О.Найбеккен ибораи «забони фаннии англисӣ»-ро дар баробари мафҳуми «забони мутадовими англисӣ» дар муқобили мафҳуми «забони ҷорӣ (ё мустаъмали) англисӣ» пешниҳод намуда, қайд мекунад, ки «забони фаннии англисӣ» бештар аз «истилоҳоти фаннӣ» (technical) иборат аст. Ба назари вай «истилоҳоти фаннӣ» дорои чунин хусусиятҳо мебошанд:

1. Ифодаи қатъӣ ва дақиқ (precise restrained descriptiveness);
2. Тамоюл (самтдорӣ) ба соҳаи худ ва соҳаҳои вобаста (orientation in its own related avers);
3. Хусусиятҳои худвижагӣ (specificity);
4. Мутобиқат бо меъёрҳои забонӣ» [16, с.47-48].

Нахустин таърифҳои нисбатан муқаммал ва илмии вожаи «истилоҳ»-ро дар забони тоҷикӣ ва форсӣ низ фарҳангсозон додаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар ду ҷилд, 1969) мураттибони он таърифи «истилоҳ»-ро мутобиқи талаботи фарҳангҳои тафсири чунин муайян кардаанд:

«Истилоҳ (арабӣ) 1. ба ҳам сулҳ кардан, оштӣ кардан; 2. Калима ё иборае, ки хоси як гурӯҳи мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайри асли қабул шудааст, термин.

Баҳри тафҳими маънии ашё,

Истилоҳе зи ғайб кард иншо (Бедил)» [14, с.500].

Дар «Энциклопедияи Советии Тоҷик» ба чунин ташреҳи «истилоҳ» дучор мешавем: «Истилоҳ (арабӣ – сулҳ кардан, оштӣ кардан), термин, калима ё ибора, ки предмет, мафҳуми ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғ.-ро ба таври аниқ ифода мекунад. Истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ бо мафҳуми махсус, якмаъноӣ ва муайянии худуди маъноии худ фарқ мекунад» [18, с.141].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (2008) ба чунин шарҳи муъҷазии калимаи «истилоҳ» вомеҳурем: «ИСТИЛЛОҲ а. اصطلاح калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалкарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад; **(ба) дар истиллоҳи...** ба ифодаи..., аз рӯи гуфти..., ба иборай...» [15, с.561].

Дар фарҳангҳои муътабари забони форсии муосир низ шарҳи калимаи «истилоҳ» қариб ки мушобеҳи таърифҳои зикршуда мебошад.

Дар «Фарҳанги форсии Амид» ин луғат чунин таъриф шудааст:

«اصطلاح – истилоҳ (арабӣ). Бо ҳам сулҳ кардан, созиш кардан, оштӣ кардан, иттифоқи тоифа ва ҷамоати махсусе барои вазъи калимае, муқаррар доштани маънӣ ва мафҳуме барои лафзе савоӣ (ба ҷузъ – З.Н.) маънии аслии он, луғате, ки ҷамъе барои худ вазъ кунанд, калимае, ки дар фанне ё илме маънии хоси ғайр аз маънии асли дошта бошад, اصطلاحات – истилоҳот ҷамъ» [19, с.137].

Дар Фарҳанги шашҷилдаи дуктур Муҳаммад Муин:

«اصطلاح – истилоҳ (арабӣ) 1 – (масдари лозим) баҳам сохтан, созиш кардан, сулҳ кардан (ғайри мустаъмал). 2 – (исми масдар) созиш, сулҳ (ғайри мустаъмал). 3. – (масдари мутамодӣ) иттифоқ кардани ҷамъе махсус барои вазъи калимае. 4. – (исм) луғате, ки ҷамъе барои худ вазъ кунанд ва ба кор баранд. Ҷамъ, истилоҳот.

"اصطلاح كردن – истилоҳ кардан" [арабӣ – форсӣ] (масдари мутамодӣ) мутадовил кардани лафзе барои маънои хос» [20, с.292].

Дар фарҳанги муътабари «Луғатномаи Деххудо»:

«اصطلاحات – истилоҳот (а) алфози мутадовила мобайни аҳли ҳар илму санъат, монанди истилоҳоти сиёсӣ, истилоҳоти шаръӣ, истилоҳоти санъатӣ, истилоҳоти тиббӣ, истилоҳоти илмӣ, истилоҳоти низомӣ ва ғайра» [5, с.137].

Бино ба муқоисаи намунаҳои боло метавон қазоват кард, ки шарҳу тавзеҳи мафҳуми истилоҳ дар забонҳои тоҷикиву форсӣ аз забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла забони русӣ чандон тафовуте надорад. Дар ҳар ду маврид фарҳангсозон таърифи ҳамдигарро такмил ва гоҳҳо назар ба тақозои қоидаҳои фарҳангсозии энциклопедӣ, тафсири ва умумӣ матолибро каму беш ва ё пасу пеш кардаанд.

Дар намунаҳои боло истилоҳшинос Назарзода С. чанд хислат ва аломату тарзи истилоҳсозиро равшан менамояд:

1. Барои муқаррар кардани луғати мавриди назар забонҳои аврупоӣ тибқи суннатҳои вожасозии худ аз забони латинӣ ва забони форсӣ аз забони арабӣ истифода кардаанд; латинии «термин» ва арабии «истилоҳ».

2. Забони латинӣ забони мурда аст ва имрӯз касе ба он суҳан намегӯяд. Аммо дар вожасозии забонҳои аврупоӣ он манбаи бисёр муҳимме мебошад ва донишмандон луғоти онро мутобиқи ҳадафҳои худ бо каме тағйири шакл ба маънои нав истифода мекунанд. Мисоли равшан ҳамаи вожаи латинии «terminus» мебошад ба маънои «марз», «аломатҳои марзӣ», ки дар шакли «термин» онро барои баёни як гурӯҳи калимаҳо баргузидаанд.

Забони арабӣ забони зинда ва ҷорӣ аст. Вожаи «истилоҳ»-ро дар тоҷикӣ ва форсӣ аз он гирифта, ба маънои нав ба қор мекунанд, ҳол он ки вай дар гузашта маънои «ба ҳам сохтан, созиш, сулҳ ва оштии кардан»-ро доштааст. Аммо имрӯз ин калима ба он маъно дар забони арабӣ дигар истифода намешавад, ки ин яке аз вижаҳои ва аломатҳои истилоҳсозии муосир мебошад [8, с.37].

Муҳаққиқи забоншинос Мирзо Ҳасан Султон дар рисолаи хеш [7, с.15-23] андешаву назарҳои олимони соҳа Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, А.Д. Хаютин, Э. Литтре, О.Блох, В. Фон Вартбург, П.Робер, Гринаф, Киттрич, Э.Жилбер, Т.Сейвори, Л.Олшки, О.Есперсен, Ф.Бруно, Ж.Вандриес, Логан Смит, А.Ширмер, Ҷ.Эггербехт, Ларс Гурмунд, О.Найбеккен, В.В. Виноградов, Н.П. Кузкин, В.М. Лейчик, В.П. Даниленко, Г.О. Винокур, Д.С. Лотте, А.А. Реформатскийро оид ба таърифи мафҳуми «термин» ва «истилоҳ», таърихи пайдоиш, тобишҳои маъноӣ ва доираи қорбурди онҳо, хусусиятҳо, ҷиҳатҳои сохториву забонӣ ва мафҳумӣ-маъноӣ, назарияҳои таъйини истилоҳ, фарзияи маънои луғавӣ доштани истилоҳот, таносуби байни истилоҳоту номвожагон (номенклатура) ба риштаи таҳлил кашида, ба чунин натиҷа мерасад: «Истилоҳ калимаест (ё ибораест), ки дар ҳавзаи амалқарди як илм мафҳуми комилан мушаххасро ифода мекунад ва ҳамзамон бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робита қарор дорад, як системи муназзаму томи истилоҳотро ташкил медиҳад» [7, с.25].

Ҳамаи тавр, забоншиносон кӯшиш кардаанд, ки фарқи байни вожа, морфема ва истилоҳро ташхис диҳанд. Дар аксари мавридҳо аз нигоҳи муҳаққиқон вожа ва морфема ба ҳамдигар ҳамсон буда ва ба як маъноӣ истифода мешаванд. Вале дар баъзе ҳолатҳо фарқи байни онҳоро таъкид кардаанд. Тавре забоншиноси тоҷик Назарзода С. овардааст, забоншиноси америкоӣ Л.Блумфилд (L. Bloomfield) морфемаро калимае муаррифи кардааст, ки аз лиҳози сохторӣ аз ду тараф фосила дорад. Вай таъкид мекунад, ки морфема сурати озодест, ки шомили ду ё чанд сурати баста буда, ба унвони хурдтарин воҳиди вожагонӣ метавонад ба танҳои ба қор равад. Бехтарин намунаи морфема, ба ақидаи ӯ, морфемаи навишторӣ аст, ки дар ҳар ду тарафи он фосила роя мешавад. Ба гуфтаи муҳаққиқон морфема мучаррадтар аз вожа буда, дар фарҳангҳо ба сурати мадхали мустақил оварда мешавад, ки вожа оро аз чунин мақоме мебошад.

Аммо истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар ҳавзаи амалқарди илми мушаххас маънои хосе дорад ва мафҳуми мушаххасро ба сурати дақиқ баён мекунад, истилоҳи як

соҳа дар соҳаи дигар метавонад маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи оддӣ ва маъмул истифода шавад [9, с.22].

Таҳлили фикру андешаҳои баёншуда аз он шаҳодат медиҳад, ки истилоҳшиносон то кунун ба хулосаи илмие нарасидаанд, ки кадом соҳаи вожагонро ба вожагузинӣ нисбат диҳанд. Вале баъзе истилоҳоти илмиву фаннии соҳавӣ, ки бо афзоиши миқдори онҳо, мансубияти онҳо каму беш дар ҳоли равшантар шудан аст, истисно мебошад. Ба таври қатъӣ ва мушаххас нисбат додани бисёр вожаҳо ба қатори истилоҳот, ҳоҳ ба истилоҳоти умумиилмӣ ва ҳоҳ ба вожагони умумии забони адабӣ имрӯз ҳам хеле душвор аст. Баъзе пажӯҳишгарон бар ин фикранд, ки истилоҳ низ вожа буда, дорои тамоми хусусиятҳои вожагони маъмулӣ, ба монанди доштани ҳаммаъноҳо, зидмаъноҳо, сермаъноӣ, иштиқоқпазирӣ ва ғайра мебошанд. Аммо ба назари Н.З. Котелова «тафовути асосӣ ва нотақрори истилоҳ аз соири вожагон дар муқарраргардида будан ва ҳамчунин, мавҷудияти шарҳи қатъӣ, амиқ ва якмаъно будани он мебошад» [10, с.142].

Ҳамин тариқ, истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар асрҳои ХХ-XXI дар маркази таваҷҷуҳи пажӯҳишгарону мутахассисон қарор дошта, таҳқиқи масъалаҳои назариву амалии он бо рушди бесобиқаи илму техника боз ҳам мубрамият касб хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино. Монография. – Душанбе, 2016. – 196 с.
2. Баскаков А. Н. Современное состояние терминологии в языках народов СССР // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 55-70.
3. Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1973, изд. 3. Т.25.
4. Бурдин С.М. Роль Ломоносова в создании естественно-научных терминов в русском литературном языке. – М., 1952. – 48 с.
5. Вожаёб: шарҳи вожаи «истилоҳ» дар «Луғатномаи Деххудо» (манбаи электронӣ). URL: <https://vajehyab.com/dekhkhoda> (санаи истифодабарӣ 05.03.2023).
6. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник /Отв. ред. Д.П. Горский. – М.: Наука, 1971. – 655 с.
7. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
8. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, ғароиш ва дурнамо. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 370 с.
9. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи ХХ. – Душанбе, 2004. – 303 с.
10. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР (Редколлегия: академик Г.В. Степанов, доктора филологических наук, В.П. Даниленко и К.М. Мусаев). – Москва: Наука, 1986. – 377 с.
11. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? //Вопросы терминологии. М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С.45-54.
12. Терпигорев А. М. Об упорядочении технической терминологии // Вопросы языкознания, 1953, №1. – С.71-76.
13. Толковый словарь русского языка. Под. ред. Д.Н. Ушакова. – Москва, 1964. – Т.4. – 752 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ (зери таҳрири М.Шукуров, В.Капранов ва диг.). Дар 2 ҷилд. – Москва, 1969. – Ҷ.1. – 951 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (зери таҳрири С.Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон). Иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1. (А-Н). – Душанбе, 2008. – 950 с.
16. Хаяутин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учеб.пособие). – Самарканд, 1972. – 129 с.
17. Шукуров М. Хуросон аст ин чо. – Душанбе, 1997. – 290 с.
18. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Дар 8 ҷилд. – Душанбе, 1981. – Ҷ.3.

19. حسن عمید. فرهنگ فارسی عمید (جیبی). – 2011/1389 – 1088 ص.
20. معین دکتّر محمد. فرهنگ فارسی در 6 جلد. – تهران، 1992/1370.

ШАРҲИ «ИСТИЛОҲ» ДАР ТАЪЛИФОТИ ПАЖУҲИШГАРОНИ МЕҲАНИВУ ХОРИЧӢ

Мақола фарогири нақши таърихӣ, вижагиҳо, аломатҳо ва шарҳи мафҳуми «истилоҳ», аз ҷумла вожагони забони деринаи форсӣ-тоҷикӣ, аз нигоҳи пажӯҳишгарони ватанию хориҷӣ буда, дар он андешаҳои олимони забоншинос, мантиқшинос ва фарҳангнависони тоҷику форс, рус, англис, олмонӣ ва дигар аврупоиён оварда шудаанд. Муаллиф, бо таъя ба андешаҳои олимони кӯшидааст фарқи байни вожа, морфема ва истилоҳро ташхис диҳад.

Аз муқоисаи андешаҳои олимони арзёбӣ мешавад, ки шарҳу тавзеҳи мафҳуми истилоҳ дар забонҳои тоҷикиву форсӣ аз забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла забони русӣ чандон тафовуте надорад. Дар ҳар ду маврид фарҳангсозон таърифиҳои ҳамдигарро такмил ва гоҳҳо назар ба тақозои қоидаҳои фарҳангсозии энциклопедӣ, тафсири ва умумӣ матолибро каму беш ва ё пасу пеш кардаанд.

Муаллиф ин қазоватро қонибдорӣ мекунад, ки истилоҳшиносон то кунун дар масъалаи ба вожагузинӣ нисбат додани кадом соҳаи вожагон ба ҳулосаи ягонаи илмӣ нарасидаанд. Ба таври қатъӣ ва мушаххас нисбат додани бисёр вожаҳо ба қатори истилоҳот, хоҳ ба истилоҳоти умумиилмӣ ва хоҳ ба вожагони умумии забони адабӣ имрӯз ҳам хеле душвор боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, забони форсӣ-тоҷикӣ, истилоҳ, истилоҳот, истилоҳшиносӣ, илму техника, фарҳангнависон, вожагон, вожагузинӣ, морфема, якмаъноӣ, шарҳи қатъӣ.

ТОЛКОВАНИЯ «ТЕРМИНА» В ТРУДАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Статья охватывает историческую роль, специфику, признаки и толкование значения «термина», в частности лексику древнего персидско-таджикского языка на фоне трудов отечественных и зарубежных исследователей. Рассматриваются мысли таджикско-персидских, русских, английских, немецких и других европейских учёных лингвистов, логиков и лексикографов. Автор, опираясь на размышления учёных, постарался выявить разницу между словом, морфемой и термином.

Сравнивая размышления учёных, утверждается, что толкования значения термина в таджикском и персидском языках особо не отличается от европейских, в частности русского языка. В обоих случаях лексикографы дополняют, а иногда, в зависимости от требований энциклопедических, толковых и общих словарей, добавляют или убавляют, или перемещают материал вперёд или назад.

Автор поддерживает утверждение, что терминологи до сих пор не пришли к единому мнению в том, какие определённые отраслевые слова отнести к группе терминообразовательных единиц. Конкретное и окончательное отнесение многих слов к группе терминов, к общим научным терминам или к общим словам литературного языка на сегодняшний день, по-прежнему, остаётся тяжким трудом.

Ключевые слова: лингвистика, персидско-таджикский язык, термин, терминология, терминоведение, наука и техника, лексикография, слова, словообразование, морфема, единое значение, окончательное толкование.

INTERPRETATION OF THE «TERMIN» IN THE WORKS OF DOMESTIC AND FOREIGN RESEARCHERS

The article is on the historical role, specifics, signs and interpretation of the meaning of the «termin», in particular the vocabulary of the ancient Persian-Tajik language on the background of the works of domestic and foreign researchers. The thoughts of Tajik-Persian, Russian, English, German and other European scientists, linguists, logists and lexicographers

are considered. Relying on the thoughts of scientists, the author tried to identify the difference between a word, a morpheme and a termin.

Comparing the thoughts of scientists, it is argued that the interpretation of the meaning of the termin in the Tajik and Persian languages does not differ much from European ones, in particular the Russian language. In both cases, lexicographers supply each other, and sometimes, depending on the requirements of encyclopedic, explanatory and general dictionaries, add or subtract, or move the material forward or backward.

The author is on the assertion that terminologists still have not come to a consensus on what certain wordformation should be attributed to which group of terminological units. It is still difficult the specific and final assignment of many words to a group of termins, to general scientific termins or to general words of the literary language today.

Key words: linguistics, Persian-Tajik language, termin, termins, terminology, science and technology, lexicography, words, word formation, morpheme, single meaning, final interpretation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зайнуддинзода Низомуддин Аловуддин – муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ,. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16, E-mail: nzainuddinzoada@gmail.com, тел.: (+992) 900-00-25-27

Сведение об авторе: Зайнуддинзода Низомуддин Аловуддин – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки,. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16, E-mail: nzainuddinzoada@gmail.com, тел.: (+992) 900-00-25-27

Information about the author: Zainuddinzoada Nizomuddin Alovuddin – Senior Lecturer at the General University Department of the Tajik Language Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki,. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarova, 16, E-mail: nzainuddinzoada@gmail.com, tel.: (+992) 900-00-25-27

УДК:00.1.102 (2-тадж)

ББК:76 (2-тадж)

О-30

РОЛЬ СМИ В ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕКЛАМЫ

Одинаева М. Х., к.ф.н., КГУ имени А. Рудаки

Якубова М.М., к.ф.н., ТНУ

От интереса людей к политике, формированию власти, участию в политической жизни зависит решение проблемы демократического развития любого общества. Политическая реклама, наряду с другими средствами, призвана стимулировать гражданскую активность населения.

Для распространения информации об отдельных кандидатах или политических партиях, в рамках «предвыборной агитации», в период избирательной кампании проводится ряд действий. Целью этих действий является оказать влияние на поведение электората. Для этого используются те же средства и носители, что и для обычной коммерческой рекламы. В Таджикистане распространено законодательное понятие «предвыборная агитация», которое регулируется правовым полем [2]. Однако следует отметить, что определение «политическая реклама» также используется, хотя и реже. Действующий Закон Республики Таджикистан «О рекламе» начинается словами: «Настоящий Закон, регулируя отношения в области рекламы (за исключением политической рекламы), защищает ее от» [1].

Субъектом указанной рекламы чаще всего выступает не товар, а человек. В связи с этим нельзя забывать, что имидж кандидата формируется комплексно. Многое для достижения нужного результата зависит от самого кандидата. Реклама может повлиять на формирование общественного мнения, но многое зависит от того, как кандидат покажет себя в мероприятиях с личным участием.

В отличие от коммерческой рекламы, политическая реклама призвана достичь конкретных результатов, четко обозначенных во времени. Главная задача предвыборной кампании – стимулировать электорат прийти в определенный день на выборы и проголосовать за конкретного человека или партию [4].

Политическая реклама ставит перед собой цель, разными способами воздействовать на электорат, сформировать или изменить отношение аудитории к субъекту рекламы. Рост доверия аудитории, создание положительного имиджа и повышение узнаваемости кандидата или партии, можно считать результатом правильной политической рекламы.

Следует отметить, что предвыборная агитация начинается обычно со дня регистрации кандидата, и заканчивается за сутки до выборов. Регистрация кандидатов в депутаты начинается за тридцать пять дней, заканчивается за 20 дней до дня выборов. Агитационная кампания в день выборов запрещена [2].

Эффективность политической рекламы зависит и от того, где она размещена. Для размещения политической рекламы используются различные площадки, в том числе интернет-сайты, социальные сети и СМИ.

Следует подчеркнуть, что интернет-реклама имеет много положительных сторон, но обладает и серьезными недостатками. Среди недостатков можно отметить низкий уровень владения интернет-технологиями у определенных групп избирателей, к примеру, это пенсионеры и жители далекой сельской местности. Отсутствие устойчивого и быстрого соединения интернета в сельской местности, тоже один из недостатков интернет-рекламы. Следует отметить, что в Таджикистане большая часть населения – избирателей живет в сельской и горной местностях, где есть проблемы и с доступом в интернет и с низким уровнем владения им. В связи с этим, для достижения наиболее большого эффекта политической рекламы, в нашей стране, было бы лучше уделить больше внимания традиционным форматам рекламы. При выборе каналов распространения рекламных обращений теории и практики политического менеджмента отдают предпочтение аудиовизуальным коммуникациям и печатным формам рекламы [8].

Телевидение – самая популярная площадка для политической рекламы. Население страны растет и потребление теле контента в отличие от других стран региона в Таджикистане остаётся на высоком уровне. Согласно исследованиям 95 % населения Таджикистана так или иначе смотрят телевидение, включая государственные телеканалы. В 2021 году в Таджикистане минута эфирного времени для коммерческой рекламы составляла \$20 [5]. Естественно, что для предвыборной рекламы придется заплатить подороже. И хотя реклама на ТВ дорогая, это практически беспроблемный вариант быть услышанным в отдаленных городах и селах, где интернет еще не стал основным каналом коммуникации.

Объем передаваемой в единицу времени информации на радио меньше, однако она гораздо дешевле телевизионной. У радиостанций имеется своя публика, что позволяет адаптировать рекламные послания под целевую аудиторию. По данным Комитета по телевидению и радиовещанию РТ, общенациональные FM-радио имеют следующий процент зоны покрытия:

- «Таджикистан» – 85%
- «Садои Душанбе» – 63%
- «Фарханг» – 59%
- «Овози тоджик» – 55%

Помимо общенациональных, в стране насчитывается 29 радиостанций различных форм собственности, вещающих в основном на таджикском и русском языках [3].

При публикации рекламы на бумажных носителях стоит учитывать конкретное место размещения модуля в журнале или газете. Взгляд человека движется слева направо и сверху вниз. Считается, что лучшее место на развороте для рекламного модуля – верхняя правая часть, однако некоторые данные расходятся с этим утверждением. Некоторые рекламные компании считают, что «якорная» позиция в нижней правой части разворота является наиболее запоминающейся для читателя [4].

Следует отметить, что информация, опубликованная в прессе, воспринимается читателем «без посредников» и реклама на бумажном листе не кажется столь назойливой как например телевизионная. Читатель обладает некой «свободой» выбора – чтение текста и восприятие изобразительного печатного материала проходит в соответствии с желанием человека, избирательно, в том порядке, темпе и ритме, которые он сам устанавливает. Следует еще заметить, что рекламная публикация может вновь привлечь внимание читателя при его повторном ознакомлении с газетой.

Рекламная эффективность газетной публикации (конечно, если она будет вообще замечена) выше, поскольку статичность газетного листа позволяет подробнее ознакомиться с предлагаемыми фактами, прочнее закрепить эту информацию в сознании реципиента (при условии достаточной притягательности сообщения) и возвратиться к ней в случае необходимости. Дискретность же выпуска периодических изданий, некоторое отставание печати в том, что касается оперативности информации, – все это не столь существенно для рекламных материалов. Имидж лидера, преподносимый со страниц периодической печати, легче контролировать, удерживать в заданных рамках, чем, например, телевизионный имидж: печатный материал скрывает за аккуратными рядами строк колебания души, неудачную реакцию на неожиданный вопрос, неровную речь, словом, все то, что так беспощадно могут обнажить телевидение, радио и выступления на митингах [11].

В политической рекламе, размещаемой в периодической печати, целесообразно, на наш взгляд, различать следующие типы текстов:

- традиционные виды печатной рекламной продукции, предназначенные для почтовой рассылки, раздачи, уличной коммуникации, размещенные на страницах газет и журналов (объявления, политические листовки, плакаты, адаптированные к размерам газетной полосы, рекламные политические портреты);

- программные документы и выступления политиков (речи, обращения, дискуссионные материалы);

- произведения традиционных газетно-журнальных жанров, адаптированные к рекламным целям (рекламные публикации в форме интервью, политических портретов, очерков).

Для обнародования политических программ, фрагментов публичных выступлений, публикации обращений политиков, высказывания ими своей позиции по тому или иному вопросу, воззваний, одним из лучших мест является газетная страница. Материал может быть различным – от листовочных вариантов программ до традиционных газетных текстов.

Рекламные публикации в форме обычных газетно-журнальных жанров составляют особую группу материалов политической рекламы в прессе. Преимущества таких публикаций заключаются в том, что неспециалисту, как правило, трудно вычленив ее из общего контекста полосы. В результате доверие читателя к определенному изданию переносится и на рекламные публикации. Авторитет газеты уже сам по себе служит рекламе.

Наиболее активно в период избирательной кампании используется интервью. Этот жанр привлекает возможностью не только осветить какое-то актуальное событие через высказывания политика, причастного к данному событию, не только выяснить мнение этого политика по различным социально значимым вопросам, но и проникнуть во внутренний мир человека, выявить те или иные черты его личности. То, что беседа ведется между политиком и «независимым» журналистом, придает большую степень достоверности образу кандидата. Краткое представление лидера, которое, как правило,

предваряет интервью, может стать хорошим подспорьем, настраивающим читателя на более адекватное восприятие последующих высказываний интервьюируемого [11].

Следует особо подчеркнуть, а кандидатам не следует забывать, что серьезным конкурентом рекламы в период предвыборной борьбы становится политическая журналистика, следящая в интересах электората за речами и действиями участников политических баталий, обстоятельно изучающая и оценивающая претендентов и их шансы на успех.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что доверие к рекламным обращениям, публикуемым в периодической печати выше, чем в других средствах коммуникации; рекламная публикация может вновь привлечь внимание при повторном ознакомлении с газетой; статичность газетного листа позволяет читателю подробнее ознакомиться с предлагаемыми фактами, сообщаемая информация прочнее закрепляется в его сознании; имидж лидера, преподносимый со страниц периодической печати, легче контролировать, удерживать в заданных рамках, чем, например, телевизионный.

Литература:

1. <http://ncz.tj/content/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0> [последнее обращение 15.10.2021]
2. <http://ncz.tj/content/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%> [последнее обращение 15.09.2021]
3. http://zerkalo.tj/uploads/files/2020/MediaPreff-2019_Final_RUS.pdf [последнее обращение 20.10.2021]
4. <https://blog.cybermarketing.ru/politicheskaya-reklama-kak-ne-nado-delat/> [последнее обращение 20.10.2021]
5. <https://media.tj/auditoriya-v-tadzhikistane-smotrit-televizor-no-predpochitaet-zarubezhnyj-kontent/> [последнее обращение 25.10.2001]
6. А. В. Агеев. А. Н. Мудров. В. С. Мейер. А. Н. Александров. С. М. Павлов. И. В. Лебедева. М. А. Алексеева. Подготовка электронной публикации и общая редакция: «Индустрия рекламы».
7. Голядкин Н. А. Творческая телереклама: учеб. пособие. М.: Аспект- Пресс, 2005. С. 142.
8. Gurevitch J.P. Указ. соч., Ковлер А.И. Указ. соч., Мицкевич Э. Файерстоун Ч. Указ. соч.
9. Евстафьев В. А. Политическая реклама в современном обществе // Реклама в современном обществе: сб. науч. трудов. М.: Изд-во Московского гуманитарного университета, 2005. С. 26.
10. Егорова-Гантман Е., Плешакова К. Политическая реклама. М., 1999. С. 16.
11. Лисовский С.Ф. «Политическая реклама». М.: ИВЦ «Маркетинг», 2000
12. Феофанов О. А. Реклама: новые технологии в России. СПб., 2000. С. 264.

РОЛЬ СМИ В ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕКЛАМЫ

Современная ситуация, связанная с политической рекламой в Таджикистане, говорит о том, что для распространения информации об отдельных кандидатах или политических партиях, в рамках «предвыборной агитации», в период избирательной кампании проводится ряд действий, целью которых является оказать влияние на поведение электората. В статье определяются наиболее эффективные средства и носители такой рекламы. Анализы показали, что эффективность политической рекламы зависит и от того, где она размещена. Особое внимание в статье уделяется площадке, где публикуется политическая реклама: Интернет-сайты, социальные сети, телевидение, радио и печатные издания. В результате проведенного исследования выявлено, что наиболее эффективным местом для публикации политической рекламы являются телевидение и печатные издания-газеты. Изучаемые вопросы интересуют специалистов в области рекламы, в частности политической рекламы, PR-агентов

СМИ, а также политиков и общественных деятелей, которые намерены где-либо агитировать свою кандидатуру.

НАҚШИ ВАО ДАР ТАЪСИРНОКИИ РЕКЛАМАҲОИ СИЁСӢ.

Вазъияти имрӯзаи марбут ба таблиғи сиёсӣ дар Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки бо мақсади паҳн кардани маълумот дар бораи номзадҳои алоҳида ё ҳизбҳои сиёсӣ дар доираи "маъракаи интиҳоботӣ" дар чараёни маъракаи интиҳоботӣ як қатор амалҳо анҷом дода мешаванд, ки ҳадаф аз онҳо ба рафтори интиҳобкунандагон таъсир расондан аст. Дар мақола воситаҳои муассиртарин ва интиқолдиҳандагони чунин таблиғот муайян карда шудаанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки самаранокии таблиғоти сиёсӣ аз он низ вобаста аст, ки ӯ тариқи кадом расона паҳн мешавад. Таваҷҷӯҳи махсус ба майдонҳои дода мешавад, ки таблиғи сиёсӣ тариқи онҳо паҳн мешавад: интернет сайтҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, телевизион, радио ва расонаҳои ҷопӣ. Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки ҷойи муассиртарин барои нашри таблиғоти сиёсӣ телевизион ва нашрияҳои ҷопӣ - рӯзномаҳо мебошанд. Масъалаҳои, ки мавриди омӯзиш қарор доранд, барои мутахассисони соҳаи таблиғот, аз ҷумла, таблиғоти сиёсӣ, агентҳои PR-и ВАО, инчунин сиёсатмадорон ва ходимони ҷамъиятӣ, ки барои пешбарии номзодии худ меҳоянд дар расонае таблиғ кунанд, ҷолиб хоҳанд буд.

THE ROLE OF THE MEDIA IN THE EFFICIENCY OF POLITICAL ADVERTISING

The current situation related to political advertising in Tajikistan suggests that in order to disseminate information about individual candidates or political parties, within the framework of "pre-election campaigning", a number of actions are carried out during the election campaign, the purpose of which is to influence the behavior of the electorate. The article identifies the most effective means and carriers of such advertising. Analyzes have shown that the effectiveness of political advertising also depends on where it is placed. Particular attention is paid to the site where political advertising is published: Internet sites, social networks, television, radio and print media. As a result of the study, it was revealed that the most effective place for the publication of political advertisements are television and printed publications-newspapers. The issues under study will be of interest to specialists in the field of advertising, in particular, political advertising, PR-media agents, as well as politicians and public figures who intend to campaign their candidacy anywhere.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаева Мархабо Ҳакимовна, номзоди илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 919972616, E-mail: m.tojknazhod@mail.ru

Якубова Маҳина Маҳмадраҷабовна, номзоди илмҳои филологӣ, омӯзгори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак 10. Тел.: 988008687, E-mail: mahina_yakubova@mail.ru

Информация об авторах: Одинаева Мархабо Ҳакимовна, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абу Абдуллахи Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 919972616, E-mail: m.tojknazhod@mail.ru

Якубова Маҳина Маҳмадраҷабовна, кандидат филологических наук, преподаватель кафедры печати Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Буни Ҳисорак 10. Тел.: 988008687, E-mail: mahina_yakubova@mail.ru

Information about the authors: Odinaeva Markhabo Khakimovna, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Kulyab State University named after Abu Abdullahi Rudaki. Address: 735360, Republic of Tatarstan, Kulob, st. S. Safarova - 16. Tel.: 919972616, E-mail: m.tojknazhod@mail.ru

Yakubova Mahina Mahmadrjabovna, Candidate of Philology Sciences, Lecturer at the Printing Department of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tatarstan, Dushanbe, Buni Hisorak 10. Tel.: 988008687, E-mail: mahina_yakubova@mail.ru

УДК: 36.11 +12.1

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Рахимов А.А., Боровицкая Л.А.

Межгосударственное образовательное учреждение
высшего образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет»

Гражданское общество, пройдя долгий и сложный путь своего становления и развития, сегодня представляет собой многомерное политическое и общественное, а нередко и экономическое явление. Этот относительно новый феномен отечественной действительности имеет сильно размытые характеристики и вместе с тем испытывает на себе совершенно разные подходы к определению своей сущности со стороны ученых-политологов, социологов и юристов. И, тем не менее, существование институционности и наличие зависимости от государственной воли, как признака гражданского общества, мало кем из современных государств и обществоведов ставятся под сомнение, что, в свою очередь, можно выразить следующим выводом: институты гражданского общества – это признанные и/или инициированные государством общественно значимые структуры.

Однако вместе с тем гражданское общество и его институты нельзя воспринимать как элементы структуры государственного управления. Гражданское общество представляется нам в виде явления, наличие самоуправляемости которого является одной из основных его характеристик. Оно существует не вопреки, а благодаря государству, и в созданных для него условиях, в первую очередь нормативных, взаимодействует с государственными органами, реализуя функции, осуществление которых затруднительно либо невозможно для государства. Так гражданское общество, консолидируя граждан при посредстве вне государственных неформальных общностей, препятствует отделению от целого, препятствует взаимоотчуждению граждан. Предлагая множество форм общественной кооперации, поощряя создание новых объединений на основе общих материальных и духовных интересов, гражданское общество позволяет индивиду выражать собственные интересы, заявлять о своей позиции, в результате чего возникают общественные отношения, которые позволяют им успешно решать собственные практические проблемы, а также формировать новые общественные ценности. Взаимные добровольные соглашения делают возможным осуществление общей деятельности для достижения индивидуальных целей.

Идеи индивидуальной свободы, обеспечения интересов личности и частной собственности исторически лежат в основе концепции гражданского общества. На наш взгляд, оно представляет собой некую субстанцию, в которую вплетены исторические, правовые, идеологические и прочие традиции [5, с.22].

Основным элементом гражданского общества выступает личность, но его несущие конструкции – это все те социальные институты, которые призваны содействовать всесторонней реализации индивида, его прав, интересов, целей, устремлений.

Одним из аспектов нашего исследования является рассмотрение основных институтов, структуры гражданского общества. Структура – внутреннее устройство чего-либо [13], а структура гражданского общества – это совокупность элементов, которые его составляют и взаимосвязи между ними. Проблема строения гражданского общества актуальна в связи с необходимостью выявления механизма его функционирования. Значение и сложность этого вопроса заключается в том, что в данный момент отсутствует какое-либо единое мнение относительно того, что

относится к структурам гражданского общества, и каким образом они связаны между собой.

Развивая данную мысль, отметим точку зрения Г. Спенсера, согласно которой любое объединение граждан (индивидов), которому присуща свобода выбора целей их деятельности, следует рассматривать как корпорацию в рамках гражданского общества. Такой подход, однако, весьма условен и не может быть, на наш взгляд, применен в качестве критерия для определения уровня развития гражданского общества [15].

Тем не менее, один из первых авторов, предпринявших попытку систематизировать институты гражданского общества, С.В. Калашников, относил к таковым и семью, и все виды религиозных конфессий, ассоциации, союзы, фонды, общественные объединения, коммерческие предприятия, банки, акционерные общества, трудовые коллективы, фермерские (крестьянские) хозяйства, органы местного самоуправления, правозащитные движения, клубы по интересам, негосударственные средства массовой информации, коммерческие учебные заведения [8, с.32].

И.Ж. Искаков выделяет среди них унитарные предприятия и учебные заведения (государственные и негосударственные), профессиональные союзы как институты социально-экономической и культурной сфер, а также средства массовой информации, независимо от формы собственности [7, с.43].

Община, семья, городские коммуны, соседские общности, религиозные сообщества, общественные движения и организации, система средств массовой информации, клубы и общества по интересам, профсоюзы отнесены к числу институтов гражданского общества Л.М. Романенко, которой одной из первых исследователей данной темы было дано определение институтов гражданского общества как исторически сложившихся, устойчивых форм самодеятельности социальных субъектов и организации их отношений и взаимодействий, существующих вне рамок государства и развивающихся без его прямого вмешательства [14, с.10].

На наш взгляд, приведенные примеры такого широкого видения структуры гражданского общества – это следствие приверженности исследователей к таким общественным наукам как социология и политология, следствие того, что основное внимание при изучении гражданского общества уделяется социально-экономической стороне данного явления. Таким образом, выбранный характер исследования тематики гражданского общества непосредственно отражается и на понимании конкретным исследователем функций гражданского общества, особенностей его структуры, состава входящих в него элементов. По-нашему же мнению структура гражданского общества имеет свойство к видоизменению в зависимости от уровня своего развития, от стоящих перед гражданским обществом целей и задач, от складывающихся межличностных отношений внутри такого общества. Наиболее точное выражение текущего состояния гражданского общества можно оценить путем анализа качественно-количественных параметров его элементов, и, в первую очередь, институтов гражданского общества, которые, как мы полагаем, являются важнейшим признаком его существования.

Главными же признаками самих институтов гражданского общества чаще всего признаются организация их на основе добровольного выбора и отсутствие в их деятельности опоры на власть.

Таким образом, к числу институтов гражданского общества можно отнести довольно много ассоциаций, сообществ, союзов самого широкого спектра деятельности, по отношению к которым государство не предпринимает действий по ограничению их доступа к обсуждению, а также решению вопросов государственного уровня и уровня местного самоуправления, а иногда и само инициирует проявления подобного рода. Однако, учитывая, что основная задача института гражданского общества – это, помимо прочего, реализация гражданских инициатив, мы полагаем, что в конечном итоге институт гражданского общества должен отвечать следующим критериям: являться сообществом людей, созданным для достижения общих целей; - быть основан на принципе добровольности участия; - иметь возможность (чаще всего

опосредованно) влиять на принятие управленческих (и политических) решений; - обладать политической независимостью и экономической самостоятельностью.

Таким образом, институт гражданского общества – это политически независимое и экономически самостоятельное, основанное на принципе добровольности участия сообщество людей, созданное для достижения общих целей, связанных, в том числе с возможностью оказывать влияние на принятие управленческих решений.

В структуре гражданского общества институтам отведено центральное место. Содержание их деятельности, ее нормативное оформление, признанная за ними государством роль в управлении общественными процессами определяют в целом особенности того или иного гражданского общества. Более того, многими исследователями подчеркивается, что об отдельно взятом гражданском обществе можно судить по деятельности существующих в нем институтов гражданского общества.

В структуре гражданского общества институтам отведено центральное место, к их числу можно отнести довольно много ассоциаций, сообществ, союзов самого широкого спектра деятельности. Мы будем понимать, что институты гражданского общества – это добровольное, саморегулируемое объединение граждан в определенные группы, общества, союзы, организации, не зависящие от государства, но тесно взаимодействующие с ним, основной задачей которого является реализация гражданских инициатив, направленных на удовлетворение различных социально-экономических, политических, нравственных, этических и иных потребностей и интересов.

Очень важно, на наш взгляд, выделить две основные трактовки строения гражданского общества: широкую и узкую. При широкой – многие исследователи данного феномена [14, с.84], его институтами считают следующие организации, явления и процессы;

1) добровольные, саморегулируемые общности людей некоммерческого и коммерческого характера: партии, иные общественные организации, в том числе профессиональные, творческие, ветеранские, культурные, спортивные, этнические, конфессиональные, женские, молодежные, экологические, экспертные; группы интересов [9, с.194]; - потребительские и производственные кооперативы, хозяйственные общества и товарищества; общественное (местное) самоуправление;

2) не публично-властные экономические, социальные, культурные, духовно-нравственные и прочие отношения, прямо и косвенно обусловленные частной хозяйственной и нехозяйственной жизнедеятельностью граждан, урегулированные не правовыми нормами, закрепленными законами, иными нормативными правовыми актами, а моралью, обычаями, традициями;

3) независимые адвокатура, средства массовой информации, частная военная и правоохранительная деятельность [12, с.68];

4) официальное признание и надлежащая правовая охрана демократических ценностей, основных прав и свобод человека и гражданина, социально-ориентированного рыночного уклада в экономике, гражданских инициатив, благотворительности;

5) гражданская культура, основанная на демократической политической культуре [12, с.69].

Элементами гражданского общества принято считать следующие его институты:

1. Отдельные граждане и их неофициальные группы;

2. Органы местного самоуправления;

3. Различные виды некоммерческих организаций: - общественные и иные неправительственные организации, - средства массовой коммуникации, - учебные заведения, - церковь, - профессиональные союзы и ассоциации, - различные институты общественной кооперации, - бизнес-ассоциации, - благотворительные организации, -

политические организации [6, с.16-17], - культурные организации, в том числе национально-культурные автономии.

На наш взгляд, безусловно, в широкой трактовке авторы стремятся раскрыть как можно больше явлений и процессов, имеющих непосредственное отношение к гражданскому обществу, и в этом ее достоинство. Так, авторы пишут, что наиболее востребованным в настоящее время структурным элементом (институтом) гражданского общества является гражданская культура.

Позволим себе не согласиться так как, такое мнение исходит из не вполне правильного толкования самого понятия «социальный институт». Если обратиться к определению данного понятия, то социальный институт – «это устойчивая форма социальной практики, включающая совокупность ценностей, норм, статусов, социальных связей, организаций, с помощью которых организуется общественная жизнь и обеспечивается стабильность общества» [10, с.192].

Любой институт характеризуется как внешней (учреждения, организации), так и внутренней (ценности, нормы, стандарты поведения) стороной. Поэтому представляется не совсем корректным, в связи с этим выделять гражданскую культуру в виде института гражданского общества.

При узкой трактовке гражданское общество, «представляет собой автономную от государства сферу самоорганизации граждан, ...включает в себя два типа институтов: группы интересов и политические партии. Отличие данных институтов заключается в том, что если политические партии образуются вокруг широких социальных интересов с целью их реализации посредством выдвижения своих кандидатов на выборах и возложения на себя ответственности за деятельность правительства, то группы интересов формируются вокруг партикулярных интересов с целью их реализации либо путем самостоятельных действий групп, либо обращения к органам государства» [4, с.186]. На сегодняшний день существует огромное множество различных объединений граждан: партии, общественные палаты, общественные организации, общественные объединения (движения), организации общественной самодеятельности и др. Нередко все они охватываются общей дефиницией «общественные организации и объединения». Впервые общественные объединения и организации стали рассматриваться как результат действия различных групп индивидов в трудах А. Бентли, который в «Процессе управления» вышел за рамки формального, институционального подхода, господствовавшего ранее, и подчеркнул необходимость исследования не только политико-правовых норм и идей, но также групп и организаций, на деле контролирующих публичную власть [1, с.26].

Тем самым, было положено начало целому направлению науки, которое исходило из групповой природы политики, включающей взаимодействие государства и гражданского общества. В свою очередь, гражданское общество было представлено не только индивидами, но, в первую очередь, их объединениями, которые могли лоббировать свои интересы и оказывать давление на публичную власть. К сожалению, «интересы нации, социальных групп, личности и их защита часто лишь декларируются в программах и лозунгах различных партий, движений, организаций и т.д., отчасти для идеологического воздействия на сознание людей, а отчасти для успокоения собственного самолюбия» [1, с.27]. С учетом вышеизложенного вызывает интерес вопрос о взаимодействии данных институтов гражданского общества с государством. Ключевой идеей, необходимой для формирования и эффективного сотрудничества государства и общества, по мнению А. Аузана, является договороспособность [2]. Кроме того, Л.И. Никольская считает, что рассматривать государство и гражданское общество исключительно с антагонистических, конфликтных позиций нельзя. Как полагает автор, именно сотрудничество, взаимный консенсус становятся приоритетными характеристиками гражданского общества, способствующих установлению «обратной связи для взаимодействия с государством» [11, с.74].

Все вышеизложенное свидетельствует о том, что сегодня даже при всех публикациях, можно констатировать - данная тематика актуальна и востребована не

только со стороны ученых, исследователей политиков, но и граждан Таджикистана. Изучение институтов гражданского общества находится на начальном этапе и полагаем, что дальнейшие исследования найдут теоретическое и практическое применение в понимании этого феномена.

Итак, мы считаем: 1. В исследовательской литературе выделяют четыре основных подхода к структурированию (систематизации) гражданского общества: институциональный, системный, секторный и комплексный. Проанализировав мы делаем вывод, что каждый из подходов имеет свои плюсы и минусы, но так как структура имеет свойство к видоизменению в зависимости от уровня своего развития, от стоящих перед обществом целей и задач, от складывающихся отношений внутри, то для того чтобы оценить текущее состояние гражданского общества нужен анализ количественно - качественных параметров его элементов и, в первую очередь, институтов гражданского общества, которые являются важнейшим признаком его существования. Следовательно, секторный и комплексный подходы наиболее приемлемы для сегодняшних реалий.

2. Мы будем понимать, что институты гражданского общества – это добровольное, саморегулируемое объединение граждан в определенные группы, общества, союзы, организации, не зависящие от государства, но тесно взаимодействующие с ним, основной задачей которого является реализация гражданских инициатив, направленных на удовлетворение различных социально – экономических, политических, нравственных, этических и иных потребностей и интересов.

3. Существует огромное множество различных общественных организаций, что дает достаточно оснований считать, что институты гражданского общества существуют и, более того, достаточно успешно функционируют, защищая разнообразные интересы и объединяя граждан для достижения общих целей. С их помощью общество приобретает четкую институциональную структуру. Способствуя решению злободневных социальных проблем.

4. Предполагаем, что необходимо развивать концепции взаимодействия (сотрудничества) государства и институтов гражданского общества в условиях сегодняшних реалий, которые должны строиться прежде всего на согласии, договоренности и включать: правовое оформление и систематизацию разнообразных форм взаимодействия институтов гражданского общества и органов государственной власти, совершенствование механизмов общественного контроля и мониторинга, привлечение институтов гражданского общества к выработке и реализации государственной политики, повышение уровня правовой культуры и правосознания в обществе.

5. На наш взгляд, важным инструментом эффективной политики, реализации функций институтов гражданского общества и достижение наиболее главных стратегических и тактических целей является формирование позитивного имиджа институтов гражданского общества и власти. Поскольку именно имидж часто оказывается ответственным за определенные международные решения в отношении той или иной политической ситуации в какой-либо стране.

Литература:

1. Андреева О. А., Остапенко А. С. Общественные объединения в политико-правовом ландшафте современной России: диалог гражданского общества и государства: Монография. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2010. – 128 с.

2. Аузан А. Общественный договор: взгляд из 2009 года [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://polit.ru/article/2009/05/25/auzan/>

3. Бажинов М.А. Гражданское общество и местное самоуправление: опыт концептуального анализа//Вестник МГУ. – 2002. – №4. С. – 82-90.

4. Габриелян О.А., Гуторов В.А., Кальной И.И., Колесников, В.В., Лопушанский И.Н. и др. Гражданское общество: истоки и современность. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. –492 с.
5. Голубовский В.Ю., Синюкова Т.Н. К вопросу современного толкования понятия «гражданское общество». Федеральный научно-практический журнал «Платон». СПб. – 2015. – №1. – С. 22-24.
6. Гражданское общество и неправительственные некоммерческие организации: учебно-методическое пособие / сост.: Л.П. Коновалова, В.Н. Якимец. – М.: ГУУ, 2002. – 80 с.
7. Исаков, И.Ж. Гражданское общество и его институты в современной России: //дис. канд. юр. наук, СПб, 2004. – 194 с.
8. Калашников С.В. Конституционные основы формирования гражданского общества в Российской Федерации:// дис. док. юр. наук, М., 2001.– 447 с.
9. Красильщиков А.В. Политический капитал экономических организаций современной России. Бизнес в законе. – 2008. – №1. – С.194-195.
10. Курганов С.И., Кравченко А.И. Социология для юристов. – М.: Изд-во Закон и право, 1999. –254 с.
11. Никовская Л.И. Конфликтные аспекты взаимодействия государства и гражданского общества в России: состояние и особенности развития в регионах// Материалы научного семинара. – 2003. – №2. – С. 73-88.
12. Новикова Д.О. Проблема использования частных военно-охранных компаний при проведении военных операций США// Мир и согласие. – 2010. – №1(42). – С.68-69.
13. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]// Режим доступа: <http://www.ozhegov.org/words/34838.shtml>
14. Романенко, Л.М. Парадоксы российской толерантности (становление гражданского общества в России)// Власть – 2003. – №4. – С. 7-17.
15. Социологические воззрения Г. Спенсера [Электронный ресурс]// Режим доступа: <https://infopedia.su/14x1189.html>

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Статья раскрывает вопрос определения структуры гражданского общества. В данном материале авторами рассматривается понятие «гражданское общество», которое является неотъемлемой частью современного государственного строя и его развития. Особое внимание уделяется определениям ученых, посвятивших свои исследования изучению института гражданского общества. Также в статье выводятся универсальные критерии отбора и приверженности тех или иных групп к числу институтов гражданского общества.

Авторы предприняли попытки систематизировать институты гражданского общества, придя к мысли, что структура гражданского общества имеет свойство к видоизменению в зависимости от уровня своего развития, от стоящих перед гражданским обществом целей и задач и т.д. Также в статье выделяются основные признаки и явления самих институтов, таких как добровольные, саморегулируемые общности, экономические, социально-культурные и т.д. Помимо всего прочего в материале рассматриваются, процессы и элементы строения гражданского общества.

Важным теоретическим положением в статье считается умозаключение, определяющее само определение структуры гражданского общества с его признаками.

Ключевые слова: структура гражданского общества, институт гражданского общества, явления, процессы, признаки института гражданского общества, профессиональный союз, неправительственные общественные организации

МАФҲУМИ ПАЖУҲИШГОҲИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДИ

Мақола масъалаи муайян кардани сохтори ҷомеаи шаҳрвандиро ифшо мекунад. Дар мақола муаллифон мафҳуми "ҷомеаи шаҳрвандӣ" - ро баррасӣ мекунад, ки қисми

чудонопазири сохти муосири давлатӣ ва рушди он мебошад. Бо такъияи пажухишҳои олимоне, ки тадқиқоти худро ба омӯзиши пажухишӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ бахшидаанд, диққати махсус дода мешавад. Инчунин дар мақола меъёрҳои универсалии интиҳоби гурӯҳҳо ва ӯҳдадорихи онҳо ба шумораи пажухишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оварда шудаанд.

Муаллифон кӯшиш карданд, ки пажухишҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ба низом дароранд ва ба ин ақида омаданд, ки сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста ба сатҳи рушди худ, аз ҳадафҳо ва вазифаҳои дар назди ҷомеаи шаҳрвандӣ қарордошта ва ғайра хосияти тағирот дорад, инчунин дар мақола аломатҳо ва падидаҳои асосии ҳуди пажухишгоҳо, ба монанди ҷамоатҳои ихтиерӣ, худтанзимкунӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ғайра ҷудо карда мешаванд. Дар баробари ҳама чиз, дар мавод равандро ва унсурҳои сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ баррасӣ карда мешаванд.

Мавқеи муҳими назариявӣ дар мақола хулосае ба ҳисоб меравад, ки ҳуди муайян кардани сохтори ҷомеаи шаҳрвандиро бо аломатҳои он муайян мекунад.

Калидвожаҳо: сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ, пажухишгоҳи ҷомеаи шаҳрвандӣ, падидаҳо, равандро, аломатҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, иттиҳоди касбӣ, ташкилотҳои ҷамъиятии ғайриҳукумати

DEFINITION OF THE INSTITUTION OF CIVIL SOCIETY

The article reveals the issue of determining the structure of civil society. In this material, the authors consider the concept of "civil society", which is an integral part of the modern state system and its development. Particular attention is paid to the definitions of scientists who have devoted their research to studying the institution of civil society. The article also derives universal criteria for the selection and adherence of certain groups to the number of civil society institutions.

The authors attempted to systematize the institutions of civil society, coming to the conclusion that the structure of civil society tends to change depending on the level of its development, on the goals and objectives facing civil society, etc. The article also highlights the main features and phenomena of the institutions themselves, such as voluntary, self-regulating communities, economic, socio-cultural, etc. Among other things, the material discusses the processes and elements of the structure of civil society.

An important theoretical position in the article is the conclusion that determines the very definition of the structure of civil society with its features.

Keywords: structure of civil society, institution of civil society, phenomena, processes, features of the institution of civil society, trade union, non-governmental public organizations

Сведения об авторах: Рахимов Абдухамид Абдибосирович – Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет», кандидат филологических наук, доцент кафедры отечественной и международной журналистики, 734025, Душанбе Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.:992918622121

Боровицкая Лилия Александровна – Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет», соискатель кафедры отечественной и международной журналистики, 734025, Душанбе Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. телефон: (+992) 909447497, E-mail: liliya_1993-93@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҳимов Абдуҳамит Абдибосирович – Муассисаи таҳсилоти байнидавлатии таҳсилоти олии «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти, кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.:992918622121

Боровицкая Лилия Александровна – Муассисаи таҳсилоти байнидавлатии таҳсилоти олии «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, унвончуи кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.

Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. телефон: (+992) 909447497, E-mail: liliya_1993-93@mail.ru

Information about authors: Rahimov Abduhamit Abdibosirovich – Interstate educational institution of higher education "Russian-Tajik (Slavonic) University", candidate of philological sciences, associate professor of the department of domestic and international journalism, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade st. 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: 992918622121

Borovitskaya Liliya Aleksandrovna - Interstate educational institution of higher education "Russian-Tajik (Slavonic) University", applicant for the department of domestic and international journalism, 734025, Dushanbe Republic of Tajikistan, st. M. Tursunzade 30. phone: (+992) 909447497, E-mail: liliya_1993-93@mail.ru

ТДУ:54.1 (2-тоҷ)

ТКТ:51+01 (2-тоҷ)

A-71

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ РИЁЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Абдуллоева Р., унвонҷӯй

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истилоҳ ва истилоҳшиносии ҳар як соҳаи забоншиносӣ, таърихи пайдоиш дар раванди ташаккулёбии илми забонро дорост. Забони тоҷикӣ то оғози асри XX забони форсӣ-тоҷикӣ номида мешуд ва барои ҳамин таърихи ташаккули забони муосири адабии тоҷик, ба давраи собиқ иттиҳоди Шуравӣ, рост меояд. Забони тоҷикӣ, дар қатори дигар забонҳо, ба гурӯҳи шарқии забонҳои эронӣ тааллуқ дорад. Ин забон идомаи бевоситаи забонҳои форсии қадим, форсии миёна ва форсии нав буда, ба оилаи забонҳои хиндуаврупоӣ дохил мешавад.

Соҳаи риёзӣ низ чун дигар бахшҳои улуми табиӣ дар раванди бунёд ва ташаккули рушди худ дар тури қарнҳо дорои истилоҳоти махсус гардидааст, ки ин аз илми мустақил будани фанни мазкур шаҳодат медиҳад.

Истилоҳоти риёзӣ ба шакли муназзаму муттасил, чун инъикоси силсилаистилоҳот бо нишондоди анвоъ ва хусусиятҳои истилоҳот дар китобҳои илмӣ (гоҳ дар шакли пӯшида ва гоҳ дар шакли ошкорою таснифгардида), дар гузоришоту маърузаҳои илмӣ, луғатҳо, қомусҳо, истилоҳоти меъёрӣ, варақаҳои автоматиконии ахбороти расмӣ дида мешаванд. «Маҷмуаи луғат ва истилоҳоте, ки миллатҳои гуногуни ҷаҳон дар тури таърихи мавҷудияти худ сохта ва ба қор бурдаанд, ойнаест, ки дар он шеваи зиндагии суннатӣ ва фарҳангу тамаддуни онҳо мунъакис гардидаанд. Баррасии таърихи ташаккули луғот ва истилоҳот бисёр лаҳзаҳои печидаи ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ҳатто дараҷаи тараққиёти ин ва ё он соҳаро дар марҳилаҳои мухталифи шаклгирии миллатҳо равшан месозад. Чунон ки медонем, ин луғоту истилоҳот дар ҳаҷ забон муддати дароз собит ва яқсон намоёнад. Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргунӣ дар луғоту истилоҳоти ҷорӣ забони он ҷомеа падида меоварад» [5, с. 6].

Ибтидои ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик бо воридшавии забони адабии форсӣ-дарӣ ба истифодаи илмӣ дар аввали асри XI алоқаманд аст.

Маълум аст, ки пас аз истилои араб ва ташаккули фарҳанги исломӣ дар тамоми халифат, аз ҷумла дар Хуросон ва Мовароуннаҳр, забони арабӣ ҳамчун забони расмӣ давлатӣ, забони адабиёт ва илм гардид. Дар ин давра, забони арабӣ ба забони байналмилалӣ муоширати илмӣ табдил ёфт ва дар Шарқи Наздик ва Миёна нақше дошт, чи хеле ки забони лотинӣ дар Аврупои асримиёнагӣ дошт [1, с. 31].

Агар ба таърихи ташаккулёбӣ ва инкишофи истилоҳоти риёзии тоҷик назар афканем, мо бояд, пеш аз ҳама, аз сарчашмаҳои муътамад истифода барем. Яке аз чунин сарчашмаҳои нодир асари донишманди маъруфи охири асри X ва нимаи аввали

асри XI Абурайхон Муҳаммад ибни ал-Берунӣ (973-1050) ба номи «Китоб-ал-ҷамоҳир фи маърифат-ал-ҷавоҳир» (ба забони арабӣ) мебошад. Ин асари пурарзиш на танҳо ҳамчун китоби муфассалу мукаммал оид ба донишҳои маъданшиносӣ, балки боз аз он ҷиҳат муфид аст, ки мо дар ин ӯ он ҷои китоб фикрҳои шахсӣ ва андешаҳои эҷодии олимонаи Беруниро дарёбем. Аз маълумоти мукаммали ӯ оид ба табиат, афкори ҷаҳонбинии илмиаш баҳравар мешавем. Як ҷиҳати афзалиятноки асари Берунӣ дар он аст, ки он бо вучуди нахустин набудан дар соҳаи риёзӣ маълумотҳои пурарзиши олимони ин соҳаи илмро оварда, муаллиф он маълумотҳоро аз рӯйи донишу фаҳмиш ва ҷаҳонбинии илмии худ шарҳу тафсири дурусту амиқ медиҳад, мушоҳидаҳои аз табиату таҷрибаҳои амалии хеш меорад, ҳикояҳои аз тарафи донандагони ҳосиятҳои ҷинсҳои риёзӣ, махсусан ҳисобу китоб ҷамъ кардаш ва андешаҳои тоҷирону заргаронро зикр мекунад. Хусусияти муҳими ин андешаҳои муаллиф дар он аст, ки андешаҳои шахсии ӯ аз забони шахси яқум оварда шуда, барои боз ҳам амиқтар шинос намудани хонанда бо афкори андешаҳои илмии ӯ роҳ мекушояд. Мо аз ин асар на танҳо маълумоти нав мегирем, балки мулоҳизаҳои илмии Беруниро оид ба соҳаҳои минералогия мефаҳмем.

Ин асар ҳанӯз соли 1963 бо забони русӣ таҳти номи «Собрание сведения для познания драгоценностей» (Минералогия) аз тарафи олими рус А.М. Беленитский тарҷума шуда, таҳти таҳрири профессорон Г.Г. Леммлейн, Х.К. Баранов ва А.А. Долинин инчунин бо мақолаи А.М. Беленитский ва шарҳу тавзеҳоти Г.Г. Леммлейн дар шаҳри Ленинград ҷоп шудааст. Дар охири ин тарҷума порчаҳо аз китоби Ал-Хозинӣ «Китоб-ул-қурун-ал-ҳикмат» («Китоби қарнҳои ҳикмат») аз китоби А. Берунӣ иқтибос оварда мешавад.

Аз сабаби он ки китоби А. Берунӣ дар хусуси маъданшиносӣ, он яке аз сарчашмаҳои мукаммали пайдоишу ташаккули истилоҳоти риёзӣ ба ҳисоб меравад. Моро зарур аст, ки маълумотҳои маъданшиносии ӯро ин ҷо мухтасар ёдовар шавем, то тавонем, ба ин васила аз вазъи пайдоишу тараққиёти истилоҳоти риёзӣ дар забони тоҷикӣ маълумоте дошта бошем.

Дар даврони зиндагии А. Берунӣ (973–1050/51) илмҳои таҷрибавӣ рӯ ба рушду тараққиёт ниҳода буданд. Бинобар андешаи олимони муосир, методи таҷрибавӣ ӯ худ муқоисавию таҷрибавӣ дар ҳамаи даврон ба амалияи илмҳои дақиқ ворид гардид.

Берунӣ дар бисёр ҷойҳои китоби худ «Минералогия», ки тарҷумаи он ба забони русӣ чунин аст, оид ба таснифи сангҳои қиматбаҳо, нархгузорӣ, ҳисобу китоб, моҳияти таҷрибаро барои мустаҳкам намудани мавқеи илм дар мадди аввал мегузорад. Вале Берунӣ таҷрибаро ҳамчун воситаи маърифати табиат медонад, ки он метавонад дар асоси сохтори мантиқӣ, ҳулосабарории «Қонунӣ» сурат гирад. Дар бораи ҳулосабарориҳои беасоси эмперикӣ ӯ дар ибтидои китобаш маълумот медиҳад.

Китоби «Минералогия», ки дар охири ҳаёти А. Берунӣ таълиф шудааст, аз рӯйхати «Фехрист»-и ӯ, ки пештар тасниф гардида буд, берун мондааст. Ин асар дар давоми солҳои зиёд, чуноне ки болотар ишора карда будем, таълиф шуда, ҳанӯз хангоми дар Хоразм буданаш А. Берунӣ ба масъалаҳои риёзӣ тавачҷуҳ зоҳир карда будааст. Баъд аз он ки ӯ ба талаби султон Маҳмуди Ғазнавӣ Хоразмро иҷборан тарк карда, ба шаҳри Ғазнини Афғонистон рафта буд ва дар вақти шӯришҳои ҳарбии бешумори султон ба Ҳиндустон низ рафта, дар Ҳиндустон ва Афғонистон, ки дар он замон марказҳои бузурги дарёфт ва савдои сангҳои қиматбаҳо буданд, имкон ёфт, ки бо намунаҳои онҳо васеъ шинос гардад. Ин ҳолат дар навбати худ ба ӯ имкон дод, ки дар хусуси таснифоти истилоҳоти соҳаи риёзӣ, ҳосияти маъданҳои фикрҳои ҳубу ҷолиби илмӣ баён кунад.

Чанде аз истилоҳоти ифодакунандаи соҳаи риёзии дар ин асар зикршударо бо муродифоти англисияшон дар зер зикр менамоем:

Plus sign	ҷамъ	+
Minus sign	аломати минус	–
Times Sign	аломати зарб	X
(division sign (obelus	тақсим	÷

equal	баробар	=
strict inequality	камтар аз	<
strict inequality	бештар аз	>
less than or equal	камтар ё баробар	≤
bigger than or equal	зиёдтар ё баробар	≥
Power	кувва	*
Square root	реша	√
Percent	фоиз	%
lemniscate	номахдуд	∞
sigma	сигма	∑
probability function	имконият	P(A)
braces	аклад	{ }
bracket	қавс	[]
function of	функсия	F(x)
similarity	монандӣ	(~)
limit	махдудият	Lim
union	ҷомеа	B ∪ A
intersection	обуна	A ∩ B
value absolute	арзиши мутлақ	
Addition	амали ҷамъоварӣ	+
Subtraction	амали тарҳ кардан	-
Multiplication	амали зиёд кардан	X
Division	амали тақсимкунӣ	÷
degree	дараҷа	°
Angel	кунҷ	∧
Right Angle	кунҷи рост ё 90 дараҷа	
pi constant	пи	π
al pointdecim	аудитор	/
(standard deviation	инҳирофи стандартӣ	σ
integer	ададҳо	Z
natural numbers	рақамҳои табиӣ	N
prime number	рақамҳои ибтидоӣ	p>1
average	миёна	X

Таснифоти тамоми ашъи олами моддиро дар илми классикии форсу тоҷик, аз ҷумла дар забони тоҷикӣ мо дар асарҳои Абӯалӣ ибни Сино меёбем. Абӯалӣ ибни Сино қобилияти фавқуллода, бузург ва зеҳни тавоное дошт, ки тавонист чун қомуснигори беназир қариб дар тамоми соҳаҳои илму фарҳанги замонаш асарҳои оламшумул ба мерос гузорад. Ин олими фарзонаи тоҷик, ки шуҳрати ҷаҳонӣ дорад, таснифотеро анҷом додааст, ки он асоси таҳқиқоти минбаъда гардидааст.

Дар замони муассир доир ба истилоҳот дар забоншиносии рус ва англис тадқиқотҳои зиёди илмӣ ба анҷом расидаанд. Аз ҷумла дар асару мақолаҳои илмӣ олимони хориҷи кишвар ба мисли забоншиносони рус Скворцов В. В. (соли 1997), Лукашов И. В. (соли 1996), Плешкевич Е. А. (соли 2012), Романов П. С., (соли 2006), Румянтсева А. С. (соли 2006), (Эдуард Р. С., Виктор В. З., Александрова Т. Б. (соли 2013) олимони англис Ч. Ричардсон (соли 2005), В. И. Клесон (1973) Кинен Стела, Ҷонсон Колин (соли 2000), Томсон Элизабет (соли 1943) ва дигарон паҳлуҳои гуногуни масъала марида омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар забоншиносии тоҷик доир ба истилоҳиносии олимони зиёд қор қарда фикру андешаҳои худро баён намудаанд. Аз ҷумла таҳқиқотҳои, ки дар солҳои охир оид ба назарияи истилоҳот ва истилоҳиносии тоҷик аз ҷониби донишмандон, аз қабилӣ Н.А. Шаропов, А.М. Байзоев, Т. К. М. Султонов, П. Нуров, С. Ҷаматов, Ш. Ҳайтова,

Х. Уралов, Ш. Каримов, Чуракулов Б. ва дигарон рӯйи нашр баромаданд, ки барои кор карда баромадани соҳаҳои то ҳол таҳқиқнашудаи истилоҳоти забони тоҷикӣ, аз ҷумла соҳаҳои китобдорӣ заминаи назариявӣ ва амалӣ тайёр кардаанд.

Инчунин, рисолаҳои илмӣ доир ба истилоҳоти соҳаҳои дигар аз он ҷумла истилоҳоти филологӣ (Сулаймонов, соли 1997), истилоҳоти сохтмонӣ (Бекмуродов, соли 2000), истилоҳоти варзишӣ (Мирзоев, соли 2005), истилоҳоти ҳарбӣ (Саидов, соли 2006), истилоҳоти ҳуқуқӣ (Муҳаммадҷонова, 2006), истилоҳоти биологӣ (Аслитдинова, 2007), истилоҳоти соҳаи андоз (С. Собирова), истилоҳоти тибби (Ҳайдарова, 2007), истилоҳоти молиявӣ-бонкӣ (Валиева, 2009), истилоҳоти дипломатӣ (Саидов, 2013), истилоҳоти забоншиносӣ (Ҷаматов С, соли) истилоҳоти авиатсионӣ (Каримов, 2014), истилоҳоти педагогӣ (Чуракулов, соли 2019), истилоҳоти адабиётшиносӣ (Ҷураев Х соли 2019), Е. И. Шамурин, Н. И. Тюлина, Фридрих Кенюон, В. В. Сквортсов, Ч. Криер, Томас Брау, Наркисус Морси, В. И. Лелин, Ф. Спиффорд, К. Р. Симон, Л. Б. Хавкина, Томас Ҷефферсон, Гуиллаум Баде, Ч. Баблэ, Леопард Гарнетт, Корентри Патмор, Эдмунд Госс, Роберт Проктер, Солвен Коттон, А.Н. Ванев, Василий Иванович Соболшиков, И.А. Крилов, М. Дюи, Чарлз Кеттер, Фредерик Поол, Лорд Еллесмера, Антонио Патинси, Эдвардс Эдвард, А. Эберт, Мартин Шриттингер, М. В. Ломаносов, А. И. Богданов, Х.А. Чеботарев, Ф. С. Салтыков, В. В.Киприянов, О. Талалакина Ганиева, Игор Владиславович, Сафар Сулаймонӣ, И. Ҷураев, Ҷ. Раҷабов, М. Каримов, С. Назарзода ва ғайраҳо солҳои охир мавриди омӯзиш ва баррасии олимону муҳақиқон қарор гирифтаанд, ки барои рушди минбаъдаи истилоҳшиносии тоҷик заминаи бой боқӣ гузоштаанд.

Бар хилофи дигар забоншиносон, С.Назарзода дар таърихи фарҳангшиносӣ ва истилоҳот дар забони форсӣ-тоҷикӣ аз аввали асри X то нимаи дуоми асри XIX, шартан се давраро тақсим мекунад ва ба он ишора мекунад, ки давраи аввал ба "замоне оғоз ёфтааст, ки тарҷума ва навиштани китобҳо бо ин забон оғоз шудааст ва зарурати фарҳангшиносӣ ва истилоҳот ба вучуд омадааст" [С. Назарзода, 2003, 81].

Дар байни муаллифони китобҳои дарсии солҳои 30-юм, ду тамоюл ба мушоҳида мерасад, ки яке аз онҳо нигоҳ доштани кулли истилоҳоти морфологии арабӣ мебошад, дигараш бошад, ҳатман ташкил намудани истилоҳоти тоҷикӣ.

Дар забоншиносии тоҷик омӯзиши истилоҳот аз солҳои 30-юми асри XX оғоз меёбад. Дар масъалаи омӯзиши истилоҳот ва тартиб додани луғатҳои истилоҳӣ хизмати забоншинос Я. Калонтаров назаррас аст. Чунин асару мақолаҳои ин олим, ба монанди «Масъалаҳои терминологияи тоҷикии илмӣ ва ҷамъиятӣ – сиёсӣ» [1952], «Луғати мухтасари русӣ – тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русӣ терминҳои забоншиносӣ» [1974], «Масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ» [1954], «Словарная работа в Таджикистане» [1952], «О деятельности Комитета терминологии при АН. Тадж. ССР» [1973], «О терминологической работе в Таджикистане» [1961], «Исследования в области таджикской терминологии» [1974], «Краткий словарь русско-таджикских терминов» (дар ҳамкорӣ бо Капранов В.А.) [1974], доир ба масъалаи омӯзиши истилоҳоти забони тоҷикӣ аҳамияти калонро соҳиб мебошанд.

Инчунин, масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар асарҳои забоншинос С. Назарзода ба монанди «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти корғузурӣ» [1993], «Забон ва истилоҳот» (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот [2003], «Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX» [2004], «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ» [2006], «Забон ва ваҳдати миллӣ» [2007] ва рисолаи «Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо» [2014], инчунин мақолаҳои ҳамин муаллиф «Тақомули истилоҳоти иҷтимоиву сиёсии забони тоҷикӣ» [2001], «Нақши матбуот ва тарҷума дар ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ» [2004] ба таври васеъ инъикос ёфтаанд.

Забоншинос С. Назарзода дар самти таҳқиқ ва таҳлили истилоҳоти соҳаи иҷтимоии забони тоҷикӣ нақши боризе дошта, оид ба ин самт асару мақолаҳои боарзишро ба анҷом расонидааст. Оид ба сайри таърихии истилоҳот дар замони муосир С. Назарзода чунин ибрози назар кардааст: «Забони муосири тоҷикӣ тайи 70-80

соли охири инкишофи худ дар заминаи истилоҳсозӣ таҷрибаҳои фаровони амалӣ ва андешаҳои муфиди назарӣ ҳосил намуда, аз нигоҳи созмонӣ низ дар ин ришта корҳои зиёде анҷом дода шудааст. Бояд аз ин дастовард ва таҷрибаҳо, хоҳ нек бошанд ва хоҳ бад, баҳра гирем ва бубинем, ки забони мо дар ин арса аз кадом манбаъ истифода намуда ва чӣ вижагӣҳо дорад, кадом шоян он бештар рушд карда ва кадом ҷанбаи он заиф мондааст. Нуфузи забонҳои бегона, махсусан забони русӣ дар ин соҳа чӣ гуна аст ва барои рафъи ниёзмандии хеш аз кадом шеваҳои вожагузинӣ ва аз кадом усулҳои истилоҳсозӣ истифода кардааст ва амсоли он» [5, с. 5].

Муҳаққиқ С. Назарзода таҳқиқотҳои доир ба истилоҳот ба анҷомрасидаи солҳои 30-60-уми асри гузаштаро ба таври зайл табақабандӣ кардааст:

1. Таҳлили назарҳо перомунӣ истилоҳоти иҷтимоиву сиёсии нави забони тоҷикӣ, ки дар ҷараёни баҳсу мунозираҳо гоҳҳо хилофи якдигар тайи солҳои 1929-1933 дар матбуот нашр шуда буданд.

Бояд гуфт, ки дар ин мувоҳисаҳо ба ғайр аз муҳаққиқони рус соҳибназарони ботаҷрибае чун устод С. Айнӣ ва аҳли мактабу маорифи ҷавони Тоҷикистон Н. Бектош, Р. Ҳ. Навборӣ, М. Расулӣ, О. Исмаилов, Б. Азизӣ ва дигарон бо шӯру шавқ ва дилсӯзии тамоми сахм мегузошанд.

2. Мақолаҳои, ки баъди соли 1932 то аввали соли 1960 чоп шудаанд [4, с. 6-7].

Инчунин, С. Назарзода ҷунин меҳисобид, ки аз аввали солҳои 60 – уми асри ХХ дар истилоҳшиносии забони тоҷикӣ марҳилаи нав оғоз мешавад. Ба ақидаи ӯ: «Дар ин давра ба ғайр аз баррасии муаллифони «расмӣ» ин масъала донишмандони ботаҷриба чун М. Шакурӣ, Н. Шарофов Ш. Рустамов, С. Қодирӣ, Т. Бердиева ва дигарон дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо ва маҷмуаҳои гуногун ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни истилоҳсозии забони муосири тоҷикӣ пардохта, мушоҳидаҳо ва андешаҳои худро эҳтиёткорона ҳамроҳ ба баъзе ҷораву ислоҳот ба хотири солимгардонии ин соҳа пешниҳод кардаанд» [С. Назарзода, 2003, 8-9].

Дар ҳақиқат, мақолаҳои М. Шукуров «Назар ба таҳавули принципҳои истилоҳсозии тоҷикӣ» [1991], Н. Шарофов «Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик» [1960], Ш. Рустамов «Об одном способе словообразования в таджикском языке» [1985], С. Қодирӣ «Истилоҳ саҳеҳ ва кӯтоҳ бошад» [1974], Т. Бердиева «Калька как способ обогащения терминологии таджикского языка» [1979] дар ин самт аҳамияти калони амалию назарӣ доранд.

Дар китоби дигари худ «Хуросон аст ин ҷо» (Душанбе, 1997) М. Шакурӣ дар фасли алоҳида ба номи «Истилоҳот ва забони миллӣ» [141, 221 – 267] ба таври муфассал дастовардҳои ин соҳа ва масъалаҳои ҳалталаби онро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Доир ба мавқеи истилоҳот дар забони тоҷикӣ Н. Шарофов дар асари худ «Роҳҳои инкишофи лексикаи забони адабии муосири тоҷик», [1988] боби алоҳидаеро ба номи «Мақоми истилоҳот дар инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ» бахшидааст, ки оид ба калимасозӣ ва истилоҳоти даврони нави забони тоҷикӣ буда, дар он вобаста ба ҳадафҳои кори мазкур ба таври умум оид ба истилоҳоти иҷтимоию сиёсӣ, истилоҳоти риштаҳои дигари илму техника, ғанишавии истилоҳот аз ҳисоби луғатҳои русӣ ва интернационалӣ ва муфассалтар дар хусуси истилоҳоти ҳарбӣ баҳс мекунад [6, с. 78 – 112].

Солҳои 90-ум ва даҳсолаи аввали садаи ХХI дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минбаъд таҳқиқу баррасии истилоҳот дар забони тоҷикӣ боз ҳам бештар ривож меёбад. Муҳаққиқони варзидае чун М.Н. Қосимова, Д. Саймуддинов, С. Назарзода, М.Ҳ. Султон, А. Ҳасанов, Т.С. Шокиров, аз ҷумла, дар бораи Абӯрайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав ва дигар сарчашмаҳои илмию фарҳангии гузаштаи таърихи забони адабӣ, рисолаҳои илмӣ, китобу мақолаҳои арзишманд навиштаанд.

Дар рисолаи олим А. Байзоев истилоҳоти илмӣ ва хусусиятҳои калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар фасли 8-уми боби аввали он, ки баъзе масъалаҳои истилоҳшиносии муосири тоҷик ном дорад, дар

асоси далелҳои ин асар ба масъалаи поксозии истилоҳу истилоҳшиносӣ аз унсурҳои ғайримакбули бегона эътибори махсус дода шудааст. Ҷ, хусусан дар тарҷумаи истилоҳот аз забонҳои дигар ба нуқсонҳои луғавию лексикӣ роҳ доданро яке аз хатогиҳои ҷиддии истилоҳсозӣ донистааст [1, с. 68- 69].

Муҳаққиқ А. Байзоев доир ба истилоҳсозӣ ва истилоҳпазирӣ дар забони тоҷикӣ ва риоя нагардидани меъёрҳои илмии истилоҳот чунин мегӯяд: «Вақтҳои охир ҳатто дар интиҳоб ва тарзи навишти ин ё он калимаву ибора дар матбуот ба харчу марч (дар китоб ҳамин тавр аст, вале шакли дурусти ин калимаҳо бояд ҳарчу марач бошад), бесарусомонӣ ва худсарӣ роҳ медиҳанд». Ҳангоми тарҷума вобаста ба салоҳдид ва қобилияти тарҷумон гоҳо ба муродифпазирӣ (вариантноки) роҳ додан мумкин аст. Вале вақте суҳан роҷеъ ба қонуниятҳои умдаи забон меравад, ҳаргиз ба худсарӣ роҳ додан мумкин нест. Чунин масъалаҳо бояд дастҷамъона бо дарназардошти ақидаҳои мутахассисони соҳаи забон ҳалли қобили қабули худро ёбанд» [2, с. 70-71].

The 4 length of a rectangle is feet longer than its width.

Дарозии росткунҷа аз паҳнои он 4 фут зиёд аст.

Length of the second piece is Total length minus the length of the first piece.

Дарозии порчаи дуюм ба дарозии умумии минуси дарозии порчаи якум баробар аст.

Length of each piece is Total length divided by 4.

Дарозии порчаи якум ба дарозии умумии тақсимот баробар аст.

Amount in CD 5 times Amount in savings.

Маблағи пасандоз аз маблағи пасандоз панҷ баробар аст.

Second number is 3 than twice the first number.

Рақами дуюм аз рақами аввал 3 адад зиёд аст.

Width is 3 times the length less 15.

Бари он камтар аз 3 маротиба дарозии 15 адад аст.

Ҳамин тавр, таърихи пайдоишу ташаккулёбии ва тараққиёти истилоҳоти кӯҳию металлургӣ дар забони тоҷикӣ асосан аз асрҳои IX-X оғоз ёфта, тадриҷан тақмил ёфтааст. Ин далел нишонаи он аст, ки мардуми тоҷик аз замонҳои қадим ба қорҳои кӯҳқорию металлургӣ машғул шуда, дар ин хусус олимони мо асарҳои ҷолиб ва оламшумулро ба мерос гузоштаанд.

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ МАТЕМАТИКА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола дарбаргирандаи масоили мафҳуми истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ дар забонҳои тоҷикию англисӣ буда, муаллиф кӯшиш кардааст, то дар асоси манбаъҳои муътамад ва далоилу бурҳон мақоларо илмӣ карда бошад. Дар шароити кунунӣ ҷанг задан ба мавзӯҳои дараҷаи омӯзиши истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қори хело муҳим ва айни муддао аст. Инчунин, муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, то роҳҳои усулҳои замонавии дараҷаи омӯзиши истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисиро муайян созад. Муаллиф оид ба омода намудани мақолаи худ дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ ва сомонҳои интернетӣ истифода бурда, мазмун ва моҳияти дараҷаи омӯзиши истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисро ошкор сохтааст.

Ба ақидаи муаллиф, дар тадқиқ ва коркарди дараҷаи омӯзиши истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақш ва хидмати олимони маъруфи ватанию хориҷӣ: шӯравӣ Д. С. Лотте, В. В. Виноградов, Н. Ф. Яковлев, Г. О. Винокур, Н. П. Кузкин, А. А. Реформатский забоншиносони тоҷик Д. Саймиддинов, М. Х. Султон, С. Назарзода, Н. Шарипов, Бекмуров М., Мирзоев З., А. Юсупов ва дигарон басе арзандаанд.

Калидвожаҳо: мушкилоти грамматикӣ, лексика, услубшиносӣ, раванди тарҷума, морфология, таҳлили забонӣ, таҳқиқу баррасӣ, муқоиса ва ғ.

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ТЕРМИНОВ В ОБЛАСТИ МАТЕМАТИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проводится сравнение уровня изученности математических терминов таджикского и английского языков, где автор на основе достоверных и обоснованных источников попыталась доказать важность и необходимость исследования темы.

Автором также выявлены современные способы и методы изучения уровня языковой терминологии в таджикском и английском языках о результатах обширных исследований отечественных и зарубежных ученых в области веб-сайтов, которые содержат значение изучения математических терминов на таджикском и английском языках.

По мнению автора, в изучении и развитии уровня изучения математических терминов в таджикском и английском языках велика заслуга известных отечественных и зарубежных ученых советского Д. С. Лотте, В. В. Виноградова, Н. Ф. Яковлева, Г. О. Винокур, Н. П. Кузькин, А. А. Реформатского, таджикских лингвистов Д. Саймиддинова, М. Х. Султона, С. Н. Назарзода, Шарипова, Бекмурова М., Мирзоева З., Юсупова А.

Ключевые слова: грамматические проблемы, лексика, методология, переводческий процесс, морфология, лингвистический анализ, исследование, сравнение и др.

FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF TERMS IN THE FIELD OF MATHEMATICS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article compares the level of knowledge of the mathematics terms of the Tajik and English languages, where the author, on the basis of reliable and substantiated sources, tried to prove the importance and necessity of researching the topic.

The author also identified modern ways and methods of studying the level of mathematics terminology in Tajik and English based on the results of extensive research by domestic and foreign scientists in the field of websites that contain the meaning of studying mathematics terms in Tajik and English.

According to the author, in the study and development of the level of study of mathematics terms in the Tajik and English languages, the merit of well-known domestic and foreign scientists Sovetsky D.S. Lotte, V.V. Vinogradov, N.F. Yakovlev, G.O. Vinokur, N. P. Kuzkin, A. A. Reformatsky, Tajik linguists D. Saymiddinov, M. Kh. Sulton, S. N. Nazarzoda, Sharipova, M. Bekmurova, Z. Mirzoeva, A. Yusupova

Key words: grammatical problems, vocabulary, methodology, translation process, morphology, linguistics, research, comparison, etc

Адабиёт:

1. Байзоев А. Язык «Донишнома» Абуали ибн Сина (терминология и словообразования): автореф. дис...канд филол. наук. – Душанбе: 1992. - 21 с.
2. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома» - и Абӯалӣ ибни Сино // А. Байзоев // – Душанбе: 2016. -196 с.
3. Назарзода С. «Аҷоиб-ул-махлуқот» -и Аҳмади Тӯсӣ ҳамчун сарчашмаи вожагузинии таърихӣ /С. Назарзода// – Душанбе: Дониш, 1999. -209 с.
4. Назарзода С. Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот /С. Назарзода //–Душанбе, 2003. -148 с.
5. Назарзода С. Забон ва истилоҳот/С.Назарзода//–Душанбе, 2003. -189 с.
6. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода// –Душанбе, 2014. -210 с.
7. Шарофов Н. Роҳҳои инкишофи лексикаи забони адабии муосири тоҷик / Н. Шарофов // –Душанбе: Дониш, 1988. – 150 с.
8. Шарофов Н. Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ- техникаи тоҷик / Н.Шарофов // Тоҷикистони советӣ, 4 март 1960
9. Hoffman L. Terminology and LSP/ L. Hoffman // Infotem/ 1982. -Series 7, - 402 p.

10. Kent P. Old Persian. Grammar, texts lexion (2nd ed.) /P. Kent//– New Haven, Connecticut, 1953.
11. Meyer R.M. Bedeutungssysteme // zeitschrift fur vergleichende sprachfor schung auf dem Gebiete der i.-g. Sprachen. -1910, Bd. 43, H.4, S.-368 p.
12. Sager J.C. A practical course in terminology processing / J.C. Sager// – Amsterdam: Benjamins, 1990.-216 p.
13. Sapir E. Culture, Language and Personality/E. Sapir// – [University of California Press](http://www.press.ucpress.edu/). 1949.- 224 p.
14. Мавод аз википедия - <http://ru.m.wikipedia.org>

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Рафоат - унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. Тел.(992)988 82 90 03

Сведения об авторе: Абдуллоева Рафоат - соискатель кафедры англиском языках Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. Тел.(992) 988 82 90 03

Information about the author. Abdulloeva Rafoat department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. Тел.(992)988 82 90 03

ТДУ: 4

КОНСЕПТ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ КОНСЕПТУАЛИИ ЗАБОНШИНОСӢ

Арабзода Ф.Ҳ., муаллими калон

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Забон низоми мураккаби муназзам буда, он рамзҳои гуфтугӯ, имову ишорат ва рамзҳои хаттиро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо одамон бо ҳамдигар муошират менамоянд. Тавассути забон одамон фикру андешаҳои худро баён мекунанд. Инчунин, забон василаи интиқоли донишу таҷрибаи инсонӣ аз насл ба насл мебошад. Дар забон донишҳо дар бораи муҳити атроф ҳифз мегардад ва он дар инкишофи тафаккур нақши бевосита дорад.

Забон падидаи мураккаби иҷтимоӣ буда, таваҷҷӯи олимони соҳаҳои гуногуни илмро ба худ ҷалб намудааст. Бинобар ақидаи В. фон Хумболдт забон зухуроти ягонаест, ки хусусиятҳои хостарини рафтор ва руҳияи ахлоқро ифода намуда, ҳамчун воситаи асосӣ барои ворид шудан ба ҷаҳони онҳо ба шумор меравад [7, с. 452].

Забон бо тафаккур робитаи тафриқанопазир дорад. Тафаккур шакли олии инъикоси олам дар шуур ба шумор меравад. Он барои равандҳои инкишофи амалиёти таҳлилӣ дар майнаи сар масъул буда, барои шинохти олами атроф кӯмак мерасонад. Асоси робитаи забон ва тафаккурро воқеият, фаъолияти меҳнатии одамон ташкил медиҳад, ки бе он мавҷудияти забон ва тафаккур имконнопазир мебошад. Маҳз ба воситаи тафаккур алоқаи забон ва воқеияти объективӣ ба амал меояд. Робитаи забон ва тафаккурро олимони дар он медонанд, ки забон василаи ташаккул, баён ва иртиботи афкор аст. Ин алоқа пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки воҳиди тафаккур, яъне мафҳум ва мулоҳизаҳо тавассути воҳидҳои алоҳидаи забонӣ, дар маҷмӯъ забон ифода мешаванд: мафҳумҳо бо калима ё ибораҳои алоҳида ва мулоҳизаҳо дар ҷумла ифода меёбанд.

Дар забон калима, ибора ва ҷумлае вучуд надорад, ки ифодакунандаи маъно ё инъикоскунандаи фикр, мафҳум ва ё мулоҳизае набошад. Ичнунин, мавҷудияти фикр дар шакли мафҳум ё мулоҳиза бидуни ифодаёбӣ дар забон ғайриимкон мебошад. Омили асосии ташаккули маъноҳои забонӣ, инъикоси воқеияти объективӣ дар раванди

фаъолияти маърифат дар тафаккури инсон мебошад, ки хусусияти мантиқӣ дорад [15, с. 287].

Новобаста аз мавҷудияти алоқа ва равобити зич байни забон ва тафаккур, онҳо падидаҳои нисбатан мустақил мебошанд. Онҳо мувофиқи қонунҳои худ амал мекунад. Забон ва тафаккур тибқи қонунҳои тамоман дигар фаъолият мекунад ва инкишоф меёбанд, яъне миёни қонуниятҳои онҳо ягонагӣ мушоҳида намегардад. Дар ҷаҳон забонҳои зиёде мавҷуданд ва ҳар яке аз онҳо қонунҳо, қоидаҳои махсуси худро дорад мебошанд, яъне забон хусусияти инфиродӣ дорад. Қонунҳои тафаккур бошад, баръакс, умумӣ буда, хусусияти умумибашарӣ доранд. Ба ақидаи олимони сохтори мантиқии тафаккур барои ҳамаи одамони дунё, новобаста аз забоне, ки онҳо барои ташаккул ва баёни андеша истифода мекунад, як мебошад. Бе ин равобити зеҳнии халқҳо, тарҷумаи матн аз як забон ба забони дигар ғайриимкон мебошад [10, с. 102 - 112].

Забон моддӣ аст, воҳидҳои он ифодаи моддӣ, қабати овозӣ дошта, тавассути узвҳои эҳсосу сомеа қабул карда мешаванд. Тафаккур бошад идеалӣ аст, фикр таҷассуми моддӣ надорад. Забон ба амалӣ шудани тафаккур, инкишоф ва такмили он мусоидат мекунад. Мақсади асосии он аз ифода намудани баён, муошират кардан ва интиқол додани фикр иборат мебошад. Тафаккур бошад, ҳамчун манбаи ба даст овардани донишҳои нав, такмил ва рушди онҳо ба ҳисоб меравад. Чӣ тавре ки В.И. Кодухов ибраз менамояд: “мақсади тафаккур ба даст овардани донишҳои нав, ба низом даровардани онҳост, дар ҳоле ки забон танҳо ба фаъолияти маърифатӣ хизмат карда, барои ташаккули афкор, таҳкими дониш ва интиқоли онҳо мусоидат мекунад” [9, с. 351].

Ҳамин тариқ, тафаккур ҷузъи асосии шуур буда, мувофиқан ба равандҳои он дохил мешавад. Пас дар баробари бо тафаккур робитаи зич доштани забон, он бо шуур дар алоқои ҷудонопазир ва таъсири мутақобила арзи ҳастӣ дорад. Масъалаи робитаи забон ва шуур дар маркази таҳқиқоти олимону забоншиносон қарор дорад, зеро омӯзиши ин масъала имкон медиҳад, ки на танҳо табиати ҳуди шуур ва забон ҳамчун падидаҳои беназир муайян карда шавад, балки таҳқиқи он инчунин имкон медиҳад, ки инкишофи инсон, раванди ташаккули шуур ва худшиносии ӯ натавонанд дар сатҳи таҳаввулию иҷтимоӣ, балки дар сатҳи инфиродӣ муайян карда шавад. Шуур ва забон ду ҷузъи муҳимтарини шахсияти инсон мебошанд, ки танҳо тавассути таҳқиқи якҷояи онҳо, моҳияти шуури забон ба пуррагӣ муқаррар карда мешавад, чунки шуур ба ташаккули забон ва забон ба инкишофи шуур мусоидат менамояд. Дарки ҷаҳон тавассути қувваҳои ҳиссӣ сурат гирифта, тасвирҳоро дар шуури инсон таҷассум менамояд ва баъдан он фаҳмишҳо тавассути забон ба мафҳумҳо мубаддал гардида, дар тафаккур инъикос меёбанд. Ин раванд шуур, тафаккур ва забонро ба ҳам мепайвандад. Омӯзиши шуур низ бо ин силсила ба роҳ монда мешавад. Инсон дар нутқ фикру ҳиссиёти худро ифода мекунад, аз ин рӯ, барои таҳқиқи шуур бояд забон ва сохторҳои забонӣ мавриди таҳлил қарор гирад. Ҳамин тавр, таъсири мутақобилаи забон ва шуур дар он зоҳир меёбад, ки шуур ба пайдоиши забон замина гузошта, забон дар навбати худ бо меъёрҳои таърихан муқарраршудааш ба рушди шуур мусоидат менамояд.

Масъалаи дарки ҷаҳон аз тарафи инсон ва таҷассумёбии ин фаҳмишҳо дар шуури ӯ дар маркази диққати олимону забоншиносон буд ва то ба имрӯз боқӣ мемонад. То пайдоиши технологияи навтарин, ки имкони таҳқиқи майнаи сари инсонро ҳаматарафа фароҳам меорад, ҳалли масъалаи мазкур имконнопазир буд. Аммо бо ташаккули илму технологияи муосиру замонавӣ барои олимону забоншиносон имкон пайдо гашт, ки майнаи сари инсон, фаъолияти он, равандҳои дар он амалӣшавандаро пурра таҳқиқ намоянд.

Ҳангоми омӯзиши раванди маърифатии инсон олимону забоншиносон кушиш менамоянд, ки василаи роҳёбӣ ба шуури ӯро пайдо намоянд. Забоншиносон забонро воситаи асосии дастрасӣ ба шуури инсон медонанд. Забоншиноси амрикоӣ А.Н. Хомский қайд менамояд, ки “Таҳқиқи махсуси сохтори забон метавонад ба дарки шуури инсон мусоидат намояд” [20, с. 126]. Дар ин раванд забон мақоми “равзана”-и шуури инсониро гирифт [20, с. 95-127] ва сохторҳои забонӣ бошанд, маводи моддӣ дар

таҳқиқи тасвири ҷаҳон гардиданд. Ин аст, ки дар нимаи дуҷуми асри 20 – ибтидои асри 21 самтҳои нав дар илми забоншиносӣ, аз қабилӣ забоншиносии тавлидӣ, забоншиносии ҷамъиятӣ, забоншиносии равонӣ, забоншиносии шинохтӣ ва забоншиносии фарҳангӣ пайдо шуданд, ки ба ташаккули онҳо тамоми ҳаёти инсоният ва рушди илми ин давра таъсири бевосита расонидаанд. Дар маркази диққати самтҳои навтаъсис инсон ва нақши ӯ дар ташаккулу рушди забон истода, ҳар яке аз онҳо ба омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ равона гардидаанд. Аз ҷумла, забоншиносии шинохтӣ, ки яке аз маъруфттарин соҳаҳои муосири забоншиносӣ ба ҳисоб меравад, ба омӯзиш ва таҳқиқи масоили таносуби забон ва шуур, нақши забон дар дарк ва гурӯҳбандии донишҳо дар бораи муҳити атроф, робитаи қобилиятҳои маърифатии инсон бо забон ва шаклҳои ташаккули онҳо машғул мебошад.

Асоси ташаккули забоншиносии шинохтиро илмҳои равоншиносӣ, нейрофизиология, фалсафа, этнография, назарияи зеҳни сунъӣ, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, этнография, забоншиносии қавмӣ ва амсоли инҳо ташкил медиҳанд.

Дар рушди забоншиносии шинохтӣ нақши забоншиносии муқоисавӣ ва забоншиносии қавмӣ муҳим арзёбӣ мегардад, чун онҳо вижагиҳои умумӣ ва хоси миллии забонҳои гуногуни ҷаҳонро таҳқиқу баррасӣ менамоянд. Дар рушди забоншиносии шинохтӣ саҳми забоншиносони англис Ч. Лакофф [1980], Р. Лангакер [1987], Э. Рош [1973], Л. Талми [2000], Ч. Филмор [1988], М. Чонсон [1987] беназир мебошад. Корҳои таҳқиқотии онҳо ба ташаккул ва рушди забоншиносии шинохтӣ замина гузоштаанд. Дар солҳои охир забоншиносони тоҷик низ ба самти мазкур таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, як қатор корҳои илмиву таҳқиқотиро ба анҷом расонидаанд. Аз ҷумла, забоншиносону муҳаққиқони тоҷик Имомзода М.М. [Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико-фразеологических и паремиологических системах таджикского и китайского языков: автор. дисс... канд. филол. наук. / The РТСА. - Душанбе-2018. – 25 с.], Мирзоев Х.Х. [Лексико-семантическое поле horse/асп в английском и таджикском языках.: Автореф ... дис. ... док. фил. наука: 10.02.20 / Мирзоев Х. Х. - Душанбе, 2014.], Фазилова Ш. К. [Концепт «Богатство» в английской, русской и таджикской лингвокультурах (на материале фразеологических единиц, пословиц и поговорок). - Душанбе – 2019. -25с.], Маҳмудзода М.А. [Муқоисаи концепти “дил” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”: дисс... барои дарёти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯйи ихтисос: 6D021300 / М.А. Маҳмудзода. – Душанбе, 2019. – 160 с.], Раҳими С.С. [Концепт «измена» в русском и таджикском языках: дисс...канд.филол.наук.:10.02.20. – Душанбе, 2016. – 293 с.], Аҳмедова Д.Х. [Национальная специфика концепта “еда” в таджикском и китайском языках: автореф дис. на соис. учен. степ. канд. филолог. наук: 10.02.20 / Д.Х. Аҳмедова. – Душанбе -2020. – 16 с.] ва дигарон ба таҳқиқи ҷанбаҳои шинохтии концептҳои гуногун машғул шудаанд.

Мавзӯи баҳси забоншиносии шинохтӣ сохтор ва фаъолияти шуур ва робитаву таъсири он ба забони инсон мебошад. Барои таҳқиқи масъалаи муносибати забон ва шуур забоншиносии шинохтӣ дар назди худ вазифаҳои зеринро мегузорад:

- 1) Муайян кардани нақши забон дар раванди шинохт ва дарки ҷаҳон;
- 2) Таносуби сохторҳои маърифатии шуур бо воҳидҳои забонӣ;
- 3) Иштироки забон дар равандҳои ба даст овардан, коркард кардан ва интиқол додани маълумот дар бораи олами атроф;
- 4) Фаҳмидани равандҳои дарк ва гурӯҳбандии донишҳо, тавсифи воситаҳо ва усулҳои концепткунонӣ ва категориякунонии падидаҳои фарҳангӣ;
- 5) Тавсифи низоми концептҳои умумие, ки маҷмуи концептҳоро ташкил карда, таснифгарии асосии он мебошанд;
- 6) Муайян намудани таносуб миёни ҷаҳонбинии илмӣ ва рӯзмарра бо ҷаҳонбинии забонӣ [13, с. 272].

Аз вазифаҳои забоншиносии шинохтӣ маълум мегардад, ки он ба омӯзишу баррасии равандҳои равонӣ ва дарки воҳидҳои маъноӣ рағна гашта, мафҳум ва объекти асосии таҳқиқи он “консепт” ҳисоб меёбад.

Истилоҳи “консепт” аз тарафи як қатор олимону забоншиносони ватанию хориҷӣ, аз ҷумла З. Мухторов, З.Ҷ. Мирзоева, С.С. Раҳимӣ, З. Гулова, М. Мамедова, М. Имомзода, Н.Д. Арутюнова, А.П. Бабушкин, С.Г. Воркачев, Е.И. Зиновева, В.В. Колесов, Е.С. Кубрякова, Д.С. Лихачев, М.В. Пименова ва дигарон таҳқиқу омӯхта шудааст.

С.А. Асколдов-Алексеев консептро ҳамчун “эҷоди таҳаюлие, ки дар раванди фикрронӣ маҷмӯи номуайяни ашёи якхеларо дар тафаккури мо ҷой медиҳад” маънидод кардааст [3, с. 267-279].

Ақидаи С.А. Асколдов-Алексеев аз тарафи забоншинос Д.С. Лихачев дастгирӣ ёфта, дар асоси ақидаи ӯ Д.С. Лихачев консептро ҳамчун “эҷоди зеҳнӣ, ки дар раванди андешаронӣ як қатор предметҳои якхеларо дар шуури мо ҷой менамояд” шарҳ додаст [Лихачев, Д.С. Концептосфера русского языка: сборник статей. Литературы и языка. / Лихачев Д.С. – 1993. №1, т. 52. – с. 3-9., 4].

Консепт воҳиди асосии забоншиносии шинохтӣ ба шумор рафта, он яке аз шакли таҷассуми дониши касбкарда дар шуури инсон мебошад. Донишҳои касбгардида дар тули қарнҳо ҷамъоварӣ гашта, дар як шакл ва тартиби муайян дар шуур ҳифз мегарданд. Истилоҳи “консепт” дар илмҳои гуногун, аз қабилӣ мантӣ, матнӣ математикӣ, фарҳангшиносӣ, забоншиносӣ, забоншиносии шинохтӣ ва фарҳангӣ истифода мегардад, ки ҳар яке аз ин илмҳо истилоҳи мазкурро бо таври хос шарҳ медиҳанд. Дар забоншиносии шинохтӣ истилоҳи “консепт” ҳамчун истилоҳи хизматрасоне шарҳ дода шудааст, ки “барои эҷоди воҳиди сарчашмаҳои равонии манбаи фаҳмиши мо ва сохтори иттилоотие, ки дониш ва таҷрибаи инсонро инъикос менамояд, рағна шудааст; он воҳиди фаврии нигоҳдорандаи хотира, захираи луғавии зеҳнӣ, низомии консептуалӣ ва забони ақли (*lingua mentalis*) ҳамагуна тасвири ҷаҳон ва равони инсоният мебошад” [11, с. 245].

Ҳамин тавр, барои намоёндогони самти забоншиносии шинохтӣ, аз ҷумла забоншиносон Кубрякова Е. С., Болдирев Н.Н., Стернин И.А., Попова Д.З., Бабушкин А.П. консепт падидаи зеҳнӣ буда, он ҳамчун “кванти дониш” [11, с. 245] шарҳ ёфтааст.

Зери мафҳуми “кванти дониш” дар забоншиносӣ ҳаҷми ақалии он донишҳоро малумотҳои фаҳмида мешавад, ки субъект дар раванди дарки ҷаҳон азхуд менамояд. Истилоҳи “квант” хоси илми физика буда, дар забоншиносии шинохтӣ он барои ифодаи воҳиди ченаки дониш истифода мегардад.

Забоншинос В.Н. Телия таърифи консептро ба таври зайл меоварад: “Консепт дониш аст, ки дар як қорҷӯба тарҳрезӣ шудааст, яъне консепт на танҳо аломатҳои воқеии ашёро, балки ҳамаи он аломатҳои, ки дар як гурӯҳи забонӣ бо дониш доир ба воқеият пур мешавад, инъикос менамояд” [19, с. 96].

Забоншиносон З.Д. Попова ва И.А. Стернин консептро бо тарзи тамоман дигар шарҳ додаанд. Аз нуқтаи назари онҳо консепт натиҷаи номутгасили зеҳниест, ки воҳиди асосии рамзи фикр ба шумор рафта, дорои таркиби нисбатан ба низом даровардашуда мебошад [18, с. 314].

Консепт ифодакунандаи фаъолияти маърифатии фард ё ҷомеа буда, он маълумоти пурра ва энциклопедии падидаи ашёҳои инъикосшавандаро дар бар дорад. Консепт маълумотро аз тарафи шуури ҷамъиятӣ шарҳ дода, муносибати шуури ҷамъиятиро нисбати ин падида ё ашёи нишон медиҳад. Консептҳои дониши муҳимро доир ба ҷаҳон дар бар гирифта, онро дар шуури инсон таҷассум менамояд. Ҷӣ тавре ки забоншинос М.В. Пименова қайд менамояд: “Консепт хусусиятҳои дараҷабандӣ ва муҳими дониш доир ба як қисмати ҷаҳон бударо инъикос менамояд. Дар таркиби консепт аломатҳои, ки барои фарҳанги муносиб аз нигоҳи вазифа муҳиманд, таҷассум меёбанд” [17, с. 368].

Бинобар ақидаи забоншинос Н.Н. Болдирев консептҳо таҷассумгари он воҳидҳои ҳаёли, тадриҷгардидае мебошанд, ки дар раванди фикрронӣ инсон аз

маъноҳои онҳо истифода мебарад. Онҳо инъикосгари донишҳо, таҷрибаҳои бадастоварда ва натиҷаи фаъолияти инсон, натиҷаи дарки муҳити атроф аз тарафи ӯ ҳамчун воҳидҳои муайян, «квантҳои дониш» мебошанд. Инсон бо концептҳо меандешаду тасаввур мекунад [Болдирев, Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. / Н.Н. Болдирев. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2001. – Изд. 2-е, стер. – 123 с., 23–24].

Забоншинсон В.А. Маслова истилоҳи концептро чунин шарҳ додааст: “Концепт ин истилоҳест, ки воҳидҳои зехнӣ ва равонии шуури инсон ва таркиби маълумотро, ки таҷассумгари дониш ва таҷрибаи инсон аст, мефаҳмонад” [12, с. 272].

Ҳамин тавр, ақидаи Н.Н. Болдирев ва В.А. Масловаро доир ба он ки концепт воҳиди зехнӣ ва равонии инсон буда, таҷассумгари донишҳо ва таҷрибаҳои бадастоварда ва натиҷаи фаъолияти инсон, натиҷаи дарки муҳити атроф аз тарафи ӯ мебошад, метавон пурра дастгирӣ кард. Воқеан концепт маҷмӯи маълумот, донишҳо, тасаввурот ва таҷрибаҳоест, ки инсон дар тӯли ҳаёти маънавӣ ва моддӣ худ ба даст овардааст.

М.В. Пименова истилоҳи “концепт”-ро ҳамчун “маҷмӯи аломатҳое, ки як қисмати ҷаҳон ва ё як ҷузъи ин қисматро дар воҳидҳои забонӣ ифода менамояд” [16, с. 208] шарҳ додаст. Бояд тазаққур дод, ки концепт на воҳиди забонӣ, балки воҳиди зехнӣ буда, он аломатҳои ҷаҳонро дар шуур, на дар забон таҷассум менамояд. Шарҳи пешниҳоднамудаи М.В. Пименова пурра набуда, он моҳияти концептро қисман ифода менамояд, зеро дар он концепт ҳамчун воҳиди забонӣ тасвир гардидааст.

Ба ақидаи забоншиносон Стивенс Лоренс ва Эрик Марголис концепт шарҳи асоситарин дар назарияи тафаккур мебошад [Laurese, S. and Margolis, E. Concepts and cognitive Science. / S. Laurese and E. Margolis – 1999. – 128 p., 67].

Бинобар ақидаи Бабушкин А.П. “концепт воҳиди номутассили шуури ҷамъиятист, ки ашӯи дунёи воқеӣ ё ҳаёлиро таҷассум менамояд ва дар хотираи миллии соҳибзабонон ҳамчун мабдаи забонӣ ифодаёфта ҳифз мегардад” [4, с. 16-22]. Қайд кардан ҷоиз аст, ки ба ҷузъ он концептҳое, ки ифодаи забонии худро ёфтаанд, дар шуури инсон, инчунин концептҳое мавҷуд ҳастанд, ки ифодаи забонӣ наёфтаанд, яъне на ҳама концептҳо дар забон ифода меёбанд ва хулосаи А.П. Бабушкин дар ин маврид ба назарияи пешниҳодгардида мувофиқат намекунад.

Дар забоншиносии тоҷик низ диққати бештари муҳаққиқон ба омӯзиши концептҳои гуногун ҳам дар самти забоншиносии шинохтӣ ва ҳам дар самти забоншиносии фарҳангӣ равона гардидааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Бойматова Н.Г. ҷанбаҳои когнитивии концепти “зебой”-ро таҳқиқ карда, концептро ҳамчун “эҷодӣ номуттасили зехнӣ” [Бойматова, Н.К., 6] муайян карда, онро воҳиди асосии рамзи тафаккури инсон [Бойматова, Н.К., 6] медонад. Бинобар ақидаи ӯ, концепт дорои сохтори дохилии нисбатан ба тартиб овардашуда буда, натиҷаи фаъолияти маърифатии шахсият ва ҷомеа мебошад [6, с. 174].

Бинобар ақидаи забоншиноси тоҷик М.Б. Давлатмирова концепт натиҷаи шинохти фардӣ, ҳувияти фардӣ ва ҳувияти милли мебошад, ки тавсифи пурраи он қомилан ғайриимкон аст, чун сабти пурра ва ҳаматарафаи ҷанбаҳои концепт дар забон ғайри имкон аст [8, с. 388]. Ҳақиқатан, концепт натиҷаи шинохтӣ фардӣ ва гурӯҳии олам аз ҷониби намояндагони фарҳанг ва забони алоҳида буда, дар забон пурра ифода намеебад.

Баъд аз таҳлил ва муқоисаи фикру ақидаҳо маълум гашт, ки концепт маҷмӯи ҳамон дониш ва тасаввуротро доир ба муҳити атроф ифода менамояд, ки инсон дар тӯли ҳаёти худ ба даст овардааст ва онҳо дар шуури ӯ дар як шакли муайян таҷассум ёфта, сабт гардидаанд. Инъикоси воқеият дар шуури одамон мухталиф сурат мегирад. Ҳангоми дарки муҳити атроф забон нақши бевосита дорад, ки он боиси гуногунрангии таҷассуми олам дар шуури соҳибзабонон ва намояндгони фарҳангҳои гуногун мегардад. Тасаввуроти зехнии мардум дар тули асрҳо ва ҳазорсолаҳо сайқал ёфта, дар шуури ҷамъиятӣ ҳифз мегардад. Аз ин рӯ, барои дарки вижагиҳои шинохти олам аз тарафи мардумони гуногунзабону гуногунфарҳанг зарурати таҳқиқи концептҳои дар

шуури онҳо таҷассумёфта ба миён меояд. Таҳлили концептуалӣ аз амсиласозии концепт ва муқаррар намудани алоқаи он бо концептҳои дигар иборат мебошад, ки он имкони дастрасӣ пайдо намудан ба шуури ҷамъиятиро фароҳам меорад. Е.Г. Беляевская моҳияти таҳлили концептуалиро муайян намуда, таъкид мекунад, ки вазифаи муҳаққиқ дар ин раванд аз “муайян кардани асоси сохтори концептуалӣ иборат аст, ки истифодаи воҳидҳои маъноиро муайян карда, онҳоро аз дигар воҳидҳои дар забон вучуддошта фарқ мекунонад” [5, с. 140-146]. Рябтсева Н.К. бар он ақидааст, ки таҳлили концептуалӣ ва таҳлили маъноӣ ба ҳам монанд буда, ҳангоми таҳлили концептуалӣ муҳаққиқ вазифадор аст, ки “ҷаҳони ботинӣ ва фарҳанги соҳибзабон”-ро муайян созад [Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект. – М.: Academia, 2008. – 640 с., 63].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки таҳлили концептуалӣ тартиботи ҳосил таҳлили маъноиро дар бар гирифта, раванди он аз таҳлили маъноии калима мураккабтар аст. Ҳангоми таҳлили концептуалӣ на танҳо маъноии луғавии воҳиди муайяни забон ба назар гирифта мешавад, балки аз доираи он берун рафта, концепт ҳамчун порчаи таҷрибаи ҳаёт, ақидаҳо дар бораи ҷаҳон таҳлил мегардад. Таҳлили концепт ҳамчун маҷмӯи донишҳо ва таҷрибаҳои инсонӣ имкони муқаррар кардани маъноҳои номуайянеро фароҳам меорад, ки дар калима ва маъноҳои он зоҳир наёфтаанд. Таҳлили концептуалӣ ба муайян кардани хусусиятҳои “тамоми ҳавзаҳои концептуалӣ ва муносибатҳои мантиқии байни унсурҳои таркибӣ” [2, с. 338] равона гаштааст. Агар ҳангоми таҳлили маъноӣ соҳи маъноии калима муайян карда шавад, пас ҳангоми таҳлили концептуалӣ он концептҳои умумие таҳлил мегарданд, ки зеро як аломат таҳрезӣ шудаанд. Таҳлили маъноӣ маъноҳои денотативӣ, аломатӣ ва коннотативиро муқаррар мекунад, ки калима доро мебошад. Дар таҳлили концептуалӣ бошад, мавҷудияти аломат ҳамчун сохтори маърифатие, ки донишро дар бораи ҷаҳон таъмин менамояд, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, ҳадафи таҳлили маъноӣ аз муайян кардани маъноии калима ва мақсади таҳлили концептуалӣ аз шарҳи донишҳо дар бораи ҷаҳон иборат мебошад.

Таҳлили концептуалӣ ба муайян кардани роҳҳои дарки маъноии концепт ва дарки натиҷаи фаҳмишҳо дар забон равона гардидааст. Як қатор забоншиносон, аз қабили Н.Д. Арутюнова, [Арутюнова Н.Д. Наивные размышления о наивной картине языка // Язык о языке: Сб. ст. / Под общ. рук. и ред. Н.Д. Арутюновой. М.: – Языки русской культуры, 2000. – С.35-41.], В.И. Карасик, [Карасик, В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. / ВГПУ; ПМПУ. — Волгоград Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3 - 16.], Е.С. Кубрякова [Кубрякова Е.С. Когнитивный взгляд на природу частей речи // Словарь. Грамматика. Текст. - М.: РАН, - 1996. - С.218-224.], М.В. Пименова [17,с.386], В.И. Агиенко [Структура концептов Правда, Истина в сопоставительном аспекте: Автореф. дис. канд. филол. наук. - Екатеринбург, 2005. - 22 с.]. ба омӯзиши таҳлили концептуалӣ машғул шудаанд. Таҳлили осори онҳо нишон медиҳад, ки барои омӯзиши концепт усули муайян вучуд надорад, яъне таҳлили концептуалӣ дорои мақсади муайян буда, роҳҳои расидан ба ин мақсад гуногун мебошад. Барои таҳлили концептҳо дар айни замон ҳамон усулҳои истифода мешаванд, ки барои омӯзиши тасвири забонии ҷаҳон дар маҷмӯъ дар забоншиносии муосир мавриди истифода мебошанд, зеро концепт худ воҳиди амалии тасвири ҷаҳон, хусусан, тасвири забонии ҷаҳон ба шумор меравад.

Як қатор забоншиносон усулҳои таҳқиқи худро дар омӯзиши концептҳо пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, забоншинос М.В. Пименова зинаҳои зерини таҳлили концептро пешниҳод намудааст:

1. Таҳлили маъноӣ-луғавӣ ва шакли дохилии калимаи ифодакунандаи концепт;
2. Муайян кардани силсилаи синонимии калимаи ифодакунандаи концепт;
3. Таърифи роҳҳои ба категорияҳо ҷудошавии концепт дар тасвири забонии ҷаҳон;
4. Муайян кардани усулҳои концептуалӣ ҳамчун тақрори дуумдараҷаи лексемаи мувофиқ, омӯзиши метафораҳои концептуалӣ ва метонимия.;

5. Таҳқиқи . Сенария ҳодисаест, ки дар вақт ва/ё фазо ба вучуд омада, мавҷудияти предмет, объект, мақсад, шартҳои пайдоиш, вақт ва ҷои амалро дар назар дорад [16, с. 15-19].

Забоншинсон М.А. Агиенко бошад бар он ақидааст, ки усули тавсифи концептҳо тавассути нишон додани хусусиятҳои концептуалии онҳо бояд сурат гирад. Тибқи методологияи пешниҳоднамудаи В.И. Агиенко, омӯзиш ва таҳқиқи концепт дар якҷанд марҳила сурат мегирад:

1. Дар марҳилаи аввал этимологияи вожа-концепти мавриди омӯзиш таҳқиқ гардида, таърихи пайдоиши калима ва маъноҳои он таҳлил мегардад. Инчунин, шакли дохилии концепт ва маъноҳои бо он алоқаманд ошкор карда мешавад.

2. Дар марҳилаи дуюм бо истифода аз усули таҳлили ҷузъӣ шарҳи луғавии вожа-концепт ва таърифи вожаҳои калимаҳои ҳаммаъноӣ калидвожа омӯхта мешавад, ки дар натиҷа хусусиятҳои концептуалие ошкор мегарданд, ки ҳамчун ҷузъи семантикӣ дар таърифҳои луғавӣ муҳим арзёбӣ гаштаанд. Яъне дар ин марҳила таҳлили фарҳангҳои тафсири гузаронида мешавад. Маънои калимае, ки бевосита концепти мавриди омӯзиш қароргирифтаре таҷассум менамояд ва маънои калимаҳои муродифи он дар асоси фарҳангҳо шарҳ дода мешаванд.

3. Мутобиқати маҷозӣ таҳқиқ карда мешавад, ки дар натиҷа хусусиятҳои таҳаюлии концепт ошкор карда мешаванд [1, с. 22].

Дар ҳама марҳилаҳои омӯзиш, хусусиятҳои муайяншудаи концепт ба гурӯҳҳо тасниф карда мешаванд. Ин гурӯҳҳо аз маҷмӯи хусусиятҳои иборатанд, ки дар асоси тавсифи умумӣ ё хос муттаҳид шуда, тарзи дарки концепти мавриди таҳқиқро ифода мекунанд. Дар асоси гурӯҳҳои муайяншудаи хусусиятҳои концепт аҳамияти концепти таҳқиқшаванда дар тасвири забони ҷаҳони соҳибзабонон нишон дода мешавад.

Баррасии усулҳои таҳқиқи концепт нишон медиҳад, ки бештари олимону забоншиносон бар он ақидаанд, ки асоси усули таҳлили концептро бояд таҳлили воситаҳои ифодаи он ташкил диҳад, яъне, ҳангоми омӯзиши концепт фарҳангҳои тафсири, этимологӣ, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо ва инчунин, матнҳои бадеӣ мавриди таҳлил қарор гиранд, то тасаввуроти натавонҳои фардӣ, балки ҷамъиятӣ роҷеъ ба концепти таҳқиқшаванда муайян карда шавад. Ҷе тавре ки Забоншинос С.Э. Никитина қайд менамояд: “Ҳангоми омӯзиши концепт бояд таърифҳои вожаи ифодакунандаи концепт дар асоси фарҳангҳои тафсири муайян гардида, хусусиятҳои концептро муайянкунанда дар асоси воҳидҳои фразеологӣ ва матнҳои асарҳои бадеӣ муқаррар гардад [14, с. 117-123].

Таҳлили методологияи пешниҳоднамудаи забоншиносон нишон дод, ки таҳлили концептуалӣ марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Ёфтани калидвожа. Дар ин марҳила муаллиф он калимаеро муайян мекунад, ки концепти мавриди омӯзиш қароргирифтаре пурра ифода менамояд.

2. Таҳлили фарҳангҳои тафсирию этимологӣ. Таҳлили фарҳангҳои этимологӣ пайдоиши калидвожа, таҳаввулотии он, моҳияти концепт ва вазъи тасвири ҷаҳони имрӯзаро муайян месозад. Таҳлили фарҳангҳои тафсири бошад, ҷузъи мафҳумии концептро муқаррар менамояд.

3. Хусусиятҳои концепт муайян карда мешавад, яъне дар ин марҳила доираи вожагони рабти бевосита ва бавоситаи концепт дар асоси зарбулмасалу мақолҳо, афоризмҳо, воҳидҳои фразеологӣ, осори бадеӣ таҳлил мегардад, ки он ба муайян намудани хусусиятҳои концепт мусоидат менамояд.

4. Муайян намудани мавқеи концепт дар тасвири ҷаҳони соҳибзабонон. Дар муқоиса бо дигар забонҳо мавқеи концепти мавриди таҳқиқ дар тасвири ҷаҳони намояндагони забони алоҳида муайян мегардад.

5. Натиҷагирӣ кардан. Дар марҳилаи маҷкур муҳаққиқ ташаккули концептро дар шуури соҳибзабонон, хусусиятҳои ташаккули он, тасвири ҳозираи ҷаҳон ва басомади калидвожаро дар забон муайян карда, пурра ва ботартиб шарҳ медиҳад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи концепт истифодаи самамранок ва дурусти маҷмӯи усулҳо ва риояи марҳилаҳои омӯзишро талаб менамояд.

Адабиёт:

1. Агиенко В.И. Структура концептов Правда, Истина в сопоставительном аспекте: автореф. дис. канд. филол. наук. - Екатеринбург, 2005. - 22 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. // Ответственный редактор академик Г.В. Степанов – М., 1988. – 338 с.
3. Асколдов, С.А. Концепт и слово / С.А. Асколдов// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология /: сборник статей. В.П. Нерознака. – М., 1997. – С. 267-279.
4. Бабушкин, А.П. Сослагательное наклонение как «окно» в возможные миры / А.П. Бабушкин // Вестник ВГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001, №1. – с. 16-22., 95.
5. Беляевская Е.Г. Компонентный анализ vs концептуальный анализ / Е.Г. Беляевская // Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2008. № 554. С. 140-146., 144.
6. Бойматова, Н.К. Семантическое поле концепта «Красота» в таджикской и английской лингвокультурах. дисс...канд.филол.наук.:10.02.20 / Н.К. Бойматова. – Душанбе, 2019. – 174 с., 6.
7. Вилгелм, фон Гумбольдт. Язык и философия культуры. /В. фон Гумбольдт. – М., 1985. – 452с .
8. Давлатмирова, М.Б Универсальное и этноспецифичное в языковой репрезентации макроконцепта «судьба» (на материале таджикского, арабского и шугнано-рушанской группы языков). – дисс...док.филол.наук.:10.2.20. – Душанбе, 2019. – 388 с., 64.
9. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1979. – 351 с., 48.
10. Колесникова Н.А. Критика некоторых современных буржуазных теорий по вопросу взаимоотношений языка и мышления // Подготовка учителя иностранного языка в педагогическом вузе: Вопросы методологии. Киев, 1981. 102 - 112, 104.
11. Краткий словарь когнитивных терминов. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. - М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с., 90.
12. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие/ 3-е изд./ В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 272с., 45.
13. Маслова, В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие [Текст] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с., 34.
14. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. - М.: Наука, 1991. - С.117-123, 20.
15. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты. – Москва: Наука, 1977. – 287 с., 41.
16. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований // Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Волгоград: Парадигма, 2005. – Том 1. – С. 15-19, 18.
17. Пименова, М. В. Душа и дух: особенности концептуализации. Кемерово, 2004 – 368 с., 10.
18. Попова, З.Д., Стернин, И. А. Когнитивная лингвистика. / З.Д. Попова, И. А. Стернин – М.: АСТ: Восток- Запад, 2007. – 314 с., 24.
19. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты. / Телия В.Н. – М., 1996. – 96с., 6.
20. Хомский Н. Язык и мышление. М., 1972. – 126 с., 6]. Дар ин раванд забон мақоми “равзана”-и шуури инсониро гирифт [Fauconnier G. Methods and Generalizations // Th. Janssen, G. Redeker (eds). Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology. Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1999. P. 95-127., 96.

КОНСЕПТ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ КОНСЕПТУАЛИИ ЗАБОНШИНОСИ

Дар мақола аз назари муҳақиқ тасвири концептуалии ҷаҳон нисбат ба тасвири забонии ҷаҳон падидаи мураккабтару васеътар мебошад, яъне тасвири забонии ҷаҳон

чузӣи тасвири концептуалии ҷаҳон буда, дар асоси он ташаккул меёбад. Барои таҳқиқи тасвири концептуалии ҷаҳони соҳибзабонон муҳаққиқ сараввал тасвири забонии ҷаҳони онҳоро таввасути таҳлили калимаҳо муайян менамояд, зеро калима воҳиди асосии тасвири забонии ҷаҳон буда, концепт воҳиди тасвири концептуалии ҷаҳон мебошад.

Ба ақидаи муҳаққиқ концепт маҷмӯи тасаввуроту ақидаҳоеро ифода менамояд, ки дар шуури шахси алоҳида ё шуури ҷамъиятӣ таҷассум ёфтааст. Бояд қайд кард, ки дар тақриби концептҳо тасаввуроти сирф фардиро мушоҳида метавон кард, зеро дарки муҳити атроф аз тарафи инсон дар алоҳидагӣ сурат гирифта, доншиҳои ҷамъиятӣ боиси инкишофу таҳаввули онҳо мегардад.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии маърифатӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, концепт, таҳлил, тафаккур, тасвир, инъикос, муқоиса.

КОНЦЕПТ КАК КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ КАТЕГОРИЯ ЛИНГВИСТИКИ

В статье с точки зрения исследователя концептуальный образ мира представляет собой более сложное и широкое явление, чем языковой образ мира, то есть языковой образ мира является частью концептуального образа мира. мира и формируется на его основе. Для исследования понятийного образа мира носителей языка исследователь прежде всего определяет языковой образ их мира посредством анализа слов, ведь слово является основной единицей языкового образа мира, а концепт единицей слова. концептуальный образ мира.

По мнению исследователя, концепт представляет собой совокупность идей и мыслей, воплощенных в сознании индивидуума или общественном сознании. Следует отметить, что в приближении понятий может наблюдаться сугубо индивидуальное воображение, так как понимание окружающей среды осуществляется человеком обособленно, а общественное знание ведет к их развитию и эволюции.

Ключевые слова: языкознание, культурная лингвистика, когнитивная лингвистика, социальная лингвистика, концепт, анализ, мышление, описание, рефлексия, сравнение.

CONCEPT AS A CONCEPTUAL CATEGORY OF LINGUISTICS

In the article, from the point of view of the researcher, the conceptual image of the world is a more complex and broader phenomenon than the linguistic image of the world, that is, the linguistic image of the world is part of the conceptual image of the world. world and is formed on its basis. To study the conceptual image of the world of native speakers, the researcher first of all determines the linguistic image of their world through the analysis of words, because the word is the main unit of the linguistic image of the world, and the concept is the unit of the word. conceptual image of the world.

According to the researcher, the concept is a set of ideas and thoughts embodied in the mind of an individual or public mind. It should be noted that in the approximation of concepts, a purely individual imagination can be observed, since the understanding of the environment is carried out by a person in isolation, and public knowledge leads to their development and evolution.

Key words: linguistics, cultural linguistics, cognitive linguistics, social linguistics, concept, analysis, thinking, description, reflection, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арабов Фирӯзҷон Ҳамроҳонович – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Сведения об авторе: Арабов Фирузҷон Ҳамроҳонович – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте

Республики Таджикистан,. Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Information about the author: Arabov Firuzjon Khamrokhonovich – senior Lecturer Department of Foreign Languages Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan,. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

ТДУ: 4

ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ЧАХОН – ОБЪЕКТИ ТАҲКИҚИ ТАСВИРИ КОНСЕПТУАЛИИ ЧАХОН (МАФҲУМҲО)

Арабзода Ф.Х., муаллими калон

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Инсон дорандаи низоми муайяни донишҳо, ақидаҳо ва мулоҳизаҳо дар бораи воқеияти объективӣ мебошад, чунки инсон худ субъекти маърифат буда, зиндагии ӯ ба дарки муҳити атроф ва аз худ намудани он равона гардидааст. Раванди фаъолияти маърифатии инсон ба пайдоиши донишҳо дар бораи муҳити атроф ва воқеияти объективӣ мусоидат мекунад. Маҷмӯи ҳама ингуна донишҳову ақидаҳои даркшудаду бадастовардашуда тасвири ҷаҳонро дар шуури инсон ташаккул медиҳанд. Тасвири ҷаҳон тавассути фаъолияти психологию таҷрибавии инсон дар шуури ӯ ба як шакли муайян мебарояд, яъне дар натиҷаи ин фаъолият инсон симои пурра ва комили ҷаҳонро дар шуури худ ташаккул дода, ҳифз мекунад. Тасвири ҷаҳон воқеияти объективии доимо тағйирёбанда мебошад. Ба ташаккули тасвири ҷаҳон анъана, урфу одат, забон, мавқеи ҷуғрофӣ, тарзи фикронӣ, тарбия, таълим ва омилҳои сершумори иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, яъне ба як шакли муайян даромадани донишҳои бадастовардашуда ба омилҳои зикргардида вобастагӣ дорад. Чӣ тавре ки забоншиноси тоҷик Х.Х. Қурбонова қайд менамояд, “Ба ташаккули тасвири ҷаҳон омилҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ забон, анъана, таълиму тарбия ва амсоли инҳо таъсир мерасонанд” [10, с. 14]. Асоси таҳқиқи мафҳуми “тасвири ҷаҳон”-ро омӯзиши тасаввурот оид ба сохти ҷаҳон аз тарафи инсон ташкил медиҳад ва ба низоми концептуалӣ, таҷрибаи ҳаёти моддӣ ва фарҳангии инсоният таъсири бевосита мерасонад. Нутқи соҳибони ҳама гуна забон вобаста ба тасвири ҷаҳони онҳо инкишоф меёбад. Бо ин васила, соҳибзабонон дарки хоси воқеиятро аз ҷониби инсон нишон дода, онро дар забон устувор мегардонанд. Ин аст, ки забон воситаи муҳимтарини устуворгардонӣ ва ҳифзи донишҳо дар бораи ҷаҳон ба ҳисоб меравад, ки инсон дар тӯли ҳаёти худ онҳоро ҷамъоварӣ намуда, маҳз тавассути забон онҳоро аз насл ба насл интиқол додааст.

Ҳақиқати объективӣ аз тарафи инсон дарк гардида, дар шуури ӯ дар шакли концептҳо таҷассум меёбад ва қисме аз натиҷаи ин фаҳмишҳо дар забони ӯ устувор мегардад. Ҷамъи донишҳои дар бораи ҷаҳон, ки дар забон инъикос ва устувор гардидаанд, тасвири забонии ҷаҳонро ташкил медиҳанд.

Дар забоншиносии муосир ба масъалаи шарҳ ва муайян кардани моҳити мафҳуми “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири забонии ҷаҳон” диққати хоса дода мешавад. Масъалаи мазкур аз тарафи як қатор олимону забоншиносони вататнию хориҷӣ, аз қабилӣ З.Д. Попова, И.А. Стернин, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов, Д.М. Искандарова, С.Қ. Матробиён, Н.К. Бойматова, Х.Х. Қурбонова, М.А. Маҳмудзода, Д.М. Азиззода ва дигарон таҳқиқ ва баррасӣ гардидааст.

Ҳангоми барарсӣ ва таҳқиқи масоили тасвири ҷаҳон, муҳаққиқон бо ду истилоҳе рӯ ба рӯ мегарданд, ки аз рӯйи моҳияту маъно ва мундариҷа ба ҳам хеле наздик буда, ифодакунандаи мафҳуми умумӣ мебошанд. Бинобар ақидаи забоншиноси тоҷик С.Қ. Матробиён “Тасвири ҷаҳон” гуфта намуна ё қолаби умумиро дар назар доранд, ки дар тафаккури тамоми инсоният як хел инъикос меёбад, вале танҳо бо вожаҳои гуногун ё забонҳои гуногун ифода мегардад. Он ҷамъи дониши шахс ва ҷомеаро оид ба ҳақиқати объективӣ инъикос мекунад” [12,с,50]. Тасвири концептуалии

чаҳонро бошад, маҷмуи “донишҳои заминавӣ, муҳити этнофарҳангию иҷтимоӣ ва инчунин тамоми таҷрибаи пураарзише, ки як ҷомеаи муайян дар тули ҳастии худ ҷамъ оварда, аз насл ба насл интиқол додааст” ташкил медиҳад [7,с,240]. Аз таърифҳои пешниҳодгардида бармеояд, ки мафҳумҳои “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон” ифодакунандаи мафҳуми умумӣ буда, онҳо баробарарзиш мебошанд. Бояд тазаққур дод, ки масъалаи таносуби мафҳумҳои “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон” баҳснок буда, бархе аз забоншиносон кӯшиш мекунанд, ки миёни онҳо тафовут муайян кунанд. То ҳол меъёрҳои фарқкунанда миёни мафҳумҳои зикргардида норавшан боқӣ мондаанд. Забоншинос А.Е. Шербинина ин ду мафҳумҳоро аз ҳам ҷудо намуда, онҳоро мухталиф шарҳ додааст. Забоншинос мафҳуми “тасвири ҷаҳон”-ро ҳамчун “маҷмуи андешаҳои инсон дар бораи ҷаҳон ва ҳадаш” муайян карда, “тасвири концептуалии ҷаҳон”-ро ҳамчун воқеияте, ки тавассути мафҳумҳои дар асоси тасаввуроти инсон ташаккулёбанда дар тафаккур ӯ инъикос меёбад, муайян кардааст Шербинина, А.Е. Понятие «картина мира» в современных лингвистических исследованиях // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. / Сост., отв. ред. Т.В. Симашко. – М.: Архангельск, 2009. – Вып. 4. – С. 222-226., 223-224]. Бинобар ақидаи А.Е. Шербинина “тасвири ҷаҳон” натиҷаи маҳсули шуур буда, “тасвири концептуалии ҷаҳон” дар тафаккури инсон таҷассум меёбад, яъне мафҳуми дуюм танҳо ба фаъолияти равонии инсон мансуб аст. Дар ҷараёни азхудкунии муҳити атроф донишҳо ба категорияҳои муайян тақсим шуда, заминаи маърифатӣ (концептуалӣ)-ро дар шуури инсон ташкил медиҳанд. Дар асоси тафсири донишҳоро иттилооти бадастовардашуда аз тарафи инсон тасвири концептуалии ҷаҳон ташаккул меёбад, ки таҷрибаи инфиродӣ ва оммавино дар бар мегирад. Тасвири концептуалии ҷаҳон дар тасвири забонии ҷаҳон, гарчанде мукамал набошад ҳам, ифодаи забониро пайдо мекунад.

Ивитская О.Д. бошад, тасвири концептуалии ҷаҳонро ҳамчун як навъи тасвири ҷаҳон муайян намуда, қайд кардааст, ки тасвири концептуалии ҷаҳон назар ба тасвири забонии ҷаҳон маънии васеътарро ифода намуда, дар ташаккули он намудҳои гуногуни тафаккур, аз ҷумла, афкори бо нутқ ифоданашаванда иштирок менамояд [6с,122-142]. Забоншиноси мазкур низ миёни ин ду мафҳумҳо ҳудудгузори намуда, онҳоро аз ҳам ҷудо карда, тасвири концептуалии ҷаҳонро ба таркиби тасвири ҷаҳон ворид менамояд.

Олим ва забоншиноси дигари рус А.Д. Хуторянская бошад баръакс истилоҳҳои “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон”-ро якмаъно шуморида, бар он ақидааст, ки дар забоншиносӣ истилоҳи “тасвири ҷаҳон” маъмултар буда, дар фалсафа истифодаи истилоҳи “тасвири концептуалии ҷаҳон” бартарӣ дорад. Дар психология бошад, барои ифодаи тасаввуроти дар шуури инсон инъикосёфта истилоҳи “симои ҷаҳон” истифода мегардад [20с,3-5]. Бинобар ақидаи А.Д. Хуторянская ҳарду истилоҳи мавҷуда, “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон” ифодакунандаи маълумотҳо, ақидаҳо, донишҳоро тасаввуроти инсонӣ дар бораи воқеияти объективӣ буда, инсон онҳоро тавассути қувваҳои ҳиссии панҷгона дарк ва қабул менамояд, ки онҳо дар шуури ӯ дар шакли қолабҳо таҷассум меёбанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар забоншиносии муосир бештари таърифҳои барои ифодаи мафҳумҳои “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон” пешниҳодгардида ба ҳам комилан мувофиқанд. Барои мисол, истилоҳи “тасвири ҷаҳон” аз тарафи забоншинос Ю.Д. Апресян ҳамчун “маҷмуи андешаҳои шахс дар бораи воқеияти объективии атрофи ӯ” [Апресян Ю.Д. Избранные труды. Лексическая семантика. М.: Школа “Языки русской культуры”, Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – 472 с., 1] ва аз тарафи М.В. Пименова ҳамчун “маҷмуи дониш ва андешаҳои субъект оид ба воқеияти объективӣ” [Пименова М. В. Этногерменевтический аспект концептуальных исследований// Социокультурная герменевтика: проблемы и перспективы/ Сборник., научных статей международной конференции. – Кемерово: Комплекс “Графика”, 2002. – С. 116-119118] таъриф гардидаанд. Тасвири концептуалии ҷаҳон бошад, дар забоншиносӣ ҳамчун тасвири ҷаҳоне фаҳмида мешавад, ки дар зехни мо дар шакли концептҳои мураттабу муназзам

таҷассум меёбад [Картина мира в лингвокогнитивных исследованиях / Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина. – <https://studfile.net/preview/2968227/page:21/>]. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ақидаи А.Д. Хуторянская роҷеъ ба муродифи ҳамдигар донишони мафҳумҳои “тасвири ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон” дуруст мебошад.

Шарҳи мафҳуми “тасвири концептуалии ҷаҳон” аз тарафи забоншиносон гуногун буда, онҳо ба ҳам мухталифанд. Забоншинос В.И. Попов [Попов В.И. Русские глаголы со значением несуществования в их противопоставленности глаголам со значением существования // Вопросы языкознания. – 1990. – № 1. – С. 114-127, 115] таъбири концептуалии ҷаҳонро пурра ба соҳаи равонӣ мансуб доништа, онро аз ифодаи забонӣ оғӣ медонад. Ба ақидаи мазкур розӣ шуда наметавон, зеро новобаста аз он, ки таъбири концептуалии ҷаҳон аз концептҳо таркиб ёфта, бештари онҳо танҳо барои амалӣ кардани раванди фикронӣ хизмат мекунад ва дар забон ифодаи худро намеёбад, мо гуфта наметавонем, ки таъбири концептуалии ҷаҳон шакли забониифодаёфта надорад, яъне бештари концептҳои дар шуури инсон таҷассум ёфта, дар забони ӯ тавассути воҳидҳои луғавӣ инъикос меёбад. Ин далели он аст, ки таъбири концептуалии ҷаҳон қисман ифодаи худро дар нутқи соҳибзабонон меёбад.

Назарияи пешниҳодкардаи забоншинос В.И. Попов аз тарафи аксари забоншиносон, аз қабиле А.Вежбитская, Н.Д. Арутюнова, А.П. Бабушкин, В.П. Нерознак, Г.Г. Слишкин, О.И. Хафизова ва дигарон инкор карда шудааст. Забоншиносони мазкур бар он ақидаанд, ки концептҳо воҳиди асосии таъбири концептуалии ҷаҳон буда, қисми зиёди онҳо дар забон ифодаи забонии худро меёбад. Масалан, забоншинос О.И. Хафизова қайд менамояд, ки “Таъбири концептуалии ҷаҳон дар лексемаҳо, ибораҳо, воҳидҳои фразеологӣ, гурӯҳҳои калони калимаҳо, ҳавзаҳои маъноӣ, матнҳои инъикос ёфта, таъбири забонии ҷаҳонро ташаккул медиҳад” [Хафизова, О.И. Концепты "любовь" и "работа" в языковой картине мира: на материале китайского и русского языков: дисс....канд.филол. наук: 10.02.19. – Кемерово, 2011. – 309, 21]. Таъбири концептуалии ҷаҳон дар байни одамони гуногун метавонад умумият дошта бошад, зеро механизмҳои тафаккур умуман яхела мебошанд. Чун забон ягона ва беназир аст ва он яке аз воситаҳои дарки олам ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, дар таркиби таъбири концептуалии ҷаҳони одамони тафовутҳо низ ба назар мерасанд.

Забон яке аз василаҳост, ки тавассути он инсон фикри худро баён мекунад. Тафаккури инсон дар забон инъикос меёбад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур ақидаи забоншиносон ихтилофи ҳамдигар мебошанд. Бархе аз забоншиносон [Соссюр Ф. Курс общей лингвистики (Лингвистич. наследие XX века)-2004. – 416 с., 113; Лосев А.Ф. - Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.- 480 с., 123;] бар он ақидаанд, ки механизмҳои тафаккур бо забон алоқаманд аст ва бидуни забон тафаккур вучуд надорад, яъне инсон тавассути забон андешаву фикронӣ намуда, донишҳои марбут ба оламро бо ин васила дармеёбад. Дигаре аз забоншиносон [Н.И. Жинкин. О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. – М., 1964. – № 6. – С. 26-39, 36-37; Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. М.: Наука, 1983. 320 с., 112] бар ин назаранд, ки тафаккур ҳам забонӣ ва ҳам гайризабонӣ буда метавонад. Аз ҷумла, Серебренников Б.А. қайд менамояд, ки “Мавҷудияти тафаккур бидуни калима ба мисли тафаккур дар асоси калимаҳо имконпазир мебошад [Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. М.: Наука, 1983. 320 с., 112], яъне тафаккури инсон, раванди фикронии ӯ ва ба дастовардани донишҳо аз тарафи ӯ, ба калима вобастагӣ надорад.

Миёни тафаккур ва забон робитаи ногусастанӣ ба назар мерасад ва ин робита аз тарафи ҳамаи муҳаққиқон эътироф гардидааст, аз ин рӯ, бо боварии комил гуфта метавон, ки таъбири концептуалии ҷаҳон дар низомии луғавии забонҳо таҷассум ёфта, таъбири забонии ҷаҳонро муайян мекунад. Чунон ки Е.С. Кубрякова қайд менамояд, робитаи таъбири забонии ҷаҳон ва таъбири концептуалии ҷаҳон маҳз тавассути калима сурат мегирад [Кубрякова, Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М., 1997. – 330 с., 52]. Бинобар ақидаи забоншинос воситаи асосии

дастрасӣ ба тасвири концептуалии ҷаҳони одамон калима ба ҳисоб меравад. Таҳқиқ ва таҳлили калима имкони муайян кардани моҳияти концептро фароҳам меорад, ки он асоси тасвири концептуалии ҷаҳон мебошад.

Ҳамин тавр, тасвири концептуалии ҷаҳон як навъ тафсири воқеият мебошад, ки дар шакли низоми концептҳо сохта шуда, дар забон ифодаи худро ёфтааст. Қисмати дар забон ифодаёфтаи тасвири концептуалии ҷаҳон тасвири забонии ҷаҳон номида мешавад, ки он ифодакунандаи “хусусиятҳои хоси семантикаи забони муайян буда, бо ин васила онро аз дигар забонҳо фарқ мекунонад” [Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников [и др.]. – М.: Наука, 1988. – 212 с., 6].

Мафҳуми “тасвири забонии ҷаҳон” аз ақидаҳои В. фон Ҳумболдт ва неохумболдҳо (Вайсгербер ва дигарон) дар бораи шакли дохилии забон ва фарзияи нисбияти лингвистикии Сепир-Уорф сарчашма гирифтааст.

В. фон Гумболдт забонро эҷодкунандаи воқеият дар шуури инсон мешуморад. Ба ақида ӯ “забон дар шуур ташаккул ёфта, рӯҳи халқро инъикос менамояд” [Вилгелм, фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. / В. фон Гумбольдт – М., 2000. – 400 с.]. В. фон Ҳумболдт аввалин забоншиносест, ки ақидаи гузаронидани омӯзиши забонро дар ҳамбастагӣ бо дастовардҳои тафаккур ва шуури инсон ва хусусиятҳои ҳаёти фарҳангӣ ва рӯҳонӣ пешниҳод намудааст. Инчунин, ӯ нақши асосии забонро дар шуури инсон баён намуда, робитаи ногустастани байни забон ва ҳаёти рӯҳонӣ, фарҳангӣ ва зеҳнии инсонро нишон додааст.

“Тасвири забонии ҷаҳон” ин тасвири ягонаест, ки ба воситаи забон ҳамаи он чизҳои моро ихотакарда номбар шудаанд [Шведова, П.Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем» // Вопросы языкознания: сборник статей / П.Ю. Шведова – 1999 №1. – С. 3-160, 15]. Тасвири забонии ҷаҳон ҳамчун донишҳои инсонӣ доир ба муҳити атроф мебошад, ки дар лексика, фразеология ва грамматика таҷассум ёфта, аз насл ба насл интиқол меёбанд. Забоншиносон З.Д. Попова ва И.А. Стренин “тасвири забонии ҷаҳон”-ро ҳамчун маҷмӯи тасаввурот оид ба олами атроф, ки бо ёрии воситаҳои забонӣ дар як даврони муайяни таърихӣ сабт гардидааст, тавсиф намудаанд. Ба ақидаи онҳо, “тарзу воситаҳои тафаккури халқ дар забон сабт гардида, ба таври шифоҳӣ ифода меёбанд. Тавассути омӯзиши тасаввурот доир ба воқеияте, ки ба воситаи забон дар давраи муайяни инкишофи халқ ифода шудааст, тафаккур ва шуури халқи мазкур ва инчунин тасвири концептуалии ҷаҳонро дар он муайян метавон кард” [Попова, З.Д., Стренин, И. А. Когнитивная лингвистика. / З.Д. Попова, И. А. Стренин – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с., 6].

Муҳаққиқи тоҷик Н.К. Бойматова тасвири забонии ҷаҳонро ҳамчун маҷмӯи донишҳои муайян кардааст, ки дар шакли забонӣ сабт шудаанд [Бойматова, Н.К., Семантическое поле концепта «красота» в таджикской и английской лингвокультурах: дисс...канд.филол.наук: 10.02.20. – Душанбе, 2019. – 174 с., 39]. Бинобар ақидаи ӯ маҳз забон муҳимтарин объекти таҳқиқоти маърифатӣ буда, дар натиҷа он муҳимтарин воситаи ташаккул ва мавҷудияти дониши инсон дар бораи олам ба ҳисоб меравад [Бойматова, Н.К., 39].

Дар ин ҷо нуктаеро бояд қайд кард, ки роҷеъ ба пайдоиши “тасвири забонии ҷаҳон” ва “тасвири концептуалии ҷаҳон” забоншиносон назарияҳои муҳталиф пешниҳод намудаанд. Масалан, забоншиноси рус В.А. Маслова, бар он ақидааст, ки “тасвири забонии ҷаҳон пеш аз тасвири концептуалии ҷаҳон ба вучуд омада, онро ташаккул медиҳад, зеро инсон танҳо тавассути забон метавонад олам ва худро дарк намояд” [Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с., 52]. Қобили зикр аст, ки изҳороти мазкурро баҳсбарангез шуморидан мумкин аст, зеро на забон балки маҳз олами гирду атрофи мо асоси ташаккули концептҳо мебошад. Гузашта аз ин, дар таркиби тасвири концептуалии ҷаҳон баъзе концептҳои мавҷуд ҳастанд, ки дар забон ифодаи худро наёфтаанд. Ногуфта намонад, ки таҷрибаи иҷтимоию таърихӣ маҳз дар забон сабт мешавад, ки бешубҳа ба инкишоф ва ташаккули тасвири концептуалии ҷаҳон таъсири

бевосита мерасонад. Аз ин бармеояд, ки тасвири концептуалии ҷаҳон бидуни тасвири забонӣ вучуд дошта метавонад ва тасвири забони ҷаҳон танҳо ба дигарсозии он мусоидат меанамояд.

О.А. Корнилов тасвири забонии ҷаҳонро ҳамчун “низоми мухтасари ифодаёфтаи “қолиб” тавсиф намудааст” [Корнилов, О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. / Корнилов О.А. – М., 2003. – 349 с., 80]. Низоми мазкур барои ба шакли муайян даровардани воситаи миллии дарки ҷаҳон истифода шуда, зоҳиршавӣ ва сохторикунонии табиати миллиро муқаррар месозад. Бе доништан ва фаҳмидани қолиби мазкур асоси фарҳанги миллиро дарк намудан мушқил аст. Зери мафҳуми “қолиб” ҳамон донишу тасаввуротҳои инсонӣ дар бораи олами воқеӣ, яъне тасвири концептуалии ҷаҳон фаҳмида мешавад. Аз шарҳи пешниҳоднамудаи О.А. Корнилов бармеояд, ки тасвири концептуалии ҷаҳон пеш аз тасвири забонии ҷаҳон ба вучуд омада, барои ташаккули тасвири забонӣ замина мегардад, яъне нутқи инсон дар асоси тасвири концептуалии ҷаҳони ӯ инкишоф меёбад.

Истилоҳҳои “тасвири концептуалии ҷаҳон” ва “тасвири забонии ҷаҳон” ду истилоҳи алоҳида буда, онҳо мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд. Илова бар ин, тасвири концептуалии ҷаҳон доимо тағйирёбанда буда, тасвири забонии ҷаҳон муддати дароз бетағйир мемонад, яъне дар он донишҳо хеле вақт устувор боқӣ мемонанд. Тасвири забонии ҷаҳон ҷанбаи таърихӣ дошта, дар он донишҳо бо мурури замон инъикос ёфта, муддати тулонӣ ҳифз мегарданд. Тасвири забонии ҷаҳон ин низоми ақидаҳо дар бораи ҷаҳон мебошад, ки дар тафаккури ин ё он ҷомеаи забонӣ таърихан инкишоф ёфта, дар забон, тарзи муайяни дарки воқеиятро аз тарафи ҷомеаи муайян инъикос мекунанд [4, с. 152]. Забон воситаи асосии дастрасӣ ба ҷаҳонбинии концептуалӣ мебошад, зеро тасвири забонии ҷаҳон ҷузъи тасвири концептуалӣ ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Новобаста аз ин, забон тасвири концептуалиро пурра инъикос карда наметавонад, зеро тасвири концептуалии дар шури инсон таҷассумёфта пурра дар забон ифода намеёбад. Чӣ тавре ки забоншинос Р.Р. Замалетдинов “фикр дар забон пурра сабт нашудааст, танҳо ҷанбаҳои муҳимтарини он ифодаи забонӣ пайдо мекунанд” [Замалетдинов Р.Р. К проблеме соотношения концептуальной и языковой картин мир // Сохранение и развитие языков в условиях многонационального государства: проблемы и перспективы: II Международная научно-практическая конференция. 18-20 июня 2009 г.: Труды и материалы / Под общ. ред. Р.Р. Замалетдинова. Казань, 2009. – С. 252-257., 253]. Ин гуфтаҳо далели онанд, ки таҳлили тасвири забонии ҷаҳон имкон медиҳад, то тафаккури мардум таҳқиқ карда шавад, яъне ба тасвири концептуалии ҷаҳони соҳибзабонон метавон тавассути таҳлили тасвири забонии ҷаҳони онҳо дастрасӣ пайдо намуд.

Баъд аз таҳлили фикру ақидаҳои забоншиносон ба хулосае омадан мумкин аст, ки тасвири концептуалии ҷаҳон асоси шури фардӣ ва ҷамъиятиро муайян мекунанд. Ҳар як миллату халқият дар бораи ҷаҳон ақидаҳои хоси худро дорад ва миёни тасаввуроти мардумони гуногунзабон ба ҷузъ хусусиятҳои умумӣ, вижагии хос низ ба назар мерасанд. Мукаммалии дониш, хусусияти онҳо на танҳо дар байни мардумони фарҳангҳои гуногун, балки дар байни намояндагони як фарҳанг низ фарқ мекунанд. Илова бар ин, соҳибзабонони забонҳои гуногун метавонанд дар шароити муайян тасвирҳои концептуалии якхелаи ҷаҳон дошта бошанд, дар ҳоле ки соҳибзабонони як забон метавонанд тасвирҳои гуногун дошта бошанд. Тасвири концептуалии ҷаҳон тавассути воҳидҳои луғавии забонӣ қисман дар забони муайян инъикос меёбад, ки он тасвири забонии ҷаҳони як халқияти муайяноро ташаккул медиҳад. Ин аст, ки тасвири забонии ҷаҳон объекти таҳқиқи тасвири концептуалии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Азбаски тасвири концептуалии ҷаҳон аз концептҳо таркиб ёфтааст, аз ин рӯ, барои таҳлили моҳияту таркиби ҳамагуна концепт дар забони муайян зарурати таҳлили тасвири забонии ҷаҳони соҳибзабонон ба миён меояд. Аз ин рӯ, барои муайян кардани сохту таркиби концепти “гул” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мо воҳидҳои луғавӣ, воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои ин забонҳоро ҳамчун объекти таҳқиқот муайян кардем.

Адабиёт:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Лексическая семантика. М.: Школа “Языки русской культуры”, Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – 472 с., 1.
2. Бойматова, Н.К., Семантическое поле концепта «красота» в таджикской и английской лингвокультурах: дисс...канд.филол.наук: 10.02.20. – Душанбе, 2019. – 174 с., 39.
3. Вилгелм, фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. / В. фон Гумбольдт – М., 2000. – 400 с.
4. Джиоева, А.А. Англосаксонский менталитет сквозь призму английского языка / А.А. Джиоева. - М.: Издательство Московского университета, 2014. – 152 с., 15.
5. Замалетдинов Р.Р. К проблеме соотношения концептуальной и языковой картин мир // Сохранение и развитие языков в условиях многонационального государства: проблемы и перспективы: II Международная научно-практическая конференция. 18-20 июня 2009 г.: Труды и материалы / Под общ. ред. Р.Р. Замалетдинова. Казань, 2009. – С. 252-257., 253.
6. Ивитская, О.Д. К вопросу о национальной языковой личности и различиях в номинативных картинах мира (на примере Великобритании) // Юбилейный сборник статей. / О.Д. Ивитская – М.: Научно-образов. центр. «Школа Китайгородской», 2000. – С.122-142., 122.
7. Колесов В.В. Язык и ментальность. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с., 142.
8. Корнилов, О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. / Корнилов О.А. – М., 2003. – 349 с., 80.
9. Кубрякова, Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М., 1997. – 330 с., 52.
10. Курбонова Х.Х. Национально-специфические особенности концепта «сабр» (терпение) в таджикской и русской этнолингвокультурах: дисс....канд.филол.наук: 10.02.20. – Душанбе, 2020, 14.
11. Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с., 52.
12. Матроров, С. Қ. Маҷмуаи таълимӣ-методӣ аз фанни “Забоншиносии қавмӣ”. /С. Қ. Матроров. – Душанбе, 2011. – 50 с., 7.
13. Н.И. Жинкин. О кодовых переходах во внутренней речи // Вопросы языкознания. – М., 1964. – № 6. – С. 26-39, 36-37; Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка. М.: Наука, 1983. 320 с., 112.
14. Пименова М. В. Этногерменевтический аспект концептуальных исследований// Социокультурная герменевтика: проблемы и перспективы/ Сборник., научных статей международной конференции. – Кемерово: Комплекс “Графика”, 2002. – С. 116-119/118.
15. Попов В.И. Русские глаголы со значением несуществования в их противопоставленности глаголам со значением существования // Вопросы языкознания. – 1990. – № 1. – С. 114-127, 115.
16. Попова, З.Д., Стернин, И. А. Когнитивная лингвистика. / З.Д. Попова, И. А. Стернин – М.: АСТ: Восток- Запад, 2007. – 314 с., 6.
17. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников [и др.]. – М.: Наука, 1988. – 212 с., 6
18. [Соссюр Ф. Курс общей лингвистики \(Лингвистич. наследие XX века\)-2004.](#) – 416 с., 113; [Лосев А.Ф. - Знак. Символ. Миф.](#) – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.- 480 с., 123;
19. Хафизова, О.И. Концепты "любовь" и "работа" в языковой картине мира: на материале китайского и русского языков: дисс....канд.филол. наук: 10.02.19. – Кемерово, 2011. – 309, 21.
20. Хуторянская А.Д. Параметры художественной картины мира в литературоведении // Картина мира в художественном произведении: материалы Международной научной интернет-конференции. 20-30 апреля 2008 г. / сост. Г.Г. Исаев,

Е.Е. Завьялова, Т.Ю. Громова. – Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2008. – С. 3-5., 3.

21. Шведова, П.Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем» // Вопросы языкознания: сборник статей / П.Ю. Шведова – 1999 №1. – С. 3-160, 15.

22. Щербинина, А.Е. Понятие «картина мира» в современных лингвистических исследованиях // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. / Сост., отв. ред. Т.В. Симашко. – М.: Архангельск, 2009. – Вып. 4. – С. 222-226., 223-224.

ТАСВИРИ ЗАБОНИИ ЧАҲОН – ОБЪЕКТИ ТАҲҚИҚ И ТАСВИРИ КОНСЕПТУАЛИИ ЧАҲОН (МАФҲУМҲО)

Ба гуфтаи муҳақиқ забоншиносии шинохтӣ ба омӯзиши равандҳои фикрронӣ, тарзи сохтор ва ҷабҳияти дониши инсон дар бораи олам ва нақши забон дар ин раванд нигаронида шудааст.

Яъне ҷӣ тавр инсон муҳити атрофро дарк менамояд ва он маълумот ҷӣ тавр дар шуури ӯ ҳамчун як низоми муайян ба тартиб даромада, дар забон ифода меёбад. Дар маркази диққати забоншиносии шинохтӣ, забон ҳамчун механизми умумии зеҳнӣ меистад, чунки маҳз забон воситаи асосии бадастovarӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот, воситаи асосии ифодаи фикри инсон мебошад. Забоншиносии фарҳангӣ бошад, муносибати забон ва шуурро муайян месозад. Мақсади асосии намояндагони забоншиносии фарҳангӣ аз муайян ва муқаррар кардани арзишҳо дар таркиби концептҳо иборат мебошад.

Ин гуфтаҳо далели онанд, ки таҳлили тасвири забонии ҷаҳон имкон медиҳад, то тафаккури мардум таҳқиқ карда шавад, яъне ба тасвири концептуалии ҷаҳони соҳибзабонон метавон тавассути таҳлили тасвири забонии ҷаҳони онҳо дастрасӣ пайдо намуд.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии маърифатӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, концепт, таҳлил, тафаккур, тасвир, инъикос, муқоиса.

ЯЗЫКОВЫЙ ОБРАЗ МИРА - ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ОБРАЗ МИРА (КОНЦЕПТЫ)

По мнению исследователя, когнитивная лингвистика ориентирована на изучение мыслительных процессов, структуры и деятельности знаний человека о мире и роли языка в этом процессе.

То есть, как человек воспринимает окружающую среду и как эта информация организуется в его сознании в виде определенной системы и выражается в языке. В центре внимания когнитивной лингвистики стоит язык как общий интеллектуальный механизм, поскольку язык является основным средством получения, обработки, хранения и передачи информации, основным средством выражения мысли человека. Культурная лингвистика определяет отношения между языком и сознанием. Основная цель представителей лингвокультурологии - определить и установить значения в составе понятий.

Эти утверждения доказывают, что анализ языковой картины мира позволяет исследовать мышление людей, то есть к концептуальной картине мира носителей языка можно получить доступ через анализ языковой картины их мира.

Ключевые слова: языкознание, культурная лингвистика, когнитивная лингвистика, социальная лингвистика, концепт, анализ, мышление, описание, рефлексия, сравнение.

LINGUISTIC IMAGE OF THE WORLD - OBJECT OF RESEARCH AND CONCEPTUAL IMAGE OF THE WORLD (CONCEPTS)

According to the researcher, cognitive linguistics is focused on the study of thought processes, the structure and activity of human knowledge about the world and the role of language in this process.

That is, how a person perceives the environment and how this information is organized in his mind in the form of a certain system and expressed in language. The focus of cognitive linguistics is language as a general intellectual mechanism, since language is the main means of obtaining, processing, storing and transmitting information, the main means of expressing a person's thoughts. Cultural linguistics defines the relationship between language and consciousness. The main goal of the representatives of linguoculturology is to determine and establish the meanings in the composition of concepts.

These statements prove that the analysis of the linguistic picture of the world makes it possible to explore the thinking of people, that is, the conceptual picture of the world of native speakers can be accessed through the analysis of the linguistic picture of their world.

Key words: linguistics, cultural linguistics, cognitive linguistics, social linguistics, concept, analysis, thinking, description, reflection, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: Арабов Фирӯзҷон Ҳамроҳонович – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, . Нишонӣ: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Сведения об авторе: Арабов Фирӯзҷон Ҳамроҳонович – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, . Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Information about the author: Arabov Firuzjon Khamrokhonovich – senior Lecturer Department of Foreign Languages Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, . Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

ТДУ:338

ТКТ:65

X-66

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ТОПОНИМҲОИ «ТОЧИКОН»-И БОБОҶОН ҒАҒУРОВ

Давлатов Х.С., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Омӯзишу таҳқиқи номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ аз ҷанбаҳои умдатарини илми забоншиносӣ мебошад. Зеро номҳои маҳал ё номҳои ҷуғрофӣ ва пайдоиши онҳо бо ҷандин воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ робитаи қавӣ дошта, ин унсурҳо боиси инкишофи густариши ҳазинаи (фонди луғавӣ) забони модариамон гардидаанд. Аз ин ҷост, ки омӯзишу таҳқиқи номҳои маҳал ва пайдоиши онҳо басо кори хайрест. Бояд гуфт, ки номҳои ҷуғрофиро дар забоншиносӣ илми топонимика меомӯзад. «Бо масъалаҳои ном ва номгузорӣ ҳосиятҳои калимаҳои ифодакунандаи номҳо, таърихи тавлид ва маънидодии илмӣ онҳо илми махсуси филологӣ-ономастика (юн. *онома-ном*) машғул аст. Ономастика ба қисмҳои таркибии антропонимика (юн. *antropos* – одам, *онома* - ном), этнонимика (юн. *ethnos*–халқ, *онома*– ном), топонимика (*topos*-маҳал, *онома-ном*), гидронимика (юн. *hidro*-об, *онома-ном*) ва амсоли инҳо ҷудо мешавад» [1, с. 238]

Топонимика калимаи юнонӣ буда, аз *topos* – ҷой, маҳал ва *онома*–ном иборат буда, маънояш илм дар бораи омӯзиши номҳои маҳал мебошад. Омӯзиши номи маҳалу мавзеи тоҷикнишин дар забоншиносии тоҷикӣ ё умуман дар эроншиносӣ дар қадом ҷой

аст ва муҳаққиқони ин соҳа ба чӣ комёбиҳо ноил гардидаанд? Ҳоло дар ин бобат дар асоси аз назар гузаронидани адабиёти ба ин соҳа таълифнамудаи топонимшиносон сухане чанд баён менамоем.

Интихоби усулҳои тадқиқи лингвистии топонимия, ба андешаи А.Л. Хромов, «... ба ҷанбаи маводи ҷамъоваришуда, дараҷаи инъикоси он дар сарчашмаҳои топонимӣ ва вазифаҳои пешбинишуда вобаста аст» [11, с. 4].

Топонимшинос Д. Ҳомидов менависад: «Ҳамин тариқ, илми топонимикаи тоҷикӣ дар заминаи ҳолӣ арзи вучуд накарда, заминаи қавии илмӣ дорад ва дар тури асрҳо таҳаввул намуда, дар ин бахш осори гуногунмавуз ва гуногунмундариҷа таълиф ёфтааст. Фақат ин илм дар қарни XX-ум дар асоси таълифи асарҳои пурқиммату боарзиши муҳаққиқони ин соҳа роҳу шеваи муайяни худро пайдо карда, аз дастовардҳои топонимикаи Русия ва Аврупо баҳрабардорӣ намуда, имрӯз дар рушду такомул аст. Ташаккул ва таҳаввули илми топонимикаи тоҷикиро метавон ба марҳилаҳои зерин қисмат намуд ва осори доир ба ин соҳа бахшидашударо дар асоси ҳамин марҳилаҳо таҳлил намуд. Марҳилаи аввал қарнҳои миёнаро фаро мегирад. Дар ин марҳила ҷандин осори ҷуғрофӣ, таърихӣ ва фарҳангу луғатҳои гуногун дар замони мухталиф аз ҷониби ашхоси баландзаб ҷамъоварида шудааст, ки ҷамъ аз онҳоро мо дар боло қайд намудем. Ин марҳила замони тулониро дар бар мегирад ва маводи дар ин марҳила таълифёфта, ба таври парешон то замони мо расидааст. Маводи мазкур бештар дар асоси ривояту асотир ва ёддошту нақл тасвир мегардад, ки аз арзиши илмӣ ӯрӣ нест [4, с. 7].

Морфология як қисми грамматика буда, дар бораи сохти грамматикаи калима, тарзи ифодаи маънои грамматика ва роҳу воситаи калимасозӣ баҳс мекунад. Морфология ғуруҳҳои лексикӣ грамматикаи калимаҳо ва ҳодисаҳои грамматикӣ меомӯзад, ки бо қонуни қоидаи мавҷудияти калима ҳамчун воҳиди грамматикӣ марбутанд [26, с. 55].

Сохт ва созмони сохти морфологияи топонимияи «Тоҷикон»- Бобочон Ғафуров гуногун буда, таҳқиқи онҳо аҳамияти калони илмиро соҳиб мебошанд.

Дар вақти таснифоти топонимияи «Тоҷикон»- Бобочон Ғафуров ба қолабҳои гуногуни номҳо вохӯрдём. Дар забоншиносии тоҷик оид ба сохтори топонимҳо муҳаққиқон ва номшиносон камтар таваҷҷуҳ кардаанд. Дар бораи сохтори топонимияи «Тоҷикон»- Бобочон Ғафуров аз ҷониби олимони топонимшинос чизе гуфта нашудааст.

Тарзе ки аксари олимону муҳаққиқони ин қисмати забоншиносӣ менигоранд, топонимика қисмати таркибии ономастика аст, ки номҳои макон, дарё, шаҳру навоҳи ва дигар вижаҳои бо топоним алоқамандро меомӯзад. Таърихи ташаккули топонимика ҳамчун як қисмати ономастика ба солҳои 60-70-уми асри XX мансуб аст. Мунтаҳо, имрӯз топонимика ҳамчун бахши маҳсулноки ономастика эътироф шудааст ва дар баробари истилоҳоти топонимияи бадеӣ ва ё осорию китобӣ ба тариқи васеъ истифода мегардад, ки ҳадафи асосии он таҳқиқи топонимия аст, ки дар осори хаттӣ ва бадеӣ истифода гаштаанд. Бояд таъкид кард, ки проблемаҳои асосии топонимика дар таълифоти илмӣ В. И. Никонов, Э. М. Мурзаев, А. И. Попов, В. А. Жучкевич, А. В. Сперанская, Н. В. Подольская, О. Н. Трубачев, С. Роспонд, А. Л. Хромов, Р. Х. Додихудоев, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов, А. Л. Хромов, Р. Х. Додихудоев, Ҷ.Алимӣ, Н. Офаридоев, А. Абдунабиев, Ш. Исмоилов, О. Маҳмадҷонов ва М. Шодиев ва дигарон низ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Топонимика дар давраи муосир ҳамчун қисмати таркибии ономастика, бахши муҳимми ономастика ҳисоб мешавад, ки аллақай ҷойгоҳ ва мақоми хосро касб кардааст. Дар адабиёти илмӣ аз мавқеи таъйиноти маъниҳо истилоҳоти «топоним», «топонимия» ва «топонимика» яқсонанд.

1. Топонимияи сода

Дар луғатҳои тафсири ва истилоҳии забоншиносӣ, инчунин, дар адабиёти таълимӣ вожаҳои содаро ҷунин шарҳ додаанд: «Калимаҳое, ки танҳо аз як реша таркиб ёфтаанд, вожаҳои сода мебошанд» [7, с. 45]. Модоме, ки номҳои ҷуғрофӣ «Тоҷикон»- Бобочон Ғафуров мансуби забонҳои мухталиф мебошанд, моро лозим меояд, ки маводи ғирдовардамонро аз нигоҳи сохт таҳлил намоем ва хусусиятҳои лингвистии онҳоро

муайян намоем. Номҳои ҷуғрофии «Тоҷикон»- Бобочон Ғафуров аз нигоҳи сохт ба гурӯҳҳои сода, сохта, мураккаб ва ибора-топонимҳо ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи сода топонимҳоеро мансуб доништан мумкин аст, ки аз як реша иборат буда, ба ин ё он маъно далолат мекунад ва аз нигоҳи мансубият ба ин ё он ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд. Ҳоло чанде аз топонимҳои содаро зикр намуда, то ҳади имкон таҳлил менамоем.

Аз ин ҷост, ки ба гурӯҳи топонимҳои сода, асосан, чунин исмҳои хосро мансуб доништан мумкин аст: 1) вожаҳои, ки аслан тоҷикианд ва ба қатори вожаҳои умумиэронӣ дохил мешаванд: Кеш [Keš], Хуросон [Khurāsān], ва ғ. 2) топонимҳои арабӣ, ки пас аз забткориҳои араб ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд: Миср [Misr], Қафқаз [Qafqāz], Димишқ [Dimišq], Китаб [Kitāb], Нисо [Nisā], Маймана [Maymana], Марв [Marv], Мазор [Mazār], Макка [Макка] ва ғ

Ҷадвали 1:Топонимияи сода

Ном тоҷикӣ	транскрипсия	Ном тоҷикӣ	транскрипсия	транскрипсия	Ном тоҷикӣ
Россия	[Rāssiya]	Харан	[Harrān]	Ливерпул	[Liverpul]
Тухоло	[Tukhālā]	Иберия	[Iberiya]	Лобнор	[Lāb nār]
Изганд	[Ezgard]	Ҷаниён	[Ĵāniyon]	Ладак	[Ladak]
Миди	[Midi]	Ироқ	[Irāq]	Ҷизах	[Ĵizakh]
Албания	[Albaniyai]	Италия	[Italiya]	Мадина	[Madina]
Алло	[Allām]	Кеш	[Keš]	Мадм	[Madm]
Америка	[Amerika]	Ашур	[Āšur]	Лондон	[Lāndān]
Анголия	[Angliya]	[Khurā]	Хуро	Макка	[Макка]
Арабистон	[Arabistān]	Хуросон	[Khurāsān]	Манчестер	[Manchester]
Гелан	[Gelān]	Хутану	[Khutānu]	Марв	[Marv]
Гибин	[Gibin]	Чин	[Chini]	Марғелон	[Marğelān]
Тезин	[Tzin]	Қазан	[Qazān]	Пайканд	[Paykand]
Африқо	[Afrīqā]	Кипр	[Kīpr]	Мазор	[Mazār]
Данғара	[Diāgenr]	Рум	[Rum]	Оренбург	[Ārenburg]
Бангала	[Bangāla]	Нубия	[Nubiya]	Маймана	[Maymana]
Балх	[Balkh]	Сурия	[Suriya]	Ливерпул	[Liverpul]
Франсия	[Fransiya]	Тараз	[Tarāz]	лобнор	[Lāb nār]
Урарту	[Urartu]	Тибет	[Tibet]	Ладак	[Ladak]
Порт	[Pārt]	Каринф	[Kārinf]	Нахшаб	[Nakhšab]
Рим	[Rim]	Қашғар	[Kāšğar]	Нашебо	[Našebā]
Хаза	[Khazar]	Кушан	[Kušan]	Нимруз	[Nimrōz]
Хева	[Kheva]	Қазан	[Qazān]	Мастчоҳ	[Mastchāh]
Хитой	[Khitāy]	Алтай	[Āltāy]	Матхура	[Matkhura]
Сарика	41[Sarika]	Ориё	[Āriyo]	Машҳад	[Mašhad]
Белгия	[Belgiya]	Кедала	[Kedālā]	Мефиси	[Memfisi]
Бобул	[Bābul]	Лидия	[Lidiya]	Миёнкал	[Miyonkāl]
Миср	[Misr]	Улуғбек	[Uluğbek]	Мимокия	[Mimākiya]
Қафқаз	[Qafqāz]	Ермитажи	[Ermitaji]	Мимохе	[Mimākhe]
Британия	[Britaniya]	Шам	[Šām]	Мингарид	[Mingariq]
Карейя	[Kāreya]	Ефиёпия	[Efiāpiya]	Маймурғ	[Māymurğ]
Булғар	[Bulğār]	Яман	[Yaman]	Панҷоб	[Panxāb]
Ванк	[Vanx]	Ямани	[Yapāniya]	Хирот	[Hirāt]
Гава	[Gava]	Ирон	[Erān]	Хисор	[Hisār]
Афина	[Afina]	[An]	Ан	Аббурдан	[Ābburdān]
Туркия	[Turkiya]	Асбара	[Asbara]	Пишоур	[Pišāvur]
Димишқ	[Dimišq]	Алуди	[Aludī]	Пишпек	[Pišpek]
Гуштосп	[Guštāsp]	Басра	[Basra]	Кеш	[Kāš]

Дабусия	[Dabusiya]	Езганд	[Ezgand]	Қош	[Qāš]
Даван	[Davan]	Ани	[Ani]	Қрим	[Qrim]
Аҳорун	[Ahārun]	Чом	Xām]	Қуба	[Quba]
Арҷасп	[Arxāsp]	Бухоро	[Bukhārā]	Масква	[Maskva]
Ахсикат	[Aksikat]	Абевард	[Abevard]	Кува	[Quva]
Ахча	[Akhcha]	Ввхан	[Vakhān]	Китаб	[Kitāb]
Истахр	[Istakhr]	Гави	[Ġavi]	Кум	[Qum]
Исфаҳон	[Isfahān]	Ғазна	[Ġazna]	Нипур	[Nippur]
Исфара	[Isfara]	Ғазнин	[Ġaznin]	Нисо	[Nisā]
Боту	[Bātu]	Варучан	[Varuchan]	Куруш	[Kuruš]
Кеш	[Keš]	Кат	[Kat]	Куфа	[Kufa]
Бохан	[Bākhan]	Кавказ	[Kavkaz]	Мунк	[Munk]
[Bākhtar]	Бохтар	Кагон	[Kagān]	Навкратис	[Navkratis]
[Kešu]	Кешу	Қазвин	[Qazvin]	Намангон	[Namangān]
Кашмиро	[Kašmirrā]	Истахр	[Istakhr]	Оқтепа	[Āqteppa]
Арши	[Arši]	Карки	[Karki]	Кушон	[Kušan]
Бухоро	[Bukhārā]	Кштут	[Kštut]	Наҳованд	[Nahāvand]
Аной	[Anav]	Варахша	[Varakhša]	Насаф	[Nasaf]
Варахш	[Varakhš]	Варз	[Varz]	Насробод	[Nasrābād]
Андикон	[Andixān]	Бинокат	[Binākat]	Еропа	[Evrāpa]
Андичон	[Andiġān]	Бинокатра	[Binākatrā]	Умон	[YOm]
Бухе	[Bukhe]	Бобул	[Bābul]	Исфичоб	[Isfixāb]
Антокия	[Antiākhiya]	Бағдод	[Baġdād]	Ашкат	[Iškat]
Дарвоз	[Darvāz]	Замм	[Zamm]	Кармина	[Karmina]
Дарунта	[Darunta]	Бодхез	[Bādkehez]	Муг	[Muġ]
Доғистон	[Dehistān]	Заровадк	[Zarāvadk]	Келтегин	[Keltegin]
Дехли	[Dehli]	Зартеппа	[Zarteppa]	Китаб	[Kitāb]
Дехнай	[Dehnav]	Замин	[Zāmin]	Кобул	[Kābul]
Димишқ	[Dimišq]	Иеса	[Iesa]	Косан	[Kāsān]
Иеча	[Yecha]	Ипс	[Ips]	Касансай	[Kāsānsāy]
Дунхуан	[Dunkhuan]	Карши	[Karši]	Бактра	[Baktra]
Душанбе	[Dušanbe]	Бодия	[Badiyai]	Балкан	[Balkan]
Кухон	[Kuhān]	Қурғошим	[Qurġāšim]	Балх	[Balkh]
Курут	[Kurut]	Қурон	[Qurrān]	Банорас	[Banāras]
Қундуз	[Qunduz]	Кангур	[Kungur]	Кумед	[Kumed]

ва ғайраҳо, ки шумораашон дар маҷмуъ ба 500 адад мерасад.

2. Топонимияи сохта

Гурӯҳи дигари маводи топонимии «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуровро аз нигоҳи сохт вожаҳои сохта ташкил медиҳанд. Вожаҳои сохта бо усули морфологии вожасозӣ сохта мешаванд. Усули морфологии вожасозӣ бо ёрии формантҳои вожасоз сурат гирифта, дар асоси илова гардидани вандҳо бо асоси вожа мебошад ва дар натиҷа мафҳуми нав пайдо мегардад. Бо чунин тарзи вожасозӣ дар «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров теъдоди муайяни топонимҳо ба қайд гирифта шудаанд, ки онҳо дар қиёс ба топонимҳои сода шумораашон хеле кам аст.

Вожаҳои сохтаи маводи топонимӣ асосан бо ёрии вандҳои –а, –зор, –гоҳ, –истон, –дон, –ҷӣ, –ӣ, –ак, –вор, –ча, я [ya], –ӣ [i], –ат [at], –о [ā], –ус [us], –ун [un], –лун [lun] сохта шуда, барои ифодаи номҳои таърихӣ меоянд: а) бо пасванди –а: Пасванди –а номи ашё месозад ва ин ашё ба ашёи аввала монандӣ дорад: Америка [Amerika], Афина [Afina], [Chārgulteppa] Чоргултеппа, ва ғайра .

Бо анҷомаи –кент//кент дар «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров чунин номҳои ҷуғрофӣ сохта шудаанд: Панҷакент [Panġakent], Пайкент [Paykent], Янгикент

[Yangikent], Чимкент [Chimkent], Елкентеппа [Elkinteppe], Ширкент [Širkent], Бишкент, [Beškent] ва ғ. Вожаи кент//кант аслан тоҷи-кӣ буда, ба маъноҳои хона, деҳаи калон, шаҳр далолат менамояд [10. с.537]. Канд //кент дар айни замон чун пасванди исмсоз дар таркиби чандин номҳои ҷуғрофии Осиёи Марказӣ меояд ва маънои деҳаи калон, шаҳраку шаҳрро дорад.

Бо анҷомаи – истон: Туристон [Turistān], Арабистон [Arabistān], Туристон [Turistān], Афғонистон [Afġānistān], Узбекистон [Uzbekistān], Балучистон [Baluxistān], Афғонистон [Afġānistān], Арманистон [Armanistān] ва ғ.

Бо анҷомаи – зор: Қизилмазор [Qizilmazār], Қарамазор [Qarāmazār], Гузор [Ĝuzār], Токзор [Tākzār], Қиёмазор [Qeymazār],

Бо анҷомаи – дон: Ҳамадон [Hamadān], Лондон [Lāndān], Кабудон [Kabudān] ва ғ.

Форманти – й [i], дар «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров бо воситаи ин форманти топонимсоз 9 топонимия зикр гардидааст, дар мақоми дуум меистанд: Деҳлӣ [Dehli], Анӣ [Ani], Мемфисӣ [Memfisi], Гавӣ [Ĝavi], Каршӣ [Karši], Исфаронӣ [Isfarāni], Алудӣ [Aludi], Яманӣ [Yapāni] Румӣ [Rumi], Мидӣ [Midi], Мақдунӣ [Maqduṇi] ва ғ

Модоме, ки аксари номҳои ҷуғрофии «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров мансуби забонҳои суғдӣ ва тоҷикӣ мебошанд, моро лозим меояд, ки маводи гирдовардамонро аз нигоҳи сохт таҳлил намоем ва хусусиятҳои лингвистии онҳоро муайян намоем. Номҳои ҷуғрофии «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров аз нигоҳи сохт ба гурӯҳҳои сода, сохта, мураккаб ва ибора-топонимҳо ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи сода топонимҳоеро мансуб доништан мумкин аст, ки аз як реша иборат буда, ба ин ё он маъно далолат мекунанд ва аз нигоҳи мансубият ба ин ё он ҳиссаи нутқ тааллуқ доранд.

Китоб - номи мавзеи қадима ва дар айни замон номи шаҳр аст. Ин вожа ҳоло ба гурӯҳи калимаҳои содаи забонамон мансуб мебошад. Вожаи мазкур аслан аз ҷузъҳои **Каш+об** таркиб ёфта, шакли таърихан тағйирёфтаи **Кашруд//Кешруд** мебошад ва маънои обуро дорад, ки аз оғӯши кӯҳсор бо суръате тез равон мешавад [8, с.38]. Ин вожаро баъзе муҳаққиқон дар шакли **Кифти об** низ маънидод менамоянд, ки ба ҳақиқат наздик нест ва тафсили пурраи ин вожа давр бахши «Луғати мухтасари топонимҳои «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров» оварда шудааст [4, с. 90].

Ҳамин тариқ, топонимҳое, ки аз нигоҳи сохт ва рехтагӣ мансуби вожаҳои сода мебошанд, дар таркиби маводи топонимии «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров микдоран хело зиёд аст.

Ҷадвали 2:Топонимияи сохта

Ном тоҷикӣ	транскрипсия	Ном тоҷикӣ	транскрипсия	Ном тоҷикӣ	транскрипсия
Деҳлӣ	[Dehli]	Арманистон	[Armanistān]	Афғонистон	[Afġānistān]
Туристон	[Turistān]	Каршӣ	[Karši]	Мидӣ	[Midi]
Америка	[Amerika]	Узбекистон	[Uzbekistān]	Мақдунӣ	[Ma qduṇi]
Арабистон	[Arabistān]	Балучистон	[Baluxistān]	Туристон	[Turistān]
Анӣ	[Ani]	Исфаронӣ	[Isfarāni]	Гавӣ	[Ĝavi]
Мемфисӣ	Memfisi]	Алудӣ	[Aludi]	Яманӣ	[Yapāniya]
Афина	[Afina]	Румӣ	[Rumi]	Афғонистон	[Afġānistān]

3. Топонимияи мураккаб

Гурӯҳи савуми маводи топонимии «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуровро вожаҳои мураккаб ташкил медиҳанд. Топонимияе, ки дар натиҷаи якҷошавии решаҳо [вожаҳо] ба вучуд омадаанд, «Топонимияи мураккаб» ё «топоним-комполит» ном дорад. Қисми топонимияи мураккаби «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров дар натиҷаи вожасозии мураккаби тобӣ ба вучуд омадаанд ва ҷузъҳои онҳо ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ марбут мебошанд. Дар байни ҷузъҳои топонимияи мураккаб садонокҳои пайвастануанда низ меоянд. Ин гуна садонокҳоро профессор Л. С. Пейсиков интерфикс номида, чунин

таъриф намудааст: «Интерфикс воситаи сохтори вожасозии забон махсуб ёфта, морфемаҳои лексикиро бо ҳам мепайвандад» [5, с. 15]

Маводи топонимии водии «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров, ки аз нигоҳи сохт мураккаб мебошанд, бештар ба гурӯҳи калимаҳои мураккаби типии тобеъ тааллуқдоранд. Бояд гуфт, ки дар забоншиносӣ сохмон ёфтани чунин топонимҳоро ба аффиксоидҳо (вандҳо) мансуб медонанд. Аффиксоидҳо калимаҳои мустақилмаъноӣ решагӣ буда, дар калимасозӣ ҳамчун аффикс (пешванд ё пасванд) истифода мебаранд, мебошанд [4, с. 23]. Бо назардошти ин хусусиятҳо мо барои муайян кардани сохти топонимҳои мураккаби типии тобеи «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров аз вожаҳои пешванд ва пасванд низ истифода мебарем, ки ба манфиати кор аст. Зеро вожаҳои мазкур ҳоло дар забоншиносии тоҷикӣ чун муодили тоҷикии истилоҳи забоншиносӣ корбаст мешаванд.

Ҷадвали 3: Топонимияи мураккаб

Ном тоҷикӣ	транскрипсия	Панҷакент	[Panxakent]	Қизтақоз	[Qistakōz]
Қарахониён	[Qarākhāniyon]	Сзэйшунна	[Szešuanna]	Даҳбед	[Dahbed]
Қафқоз	[Qafqāz]	Сзюйма	[Szyuy-mi-tā]	Камчатра	[Kāmchōtrā]
Аштархон	[Aštarkhān]	Евроосиё	[Evrāsiyo]	Конибодом	[Kānibādām]
Баҳманяшт	[Bahman-yašt]	Келтегин	[Keltegin]	Кубодиён	[Qubādiyon]
Қандаҳор	[Gandahara]	Қурғонтеппа	[Qurğantepparā]	Самарқанд	[Samarqand]
Ғиждувон	[Ġijduvān]	Қурғошим	[Qurğāšim]	Самакиён	[Samākiyon]
Баҳрайн	[Bahrayn]	Кушонӣён	[Kušanīyon]	Панҷакет	[Panxakent]
Мовароуннахр	[Māvarāunahr]	Оқмаҷит	[Aqmachit]	Кехиттеппа	[Kehitteppa]
Мозандарон	[Māzandarān]	Олимбойтеппа	[Ālimbāyteppa]	Навкратис	[Navkratis]
Ҷондавлаттеппа	[Xāndavlatteppa]	Темурқапиқ	[Temurqapiq]	Намангон	[Namangān]
Зартеппа	[Zarteppa]	Хайрободтеппа	[Khayrābādteppa]	Парғар	[Parğar]
Қаротегин	[Qarātegin]	Хонакотеппа	[Khānaqāhteppa]	Паропамис	[Parāpamis]
Байнаннахрайн	[Baynannahrayn]	Кушоншаҳр	[Kušanšahr]	Янгикент	[Yangikent]
Қарахитайха	[Qarakhitāihā]	Искандария	[Iskandariya]	Бешкаппа	[Beškappa]
Қарахитайха	[Qa[Buldānteppa]	Ленинобод	[Leninābāb]	Ашқобод	[Ašqābād]
Афраосиёб	[Afrāsiyob]	Ливерпул	[Liverpool]	Панҷобро	[Panjābrā]
Дилварзинтеппа	[Dilvarzinteppa]	Оренбург	[Ārenburg]	Турсунзода	[Tursunzāda]
Қашдарё	[Qašdaryo]	Пайканд	[Paykand]	Кашмиро	[Kašmirrā]
Ҳахоманишиён	[Hakhāmanišihā]	Пайкандара	[Paykandrā]	Хоразмшахӣён	[Khārazmšāhiyon]
Озарбойҷон	[Āzarbāyjan]	Уротеппа	[Urāteppa]	Бекободи	[Bekābādi]
Бунҷикат	[Bunxikat]	Кирополро	[Kirāpālārā]	Мартушкат	[Panxāb]
Астаробод	[Astarābād]	Кайқубодшоҳ	[Kayqubādšāh]	Панҷоб	[Panjakent]

Гурӯҳи топонимҳо бо интерфикс сохташуда дар «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров хеле кам мавриди истифода қарор гирифтаанд. Топонимияи ин бахш миқдоран 30 адад буда, бо роҳи вожасозии синтаксисӣ-морфологӣ сохта шудаанд, ки шумораашон ба 60 номгӯй ва дар мақоми сеюм меистанд.

4. Топоним-ибораҳо

Агар хулосаи дар боло зикргардида баррасӣ гардад, ба воқеият наздик будани он ба назар мерасад вале бархӯрди амиқ, баҳснок ва эзоҳталаб будани ин хулосаро нишон медиҳад.

Ин қолаби номҳо дар топонимияи «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров ба таври васеъ кор фармуда нашудааст.

Бояд гуфт, ки ин қабил ибораҳо, ки номи ҷуғрофиро ифода мекунанд, бештар дар шакли пайваст навишта шуда, хусусияти рехтагиро пайдо намуданд. Чунончи,

Британияи каплинч [Britaniya kipling], Британияи синд [Britaniyai sind], Баҳри хазар [Bahri khazar], Баҳри каспи [Bahri kaspiy], Чармгарони боло [Charmgarān bālā], Чармгарони поён [Charmgarān pāyān], Дору-л-акул [Dāru-l-akul] ва ғ.

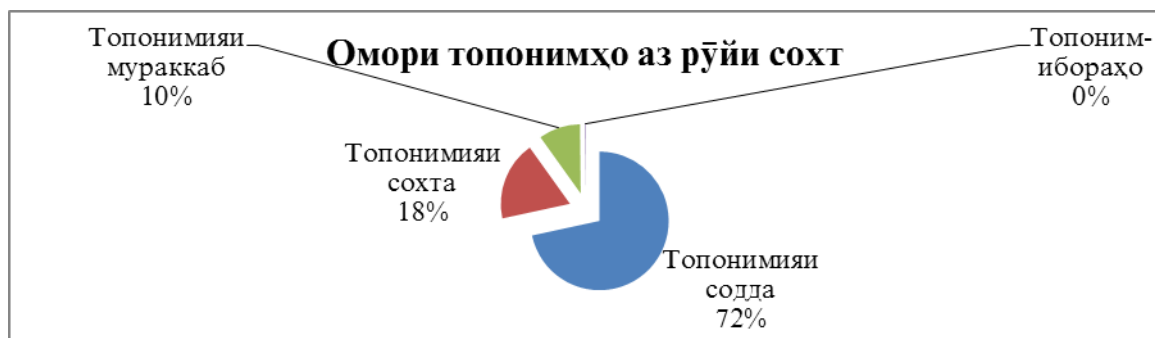
Ҷадвали 3:Топонимияи ибораҳо

Ном тоҷикӣ	транскрипсия	Ном тоҷикӣ	транскрипсия
Британияи каплинч	[Britaniya kipling]	Деҳаи нитай	[Dehai nitai]
Британияи синд	[Britaniyai sind]	Деҳаи рифон	[Dehai rifān]
Баҳри хазар	[Bahri khazar]	Уқтой угедей	[Eqṭāy ugedey]
Баҳри каспи	[Bahri kaspiy]	Искандарияи дур	[Iskandariyai dur]
Чармгарони боло	[Charmgarān bālā]	Искандарияи ақсо	[Iskandariyai aqsā]
Чармгарони поён	[Charmgarān pāyān]	Ҷамбули ҳозира	[Jambuli hāzira]
Дору-л-акул	[Dāru-l-akul]	Мошения балка	[Māšennaya balka]
Дарёчаи қум	[Daryāchai qum]	Машҳади мисриён	[Mašhadi micriyān]
Дариёи норини	[Daryāi nārini]	Мазори шариф	[Mazāri šarif]
Дарёи панҷ	[Daryāi pañ]	Наҳри граник	[Nahri granik]
Дарёи амуро	[Daryāi āmurā]	Қалаи қаҳқаҳа	[Qal'ai qahqaha]
Дарёи акс	[Daryāi āks]	Қалаи кофарниҳон	[Qal'ai kāfarnihān]
Дарёи чу	[Daryāi chu]	Работи хоҷа	[Rabāti khāxa]
Дарёи хинд	[Daryāi hind]	Соҳилҳои сой серчар	[Sāhilhāi cāy serchar]
Дарёи исфара	[Daryāi icfara]	Теппаи ғозиёни	[Teppai qāziyāni]
Дарёи мурғоб	[Daryāi murḡāb]	Ҷубори боло	[Xeybāri bālā]
Дарёи полтимент	[Daryāi pāliment]	Кофир канал	[Kāfirkanal]
Дарёи ромит	[Daryāi rāmit]	Кухи бозордара	[Kehi bāzardarā]
Дарёи тоҷи	[Daryāi tāchi]	Кухи намак	[Kehi namak]
Дарёи уху	[Daryāi ukhu]	Кухи булёни	[Kei belyāni]
Дарёи волгаро	[Daryāi vālgarā]	Кухи танг	[Kōhi tang]
Дарёи аракс	[Daryāi araks]	Кан самарқанд	[Kan (samarqand)-rā]
Дарёи акесро	[Daryāi akescrā]	Канали сувайс	[Kanali cuvayc]
Дарёи кобулро	[Daryāi kābulrā]	Каписаи қадим	[Kapisai qadim]
Дарёи сиёб	[Daryāi siyāb]	Симчуриҳои кӯҳистон	[Cimxurihāi kehictān]
Дарёи чирчиқ	[Daryāi]chirchiq]	Сю ан сзан Оли ни	[Cyuanczan ālini]
Дашти қирғиз	[Dašti qirgiz]	Сари дарғот	[Cari darḡāt]

Омузиш ва таҳлилу таҳқиқи номвожаҳо ва маънидод намудани онҳо, хусусан, топонимия дар айни замон аз ҷониби муҳаққиқони соҳа бо назардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ хеле роиҷ гаштааст, ки ҷолиби диққат аст.

Дар «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров топонимҳое мушоҳида мешаванд, ки аз ду ва зиёда ҷузъҳо иборат буда, алоқаи онҳо тавассути бандаки изофӣ сурат гирифтаанд ва дар ин навъи топонимия ҷойи тобеъшавандаю тобеъкунанда (муайянкунандаву муайяншаванда) устувор мебошад. Дар ин навъи вожасозӣ ҷузъҳои таркиби топонимия аз рӯйи муносибат ба ҳиссаҳои нутқ якранг нест. Ин гуна топонимҳо метавонанд, аз исм-исм, исм-сифат, сифат исм ва амсоли инҳо ташкил ёбанд.

Диаграммаи №1

Адабиёт:

1. Алимӣ, Қ. Технологияи ономастика/Қ. Алимӣ Душанбе; 2017.–250 с.
2. Алимӣ, Қ. Ономастика (назария ва амалия): дастури илмӣ–методӣ/Қ. Алимӣ–Душанбе, 2017.–557 с.
3. Давлатов, Э. А. Лингвистическое исследование ономастики «Касас–ул–анбиё». /Э. А. Давлатов–Душанбе: Адабиёт, 2017–156 с.
4. Ҳомидов, Д. Топонимияи водии Кешрӯд/Д. Ҳомидов–Душанбе, 2002–166 с.
5. Поспелов, Е. М. Топонимика и картография/Е. М. Поспелов–М.: Мысль, 1971–256 с.
6. Расторгуева, В. С. Сравнительно–историческая грамматика западноиранских языков. Филология/В. С. Расторгуева–М.: Наука, 1990–253с.
7. Расторгуева, В. С. Среднеперсидский язык/В. С. Расторгуева–М., 1966–159 с.
8. Саидов М. Б. Вижагиҳои луғавӣ–маъноии топонимия дар Қуръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он) /Б.М. Саидов.–Душанбе, «Матбаа» 2021. 86 с.
9. Саидов, М. Б. Сохти морфологӣ ва қабатҳои забонии антропонимҳои Қуръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикии он)/Б. М. Саидов.–Душанбе, «Матбаа».-2020.-112 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ [ибора аз ду ҷилд]–М.: СЭ, 1969–952 с.
11. Хромов, А. Л. Очерки по топонимии и микропонимии Таджикистана/А. Л. Хромов–Душанбе: Ирфон, 1975–128 с.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ТОПОНИМҲОИ «ТОЧИКОН»-И БОБОҶОН ҒАҒУРОВ

Дар мақола таҳаввул ва корбурди таҳлили сохтори топонимҳои «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта, густариши онҳоро дар давраҳои гуногуни рушди забоншиносӣ қиёс намуда, бобати таърихи тавлид, сохт ва маъноии онҳо дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ сухан рондааст.

Инчунин, муаллиф дар ин тадқиқот вижагиҳои хосаи забонию таърихии таҳлили сохтори топонимҳои «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров ва корбурди онро мавриди омӯзиши муқоисаи илмӣ қарор дода, зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву арабӣ, луғату қомусҳои муътамад ва сомнаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули маводи забонии таҳлили сохтори топонимҳои «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров, мазмун, моҳият, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро ошкор намояд.

Калидвожаҳо: полионим, ном, таҳлили забоншиносӣ, этимология, таърихи тавлид, вожа, омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ, тадқиқи забоншиносӣ, ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ, ташаккул, таҳаввул, омехта, вандҳо, низом ва ном.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТОПОНИМОВ «ТАДЖИКИ»-И БОБОДЖОНА ҒАҒУРОВА

Данная статья посвящена вопросам содержания, сущности и становления структурный анализ потапонимия «Таджики» Бободжона Гафурова является частью

ономастики. Автор рассказывает об ономастике кай самостоятельного раздела языкознания.

Автор в этом исследовании также, подвергая сравнительному научному изучению особые языковые и исторические свойства потамонимия «Точикон»-и Бободжон Гафура, исторические события, лексические источники и их употребления. При написании статьи предпринимает попытку на основе достоверных научных источников на базе многочисленных исследований отечественных и зарубежных ученых, таджикско-арабских словарей, достойного доверия энциклопедий и словарей, интернет сайтов выявляет процесс формирования и преобразования языкового материала еврейской антропонимии Корана, содержание, сущность, историю зарождения и ее употребления

Ключевые слова: искусство нареkania имени, еврей, истороя зарождения, слово антропоним, изучение, анализ, рассмотрение, лингвистическое исследования, историческое события, словарные источники, потамонимия, «Точикон», формирование, преобразования, система, имя и др.

STRUKTURAL ANALISIS OF TOPONIMS «TADJIKS»-I BOBOJON GAFUR

This article is devoted to the issues of the content, essence and formation of the potamonimiya of the «Tojikon» Bobojon Gafur as it is part of onomastics. The author talks about onomastics as an independent branch of linguistics.

The author, in the article examining and analyzing the potamonimiya of the «Tojikon» Bobojon Gafur from a lexico-semantic point of view, describes the development of this field of onomastics from the very beginning of the study to modern times.

The author in this study also, subjecting to a comparative scientific study of the special linguistic and historical properties of the potamonimiya of the «Tojikon» Bobojon Gafur, historical events, lexical sources and their use, when writing an article, makes an attempt on the basis of reliable scientific sources on the basis of numerous studies of domestic and foreign scientists, Tajik -Arabic dictionaries, trustworthy encyclopedias and dictionaries, Internet sites reveals the process of formation and transformation of the linguistic material of the Jewish anthroponymy of the Koran, the content, essence, history of origin and its use

Key words: the art of criticizing a name, Jew, history of origin, the word anthroponym, study, analysis, consideration, linguistic research, historical event, dictionary sources, potamonimiya, formation, transformation, system, name, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Худоёр Сайдахмадович - докторанти PhD кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. **E-mail:** Davlanov-90@mail.ru, **тел:** (992)988-19-19-90

Сведения об авторе: Давлатов Худоёр Сайдахмадович - докторант PhD кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. **E-mail:** Davlanov-90@mail.ru, **тел:** (992)988-19-19-90

Information about the author: Davlatov Khudoyor Saydahmadovich - PhD student of the Tajik language department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. **E-mail:** Davlanov-90@mail.ru, **тел:** (992)988-19-19-90

АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЛЕКСИКЕ И СЛОВООБРАЗОВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Кабилова Мадина Мухторовна- докторант (PhD)
ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»

В лингводидактической литературе последнего времени прочно утвердилась мысль о том, что одним из важнейших аспектов школьного преподавания русского языка, а также подготовки преподавателей-русистов «является изучение изменений, динамика развития современной русской лексики». Такое изучение, по справедливому мнению Ф. П. Филина и В. В. Иванова, дает общую правильную перспективу в историческом осмыслении языка в целом, помогает оживлять уроки русского языка, делать их занимательными, активизировать усвоение материала [9, с. 31].

Изучению процессов, протекающих на лексико-семантическом уровне современного русского языка, посвящена обширная литература. Однако эти лексико-семантические процессы не являются в полном смысле новыми для русского языка наших дней, ибо многие из них отмечаются исследователями как активные уже в XIX в. и даже раньше.

Различные слои лексики развиваются неодинаковыми темпами: одни более подвижны, изменчивы, другие - менее. Поэтому можно утверждать, что специфика развития лексики русского языка нашего времени состоит в активизации отдельных участков словаря и речевых средств, ранее более ограниченных в своем развитии, в вовлечении их в лексико-семантические процессы, прежде менее активно влиявшие на них [6, с. 42]. При этом данные участки словаря становятся для носителей языка наиболее актуальными, «горячими», связываются с насущными вопросами жизни.

Как показывают наблюдения, таким участком словаря современного русского языка является обширный слой лексики, связанный с производственными отношениями людей в обществе и со всякими, в конечном счете вытекающими из них, проявлениями деятельности во всех сферах общественной жизни, в том числе идеологическими, эстетическими, морально-общественными [2, с. 41]. На материале этого участка лексики в настоящей статье и будут рассматриваться некоторые тенденции, проявляющиеся на лексико - семантическом и словообразовательном уровнях современного русского языка последних трех десятилетий, квалифицируемых историками русского литературного языка как новый этап в развитии его норм. Источниками изучения послужили словари новых слов и значений, а также наблюдения над языком современной газеты непосредственно и чутко отражающее живое языковое употребление. Изучаемый период, начало которого датируется 80-ми гг. XX в., характеризуется чрезвычайно бурными общественно-политическими событиями, ожившими отпечаток на внутри, структурное развитие современного русского языка и прежде всего его наиболее подвижного яруса-лексики. В указанный период все больше укрепляются связи со странами содружества (СНГ), деловые связи с другими странами мира; окончательно рушится когниальная система; все более широкое распространение в мире получает материалистическая идеология; начинается научно-техническая революция, влияние которой на словарный состав языка подобно взрыву [4, с. 53].

Изменение экстралингвистических условий, появление новых реалий (в широком смысле) вызвало потребность в их наименовании, способствовало активизации в изучаемой сфере процессов лексической и семантической неологизации и заимствования. Исследователи считают активизацию указанных процессов одной из тенденций развития русского языка современной эпохи.

Особую активность в сфере общественно - политической лексики развила

группа слов, обозначающих новые направления в политике, отражающих борьбу идей, мировоззрений, идеологическое противостояние на современном этапе. Наиболее частотные из них: *стратегия, атлантизм, гегемонизм, ирегация, неоконсерватизм, неонацизм, «политика открытых дверей»; антитерроризм, антиматериализм, анархотерроризм; инфляция, агробизнес; психологическая тайна, психо-политическая война и др.* Активное отражение в лексике находит дальнейшее усиление таких противоречий как: *аграрная война, война за рынки сбыта, «автомобильная война», «молочная война», «винная война», «виноградная война», агропромышленная конкуренция и др.*

Возросшая агрессивность западных кругов, вызвала к жизни ряд слов и словосочетаний, обозначающих новые способы ведения войны, новые виды оружия, вооружения, средств доставки и т. п. Среди указанного типа инноваций наличествуют элементы, обозначающие и так называемые обыкновенные виды вооружений: *супербомбардировщик, авианосец, самолет-разведчик, бомба - посылка, бомба рассеивающего действия, кассетная бомба, вакуумная бомба и др., и оружие массового уничтожения: ядерное оружие, нейтронная бомба крылатая ракета, самонаводящаяся ракета, стратегическое вооружение, тактическое вооружение, космические военные системы и др.* [2, с. 43].

Этими же причинами объясняется значительная словообразовательная активность группы слов, образующихся от названий военных организаций, блоков, союзов. См.: *натовец, натовский, пронатовский; атлантизм, атлантический (от Североатлантический блок - НАТО), пентагоновец, пропентагоновский и др.*

Против планов реакционных политических кругов, все активнее выступают народы мира. Планы войны, - отмечалось на собрании союза молодежи, «встречают осуждение повсюду в мире. Народы говорят им решительное «Нет!». Развернувшееся в мире антивоенное движение способствовало количественному росту слоя лексики, обозначающей борьбу за мир, разрядку международной напряженности, сотрудничество между народами: *политика разрядки, комитет по разоружению, антиракетное движение, безъядерные зоны, дух Хельсинки, дух Мадрида, марш мира, караван мира, Неделя мира, неядерные державы, климат разрядки, Факел мира, антиядерный митинг, зона мира, олимпийский огонь мира и др.*[6, с. 33].

Укрепление международных связей, усиление контактов между странами, группами стран, правительствами способствовало словообразовательной активизации определенной группы слов и словосочетаний, обозначающих межгосударственные связи: *межгосударственный, межафриканский, таджикско - индийский, российско-костариканский и др.* Эта группа слов имеет тенденцию к постоянному количественному росту. Необходимо отметить чрезвычайно большую номинативную активность образований, обозначающих названия организаций типа *общество «Франция - РФ», общество «РТ- Иран», общество «РТ- РУ» и т. п.*

Черты интернационализма, новые формы единения наций, дружба и сотрудничество с народами стран СНГ широко отражены в лексике современного русского языка: *поезд дружбы, трасса дружбы, международная интеграция и кооперация, международный космический экипаж, декада (таджикской, узбекской и др.) литературы и искусства и др.*

По сравнению с предыдущим этапом развития русского литературного языка значительно активизировалась группа слов, образованных от названий материков, континентов, различных регионов, стран: *афроамериканцы, евроафриканский, еврогруппа, европоизация, евроракеты, африканизация, канадизация, финляндизация, проамериканский, пробританский, про- атлантический, китаевед, ближневосточный и др.*

Активно пополняет лексику современного русского языка группа существительных-этнонимов, т. е. слов, обозначающих названия народов, наций и национальностей: *ганцы, гвинейцы, зимбабвийцы, иорданцы, кенийцы, кхмеры, малийцы, сенегальцы, танзанийцы и др.* Количественный рост данной группы слов осуществляется как бы незаметно для носителей языка, ибо новые слова кажутся хорошо знакомыми, между тем они отсутствуют в толковых словарях современного русского языка. [5, 21].

Значительной номинативной активностью обладают в современном русском языке словосочетания фразеологического характера с прилагательными, обозначающими цвет, особенно в языке газеты, что объясняется их яркой, экспрессивной окраской, выразительностью, которые имеют большое значение для создания основного конструктивного принципа организации языка газеты, единства стандарта, экспрессии и постоянного разрушения стандарта в пользу экспрессии. | См.: голубой экран, голубое топливо, голубые каски - 'вооруженные силы ООН', зеленая страда, зеленые береты 'наемники', зеленые хирурги - 'деревья', белая смерть - 'наркотики', белое золото - 'хлопок', белый шовинизм, желтый дождь - 'отравляющие вещества', желтая пресса, черный бизнес, черная пропаганда, черный прибор - 'отравленная нефтью вода', красные бригады, красный рейс и др.

Следствием рассмотренных процессов лексической неологизации является развитие семантических микрополей, становление и укрепление системоформирующих связей внутри изучаемого участка лексики: синонимических, антонимических и др.

Говоря о становлении синонимических отношений в сфере общественно - политической лексики, необходимо отметить широкое распространение абсолютных синонимов. Последнее объясняется, прежде всего, стилистическими причинами, в первую очередь - желанием избежать повторов. Становление новых антонимических отношений можно проследить на примере слов сегрегация - десегрегация идеализировать - деидеологизировать, политизировать - деполитизировать, идеологизм - антиидеологизм [8, с. 61].

Наряду с активизацией образования: многокомпонентных устойчивых словосочетаний терминологического и потерминологического характера, свойственных публицистическому функциональному стилю современного русского языка (мирное сосуществование, порядка международной напряженности страны, силы быстрого развертывания, многонациональные силы.

Отмеченные процессы лексической неологизации тесно связаны с активизацией некоторых словообразовательных возможностей в сфере изучаемой лексики. Отметим некоторые из них.

1. Продолжается чрезвычайно активное пополнение словаря русского языка наших дней инновациями, образованными при помощи интернациональных (прежде всего греческого и латинского происхождения) аффиксов. Наиболее частотными являются ново - образования с аффиксами анти-, де-, интер-, макро-, микро-, мини-, ре-, суб-, супер- и др.: антиамериканизм, антитеррор, деэскалация, десегрегация, интерклуб, интерпол, макромир, максафера, микропартия, микрозавод, минитермоядерный, субконтинентальный, супершпион и др. Многочисленны образования с собственно русскими аффиксами без-(бес-), взаимно вне-, меж-, над-, полу-, про-, само-, сверх- и др.: безъядерный, взаимовыручка, внеземной, всепрощенчество, межгосударственный, наднациональный, полупромышленный, проимпериалистический, самоотдача, сверхмодный и др.

2. Наблюдается активизация в сфере изучаемой лексики через ступенчатого способа образования, который в современной русистике не подвергался еще специальному исследованию. Чаще всего с помощью данного способа производятся причастия и отглагольные существительные по образцу имеющих в языке типов, минуя глагольную ступень: бандитствующий, анархистствующий, американствующий, фашиствующий и др.; снегование, дождевание, железнение-, регионализация и др. В ряде случаев соответствующий глагол вообще отсутствует в современном русском языке, является как бы потенциальным.

3. Продолжают активно формироваться новые словообразовательные ряды: атлантизм, атлантист, атлантический, проатлантический, проатлантизм; сегрегация, сегрегированный, сегрегационистский, десегрегация, десегрегировать, десегрегированный; НАТО, натист, натовский, натоизация, натоизировать, натоизированный, по- натовски, антинатовский; пентагон, пентагоновец, пентагоновский, попен- тагоновски [7, с. 56].

Вследствие роста межкультурных контактов, а также в результате языковой интерференции политкорректная лексика постепенно проникает и в русский язык, в связи, с чем возникает объективная необходимость ее осмысления и адекватного перевода. Наряду с этим и в русском языке наблюдается процесс создания собственных общественно-политических политкорректных слов, которые могли бы заменить собой лексемы, ставшие неудобными или нежелательными по политическим, экономическим или этическим причинам

Литература:

1. Костомаров В. Г. Рус- [русский язык на газетной полосе. - М.: Изд-во МГУ, 1991, с. 51 и след.
2. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. - М.: Высшая школа, 1974, с. 50.
3. Панов М. В. О развитии русского языка в современном обществе. - Вопросы языкознания, 2006, № 3.
4. Протченко И. Ф. Учет динамики развития современной русской лексики в педагогических целях. - В кн.: Теория и практика преподавания русского языка и литературы: Доклады делегации на IV конгрессе МАПРЯЛ. М.: Русский язык, 2001, с. - 65.
5. Протченко И. Ф. Лексика и словообразование.-М.: Наука, 1975, с. 3-36.
6. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов. - М.: Сов. энциклопедия, 1991.
7. Новое в русской лексике: Словарные материалы-80. -М.: Русский язык, 1980.
8. Филин Ф. П., Иванов В. В. История русского языка и проблемы воспитания преподавателей-словесников.- В кн.: Русский язык: предмет изучения и средство воспитания.- Киев: Вища школа, 1981, с. 147.

АКТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЛЕКСИКЕ И СЛОВООБРАЗОВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются проблемы лингводидактической литературе последнего времени, в котором прочно утвердилась мысль о том, что одним из важнейших аспектов школьного преподавания русского языка, а также подготовки преподавателей-русистов «является изучение изменений, динамика развития современной русской лексики». Изучению процессов, протекающих на лексико-семантическом уровне современного русского языка, посвящена обширная литература. Однако, по мнению автора настоящей эти лексико-семантические процессы не являются в полном смысле новыми для русского языка наших дней, ибо многие из них отмечаются исследователями как активные уже в XIX в. и даже раньше.

Изложенный материал и его обобщение смогут оказать своеобразную практическую помощь в условиях обучения русскому языку вне языковой среды, в котором специфика развития лексики русского языка нашего времени состоит в активизации отдельных участков словаря и речевых средств.

Ключевые слова: лингводидактическая литература, динамика развития, активизировать, носителей языка, живое языковое употребление, неологизация, деловые связи, реакционные политические круги, общественно-политическая лексика, глагольная ступень.

ACTIVE PROCESSES IN VOCABULARY AND WORD FORMATION OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The article deals with the problems of linguodidactic literature of recent times, in which the idea that one of the most important aspects of the school teaching of the Russian language, as well as the training of Russian teachers "is the study of changes, the dynamics of the development of modern Russian vocabulary" is firmly established. Extensive literature is devoted to the study of processes occurring at the lexical-semantic level of the modern Russian language. However, in the opinion of the present author, these lexico-semantic processes are

not in the full sense new for the Russian language of our days, for many of them are noted by researchers as active already in the 19th century. and even earlier.

The presented material and its generalization can provide a kind of practical assistance in the conditions of teaching the Russian language outside the language environment, in which the specificity of the development of the vocabulary of the Russian language of our time consists in the activation of certain sections of the dictionary and speech means.

Key words: linguo-didactic literature, dynamics of development, activate, native speakers, living language use, neologization, business relations, reactionary political circles, socio-political vocabulary, verb level.

РАВАНДИ ФАЪОЛ ДАР ЛУГАТ ВА КАЛИМАСОЗИИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола проблемаҳои адабиёти лингводидактикии замонҳои охир сухан меравад, ки дар он ақидаи яке аз ҷиҳатҳои муҳими таълими забони русӣ дар мактабҳо, инчунин тайёр кардани муаллимони забони русӣ тадқиқи дигаргунӣҳо, динамикаи забони русӣ мебошад. Инкишофи лексикаи ҳозираи рус устуворона ба роҳ монда шудааст. Адабиёти васеъ ба омузиши протсессҳое бахшида шудааст, ки дар сатҳи лексика-семантикии забони ҳозираи рус ба амал меоянд. Аммо, ба назари муаллифи мақола, ин равандҳои лексика-семантикӣ барои омӯзиши забони русии замони мо ба маънои том нав нестанд, зеро бисёре аз онҳоро муҳаққиқон ҳамчун калимаҳои фаъол дар асри 19 қайд кардаанд.

Маводи пешниҳодшуда ва умумияти он дар шароити таълими забони русӣ берун аз муҳити забонӣ як навъ ёрии амалӣ расонда метавонад, ки дар он хусусияти инкишофи лексикаи забони русии замони мо аз фаъол кардани фаслҳои алоҳида аз лугат ва воситаҳои нутқ иборат аст.

Калидвожаҳо: адабиёти лингво-дидактикӣ, динамикаи рушд, фаъолсозӣ, забони модарӣ, истифодаи забони зинда, неологизатсия, муносибатҳои тичоратӣ, доираҳои сиёсии реакционӣ, лексикаи иҷтимоию сиёсӣ, сатҳи феъл.

Сведение об авторе: Кабилова Мадина Мухторовна- докторант (PhD) кафедры современного русского языка и общего языкознания факультета русской филологии ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова», Адрес: Республика Таджикистан, город Худжанд, e-mail: kobilova_madina@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Қобилова Мадина Мухторовна - докторанти (PhD) кафедраи забони муосири русӣ ва забоншиносии умумии факултети филологияи руси Муассисаи давлатии таълимии «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров», Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, почтаи электронӣ: kobilova_madina@gmail.com

Information about the author: Kabilova Madina Mukhtorovna - doctoral student (PhD) of the Department of Modern Russian Language and General Linguistics, Faculty of Russian Philology, State Educational Institution "KhSU named after academician B. Gafurov", Address: Republic of Tajikistan, Khujand city, e-mail: kobilova_madina@gmail.com

ТДУ: 070 (2-точ)
ТКТ:76 (2-точ)
Қ-88

ТАЪСИРИ ИСТИФОДАИ ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ БА ХУВИЯТИ ФАРҲАНӢ

Қурбонова Сайёра Абдутолибовна
докторанти PhD-и ихтисоси журналистикаи
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Хувияти фарҳангӣ ба маҷмуи шабеҳи ёддоштҳо, таассуротҳо, идеологияҳо, тасвирҳо, идиомаҳо, ихтироъҳо ва шуҳратпарастӣ дахл дорад, ки хувияти тамаддунии маҷмуи инсонро дар чаҳорҷӯби он чизе, ки аз пешрафтҳо медонад, бинобар динамизми дохилӣ ва қобилияти муошират ё доданаши нигоҳ медорад. Таъсири амиқи ВАО-и иҷтимоӣ ба хувияти фарҳангӣ моёи нигаронию доимист.

Шубҳае нест, ки гуногунии фарҳангҳо ба он таъсир мерасонад, ки фардҳо худ ва дигаронро чӣ гуна дарк мекунад ва инчунин чӣ гуна ҷойгир кардани манзилҳои худро ташкил медиҳанд. Чаҳорҷӯби фарҳангии фардҳо муҳим аст, зеро нобаробарии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, этникӣ, забонӣ ва маънавӣ метавонад ба ихтилофи фарҳангӣ ва шахсиятҳои номутаносиб мусоидат кунад. Дар маҷмуъ, шиносӣ бо хувияти фарҳангии одамон ва хусусиятҳои ба он алоқаманд муҳим аст ва барои расидан ба субот дар ҷомеаҳо мусбат инъикос мекунад. Ҳангоми баррасии вижагиҳои фарҳангӣ ёдоварӣ аз таҷрибаи фарҳангии афрод худдорӣ кардан ғайриимкон аст. Воҳӯрии иҷтимоӣ ҳам ба ҳолатҳои шахсӣ ва ҳам коллективӣ дахл дорад, ки хоси ҷамъомади шахсонӣ дорои эътиқод, ғояҳо, забонҳо, анъанаҳо ва меъёрҳои умумӣ мебошанд. Тағйироти ботинӣ дар доираи унсурҳои гуногуни иҷтимоӣ-фарҳангӣ ба амал меояд ва барои ташаккули шахсиятҳо қобилияти назаррас дорад [2, с. 83–92].

Агар ба мавзӯи хувияти фарҳангӣ дар фалсафаи арабӣ, африқоӣ ё Ховари Миёна нигоҳ кунем, паҷуҳишҳо дар ин бора каманд, аммо фалсафаи ғарбӣ ба ин масъала тавачҷуҳ мекунад, ки барои фард дар тули як давраи мушаххас худ ба таври тадриҷан шинохти он чӣ маъно дорад. Аз ин рӯ, чӣ гуна шахсияти инсон бо мурури замон идома меёбад, муҳимтарини ин масъалаҳоест, ки фалсафаи Ғарб таърихан ба онҳо тамаркуз кардааст. Гумон меравад, ки давомнокии идеяҳо, амалияҳо ва ёддоштҳо шахсиятро дар сатҳи шахсӣ намоёндагӣ мекунад. Дар ҳар сурат, ғояҳо дар муҳити иҷтимоӣ ташаккул меёбанд, ки одатан тавассути стандартҳои иҷтимоӣ миёнаравӣ карда мешаванд. Хувияти фарҳангӣ ба хислати фард дахл дорад, ки таҷрибаҳои мушаххас, иҷтимоӣ, қобилиятҳо, эътиқодҳо, ақидаҳо ва иттилоотро дар бар мегирад. Пас ӯ чӣ гуна одам аст? Мавқеи ӯ дар хона, кор, мактаб, донишгоҳ, ҷомеа ва миллат дар қадом ҷой қарор дорад? Гузашта аз ин, маънои дигари чунин истилоҳ ба мисли шахсият метавонад қисмҳои ошкор ва пинҳонии худ бошад, ки ба ташаккули хислати фард таъсир мерасонанд [5, с. 283–286].

Инҳо наҷод, ҷинс, тобеият ва қобилияти ҷисмонӣ ва равониро дар бар мегиранд. Омилҳои шахсият устувор нестанд ё пешбинишуда нестанд, балки онҳо ба нақшаи вақти мушаххас ва омодагӣ ба тағйирот воқуниш нишон медиҳанд. Дар натиҷа, хувияти бисёрфарҳангӣ ҳамчун омезиши бисёрҷониба ва ба ҳам алоқаманди синфҳои иҷтимоӣ, идиомаҳо, наслҳо, меъёрҳо, урфу одатҳо ва амалияҳо дида мешавад, ки тақрибан ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти мо ворид ва таъсир мерасонанд. Ҳар яке аз ин ченакҳо ба чӣ гуна қабул кардани одамон коинот ва эътиқоди шахсии онҳо таъсир мерасонад [3, с. 231].

Аз ин рӯ, фарҳанге, ки метавонад ҳамчун тарзи ҳаёти ҷомеа тавсиф карда шавад, аз ҷумла унсурҳои, ба монанди он ки одамон таваллуд ва маргро чӣ гуна мебинанд, як ҷузъи муҳими сохтори иҷтимоӣ мебошад. Фарҳанг зиёда аз 160 таърифи мантиқӣ дорад. Аз ин рӯ, муайян кардани фарҳанг ин қадар душвор аст, зеро ин мафҳум дорои бисёр маъноҳои гуногун аст. Аввалан, фарҳанг метавонад як ашёи иҷтимоӣ

бошад, ки ҳар як фард дар тули умри худ эҷод мекунад. Барои як истилоҳ ба монанди шахсият ҷаҳор таърифи шахсият вучуд дорад, аз ҷумла фарқиятҳои инфиродӣ, устуворӣ ва рафтори шахс ба амали ӯ. Баръакси ин, ҷузъҳои муштараки фарҳанг мансубият, ҷинс, дин, миллат, лаҳча, дониш, касб, замон, мансубият ва мавқеъро дар бар мегиранд. Ин категорияҳо дарки равшани хувияти фарҳангиро ба вучуд оварда, сохторҳои муайяни иҷтимоии фарҳангро нишон медиҳанд [1, с. 93–101].

Худбаҳодиҳӣ истилоҳест, ки барои тавсифи маҷмуи худбинии шахс истифода мешавад. Тағйирёбандаҳои тарбия, аз ҷумла маҷмуи ҳамсолон, васоити ахбори омма, оила ва муаллимон ба ташаккули худбаҳодиҳии баланд ё пасти шахс таъсир мерасонанд. Бо дарназардошти он ки ҷаҳони одами оддӣ дар замони ҳозира коҳиш ёфтааст, фаҳмидани ин падида мушкилтар аст [4, с. 61-72].

Вақте ки мо ҳаёти муосири худро баррасӣ мекунем, маълум мешавад, ки ВАО ҳамчун як платформаи хеле тавоно ба назар мерасад, ки ҷаҳорҷӯбаи арзишҳо, усули тафаккур ва нуқтаи назари моро ба ҳаёт муайян кардааст. Имрӯз ВАО на танҳо як воситаи иртибот будан ба ҷомеа ҳамчун воситаи тавоноии таъсиррасонӣ ба ҷомеаҳо хизмат мекунад. Бешубҳа, васоити ахбори омма дар айни замон, дар амалиёти фарҳангсозӣ нақши муҳим мебозанд.

Рушди муосири технологӣ самтҳои нави виртуалии мутақобиларо ба вучуд овард, ки дар натиҷаи таҳаввулоти технологӣ, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ муаррифӣ мешаванд, воқеиятро ба доираҳои пур аз таҳаввулоти рӯзмарра табдил додаанд, ки сарфи назар аз масофаҳо имкони муоширати васеъ ва шохдорро фароҳам овардаанд. Фарҳангест, ки аз фарҳанги ҷомеаи суннатӣ, ки бар урфу одатҳо асос ёфтааст, ки дар он технологияҳои коммуникатсионӣ ва интиқоли иттилоот рукни муҳими бунёди низоми иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии инсонӣ ба ҳисоб мераванд дар марҳилаҳои аввал, аз ҷумла кишоварзӣ, саноатӣ ва информатика таҳия шудааст [7].

Ҳамин тавр, шабакаҳои иҷтимоӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва инсонӣ нақши калидӣ дошта, дар ҳаёти ҳаррӯза интишори хабарҳои фаврӣ, паёмакҳо, видеоклипоҳо ва иттилооти мухталифи мавриди тавачҷуҳи инсонро бозида, ба густариши фаровони корбурди он мусоидат карданд, аз ҷумла. Facebook, Twitter ва YouTube (Rabeh, 2010). Ин шабакаҳо инчунин фазои эҷоди шахсияти инфиродӣ ва намоиши худро дар фазои ҷамъиятӣ муаррифӣ мекунанд. Онҳо равзанае мебошанд, ки тавассути он афроде, ки аз онҳо истифода мебаранд, тавассути худ портретҳои худро, ки дар саҳифаҳои шахсии худ нашр мекунанд ё тавассути нақл кардани далелҳои ҳаёти худ ҳамарӯза ҷаҳони субъективии дигаронро мебинанд [6]. Ин бархӯрд байни ҷаҳони субъективии фард ва ҷаҳони ҷамъиятии берунии дигарон боиси таҷдиди меъёрҳои фарҳангии мегардад, ки шахсияти фардҳоро муайян мекунанд ва аз ин рӯ, ҳар миллат бояд дар партави паҳншавӣ хувияти худро ҳифз кунад. ҷаҳонишавии коммуникативӣ, бо омӯхтани фарҳангҳои дигар бо нигоҳ доштани гуногунандешии фарҳангӣ дар ҷаҳорҷӯби мувозинат ва ҳамгироӣ, барои дастгирии хувияти миллии ва барқарор кардани авлавияти он [8]. Дар ин замина, ин пажӯҳиш кӯшиш мекунад, ки таъсири истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ба баъзе ҷузъҳои хувияти фарҳангии мардуми шаҳр муайян карда шавад.

Воситаҳои иртибот дар солҳои охир дар натиҷаи пешрафти илм ва инқилоби технологӣ афзоиш ёфтаанд ва инқилоби интернетӣ барҷастатарин зуҳури технологияест, ки ба далели озодӣ ва қобилияти эҷоди он аз ҳама воситаҳои дигари иртибот бартарӣ дорад. Ҷаҳони маҷозӣ, ки дар он фард худро бароҳат ҳис мекунад ва бо дигарон муошират мекунад ва аз ин рӯ, он дар рафтори афрод нақши бунёдӣ шудааст. Фоизи корбарони интернет дар ҷаҳон афзоиш ёфтааст.

Гутан ба маврид аст, ки муайян кардани таъсири истифодаи респондент аз шабакаҳои иҷтимоӣ ба шахсияти фарҳангии онҳо бо ҷузъҳои зерини он: забон ва усули муколама, иштироки ҷомеа, мансубият, эҳтироми вақт, озодӣ ва муттаҳидии оила. Ҳар як ҷузъ панҷ изҳоротро дар бар мегирад, ки мундариҷаи онро инъикос мекунанд.

Барои муайян намудани таъсири истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ба хувияти фарҳангӣ, як қатор зерҳадафҳо таҳия шудаанд, ки инҳоянд:

- Муайян кардани хусусиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва коммуникатсионӣ дар соҳаи тадқиқот.

- Муайян кардани сабабҳои истифодаи мусоҳибон аз шабакаҳои иҷтимоӣ.

- Муайян кардани истифодаи мусоҳибон аз васоити ахбори иҷтимоӣ ба чузъҳои хувияти фарҳангии онҳо (забон ва усули муколама, иштироки чомеа, мансубият, эҳтироми вақт, озодӣ ва муттаҳидии оила) таъсир мерасонад.

- Муайян кардани робитаи байни баъзе аз хусусиятҳои зерини иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва коммуникатсионӣ: синну сол, ҷинс, вазъи таҳсилот, вазъи оилавӣ, шумораи аъзоёни оила, шугъл, даромади моҳонаи оила, шумораи солҳои истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, шумора, соатҳои истифодаи ҳамарӯзаи шабакаҳои иҷтимоӣ, шумори сомонаҳои истифодашуда дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ниҳоят василаи дастрасӣ ба шабакаҳои иҷтимоӣ ва дараҷаи тағйири шахсияти фарҳангии онҳо.

- Муайян кардани саҳми нисбии тағйирёбандаҳои мустақили омӯхташуда дар шарҳи тафовути умумии дараҷаи тағйирёбии шахсияти фарҳангии посухдихандагон.

- Муайян кардани ҷиҳатҳои мусбӣ ва нуқсонҳои истифодаи васоити ахбори иҷтимоӣ, мувофиқи андешаҳои мусоҳибон.

Оилаи муосир ба фишорҳои зиёде дучор мешавад, ки дидгоҳҳо ва сиёсатҳои нави фарҳангӣ ва иҷтимоиро тақозо мекунад, ки бо талаботи ин фанноварӣ ва қобилияти таҳмил кардани худ ба чомеа бо василаҳои ҷалб ва васвасаи ҷилавгирӣ аз муқовимат ва васвасаи онро дорад. ки ба сохти фарҳангӣ иҷтимоӣ, системаи арзишҳо ворид шуда, бо мақсади иваз намудани арзишҳои бегона дар чомеа ва намунаҳои рафтор заиф гардондани он кор кунанд.

Новобаста аз он, ки мо аҳамияти воситаҳои технологияи муосирро эътироф мекунем ё андозаи аҳамияти онҳоро нодида мегирем, мо наметавонем тағйиротеро, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо аз ин воситаҳо ба амал меояд, аз ҷумла ин тағйироти ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти инсон сарфи назар кунем. Аз ба даст овардани малакаҳо, худомӯзӣ, назорати манбаъҳои иттилоотӣ, тағйир додани муносибатҳои иҷтимоӣ ва таъсир расонидан ба арзиш.

Муҳимияти истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ба хувияти фарҳангиро метавон дар нуқтаҳои зерин ҷамъбаст кард:

- Он як мавзӯи муҳимеро баррасӣ мекунад, ки бо тағйирот ва рушди босуръат дар он ҷизе, ки пешниҳод мекунад ва масъалаҳои марбут ба арзишҳо, стандартҳо ва рафтори чомеа хос аст.

- Чомеа бояд огоҳии худро дар бораи хатарҳои ин технология, баҳусус дар партави таблиғоти бадқасдона ва тақлиди кӯр-кӯрона баланд бардорад.

- Муаррифии як таҳқиқоти илмӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва таъсири он ба ҳифзи хувияти фарҳангӣ дар шаҳри Кӯлоб, соҳае, ки дар он таҳқиқоти зиёд вучуд надорад.

- Муаррифии як таҳқиқоти илмӣ ВАО, ки таҳқиқоти қаблӣро тақвият медиҳад ва тавассути илова кардани як масъалаи тадқиқотӣ ва таҷрибаи нав дар омӯзиш ва таҳлил, баҳусус дар робита ба мавзӯи муҳими монанди ин саҳм мегузорад.

- Бо назардошти натиҷаҳои таҳқиқот метавон чораҳоеро таҳия кард, ки тавассути онҳо одамоне метавонанд истифодаи васоити ахбори оммаро, агар он ба ғояҳо ва арзишҳои онҳо таъсири манфӣ расонанд, баҳо диҳад.

Адабиёт:

1. Муҳаммад З. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба хувияти фарҳангии афрод ва мардумон. [Матн] / З.Муҳаммад. – Acad Soc Hum Stud, 2010 4 (5): 93–101.

2. Джуринский А.Н. Таҳсилоти муқоисавӣ. Интернационализатсияи таҳсилоти олии ҷаҳони муосир, (Маҷмуаи мақолаҳои конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ) . [Матн] / А.Н. Джуринский Педагогика, 2014 3, саҳ.83–92

3. Гейтс Б. Информатика пас аз Интернет-роҳ ба оянда» (тарҷ: AA-S Radwan). [Матн] / Б. Гейтс Ҷаҳони дониш, Кувайт, 1998 саҳ. 231

4. Lully H. Фарҳанги рақамӣ дар байни ҷавонон. Н. Lully J Humanit Soc Sci 2017 29 (5): 61-72
5. Попов А.В. Санҷиш ҳамчун усули назорати сифати дониши донишҷӯён асарҳои Донишгоҳи давлатии фарҳанг ва санъати Санкт-Петербург, А.В. Попов Санкт-Петербург, ҷ. 20, 2013 саҳ. 283–286
6. Самойлова В.А., Торронен М. Имконият додани кори иҷтимоӣ: Тадқиқот ва амалия, Маркази таълими давомдори Палмения, В.А., Самойлова, М.Торронен Донишгоҳи Хелсинки, шӯъбаи Котка, 2013 Корјувә Оу. <https://www.researchgate.net/publication/283731631>
7. Воронина О.А. Афкори фалсафӣ, ҷилди 7 <https://nbpublish.com> -Veltri NF, Elgarah W (2009) Нақши фарқиятҳои фарҳангии милли дар қабули корбарони шабакаи иҷтимоӣ
8. Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 [Матн]: қарори Ҳукумати ҶТ. – Душанбе. – 9.02 2016. – №9. – 70 с.

ТАЪСИРИ ИСТИФОДАИ ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ БА ХУВИЯТИ ФАРҲАНӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан атрофи шабакаҳои иҷтимоӣ, маводҳои омода ва тариқи ин шабакаҳо паҳнгардида, ҳамчунин дар бораи хувияти фарҳангӣ ва таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба онҳо меравад.

Муаллиф дар мақолааш кӯшидааст, ки он масъалаҳоро, ки марбут ба хувияти фарҳангии шахс ҳастанд мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Бояд қайд кард, ки бо овардани иқтибосҳо аз муҳаққиқон дар самти фарҳанг ва хувияти милли муаллиф тавонистааст, ки ба ин масъала аз дидгоҳи ҳеш баҳогузори намуда, моҳияти масъаларо то як андоза кушода диҳад.

Тавре ки муаллиф қайд мекунад воситаҳои иртибот дар солҳои охир дар натиҷаи пешрафти илм ва инқилоби технологӣ афзоиш ёфтаанд ва инқилоби интернетӣ барҷастатарин зуҳури технологияест, ки ба далели озодӣ ва қобилияти эҷодии он аз ҳама воситаҳои дигари иртибот бартарӣ дорад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, хувият, таъсир, муошират, меъёр, анъана, забон, далел, озодӣ, қобилият, эҷод, восита, натиҷа.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА КУЛЬТУРНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ

В этой статье рассказывается о социальных сетях, подготовленных материалах и способах распространения этих сетей, а также о культурной идентичности и влиянии на них социальных сетей.

В своей статье автор попытался обсудить те вопросы, которые касаются культурной идентичности человека. Следует отметить, что, цитируя исследователей в области культуры и национального самосознания, автор смог со своей точки зрения оценить данный вопрос и в какой-то степени раскрыть суть вопроса.

Как отмечает автор, средства коммуникации увеличились в последние годы в результате прогресса науки и технологической революции, а интернет-революция является наиболее ярким проявлением технологии, которая благодаря своей свободе и творческим способностям превосходит все другие средства связи.

Ключевые слова: культура, идентичность, влияние, общение, норма, традиция, язык, факт, свобода, способность, творчество, средство, результат.

IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON CULTURAL IDENTITY

This article talks about social media, the materials produced and how these networks are disseminated, as well as cultural identities and the impact of social media on them.

In his article, the author tried to discuss those issues that relate to the cultural identity of a person. It should be noted that, citing researchers in the field of culture and national

identity, the author was able to assess this issue from his point of view and to some extent reveal the essence of the issue.

As the author notes, the means of communication have increased in recent years as a result of the progress of science and the technological revolution, and the Internet revolution is the most striking manifestation of a technology that, due to its freedom and creativity, surpasses all other means of communication.

Key words: culture, identity, influence, communication, norm, tradition, language, fact, freedom, ability, creativity, means, result.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Сайёра Абдутолибовна докторанти (PhD)-и соли дуюми ихтисоси рӯзноманигорӣ, кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Тел: 988 29 05 96

Сведения об авторе: Курбанова Сайёра Абдутолибовна – докторант (PhD)-и второго курса по специальности журналистика факультета журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова-16. Тел: 988 29 05 96

Information about the author: Kurbanova Sayora Abdutalibovna - doctoral student (PhD) - and the second year in journalism at the Faculty of Journalism of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street-16. Tel: 988 29 05 96

УДК-81.27+81.374.822
М-62

ТЕРМИНЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мохшарифи Ё.В., соискатель
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Система высшего образования в Республики Таджикистан переживает серьёзные изменения, начиная от структуры высшего учебного заведения и заканчивая новым требованиям, предъявляемым современным обществом к выпускникам вузов. Большую трудность представляет не только продолжительный процесс перехода системы обучения в условиях новой образовательной парадигмы, но и требования, предъявляемые к таджикскому высшему образованию в связи с подписанием декларации о вхождении в Болонский Процесс. Именно это событие стало своеобразной вехой для формирования новой терминосистемы в области высшего образования. Появились новые учебные дисциплины, новые реалии учебного процесса, включая систему оценок, а также требования, предъявляемые к будущим бакалаврам и магистрам и т.д.:

- специалитет – тахассусӣ;
- магистратура – магистратура;
- бакалавриат – бакалавр;
- бизнес-планирование в землеустройстве (учебная дисциплина) – банакшагирии тичорат дар идоракунии замин;
- управленческий консалтинг – машварати идоракунии;
- маркетинг территорий – ҳавзаи маркетингӣ (тичоратӣ);
- количество кредитов – шумораи кредитҳо;
- проблемы глобализирующегося мире (специализация магистратуры) и др. – проблемаҳои ҷаҳонишавӣ. (ихтисоси магистратура)

Прагматика общения оказывается одним из факторов, формирующих терминосистему. В связи с тем, что термины используются не только в письменной, но и в устной речи, прагматика общения напрямую связана с определенным кругом пользователей терминологии, и, следовательно, функциональная стилистика играет здесь ведущую роль. Преподаватель вуза использует разный научный под стиль при написании научной статьи в журналы, чтении лекций первокурсникам и магистрантам, а также при общении аспирантами, где он выступает в качестве научного руководителя. Использование узкоспециальных терминов может быть с успехом заменено на лексику общелитературного языка, если этому преподавателю требуется донести информацию о том или ином научном понятии в популярных печатных изданиях и справочниках, в интервью для газеты, радио и телевидения, а также для веб-сайтов вузов. Наличие синонимичных пар терминов доказывает возможность успешного функционирования прагматики общения как экстралингвистического фактора в терминообразовании. Приведем примеры:

- дифференция – различие – фарқият;
- дефиниция – определение – муаянкунӣ;
- вербальные – языковые – забонӣ;
- бенефактивность – выгода – фойда;
- интенция – намерение – ният кардан;
- реквестив – просьба – хошиш;
- опция – вариант, выбор – вариант, итиҳоб.

Как справедливо отмечает Б. Дресслер, сокращенные варианты терминов в устной и письменной речи, используемые в целях экономии языковых средств, также являются свидетельством того, что прагматические отношения следует относить к экстралингвистическим факторам формирования терминосистем [Дресслер 2011]. Примеры использования сокращений терминов:

- Министерство образования и науки – Минобрнауки;
- государственный стандарт – госстандарт;
- высшее учебное заведение – вуз; муассисаи олиии таълимӣ;
- научно-исследовательская работа студентов – НИРС;
- дополнительное профессиональное образование – ДПО;
- European Higher Education Area – EHEA
- European Research Area – ERA
- European Credit Transfer and Accumulation System – ECTS
- European Network for Quality Assurance in Higher Education – ENQAHE
- Cross-College Advising Service – CCAS
- Free Application for Federal Student Aid – FAFSA.
- ✓ вазорати маориф ва илм – ВМИ;
- ✓ стандартҳои давлатӣ – СД;
- ✓ муассисаи олиии таълимӣ – МОТ;
- ✓ кори татқиқотии донишҷӯён – КТД;
- ✓ маълумоти иловагии касбӣ – МИК.

Таким образом, терминосистемы высшего образования в русском, таджикском и английском языках формируются с учетом лингвистических и экстралингвистических факторов, многие из которых отражают состояние словарного фонда русского таджикского и английского общелитературных языков.

Термины высшего образования в аспекте переводоведения в таджикском, русском и английском языках основной проблемой на пути к достижению гармонизации русскоязычной и английской терминосистем высшего образования является проблема переводимости.

Специфика перевода терминов заключается в сохранении содержательной точности единиц исходного языка (далее – ИЯ), обеспечении абсолютной идентичности

понятий, выражаемых терминами ИЯ и переводного языка (далее – ПЯ). Чтобы перевести тот или иной термин с исходного языка на язык перевода, нужно четко понять его семантику, соотношение содержания и формы с оригиналом, правильно осуществить выбор среди множества вариантов, имеющих в ПЯ.

Семантика, заключается в слове, является важнейшим компонентом переводческой эквивалентности (термин был выведен Ю. Найдой – см. 1969). Однако в теории Ю. Найды не были приняты во внимание некоторые существенные проблемы, а именно: динамические изменения в языке, а также ряд культурологических факторов, что обусловило дальнейшее развитие этой концепции и отражено в многочисленных исследованиях сторонников лингвокультурологического подхода к переводу (А. Попович, А. Lefevere, G. Toury, J. House, P. Newmark, Г.И. Богин, Н.Л. Галева, Н.Ф. Крюкова, А.А. Богатырев, В.М. Жигалина, Н.В. Павлова и др.). В таджикской переводческой школе понятие эквивалентность определяется как «равноценность текстов оригинала и перевода», при этом адекватность, тождественность и равноценность выступают как синонимичные понятия [Основные понятия...2010, с. 220-221] (Турсунов Ф. [2016]; Джаматов С. [2019]). По А.Д. Швейцеру, достижение коммуникативной эквивалентности является основной задачей переводчика [Швейцер, 1988]. Многие отечественные ученые подчеркивают, что адекватный перевод должен быть выполнен на определенном уровне эквивалентности, поскольку каждый конкретный случай подразумевает свой уровень эквивалентности [Бархударов, 2008].

На сегодняшний день для адекватного перевода терминов необходимым условием является достижение прагматической эквивалентности, которая является «неотъемлемой частью эквивалентности вообще и управляет всеми другими уровнями, охватывая коммуникативный эффект и установку адресанта» (Карповская 2011), [76, 98]. Прагматическая эквивалентность напрямую связана с межкультурной коммуникативной компетенцией переводчика. Ее содержательная часть охватывает, но не ограничивается такими составляющими, как:

✓ знание об основных параметрах культур, типах социокультурных отношений, иерархии ценностей в лингвокультурах, особенностях менталитета, различиях в системе мировоззрений – дониш дар бораи параметрҳои асосии фарҳанго, намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, иерархияи арзишҳо дар фарҳангҳои забонӣ, хусусиятҳои менталитетӣ, тафовут дар системаи ҷаҳонбинӣ;

✓ умение правильно интерпретировать коммуникативное поведение представителей разных лингвокультур, исходя из различий в языковом и коммуникативном сознании, выявлять сходства и различия в коммуникации с помощью наблюдения – қобилияти дуруст шарҳ додани рафтори коммуникативии намоёндагони фарҳангҳои забоншиносии гуногун дар асоси тафовут дар шуури забонӣ ва коммуникативӣ, муаян кардани шабоҳат ва фарқиятҳои муошират тавассути мушоҳида;

✓ наличие определенных личностных качеств, таких как: открытость, толерантность и эмпатия к представителям других культур. – мавҷудияти сифатҳои муаяни шахсӣ, аз қабилӣ: ошкоро, таҳаммулпазирӣ ва ҳамдардӣ нисбат ба намоёндагони фарҳангҳои дигар.

Безусловно эффективность перевода возможна только при условии синтеза межкультурной коммуникативной и переводческой компетенций, которая предлагает наличие необходимых языковых и фоновых знаний, представления о лакунах в ИЯ и ПЯ, умения правильно оперировать знаниями о грамматических, лексических, синтаксических, лингвокультурологических различиях в ИЯ и ПЯ, стремление переводчика к постоянному совершенствованию, переключение внимания, способность переводить с учетом прагматики адресата. Как пишет известный немецкий лингвист и переводовед О. Каде, «тождественность кодов отправителя и получателя является элементарным условием успешной коммуникации» (Каде 1978), [70, 71] , (Саъдуллоева 2022).

Проблема отсутствия терминоединицы с равнозначным кодом в языке перевода напрямую связана с национально-культурной спецификой лингвокультуры-носителем ПЯ. Лингвокультурологические теории эквивалентности рассматривались многими зарубежными учеными (Ю. Найда, М.А.К. Хэллидей, Дж. Кэтфорд, Дж. Хаус, А. Лефеве и мн.др.); основная мысль, содержащаяся в трудах этих учёных заключается в том, что значительное влияние на перевод оказывают как языковые, так и социокультурные факторы. Широкий подход к эквивалентности необходим, поскольку он обеспечивает необходимую вариативность перевода, поскольку лакуарность языковых единиц в ИЯ и ПЯ, а также отсутствие определенных концептов в лингвокультурах и их разное содержание требует от переводчика свободы действий. По Л.Н. Луньковой, «неизбежные семантические потери и трансформации при переводе могут быть успешно восстановлены только с помощью компенсации лакун, которая является единственным способом элиминирования с максимально возможным сохранением оригинальной семантики» (Лунькова 2011), [110,32]. Как верно заметил А. Лефеве, фактически переводчику необходимо «переписать» текст [Lefever 1992]. «Переписывание» (rewriting) по А. Лефеве, означает адаптацию текста для того, чтобы он органично входил в идеологические и культурные рамки текста, следовательно, как справедливо отмечает А.В. Горпинюк, «переписывание и натурализацию следует считать синонимическими понятиями» (Горпинюк 2007), [73,172].

Проблема подбора эквивалентного термина в ПЯ, как способ «перекодификации», занимает ученых на протяжении нескольких десятков лет. Одним из первых трудов, отражающих системный подход к проблемам перевода, стала монография Э.Ф. Скороходько, в которой предлагается методика межъязыкового сопоставления терминов и рассматриваются приемы перевода «неизвестных терминов» [Скороходько 1963]. Впоследствии эта методика получила развитие в трудах многих переводоведов. Трудно не согласиться с мнением С.В. Гринева, который говорит о необходимости использования единой системы понятий носителями ИЯ и ПЯ, поскольку именно такой шаг обеспечит тождественность кодирования понятий (Гринёв 1993), [43,19].

Помимо обозначенной проблемой передачи тождественного семантического значения, в русской и английской терминосистемах имеются расхождения в морфемном, синтаксическом и грамматическом уровнях языка. По данным О.В. Довбыш, исследовавшей лексический состав и морфемно-синтаксическую структуру финансовых терминов в русском и английском языках, идентичные составные термины ИЯ и ПЯ составляют лишь 18,4% от всех составных терминов [Довбыш 2003]. Принципиальное различие в морфологической парадигме, по О.В. Довбыш, объясняет, почему абсолютное грамматическое тождество при переводе терминов невозможно. Добавим, что эти расхождения объясняются также различиями в морфологической типологии языков (русский язык является синтетическим, в английский – аналитическим).

Другой проблемой переводимости является наличие без эквивалентных терминов в русском и английском языках, например, лексема тьютор в русской терминосистеме, которая утратила первоначальное значение исходного (английского) языка.

В американской терминосистеме – tutor – 1) a teacher in college or university, преподаватель колледжа или университета; 2) someone who gives private lesson in a particular subject. – тот, кто дает частные уроки по определенному предмету. – кесе ки аз фанни муайян дарсҳои хусусӣ медиҳад. В английской терминосистеме – **tutor – a teacher who works with one student or a small group, either at a British or university or in the home of child** – учитель, который работает с одним студентом или с мало числительной группой студентов или работает с ребёнком на дому. – муаллиме, ки ёбо як хонанда ё як гуруҳи хурди донишҷӯён кор мекунад ё дар хона бо кӯдак кор мекунад.

Для русской терминосистемы не существует определенной дефиниции этого слова, поскольку данный термин все еще является неологизмом. Однако несколько лет

назад приказом Минздрав соцразвития эта должность была впервые введена в систему российского образования и под раздумывает, что на эту должность принимается специалист, который выполняет функции организатора учебной деятельности, консультанта студентов по разработке индивидуальные программы, а также наставника. На практике тьютор в системе российского образования выполняет функции методиста и администратора, причем его главной должностной обязанностью является оформление ведомостей об успеваемости и составление отчетов об успевающих и неуспевающих студентах. Таким образом, термин **тьютор** не является эквивалентом английской лексеме **tutor**.

Важно упомянуть, что в английской терминосистеме существуют некоторые термины, перевод которых часто бывает ошибочным вследствие восприятия их в русском коммуникативном сознании как интернационализмов. К таким словам следует отнести *discipline, faculty, auditorium, academic, scholar, actual* (применительно к лексеме *problem*) и т.д. Такие лексемы, наряду с без эквивалентными единицами, на наш взгляд, должны также войти в состав англо-русского глоссария терминов высшего образования как так называемые ложные друзья переводчика.

В западной и отечественной традициях переводоведения существуют расхождения в методах перевода терминов, которым присущи специфические коннотации соответствующего иностранного языка. Иностранные переводоведы используют метод подбора функционального эквивалента, свойственного языковым и культурным традициям страны (*cultural / functional equivalent*), пословный (буквальный) перевод (*translating word by word*), заимствование – транскрибирование (*transcribing*), а также создание неологизмов (*neologising*). Некоторые термины копируются в первоначальном виде, без перевода, либо потому, что англоязычный вариант оказывается более распространенным, либо перевод по каким – либо причинам осуществить невозможно. Нередко термины остаются без перевода в связи с тем, что в русскоязычной информационной культуре до сих пор не существует данного явления.

Несмотря на то, что данный способ применяется при переводе сложных терминов или словосочетаний, на наш взгляд, его использование часто бывает неоправданно и обусловлено желанием «украсить» текст неологизмами иностранного происхождения. Как уже отмечалось, такие термины, как суггестив – таклифкунанда, бенефактивность – фяолияти фойдаовар, облигаторность – хатми и т.д. могут быть успешно заменены на соответствующие эквивалентные термины русской терминосистемы. Однако существует ряд терминов, где калькирование оправданно, поскольку оно обусловлено тенденцией к языковой экономии: 60 некоторые эквиваленты в русском языке при переводе образуют термины, состоящие от 3 до 6 слов, например *tuning* – создание согласованных условий организации структур высшего образования в Европе.

Использование пословного перевода термина ИЯ (известного как калькирование) должно быть оправдано необходимостью применения, невозможностью использовать иные переводческие приемы. Согласимся с мнением А.Г. Анисимовой, которая указывает на то, что калькирование, так же, как и бес переводное заимствование, «не всегда раскрывает для читателя значение переводимого слова или словосочетания» (Анисимова 2002), [5, 141]. Это объясняется тем, что сложные и составные слова и устойчивые словосочетания, «нередко имеют значение, не равное сумме значений их компонентов; значение всего лексического образования в целом может остаться нераскрытым» [там же]. Примеры терминов высшего образования в русской терминосистеме, которые были переведены этим методом на таджикский язык:

- институциональная экономика (*institutional economics*) – иктисоди институтсионалӣ;
- проектирование гостиничной деятельности (*the design of the hotel business*) – банақшагирии бизнеси меҳмонхона, таҳрезии меҳмонхона;
- лидерство (*leadership*) – роҳбарӣ;
- обучение в течение жизни (*lifelong learning*) – омӯзиши якумрӣ;

Нередко встречаются термины-гибриды, которые были переведены с помощью бес переводного заимствования и калькирования:

- конвергенция систем высшего образования (higher education systems convergence) – конвергенсияи системаҳои мхлумоти олий;
- управленческий консалтинг (managerial consulting) – машварати идоракуни;
- дескрипторы циклов (cycles descriptors) и т.д. – тавсифкунандагони давра ва ғайраҳо.

Трансформационный перевод используется в тех случаях, когда изменяется смысловая структура английского слова или его внутренняя форма, а также метод подбора аналогичных терминов, чаще всего – ближайших по значению моно-лексемных соответствий, существующих в русской терминосистеме, например:

- государственное муниципальное управление – public administration – идораи давлатии коммуналий;
- работа с литературой и оформление рукописей – preparation of course papers and thesis – кор бо адабиёт ва ороиши дастнависҳо;
- высшая математика – further mathematics – математикаи олий;

В данных примерах мы наблюдаем контекстуальную зависимость значения терминов, семантика которых может иметь существенные различия в языке оригинала или перевода. Так, например, целью курса «Работа с литературой и оформление рукописей» является обучение студентов правильно составлять и оформлять и курсовые и дипломные работы, поэтому перевод на английский язык является косвенным и обладает содержательной компонентой учебного курса. На наш взгляд, из всех словарных дефиниций слова оформление в английском словаре наиболее нейтральное и максимально приближенной к контексту является лексема preparation. Примерами трансформационного перевода являются также термины академическая задолженность (missed assignment), связи с общественностью (public relations) и т.д. (Джамshedов П. 2018) [с -21].

Описательный перевод представляет собой раскрытие значения термина при помощи развернутого определения или описания. Ввиду того, что интерпретирующий перевод терминов обычно оказывается весьма громозким, он используется крайне редко (employability – профессиональная подготовленность к рынку труда – омодаии касбӣ ба бозори меҳнат). Принцип экономии языковых средств является приоритетным и естественным приемом для перевода монолексемных терминов, однако иногда применяется описательный перевод при переводе текстов.

Литература:

1. Дресслер Б. Формирование и эволюция терминологии предметной области Высшее и послевузовское профессиональное образование : когнитивно-деривационный и социокультурный аспекты: на материале русского и немецкого языков: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. / Дресслер Бригитте – Краснодар 2011.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов.- М.: Изд-во ЛКИ 2008.
3. Карповская, Н.В. К вопросу о проблеме прагматической эквивалентности в переводе / Н.В. Карповская // Вестник РУДН – Сер.: «Лингвистика». – 2011. – № 4.
4. Каде О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации / О. Каде Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978.
5. Лунькова, Л.Н. Интертекстуальность художественного текста: оригинал и перевод: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 2011.
6. Мамадназаров А. Лугати англисӣ-тоҷикӣ / Душанбе, 2019.
7. Джамshedов П. Методика работы над научный исследование. / Душанбе 2018 – 86с.
8. Гринёв, С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринёв – М.: Московский лицей, 1993.

9. Довбыш О.В. Английская финансовая терминология и проблемы ее перевода на русский язык (На материале годовых финансовых отчетов зарубежных компаний): дис. ... канд.филол.наук: 10.02.20. / Довбыш Ольга Валерьевна. – М., 2003. – 186с.

10. Анисимова А.Г. К вопросу о переводе терминов гуманитарных наук / А.Г. Анисимова // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов – М.: МАКС ПРЕСС, 2002 – Вып. 21.

ТЕРМИНЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Основной проблемой при работе над гармонизацией русскоязычных и английских терминосистем высшего учебного заведения становится проблема переводоведения.

Несмотря на то, что данный способ применяется при переводе с ложных терминов или словосочетаний, на наш взгляд, его использование часто бывает неоправданно и обусловлено желанием «украсить» текст неологизмами иностранного происхождения.

Ключевые слова: термин, гармонизация, аспект, сложные термины, основное проблема, неологизмы.

ИСЛОҲОТИ ТАҲСЛОТИ ОЛИИ ЧАНБАҲОИ ТАРЧУМОНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Ислоҳоти таҳсилоти олий оид ба чанбаи тарҷумонӣ дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ масъалаи асосӣ дар роҳи ноил шудан ба ҳамоҳангсозии системаҳои истилоҳоти русӣ ва англисии мактабҳои олий мушкilotи тарҷума мебошад.

Сарфи назар аз он ки ин усул хангоми тарҷумаи истилоҳу ибораҳои мураккаб истифода мешавд, ба назари мо қорбурди он аксаран беасос буда аз хоҳиши «зиннат» додани матн бо неологизмҳои пайдоиши бегона вобаста аст.

Калидвожаҳо: ислоҳот, ҳамоҳангсозӣ, ҷиҳат, ислоҳотҳои мураккаб, масъалаҳои асосӣ, неологизмҳо.

TERMS OF HIGHER EDUCATION AT THE ASPECTS FOR TRANSLATION IN TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Terms of higher education in the aspect of translation studies in Tajik, Russian and English languages. The main on the way to achieving harmonization of Russian and English terminological systems of higher education is the problem of translatability.

Despite the fact that is method is used when translating complex terms or phrases, in our opinion, its use is often unjustified and is due to the desire to “decorate” the text with neologisms of foreign origin.

Key words: term, harmonization, aspect, complex terms, main problem, neologisms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мохшарифи Ёқубӣ Вализода– ассистенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова 16.

Сведения об авторе: Мохшарифи Ёқуби Вализода – ассистент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16.

Information about the author: Mosharifi Yokubi Valizoda– assistant of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16.

НАЗАРИЯИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Пулодова Ш.Х., докторанти PhD-и
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар забони англисӣ дар заминаи фразеология ва махсусиятҳои он таҳқиқоти зиёд сураат гирифтааст. Чунонки ёдовар шудем, фразеология бо фарҳанг алоқаи зич дошта, ҳамеша диққати олимони забоншиносро ба худ ҷалб кардааст. Масъалаи омӯзиши воҳидҳои фразеологии забон дар осори В.В. Виноградов, Л.П. Смит, Е.В. Иванова, И.В. Арнольд, А.В. Кунин, У. Вайнрайх, И.Р. Гальперин, Р.Н. Попов ва бисёр забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ баррасӣ шудааст.

Фразеологизмҳо он қабати забонро ифода мекунанд, ки дар он хиради халқ бевосита мутамарказ шудааст, натиҷаи тамоми таҷрибаи маданияи халқ. Фразеологизмҳо дар аксарияти мутлақи худ дар нутқи халқ пайдо мешаванд. Мазмуни ботинии онҳо ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти одамон: муносибатҳои байни онҳо, таассурот ва ҳиссиёти ҳаётии одам, рақобат, таҷриба, маҳкумкунӣ, ҷазо ва ғайраро ифода мекунад. Маҷмуи воҳидҳои фразеологии дорои хусусият ва сохтори гуногунтаркиби фразеологии забонро ташкил медиҳанд. Бо вучуди ба кадри кифоя қор карда баромадани масъалаҳои воҳидҳои фразеологӣ то ҳол таърифи ягонаи воҳидҳои фразеологӣ тартиб дода нашудааст.

Инак, А.В. Кунин воҳидҳои фразеологии забони англисиро дар осори худ омӯхта, ба онҳо чунин таъриф медиҳад: «ин маҷмуи устувори лексемаҳои дорои маънои пурра ё қисман аз нав дидашуда мебошад» [9, с. 97]. Р.Н. Попов дар бораи воҳидҳои фразеологӣ сухан ронда, менависад, ки «воҳиди фразеологӣ воҳиди мураккаби забонӣ мебошад, ки «маҷмуи» хусусиятҳои он якранг аст. Он аксаран аз рӯи даҳ ё дуvozдах аломат ҳисоб карда мешавад, ки моҳияти он ба ҳамбастагии маъноӣ ва ҷудонашавӣ бо тарҳрезии алоҳидаи «берунӣ»-и ҷузъҳои воҳиди забонӣ мубаддал мешавад» [10, с. 112]. А.М. Бабкин таъкид мекунад, ки «Воҳиди фразеологӣ маъноӣ дошташро ба таври экспрессивӣ ва эмотсионалӣ ранг карда, ба он лексемаҳои монанд мекунад, ки на он қадар номи шахс, предмет, раванд ё падидаҳо доранд, балки рангубор ё «ном»-и онҳоро мегузоранд, яъне тавсиф ва ошқор кардани он, муносибати гӯянда ба предмети сухан» [6, с. 97].

Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун як воҳиди муस्ताқили семантикӣ фаҳмида мешаванд, ки дар баробари маъноӣ калимаҳо ҷузъи системаи забон мебошад. Воҳидҳои фразеологӣ бо тартиби қатъии калимаҳо хосанд. Бояд гуфт, ки ба воҳидҳои фразеологӣ устувории шакли грамматикӣ таркиби онҳо хос аст: ҳар як узви таркиби фразеологӣ дар шакли муайяни грамматикӣ такрор мешавад, ки онро худсарона тағйир додан мумкин нест. И.В. Арнолд хусусиятҳои маъмултарини воҳидҳои фразеологиро «суботи забонӣ, якпорчагии семантикӣ ва ороиши алоҳида» медонад [1, с. 295]. Азбаски воҳиди фразеологӣ як падидаи мураккабест, ки дорои хусусиятҳои мухталифи он мебошад, комилан равшан аст, ки онро аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, таҷҷубовар нест, ки як қатор таснифоте мавҷуданд, ки олимони забон дар асоси принципҳои гуногун таҳия кардаанд.

Дар таҳқиқи фразеологияи забони англисӣ забоншиносони рус низ саҳми сазовор гузоштаанд. Фразеология ҳамчун фанни муस्ताқили забоншиносӣ нисбатан ба наздикӣ ба вучуд омадааст. «Мавзӯ ва вазифаҳо, ҳаҷму усулҳои омӯзиши он ҳанӯз аниқ муайян карда нашудаанд, онҳо пурра фаро гирифта нашудаанд» [11, с. 37]. Саволҳои оид ба хусусиятҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ нисбат ба ибораҳои озод, таснифи воҳидҳои фразеологӣ ва алоқаи онҳо бо ҳиссаҳои нутқ ва ғайра нисбат ба дигарон

камтар кор карда шудаанд. Баъзе муҳаққиқон (В.П. Жуков, В.Н. Телиа, Н.М. Шанский ва дигарон) ҳамаи таркибҳои устуворро дар фразеологизмҳо, дигарон (Н.Н. Амосова, А.М. Бабкин, А.И. Смирницкий ва дигарон) фақат гурӯҳҳои алоҳида дохил мекунад.

Мисли як калима воҳидҳои фразеологӣ дар раванди нутқ аз воҳидҳои сатҳи соддаи забон сохта намешаванд, балки ҳамчун як блок такрор мешаванд. Ин хусусият аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар воҳиди фразеологӣ чун дар калима маънои ягонаи луғавӣ мавҷуд аст; қобилияти алоқамандӣ бо ягон ҳиссаи нутқ ва ҳамчун узви як ҷумла барои тамоми таркиби он амал кардан аз он шаҳодат медиҳад, ки воҳиди фразеологӣ маънои грамматикӣ дорад. Махсусан, агар дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ҷузъи феълӣ мавҷуд бошад, ин махсусан равшан мегардад, масалан: «***I ground my teeth; he was grinding his teeth; let her grind her teeth then***». Тағйирот дар ҷузъҳои сифат низ имконпазир аст, гарчанде ки онҳо камтар маъмуланд ва ба воҳиди фразеологӣ ифодаи изофӣ меоранд, масалан: «***You are the coolest cucumber I've ever met***». Ҳамин тавр, воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати функционалӣ ва семантикӣ ба калима шабеҳ доранд, ҳарчанд аз ҷиҳати расмӣ ибораҳо мебошанд.

Дар адабиёти лингвистии англис хеле кам асарҳои ҳастанд, ки махсусан ба назарияи фразеология бахшида шудаанд, аммо дар асарҳои муҳимтарин чунин саволҳои фундаменталие ба монанди меъёрҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ муайян кардани воҳидҳои фразеологӣ, таносуби воҳидҳои фразеологӣ ва калимаҳо, созорӣ ба миён гузошта нашудаанд. фразеологизмҳо ва ғайра. Инчунин, олимони англис масъалаи фразеологияро ҳамчун фанни забоншиносӣ ба миён намегузоранд. Ин набудани номи ин фанро ба забони англисӣ шарҳ медиҳад. Ба ақидаи В. Вайнрайх, «омӯзиши забонҳои идиомагӣ, ҳадди ақал дар мактабҳои ғарбӣ яке аз ҷанбаҳои камтар омӯхташудаи забоншиносии муосир мебошад» [7, с. 87].

Воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ бо намудҳои гуногуни фаъолияти инсон робита доранд, масалан, воҳидҳои фразеологӣ марбут ба баҳр. Бисёре аз онҳо васеътар шуда, ба таври маҷозӣ аз нав дида баромада мешаванд: ***to launch into*** (ба шиддат ба кор даромадан), ***to be all at sea*** (ҳайрон шудан, ошуфта шудан), ***to touch bottom*** (ба ҳадди ниҳой расидан). Бисёр ибораҳои фразеологӣ марбут ба шикор низ ворида забони гуфтугӯии англисӣ шудаанд: ***to run with the hare and hunt with the hounds*** (дубора бозӣ кардан). Аз ҳайвонот дар ибораҳо бештар сағ, хук, гурба зикр шудааст, масалан: ***to let sleeping dogs lie*** (аз гуноҳ дур будан). Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ бо ҷангал алоқаманд хеле каманд. Обу ҳаво, шамол, офтоб, моҳ ба мо воҳидҳои фразеологӣ зеринро додааст: ***to be under the weather*** (ба мушкилӣ дучор шудан), ***to bless one's stars*** (шукрона ба тақдир). Хӯрок низ манбаи ибораҳои англисӣ аст: ***to eat a humble pie*** (ранҷро фурӯ бурдан), ***to cut and come again*** (бо завқ хӯрдан), ***to make no bones of*** (дар маросим намеистад). Ибораҳои фразеологӣ марбут ба оташдон зиёданд: ***to bring home to somebody*** (ба ҳуш овардан), ***to set one's house in order*** (кори худро ба тартиб даровардан), ***to bring home to somebody*** (ба ҳуш овардан). Сарчашмаи дигари воҳидҳои фразеологӣ мебел мебошанд: ***to lay on the shelf*** (ба таври нолозим партофтан), ***to fall between two stools*** (байни ду курсӣ нишастан), ***to get up on the wrong side of the bed*** (аз пои чап хестан). Дар ошхона бисёр воҳидҳои фразеологӣ рангоранг ба дунё омадаанд: ***to have a finger in the pie*** (ба кор машғул шудан), ***to be in a stew*** (дар ҷӯбу сӯзан будан). Забоншиносии англис Л.П. Смит навиштааст, дар воҳидҳои фразеологӣ англисӣ шӯҳӣ зиёд аст, аммо зебой ва романтикӣ кам аст. Чунин ибораи фаронсавӣ ба монанди ***coucher a la belle étoile*** (дар зери ситораи зебо хобидан - дар ҳавои кушод хобидан) дар забони англисӣ каме аҷиб садо медиҳад. Вай дар бораи фразеологизмҳои англисӣ сухан ронда, қайд кард, ки: «...ҳарчанд дар ибораҳои мо... маҷозҳо ва таркибҳои аз ҳаёти машҳури аврупоӣ мавҷуданд, бо вучуди ин, образҳои онҳо аслан характери миллӣ доранд... Гуфтори миллӣ ва санъати миллӣ аз хок зода мешавад. ки зодгоҳи деҳаҳо, сахроҳо ва чарогоҳҳо аст ва мо бояд гоҳ-гоҳ ба вай баргардем, то қувваи онҳоро пур кунем» [12, с. 132].

Сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисии муосир хеле гуногунанд. Чунон ки А.В. Кунин қайд мекунад [9, с. 143], онҳоро метавон ба

гурӯхҳои зерин чудо кард: воҳидҳои фразеологии модарӣ, вомҳои байнизабонӣ, вомҳои дохилизабонӣ ва воҳидҳои фразеологии аз забони хоричӣ гирифташуда. Дар ибтидо воҳидҳои фразеологии англисӣ дар нутқи гуфтугӯӣ чой гирифтаанд ва тобиши хоси англисӣ пайдо кардаанд, ки вижагиҳои фарҳанги англисиро инъикос мекунанд. Ҳамаи онҳо бо урфу одат, расму оин ва эътиқоди халқи англис, инчунин бо афсонаҳо ва фактҳои таърихӣ алоқаманданд. Мисолҳои гардиши паҳншуда инҳоянд: *have a bee in one's bonnet* - бо ягон андеша давидан, ба чизе банд будан; *bite off more than one can chew* – «дар даҳони худ беиштар аз фурӯ бурдан мумкин аст», яъне як вазифаи азимро ба ӯҳда гиред, қувваи худро ҳисоб накунед. Шумо инчунин метавонед воҳидҳои фразеологии бо номҳои алоқамандро қайд кунед, масалан: *Tom, Dick and Harry* - ҳама, аввалин омада. Воҳидҳои фразеологии бо эътиқод алоқаманд мавҷуданд: *black sheep* — *гӯсфанди сиёҳ, шарм дар оила*; воҳидҳои фразеологии марбут ба ситорашиносӣ, ривоятҳо, ки аз афсонаву ривоятҳо гирифта шудаанд, инчунин бо далелҳои таърихӣ алоқаманданд, аз қабилӣ: *As well be hanged for a sheep as lamb* - агар тақдир ба гӯсфанд овехта шавад, пас чаро не? дар як вақт дудӣ ва барра. Ин воҳиди фразеологӣ як акси қонуни қадимии англисест, ки тибқи он барои дуздӣ гӯсфанд ҷазои ба дор кашидан мумкин буд.

Аз аломатҳои воҳидҳои фразеологӣ образнокӣ, ифоданокии эҳсосотӣ, ифоданокӣ ва хусусияти баҳодихӣ мебошанд. Ин аломатҳо аксар вақт барои воҳидҳои фразеологӣ муҳимтарин мебошанд. Агар барои қисмҳои муҳими нутқ арзишҳои категориявии объективӣ, амал, ҳолат ё хусусият муҳим бошанд, ки вазифаи номии онҳоро таъмин мекунад, пас дар воҳидҳои фразеологӣ ин вазифа аз ҳисоби пурзӯр шудани ҳиссиёт ва образнокӣ суст мешавад. Аз ин рӯ, «воҳиди фразеологӣ категорияи махсуси воҳидҳои забонӣ мебошад, ки бо вазифа ва мақсади умумӣ муттаҳид гардида, тасвири образии предметро ба вучуд оварда, ба он тавсифи эмотсионалӣ медиҳад» (А. И. Молотков).

Дар бораи фразеологизмҳо низ назари тамоман дигари ғайримуқаррарӣ мавҷуд аст. И.В. Толочин чунин мешуморад, ки фразеологияро дар доираи назарияи гуфтор бояд баррасӣ кард. Олим истилоҳи фразеологиро истифода бурда, ба он чунин мафҳум медиҳад: «маҷмуаи калимаҳои, ки аз бадани моделҳои ибтидоии шифоӣ ба таркиби баёни воқеа дохил мешаванд, ки мазмуни онҳо таърифи муносибати баҳодихӣ ба ҳар як ҷанбаи фаъолияти инсон; ин моделҳои ибтидоии лафзӣ ҳамчун як навъ энциклопедияи сифатҳои афзалиятнок ва номатлуби инсон дар муносибаташ бо муҳити зист вучуд доранд» [2].

Чарлз Балли (1865 – 1947) – забоншиноси фаронсавӣ истилоҳи «фразеология»-ро ба маънои «бахши услубшиносӣ, ки ибораҳои алоқамандро меомӯзад» [5, с. 58] ворид кардааст, аммо ин истилоҳ пазируфта нашуд. Дар осори забоншиносони Аврупои Ғарбӣ ва Амрико ба се маънои дигар истифода шудааст: 1. *интиҳоби вожаҳо, шакли ифода, тасвӣ*; 2. *забон, услуб, ҳичо, сабқ, тарз*; 3. *ифодаҳо, ибораҳо*.

Ш. Баллиро асосгузори назарияи фразеология медонанд, зеро аввалин таркибҳои калимаро дар китоби худ «Усули фаронсавӣ», ки дар он боби фразеология дохил кардааст, ба низом даровардааст. Вай дар таълифоти худ «чор навъи ибора»-ро [5, с. 8] махсус қайд кардааст: 1. ибораҳои озод (*les groupements libres*), яъне, комбинатсияҳо, ки устуворӣ надоранд, пас аз ташаккули онҳо таҷзия мешаванд; 2. таркиби одатӣ (*les groupements usuels*), яъне. иборот бо пайванди нисбатан озоди ҷузъҳо, ки ба баъзе тағйирот имкон медиҳанд, масалан, *une grave maladie* - бемории вазнин (*une dangereuse, serieuse maladie* - бемории хатарнок, вазнин); 3. силсилаи фразеологӣ (*les series phraseologiques*), яъне. гурӯҳҳои калимаҳои, ки дар онҳо ду мафҳуми ҳамсоя қариб ба як мафҳум омехта мешаванд. Устувории ин гардишҳо бо истифодабарии калимаҳои ибтидоӣ мустақкам мешавад, масалан, *remporter une victoire* - *голиб шудан*, *courir un danger* - *дар хатар будан*. Ин комбинатсияҳо имкон медиҳанд, ки ҷузъҳоро аз нав ташкил кунанд; 4. Воҳидҳои фразеологӣ (*les phraseologiques*-ро муттаҳид мекунад), яъне. таркибҳои, ки дар онҳо калимаҳои маъноӣ худро гум карда, мафҳуми ягонаи чудонашавандаро ифода мекунанд. Чунин комбинатсияҳо имкон намедиҳад, ки ҷузъҳоро аз нав ташкил кунанд. Ҳамин тавр, «... мафҳуми Ш. Балли аз фарқияти таркиби

калимаҳо аз рӯи дараҷаи устуворӣ асос ёфтааст: таркибҳое, ки дар онҳо озодии чузъҳои чузъӣ мавҷуд аст ва таркибҳое, ки аз чунин озодӣ маҳруманд» [2, с. 69].

Ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки бисёр адибони забардаст забони англисӣ ва алалхусус фразеологияи онро бой гардондаанд. Дар байни онҳо, албатта, Вилиям Шекспир, Чөффри Чөсер, Чөн Милтон, Чөнатан Свифт, Чарлз Диккенс, Уолтер Скотт ва дигарон ҳастанд.

Дар натиҷаи назарияпардозӣ кори таҳқиқотиро хулосабарорӣ намуда, чамъбаст карда, меҳоҳам қайд намоям, ки воҳидҳои фразеологӣ ҷойҳои холии системаи лексикӣ забонро пур мекунанд, ки номи ҷиҳатҳои воқеияти ба инсон маълум объектҳо, хосиятҳо, равандҳо, ҳолатҳо, вазъиятҳо ро пурра дода наметавонанд ва дар бисёр мавридҳо ягона нишонае мебошанд. Фразеология ганҷинаи забон аст. Воҳидҳои фразеологӣ таърихи халқ, асолати фарҳанг ва тарзи зиндагии онҳоро инъикос мекунанд. Фразеологизмҳо аксар вақт характери равшани милли доранд. Бояд гуфт, ки дар фразеологияи забони англисӣ дар баробари воҳидҳои фразеологӣ соф милли воҳидҳои фразеологӣ байналмилалӣ зиёданд. Фонди фразеологӣ забони англисӣ маҷмуи мураккаби воҳидҳои фразеологӣ ватанӣ ва вомдор бо бартари равшани пешин мебошад. Дар баъзе воҳидҳои фразеологӣ унсурҳои архаикӣ – намояндагони давраҳои пешин нигоҳ дошта мешаванд. Фразеология лексикологияро бо маълумот дар бораи тағйироти дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ дучор шудани калимаҳо ва услубшиносии лексикӣро бо маълумот дар бораи хусусиятҳои услубӣ воҳидҳои фразеологӣ бой намуда, инчунин ба бисёр фаслҳои забоншиносии умумӣ маълумоти иловагӣ медиҳад. Таҳлили маводи фразеологӣ барои забоншиносӣ ва минтақашиносӣ хеле муҳим аст. Мутаассифона, маълумоти фразеологӣро дигар фанҳо ханӯз суст истифода мебаранд. Инчунин таъкид кардан лозим аст, ки воҳидҳои фразеологӣ забони муосири англисӣ то ҷӣ андоза аз ҷиҳати семантика ва ифоданокии онҳо гуногунанд. Ба шарофати асарҳои адабии нависандагон ва шоирон, ҳам аз худ Британияи Кабир ва ҳам аз саросари ҷаҳон, забони англисӣ дар айни замон шумораи зиёди воҳидҳои фразеологӣ дорад ва шумораи онҳо мунтазам афзоиш меёбад. Фразеологизм рӯҳи ҳар як фарҳанг аст. Онҳо аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл мегузаранд. Шиносоӣ бо фразеологизмҳо имкон медиҳад, ки таърихи халқ, муносибати онҳо ба фазилатҳо ва камбудии инсонӣ, хусусияти ҷаҳонбинӣ беҳтар дарк карда шавад. Дар таркиби луғавӣ забон воҳидҳои фразеологӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, зеро онҳо идеяро образнок ва дақиқ баён мекунанд, паҳлуҳои гуногуни воқеиятро инъикос мекунанд. Фразеологизмҳо дар аксар мавридҳо на танҳо ҳодисаи муайяни воқеиятро ифода мекунанд, балки онро тавсиф мекунанд, баҳои муайян медиҳанд. Дар истилоҳоти семантикӣ онҳо ба мафҳумҳои ягона мувофиқат мекунанд, ки маънои объективӣ, ҷараён, сифат, хосият ё усулро ифода мекунанд, категорияҳои грамматикӣро доранд, ки бо шаклҳои морфологӣ ва вазифаи синтаксисӣ дар ҷумла муайян карда мешаванд ва дар робита бо системаи умумӣ забон намунаҳо ошкор мешаванд, ки дар мувофиқати луғавӣ, рангорангии услубӣ ва эмотсионалии маъно ва алоқаҳои синонимӣ зоҳир мешаванд.

Адабиёт:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. М.: Высшая школа, 1986, с. 295.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л., 1989,
3. Академический словарь русской фразеологии / под ред. А. Н. Баранова, Д. О. Добровольского. 2-е изд., испр. и доп. М.: ЛЕКСПУС, 2015. 1168 с.
4. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках). – Казань: Изд-во Казанского университета, 1989. – 129 с.
5. Балли Ш. Французская стилистика. - М.: Эдиториал УРСС, 2001.
6. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. М.: Наука, 2009, с. 97.

7. Вайнрайх У. О семантической структуре языка. – В кн.: Новое в лингвистике, вып. V. Языковые универсалии. М., 1970, с. 87.
8. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум мактаби таҳсилоти умумӣ Собириён». Душанбе, – 2007 саҳ. 239
9. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка. Издательство: Международные отношения, М., 1972, с. 143, 295.
10. Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. Учебное пособие для пединститутов. М.: Высшая школа, 3-е изд., 1985, с. 112.
11. Пастушенко Л. П. Английские фразеологические единицы в составе фразеологического поля (на материале фразеологического поля маринизмов): Дис. канд. филол. наук / Пастушенко Л. П. Киев, 1982. – 194с
12. Смит Л. П. Фразеология английского языка. М.: Учпедгиз, 1959, с. 132.

НАЗАРИЯ ВА ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур аз ҷониби муаллиф дар бораи нақши назарияи воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст. Дар доираи ин масъалаи пажӯҳишӣ раванди ташаккул додани ибораҳои феълӣ, роҳҳои корбурди онҳо дар илми забоншиносӣ бо хусусият ва мафҳумҳои иборавӣ дар мақолаи мазкур дарҷ гардидааст. Қайд кардан зарур аст, ки хусусиятҳои вижагӣҳои воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисӣ гуногуншакл ва мухталиф буда, бисёр муаммохоро дар бар мегирад, ки ба таври кушоду васеъ ҳал намудани онҳо аз манфиат холӣ нест.

Хусусан дар алоҳидагӣ омӯхтани маънои ибораҳо; аниқтар таҳқиқ намудани воситаҳои муайянкунандаи маъноии онҳо; ба таври муфассал таъин кардани мавқеи ибораҳо дар услубҳои гуногунии ду забон; пурратар таҳқиқ намудани хусусиятҳои табиӣи забони англисӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар ин самт муаллиф кӯшиш намудааст, ки самтҳои асосии ташкил намудани хусусиятҳои назарияи воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври ошкор намудани маънои онҳо аз нигоҳи илмӣ ба таври зарурӣ таҳқиқ намудааст, ки ин раванд ба муаллиф имкон фароҳам овард, ки ба масъалаҳои хусусияти нақши воҳидҳои фразеологӣ дар забони англисӣ бештар мароқ зоҳир намояд. Ҳадафи дигари таҳқиқот ба он равона гардид, ки барои ошкор намудани қисматҳои иборавӣ дар забони англисӣ ба таври мушаххас дар мақола аз ҷониби муаллим мавриди таҳқиқоти илмӣ дар илми забоншиносӣ баррасӣ гардид.

Калидвожаҳо: фразеология, масъала, назария, воҳидҳои фразеологӣ, таркиб, сохтор, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, мураккаб, семантика, калима, грамматика, хусусият, масалан.

ТЕОРИЯ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор исследовал роль теоритическая фразеологический единица в таджикском и английском языках. В контексте данного вопроса исследования в статье описывается процесс образования глагольных словосочетаний, способы их использования в лингвистике с указанием характера и выражений словосочетания. Следует отметить, что особенности выражение фразеологическая единица в английском языке разнообразны и разнообразны, и включают в себя множество задач, открытое и широкое решение которых полезно.

Особенно изучение смысла фраз по отдельности; более точное изучение средств определения их значения; детально определить положение фраз в разных стилях двух языков; Изучено и обсуждено более подробное изучение естественных особенностей английского языка.

В связи с этим автор, попытался изучить основные направления организации особенностей теоритический фразеологическая единица в таджикском и английском языках в целью раскрытия их значения с научной точки зрения, что позволило автору обратиться к природе роли фразеологическая единица, чтобы больше интересоваться английским языком. Другой целью исследования в статье было провести исследование лингвистики преподавателем с целью детального выявления частей речи на английском языке.

Ключаевые слова: фразеология, проблема, теория, фразеологическая единицы, состав, структура, английского языка, таджикского языка, сложный, семантика, слова, грамматика, особенность, например.

THEORY AND PHRASEOLOGICAL IDIOM IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article has been researched by the author on the role of theory and phraseological idiom in English and Tajik languages. In the context of this research issue, the process of formation of the verb phrases, ways of their use in linguistics with the nature and expressions of the phrase has described in this article.

Especially the study of the meaning of phrases separately; a more accurate study of the means of determining their meaning; define in detail the position of phrases in different styles of the two languages; A more detailed study of the natural features of English language has been studied and discussed.

In this regard, the author has tried to study the main directions of the organization of the features of idioms in English in order to reveal their meaning from a scientific point of view, which allowed the author to address the nature of the role of theory and phraseological idiom to be more interested in English and Tajik languages. Another goal of the research was to conduct a research on linguistics by the teacher in order to identify the parts of speech in English in detail in the article.

Key words: phraseology, problem, theory, phraseological idioms, constraction, structure, English language, Tajik language, compound, semantics, word, grammar, characteristic, for instance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пулодова Шарофат Ҳабибуллоевна, докторанти РНД-и кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: 989030344, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Сведения об авторе: Пулодова Шарофат Ҳабибуллоевна, докторант РНД-и кафедры языкознания и сравнительная типология Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел: 989030344, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Information about the author: Pulodova Sharofat Habibulloevna, doctoral student of PHD of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Phone:: 989030344, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

ТДУ – 81.173.45 (2 тоҷ)

ТКТ – 81 (2 тоҷ)

И - 11

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ ГИЁҲӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Сабоҳати И., докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Истилоҳ ва истилоҳшиносии ҳар як соҳаи забоншиносӣ, таърихи пайдоиш дар раванди ташаккулёбии илми забонро дорост. Забони тоҷикӣ то оғози асри XX забони форсӣ-тоҷикӣ номида мешуд ва барои ҳамин таърихи ташаккули забони муосири адабии тоҷик, ба давраи собиқ иттиҳоди Шӯравӣ, рост меояд. Забони тоҷикӣ, дар қатори дигар забонҳо, ба гурӯҳи шарқии забонҳои эронӣ тааллуқ дорад. Ин забон идомаи бевоситаи забонҳои форсии қадим, форсии миёна ва форсии нав буда, ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешавад.

Таҳқиқи истилоҳот яке аз масъалаҳои муҳими соҳаи забоншиносӣ. Истилоҳоти ҳар як забон, қатъи назар аз мансубияти худ ба ин ё он бахши амалиёти инсон, аксаран таърихи пешин доранд ва дар ниҳод бисёр далелҳоеро нигоҳ медоранд, ки баррасӣ ва натиҷагирӣ аз онҳо барои ҳаллу фасли минбаъдаи мавзӯҳои ҳалталаби боби луғат, бахши калимасозиву калимабандӣ, соҳаи этимология ва амсоли инҳо дорои аҳамияти калони илмӣ ва амалӣ мебошад.

Истилоҳоти риштаи гиёҳӣ ҳамчун қабати махсуси лексикаи забони тоҷикӣ мафҳумҳои мушаххас ва дақиқу амиқро фаро гирифта, аз рӯи имкон якшакливу якмаъноиро тақозо мекунад, ки он шаклу маънӣ дар асоси қонунҳои таърихан мустаъмали дохили худ забони тоҷикӣ рӯида бошанд.

Омӯхтани забон дар даврони соҳибистиқлолии халқи тоҷик, ки калиди асрори дилҳост, барои таъмини алоқаҳои фарҳангӣ иҷтимоӣ, сиёсӣ ва равобити дипломатӣ бо кишварҳои олам чӣ дар Шарқ ва чӣ дар Ғарб, ки дар маркази диққати сарвари давлат қарор дорад, зарурати бештаре пайдо кард.

Таҳлили лексикӣ сохтори истилоҳоти гиёҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳайси як пажӯҳиши алоҳида дар забоншиносии муқоисавии тоҷикӣ ва англисӣ бори аввал мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Ҷаҳони муосир дар баробари рушди бемайлони илму техника ба низоми лексикӣ забонҳои олам низ таъсири амиқе расонида истодааст.

Истилоҳоте, ки барои баёни анвои растаниҳо дар шаклҳои сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот ба вуҷуд омадаанд дар ташаккули фонди асосии луғавӣ ва дар ин замина таркиби луғавии шеваҳо нақши муҳим доранд. Растаниҳо як ҷузъи асосии табиат буда, бо ҳаёти мардумон алоқаи ногусастанӣ пайдо кардаанд. Ба ҳайати растаниҳо тамоми анвои дарахтон, гулу буттаҳо, гиёҳон дохиланд. Халқ онҳоро барои масоили гуногуни рӯзгорашон: хӯрок, сохтмон, табобат, киштукор, сохтани асбоби рӯзгор, олотӣ меҳнат ва дар номгузориҳои деҳаю гузарҳо, чарогоҳу маконҳои хурди дамгирию истироҳатгоҳҳо ва ғайра истифода мебаранд. Мардум растаниҳоро аз рӯи аломату хусусият, монандию манфиатрасонӣ ва мисли ин, дар қолибҳои гуногуни калимасозии забон сохтаанд, ки ҷиҳати ғановати луғати шева мусоидат кардаанд.

Номи растаниҳоро дар маҷмӯъ ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Номи анвои дарахтони мевадиханда;
2. Номи анвои дарахтони бемева;
3. Номи анвои зироатҳои полезию ғалладонагӣ;
4. Номи анвои алафу гиёҳ ва буттаҳо [11, с. 56].

Забоншинос С. Назарзода ба чунин назар аст, ки: “Маҷмуаи луғат ва истилоҳоте, ки миллатҳои гуногуни ҷаҳон дар тури таърихи мавҷудияти худ сохта ва ба қор бурдаанд, ойнаест, ки дар он шеваи зиндагии суннатӣ ва фарҳангу тамаддуни онҳо мунъакис гардидаанд. Баррасии таърихи ташаккули луғот ва истилоҳот бисёр лаҳзаҳои

печидаи ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ҳатто дараҷаи тараққиёти ин ва ё он соҳаро дар марҳилаҳои мухталифи шаклгирии миллатҳо равшан месозад. Чунон ки медонем, ин луғоту истилоҳот дар ҳеҷ забон муддати дароз собит ва яқсон намемонад. Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргунӣ дар луғоту истилоҳоти ҷорӣ забони он ҷомеа падида меоварад» [4, с. 6].

Агар ба ин раванд бо диди таҳқиқ назар афканем, мебинем, ки имрӯзҳо даҳҳо калимаҳо аз як забон ба забони дигар мегузарад ва ё ҷойи калимаи аслиро маҳдуд карда, ҷойгузини онҳо мегардад. Дар ин росто, истилоҳоти соҳаҳои гуногун низ мавқеи хос доранд. Ба ибораи дигар, забонҳои муқтадир мавқеи худро дар тасвири лингвистии олам боз ҳам мустаҳкамтар намуда, ба забонҳои дигар таъсири бештаре расонида истодаанд. Дар ин замина, ба таври муқоиса таҳқиқи ҳама гуна падидаҳои забонӣ барои муайян кардани таъсири забонҳо ва иқтидори онҳо дар ҳифзу нигоҳдории асолати таърихӣ ҳар як забон аҳамияти муҳими назариявӣ амалӣ дорад.

Истилоҳоти гиёҳӣ, ки яке аз қабатҳои муҳими лексикаи илмӣ забони тоҷикӣ ва англисро ташкил медиҳанд, заминаи хеле қадимаи таърихӣ доранд, зеро инсоният аз бозе ки худро шинохтааст, барои мондагории ҳаёти худ ҳамеша аз гиёҳ истифода мекард. Бинобар ин, дар раванди рушди ҳаёт истилоҳоти зиёде пайдо гардида, дар баробари пешрабии ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ инсон ба рушди ҳаёти технологияи одамон низ таъсири амиқе расонидааст, ки ин боиси бунёди илми забоншиносӣ гардидааст.

Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии забони тоҷикиро воқеан ҷорӣ кард ва Қонун дар бораи забони давлатиро қабул кард. Қонуни мазкур истифодаи забони тоҷикиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, илмӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар тақозо менамояд. Дар назди олимони мутахассисони кишвар соҳаҳои илмҳои дақиқ, табиӣ ва техникӣ вазифаҳои ташаккул додани адабиёти илмӣ техникаи тоҷик ва истилоҳоти он қарор доранд [П.Г. Нуров, 2009, 4].

Дар байни таҳқиқоте, ки ба назарияи истилоҳшиносӣ бахшида шудаанд, асару мақолаҳои олимони забоншинос чун С.М. Бурдин «Роль Ломоносова в создании естественно - научных терминов в русском литературном языке» [Бурдин, 1952], А.М. Тернигорев «Об упорядочении технической терминологии» [Тернигорев, 1953], А.А. Реформатский «Что такое термин и терминология» [Реформатский, 1959], А.Н. Баскаков «Современное состояние терминологии в языках народов СССР» [Баскаков, 1961], В.С. Кулебакин, Я.А. Климовитский «Работы по построению научно - технической терминологии в СССР» ва дигаронро мансуб донишманди лозим аст, ки барои мавзӯи таҳқиқи мо аҳамияти хоса доранд.

Дар рисолаҳои илмӣ забоншиносони тоҷик ба монанди «Лексические особенности «Худуд-ул-олам» [Ҳасанов, 1986], С. Эрназаров «Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғароиб-ул-мавҷудот» («Маҳлуқҳои аҷиб ва мавҷудоти шигифтангез») [1991] роҷеъ ба ин масъала фикрҳои судманд иброз шудаанд, маводи арзишманд барои омӯзиши истилоҳоти гиёҳӣ ғирдоварӣ шудааст.

Ибтидои ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ тоҷик бо воридшавии забони адабии форсӣ-дарӣ ба истифодаи илмӣ дар аввали асри XI алоқаманд аст. Маълум аст, ки пас аз истилои араб ва ташаккули фарҳанги исломӣ дар тамоми халифат, аз ҷумла дар Хуросон ва Мовароуннаҳр, забони арабӣ ҳамчун забони расмӣ давлатӣ, забони адабиёт ва илм гардид. Дар ин давра, забони арабӣ ба забони байналмилалӣ муоширати илмӣ табдил ёфт ва дар Шарқи Наздик ва Миёна нақше дошт, чи хеле ки забони латинӣ дар Аврупои асримиёнагӣ дошт [1, с. 31].

Забони англисӣ аз рӯйи захираи луғавӣ имконияти лексикӣ грамматикӣ ва фарогирии истилоҳоти гуногуни соҳавӣ яке аз забонҳои маълум ва бойтарини дунё ба ҳисоб меравад.

Англисҳо аз қадим ба кишварҳои гуногуни олам сафарҳо намуда, чандин кишварҳоро ба мустамликаҳои худ дароварда, дар як вақт барои густариш ва ташаккули истилоҳот мусоидат намудаанд.

Маълум аст, ки дар ҳар як забон, аз он ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ усули маърифат ва шинохтани ҳар гуна ашё дар шуури инсон пайдо шудани акси он ашёро ифода намуда, тасниф ва ташаккули мафҳум ба шакли кӯтоҳ ё рамзии ифода, ки истилоҳ номида мешавад, баён мегардад.

Ашёи воқеӣ ва мафҳумҳое, ки онҳоро ифода мекунанд бо истилоҳот робитаи қавӣ дошта, аксар вақт бетағйир мемонанд.

Истилоҳот дар шакли номуназам дар рисолаҳои илмӣ, дастурҳои соҳавӣ, асарҳои таълимӣ, ки бо забонҳои аврупоӣ, аз он ҷумла, англисӣ, немисӣ ва русӣ нашр шудаанд, дида мешаванд [10, с. 26].

Агар ба маълумоти таърихии сарчашмаҳои хаттӣ назар афканем, пеш аз пайдоиши истилоҳот давраи дуру дарози таракқиёти системаҳои забон ва рамзҳои (символика) иттилоотӣ дар шакли якдигарро ивазкунандаи хатҳои пиктограммӣ, идеограммаҳо, иероглифҳо, хатҳои рӯйи пӯсту сангу дарахту устухон, алифбоҳо вучуд доштанд.

Дар забоншиносӣ баъзе изҳорот мавҷуданд, ки мувофиқи онҳо сабаби пайдоиши истилоҳоти махсус шарҳ дода мешавад, ки одатан одамон бо ҳам пайвастанӣ рӯйдодҳо ва ашёҳоро дар чараёни таҳия ва гузаштани вақти муайян, аломатҳои фарқкунанда ва монандиро нишон медиҳанд, ки ин яке аз роҳҳои пайдо шудани калимаҳои нав ва истилоҳот мебошад.

Як гурӯҳ муҳаққиқони дигари тоҷик низ ба амсоли С. Сулаймонов, С. Назарзода, М.Х. Султон, П.Г. Нуров, М.Н. Қосимова, М.Б. Нағзибекова, А. Ҳасанзода, Т. Шокиров, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидов ва дигарон доир ба назарияи истилоҳот, роҳҳо ва ташаккули истилоҳоти илмӣ дар забони тоҷикӣ мақола ва рисолаҳои боарзиши илмӣ таълиф кардаанд. Ҳамзамон, дар забоншиносии муқоисавию тоҷикӣ зиёда аз 30 кори илмӣ доир ба истилоҳоти гуногун аз ҷониби С. Сулаймонов [1997], Т.С. Шокиров [2011], А. Мамадназаров [2013], Ҳ.А. Саидов [2013], Р.М. Султонова [2013], М.М. Бекмуродов [2002], Д.А. Ҳайдарова [2007], З.А. Валиева [2009], Н.С. Назарова [2014], С.С. Ҷоматов [2015], Ф.М. Турсунов [2016], С.Д. Шарипова [2017], М.С. Ҷӯраева [2018], Ш.С. Раззоқбердиев [2019] ва дигарон оид ба истилоҳоти фалсафӣ, иқтисодӣ, дипломатӣ, техникӣ, забоншиносӣ, ҳуқуқӣ, бонкӣ, биологӣ, ҷуғрофӣ ва ғайра дифоъ карда шудааст. Таҳқиқоти дигаре, ки бевосита ба кори илмӣ мо наздик аст ва он дар диссертатсияи мо истифода шудааст, кори Юсупова С. А. бо номи «Таҳқиқи луғавӣ- семантикӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ» [Душанбе, 2019], Валиева М.Н. ва «Таҳлили лексикӣ сохтори истилоҳоти кӯҳӣ-металлургӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» [Хучанд, 2022], мебошад.

Паҳлӯи дигари коркардҳои истилоҳотро ба таври муқоиса таълифи луғатҳои гуногуни истилоҳот ташкил медиҳад. Дар ин самт низ аз ҷониби муҳаққиқон як қатор луғатҳои дузабонаи тарҷумавӣ истилоҳот таълиф гардидааст. Луғати “Русско-таджикский словарь астрономических терминов” [Н.Ш. Абдуллоев, 1977], “Краткий русско-персидский геологический словарь”, (“Фарҳанги фишурдаи заминшиносии русӣ ва форсӣ) [Т. Хаскашев, Мерганов, 1988] ва як қатор луғатҳои фарҳангҳо доир ба истилоҳоти илмӣ дақиқ таълифнамудаи П.Г. Нуров аз ҳамин қабиланд.

Рушди моликияти хусусӣ ва пайдоиши муносибатҳои сармоядорӣ ба пайдоиши калимаҳои нав, истилоҳот ва луғатномаҳои махсус ба забони англисӣ хеле таъсир расонд. Истеҳсоли нав ҳамеша бо мафҳумҳо ва маъноҳои нави техникӣ алоқаманд аст. Ин забонро рушд медиҳад ва онро бо истилоҳоти техникӣ сершумор пур мекунад. Маҳз дар ҳамин вақт ҷунин истилоҳот ба монанди гули зангула *bellflower*, дугона *bipinnate*, нешзананда *biterminate*, гули пуфак *balloon flower*, бабочка - алафи бегона *butterfly-weed*, кафидан *clasping*, клистогам *cleistogamous*, кластер *cluster*, барги мураккаб *compound leaf*, сузанбарг *conifer*, гулча *corolla*, нозанин *cuneate*, баргрез *deciduous*, муваққатӣ *ephemeral*, этноботаника *ethnobotany*, этимология *etymology*, оила *family*, гул *floret*, шакл *form*, мева *fruit*, гули мухлисон *fan flower*, алафи ридфеатер *reed grass*, панси саҳроӣ *field pansy*, карами гулдор / кале *flowering cabbage / kale*, тамоқуи

гулдор flowering tobacco, алафи фаввора fountain grass, алафи фаввора fountain grass, сумаки хушбӯй fragrant sumac, мариголд фаронсавӣ french marigold, алафи хуни чопон japanese blood grass, айрис чопон japanese iris, лилаки дарахти чопонӣ japanese tree lilac, алафи хуни чопон japanese blood grass, насл genus, боғи бесамар garden impatiens, боғи лилия garden lily, боғи вербена garden verbena, газания gazania, алафи гулобӣ grass pink, алафзор herbaceous, гипантиум hypanthium, хако́н алаф hakone grass, хоста кабитан hosta kabitan, гули нокомил imperfect flower, гули номунтазам irregular flower, беасос indehiscent, гулшукуфтан inflorescence, лубиёгӣ leguminous, духтари гулобӣ maiden pink, миллион тилло million gold, ушна phlox, moss phlox, мо́сс вербен amoss verbena, растани ватанӣ native plant, табиист naturalized, зинния танг-барг narrow-leaved zinnia, настуртиум nasturtium, new england aster new england aster, тухмдон ovary, бисёрсола perennial, гулбарг petal, петиол petiole, петиул petiolule, фенология phenology, филлерия phyllary, филогения phylogeny пиннати́фик pinnatifid, гули пистиллят pistillate flower, гардолудшавӣ pollination, космо́си гулобӣ pink cosmos, тоҷи хурӯс фучур plumed cockscomb, гули арғувон purple coneflower, арғувон, арзан purple millet, хӯша spike, стамен stamen, гули устувор staminate flower, стаминод staminode, стигма stigma, шарт stipule, столон stolon, зериобӣ suborbicular, суборбикуля́тсия suborbiculate, зернамудҳо subspecies, субулат кардан subulate, суст шудан sagittate, бутай ханут spice bush, гули тортанак spider flower, буйи модарон yarrow, космо́си зард yellow cosmos ва ғ. пайдо шуданд ва ғ.

Ҳамин тавр, вобаста ба тараққиёти босуръати илми забоншиносӣ қолабҳои истилоҳозии забони англисӣ ва ё забонҳои русию дигар забонҳои аврупоӣ, ки гиёҳҳои тараққикардадоранд, ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд.

Адабиёт:

1. Алиакбар, Деххудо. Луғатнома./Д. Алиакбар. Ҷ. 15.-Тоҳрон, 1341.-396 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Дар 3 ҷилд.- Душанбе.1985-1986.- Ҷилди 1. - 356 с.; Ҷ. 2.-371с.; Ҷ. 3. - 324 с.
3. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот//Муҳаммад Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров.-Душанбе: Адиб.-Ҷ.1, 1987.-480 с.
4. Маҳмудов М. Луғат ва истилоҳоти таҳассусӣ дар ғӯишҳои шимолии забони тоҷикӣ /М.Маҳмудов // Номаи Пажӯҳишгоҳ. Ҷ. Фаслномаи пажӯҳишгоҳи эроншиносӣ. - 2006. - Соли шашум.- №11- 12. - С. 71-84.
5. Саидов, М.Б. Соҳти морфологӣ ва қабатҳои забонии антропонимҳои Қуръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикӣ он) // Б. М. Саидов.-Душанбе, «Матбаа».-2020.-112 с.
6. Саидов, М. Б. Вижагиҳои луғавӣ-маъноии топонимия дар Қуръон (дар асоси тарҷумаи тоҷикӣ он).-Душанбе, «Матбаа», 2021. 86 с.
7. Шафоатов, А.Н, Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти варзиш дар забони тоҷикӣ.- Душанбе-2019.318 с.
8. Шукуров М. Истилоҳот ва маданияти сухан//Забони мо ҳастии мост. - Душанбе: Маориф, 1991. - С. 199 - 218.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ [ибораат аз ду ҷилд].-М.: СЭ, 1969.-952 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) Ибораат аз ду ҷилд/Дар зери таҳрири М.М. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ.-М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1.-951 с.; Ҷ.2.-952 с.
11. Юсупова, А.А. Таҳқиқи луғавӣ- семантикӣ ва сохтори воҳидҳои луғавии марбут ба наботот дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ. Душанбе – 2019.168 с.

АЗ ТАЪРИХИ РУШДИ ИСТИЛОҲОТИ ГИЁҲӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф зимни таҳлилу таҳқиқ ва баррасии мавзӯи мазкур ба ҳулосае омадааст, ки гиёҳҳо ҳам дар ҳаёти мардумон нақши муҳимдоранд. Онҳоро на танҳо чун хӯроки ҳайвоноти ҳонагӣ, балки барои масоили гуногуни зиндагӣ истифода мебаранд.

Аз чумла, аз пӯстлохи онҳо барои бофтани канаб, сохтани қамчин, бандина, навдаҳои баъзе анвоъ барои танидани кирмак, чиҳати гирифтани рангҳо барои бофандагӣ, ҳақи борику дарози бархе аз гиёҳон барои ҷароғ ва дигар масоил муфид мебошанд.

Илова бар ин муаллиф гиёҳхоро ба қисматҳои гуногун ҷудо намуда, гулу буттаҳо, гиёҳҳои шифобахш, гиёҳҳои истеъмоли ва ғайриистеъмолиро дар миёни гиёҳҳои зиёд ошкор сохтааст.

Муаллиф барои пурра ва суфта гардидани маводи таҳлилию таҳқиқи худ аз ҷандин сарчашмаҳои муътамад, махсусан фарҳангу луғатҳои муътамади англисӣ тоҷикӣ ва сомонаҳои интернетӣ низ истифода намудааст.

Калидвожаҳо: истилоҳот, калимасозӣ, наботот, содда, сохта, мураккаб, тор, қабза, банд, ғарам, гиёҳ, наботот ва ғ.

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ТРАВЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В ходе анализа, исследования и рассмотрения данной темы автор пришел к выводу, что лекарственные травы также играют важную роль в жизни людей. Их используют не только в качестве корма для домашних животных, но и для решения различных жизненных задач. В частности, их шкурки пригодятся для плетения конопли, изготовления плетей, перевязок, веточек некоторых видов для вырезания червей, получения красителей для ткачества, длинных и тонких кистей некоторых растений для светильников и прочего.

Кроме того, автор разделил растения на разные части и среди множества трав выделил цветы и кустарники, лекарственные растения, съедобные и неупотребляемые травы.

Автор использовал несколько надежных источников, особенно надежные английские и таджикские словари и интернет-сайты, для дополнения и уточнения своих аналитических и исследовательских материалов.

Ключевые слова: терминология, словообразование, растения, простой, искусственный, сложный, сетка, кабаза, полоса, ғарам, растение, растения и др.

FROM THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF HERBALINGUAL TERMS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

During the analysis, research and consideration of this topic, the author came to the conclusion that medicinal herbs also play an important role in people's lives. They are used not only as pet food, but also for solving various life problems. In particular, their skins are useful for weaving hemp, making lashes, dressings, twigs of some species for carving worms, obtaining dyes for weaving, long and thin brushes of some plants for lamps and other things.

In addition, the author divided the plants into different parts and, among the many herbs, he singled out flowers and shrubs, medicinal plants, edible and non-usable herbs.

The author used several reliable sources, especially reliable English and Tajik dictionaries and Internet sites, to supplement and refine his analytical and research materials.

Key words: terminology, word formation, plants, simple, artificial, complex, grid, cabaza, stripe, garam, plant, plants, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сабоҳати Ислон – докторанти (PhD)-и кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. **тел.:**(992)981046414

Сведения об авторе: Сабоҳати Ислон- докторант (PhD) кафедри методикаи обуҷияи английских языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16.

Information about the author. Sabohati Islom doctoral student (PhD) of the department of methods of teaching English department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. Phone: (992) 981046414

ТАҲЛИЛИ ЗАБОНИИ НОМҲОИ КИТОБҲОИ МУҚАДДАС ДАР «ҚУРЪОН»

Саидов М.Б., н.и.ф., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Як қабати онимҳои Қуръонро номҳои китобҳои муқаддас, чун Инҷил [Injil], «Таврот [Tavrāt], Забур [Zabur], «Фурқон» [Furqān], «Сухуф» [Suhuf] ва Қуръон [Qur`ān] ташкил медиҳад, ки онҳо низ дар густариш ва офариниши ривоятҳои қуръонӣ нақши муҳим ва созгор доранд.

Аз аввалин паёмбар Одами Сафиаллоҳ то охирин паёмбар Муҳаммад саҳифаҳо ва китобҳо нозил шудааст. Китоби Таврот [Tavrāt] бар Мусо, Забур [Zabur] ба ҳазрати Довуд, Инҷил [Injil] ба паёмбар Исо ва Қуръон [Qur`ān] ба ҳазрати Муҳаммад [с]. Ин ҷо мо ба шарҳу баёни кутуби осмонӣ чун «Инҷил», «Таврот», «Забур», «Фурқон», «Қуръон» ва «Сухуф» мепардозем.

Китоб [Kitāb] дар забонҳои дигар дар шаклҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифтааст. Масалан дар забони русӣ «книга», дар забони англисӣ «book», дар забони немисӣ «büch», дар забони туркӣ-ӯзбекӣ «kitap» ва монанди инҳо мавриди қорбурд қарор дорад.

Дар «Ғиёс-ул-луғот» барои вожаи «Китоб» [Kitāb] маънои зайл оварда шудааст: Китоб навишта; ва ба маънии навиштан ва андоза ва фарз карда; ва озод кардани ғулом ва канизак ва ба маънии мактаб ва дабиристон [8, с. 116].

Агарчанде ба мурури замон дар натиҷаи маҳви як забон ва эҳёи забони дигар ва ғайра мафҳуми луғавию истилоҳӣ ва тарзи талаффузу навишти он борҳо тағйир меёбанд ва ин воқеаи таърихӣ муаллифони фарҳангҳо низ ба кӯчаи ғалатхонӣ ғалатнависӣ роҳсипор менамоянд, валекин мо то андозае ба маълумоти онҳо таъя намуда, кӯшидем, ки пеш аз ҳама маънии луғавии ин ё он калимае, ки имрӯз онҳо ҳамчун истилоҳ қарор гирифтаанд, қисматҳои таркибии онҳо баъзан ба қонунияти сарфу наҳв таъя намуда, ҳадалимқон ҳақиқатро ошкор намоем. Масалан таркиби калимаи «Китоб»-ро аз назар мегузаронем.

Аз рӯйи омӯзиши ин масъала ва таҳлилҳои забоншиносони хориҷию ватанӣ ва далоили сарчашмаву маъхазҳои илмӣ гуфтан мумкин аст, ки «китоб» аз вожаи арабии катбун–навишташуда, китобатшуда, пайдо гардидааст, ки ин таърихи ниҳоят куҳан дорад. Гуфтан ҷоиз аст, ки «катбун шакли заминавии вожаҳои котиб, кутуб, куттоб, мактаб, мактуб ба ҳисоб меравад ва ҳамаи ин вожаҳо дар қолаби он сохта шудаанд. Ин навъи вожасозӣ дар забони тоҷикӣ, ки асосан дар заминаи ба инобат гирифтани ҳамсадоҳои вожаҳои арабӣ сурат мегиранд, хеле маъмул буда, баъзе муҳаққиқон онро «вожасозии носолим» унвон гузоштаанд, зеро зимни сохтани вожаҳо таркиби овозии вожаҳо (қолаби вожа) ба пуррагӣ тағйир меёбад. Аз ҷумла, забоншинос С. Сулаймонӣ дар фарҳанги хеш мегӯяд, ки «Ҷамъи таксир (шикасташуда) адади беш аз дуру ифода карда, шакли пештараи танҳои худро ҳатман тағйир медиҳад [6, с. 1501]. «Ин Китоб, (ки) дар он ҳеч шубҳа нест, роҳнамо барои парҳезгорон аст» [2, с. 16].

Инҷил [Injil] – номи яке аз ҷаҳор китоби муқаддаси осмонӣ, ки тибқи маълумоти сарчашмаҳо аз Худованд ба Исо пайғамбар–бунёдгузори дини насронӣ нозил шудааст.

Номи китоби муқаддаси насронӣ–Инҷил низ дар забони форсӣ иқтибос аз юнонӣ аст. Муҳаққиқон юнонӣ будани ин вожаро муайян намудаанд: аз юнонии εὐαγγέλιον ба маънии «музда, башорат», латинӣ evangelium. Ин вожа аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: εὐ–ба маънии «нек, хуб, хуш» ва–αγγέλιον «паёмовар, башоратдиҳанда» [2, с. 83]. Ин вожа дар забони портӣ ба гунаи evangeluōn ва дар сугдӣ ба гунаи wnglywn аз юнонӣ иқтибос шуда буд, ки ба маънии Инҷил қорбурд мегардид. Гунаи Инҷил

муарраби вожаи юнонӣ аст [3, с. 83], ки аз тариқи забони арабӣ ба забони форсии дарӣ ворид шудааст.

Инчил [Injil] муарраби Ангалюн. Баъди ҳазфи вову нун қалби маконӣ карданд миёни лом ва ё; ва алифро қасра доданд, чи афъил (билфатх) дар каломи араб наёмада [4, с. 87].

Инчилро бештар бо номи Библия мешиносанд. Вожаи «Библия» мансуби забони юнонӣ буда, аз вожаи βιβλία гирифта шудааст, ки он дар шумораи чамъ дар шакли βιβλίον ба маънои китоб ё китобҳо ва дар шакли βύβλος дар тарҷумаи юнонӣ папиросро ифода мекунад ва он дар шаҳри Библ истехсол мешавад. Шояд аз ин сабаб бошад, ки номи папиросро аз номи шаҳр гирифтанд.

Аммо баъзан вомехӯрем, ки дар баъзе аз адабиёти тарҷумашудаи динӣ Библияро Инчил гӯён тарҷума кардаанд, ки ин чандон дуруст нест. Худи истилоҳи Библия аз вожаи юнонии biblia гирифта шуда маънояш «китоб» аст. Дар урфият ва илми диншиносӣ бошад, Библия гуфта, маҷмуи китобҳои муқаддаси дини яҳудӣ ва дини насрониро мегӯянд, ки дар як ҷилд ҷоп шудаанд.

«Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» вожаи Инчил [Injil]-ро «номи китоби муқаддаси исавиён, ки як қисми Библияро ташкил медиҳад» медонад [7, с. 552].

Шорехони масеҳии Библия ба ҳар як ҳарфи алифбои англисӣ рақамро нисбат медиҳанд, ки яке аз дигаре шаш адад зиёд аст. Вақте ҳамаи ин ададҳоро чамъ мекунад, дар чамъбаст рақами 666 пайдо мешавад. Масалан ба ин тарз, ки ҳарфи А-6, В-12, С-18, Д-24 ва мисли ҳамин ҳосили чамъи арқоми ҳарфҳои, ки бо онҳо вожаи дарранда дар Инчил навишта мешавад, 666 мебошад.

Ангалюн истилоҳи юнонӣ буда, шакли ба арабӣ гузаштаи вожаи Инчил мебошад. Ба ин наздик сомонаи онлайнӣ Farhang. tj вожаи Ангалюнро, ки зери мафҳуми он асосан китоби муқаддаси Инчил фаҳмида мешавад, чунин маънидод мекунад. «Ангалюн китоби Инчил; порчаи абрешимии рангоранг, дар гузашта масеҳиёни Машриқзамин Инчилро дар лифофаи абрешимии рангоранг мепечониданд, ки аз ин рӯ маҷозан Инчилро низ ангалгоҳ номидаанд.

Таврот [Tavrāt]—яке аз китобҳои муқаддаси яҳудиён аст, ки ба Мусо пайгамбар нозил шудааст. Таврот [Tavrāt] дар сарчашмаҳо дар шакли Таврет//Таврит [Tavrēt]//[Tavrit] низ мавриди истифода қарор дорад.

Вожаи Таврот [Tavrāt] ё «Тавро» [Tavrā] вожаи ибрӣ буда, ба маънои «шариат ва таълимат, ки аз забони ибрӣ ба забони арабӣ ворид шудааст» [1, с. 54].

Асосан, дар сарчашмаҳо номи яқуми асари панҷгона маънидод шудааст, ки дар забони ибронии қадима дар шакли Тора истифода мешуд. Тибқи таҳлилҳои муҳаққиқони мамолики хориҷ А. Н. Чудинов, Н. Г. Комлев, Ф. Павленков, А. Д. Михелсон, М. Попов, П. П. Красина вожаи «Тора» мансуби забони ибронии қадим буда, аз истилоҳи тора תּוֹרָה [thorah] пайдо гардида, дар тарҷумаи ибронӣ маънои омӯзиш, омӯхтан, аз худ кардан, тадқиқ; панд, насиҳат, ибрат ва дар ҷойи дигар маънои қонунро ифода мекунад [7, с. 54].

Таврот [Tavrāt] дар шакли «Таврит» [Tavrit] низ мавриди истифода қарор дошта, ҳамчун истилоҳи байналмилалӣ мафҳумҳои «тамға задан», «доғ кардан» ва «нишона гузоштан»-ро ифода мекунад.

Сарчашмаҳои динӣ иброз медоранд, ки Таврот» [Tavrāt]: ба маънои шариат ва қонун ва Инчил: вожаи юнонӣ ва ба маънои «башорат» ё «омӯзиши ҷадид» аст.

Шакли дигари вожаи Тори [Торы] дертар аз тарҷумаи забони қиптӣ-суриёнӣ, пайдо гардидааст. «Бигӯ: «агар ростгӯ ҳастед, пас, Тавротро биёред ва онро бихонед» [3, с. 93].

Забур [Zabur]—китобе ки тибқи ҳаводиси баёншуда ва ахбори сарчашмаҳо он ба пайгамбар Довуд нозил гардидааст. Забур ба маънои «китоб» ва ё «чизи навишташуда» низ мавриди истифода қарор мегирад. Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» вожаи Забур чунин шарҳ шудааст: номи китоби Довуд пайгамбар; забури ишқ, китоби ишқ, дафтари ишқ маънидод шудааст [5, с. 253]. Баъзе пажухишгарон вожаи Забур-ро аз решаи ибрии «зумра» זמרה ба маънои «қудрат», «овоз» ва «сурод» доништаанд.

Вожаи Забурро баъзе аз забоншиносон баргирифта аз решаи «забара» ба маънои «навиштан» медонанд. Вожаи Забур муарраби вожаи «забир» ё «зибир» аст ва аз ҳамин сабаб вожаи «забр» аз забони форсӣ ба забони арабӣ рафтааст. Араб вожаи форсӣ «забир»-ро муарраб намуда, дар натиҷа вожаи «Забр» сохтааст. Аммо вожаи «Забр» низ эҳтимол дорад решаи форсӣ дошта бошад. Вожаи Забур, ки номи китоби ҳазрати Довуд аст, аз ин реша гирифта шудааст [4, с. 495].

Сайдраҳмон Сулаймонӣ дар «Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ» Забурро аз решаи «забара» ба вазни «фа[ъ]ала» унвон намуда, менависад: «Зубур» шакли чамъаш Забур–«навишта», «набишта», «китоб», «китоби Забур», «китоби осмоние, ки ба ҳазрати Довуд фиристода шуда буд», «ҳар китоби ҳикмат», «дороӣ», «мулк», «даста», «гурӯҳ», «фирқа», «мазбуврун» «ёдшуда», «ёдрасшуда» ва ғ [8, с. 495].

Муҳаққиқони худошиноси мамолики ғарб Забурро «Псалтир» ном мебаранд. Псалтир аз вожаи латинии *ψαλτήριον* гирифта шуда, номи яке аз асбобҳои мусиқии тордори [монанди дутору думра тор дорад] псалтерия мебошад. Дар гуфтори мардуми ғарб бо вожаи «Псалтир» баён намудани Забур замоне роиҷ гардид, ки Забурро бо навои мусиқии асбоби мусиқии псалтерия тиловат мекарданд, ки асосан ба замони зиндагии Довуд-пайғамбар рост меояд.

То кунун бо мафҳуми Псалтир//Псалом баён намудани Забур дар як қатор забонҳо роиҷ аст. Дар забони юнонӣ–*ψαλμοί*, дар забони англисӣ–*psalm*, дар забони русӣ–*псалтир*, ки тибқи гуфтаҳои фавқ ин мафҳум аз номи асбоби мусиқии тордор гирифта шудааст [8, с. 94-95]. «ва чунон ки ба Довуд Забурро додем» [2, с. 164].

Қуръон [Qur`ān]–номи китоби муқаддаси мусулмонон аст, ки тибқи таълимоти дини Ислом бар Муҳаммад пайғамбар нозил гардидааст ва дар он аҳкоми дини ислом ва шариати он дарҷ ёфтааст [1, с. 699]. Қуръон ба артикли муайянии «ал» ва ё шакли гунаи вожаи [Қуръон] 56 маротиба зикр шудааст. Бояд гуфт, ки артикли арабии «ал» ба маънои «дақиқӣ», «ҳақиқӣ» ва «аслӣ» танҳо дар исм истифода мегардад.

Зиёзода Идибеки Ғозӣ дар китоби худ «Таърихи Қуръон» оид ба пайдоиш ва решаи Қуръон [Qur`ān] чунин андеша рондааст: «Дар бораи решашиносӣ, талаффуз ва маънои вожаи Қуръон миёни уламои исломӣ ва исломшиносон ихтилофи назарҳо вучуд дорад. Пайравони мазҳаби Шофей на муштак (аз чизе иштиқоқкардашуда, гирифташуда) медонанд на маҳмуз (ҳамзадор), балки иборат аз илме медонанд, ки Каломуллоҳ чунин номгузорӣ шудааст [4, с. 183].

Қуръон [Qur`ān] мансуби забони арабӣ буда, дар вазни «фуълон» созмон ёфтааст, аз ибораи арабии «бо овози баланд (шунаво) «хондан», «қироат», «мутолиа намудан» пайдо гардидааст. Қуръон шакли тағйирёфтаи арабии «Қуран» буда, дар дигар забонҳо: англисӣ *Qur-an*, дар забони русӣ дар шакли «Коран» истифода мешавад.

Мулоҳизоти зиёди олимони забоншинос оид ба этимологияи вожаи Қуръон вучуд дорад, ки тибқи андешаҳои онҳо ин вожа аз феъли ҳамзадор ё феълҳои дигари бе ҳамза ташкил ёфтааст. Ба андешаи аксари донишмандон вожаи Қуръон маҳз аз шакли масдарии он гирифта шудааст.

Як қатор шарқшиносон, аз қабилҳои Нёлдеке, Блошер, Чефрӣ ва дигарон вожаи Қуръонро ба вожаи «қиряно»-и сурёнӣ ва ибрӣ ба маънои «хондан», «дарс додан» ва вожаи «Пурқон» дар забони ибрӣ ва вожаи «Пурқона» дар забони сурёнӣ ба маънои «начот» ва «ростагорӣ» аст, даъво кардаанд, ки вожаи Қуръон ва «Фурқон» аз дигар забонҳо ворид шудаанд [4, с. 185].

Тавре маълум гардид, бобати ба тағйироти шаклӣ дучор шудани вожаи Қуръон ва аз қадом забон пайдо шудани он андешаҳои мухталиф баён гардидаанд, ҳар як муҳаққиқ мувофиқи тавону фаҳмиши хеш атрофи вожаи Қуръон изҳори ақида намудааст.

Хулоса, таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши номи китобҳои муқаддас дар Қуръон дар баробари дигар номвожаҳо зимни таҳлили амиқи забонӣ моро ба сайри ниҳоят дури таърихӣ бурда, дар асоси далелу бурҳони илмӣ то ҳадди тавон мавриди баррасӣ қарор додем. Таҳлили мазкур таҳлили марзӣ нест, зеро бобати ин китобҳои муқаддас дар тамоми мамолики ҷаҳон муҳаққиқон таҳқиқоти илмӣ пеш бурдаанд ва мо натавонистем

аз ҳамаи он истифода намоем. Дар оянда дар асоси омӯзиши дигар сарчашмаҳо мавзӯи номбурдари тақдир хоҳем дод.

Адабиёт:

1. Сайдраҳмон Сулаймонӣ. «Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ». Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда / Сайдраҳмон Сулаймонӣ. - Душанбе: ЭРграф, 2010. - 1564 с.
2. Сангов Қ. Таълими лексикаи забони тоҷикӣ дар синфҳои 5-6 / Қ. Сангов. - Душанбе: Маориф, 1991. - 80 с.
3. С. Маҳмадуллоҳ. Қасасаланбиё / С. Маҳмадуллоҳ, А. М. Абусаттор, С. И. Аҳрор, А. Чалол. - Душанбе: Ориёно, 1991. - 400 с.
4. www.Farhang.tj
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Машҳад: ҶДММ «Ксероксленд» бо ҳамкориҳои интишороти «Сухангустар», 2008. - 950 с.
6. Нуров А. Мулҳақот бар «Ғиёс-ул-луғот». Ҷилди 3. Душанбе: Адиб, 1989.-304 с.
7. www.Vikipedia.ru
8. Ҳомидов Д.Р. Топонимияи водии Кешруд (таҳқиқоти забоншиносӣ). Душанбе, 2002.-104 с.

НОМҲОИ КИТОБҲОИ МУҚАДДАС ДАР «ҚУРЪОН»

Муаллиф дар ин тадқиқот вижагиҳои ҳосаи забонию таърихии номҳои китобҳои муқаддас, чун «Забур»-и Довуд, «Таврот»-и Мӯсо, «Инҷил»-и Исо, Қуръони Карим, «Фурқон», «Китоб», «Зикр», «Сухуф», «Илиййин», «Сиччин», ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ ва корбурди онҳоро дар «Қуръон» мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода, дар заминаи тадқиқотҳои зиёди илмӣ муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву арабӣ, сомонаҳои интернетӣ мазмун, моҳият, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро дар мақола ошкор сохтааст.

Инчунин, муаллиф дар ин тадқиқот вижагиҳои ҳосаи забонию таърихии этнонимияи «Қуръон», ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ ва корбурди онро мавриди омӯзиши муқоисаи илмӣ қарор дода, зимни таълифи мақола кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар асоси сарчашмаҳои бурҳони илмӣ дар заминаи таҳқиқоти зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, фарҳангҳои тоҷикиву арабӣ, луғату қомусҳои муътамад ва сомонаҳои интернетӣ, раванди ташаккул ва таҳаввули маводи забонии антропонимияи форсӣ-тоҷикии «Қуръон», мазмун, моҳият, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро ошкор намояд.

Калидвожаҳо: тадқиқи забоншиносӣ, Забури Довуд, Тавроти Мӯсо, Инҷили Исо, Қуръони карим, «Фурқон», «Китоб», «Зикр», «Сухуф», «Илиййин», «Сиччин», ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои луғавӣ.

ИМЕНА СВЯЩЕННЫХ КНИГ В «КОРАНЕ»

Автор статьи подверг рассмотрению историко-лингвистические особенности имен священных книг, таких как, «Забур» Давида, «Тора» Мӯсо, «Ивангелия» Исуа, Священный Коран, «Фурқон», «Китоб», «Зикр», «Сухуф», «Илиййин», «Сиджджин», исторические события, лексические источники и их употребление в «Коране». На основе многих исследований отечественных и зарубежных ученых, таджикских и арабских словарей, интернет сайтов, раскрыл сущность, содержание, историю происхождения и их употребления.

Автор в этом исследовании также, подвергая сравнительному научному изучению особые языковые и исторические свойства еврейской этнонимии «Корана», исторические события, лексические источники и их употребления. При написании статьи предпринимает попытку на основе достоверных научных источников на базе многочисленных исследований отечественных и зарубежных ученых, таджикско-арабских словарей, достойного доверия энциклопедий и словарей, интернет сайтов выявляет процесс формирования и преобразования языкового материала еврейской этнонимии «Корана», содержание, сущность, историю зарождения и ее употребления

Ключевые слова: лингвистическое исследование, Забур Давада, Тора Моисея, Ивangelия Иyса, Священный Коран, «Фуркон», «Китоб», «Зикр», «Сухуф», «Илийин», «Сиджджин», исторические события, лексические события.

THE HISTORICAL AND LINGUAL ANALYSIS OF THE NAMES OF HOLY BOOKS IN THE 'QURAN'

The author noted in this special sensitivity historical and lingual survey of the names of holy books like Psalm of David, the Torah of Moses, the "Bible" of Jesus, "Holy Quran", -Furqon "Book", 'Suhuf' "Iliyin" Sijjin, historical events, lexical sources and their application subject of scientific study in the Qur'an, in the context of significant scientific research, domestic and foreign researchers, Arabic and Tajik vocabulary, content websites, essence, waste generated and their use in the work.

The author in this study also, subjecting to a comparative scientific study of the special linguistic and historical properties of the etnonimica "Quran", historical events, lexical sources and their use, when writing an article, makes an attempt on the basis of reliable scientific sources on the basis of numerous studies of domestic and foreign scientists, Tajik - Arabic dictionaries, trustworthy encyclopedias and dictionaries, Internet sites reveals the process of formation and transformation of the linguistic material of the Jewish anthroponymy of the Koran, the content, essence, history of origin and its use

Key words: linguistic research, David's psalm, the Torah of Moses, the Gospel of Jesus, "Holy Quran", -Furqan "Book" "Suhuf", "Iliyin", Sijjin, historical events, lexical sources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Муҳаммад Бегмуродович - докторанти PhD кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 734065, ш. Кӯлоб, кӯчаи. С.Сафаров 16. **E-mail:** Saidzod-90@mail.ru, тел: (992)985-29-73-73.

Сведения об авторе: Саидов Муҳаммад Бегмуродович - докторант PhD кафедри таджикского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. 734065, г. Куляб, ул. С.Сафаров 16. **E-mail:** Saidzod-90@mail.ru, тел: (992)985-29-73-73.

Information about the author: Saidov Mukammad Begmurodovich - PhD student of the Tajik language department of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. 734065, Kulob town, street S. Safarov 16. **E-mail:** Saidzod-90@mail.ru, **phone:** (992)985-29-73-73.

УДК:37.2

КАТЕГОРИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Хакимова З.А., ассистент
Кулябский государственный университет имени А Рудаки

В современных лингвистических исследованиях проявляется большой интерес к языковым средствам, служащим для выражения различных коммуникативных интенций говорящего. Вопросительные предложения являются одним из таких средств.

«Категория вопросительности - факт объективной действительности, существующий в философии, языке и - как продолжение — в речи, т.е. является категорией междисциплинарной. Она существует наряду с категорией времени и категорией пространства, категорией качества и категорией количества, наряду со многими категориями, фиксируя и раскрывая содержание их свойств» [6, с. 335].

При изучении очень обширной и сложной проблематики вопросительных предложений можно выделить два основных подхода:

Логический, в рамках которого логиками и лингвистами успешно разрабатываются теории логики вопросов, логики вопросов и ответов, коммуникативно-функциональной теории вопросительных высказываний, теории референции вопросительных высказываний.

Лингвистический, исследующий проблемы вопросительности в рамках изучения синтаксиса предложений, теории коммуникации, функционально-грамматических исследований, при изучении служебных частей речи и т. п.

В 80-е годы учёных-языковедов занимало решение проблемы: «является ли вопрос самостоятельной формой мысли, равноправной понятию, суждению и умозаключению, или он есть разновидность суждения» [2, с. 17].

Как отмечает Л.Ф. Бердник, некоторые учёные «предлагают расширить традиционное аристотелевское определение суждения как высказывания, утверждающего или отрицающего что-нибудь о чём-нибудь и включить в суждения такие высказывания, которые выражают побуждение, вопрос (П.В. Копнин). Третьи (П.В. Таванец) рассматривают вопрос как особую форму мысли» [2, с. 17].

Логика рассматривает вопрос как форму мысли, не подвергающуюся оценке с позиции истинности или ложности: «Вопрос есть такая форма мысли, в которой требуется определить истинность некоторых допущенных в ней суждений или превратить некоторую функцию высказывания в истинное высказывание» [5, с. 110].

На уровне лингвистической языковой семантики это положение модифицируется следующим образом: «Особенность логической формы мысли, заключённой в вопросе, на уровне языка проявляется в том, что содержание вопросительного предложения всегда предполагает соответствующую модальную рамку незнания того, существует ли названный в нём факт в реальной действительности (вне нас или внутри нас)».

Следовательно, и функции вопроса не только сообщать какую-то информацию (или часть ее), но и побуждать адресата к ответу, определенному речевому акту, таким образом, в любом вопросительном предложении заключена всегда сема поиска информации.

«Во многих лингвистических работах развиваются идеи о том, что между вопросительными, побудительными и повествовательными предложениями не существует резких границ, что система выразительных средств языка как речевой деятельности обеспечивает плавные переходы от побуждения к общему вопросу, от побуждения к изъявительному высказыванию, от изъявительного высказывания к общему вопросу.

Так Ф.Ф. Фортунатов, а вслед за ним и А.И. Пешковский рассматривали ВП как один из разновидностей побудительной речи» [2, с. 88].

А.Д. Шмелев также считает, что в повседневной речи вопросительные предложения могут использоваться не только для вопроса, но и для побуждения, и для сообщения. Далее он также отмечает, что в научных текстах вопросительное предложение используется в функции риторических вопросов, не требующих ответа, т.е. фактически выражают не вопросы, а сообщение.

Итак, вопросительное предложение выражает особое, с точки зрения логики, не истинное и не ложное суждение, необычные свойства которого определяются когнициями адресата - незнанием о каком-либо факте и стремлением узнать что-либо о нем. Лингвисты же считают, что в вопросительное предложение заложена не только функция поиска неизвестной информации, но также функции побуждения, реакции на какой-либо факт действительности или сообщения, требующие ответного речевого действия от собеседника, т.е. элемент директивы.

В современном русском языке предложения классифицируются по семантическим и структурным свойствам. В качестве таких свойств выступает коммуникативная установка, модальное качество и эмоциональная окраска, структура предложений. Поэтому выделяют несколько структурно-семантических типов предложений.

В зависимости от того, какова цель высказывания, мыслит говорящий, просто передать информацию, получить ответ на свой вопрос, вызвать ответную речевую реакцию, выделяются три основных коммуникативных типа предложений: повествовательные, вопросительные, побудительные [4, с. 567].

Вопросительные - это такие предложения, в которых содержится вопрос, когда кто-то говорящий намерен узнать что-то, получить интересующую его информацию.

От чего вы живете так скучно, так неколоритно?

Почему вы до сих пор не влюбились в одну из сестер?

В вопросительных предложениях может быть или отсутствовать вопросительное слово, но всегда имеется вопросительная интонация:

Кто там? Екатерина Павловна в саду?

Своеобразие вопросительной интонации заключается в том, что тон повышается на слове, с которым связан смысловой интерес.

Вопросительные предложения делятся на три группы:

1) Собственно - вопросительные заключают в себе вопрос, предполагающий обязательный ответ.

В этом ответе предполагается утверждение или отрицание высказанного говорящим или ответ должен удовлетворить его любопытство, интерес что-то узнать.

Отчего вы так мало берете от жизни?

Почему вы раздражены?

А вам не страшно то, что непонятно? .

Для чего же мы читаем?

Вы не читали Монте-Кристо?

Как вы поживаете?

Что такое? Что тебе надобно?

Что такое? кто упал?

2) Вопросительно - риторические заключают в себе скрытое утверждение или отрицание, они не требуют ответа, т.к. говорящий задает вопрос только по форме, а по семантике ответ и не нужен.

Разве здоровье не чудо?

А сама жизнь не удивительная вещь?

С кем этого не случается?

Как знать, чего не знаешь?

В конце вопросительно-риторических предложений может и не ставиться вопросительный знак, а может быть употреблен восклицательный знак или точка.

Кто из нас не вздыхал при луне!

Не правда ли, наша Лида замечательный человек!

3) Вопросительно-побудительные заключают в себе оттенок побуждения к действию:

Так вы придете завтра? Идемте собирать грибы?

Для всех вопросительных предложений, характерна вопросительная интонация, наличие вопросительных слов или особый порядок расположения слов.

Вопросительное предложение – это такое предложение, прямое коммуникативное предназначение которого состоит в том, чтобы выразить стремление говорящего получить от слушающего необходимую информацию, которой сам говорящий не обладает, но, по его мнению, ей обладает слушающий. Требуя определенного действия со стороны адресата — ответа на поставленный вопрос. Вопросительные предложения в этом отношении сближаются с побудительными предложениями. Не случайно они часто вводятся формами повелительного наклонения глаголов речи; сравните: *Что тебя так огорчает?* – *Расскажи, Что тебя так огорчает?* (Дневник лишнего человека.)

Грамматические средства оформления вопросительных предложений следующие:

1) вопросительная интонация - повышение тона на слове, с которым связан смысл вопроса, например: *Да разве скуку можно скрыть?* (Месяц в деревне.)

2) словорасположение (обычно в начало предложения выносится слово, с которым связан вопрос), например: *Уж не сватается ли за нее?* (Месяц в деревне.)

3) вопросительные слова - вопросительные частицы, наречия, местоимения, например: *Что ж мне вам рассказать?..* (Месяц в деревне.)

Вопросительные предложения делятся на собственно-вопросительные, вопросительно-побудительные и вопросительно-риторические.

Собственно-вопросительные предложения заключают в себе вопрос предполагающий обязательный ответ. Например: *Ты меня звал? Михайло*

Александрович дома - не знаешь? (Месяц в деревне.)

Своеобразной разновидностью вопросительных предложений, близких к собственно-вопросительным, являются: вопросительно-утвердительные и вопросительно-отрицательные предложения.

Вопросительно-утвердительные - это такие предложения, которые, будучи обращенными к собеседнику, требуют лишь подтверждения того, что высказано в самом вопросе. Например: *Стало быть, ты уезжаешь? Ты ведь любишь мою жену? Вы, стало быть, меня искали?*

(Дневник лишнего человека.) .

Не правда ли?

Так вы послали за ним? Вы шутите?

Ничего не делают небось? А?

Вот вас, я думаю, в детстве не стесняли, не правда ли?

И так-таки никто не

занимался вашим воспитанием?

Ведь не правда ли, Алексей Николаевич, мы с вами сблизимся?

Ведь у вас есть приятельницы?..

Да уж это не вас ли я с Верой Александровной здесь видел, с полчаса тому назад?

Вопросительные предложения могут заключать в себе отрицание того, о чем спрашивается, и тогда это вопросительно-отрицательные предложения. Например:

Неужели я когда-нибудь робел в вашем присутствии?

А я разве отказался, когда ты мне вчера малины поднесла?

(Месяц в деревне.)

Я тебе не показывал новую мою веялку?

Да чем могу я вам помочь, Игнатий Ильич?

И вопросительно-утвердительные и вопросительно-отрицательные предложения могут быть объединены в вопросительно - повествовательные, поскольку они носят переходный характер от вопроса к сообщению.

Вопросительные предложения широко используются в непрямых функциях, когда они, хотя и имеют вопросительную форму, не выражают просьбу об информации и не требуют ответа. К ним относятся:

1) вопросительно-побудительные

2) вопросительно-риторические предложения.

Вопросительно-побудительные предложения заключают в себе побуждение к действию, выраженное посредством вопроса. Например: *Не отложит ли до завтра?*

(Дневник лишнего человека.)

Пойдемте возьмемте его, Верочка, змея - хотите? И вместе все отправимся на луг. А?

Можете вы мне дать почитать?

Скажите, Алексей Николаич, вы в Москве тоже иногда пускали змея?

Скажите - похожа я на нее?

Мы с вами пойдём, Адам Иваныч, хотите?

Послушай, Вера; ведь ты теперь ничем не занята?

Скажите, где здесь можно достать пороху?

Вы на меня не рассердитесь?

Что бы нам с вами позаняться им, Ракитин? Хотите?

Пойдемте возьмемте его, Верочка, змея - хотите? И вместе все отправимся на дуг. А?

Можете вы мне дать почитать?

Что ж мне вам рассказать?..

Скажите, сколько вам лет?

В вопросительно-риторических предложениях содержится утверждение или отрицание. Эти предложения не требуют ответа, так как он заключен в самом вопросе. Вопросительно-риторические предложения особенно распространены в художественной литературе, где являются одним из стилистических средств эмоционально окрашенной речи.

Например: *Я хотел дать себе полное право не щадить его, если бы судьба меня помиловала. Кто не заключал таких условий с своей совестью? (Л.); Желанья... Что пользы напрасно и вечно желать? (Л.); Но кто проникнет в глубину морей и в сердце, где тоска, но нет страстей? (Л).*

Вопрос в предложении может сопровождаться добавочными оттенками модального характера - неуверенности, сомнения, недоверия, удивления и др.

Например: *Как, ты ее разлюбил? (Л.); Разве ты меня не узнаешь? (П.); И как могла она допустить до этого Курагина? (Л. Т.).*

По значению и структуре вопросительные предложения подразделяются на местоименные и неместоименные. Местоименные вопросительные предложения выражают специальный вопрос. Они имеют в своем составе вопросительное местоимение (местоименное наречие) типа *что, кто, куда, почему* и т.п., которое в ответе замещается неместоименным словом, выражающим требуемую информацию. Ответное предложение чаще всего содержит только эту информацию и в этом случае является неполным; ср.: — *Что ты хочешь делать? — Учиться; — Куда тебя утром посылали? — В аптеку.*

Неместоименные вопросительные предложения выражают общий вопрос, требующий в ответе лишь подтверждения или опровержения информации, содержащейся в вопросительном предложении, что может быть выражено словами *Да* или *Нет*. Такие вопросительные предложения, в свою очередь, выступают в двух разновидностях. Одни из них отличаются от соответствующих повествовательных предложений только интонацией — повышением голоса на слове, заключающем вопрос; ср.: *Ты решил задачу?*, где — в зависимости от содержания вопроса — ответом может быть и *Да, я, и Да, решил*. Другая их разновидность характеризуется присутствием вопросительных частиц *ли, разве, неужели*; ср.: *Ты ли решил задачу?; Решил ли ты задачу?*

Существующая в настоящее время концепция состоит в том, что всякий раз, как перед нами находится вопросительное предложение, в нем высказывается именно вопрос. Поэтому такое предложение и называется вопросительным. Для того чтобы проверить эту концепцию, следует спросить, что же мы называем вопросительным предложением и что – вопросом. К признакам вопросительного предложения обычно относится наличие в нем: специальных слов (частиц, союзов), определенного словорасположения и особенно специфической интонации. Под вопросом обычно понимается один из видов цели общения, а именно: побуждение собеседника ответить на обращенную к нему речь. Если принять эти определения, тогда окажется, что значительная группа вопросительных предложений не содержат в себе значения вопроса. К этой группе относятся, во всяком случае, так называемые риторические вопросительные предложения. Они обладают всеми признаками вопросительных предложений, но совершенно не содержат побуждения собеседника к ответу.

Подобные случаи просто записываются как факт в соответствующих местах описательных грамматик. Но констатация факта еще не решает проблемы.

Остается неясным, при каких условиях вопросительное предложение в одних случаях обозначает вопрос, а в других – утверждающее или отрицающее сообщение. Больше того, эти факты должны вызвать величайшее беспокойство за судьбу описания видов предложений. Ведь с самого начала было предположено, что вопросительное предложение только побуждает к ответу, а повествовательное уже сообщает суждение. Между этими видами предложений была положена резкая грань.

Таким образом, вопросительные предложения не всегда служат только для того, чтобы получить информацию. С помощью вопроса выражается ещё и скрытое желание получить либо положительный ответ, либо отрицательный, причем, соответственно, конструкция и тон вопросительного предложения противоположны ожидаемому ответу. Также вопрос может нести в себе уже и ответ на него, и даже не нуждаться в ответе.

Литература

1. Белнап Н., Стил Т. Логика вопросов и ответов. - М.: Прогресс, 1981.
2. Бердник Л.Ф. Предложения со значением желательности // Русская грамматика. Синтаксис. – М., 1982.
3. Лобанова Н.А.. Вопросительные и отрицательные предложения в русском языке. - МГУ, 1977.
4. Русская грамматика. Т.2. - М.: Наука, 1980.
5. Зуева И.В. Инфинитивные предложения в русском языке и их структурно-семантические соответствия в сербскохорватском языке. -Воронеж, 1992.
6. Щепкина И. Г. Категория вопросительности: особенности выражения в русском языке. – М., 2004 г.

КАТЕГОРИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В статье рассматривается категория вопросительности в современной лингвистической науке, которая не всегда служит только для того, чтобы получить информацию. С помощью вопроса выражается ещё и скрытое желание получить либо положительный ответ, либо отрицательный, причем, соответственно, конструкция и тон вопросительного предложения противоположны ожидаемому ответу. Также вопрос может нести в себе уже и ответ на него, и даже не нуждаться в ответе. Коммуникативные намерения могут быть абсолютно разными, а вопросительные предложения являются одним из средств реализации интенций говорящих. В статье также рассматривается два основных подхода: логический и лингвистический. Логики рассматривают вопрос как форму мысли, не подвергающуюся оценке с позиции истинности или ложности. На уровне лингвистической языковой семантики в вопросительном предложении заложена не только функция поиска неизвестной информации, но также функции побуждения.

Ключевые слова: вопросительные предложения, логический подход, лингвистический подход, коммуникативное намерение, собственно – вопросительные, вопросительно-побудительные, вопросительно - риторические, грамматические средства, интонация, словорасположение, вопросительные слова.

ДАРАЧАИ САВОЛӢ ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Мақола ба категорияи пурсиш дар илми забоншиносии муосир, ки на ҳамеша танҳо барои гирифтани маълумот хизмат мекунад, баррасӣ мешавад. Бо ёрии савол хохиши пинҳони гирифтани ҷавоби мусбат ё ҷавоби манфӣ низ ифода карда мешавад ва мутаносибан сохтор ва тобиши ҷумлаи пурсиш ба ҷавоби интизоршуда муҳолиф аст. Инчунин, савол метавонад аллақай ба он ҷавоб дошта бошад ва ҳатто ба ҷавоб ниёз надорад. Ниятҳои коммуникативӣ тамоман дигар шуда метавонанд ва ҷумлаҳои пурсиш яке аз воситаҳои амалӣ гардонидани нияти гӯяндагон мебошанд. Дар мақола инчунин ду равиши асосӣ баррасӣ шудааст: мантиқӣ ва забоншиносӣ. Мантиқшиносон саволро як шакли тафаккур мешуморанд, ки аз рӯи ҳақиқат ё дурӯғ арзёбӣ намешавад.

Дар сатхи семантикаи забонӣ забони ҷумлаи пурсишӣ на танҳо вазифаи ҷустуҷӯи иттилооти номаълум, балки вазифаи ангеширо низ дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои пурсишӣ, равиши мантиқӣ, равиши лингвистӣ, нияти коммуникативӣ, воқеияти - пурсишӣ, пурсиш-ангезанда, пурсишӣ - риторикӣ, воситаҳои грамматикӣ, интонация, мавқеи калима, калимаҳои пурсиш.

CATEGORY OF QUESTIONING IN MODERN LINGUISTIC SCIENCE

The article deals with the category of questioning in modern linguistic science, which does not always serve only to obtain information. With the help of a question, a hidden desire is also expressed to receive either a positive answer or a negative one, and, accordingly, the structure and tone of the interrogative sentence are opposite to the expected answer. Also, a question may already contain an answer to it, and not even need an answer. Communicative intentions can be completely different, and interrogative sentences are one of the means of realizing the intentions of the speakers. The article also considers two main approaches: logical and linguistic. Logicians regard the question as a form of thought that is not evaluated in terms of truth or falsity. At the level of linguistic language semantics, the interrogative sentence contains not only the function of searching for unknown information, but also the function of motivation.

Key words: interrogative sentences, logical approach, linguistic approach, communicative intention, actually - interrogative, interrogative-motivating, interrogative - rhetorical, grammatical means, intonation, word arrangement, interrogative words.

Сведения об авторе: Хакимова Зарина Абдуалимовна – ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел.(992) 988 80 88 40.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимова Заррина Абдуалимовна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯч. С.Сафарова 16. Тел (992) 988 80 88 40

Information about the author: Khakimova Zarina Abdualimovna - assistant of the Department of Foreign Languages of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel. (992) 988 80 88 40

УДК:81-3 (2-тадж)

ББК:81.1 (2-тадж)

X-91

РУССКИЕ НАРОДНЫЕ ПОГОВОРКИ

Халимова М.Р., ст. преподаватель
Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

Издавна русский народ славился своим умением вставлять в речь меткое слово, да так, что оно тут же к месту прирастало, подхватывалось другими и несло по всей Руси. Полюбившийся образ варьировался до тех пор, пока не связывался с определенной ситуацией, или какой-либо стороной русского характера – он и становился поговоркой. Высокую оценку образности русского меткого слова дал А.С. Пушкин «А что за роскошь, что за смысл, какой толк в каждой поговорке нашей! Что за золото!» (Л. Майков. Пушкин. СПб., 1899). Поговорки привлекали внимание писателей и ученых самых различных областей. Однако они не стали ещё предметом специального исследования, до сих пор в науке нет устойчивого определения их. Одна из причин такого положения – отсутствие сборника поговорок. Начиная с 16 века они входили в различные сборники под общим названием «Пословицы русского народа» вместе с собственно пословицами, присловиями, приметам, приговорками, загадками и другими малыми фольклорными формами. Сам народ разграничил поговорки с

пословицами, наиболее близкими к ним, сказав: « Пословица – ягодка, поговорка – цветочек».

Поговорки обладают своими, только им присущими признаками, которые могут быть прослежены в содержании, структуре и функции.

Содержание поговорок определяется объемом обхвата явлений действительности и качеством, связанным со смысловым наполнением высказываний. Не касаясь количественной стороны поговорок, необходимо сказать, сто они достаточно широко отразили жизнь и деятельность человека, отдельные черты его характера, состояние, порицаемые народом дурные привычки, положения которых может оказаться каждый. В таком проникновении во все мелочи жизни и заключается одна из отличительных сторон содержание поговорок. Поговорки метко характеризуют самые различные проявления человеческой природы: бессилие --- «ничего не попишешь»; оплошность – «попасть на удочку», «попасть впросак», «попасть пальцем в небо», различные формы состояния: усталость --- «валиться с ног», озноб -- «мороз по коже», ощущение близкой смерти --- «дышать на ладан», удрученность --- «как в воду опущенный»; раздражение --- «метать громы и молнии». В поговорках показаны действия и поступки человека: «бить баклуши», «валять дурака», «водить за нос», «дать по шапке», «замести следы», «стрелять мимо цели», «танцевать от печки»; положения и ситуации: «в воду кануть», «в долгу как в шелку», «между двух огней», «висеть на волоске», «биться как рыба об лед». Создают поговорки и запоминающиеся образы: козёл отпущения, мелкая сошка, ни рыба ни мясо, ни богу свечка ни черту кочерга.

Характеризуя явления, народ высказывает в поговорках и свое к ним отношение. Так, высшая степень качества определяется поговоркой «цены нет». Народное одобрение получили способность трудиться «не покладая рук», умение действовать в сложной ситуации «на свой страх и риск, способность «выйти в люди», «заткнуть за пояс» любого соперника и другие положительные качества. Порицаются люди «не из храброго десятка», «бросающие слова на ветер», относящиеся ко всему «спустя рукава», живущие «без царя в голове» и в случае опасности способные лишь бежать «как крысы с тонущего корабля».

Качественную сторону содержания поговорок отличает четкая соотнесенность с характеризуемым. К ним поэтому легко подобрать слова – синонимы, дать описание соотнесенности с определенным свойством или положением: «рвать на голове волосы»- отчаиваться, «как курица лапой» --- неразборчиво, «голь перекатная»- босяк, «стреляный воробей» -- бывалый человек, «носиться как курица с яйцом» --- уделять неоправданно много внимания. Определенность лексического значения возникает в результате слияния первоначального и метафорического смысла поговорок, что подкрепляется многократным применением поговорки только в одном качестве. Так, говоря «кровь с молоком», всегда имеют в виду крепкого молодого человека, «кожа до кости» -- хилого, «тертый калач», - бывалого, «мухи не обидет» - миролюбивого, тихого, «с живого и мертвого шкуру сдерет» - лихомица. Единственность значения – качественная сторона содержания поговорок, отличающая их от пословиц, которые способны применяться с новыми смысловыми оттенками к разным явлениям. Таким образом, содержание поговорок отличается замкнутостью в сфере человеческой деятельности, четкой соотнесенностью с характеризуемым и лексической однозначностью .

Структура поговорок тоже имеет ряд специфических черт. Поговорки сохраняют воспроизводимость в традиционном варианте и почти без изменений зафиксированы во всех известных нам сборниках. Это свидетельствует об устойчивости структуры поговорок и позволяет выделить её основные признаки: синтаксические, лексические и семантические. Синтаксис поговорок имеет много общего со словосочетанием. Можно выделить три основных структурных типа поговорок по количеству компонентов: двучленные - «бить ключом», «вешать нос», «филькина грамота»; трехчленные – «пропустить сквозь пальцы», «ободрать как липку», «убить

двух зайцев»; многочленные – «как корова языком слизнула», надулся как мышь на крупу», «как две капли воды», «куда ворон костей не заносил».

Поговорки, как и свободные словосочетания, имеют сложную структуру. Например, поговорка «рвать на себе волосы» выражена глаголом, предложным падежом существительного падежа или местоимения и существительным в винительном падеже. Словосочетаний подобного типа может быть бесконечное множество: вышивать на платье узоры, держать на руках ребенка, делать на полях заметки, и в любом лексическом наполнении они имеют одно значение: делать на чем-то что-то. Семантика поговорок, построенных по той же модели, различна: «рвать на себя волосы» - отчаиваться, «имеет на плечах голову» - быть умным. В таких поговорках составляющие компоненты не имеют самостоятельного лексического значения, иногда нет даже смысла их выделять: «точить зубы», «съесть собаку», «иметь зуб» (на кого-то). Есть поговорки, в которых ослаблено лексическое значение лишь части или отдельного слова, а другие слова сохраняют свой первоначальный смысл. Например, в поговорке «чаша терпения переполнилась» слово терпение сохранило свой обычный смысл и влияет на все её содержание: нет больше возможности терпеть (переносить) что-либо. И все-таки поговорки, подобно свободным словосочетаниям, не могут быть расчленены на составные элементы. Не допускается и их замена семантически однозначными компонентами. Так, поговорку «стреляный воробей» нельзя заменить её эквивалентом «воробей, в которого стреляли», подобное изменение разрушит поговорку. Вместе с тем в контексте допускаются некоторые замены: «связать себя по рукам и ногам».

Следовательно, семантика поговорок ближе отдельному слову, а лексическая и синтаксическая стороны совпадают по форме со словосочетанием.

Поговорки совпадают со словом и по грамматическим признакам, выступая в предложении в качестве его членов: сказуемого: «Нас берут за глотку, и мы бьемся последним и решительным боем» (В.И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т.38, с. 288-289); обстоятельства или дополнения: «... если мы это сделаем, какая это превосходная революционная стратегия! Как она похожа на, авось да небось!» (В.И. Ленин Полное собрание сочинений. Т. 34, с. 406). Однако полного тождества со словом нет. В речи поговорки все-таки выступают как словосочетания, а не отдельные слова. В.И. Ленин, например, творчески приспосабливал поговорки к задачам политического текста, изменял их форму, вносил новые слова целые словосочетания: «Нас не удивляет то обстоятельство, что они запутались, пожалуй меньше, чем в четырех соснах» (В.И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 45, с. 4). Смысл при этом сохранился, т.е. не сумели разобраться в несложном вопросе (ср.: поговорку «заблудиться в трех соснах»).

Функции поговорок определяются их образностью, что неоднократно отмечалось исследователями. «Поговорка, - писал В.И. Даль в статье «Напутное» - заменяет... прямую речь окольную, не договаривает, иногда и не называет вещи, но условно, весьма ясно намекает. Она не говорит: он пьян; а скажет: у него в глазах двоится, он навеселе, язык лыка не вяжет, он не свиснет, он закатил за ворот, он по одной половице не пройдет...». (Пословицы русского народа. Сборник В. Даля, М.,1957).

Способность эмоционально окрашивать речь обусловлена широким использованием в них сравнений: «Они боятся, как огня, распространения у себя дома большевистской заразы...» (В.И. Ленин Полное собрание сочинений. Т. 40, с. 126) и метафор: «Каковы бы не были судьба великой китайской республики, на которую теперь точат зубы разные «цивилизованные» гиены, но никакие силы в мире не восстановят старого крепостничества в Азии, не сметут с лица земли героического демократизма народных масс в азиатских и полуазиатских странах» (В.И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 23, с. 3).

Условно можно выделить поговорки - сравнения, поскольку их структура не выходит из пределы сравнений: «как с гуся вода», «как сивый мерин», «как по писаному», «как сидорову козу», как сажа бела», «как церковная крыса», «как зеницу ока». Не меньше поговорок - метафор: «позолотить пилюлю», вить веревки»,

«вывернутся наизнанку», «заглянуть в душу», «закидывать удочку». В результате многократного повторения образная форма поговорок оживляется, что чаще всего наблюдается в художественной литературе и публицистике. Вот один из примеров такого творческого использования поговорки «положить зубы на полку»: «Наголодавшись и зная, что харч мой все равно долго не продержится, как бы я его ни экономил, я наедался до отвала, до рези в животе, а затем, через день или два, снова подсаживал зубы на полку» (В. Распутин. Живи и помни. М., 1975).

Поговорки всегда выполняют экспрессивно – эмоциональную функцию. Пословицы в отличие от них не только украшают речь, но, выступая в роли авторитетного мнения народа, несут основную идейную нагрузку и служат убедительным доводом высказывания: «...давать себя запугивать или нервировать лазаретными сценами – вещь совсем непростительная. Волоков бояться – в лес не ходить» (В.И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 23, с. 53).

Выделенные нами признаки содержания, структуры и функции позволяют дать такое определение: поговорки – широко бытующие в речи народа устойчивые словосочетания, образно характеризующие отдельные свойства явлений. Как и другие малые фольклорные формы, поговорки составляют сокровищницу русской народной мудрости.

Литература:

1. Аникин В.П., Круглов Ю.Г. Русское народное поэтическое творчество: Пособие для студентов нац. отд-ний пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит. в нац. школе» и «Рус. яз. и лит. с доп. спец. «Педагогика».-Л.: Просвещение, 1938-416 с.
2. Азадовский М.К. История русской фольклористики (в2-хтт. Т.1М., 1958.Т.2. М., 1963.
3. Кравцов Н.И., Лазутин С.Г. Русское устное народное творчество. М., 1983. Русское народное поэтическое творчество. Учебное пособие. Под ред. А.М. Новиковой. М., 1978

РУССКИЕ НАРОДНЫЕ ПОГОВОРКИ

В данной статье рассматриваются русские народные поговорки, характеризуются поговорки в которых показаны самые различные проявления человеческой природы. Показаны различия поговорки между пословицами приметам, загадками. В статье также рассматривается содержание, структура и функции поговорок. Поговорки всегда выполняют экспрессивно – эмоциональную функцию широко бытуют в речи народа, выступают как устойчивые словосочетания, образно характеризующие отдельные свойства явлений.

Ключевые слова: поговорка, образ, характер, исследование, пословица, примета, приговорка, загадка, человеческая натура, синтаксические, лексические и семантические признаки, структура поговорок, функция поговорок, устойчивые словосочетания устойчивые словосочетания

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ХАЛҚИИ РУСӢ

Дар ин мақола мақолҳои мардумии рус мавриди баррасӣ ва тавсиф қарор гирифтаанд. Қайд карда шудааст, ки дар онҳо зухуроти гуногуни табиати инсон нишон дода шудаанд. Тафовути мақол байни зарбулмасал, фол, муаммо нишон дода шудааст. Дар мақола инчунин мазмун, сохтор ва вазифаҳои гуфтаҳо баррасӣ мешавад. Мақолҳо ҳамеша вазифаи ифодакунандаро иҷро мекунанд - онҳо дар нутқи мардум васеъ истифода мешаванд, ҳамчун ибораҳои устуворе амал мекунанд, ки хосиятҳои алоҳидаи падидахоро ба таври образнок тавсиф мекунанд.

Калидвожаҳо: гуфтор, тасвир, хислат, тадқиқот, зарбулмасал, фол, чумла, муаммо, табиати инсонӣ, хусусияти синтаксисӣ, луғавӣ ва маъноӣ, сохти гуфтаҳо, вазифаи гуфтаҳо, ибораҳои маҷмуи ибораҳо.

RUSSIAN FOLK SAYINGS

This article discusses Russian folk sayings, sayings are characterized in which the most diverse manifestations of human nature are shown. The differences of the saying between proverbs, omens, riddles are shown. The article also discusses the content, structure and functions of sayings. Sayings always perform an expressive function - they are widely used in the speech of the people, they act as stable phrases that figuratively characterize individual properties of phenomena.

Keywords: saying, image, character, research, proverb, omen, sentence, riddle, human nature, syntactic, lexical and semantic features, structure of sayings, function of sayings, set phrases set phrases.

Сведение об авторе: Халимова Мавчуда Рахимовна – старший преподаватель кафедры зарубежной литературы с МПРЯЛ Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудакӣ. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. тел:988 45 82 87

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимова Мавчуда Раҳимовна - муаллимаи калони кафедраи адабиёти хориҷӣ бо МТЗАР-и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: 988 45 82 87

Information about the author: Halimova Mavchuda Rakhimovna - Senior Lecturer of the Department of Foreign Literature from the MTRL of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: 988 45 82 87

ТДУ: 517.9(07)

ТКТ:7 22.9(07)

Ш-23

НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Шарипова З, унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Терминология яке аз қишрҳои мушаххаси луғат мебошад, ки ба шарофати ташкили махсуси сохтории ҷузъҳо, алоқаи наздики дохили қисмҳо, хусусияти ташаккул ва ташаккули семантика, робита дар дохили истилоҳот ва робитаи он бо дигар категорияҳои луғат, фаъолият, робита бо объекти номинатсия аз калимаҳои маъмул ва фарқкунанда иборат аст. Аксар дар сохтори лексии забон мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Хусусияти асосии забоншиносии истилоҳот ва системаи истилоҳӣ дар баҳши махсуси лексикология, ки истилоҳот номида шудааст, ба таври комил инъикос шудаанд. Таҳқиқотҳои мавҷуда оид ба проблемаҳои истилоҳот сершумор ва бисёрҷанба мебошанд. Барои мақсадҳои ин таҳқиқот он таҳқиқоте, ки дар онҳо саволҳо дар бораи муносибатҳои системавӣ дар истилоҳот ва умуман луғат муҳиманд, раवона шудааст.

Ҳамзамон, баъзе масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои умумии забоншиносӣ ташаккули истилоҳот ба қадри кофи фаро гирифта нашудаанд ё дар лексикологияи муосир ҳалли муносиби худро наёфтаанд. Ин пеш аз ҳама масъалаи хусусиятҳои семантикии ташаккули истилоҳот, роҳҳои рушди семантикии як калима дар истилоҳот, ба даст овардани он бо мафҳум ва табдил ёфтани истилоҳ, таъсири падидаҳои лексикӣ ва семантикӣ дар истилоҳот ва робита бо чунин категорияҳои семантикӣ ба монанди сонономия, омонимия ва монанди инҳо мебошад, ки дар таҳқиқот ихтилофи бузургтаринро нишон медиҳанд. Дар доираи талаботи забоншиносӣ ба истилоҳҳо дар асарҳои гуногун, асосҳои мухталиф оварда шудаанд, гарчанде, ки ба тақсимбандии онҳо нигоҳ накарда, ин талабот дар адабиёти забонӣ низ ба таври кофӣ муайян шудаанд. Аз нуктаи назари вазъикунонии рушди истилоҳот дар забони илмӣ тоҷик, бояд як масъалаи арзёбии истилоҳотро аз нуктаи назари он ба манбаҳои ташаккули он,

пеш аз ҳама миллатсозӣ, [интернатсионализатсия]- минтақасозӣ муҳимтаринанд. Ин ба проблемаи ғаъолияти забон ва забонҳои муосир ва истилоҳот вобаста аст. Бо зарурияти иҷтимоии маҳсулоти илмӣ ҳам дар дохили давлат ва ҳам дар миқёси байналмилалӣ муайян карда мешавад, ки ин ҳам муҳим аст, дар робита бо ҳамкориҳои байни миллатҳо дар рушди илм ва технология. Аз тарафи дигар яке аз масъалаҳои муҳим ин масъалаҳои муҳолифин иҷтимоӣ ба таъсири аз ҳад зиёди забонҳои пурқудрат мебошад. Луғати терминологӣ аломатҳои қабати нисбатан муташаккили лексикии забонро нишон медиҳад. Муайян намудани хусусияти систематикӣ он ҳамчун қисми ташкилкунанда, ки дар асоси омӯзиши соҳаи муайяни илм асос ёфтааст, дар робитаи он бо дигар ассотсиатсияҳои системавии семантикӣ [гурӯҳҳо, майдонҳо ва ғайра] дар луғат муҳим ҳастанд ва мавқеи худро дар системаи гурӯҳҳои семантикӣ нишон медиҳад. Вобаста ба ин, омӯзиши бархурдҳои назарявӣ дар таърифи забон ҳамчун система дар забоншиносии муосир, техника ва усулҳои муайян кардани сатҳи системавӣ ва воҳидҳои забон, алалхусус лексика зарур аст. Аз ин нуқтаи назар, кӯшиш кунед, ки асосҳои назарявӣ ва усулҳои асосии амалии систематикӣ дар луғат муайян карда шавад. Чунин муносибат мурочиат ба таърихи забоншиносиро талаб мекунад, то адабиётро дар ин бора баррасӣ кунед ва самтҳои асосӣ, принципҳо ва усулҳои омӯзиши хосиятҳои систематикӣ дар луғат муайян кунед. Ҳамон тавре, ки чамъбасти адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, яке аз вазифаҳои асосии лексикология дар давраи ҳозира таъсиси гурӯҳҳои мухталифи системавӣ, дар гурӯҳҳои гуногуни луғатӣ муайян намудани принципҳо ва сифатҳои мебошад, ки воҳидҳои лексикӣ ба гурӯҳҳои семантикӣ муттаҳид мекунад. Гарчанде лексикология баъзе муносибатҳои типии семантикӣ кашф кардааст, ки он асоси тақсимои сохторӣ-семантикии лексикаро ташкил медиҳад, дар ассотсиатсияҳои типии семантикӣ таъсис дода шудааст, аммо дар таҳқиқотҳо ҷузъиёти возеҳ ва хусусияти бунёдии ҷузъҳои бунёдии ҷузъҳои фарқкунанда мавҷуд нестанд. Дар забоншиносии муосир, яке аз мафҳумҳои муайянкунандаи моҳияти забон фаҳмиши система ва сохтори забон мебошад. Ин постулатсия, ки дар забоншиносии муосир дар нимаи аввали асри 20 мустақкам гузошта шудааст, бо номи забоншиносии бузурги швейтсарӣ Фердинанд де Сауссур иртибот медиҳад, ки диққати худро ба зарурати омӯзиши забон дар маҷмуъ аз унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва вобастагии мутақобила ҷалб кардааст. Ф. де Сауссур баръакси муносибати атомистӣ ба таҳлили сохтори забоншиносии муосир, ки бартарӣ дошт, мавқеи худро дар бораи хусусияти системаи забон пешбарӣ намуда, забонро ҳамчун як системае, ки ба тартиботи дохилии он итоат мекунад, ҳанчун маҷмуи унсурҳои вобастаи байни муносибатҳо муайян кардааст [14, с. 76].

Пас аз Ф. де Сауссур, яке аз хатҳои асосии таҳқиқот дар забоншиносӣ муайян кардани принципҳо ва аломатҳои забон ҳамчун система буд.

Системаи забоншиносӣ дар забоншиносии муосир ҳамчун маҷмуи ҷудонашавандаи сохтори муайян бо миқдори муайяни муайян карда шуда, вазифаи маъруфро иҷро мекунад.

А. С. Мелничук, система ва сохторро муайян карда, дар фаҳмиши он забоншиносии муосир на ҳамеша аломати фарқият мегузорад, қайд кард. «Система ҳамчун мафҳуми унсурҳои ба ҳам алоқаманд ва вобастаи мутақобила фаҳмида мешавад, ки ягонагии мураккабро ташкил медиҳад, аз ҷониби унсурҳо – қисмҳои он ба назар гирифта шудааст» [6, с. 27].

Дар фаҳмиши Saussure, [Ф. де Сауссур] системаи забон «ба ҳувият ва фарқият асос ёфтааст» ва итминони сифати унсурҳои он на аз рӯи «аҳамият», балки аз рӯи хусусиятҳои робитавӣ, яъне аҳамияти он ошкор шудаанд.

Хусусиятҳои робитавӣ тавассути муносибатҳои ассотсиативӣ ва синтагматикии аломатҳо ҳамчун узви система ба аъзои дигар муқаррар карда мешавад ва барои муайян кардани воҳидҳои забонӣ ҳамчун асос хизмат мекунад. «Ҳама чизе, ки инро ифода мекунад, бояд ба назарияи ассотсиатсияҳо кам карда шавад» таъкид мекунад Ф. де Саусс 1975 [4, с. 168].

Забон ҳамчун система, тақсимои воқеаро ба унсурҳо тақсим мекунад, ки онро дар сатҳҳои гуногун ташкил медиҳад. Бузургтарин ҷузъҳои забон ҳангоми баррасии системаи таркибии ба ҳам алоқаманд унсурҳое ба монанди фонетика, лексика, ташаккули калимаҳо, морфология ва синтаксис мебошад, ки ҳарду сатҳи мавҷудияти забон ва тавсиф мебошанд. Ҳар яке аз сатҳҳо ё ҷузъҳо аз унсурҳои гуногун сатҳи поёнӣ иборатанд, ки системаи ҷудонашавандаи алоқа ва муносибатҳоро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, дар байни ҳар як ҷузъ ва сатҳ робитаҳо ва робитаҳое, ки тамоми системаи забонро ташкил медиҳад, ошкор мешавад. Ин муносибат ва робитаҳо дар сатҳҳои забон ҳамчун ифодаи муносибатҳои хаттӣ ва уфуқии парадигматикӣ ва синтагматикӣ мавзӯи таҳлил дар забоншиносӣ мегардад.

Омӯзиши истилоҳи авиатсияи тоҷикӣ ва англисӣ дар нақшаи умумии забоншиносӣ, мушаххасоти сохторӣ, семантикӣ ва функционалӣ барои ошкор намудани қонунҳои умумии ташаккули ислоҳот пешбинӣ шудааст ва ба ин васила барои таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба рушди ин истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда, алалхусус бо забони тоҷикӣ, ки он ҳоло ба ташаккул шуруъ мешавад, мусоидат мекунад [15, с. 36].

Омӯзиши системаи истилоҳоти тоҷик, хусусан имрӯз, вақте муҳим аст, ки пас аз ба даст овардани истиқлолияти воқеии Тоҷикистон, забони тоҷикӣ ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар сатҳи байналмилалӣ масъулияти бузурги иҷтимоӣ гирифтааст. Таҳияи луғати дучонибаи истилоҳоти авиатсионӣ дар заминаи таҳлили муқоисавии истилоҳот бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонад ба таҷрибаи тарҷумаи адабиёти махсус дар соҳа мусоидат кунад.

Объекти таҳқиқот терминологияи авиатсияи забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот хусусиятҳои селексӣ-семантикӣ, сохторӣ-грамматикӣ ва функционалии истилоҳҳои авиатсионии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ҷанбаи муқоисавӣ мебошанд. Дараҷаи дониши мушкilot. Дар бораи омӯзиши истилоҳҳои авиатсионӣ ба забонҳои англисӣ адабиёти зиёде мавҷуд аст. Асарҳои В.И. Ульянов [1956], Л.Б. Ткачева [1973], М.М. Масколев [1998] ва дигарон ба ҷанбаҳои гуногуни истилоҳоти терминологияи забони англисӣ бахшида шудааст. Дар забоншиносии тоҷик ислоҳоти авиатсионӣ то ҳол омӯхта нашудааст. Аммо, таҳқиқот дар соҳаи охир терминологияи забони тоҷикӣ Абдуллоев Н. Ф., Р. Амонова, А.М. Байзаев, Т.К. Ҷураев, С. Назарзода, П. Нуров, Д. Саймудинов, С. Султонов, М. Султонов, Х. Уралов ва ғайра барои рушди соҳаҳои истихроҷи истилоҳоти тоҷик, аз ҷумла авиатсия заминаи назариявӣ ва амалӣ омода кардааст. Мақсади таҳсил ҳадафи асосии кори абстрактӣ омӯзиши забоншиносӣ, роҳҳои ташаккули истилоҳиносии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар самти муқоисавӣ мебошад.

Мутобиқи ҳадафи таҳқиқот чунин масъалаҳо муайян карда шудаанд:

А]. Омӯзиши проблемаи ташаккули истилоҳоти забони тоҷикӣ дар таърих ва давраи муосир, хулосаи назариявии масъалаҳои истилоҳоти муосир дар маҷмӯъ ва дар истилоҳиносии тоҷик;

Б]. Ҷамъоварӣ, систематизатсия ва таснифи маводи терминологии авиатсия;

В]. Таҳлили хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ, сохтори грамматикӣ ва луғатҳои забони тоҷикӣ бо таносуби систематикӣ бо луғатҳои дахлдори забонҳои англисӣ ва русӣ;

Г]. Муайян ва гурӯҳбандии гурӯҳҳои лексикӣ ва семантикии истилоҳҳои авиатсионӣ, муайян кардани хусусиятҳои ташкили семантикии онҳо;

Шартҳои авиатсия бо истифода аз усули сохтор, лексикографӣ, пеш аз ҳама луғатномаҳои русӣ-англисӣ ва англисӣ-русӣ истилоҳиносии, мақолаҳои илмӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ бо забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, инчунин луғатҳои соҳавии англисӣ гузаронида шудаанд. Объекти омӯзиш тақрибан 2 ҳазор воҳид луғатҳои терминологии авиатсиро доро мебошад, ки муқаррароти зеринро ҳимоя мекунад:

1. Маводи ҷамъовардашуда ва коркардашудаи забонҳо дар истилоҳот ба авиатсия забони англисӣ. Систематизатсия ва санҷиши истилоҳоти авиатсияи забони

точикӣ дар робита ва муқоиса бо забони англисӣ, ҳамчун забони дорои истилоҳоти кофӣ дар ин соҳаи илм [11, с. 76].

2. Системаи таҳлили муқоисавӣ-типологӣ, лексикӣ-семантикӣ ва сохторӣ-грамматикии истилоҳоти авиатсионии тоҷикӣ ва англисӣ.

3. Ташкилоти сохторӣ-семантикӣ ва концептуалӣ-категорияи истилоҳоти забонҳои муқоисашаванда ба таври қатъӣ ташаккул ёфта, дар вижагиҳои соҳаи илмии воҳидҳои истилоҳии дар он фаъолият буда, сарчашмаи гуногуни пайдоиш ва роҳҳои мухталифи пешниҳоди мафҳумҳо-семантикӣ, аффиксионӣ, синтаксисӣ ва ғайра фарқ мекунад. Принсипҳои ташаккули истилоҳоти авиатсионии забонҳои муқоисашаванда, истифодаи воситаҳои калимасозӣ вомбаргҳои асосан аз забонҳои арабӣ, форсӣ ва русӣ бо забонҳои тоҷикӣ ва юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ ва ғайра.

4. Дар системаи истилоҳоти авиатсионии забонҳои муқоисашаванда, истилоҳоти бисёркомпонентӣ самарабахштар қор мекунад, ки сохтори пайвастагии тобеи калимаҳои забони адабиро ташкил медиҳанд. Дар робита ба ташаккули калимаҳо, матнҳои илмӣ оид ба авиатсия бо мавҷудияти шумораи зиёди калимаҳои мураккаб бо истифодаи воситаҳои калимасозӣ ва вомбаргҳои асосан аз забонҳои арабӣ, форсӣ ва русӣ бо забонҳои тоҷикӣ, юнонӣ, лотинӣ, фаронсавӣ ва ғайра ба забони англисӣ.

Муқоисаи луғат бо сатҳҳои дигари забон дар нақшаи системавӣ фарқи назаррасеро байни сатҳи лексикӣ, фанологӣ ва грамматикӣ нишон медиҳад. Н.И. Толстой хангоми омӯзиши муносибатҳои системавӣ дар луғат хусусиятҳои асосии калимаро қайд мекунад, ки тавсифи системавии лексикаро душвор мегардонад. Вай қайд мекунад, ки дар соҳаи фанология ва грамматика тавсифи муназзам бо маънои “шакл” дар маънои ҳассоси Сауссур истифода мешавад. Дар лексикология «мода» худро доимо ҳис мекунад. Табиати мундариҷа дар фонемаҳо ва калимаҳо фарқ мекунад: дар фонемаҳо он функционалӣ аст, дар калима маънои вазеҳ ва аҳмиётнок, вобастагии ҷиддӣ ҳамчун асоси мустақилияти семантикии калима бо воқеияти ғайри забоншиносӣ алоқаманд аст [4, с. 21]. Ташаккули самтҳо дар омӯзиши лексикаи системавӣ бо номҳои чунин забоншиносон ба монанди Г. Паул, М. Покровский, А.А. Лаълат, В. Вундт, А. Мей, Э. Веландер, Ч. Триер, Э. Сепира, Б. Уорф ва бисёр дигарон саҳт алоқаманд аст. Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мисли дигар шоҳаҳои илми забоншиносӣ таърихи дуру дарозе дошта, ҳампояи даврҳои аввали пайдоиши забон аст. Алҳол, дар забоншиносии тоҷик омӯзиш ва тадқиқи муқоисавии истилоҳоти соҳаи забоншиносӣ ба амал наомадааст, аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи соҳаи номбурда, дорои аҳамияти бузурги илмӣ мебошад. Мақсади он равшантар ва дақиқтар барои аҳли соҳаҳои мухталиф баён кардани маънои мафҳумҳои нав аст. Бояд таъкид кард, ки агар ин мафҳумҳои нав дар ҷомеа пайдо шаванд, мардум кӯшиш менамоянд, ки калима ё мафҳумеро истифода баранд, то ба дигарон равшану возеҳ бошад.

Аз ин рӯ, дар даврҳои пеш, замоне, ки шумораи истилоҳот хеле кам буд ва соҳаҳои истифодаи онҳо дар ҷудо намудани истилоҳ аз вожаи умумӣ ба назари мардум душвор менамуд. Аммо ибтидои саддаи XX-ум дар забоншиносии тоҷик даврае буд, ки шоҳаи истилоҳоти забон ташаккул ва густариш пайдо намуд. Дар густаришу такомули истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ-форсӣ асарҳои ба ин зумра тақриф намудаи як қисм олимони ин давр аз қабиле Абуалӣ ибни Синову Абурайҳони Берунӣ нақши беандозаеро ишғол намудаанд.

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимро ишғол намуд, дорои як қатор вежагиҳои фарқкунандаи функционалӣ, генетикӣ-таркибӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологӣ, виҷасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот ин ташкили сохти он ба шумор меравад. Маҳз дар натиҷаи пешрафти илму техника ҳар як соҳаи муайяни ҷамъиятӣ соҳиби захираи истилоҳоти худ гардид. Ҳар як истилоҳ як унсурӣ забон аст, ки моҳияти хоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо ба кулӣ фарқ мекунад [1, с. 66].

Роҷеъ ба ин масъала донишмандон фикру андешаҳои худро баён карданд. Чунончи: «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаҳои табиӣи забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байни истилоҳӣ ифада меёбанд» [16, с. 62]. Истилоҳот худ

системаи махсуси маъноии калима ва ибораро дар бар гирифта, як мафҳуми аниқи системаи муайяно ифода мекунад. Дар тафовут аз калима маъноии истилоҳ бояд амиқу муайян бошад, зеро истилоҳ на ҳамчун ифодакунандаи ин ё он маъност, балки дорои як маъноии асоснок аст. Яъне истилоҳ на фақат вазифаи номинативии худро иҷро мекунад, инчунин маъноии муайяно низ ифода менамояд. Ба ифодаи дигар, истилоҳ барои номгуӣ мафҳумҳои муайни илмӣ истифода гардида, чараён ва мафҳумеро, ки дар соҳаи забон ба амал меояд, номбар карда, инчунин маъноии онҳоро ифода мекунад. Аз ин сабаб, истилоҳот ифодакунандаи мафҳумҳои аниқи илмӣ «воситаи муайяни мантиқӣ» буда, ба як ҷузъи назарявии илмии соҳаи муайян мубаддал мегардад. Он танҳо ба забони илмӣ тааллуқ дошта, ҳамчун воситаи мубодилаи касбӣ хизмат мекунад. Ин ҷо бояд қайд намуд, ки бештари мавридҳо ҳангоми сохтан ва тартиб додани истилоҳот набояд аз вожаҳои серистеъмол истифода бурд.

Бояд таъкид кард, ки ба сифати истилоҳ истифодаи аз ҳад зиёди вожаҳои серистеъмол ба маъноии аслишон ғалати маҳз хоҳад буд. Ин истифодабарӣ ҳамон вақт қобили қабул хоҳад буд, ки агар вожаҳои серистеъмол бо маъноии истилоҳоти махсус барои истифодаи мафҳуми муайяни илмӣ хизмат намоянд. Хусусияти асосии истилоҳ дар он зоҳир мегардад, ки бо мафҳумҳои лексикӣ-семантикӣ, монанди полисемия, синонимҳо, омонимҳо ва ғайра ҷӣ гуна алоқамандӣ дорад. Хусусиятҳои муҳимтарини истилоҳот дар низоми муайян дар соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ-лексикология, ки бо омӯзиши маъноии луғавии калима [луғат] машғул аст, муайян карда шудааст [8, с. 46].

Муқоисаи омӯзиши системаи истилоҳоти забонҳои гуногун ба худ аломати хосро доро мебошад. Барои таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳар ду забон муайянкунии муносибати иерархии истилоҳоти соҳаи фонетика ва гурӯҳбандии луғавӣ-семантикӣ ва сохтори онҳо муҳим аст. Бояд таъкид намуд, ки тафовут дар байни ҳарду забон ҷой дорад. Вазифаи минбаъдаи таҳлили муқоисавии семантикии истилоҳоти марбут ба соҳаи обу обёрии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз аломатҳои зерин иборат аст.

1) Муқаррар намудани таркиби семантикии гурӯҳҳои луғавӣ-тематикӣ ва луғавӣ-семантикӣ, ки бо мафҳумҳои аниқ аз алоқаи парадигматикии калима ба вучуд меояд:

2) Дарёфт кардан ва ҷудо намудани гурӯҳҳои семантикӣ ва ба шохаҳои муайян ҷудошавии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда:

3) Муайян намудани хусусияти умумии алоқа ва муносибати семантикии байнизабонӣ ва инчунин тафовуту мутобикати байнизабонӣ.

Чи тавре маълум аст, «вожа» ва «калима» аксари вақт муродифи ҳамдигаранд, аммо бархе аз забоншиносон дар қорбурди таҳассусӣ байни «вожа» ва «калима» тафовуте гузоштаанд, яъне «вожа» воқеияте мучаррадтар ва омтар аз калима аст ва иллати ҳамин воқеияти ому мучаррад аст, ки дар фарҳангҳо ба сурати мадхали мустақил оварда мешавад ва онро як воҳиди вожагон меҳисобанд. Аз тарафи дигар, калима воқеиятест айнитар ва мучаррадтар, ки заруратан наметавонад, мақоми мадхали мустақилеро дар фарҳангҳо баён кунад. Ба баёни дигар, дар қорҷӯби фарҳангҳо ҳар вожае мадхали мустақил аст, вале ҳар калимае заруратан мадхали мустақил шуда наметавонад. Яъне, ҳар вожае калима аст, аммо ҳар калима вожа нест. [9, с. 46 - 47]. Аз ин мушоҳидаҳо ҷунин бармеояд, ки баъзе забоншиносон бар ивази «истилоҳ» калимаи «вожа»-ро пешниҳод карданианд [9, с. 26].

Истилоҳшиносӣ ё терминология яке аз қабатҳои махсуси лексикӣ-луғавӣ буда, хусусияти ташкилёбии маъноиро дар алоқа бо гурӯҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Хусусиятҳои асосии истилоҳот ё терминҳо ва сохту услуби онҳо низ дар қисми ҷудоғонаи луғатшиносӣ, ки истилоҳгузинӣ ва ё истилоҳшиносӣ ном дорад, мукамал инъикос ёфтааст.

Бояд ишора намуд, ки баъзе аз забоншиносон вожаи «истилоҳгузинӣ»-ро ба маънии «терминология» истифода мекунанд, вале дар навиштаҳои мутахассисони истилоҳшинос ва истилоҳсозони эронӣ асосан «вожагузинӣ» ба маънии терминология омадааст [13, с. 19]. Аммо ба ақидаи мо «вожагузинӣ» маъноии «лексикология»-ро соҳиб аст.

Масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ айнаи замон, яке аз мавзӯҳои муҳимтарини луғатшиносӣ ба шумор меравад. Ҳар чиз ки ба таъйину таҳқиқи умумии мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу тақомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро бо соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи моддиву маънавии инсоният мепайвандад. Аз рӯи баъзе таҳқиқотҳои олимони мо ва донишмандони хориҷӣ аён аст, ки омӯзишу пажӯҳиши масъалаи истилоҳот доираи васеъро фаро гирифтааст. То ин замон, дар байни олимони забоншинос дар хусуси мушаххасан аз ҷиҳати илмӣ муайян кардани ҳуди мафҳуми истилоҳ фикру ақидаҳои мушаххаси илмӣ ба вучуд наомадааст.

Нахустин назарияҳои мансуб ба истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои қарни XX ба вучуд омадаанд. Масалан, Гринаф [Greenough] ва Киттрич [Kittridge] ба ҳулосае амадаанд, ки истилоҳҳо монанди формулаҳои риёзӣ мебошанд, яъне онҳо ҳамчун истилоҳ танҳо бо мақсади ифода намудани мафҳумҳои хос миёни одамон корбаст мешаванд. Аз ин рӯ зарурат нест, ки онҳо умуман, ба таркиби луғавии забон дохил карда шаванд. Э Жилбер [E.Gilbert] низ истилоҳотро ба формулаҳои риёзиву кимиёвӣ мушобех медонад. Т. [T.Savory] истилоҳотро ба калимаҳои мутаводил муқобил мегузорад. Ж. Вандриес, Логан Смит [L. Smith] ва дигарон истилоҳро бо жаргон ташбеҳ медиҳанд. Забоншиноси олмонӣ А. Ширмер [A.Shirmer] истилоҳотро бо вожаҳои хирфай муқобил мегузорад. Донишмандон Х. Эггербеҳт [H. Eggerbeht] истилоҳро мафҳум ва Ларс Гурмунд [L.Gurmund] олати илмӣ шабеҳ мешуморанд. Зимнан Ларс Гурмунд истилоҳро олати истифодаи илм дониста, ҳамзамон тазаккур медиҳад, ки ҳуди таркиби низоми истилоҳоти ҳар илми ҷудогона ҷавобгӯи ниёзҳои сохтори дохилии ҳамин илм аст. [9, с. 54].

Идеяи маҷмуи воҳидҳои лексикӣ, ки аз нуқтаи назари аввал фармон дода шудааст, пеш аз ҳама семантикӣ, барои омӯзиши гурӯҳи лексикӣ истилоҳоти низомӣ дар қори Р.М. Майер асос шуд. [11, с. 368]. Дар солҳои 30-юми асри 20 табиати луғати семантикӣ дар заминаи тақсироти соҳаҳои гуногун омӯхта шуд. Машҳуртарин дар забоншиносӣ назарияи «майдони шифоҳӣ» ё «майдони концептуалӣ»-и Ч.Триер буд. Триер мегӯяд, «майдони концептуалӣ» ба доираи муайяни мафҳумҳои воқеияти объективӣ мувофиқат мекунад, ки дар онҳо калимаҳои мураккаб ин соҳаҳоро бидуни пайгирӣ фаро мегиранд. Калимаҳо ба «майдони концептуалӣ» оварда шудаанд ва онро пурра фаро мегиранд. Гузашта аз ин калима танҳо ҳеч маъно надорад, вай танҳо ҳамчун як қисми майдони мувофиқ маъно мегирад.

Пас аз асарҳои Ч. Триер, назарияҳои саҳроӣ пайдо шуданд, ки онҳо аз сабабҳои ифшои муносибатҳои системавӣ дар семантика комилан фарқ мекунад. Ин соҳаи Г. Ипсен мебошад, ки барои интиҳоби майдон ҳамчун як хусусияти расмӣ морфологии калимаҳо, ки дар натиҷаи наздикии семантикӣ ба вучуд омадаанд, асос гузошт [11, с. 46]. Чарз Балл соҳаҳои ба ном ассотсиатсияҳоро ҷудо кард, ки калимаҳои инфиродиро дар заминаи ассотсиатсияҳои муайяни якҷоя месозанд. «Системаи забон ба ҳамчун як шабакаи васеи ассотсиатсияҳои доимии мнемоникӣ пешниҳод шудааст, ки дар байни ҳамаи иттиҳодияҳои гуфтугӯӣ, ки ба ҳама қисмҳои забон татбиқ мешаванд, хеле шабеҳ аст». Ш. Баллӣ қайд мекунад ва нишон медиҳад, ки масалан калимаи гӯсфанд дар зехни мо бо як қатор калимаҳо алоқаманд аст: гов, гӯсола, [1, с. 30].

Яке аз вазифаҳои асосие, ки қаблан лексикология муайян карда буд, ба роҳ мондани намудҳои гуногуни муносибатҳои системавӣ, ки дар дохили гурӯҳҳои гуногуни луғат мавҷуданд, муқаррар намудани он нишондодҳое, ки калимаҳоро ба ҳамдигар ҳамчун ҷузъи лексикӣ муттаҳид мекунад. Идеяи луғати систематикӣ, ки бар принципҳои парадигматикӣ ва синтагматикӣ, муайян кардани сохтори луғат дар ҳар яке аз ин принципҳо, конкретизатсияи намудҳои иерархикӣ ва зергурӯҳҳо асос ёфтаанд, инъикос ёфтааст.

Ба айдаи Даниленко ва Канделаки истилоҳ воҳиди луғавиест, ки тақозои дефинитсия [саҳеҳтараш ифодаи мутаносиби маънии истилоҳро] дорад. Н.П. Кузкин дар бораи ҷаҳор концепсияи асосии зерин, ки таъйиноти [функсиявӣ] истилоҳро муайян мекунад, чунин мегӯяд:

А]. истилоҳ калимаест, ки ба вазифаи дефинитив меояд;

- Б]. истилоҳ калимаест, ки номи мафҳумро инъикос мекунад;
 В]. истилоҳ калимаест, ки барои ифодаи мафҳуми таҳассусӣ истифода мешавад;
 Г]. истилоҳ калимаест, ки мафҳуми маҳсусро ифода мекунад [9, с. 50].

Чи тавре ишора намудем, истилоҳ пеш аз ҳама воҳиди луғавӣ, яъне калима ё ибораи хос аст. Ба ақидаи Г.О. Винокур «истилоҳ-калимаи маҳсус нест, балки калимаи ба вазифаи маҳсус аст» [2, с. 51].

Забоншиносони рус Головин Б.Н. ва Кобрин Ю.Р. дар асари хеш мафҳуми истилоҳ ва истилоҳотро чунин баён мекунанд. «Истилоҳ ин калима ва ё иборае мебошад, ки дорои маънии маҳсус аст ва мафҳуми касбиро ифода карда, дар чараёни фаҳмиш ва азхудкунии объектҳои илмӣ ва касбӣ – техникӣ ё алоқаи байни ҳамдигарии онҳо ифода истифода бурда мешавад ва «Истилоҳот маҷмуи истилоҳҳои ба фаъолияти касбии ин ё он соҳа [маориф, техника, идоракунӣ, маданият] мансуб буда, бо ҳамдигар бо тобишҳои семантикӣ, ҷилоҳои луғавӣ-маъноӣ, калимасозӣ ва грамматикӣ алоқаманд мебошад [3, с. 35]. Истилоҳ метавонад дар шакли калима ва ё дигар шакл ифода ёбад ва ба пуррагӣ мафҳуми фарқкунандаи асосиро дар сатҳи мавҷудаи рушди илму техника инъикос намояд. Истилоҳ калимаест, ки бо воҳиди муайяни сохтори аниқӣ мафҳумӣ-мантиқӣ бояд аз рӯи мундариҷа алоқамандӣ дошта бошад.

Агар ҷанбаи фалсафии мафҳуми истилоҳро мавриди таҳқиқ қарор диҳем, мо ба хулосае меоем, ки истилоҳ ҳангоми ифодаи мафҳуми худ ду вежагии хос дорад. Якум, асоси таъйину ифодаи фалсафии мафҳуми истилоҳро заминаи модии он ташкил медиҳад, истилоҳ шакли модии мафҳумро дар худ инъикос менамояд. Дуюм, истилоҳ ҳамзамон бо дигар воситаҳои ифодаву баён дар қори инъикосу номгузориҳои донишҳои нави инсоният мусоидат мекунад. Дар забоншиносии муосир бошад, баъзе масъалае, ки ба хусусиятҳои умумизабонии ташаккули истилоҳот мансуб аст, то ҳол ба қадри кул ҳалли худро наёфтааст.

Д. Саймиддинов пайдоиши истилоҳотро дар забони форсии миёна аз чанд роҳ сурат гирифтани онро чунин баён мекунад: «идомаи истилоҳоти бунёдии эронӣ бидуни тағйироти маъно ва ё тавсифи маъноӣ истилоҳии он дар забони форсии миёна; истифодаи луғати ғайриистилоҳӣ ба ҳайси истилоҳ; иқтибос аз забони авестӣ; баргардон ва ё калқҳои авестӣ дар паҳлавӣ; иқтибос аз забонҳои ғайриэронӣ – юнонӣ ва ҳиндӣ; аз роҳи воҷасозӣ [11, с. 23].

Мирзо Ҳасани Султон ҳам ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир намуда, ба он чунин баҳо додааст: «аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш калимаи ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкардаи як илми маҳсус маъноӣ ба худ ҳосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад» [9, с. 67].

Адабиёт:

1. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. // Ш. Бобомуродов, З. Мухторов - Душанбе, 2016. - 428 с.
2. Давлатбеки Х. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна [Матн] / Давлатбеки Х. – Душанбе: 1998. – 148 с.
3. Исоматов М. ва диг. Об дар баррасиҳои таърихӣ этнографӣ. / М. Исоматов. – Душанбе, 2003. - с.135.
4. Каримов, А. Луғати идеогрармаҳои забони паҳлавӣ / А. Каримов – Душанбе, 1983. – 47 с.
5. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1.: китоби дарсӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 240 с.
6. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 294 с.
7. Маъсумӣ, Н.М. Дар бораи вазъият ва баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик дар асрҳои X-XIX. Дар китоби «Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат», нашр. «Ирфон» [Матн] Н.М. Маъсумӣ. – Душанбе: 1966, С.238.

8. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2014. – 230 с.
9. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик: рисолаи илмӣ / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе, 2004. - С.19.
10. Расторгуева, В. С. Сравнительно - историческая грамматика западноиранских языков. Филология/В. С. Расторгуева. - М. :Наука, 1990. - 253с.
11. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. –Душанбе: Пайванд, 2001. –310 с.
12. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: «Шарқи озод», 2013.–270 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ [ибора аз ду ҷилд]. -М.: СЭ, 1969. -952 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1: фарҳанги тафсири / М. Шукуров. - М., СЭ, 1969. - 950 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2: фарҳанги тафсири / М. Шукуров. - М., СЭ, 1969. - 950 с.

НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола фарогири масъалаи баррасӣ ва қорбасти нақши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ буда, дар он ҷанбаҳои забонӣ, муайян кардани сохту таркиб, маъно ва истемоли онҳо дар забони тоҷикӣ ва англисӣ сухан меравад. Дар ин таълифот дар заминаи омӯзиши сарчашмаву маъхазҳои бурҳони илмию таърихӣ ҷанбаҳои забонию зуҳури таърихӣ нақши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шудаанд.

Ба ақидаи муаллиф, дар таҳқиқ ва қоркарди нақши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақш ва хидмати олимони маъруфи ватанию хориҷӣ: В.И . Ульянов [1956], Л.Б. Ткачева [1973], М.М. Масколев [1998], Абдуллоев Н. Ф., Р. Амонова, А.М. Байзаев, Т.К. Ҷураев, С. Назарзода, П. Нурув, Д. Саймуддинов, С. Султонов, М. Султонов, Х. Уралов ва дигарон хело калон ба назар мерасад.

Дар мақола моҳият, мазмун ва раванди ташаккули нақши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, забони тоҷикӣ, таҳлили таҳқиқ, баррасӣ, истилоҳот, забоншиносӣ, мақола, баррасӣ, қорбасти, забонҳо ва ғ

РОЛЬ ЯЗЫКОВЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена обсуждению и использованию роли лингвистических терминов в таджикском и английском языках, а также обсуждает лингвистические аспекты, определяя их структуру, значение и использование в таджикском и английском языках. В данной работе на основе изучения источников и источников научного и исторического свидетельства выявлены лингвистический и исторический аспекты роли лингвистических терминов в таджикском и английском языках. По мнению автора, роль и услуги известных отечественных и зарубежных ученых в изучении и развитии роли лингвистических терминов в таджикском и английском языках: В.И. Ульянов [1956], Л. Б. Ткачева [1973], М. М. Масколев [1998] Абдуллоев Н. Ф. Р.Амонова, А.М.Байзаев, Т.К. ?? Ураев, С. Назарзода, П. Нурув, Д. Саймуддинов С. Султонов, М. Султонов, Х. Уралов и другие кажутся очень большими. В статье анализируются сущность, содержание и процесс формирования роли лингвистических терминов в таджикском и английском языках. В частности, автор отмечает, что: Терминология является одним из специфических слоев словаря, который, благодаря особой структурной организации компонентов, тесной взаимосвязи внутри частей, характеру формирования и формирования семантики, взаимосвязи в терминологии и ее

взаимосвязи с другими категориями. с объектом номинации, состоящим из общих и разных слов. Часто занимает особое место в лексической структуре языка.

Ключевые слова: английский, таджикский, исследовательский анализ, рецензия, терминология, лингвистик, лингвистические аспекты, определяя их структуру, значение и использование, таджикском, английском, языках и др.

THE ROLE OF LANGUAGE TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the discussion and use of the role of linguistic terms in Tajik and English, and also discusses linguistic aspects, determining their structure, meaning and use in Tajik and English. In this work, based on a study of the sources and sources of scientific and historical evidence, linguistic and historical aspects of the role of linguistic terms in Tajik and English are revealed. According to the author, the role and services of famous domestic and foreign scientists in the study and development of the role of linguistic terms in Tajik and English: V.I. Ulyanov [1956], L. B. Tkachev [1973], M. M. Maskolev [1998] Abdulloev N. F. R. Amonova, A. M. Bayzaev, T.K. Uraev, S. Nazarzoda, P. Nurov, D. Saimuddinov S. Sultonov, M. Sultonov, H. Uralov and others seem very large. The article analyzes the essence, content and the process of forming the role of linguistic terms in Tajik and English.

Keywords: English, Tajik, research analysis, review, terminology, linguistics, English, discusses, linguistic, aspects, determining, their structure, meaning etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Зарина – ассистенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. **E-mail:** zarra.93.95@mail.ru, **тел:** [992]. 985492667

Сведения об авторе: Шарипова Зарина - ассистент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. **E-mail:** zarra93.95@mail.ru, **тел:** [992]. 985492667

Information about the author: Sharipova Zarina – assistant of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **E-mail:** zarra93.95@mail.ru, **phone:** [992] 985492667

ТДУ:80-3 (2-тадж)

ТКТ:80.01 (2-тадж)

Ш-61

МАҶОЗҶОИ КОНСЕПТУАЛИИ МАРБУТ БА МАФҶУМИ «МУҶАББАТ» ДАР НАЗМИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Шарипова С., магистрант
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Образ яке аз мафҳумҳои марказии забоншиносию поэтикӣ буда, алокаи зарурии сатҳи баёни забонӣ ва мазмуни бадеии асарро таъмин менамояд. Образи поэтикий шифохиро метавон ҳамчун ифодаи бавосита, иттиҳоди як предмет ё падида дар мавриди дигараш мувофиқи нияти ҷаҳонии эстетикӣ муаллиф муайян кард. Чунин шартӣ будани нияти умумихалқӣ муаллиф омили муҳимми дарки моҳияти образ буда, онро аз роҳ ё образи нутқ фарқ мекунад. Муайян кардани тасвир бо роҳҳо боиси содда шудани ин мафҳум мегардад, зеро тасвир на танҳо истифодаи калима ба маънои маҷозӣ, балки роҳи бавосита, ифодаи баъзе мундариҷаи бадеӣ мебошад.

Таҳмин кардан мумкин аст, ки образҳои шоирона на ҳар дафъа аз нав офарида мешаванд, балки модели абстрактӣ ё маҷозӣ дар таҷассуми муаллифи алоҳида ифода меёбанд. Шоирон ва нависандагон моделҳо ё парадигмаҳои аллақай мавҷударо

истифода бурда, онҳоро ба ҳадафҳои бадеии худ мутобиқ мекунад. Н.В. Павлович, «парадигмаи тасвир ин варианти тасвирҳои ба он монанд буда, аз ду маънои устувор иборат аст, ки бо муносибати мушаххас алоқаманданд» [5, с. 14]. Ба ақидаи забоншинос Павлович, ки матолиби густурдаи назми русро мавриди таҳқиқ қарор додааст, «ҳар як образи шоирона <...> дорои ин вариант аст, яъне парадигмаи муайянеро амалӣ мекунад» [4, с. 59]. Ин образи ин варианти, гӯем, дар тасвири концептуалии поэтикии ҷаҳон вучуд дорад [9].

Дар ин росто кори олимони забоншиноси амрикоӣ Ч. Лакофф ва М. Чонсонро ёдовар шудан бамаврид аст, ки «Маҷозхое, ки мо бо он зиндагӣ мекунем» гуфта мешавад, ки маҷозҳо тамоми ҳаёти моро фаро гирифта, на танҳо дар забон, балки дар тафаккур зоҳир мешаванд ва дар амал. Худи равандҳои тафаккури инсонӣ асосан маҷозӣ мебошанд [7]. Системаи оддии концептуалии одам асосан дар табиати маҷозӣ аст ва ӯ ҳатто инро пай намебарад. Дар баробари ин маҷозҳо ҳамчун ифодаи забонӣ маҳз аз он сабаб имконпазиранд, ки дар системаи концептуалии шахс маҷозҳо вучуд доранд [3, с. 57]. Ин муқаррарот дар китоб бо чунин «мафҳумҳои маҷозӣ» ё «маҷозҳои концептуалӣ» ба мисли «argument is war, time is money, life is a gambling game, the mind is a container, ideas are plants, understanding is seeing» ва ғайра.

Намунаи барҷастае, ки забоншинос Лакофф ва Чонсон овардаанд, ин «time = money» мебошад. Воқеан, агар вожаву ибораҳои, ки бо мафҳуми «time» истифода мешаванд, ба ёд орем, маълум мешавад, ки дар аксари маврид онҳоро метавон бо мафҳуми «money» ҳамбаста кард. Ин ба забони тоҷикӣ низ дахл дорад. *You are wasting your time – Шумо вақти худро беҳуда сарф мекунед, You will save your time this way – Пас шумо вақтро сарфа мекунед, I've invested a lot of time in her – Ман вақти зиёдеро ба вай сармоягузорӣ кардам, You're running out of time – Вақти шумо тамош мешавад.* Ба ақидаи Лакофф ва Чонсон, ин бо он шарҳ дода мешавад, ки вақт дар фарҳанги ғарбӣ махсусан қадр карда мешавад, зеро захираи он маҳдуд аст ва аз ин рӯ, он «ба таври муайян дарк карда мешавад» [7].

Бар асоси ин назария, ки ба забони рӯзмарра дахл дорад, мантиқан тахмин кардан мумкин аст, ки ҳамин чиз дар забони шоирӣ руҳ медиҳад. Аз рӯйи қиёс бо маҷозҳои концептуалӣ дар забони оддӣ, маҷозҳои концептуалӣ дар шеърро метавон фарқ кард [7]. Дар назм як қатор маҷозҳои устувор мавҷуданд, ки дар доираи онҳо образҳо офарида мешаванд, масалан, ҳаётро ҳамчун роҳ маънидод кардан мумкин аст, *саёҳат, театр, бозӣ, нур* ва ғайра маънидод кардан мумкин аст, *офтобро бо тилло муайян мекунад, моҳ – бо нуқра, пирӣ – бо тирамоҳ, гули баҳорӣ - бо барф* ва ғ.

Маълум аст, ки дар шеър мафҳумҳои абстрактӣ, аз қабилӣ «*вақт, зиндагӣ, марг, шиқ*» бештар ба тафаккури образнок дучор мешаванд, ки он қадар мураккаб ва фарогиранд, ки ба таври муқаррарӣ муайян кардани онҳо душвор аст. Дар ин мақола маҷозҳои концептуалии марбут ба мафҳуми «муҳаббат» дар шеъри англисӣ ва тоҷикӣ таҳлил шудааст.

Муҳаббат - эҳсосоте, ки метавонад инсонро ба ҳар амал барангезад - ҳамеша дар таваҷҷуҳи шоирони тамоми давраи замон будааст. Муҳаббатро месароянду лаънат мекарданд, бо он девона шуданду рӯхро бо он шифо мебахшиданд, дар муҳаббат бахту ранҷ меёфтанд. Ин мавзӯи дӯстдоштаи шоирони лирики қадим буд. Ба хоҳири муҳаббат, онҳо дар асрҳои миёна ба истисмор мерафтанд. Ҳар як одами оддӣ ҳади аққал як маротиба дар ҳаёти худ ин эҳсоси ғуломиро эҳсос мекунад. Муҳаббат метавонад инсонро боло бардорад ва дар айни замон ӯро паҳш кунад. Аммо ҳарчанд, он ҳамеша як зарбаи эмотсионалӣ аст. Маҳз таҷрибаҳои муҳаббатӣ аксар вақт манбаи илҳом барои шоирон мешаванд. Ва хонанда аллакай ба он чунон одат кардааст, ки «муҳаббат ҳеҷ гоҳ бе ғам нест», ки баъзан лирикаҳои ошиқона бидуни дард ҷиддӣ қабул карда намешаванд.

Омузиши шеъри лирикии англисӣ нишон дод, ки яке аз маҷозҳои маъмултарини концептуалӣ оид ба муҳаббат дар забони шоирӣ инҳоянд: 1) *муҳаббат (шиқ) беморӣ аст*, 2) *муҳаббат (шиқ) дард аст*, 3) *муҳаббат (шиқ) аз даст додани озодӣ*, 4) *муҳаббат (шиқ) отаи аст*. Чунин маҷозҳои концептуалӣ дар назми тоҷикӣ низ ҷой доранд, вале

бинобар хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанавии назми миллии шоирон дар ин образҳои чихатҳои гуногунро аз ҳам ҷудо мекунад.

1) Муҳаббат (ишқ) беморӣ аст

Ҳолати ошиқ аксар вақт ба ҳолати шахси носолим шабоҳат дорад. Дар забони англисӣ аз маҷозҳои пур аст, ки ба маҷозии «*love is madness*»: *she drives me crazy, he's gone mad over her, she is madly in love with him*. Ҳамаи ин маҷозҳои мурда дар ҳаёти рӯзмарра чунон устувор шудаанд, ки мо дигар ҷузъи эҷодии онҳоро мушоҳида намекунем. Онҳо ҷуз интиқолдиҳандагони иттилооте нестанд, ки вазифаи асосии онҳо ба шунаванда/хонанда расонидани он аст, ки маъшук ба объекти парастии худ чунон банд аст, ки барои ӯ ба ҳама гуна амалҳо омода аст, баъзан худро идора карда наметавонад, масалан шахси бемори рӯҳӣ. Дар шеър маҷозии «муҳаббати беақлона (демонагӣ)» як ҷузъи маҷозии умумии концептуалии «муҳаббат беморист» мегардад. Ифодаи лингвистии он ба мо нисбат ба забони ҳаррӯза манзараи мураккабтар медиҳад. Маҷозҳо, ки таҷрибаи эҳсосиро инъикос мекунад, дигар интиқолдиҳандагони оддии иттилоот нестанд. Онҳо як қисми асарҳои мукамал мебошанд, ки дар онҳо ҳамаи ҷузъҳо бо ҳам алоқаманданд ва нақши муайян доранд. Маҷозҳои концептуалӣ, ки дар заминаҳои шоирона амалӣ мешаванд, тобишҳои нав пайдо мекунад.

Дар шеъри забони англисӣ «муҳаббат» ба ҳолати рӯҳ, шуур ишора мекунад: «*Love is a torment of the mind*» (*Samuel Daniel*) – ва ҳолати ҷисмонии бадани шахси ошиқ. Муҳаббат метавонад аломатҳои дошта бошад, мисли бемории ҳақиқӣ: «*Lips and eyelids pale*», «*cheek..cold and white*», «*heart beating loud and fast*» (*P. B. Shelley*). Аксар вақт ин беморӣ таъбиқнашаванда аст: «*Love is a sickness full of woes/All remedies refusing*» (*Samuel Daniel*). Дар баъзе мавридҳо муҳаббатро мустақиман бо бемории ҷисмонӣ муқоиса мекунад ва ҳамчун як бемории мушаххас дида мешаванд: «*Love is a universal migraine*» (*Robert Graves*), дар баъзе мавридҳо калимаи бештар маъмул – «*plague*» истифода мешавад, ки метавонад ҳам мустақим ва ҳам дарк кунад. Маъноии маҷозӣ: «*Love might make me leave loving, or might try/A deeper plague, to make her love me too*» (*John Donne*), «*Orpheus I am, come from the deeps below,/To thee fond man the plagues of love to show*» (*John Fletcher*). Аммо аксарияти мутлақӣ шеърҳо ҳолати одами ошиқро бо истифода аз нишонаҳои ягон бемории абстрактии ҷисмонӣ тасвир мекунад: «*...I starved for you;/My throat was dry and my eyes hot to see*» (*Rupert Brooke*), «*And who could play it well enough/If deaf and dumb and blind with love?*» (*W. B. Yeats*), «*A bright stain on the vision/Blotting out reason*» (*Robert Graves*). Ба назари марди ошиқ гӯё меирад: «*When sighs have wasted so my breath/That I lie at the point of death*» (*Henry Howard*), аммо худ марг раҳӣ аз азоб аст: «*Oh! Press it [heart] close to thine again/Where it will break at last*» (*P. B. Shelley*).

Дар назми забони тоҷикӣ ишқ дар навбати аввал бемории рӯҳ аст. Ин «бемории» рӯҳ дар назми тоҷикӣ дар баробари дил тасвир шудааст ва дилу чон дар ин ҷо ба сифати муродиф ба кор рафтааст: «*Ё Раб, ин дарди ҷигарсӯз чӣ мушкул дард аст,/Ки мудово ҳама хуни ҷигараш бояд кард*». (*Саъдӣ*), «*Қиссаи дарди ҷудой чу нависем, Камол, /Дил ҷудо нола кунад, хома ҷудо, нома ҷудо*». (*Камолӣ Х.*), «*Дӯст медорад дилам ҷавру ҷафои дӯстро, /Дӯстар аз ҷону сар дарду балои дӯстро..*» (*Камолӣ Х.*), «*Фақат дили бемор захмхоро даво намекунад!*» (*А. Толстой*).

Чун дар шеъри англисӣ, дар лирикаи ишқӣ тоҷикӣ маҷозии концептуалии «муҳаббат — ин беморӣ» ифодаи ифроти худро дар навъе аз қабилҳои «муҳаббати беақлона (демонагӣ)» пайдо мекунад. Дар аксари ашъор дар бораи муҳаббат ё вожаи «*беақлӣ, беандешагӣ*», ва муродифи он: «*беақлӣ*», «*беҳад*»: «*Фаромӯш кун, ки фаромӯшнашаванда аст! нигоҳи зан!/ Сабаби ин қадар ашқ, беақлӣ, изтироб!*» (*Лермонтов*), «*Оҳ, маро беақл хонед! Онро даъват кунед / Ҳар чӣ мехоҳед; дар ин лаҳза ҳаёлам суст мешавад / Ва дар дилам чунин як лаҳзаи ишқро эҳсос мекунам, / Ки хомӯш нашавам, наметавонам, наметавонам! / Беморам, ошиқам.*» (*А. Толстой*), «*Чаро шумо бояд ба беақлӣ ва ҳавасҳо гӯш диҳед / Ҳикояи қолиб?*» (*Пушкин*).

2) Муҳаббат дард аст

Ҳар гуна беморӣ бо дарду ранҷ, рӯҳӣ ва ҷисмонӣ алоқаманд аст. Ин «парадигма» дар шеърӣ англисӣ дар вожаи «*pain*» ва муродифҳои он, аз қабилӣ «*ache, torment, agony, smart*» ва ғайра таҷассум ёфтааст, масалан: «*Love is a torment of the mind,/A tempest everlasting;*» (Samuel Daniel), «*No torment is so bad as love,/So bitter to my soul can prove.*» (Robert Burton), «*...my tears, as floods of rain,/Bear witness of my woeful smart*» (Henry Howard), «*If thou wilt ease thine heart/Of love and all its smart*» (Thomas Lovell Beddoes), «*Love - what is love? A great and aching heart*» (R. Stevenson).

Ҳангоми суҳанронӣ дар бораи дард шоирон инчунин метавонанд ба он тавассути воқуниши шахси ранҷида («to moan, to groan») ё ба таври маҷозӣ калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои марбут ба дард (wound, thorn, to bleed ва ғайра): «*Hark and beware unless thou hast lov'd ever,/Belov'd again, thou shalt see those joyes never./Hark how they groan that dy'd despairing*» (John Fletcher), «*Love's madness he had 106 known:/Often with more than tortured lion's groan/Moanings had burst from him*»; (Keats), «*But my false lover stave my rose,/And left the thorn wi' me*». (Robert Burns), «*Could no other arm be found,/Than the one which once embraced me,/To inflict a cureless wound?*» (George Byron), «*Still must mine <heart>, though bleeding, beat;/And the undying thought which paineth/Is - that we no more may meet*». (George Byron), «*Lovers when they lose their breath,/Bleed away in easy death.* (John Dryden, Song), *My wounded soul, my bleeding breast,/Can patience preach thee into rest?*» (John Dryden). Маъноӣ вожаҳои марбут ба дард бо таърифҳо (*unending pain, cureless wound*) тақвият меёбад. Барои маъшуқа ҳар захм марговар нест, балки ҳатто онҳое, ки онҳоро шифо мебахшанд, муддати тулонӣ худро ба ёд меоранд: «*Your form does to my fancy bring,/And makes my old wounds bleed anew*» (Edmund Waller), «*To free the hollow heart from paining-/They stood aloof, the scars remaining*» (Coleridge).

Дарди ишқи бечавоб зиндагиро аз шодӣ маҳрум карда, онро бо андӯх ва ноумедӣ пур мекунад: «*Can true love yeeld such delay,/Converting joy to pain?*» (Thomas Campion), «*Tis cruel to prolong a Pain,/And defer a Joy*» (Sir Charles Sedley), «*It is ane pain, and double train/Of endless woe and care*» (Alexander Scott). Дар баъзе мавридҳо шоирон таъкид мекунанд, ки ин дард тоқатнопазир аст: «*When raging love with extreme pain/Most cruelly distrains my heart*» (Henry Howard), «*The pain of loving you/Is almost more than I can bear*» (David Lawrence), «*No torment is so bad as love*» (Robert Burton). Дарачаи шадиди азоби ошиқ бо калимаи «*agony*»: «*Ah! Love was never yet without/The pang, the agony, the doubt*» (George Byron, Translation), «*We clamoured thee that thou would'st please/Inflict on us thine agonies*» (Thomas Hardy), «*If queens and soldiers have play'd high for hearts,/It is no reason why such agonies/Should be more common than the growth of weeds*» (John Keats). Ба қавли баъзе шоирон, танҳо марг метавонад аз ин азобҳо халос шавад: «*Your love by ours we measure,/Till we have lost our treasure;/But dying is a pleasure,/When living is a pain*» (John Dryden), «*Sweet is true love tho' given in vain, in vain;/And sweet is death who puts an end to pain*» (Alfred Tennyson).

Аммо бе ранҷу азоб ишқи ҳақиқӣ вучуд надорад, онҳо ишқро баланд мекунанд, амиқтар мекунанд. Ошиқон ранҷро дар худ мепарваранд ва ҳатто аз он шодиву ифтихор мекунанд, аз ин рӯ, «*pain*» аксаран бо мафҳумҳои «*pleasure*», «*content*»: «*And what pleasing pains we prove/When we first approach Loves fire!*» (John Dryden); «*I feed a flame within, which so torments me/That both pains my heart, and yet contents me:/Tis such a pleasing smart, and I so love it,/That I had rather die than once remove it*» (John Dryden)

Аммо бе ранҷу азоб ишқи ҳақиқӣ вучуд надорад, онҳо ишқро баланд мекунанд, амиқтар мекунанд. Ошиқон ранҷро дар худ мепарваранд ва ҳатто аз он шодиву ифтихор мекунанд, аз ин рӯ, «*pain*» аксаран бо мафҳумҳои «*мусбат*» ба мисли «*pleasure*», «*content*»: «*And what pleasing pains we prove/When we first approach Loves fire!*» (John Dryden); «*I feed a flame within, which so torments me/That both pains my heart, and yet contents me:/Tis such a pleasing smart, and I so love it,/That I had rather die than once remove it*» (John Dryden).

Дар назми тоҷикӣ маҷозии концептуалии «ишқ — дард» бо вожаҳои «азоб», «азият», «бо азоб, бо азият», камтар — «чафо» ва «дард» ифода ёфтааст. Дар ин ҷо

ранчу азоби ишқ ба он вобаста аст, ки ошиқ ё рад мешавад, ё шак ва рашк азоб медиҳад. Ин таҷрибаҳои эҳсосотӣ барои ошиқон дардоваранд: «*Шабӣ ҳиҷрон масӯз чони Камол, / Баъди мурдан азоби таб набувад*» (Камолӣ Х.), «*Нашуд аз раҳмати ту ошиқи содиқ навмед, / Солҳо гарчи зи худ дур азобаи кардӣ*» (Саъдӣ), «*Ў ишқро месуруд - аммо овозаи гамгин буд; / Вой! ишқро танҳо азоб медонист;*» (Жуковский), «*...ҷавонон, ки хомӯш ба гапи ман гӯш медоданд, / Аз азоби муҳаббати дуру дарози ман дар ҳайрат монданд;*» (Пушкин), «*Муҳаббат, ранчу азоб, афсӯс об мешавад, / Он <дил> ниҳоят суст хоҳад шуд ...*» (Тютчев). Нобоварӣ ба маъшуқа азоби иловагӣ меорад: «*Ва боз ба ӯ азоб мефиристӣ / Шубҳаи гумону изтироб, - / <...> / Азоб кашидам: гиря кардам, азоб кашидам*» (Некрасов).

Ҳамаи ин таҷрибаҳои эҳсосӣ, ки шоирон таҷассуми худро дар вожаҳои «азоб, шиканча», «чафо, кулфат», «дард» ва ҳосилаҳои онҳо пайдо мекунанд, аксар вақт ҳамчун чизи гуворо ва матлуб қабул карда мешаванд: «*Меҳоҳам дӯст дорам, ва ман ба осмон дуо мекунам / Дар бораи азобҳои нав (Лермонтов), «Ман такони дилро медонистам, / Ман қурбони онҳо будам, азоб кашидам / Ва аз азобҳо ишқва намекардам*» (Веневитинов). Дар ин гуна мавридҳо оксиморон истифода мешавад, ки мафҳумҳои аз ҷиҳати концептуалӣ ноҳамро ба ҳам мепайвандад, масалан: «*Ва ман, пур аз хушбахтии дарднок*» (А. Толстой).

Аксар вақт одамон барои ҳис кардани он ҳиссиёте, ки танҳо одами ошиқ метавонад аз сар гузаронад: «*...барои ӯ ранчу дил ширин аст, / Ҳамчун ҳамсафар, молу бародар*» (Лермонтов). Ба хоҳири ин эҳсос баъзе шоирон ҳатто ба мурдан омодаанд: «*Бо ту то гӯр нафас мекашам. / Соату азоби марговар бар ман ширин мешавад, / Акнун аз ишқ меравам*». (Батюшков), «*Муҳаббати ман бароям азиз аст, азоб — / Бигузур ман бимирам, вале дӯстдоштаам бимирам!*». (Пушкин).

3) **Муҳаббат аз даст додани озодӣ аст**

Аз он ки муносибати ошиқ ва маъшуқ аксаран чизе аз муносибатҳои хоҷаву банда дорад, аз ашъори зерин далолат мекунад, ки муҳаббат ошиқро занҷир мебандад: «*In chain of gold -- what hand can break it?*» (Mary Anne Lamb), «*The exalted portion of the pain/And power of love, I cannot share,/But wear the chain.*» (George Byron), «*Alas O Love, thus leashed with me!/Wing-footed thou, wingshouldered, once born free:/And I, thy cowering self, in chains grown tame,/Bound to thy body and soul, named with thy name,/Life's iron heart, even Love's Fatality.*» (D. G. Rossetti). Дар ин занҷирҳо ошиқон аксар вақт худро аз шодӣ занҷир мезананд. Байрон дар ин бора дар шеъри худ қушоду равшан мегӯяд: «*And like a Treasure/We'd hug the chain*» (George Byron).

Аксар вақт шоирон ишқро зиндоне муаррифӣ мекунанд, ки одами ошиқ аз он гурехта наметавонад: «*Sin I fro Love escaped am so fat,/I never thenk to ben in his prison lene/Sin I am free, I counte him not a bene*» (Chaucer), «*Say what is love -/Is it to be in prison still and still be free/Or seem as free*» (John Clare), «*What is't but chaining/Hearts, which once waning/Beat 'gainst their prison*» (George Byron), «*If I had known how narrow a prison is love*» ё «*At thy touch my spirit is captive*» (Moireen Fox). Муҳаббат аз даст додани озодӣ аст, ки онро танҳо бо анҷоми ишқ дубора ба даст овардан мумкин аст: «*Lost is our freedome/When we submit to women so*» (Thomas Campion), «*...ha! ha! ha! full well is me,/For I am now at liberty.*» (Sir Thomas Wyatt), «*...and I'll take the road,/Quit of my youth and you,/ <...> As a free man may do*» (Rupert Brooke).

Қаҳрамонони лирикии ошиқ ишқро ҳамчун як навъ доме муаррифӣ мекунанд, ки қурбони ишқ меафтанд. Аксар вақт байни ошиқ ва паррандае, ки ба дом ё қафас афтадааст, ё байни шахсе, ки ошиқ шуда ва ҳашароти ба тор печида, ба туъмаи тортанак табдил ёфтааст, мувозӣ сурат мегирад. Калимаҳое, ки асосан дар доираи ин навъи маҷозии концептуалӣ вомехӯранд: «snare, web, net, cage», инчунин вобаста аст «to catch, to entangle, to lock», масалан: «*There is no man, I say, that can/Both love and to be wise./Free always from the snare*» (Alexander Scott), «*But caught within the subtle snare,/I burn, and feebly flutter there*» (George Byron), «*Tangled was I in Love's snare*» (Sir Thomas Wyatt), «*She meant to weave me a snare*», «*Since I was tangled in thy beauty's web,/And snared by the ungloving of thy hand*» To - (Keats), «*He <Love> caught me in his silken net,/And locked*

me in his golden cage» (Blake), «Birds, yet in freedom, shun the net/Which Love around your haunts hath set » (George Byron), “To entangle me when we met,/To have her lion roll in a silken net» (Tennyson). Хамаи ин маҷозҳо имконнопазирии озодшавиро барои қаҳрамони лирикии ошиқ ва баргаштан ба ҳолати пештараи шахси озод таъкид мекунад. Фалокатовар будани ин вазъ киёси «ишқ» ва «беморӣ»-ро ба ёд меорад, ки ошиқон ба унвони сарнавишти худ даст мекашад.

Дар забони тоҷикӣ ҳангоми тавсифи ҳолати шахси ошиқ маҷозҳои истифода мешаванд, ки дар онҳо чузбӣ эстетикӣ аз сабаби истифодаи зуд-зуд тоза карда шудааст. Ибораҳои, ки «аз зебоии ӯ мафтун шуд», «ҷони ӯро гирифт» ва ғайра ба гуфтори ҳаррӯза шинос шуданд. Хамаи онҳоро маҷозии концептуалии «ишқ аз даст додани озодӣ аст» муттаҳид мекунад. Ба андозаи бештар ин маҷозии хоси назм аст, ки дар он ишқ аксаран чун асорат ё ғулومه пайдо мешавад, ки маъшуқа ба он меафтад: «*Асри озодиро аз даст дода, / Асирро бо дил мепарастам» (Пушкин), «Аммо пур аст! Озодӣ ба онҳо қурбон намешавад/ Орзу бин дигар намеоварад» (Пушкин), «Маро бубахи! - дили шумо озод аст ... / Аммо хушбахтӣ дар дигараш пайдо намешавад» (Лермонтов).*

3) Муҳаббат оташ аст

Бар хилофи маҷозҳои боло, ки ба таври умум рангҳои манфӣ доранд, маҷозии концептуалии «муҳаббат оташ аст» вобаста ба нияти шоир метавонад мазмуни мусбат ва манфӣ гирад. Шуълаи муҳаббат метавонад ҳаваси девонаеро, ки ошиқон нисбат ба объекти сачдашон эҳсос мекунад, инъикос кунад: «*Love is a fervent fire» (Alexander Scott), «In hearts, on lips, offlame it burneth – « (Mary Anne Lamb), But true Love is a durable fire/In the mind ever burning; (Sir Walter Raleigh). Шоирон оташи ишқро бо қудрати ғайритабиатӣ мебахшанд ва ҳатто онро илоҳӣ мегардонанд: «The chastest flame that ever warmed heart! (Samuel Daniel), All are but ministers of Love, And feed his sacred flame» (Coleridge). Оташи ишқ қодир аст, ки ҳама чизро дар атроф равшан кунад ё тағйир диҳад: «Whose flame illumines/The darkness of love cottage rooms» (H. W. Longfellow).*

Аммо ин сӯхтор хавфу хатар дорад. Ҳатто як шарораи хурде, ки агар беназорат монад, метавонад оташи воқеиро сар кунад: «*Where love begins, there dead thy first desire:/A sparke neglected makes a mighty fire» (Robert Herrick). Тасвири ибораи «оташи ишқ» метавонад қудрати харобиовари ишқро дар назар дошта бошад, ки ҳангоми қорбурди вожаҳои “to burn”, “fatal”: “Or, circled by his (heart) fatal fire, /Your hearts shall burn, your hopes expire” (George Byron).*

Барои бисёриҳо ин оташ марговар мегардад ва ошиқон меҳаҳанд аз он халос шаванд: «*And in his Mistris flame, playing like a flye,/Turn'd to cinders by her eye?» (Ben Jonson), «Give me my honesty again,/And take thy brands back, and thy fire» (Sir John Suckling). Аммо ин оташ ҳам шодӣ дорад, ҳам хатар ва ҳам маънии зиндагӣ, вагарна он қадар дилфиреб намешуд: «And what pleasing pains we prove/When we first approach Loves fire!» (John Dryden), «The torch of love dispels the gloom/Of life, and animates the tomb;/But never let it idly flare/On gazers in the open air» (Walter Savage Landor)*

Дар назми тоҷикӣ ин маҷоз мафҳуми бо вожаҳои чун «оташ» ва «шуъла/аланга» бо муродифи онҳо ифода ёфтааст; инчунин калимаҳои, ки сифатҳои физикии оташ ё чараҳои сӯзишро тавсиф мекунад («ҷӯшидан, аланга, сӯхтан, гармӣ ва ғайра). Мисли дар шеъри англисӣ ин оташ метавонад эҷоду шодӣ оварад: «*То ҳол, дар назди ту / Ман оташи дар сина намунидаам» (Лермонтов), «Ва рӯзҳои гарми ишқ / Ба дили дигар таълим доданд: / Онҳо дар хуни оташи дигар, / Дигар ҳиссиёт қарор гирифт» (Веневитинов), «Рӯз бар мо рахшон шуд, дар хун оташи бедор шуд...» (Фет), «Чашии дигарро орзу кардам/ Оташи манро рехт ҳавас» (Лермонтов); ва дорои қудрати харобиоваре, ки ба ранҷу азоб табдил меёбад: “Ман бояд маргро бубинам, ба ман хун лозим аст, / Барои пур қардани оташи дар синаам” (Лермонтов), “Ҷони ту ҷунон равшан шуд / Ва дар оташи нав фурузон қард ҷони ман./ Аммо ин оташи логар, саркаш, / Бо ишқи оромӣ нам намесӯзад, - / Не! месӯзад, азоб медиҳад ва мемирад» («Элегия», Веневитинов).*

Калимаи «шуъла» нисбат ба «оташ» бори бештари эҳсосӣ ва ифодакунанда дорад, зеро он иттиҳодҳоро бо микдори зиёди оташ ё сӯхтори шадид ба вучуд меорад: «*Аммо он ки хомӯш аст, / Бо шуълаи ишқ фурузон, / Бо рашк сар ҳам қардан, афсӯс аст, /*

Ба иқрори ту гӯи медиҳад» (Пушкин), «Шояд оромӣ зарари зиёд расонад / Орзуҳои ман ва алангаи эҳсосот мекушад» (Лермонтов), «Вақте ки алангаи ҳавас берун меравад» (Некрасов). Дар мисолҳои боло шоирон бо иловаҳои равшан мекунад, ки «шуъла» аз таҷрибаҳои эҳсосӣ ба вучуд меояд: «шуълаи ҳиссиёт», «шуълаи ишқ», «шуълаи баднафсӣ».

Дар маҷозҳои, ки ба парадигмаи маҷозии «ишқ оташ аст» бармегарданд, на танҳо исми «шуъла», балки ҳосилаҳои он: «дурахшидан, оташ, гарму чӯшон» низ истифода мешавад: *«Дар дил аланга мезад. / Лампада аз муҳаббати пок!» (Пушкин), «Чӣ гуна меҳрубона, сахт дӯст медоштам» (Лермонтов), «Шумо самимона ва сахт дӯст медоред» (Тютчев), «Ин қадар сахт, чунон сахт дӯст медоштед» (Тютчев)*

Таҳқиқоти муқоисавии гузаронидашуда нишон дод, ки маҷозҳои концептуалии «муҳаббат», ки дар маводи шеърӣ англисӣ таъкид шудаанд, ба суҳанронии поэтикии тоҷик низ хосанд. Бо вучуди ин, дар зухуроти мушаххаси онҳо баъзе фарқиятҳо мавҷуданд. Дар мавриди маҷозии концептуалии «муҳаббат — ин беморӣ» ашъори тоҷикӣ бештар ба ишқ ҳамчун девонагӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. «муҳаббат – дард»-ро шоирони тоҷик васеътар дарк мекунад, зеро он парадигмаи хурди «муҳаббат – ашқ»-ро дар бар мегирад, ки ба назми англисӣ камтар хос аст. Қиёси «муҳаббат – аз даст додани озодӣ» дар ашъори тоҷикӣ ҳамчун «муҳаббат – гуломӣ, асирӣ, зиндон» ва хеле кам ба шакли «муҳаббат – қафас, тор, домҳо» ба назар мерасад. Дар баробари парадигмаи муштараки шеърӣ англисӣ ва тоҷикӣ «муҳаббат – оташ» дар назми англисӣ монанди маҷозии «муҳаббат – рӯшноӣ» низ вучуд дошт, ки мафҳуми мусбати равшан дорад.

Адабиёт:

1. Абдучаббори Шоҳаҳмад (А. Суруш) Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ - Хучанд - 2012
2. Калонтаров Я. Фарҳанги нави тоҷикӣ-русӣ – Душанбе, 2008. – 320 сах.
3. Леонтьева Т.В. Интеллект человека в зеркале «растительных» метафор // Вопросы языкознания. 2006. №5.
4. Павлович Н. В. Словарь поэтических образов. В 2-х томах. М., 1999.
5. Павлович Н. В. Язык образов / Парадигмы образов в русском поэтическом языке. М., 2004.
6. Русско-таджикский словарь свыше 72 000 слов Москва «Русский язык» 1985
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. - Chicago-Lnd., 1980.
8. Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason / A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago-Lnd., 1989.
9. Zadornova V. Conceptual Metaphors in Poetry // Language Learning./Materials and Methods, № 6. М., 2004.

МАҶОЗҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ МАРБУТ БА МАФҲУМИ «МУҲАББАТ» ДАР НАЗМИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд кардааст, ки маҷозҳои концептуалӣ ҳамчун як система ба забоншиносон имкон доданд ба ҳулосае оянд, ки дар он мафҳумҳои гуногун, аз ҷумла мафҳуми «Муҳаббат» дар назми забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки ба ақидаи олимони забоншиноси хориҷӣ дар омӯзиши забони модарӣ маводи муфиди дидактивӣ мебошад. Забоншиносон ҳамзамон қайд мекунад, ки забон ба инкишофи нутқ мусоидат мекунад. Муаллиф, ҳамзамон қайд мекунад, ки образ яке аз мафҳумҳои марказии забоншиносии поэтикӣ буда, алоқаи зарурии сатҳи баёни забонӣ ва мазмуни бадеии асарро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, образи поэтикии шифоҳиро метавон ҳамчун ифодаи бавосита, иттиҳоди як предмет ё падида дар мавриди дигараш мувофиқи нияти ҷаҳонии эстетикӣ муаллиф муайян кард.

Калидвожаҳо: маҷоз, концептуалӣ, забон, образ, предмет, ифода, маврид, падида, поэтикӣ, назм

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ МЕТАФОРЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПОНЯТИЕМ «ЛЮБОВЬ», В АНГЛИЙСКОЙ И ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье автор отмечает, что концептуальные метафоры как система позволили лингвистам прийти к выводу о существовании различных концептов, в том числе концепта «Любовь» в таджикской и английской поэзии, которые, по мнению зарубежных лингвистов, используются в исследовании родного языка, полезный дидактический материал. В то же время лингвисты отмечают, что язык способствует развитию речи. При этом автор отмечает, что образ является одним из центральных лингвопоэтических понятий и обеспечивает необходимую связь между уровнем языковой выразительности и художественным содержанием произведения. Поэтому словесный поэтический образ можно определить как косвенное выражение, связь одного предмета или явления с другим согласно общему эстетическому замыслу автора.

Ключевые слова: метафора, концептуальное, язык, образ, предмет, выражение, повод, явление, поэтическое, стихотворение

CONCEPTUAL METAPHORS ASSOCIATED WITH THE CONCEPT OF «LOVE» IN ENGLISH AND TAJIK POETRY

In this article, the author notes that conceptual metaphors as a system allowed linguists to come to the conclusion about the existence of various concepts, including the concept of «Love» in Tajik and English poetry, which, according to foreign linguists, are used in the study of the native language, useful didactic material. At the same time, linguists note that language contributes to the development of speech. At the same time, the author notes that the image is one of the central linguistic and poetic concepts and provides the necessary connection between the level of linguistic expressiveness and the artistic content of the work. Therefore, a verbal poetic image can be defined as an indirect expression, the connection of one object or phenomenon with another according to the general aesthetic intention of the author.

Key words: metaphor, conceptual, language, image, object, expression, reason, phenomenon, poetic, poem

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Сабрина, магистранти курси 1 – юми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи мукоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел.988331038:

Сведения об авторе: Шарипова Сабрина, магистрантка 1 - курсого кафедраи языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудакӣ. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел. 988331038:

Information about the author: Sharipova Sabrina, graduate student 1-course of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Tel. 988331038:

ТДУ: 37.0+371.671(2-тоҷ)

ТКТ: 74.00+74.03 (2-тоҷ)

Қ-12

МАСНАВИҶОИ СУННАТӢ ВА ВАЗНҶОИ ОН ДАР ШЕЪРИ ФОРСИИ ДАРИИ ТОҶИКӢ

Начибуллоҳи Қаюм докторант
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чун маснавӣ аз куҳантарин қолабҳои шеъри форсии дарӣ буда ва осори ҷовидонае, ки дар ин забон боқӣ монда ва ҷаҳонӣ гаштааст, дар қолабҳои маснаivist. Лизо таҳқиқ дар ин замина корест дархӯр ва арзишманд. Ва лозим аст, ки қолабҳои маъруфи маснавӣ ва короии он дар адабиёти дарӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирад.

Пешинаи таҳқиқ. Ҳадаф кулли шинохти авзони шеъри форсии дарӣ, баҳусус авзони маснавиҳост. Ҳадафи ҷузии мурурест бар андозаи корбурди ҳар як аз ин авзон тавассути шоирони забони порсии дарӣ. Бино бар ин, чигунагии миқдори корбурди авзони маъруфи маснавиҳо ва далоили он тавассути шоирони бузурги забони дарӣ ба баррасӣ гирифта шудааст.

Равиши таҳқиқ. Аз инки мавзуи мақола, равиши таҳқиқи китобхонаиро эҷоб мекард, бино бар он дар навиштани ин мақола аз китобҳо ва мақолаҳои илмие, ки дар ин росто навишта шудааст, истифода шудааст.

Баррасӣ. Дар шаш маснавии мондагори ҳаким Низомӣ (1141–1209) фақат “Шарафнома” ва “Иқболнома” ҳамвазн аст, мобақӣ дорои авзони арӯзии мутафовите аст.

1. Маснави “Шарафнома” ва “Иқболнома” бар вазни мутақорибии мусаммани маҳзуф (фаулун фаулун фаулун фаул):

Хирад ҳаркучо ганчи орд падид,
Зи номи Худо созад онро калид (17:1164).

Худоё, ҷаҳони подшоҳӣ турост,
Зи мо хидмат ояд, худой турост (17:838).

2. Маснавии “Махзан-ул-асрор” бар вазни сареи мусаддаси матвии макшуф (муфтаилун муфтаилун фоилун) аст:

Ҷотиҳаи фикрату хатми сухун,
Номи Худоӣ аст, бар Ў хатм кун (17:10).

3. Маснавии “Хусрав ва Ширин” бар вазни ҳазаҷи мусаддаси мақсур (мафоъилун мафоъилун мафоъил) суруда шуда:

Худовандо, дари тавфиқ бигшой!
Низомиро раҳи таҳқиқ бинмой! (17:120).

4. Маснавии “Ҳафт пайкар” бар вазни хафифи матвии махбун (фоилотун мафоилун фаълун) суруда шудааст:

Эй, ҷаҳон дида буд хеш аз ту?!

Ҳеч будӣ набуда пеш аз ту?! (17: 600).

5. Маснавии “Лайлӣ ва Мачнун” бар вазни ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузи мақсур (мафулу мафоилун мафоъил):

Эй номи Ту беҳтарин сароғоз,
Бе номи Ту нома кай кунам боз!? (17: 426).

6. Маснавии “Шоҳнома” асари мондагори ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар баҳри мутақорибии мусаммани маҳзуф ё мақсур (фаулун фаулун фаулун фаул) суруда шудааст:

Ба номи Худованди ҷону хирад,
К-аз ин бартар андеша барнағзарад (15:340).

7. “Маснавии маънавӣ”-и гаронсанги Мавлоно Ҷлолуддини Балхӣ, ки бо ин байт шуруъ мешавад:

Бишинав аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз ҷудоӣҳо шикоят мекунад (16:1).

Дорои вазни кӯтоҳи баҳри рамали мусаддаси маҳзуф (фоилотун фоилотун фоилун) аст, ки аз авзони мавриди истиқболи маснависароён башумор меравад.

Маснавиҳои ҳаким Санои Ғазнавӣ (1081–1150) низ дорои авзони кӯтоҳи арӯзӣ аст. Ва ин шоири номдор баҳри хафифи мусаддаиси махбуни маҳзуфро (фоилотун мафоилун фаълун) барои табиини мафоҳими ирфонӣ ва адои сухани муносибтар ташхис додааст:

8. Маснавии “Ақлнома”-и Саной бо матлаи:

Ассалому алайк ё дами Рӯҳ,
Аз ту буд зинда, рӯҳу маркаби Нӯҳ (8:67).

9. Маснави “Саноиобод” бо матлаи:

Ибтидо мекунам ба номи Худо,
Он ки ҳаст аз сифоти нақс ҷудо (8:83).

10. Маснави “Тарик-ут-тахкиқ” бо матлаи:

Ибтидои сухан ба номи Худост,

Он ки бемислу шибху беҳамтост (8:123).

11. Маснави “Корномаи Балх” бо шурӯи:

Вайҳақа, эй нақшбанди бехома,

Қосиди ройғони бенома (8:174).

12. Маснави “Сайр-ул-ибод” бо матлаи:

Мархабо, эй бариди султонваш,

Тахтат аз обу тоҷат аз оташ (8:213).

13. Маснавиҳои ирфонии шайх Фаридуддини Аттор (1146–1221) низ дорои авзони кӯтоҳи арӯзӣ аст. “Мантиқ-ут-тайр”, “Лисон-ул-ғайб”, “Мазҳар-ул-аҷоиб” ва “Мазҳар-ул-асрор”-и ӯ ҳамвазнанд дар баҳри рамали мусаддаси максур (фоилотун фоилотун фоилот):

Исми тавҳид ибтидои номи Ўст,

Мурғи рӯх ҷумлагӣ дар доми Ўст (13:1).

Офарин чонофарину чони чон,

Он ки ҳаст Ў ошкорову ниҳон (14:1).

Хоҷаи дунёву дин ганчи вафо,

Садру бадри ҳар ду олам Мустафо (14:582).

14. “Асрорнома”-и шайх бар вазни ҳазачи мусаддаси максур (мафоъилун мафоъилун мафоъил) аст:

Саное нест бо арбоби биниш,

Сазои садру бадри офариниш (13:575).

15. Маснави “Гул ва наврӯз”-и Ҳоҷуи Кирмонӣ (1280–1352) низ бар вазни ҳазачи мусаддаси максур (мафоъилун мафоъилун мафоъил) аст. Аммо маснави “Ҳумой ва Ҳумоюн”-и ӯ дар баҳри мутақорибии мусаммани максур (фаулун фаулун фаулун фъул) суруда шудааст:

Ба номи нақшбанди сафҳаи хок,

Изорафрӯзи маҳрӯёни афлок (6:3).

Ба номи Худованди болову паст,

Ки аз ҳастиаш ҳаст шуд ҳарчи ҳаст (6:1).

16. Маснави “Ҳафт авранг”-и орифи номдор Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ (1414–1492), ҳар авранг (боб)-и он дорои вазне аз авзони арӯзӣ аст (3:140): авранги якум (“Силсилат-уз-заҳаб”) ва дафтари дувум ва севуми он дар баҳри хафифи маҳбуни макшуф (фоилотун мафоилун фаълон); авранги дувум (“Саломон ва Абсол”) дар баҳри рамали мусаддаси максур (фоилотун фоилотун фоилот); авранги севум (“Тухфат-ул-аброр”) дар баҳри сареи мусаддаси матвии макшуф (муфтаилун муфтаилун); авранги чаҳорум (“Субҳат-ул-аброр”) бар вазни рамали мусаддаси маҳбуни максур (фоилотун фаълотун фаълот); авранги панҷум (“Юсуф ва Зулайхо”) дар баҳри ҳазачи мусаддаси максур (мафоъилун мафоъилун мафоъил); авранг шашуми он (“Лайли ва Мачнун”) бар вазни мафъулу мафоилун мафоъил (баҳри ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи максур) ва авранг ҳафтуми он (“Хирадномаи исқандарӣ”) бар вазни фаулун фаулун фаулун фаълун (мутақорибии мусаммани максур) аст.

17. Ҳақим Ҳоқонии Шервонӣ (1120–1199) маснави “Тухфат-ул-Ироқайн”-и худро бар вазн “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ганҷавӣ (мафулу мафоилун мафоъил) сурудааст:

Заррин садафи чавоҳирафзой,

Дар баҳри кафи Мухаммадат чой.

Ҳарчанд ридои зар намоӣ,

Торе зи ридои Мустафой (4:3).

18. Маснавиҳои “Нозир ва мнзур” ва “Фарҳод ва Ширин”-и сурудаи Ваҳшии Бофқӣ (1532–1583) дар вазни мафоъилун мафоъилун мафоъил (баҳри ҳазачи мусаддаси максур) суруда шудааст:

Зеҳӣ номи Ту сардевони ҳастӣ,
Туро бар чумла ҳастӣ пешдастӣ (18:299).

Илоҳӣ, синае деҳ оташафрӯз

Дар он сина диле в-он дил ҳама сӯз (18:355).

19. Маснавии “Юсуф ва Зулайхо” ва “Шамсу Қамар” сурудаи Масъуди Қумӣ (аз шуарои садаи нӯҳуми ҳиҷрӣ, вафот 1485) ба тартиб бар вазни “Лайлӣ ва Мачнун” ва “Хусрав ва Ширин”-и ҳақим Низоманд:

Гӯянд шабе зи рӯз беҳтар,

Аз гавҳари шабфурӯз беҳтар (4:52).

Ба номи Он ки чону ақли хушёр,

Ба номи Ӯ кунанд оғози ҳар кор (4:225).

Ва билохира чаҳор маснавии баланд (дароз)-и ирфонии Абулмаонӣ Мирзо Абдолқодири Бедил низ дорои авзони кӯтоҳи арӯзианд.

20. Маснави “Тилисми ҳайрат” дар баҳри ҳазачи мусаддаси мақсур (мафоъилун мафоъилун мафоъил) суруда шудааст:

Ба номи Он ки дил қононаи ӯст,

Нафас гарди матои хонаи Ӯст (11:10).

21. Маснавии “Ирфон” бар вазни фоилотун мафоилун фаълон (баҳри хафифи мусаддаси махбуни мақсур) суруда шудааст:

Ишқ аз мушти хоки одам рехт,

Онқадр хун, ки ранги олам рехт (8:1).

22. Маснави “Тури маърифат” ҳамвазни “Тилисми ҳайрат аст:

Тапиш фарсуд шавқи нола тимсол,

Зи таҳрики нафас во мекунд бол (9:1).

23. Маснавим “Муҳити аъзам” дар баҳри баҳр мутақориби мусаммани мақсур (фаулун фаулун фаулун фаул) аст:

Хуш он дам, ки дар базмгоҳи қадам,

Май бувад бе нашъаи кайфу кам (11:6).

Агар бихоҳем аз авзони кӯтоҳи ин 36 маснави ба як чамбандӣ бирасем, хоҳем дошт:

- Дар вазни фаулун фаулун фаулун фъул ҳашт маснави, муодили 22%;
- Дар вазни мафоъилун мафоъилун мафоъил ҳашт маснави, муодили 22%;
- Дар вазни фоилотун мафоилун фаълун ҳашт маснави, муодили 22%;
- Дар вазни фоилотун фоилотун фоилот, панҷ маснави, муодили 14 %;
- Дар вазни мафулу мафоилун мафоъил чаҳор маснави, муодили 11%;
- Дар вазни муфтаилун муфтаилун фоилун ду маснави, муодили 6%;
- Дар вазни фоилотун фаулотун фаулот як маснави, муодили 3 %;

Ин омор нишон медиҳад, ки се вазни аввал, бештар мавриди истифодаи шуарои маснависаро қароргирифта ва тақрибан дар 66%-и ингуна осор ҳузур оҳангини худро ҳифз кардаанд ва саҳми чор вазни баъд чамъан 34% аст, ки тақрибан нима аз саҳми се вазни аввал башумор меравад. Дар ин миён, авзони баланди арузӣ ҳеч саҳме надоштаанд. Таҳаввуле, ки аз назари вазни арӯзӣ дар қолаби маснави сурат гирифтааст, ихтисос ба шеъри муосир дорад. Алорағми вучуди чанд маснави бо авзони баланд дар осори шуарои оғоз қарни 13 хуршедӣ, чун бозтобе дар адабиёти ин давра ба баъд надоштааст, наметавонад ба унвони оғози як таҳаввули бунёдин ва ҳамаҷониба дар қолаби маснави талаққӣ гардад. Илллати ин нокомиро бояд дар авзони бакоргирифта дар маснави донист, ки фоқиди ҷозобаҳои оҳангин будааст. Ҳарчанд дар маснавиҳои мондагори бузургони адаби форсӣ чизе, ки воқеан ҷойи он холист, ҳузур авзони баланду доманадор аст. Вале ҳеч адиби мунсифе дар саршори маснавиҳои суханварони гузаштаи ин сомон аз маориф арзише ва мафоҳими баланди ахлоқӣ ва ирфонӣ тардид намекунад ва аз таҷалили мақоми шомихи адабӣ ва илмии онон ғофил намемонад ва бар ғинои муҳтавоӣ ва сохтори маҳкаму матини маснавиҳои онон пой меафшорад. Зимнан сарфи ҳузур авзони баланд ва бесобиқа дар қолаби маснави наметавонад ба

унвони як арзиш барои шеъри имрӯз талаққӣ гардад. Агар дар ин ҷо ба ин масъала пардохта мешавад, ба хотири таҳаввули чашмгирест, ки имрӯз ба поймардии тане чанд аз шуарои сахткӯши муосир дар қолаби маснавӣ ба вучуд омадааст.

Мусалламан вақоеи се даҳаи ахир дар кишварҳои Афғонистон, Эрон ва Тоҷикстон дар татавбури мухтавои шеъри муосир дахил буда, татавбури сохтори маснавӣ имрӯз то ҳадде раҳини татавбури мухтавоест, ки фазои ҷадидро барои баёни воқеиятҳо ҷустуҷӯ мекунад.

Ин фазои ҷадид ниёз ба арсаи баёни тозаи дорад, ки бо истифода аз авзони баланду бесобиқа дар қолаб маснавӣ бештар маҷоли зухур пайдо мекунад. Чаро, ки қолаби маснавӣ хусусиятҳои дорад, ки соири қолабҳои шеърӣ аз он бенасибанд.

Ҳамон гуна, ки хузур авзони бесобиқа ва мутантан дар ғазали се даҳаи ахир мӯҷиботи арсаи баёни матлуберо фароҳам сохтааст, қолаби маснавӣ низ ба баракати хузурӣ ингуна авзони арӯзӣ, қобилиятҳои баёнии афзунтаре ёфтааст.

Натичагирӣ. Чунонки ёд шуд маснавӣ аз қадимтарин анвои шеъри форсии дари тоҷикӣ аст. Аз оғози адабиёти мактуби форсии дарӣ то имрӯз ҳама шуарои маъруф дар ин қолаб шеър сурудаанд, ки мо дар инҷо авзон хосси маснавиҳоро ба тартиб меоварем:

1-вазни аввали маснавӣ: баҳри мутақориби мусаммани маҳзуф, вазни “Шоҳнома” (фаулун фаулун фаулун фаул);

2-вазни дувуми маснавӣ: аз қадимтарин вазни маснавиҳост. Вазни “Калила ва Димна”-и Рӯдакӣ, дар баҳри рамали мусаддаси мақсур (фоилотун фоилотун фоилот) ва “Маснавии маънавӣ”-и Мавлавӣ ҳам дар ҳамин вазн аст.

3-вазни севуми маснавӣ: баҳри хафифи мусаддаси матвии маҳбун (фоилотун мафоилун фаълун), вазни “Ҳадиқа”-и Саной ва маснавиҳои дигар.

4-вазни чаҳоруми маснавӣ: баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мафоъилун мафоъилун фаулун), вазни “Вис ва Ромин”-и Фаҳруддини Гургонӣ ва “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ ва маснавиҳои бешумори дигар.

5-вазни панҷуми маснавӣ: баҳри ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи маҳзуф (мафъулу мафоилун фаулун), вазни “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомӣ, “Тухфат-ул-Ироқайн”-и Ҳоқонӣ ва шуморе дигар.

6-вазни шашуми маснавӣ: баҳри сареи мусаддаси матвии маҳкуф (муфтаилун муфтаилун фоилон), вазни “Маҳзан-ул-асрор”-и Низомӣ ва маснавиҳои дигар.

7-вазни ҳафтуми маснавӣ (, ки гӯё охири вазн аз авзон маснави ҳост): баҳри рамали мусаддаси маҳбуни мақсур (фоилотун фаълотун фаълот), вазни «Субҳат-ул-аброр»-и Ҷомӣ. Қабл аз Ҷомӣ касе маснавии муфассал ва комиле бо ин вазн нагуфтааст.

8-вазни ҳаштуми маснавӣ: вазни ҷадиди маснавӣ дар баҳри мутадорикӣ мусаммани аҳаз (фоилун фоилун фоилун фаъ), вазни “Афсона”-и Нимост. Вазни тозае, ки дорои ду вежагии сабқӣ ва гуворои тавъамон мебошад, ки каму беш мутадовил шудааст. Минҷумла маснавии марҳум Бадеуззамон Фурузонфар ва маснави «Урдибиҳиштнома»-и Раъдии Озараҳшӣ, ки дар ин вазн аст (2:335).

Ногуфта намонад, ки баъзе шуарои мазҳабӣ, навҳаҳо ва шеърҳои омиёнае дар қолаби маснавӣ ва дар вазнҳои баланду номуносиб сурудаанд, Ин осор маврид баҳс мо нест.

Адабиёт:

1. Бегдилӣ, Озар. Оташкадаи Озар/ О. Бегдилӣ, тасҳеҳи Ҳасан Содот Носирӣ, Техрон: Равзана, 1377 ҳ.ш. – 479 саҳ.

2. Солис, Аҳавон. Бадоеъ ва бидъатҳои Нимо Юшич/ А. Солис. Нашри севум. – Техрон: Зимистон, 1376 ҳ.ш. – 365 саҳ.

3. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Ҳафт авранг/ А. Ҷомӣ. Ба эҳтимоми Муртазо Мударрисӣ Гелонӣ. – Техрон: Мерос, 1378 ҳ.ш. – 650 саҳ.

4. Ҳоқонӣ, Иброҳим ибни Алӣ. Тухфат-ул-Ироқайн/ Ҳоқонӣ. – Техрон: Китобҳои ҷайбӣ, 1357 ҳ.ш. – 370 саҳ.

5. Кумӣ, Хочамасъуд. Юсф ва Зулайхо/ Х. Кумӣ. Тасхеху тадвини Сайидали оли Довуд. – Техрон: Офариниш, 1369 ҳ.ш. – 311 сах.
6. Кирмонӣ, Хочу. Гул ва наврӯз/ Х. Кирмонӣ. Ба кӯшиши Камол Айнӣ. – Техрон, Бунёди фарҳанги Эрон, 1350 ҳ.ш. – 280 сах.
7. Дехширӣ, Сайидзиуддин. Наъти Расули акрам дар шеъри форсӣ/ С. Дехширӣ. – Техрон: Сонӣ, 1350 ҳ.ш. – 250 сах.
8. Саной, Ғазнавӣ. Маснавиҳои ҳақим Саной/ Ғ. Саной. Бо тасхех ва муқаддамаи Сайид Муҳаммадақии Мударриси Разаӣ. – Техрон: Донишгоҳ, 1359 ҳ.ш. – 560 сах.
9. Бедил, Абдулқодир. Куллиёт (Маснавии Ирфон)/ А. Бедил. Ба кӯшиши Холмуҳаммади Хаста. – Кобул: Маориф, 1342 ҳ.ш. – 270 сах.
10. Бедил, Абдулқодир. Куллиёт (Маснавии Тури маърифат)/ А. Бедил. Ба кӯшиши Холмуҳаммади Хаста. – Кобул: Маориф, 1342 ҳ.ш. – 280 сах.
11. Бедил, Абдулқодир. Куллиёт (Маснавии Тилисми ҳайрат)/ А. Бедил. Ба кӯшиши Холмуҳаммади Хаста. – Кобул: Маориф, 1342 ҳ.ш. – 290 сах.
12. Бедил, Абдулқодир. Куллиёт (Маснавии Мухити аъзам)/ А. Бедил. Ба кӯшиши Холмуҳаммади Хаста. – Кобул: Маориф, 1342 ҳ.ш. – 300 сах.
13. Аттор, Фаридуддин. Лисон-ул-ғайб/ Ф. Аттор. Ба замимаи “Мифтоҳ-лирода”. Ба тасхех ва муқаддимаи Аҳмади Хушнавис. (Имод). – Техрон: Сонӣ, 1376 ҳ.ш. – 550 сах.
14. Аттор, Фаридуддин. Мазҳар-ул-аҷоиб ва Мазҳар-ул-асрор/ Ф. Аттор. Бо муқаддима ва муқобалаи Аҳмади Хушнавис. – Техрон: Сонӣ, 1345 ҳ.ш. – 450 сах.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома/ А. Фирдавсӣ. Ба тасхехи жул мул, бо муқаддамаи Муҳаммадамини Риёҳӣ. – Техрон: Илм, 1378 ҳ.ш. – 1450 сах.
16. Балхӣ, Ҷалолуддин Муҳаммад. Маснавии маънӣ/ Ҷ. Балхӣ. – Кобул, Кумитаи давлатии таъбу нашр, 1364 ҳ.ш. – 1560 сах
17. Низомӣ, Илёс ибни Юсуф. Куллиёти Хамса (Иқболнома)/ Низомӣ. – Техрон, Амиркабир, 1366 ҳ.ш. – 1350 сах.
18. Ваҳшии Бофқӣ, Камолуддин. Девон/ К. Фаҳшии Бофқӣ. – Техрон, Талоия, 1374 ҳ.ш. – 430 сах.

МАСНАВИҲОИ СУННАТӢ ВА ВАЗНҲОИ ОН ДАР ШЕЪРИ ФОРСИИ ДАРИИ ТОЧИКӢ

Маснаӣ аз қадимтарин анвои шеъри форсии дарии тоҷикӣ. Ба тавре, ки баъзе байтҳои ба шеваи маснаӣ аз шуарои авоили қарни чаҳорум, яъне тақрибан ҳазору сад соли пеш боқӣ мондааст, ки бақоёи баъзе манзумаҳо аз байн рафтааст. Ин наъи адабӣ ба ҳамон нисбат, ки дар адабиёти араб муваффақият касб накарда, дар шеъри форсии дарӣ яке аз олитарин қолабҳо аст ва бузургтарин шоҳкорҳои адаби ҳамосӣ ва ғиноӣ ва ирфонӣ ва таълимии мо дар ин қолаб шакл гирифтаанд.

Ба баён дигар, яке аз роиҷтарин қолабҳо дар шеъри форсии дарии тоҷикӣ (қолаби маснаӣ) аст ва ба хотири истиқлоле, ки ҳар байти он аз назари калимоти қофияву радиф (дар сурати мардф будан) дорад, кашиши баёнӣ ва вусъати вожагонии мутанаввиеро дорост. Ҳамин хасисаи истисноии қолаб (маснаӣ) аст, ки назари шоиронро ба ҳангоми офариниши мавзӯоти доманадори ишқӣ, таърихӣ, дostonӣ ва ирфонӣ нисбат ба худ ҷалб мекунд ва шоир бо интиҳоби ин қолаб, дар ҳақиқат худро аз танғноҳое (дахҳо қавофӣ ҳамсон), ки риояти онҳо дар соири қолабҳои шеърӣ илзомист, наҷот медиҳад. Бо интиҳоб (-и қофияҳои дилҳо) ва аҳёноан (радифҳои мутанаввев) таровати хоссе ба шеъри худ мебахшад. Танҳо амре, ки риояти он дар тамоми абёти як “маснаӣ” барои шоир илзомист, вазни арӯзии яксоне аст, ки худ интиҳоб кардааст ва ин илзом дар соири қолабҳои шеърӣ низ вучуд дорад. Интиҳоби авзони арӯзии кӯтоҳ барои қолаби маснаӣ дар шеъри форсӣ, амри мутадовил буда ва намунаҳои фаровоне аз ин гунаро метавон дар пешинаи шеъри форсӣ, ироа дод. Вале нигоҳи шоири имрӯз ба қолаби маснаӣ ва оҳанги мутантане, ки барои он интиҳоб

мекунад, аз ниёзу эҳсоси дигар сарчашма мегирад, ки дар фарози поёнии ин бахш ба он хоҳем пардохт.

Калидвожаҳо: маснавӣ, шеър, форсии дарӣ, колаб, интихоб, тароват, мавзӯ, ишқ, сарчашма, поён

СУННАТИЧЕСКИЙ МАСНАВИ И ЕГО ВЕСА В ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ ДАРИ ТАДЖИКИ

Маснави – один из древнейших видов таджикско-дари-персидской поэзии. Таким образом, что некоторые стихи в стиле маснави остались с начала четвертого века, то есть около тысячи и ста лет назад, остатки некоторых стихов исчезли. Этот литературный тип так же, как он не добился успеха в арабской литературе, является одной из высших форм дарийской персидской поэзии, и в этой форме сформировались величайшие шедевры нашей эпической, поэтической, мистической и просветительской литературы.

Другими словами, один из самых распространенных узоров в таджикской поэзии дари (узор маснави) является одним из самых распространенных узоров в персидской поэзии, и благодаря независимости каждого стиха с точки зрения рифмовки и рифмовки слов (в случае с рифмованными словами) имеет повествовательную напряженность и разнообразное расширение словарного запаса. Это исключительная особенность шаблона (маснави), которая привлекает к себе внимание поэтов при создании романтических, исторических, историко-мистических тем, и выбирая этот шаблон, поэт действительно освобождает себя от ограничений (десятки одинаковых рифм) в других поэтических формах обязательна, спасает. Выбирая (нужных рифм) и редко (разные рифмы), он придает неповторимую свежесть своей поэзии. Единственный порядок, который поэт обязан соблюдать во всех стихах «маснави», — это вес того же стиха, который он избрал, и эта обязанность существует и в других поэтических формах. Выбор короткого аруз аузона для шаблона маснави в персидской поэзии является предметом взаимного беспокойства, и в истории персидской поэзии можно найти множество примеров этого типа. Однако сегодняшний взгляд поэта на шаблон маснави и тот мутантный тон, который он избирает для него, исходит из других потребностей и чувств, на которые мы обратим внимание в нижней части этого раздела.

Ключевые слова: Маснави, поэзия, фарси дари, шаблон, выбор, свежесть, тема, любовь, источник, дно.

SUNNATIC MASNAVI AND ITS WEIGHTS IN PERSIAN POETRY DARI TAJIKI

Masnavi is one of the oldest types of Tajik-Dari-Persian poetry. In such a way that some masnavi-style verses have remained since the beginning of the fourth century, that is, about a thousand and a hundred years ago, the remnants of some verses have disappeared. This literary type, just as it did not succeed in Arabic literature, is one of the highest forms of Darian Persian poetry, and in this form the greatest masterpieces of our epic, poetic, mystical and enlightenment literature were formed.

In other words, one of the most common patterns in Tajik poetry, the dari (masnavi pattern) is one of the most common patterns in Persian poetry, and due to the independence of each verse in terms of rhyming and word rhyming (in the case of rhyming words) has narrative tension and variety. vocabulary expansion. This is an exceptional feature of the template (masnavi), which attracts the attention of poets when creating romantic, historical, historical and mystical themes, and by choosing this template, the poet really frees himself from the restrictions (dozens of identical rhymes) in other poetic forms is obligatory, saves. Choosing (the right rhymes) and rarely (different rhymes), he gives a unique freshness to his poetry. The only order that a poet is required to observe in all masnavi verses is the weight of the same verse he has chosen, and this obligation exists in other poetic forms as well. The choice of the short aruz auzon for the masnavi template in Persian poetry is a matter of mutual concern, and many examples of this type can be found in the history of Persian poetry. However,

today's poet's view of the masnavi template and the mutant tone he chooses for it comes from other needs and feelings, which we will turn to at the bottom of this section.

Key words: Masnavi, poetry, Farsi Dari, pattern, choice, freshness, theme, love, source, bottom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Начибуллоҳи Қаяум, докторанти соли сеюми факултети забон ва адабиёти форсӣ-тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17, Телефон: [+992]93703382388, E-mail. najibullah.qayum@gmail.com

Сведения об авторе: Наджибуллахи Каюм, докторант 3 курса факультета персидско-таджикского языка и литературы Национального университета Таджикистана, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: [+992]93703382388, Электронная почта. najibullah.qayum@gmail.com

Information about the author: Najibullahi Kayum, 3rd year doctoral student of the Faculty of Persian-Tajik Language and Literature of the National University of Tajikistan, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: [+992]93703382388, E-mail. najibullah.qayum@gmail.com

ПЕДАГОГИКА

ТДУ: 37.0+811.111 (575.3)

ТКТ: 74.261.5 (2-точ)

А-49

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АРЗЁБИИ ОН

Ҷ. Алимӣ, д.и.ф., профессор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Масъалаҳои рушди ғояҳои фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ва тиббӣ дар бораи арзиши тандурустӣ ва роҳҳои ҳифзи он дар адабиёти илмӣ ба қадри кофӣ фаро гирифта нашудаанд. Равиши таблиғотию ташвиқоти нисбати ташаккули тарзи ҳаёти солими гурӯҳҳои мухталифи аҳоли дар таълифоти муҳаққиқони ватанӣ Б. Ашурова, Б. Боев, Л.А. Губанова, А.К. Бобочонов, И. Бобоев, И.Х. Каримова, Б.Р. Қодиров, Д. Каримова, Ф. Қурбонов, Ф. Партовов, Ш.А. Сафаров, М. Суяркулов ва дигарон мавҷуд аст, ки дар доираи барномаҳо дар заминаи лоиҳаи ташкилотҳои байналмилалӣ кор кардаанд.

Пажӯҳишҳои муҳаққиқон Д. Каримова [4, с. 5] ва Ф. Партовов [11] ба масъалаҳои ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои ҳамаҷонибаи ҷисмонӣ-истирохатӣ дар мактаб-интернатҳо, ҳамчунин ташаккули асосҳои тарзи ҳаёти солим дахлдоранд. Дар қорҳои илмӣ муҳаққиқ С. Сафаров мушкилоти ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагони хурдсол тавассути бозихҳои миллӣ тибқи талаботи педагогӣ таҳқиқ карда шудааст.

Тақиқоти илмӣ муҳаққиқ Т.Б. Намозов [8, с. 9] ба асосҳои иҷтимоӣ-педагогии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои болоии муассасаҳои таҳсилоти миёнаи Тоҷикистон бахшида шудааст. Бояд зикр кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти ҳамкориҳои оила ва мактаб дар ташаккули тарзи ҳаёти солим байни хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳаллу фасл нагаштааст. Имконоти курсҳои омӯзишии мактаби миёна дар ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ тадқиқ нашудаанд. Мақсаднокии педагогӣ дар истифодаи технологияҳои ҳифзи тандурустӣ дар оила ва мактаб асоснок карда нашудааст.

Соли 2008 оид ба «Тарзи ҳаёти солим» дастур барои омӯзгорони синфҳои 7-9-и мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодабарӣ маъқул доништа шуд. Ин дастур муҳтавои барномаи «Тарзи ҳаёти солим» ва маводҳо барои гузаронидани «Тарзи ҳаёти солим» ва маводҳо барои гузаронидани дарсҳои амалиро дар бар мегирад [12].

Дастури мазкур аз тарафи гурӯҳи қорӣ таҳия карда шуда, бо кӯмаки Хазиनाи кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид «ЮНИСЕФ» ва хазинаи глобалӣ оид ба пешгирии касалиҳои сил, табларза ва ВИЧ-СПИД таҳия гардидааст. Бояд қайд кард, ки дар қисми 3-юми дастури мазкур усулҳои қор оид ба ташкил ва таълими тренинг, усулҳои интерактивӣ таълим (қор дар гурӯҳҳо, баромаду намоишҳои интерактивӣ, саволу ҷавоб ва ибрази ақидаҳо, ҳуҷуми тафаккур, иҷрои бозихҳои нақшофарӣ, таҳлили ҳолатҳои гуногуни зиндагӣ, мубоҳиса ва ғайраҳо), маслиҳатҳо барои тренинг ва машқҳо барои тренинг пешниҳод гардидаанд [12, с. 66-91], ки омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ низ метавонанд дар асоси баҳисобгирии талаботҳои барномавии таълимӣ, хусусиятҳои синну соли хонандагон ва сатҳи тандурустӣю ташаккули донишу маҳоратҳои онҳо оид ба тарзи ҳаёти солим, ҳаёти волидон истифода баранд.

Дар солҳои охир оид ба тарбияи ҷисмонӣ кӯдакону наврасон як қатор тақиқотҳо ба амал омаданд. Дар онҳо ҷабҳаҳои таъсири тарбияи ҷисмонӣ ба иҷтимоишавӣи кӯдакони синни томактабӣ дар оила [1, с. 2], ташаккулдиҳии шавқу рағбати хонандагон ба фарҳанги ҷисмонӣ ва варзиш [7], шароитҳои педагогии ташаккулдиҳии қобилиятҳои ҷисмонӣи хонандагон [10] мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтанд.

Чабхаҳои алоҳидаи тарбия ва ташаккулдиҳии тарзи ҳаёти солим дар хонандагон аз тарафи муҳаққиқон Д. Гаджиев [3], Ф.А. Қурбонов [6] таҳқиқ карда шудаанд. Китоб барои дарсҳои тарбиявии хонандагони синфҳои 3-4-уми муассисаҳои таҳсилоти «Тарзи ҳаёти солим», ки аз тарафи И. Каримов, М. Ниёзмухаммедова, Б. Ашурова ва Т.Д. Девоншоева таҳия карда шудааст [5] ва аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодабарӣ тавсия шудааст, чабхаҳои асосии мутааллиқ ба тандурустӣ (саломатӣ), беҳдоштӣ (гиғиенаи шахсӣ, маълумот дар бораи организм ва маслиҳатҳо барои беҳдошту мустаҳкамкунии саломатии шахсӣ, роҳу усулҳои пешгирӣ аз бемориҳои шахсӣ, роҳу усулҳои пешгирӣ аз бемориҳои сироятӣ, ҳодисаҳои нохуш, захролудшавӣ ва расонидани ёрии аввалини тиббӣ, пешгирӣ аз одатҳои номатлубро дар бар гирифтааст. Маҷмуи масъалаҳои ба китоби мазкур воридгардида на танҳо ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ, балки барои ҳамаи одамон дар давраҳои синнусолии ҳаётӣ хеле муҳим аст. Хеле хуб аст, ки дар асоси баҳисобгирии таъсири тарбиявии матнҳои адабӣ ба ҳиссиёт, шуур ва рафтори хонандагони хурдсол хеле зиёд аз мероси шоиру нависандагони халқи тоҷик истифода бурда шудааст. Бо қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2014 Модули таълимӣ барои омӯзгорони синфҳои 1-4-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ «Об, санитария ва гиғиена»-ро бо дастгирии Хазинаяи кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (ЮНИСЕФ) аз тарафи гурӯҳи корӣ И. Каримова, Ф. Шарифзода, М. Ниёзмухаммедова, Б. Ашурова, З. Абдурахмонова, Т. Девоншоева ва Б. Шомуддинов таҳия карда шуда буданд [5]. Модули мазкур барои пешгирӣ намудани бемориҳои сироятпазири тавассути оби ифлос гузаранда, риоя нагардидани тозагӣ ва гиғиенаи шахсӣ пешбинӣ шудааст. Он ҳамчунин барои пайдо кардани малакаҳои беҳдошти саломатӣ ба хонандагон ёрӣ мерасонад ва ба омӯзгорон ҳамчун аёният барои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ тавсия шудааст.

Таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ ва таҷрибаю амалияи мавҷуда зимни баррасии проблемаи таъмин намудани муҳити тандурустӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ якҷанд зиддиятхоро ошкор намуданд, - байни:

-талабот ба коркарди низоми бутуну ягонаи низоми ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва набудани технологияҳои иҷтимоӣ-педагогӣ барои амалигардонии ҳадафи мазкур;

-аз ҷониби хонандагони синфҳои ибтидоӣ бошуурона дарк кардани марҳилаи ибтидоӣ дар ташаккули сифатҳои муҳим ва набудани тадқиқотҳои психологӣ-педагогӣ, ки ба дараҷаи кофию басанда хусусиятҳо ва ҷанбаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солимро дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ошкор менамояд;

-дараҷаи коркарди илмии технологияҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва қобилияти истифодаи натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ дар таҷрибаю амалияи қору фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти;

-кӯшиши педагогҳо, психологҳо, кормандони тиббӣ, волидайн нисбати ҳифзу нигоҳдошт ва таҳкиму тақвияти тандурустии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва қобилияти ҳамкориҳои самаранок, бо таъмини самараю натиҷаи ҳадди аксари тарбиявӣ.

Дар баҳши арзёбӣ ва иҷрои вазифаҳо барои омӯхтани талабот ва нишондиҳандаҳои солимӣ усулҳои ягонаи стандартиконидашудаи мониторинг ва арзёбии самарабахшӣ интиҳоб карда мешаванд, ки бо истифода аз онҳо вазъи тандурустии субъектҳои раванди таълим ва ташаккули тарзи ҳаёти солим арзёбӣ карда мешавад.

Дар марҳилаи дуввум - банақшагирӣ - фасли мундариҷа мавзӯҳои фазои таълимиро муайян мекунад, барномаҳо ва нақшаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солимро амалӣ менамояд, ки зарфияти педагогии онҳоро барои ин мақсадҳо арзёбӣ мекунад. Баҳши мувофиқавӣ ҷорабинихоро оид ба тарроҳии байнисоҳавии барномаҳои ҳифзи тандурустӣ, нақшаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим барои муҳассилин ташкил менамояд. Дар баҳши арзёбӣ ва амалиёт заминаи меъёрие таҳия шудааст, ки ҳамкориҳои

мутахассисони бахшҳои гуногунро дар татбиқи барномаҳо ва нақшаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим барои субъектҳои раванди таълим таъмин менамояд.

Дар марҳилаи сеюм - иҷроӣ - дар бахши мундариҷа бо шахсони ташкилкунандаи раванди педагогии ташаккули тарзи ҳаёти солими муҳассилин, дарсҳо барои афзоиши салоҳияти онҳо дар нигоҳдорӣ ва таҳкими тандурустӣ - дар асоси сохтори нави меъёрии тарзи ҳаёти солим гузаронида мешаванд. Дар фасли мурофиавӣ ба кӯдакон тарзи ҳаёти солим аз ҷониби мутахассисони соҳаҳои гуногун ва дастгирии педагогии онҳо таълим дода мешавад, хангоми тарҳрезии тарзи ҳаёти солими онҳо бо истифода аз сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим ҳамчун воситаи таълим. Дар бахши арзбӣ ва иҷроӣ корҳо шароити эътирофи сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим ҳамчун воситаи педагогии истифодаи он дар амалия ва дастгирии мақомоти иҷроияи ҳокимияти соҳаи маориф фароҳам оварда шудааст.

Дар марҳилаи чорум - ташаккулдиҳӣ - дар фасли мундариҷа, кӯдакон қобилияти мустақилона тарроҳӣ кардани фаъолияти ҳаётии ҳифзи тандурустии худро ба даст меоранд, қобилияте, ки ба интихоби озод асос ёфтааст, барои худ намуди фаъолияти муҳофизаткунандаи саломатиро муайян карда, аз ҷиҳати психологӣ ба таври кофӣ амалӣ менамояд. Дар фасли мурофиавӣ кӯдакон ниёзҳои устувори ҳифзи саломатиро рушд медиҳанд, ки ҳамчун фарҳанги тандурустии онҳо тасниф карда мешаванд. Дар бахши арзбӣ, раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим бояд дар ҳама сатҳҳо дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятӣ дошта бошад, то ки барои татбиқи тарзи ҳаёти солим шароит фароҳам оварда шавад. Дар марҳилаи панҷум - татбиқи он - дар қисмати мундариҷа, раванд ба сатҳи инфиродӣ мегузарад, вақте ки ниёзҳои устувори ҳифзи тандурустӣ аз ҷониби субъекти раванди таълим дар ҷомеа тавассути намуди мувофиқи фаъолияти солим амалӣ карда мешаванд ва мазмуни ин раванд ҳамчун тарзи ҳаёти солим тавсиф карда мешавад. Самаранокӣ ва сифати тарзи ҳаёти солим аз озодии интихоби фаъолияти солим, фарҳанги тандурустӣ ва солимии руҳии ӯ вобаста аст. Дар қисмати мурофиавӣ раванди мустақамкунии дониш, малака ва маҳоратҳои тарзи ҳаёти солим идома дорад, фарҳанги тандурустии субъект мустақам карда мешавад. Дар бахши арзбӣ ва самаранокӣ, кӯдакон, тандурустии худро аз нуқтаи назари эҳсоси озодӣ, хушбахтӣ, самт ба қор ва некӯахлоқии худ арзбӣ мекунанд - ин меъёрест, ки муҳассилин бояд дар худ санҷида, натиҷаҳои тарзи ҳаёти солимро инъикос кунанд. Арзбӣи ташаккули тарзи ҳаёти солими муҳассилин гузаронида мешавад.

Ташаккули тарзи ҳаёти солим барои кӯдакон хангоми дарсҳо ва пас аз соати дарс бо ҳамроҳии омӯзгорон, кормандони иҷтимоӣ ё раваншинсон сурат мегирад.

Дар асоси истифодаи сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим ҳамчун воситаи таълим ва тарбия, тафсири ягонаи концептуалии он ва раванди ташаккули он дар байни субъектҳои раванди таълим, мо метавонем самаранокӣи ташаккули фазои таълимии миллии солимро ба даст орем. Чунин имконият аз рӯи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни субъектҳои раванди таълим дода мешавад, ки бояд динамикаи тағйиротро дар фаъолияти солимгардонии онҳо дар натиҷаи татбиқи раванди ташаккули фазои таълимии солим дар сатҳи муассисаи таълимӣ, сатҳи маҳаллӣ ва минтақавӣ ифода кунанд.

Ҷорӣ намудани сохтори меъёрии тарзи ҳаёти солим дар ҷараёни ташаккули он дар субъектҳои раванди таълим, ҳамчунин аз нуқтаи назари синергетика топологияи таъсири ибтидоии ҳифзи тандурустӣ ба раванди ташаккули фазои миллии солимӣ, хавасмандгардонии субъектҳои фазои таълимӣ барои фаъолияти солимгардонӣ ва рушди ҳамкориҳои байни онҳост.

Сохтори меъёрии тарзи ҳаёти солим дорои як қатор вижагиҳои дохилиест, ки дар се самт муттаҳид шуда, ташаккули фазои солимро таъмин мекунанд:

-роҳнамоии таълимӣ, аз ҷумла маҷмуи василаҳои педагогӣ, ки салоҳиятҳоеро, ки барои амалӣ намудани фаъолияти солим заруранд, ташкил медиҳанд;

-самти ташкилию педагогӣ, аз ҷумла воситаҳои ҳамгирии фаъолияти субъектҳои фазои таълимӣ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули муҳити иҷтимоию педагогии ҳифзи тандурустӣ;

-самти иттилоотӣ, аз ҷумла воситаҳое, ки барои ташаккули майдони ҳавасмандгардонии ҳамкориҳои субъектҳои фазои таълимӣ, ки фаъолияти солимро фароҳам меоранд, шароит муҳаё месозад. Сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим аз рӯи конфигуратсияи худ, дорои вижагии ҷалби мутахассисони бахшҳои мухталиф ба корҳои ҳифзи тандурустӣ ва воситаи педагогии байнисоҳавии ташаккули фарҳанги тандурустии кӯдакон мебошад. Конфигуратсия - дар Луғати тафсирии Д. Ушаков ҳамчун «созиш ё муносибати мутақобилаи ҳама гуна ашё» шарҳ дода шудааст [13].

Таҳлили татбиқи барномаҳои ҳифзи тандурустӣ дар муассисаҳои таълимии як қатор сохторҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи дарозмуддати корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни субъектҳои раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ, ҳамчунин имконпазирии татбиқи муваффақонаи раванди ташаккули тарзи ҳаёти солимро, ки мо дар асоси амсилаи меъёрии тарзи ҳаёти солим таҳия намудаем.

Ташкили хуби ин раванд ва ташкили низоми фаълосозии ангезаҳои солимӣ ва тарзи ҳаёти солим, пеш аз ҳама бо фароҳам овардани шароити мувофиқ, самаранокии ташаккули фаъолияти солими муҳассилинро зиёд мекунад.

Ташаккули фаъолияти ҷисмонӣ дар мактаббачагон дар муассисаҳои таълимӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, дар клубҳои варзишии мактабҳо, мактабҳои шаҳрии варзишии бачагона ва оилаҳо амалӣ карда мешавад.

Воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таълимӣ, дар мактабҳои варзишии бачагона барои ҳифзи тандурустӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солим бояд ба талаботи кӯдакон ҷавобгӯ бошанд.

Дар ташаккули тарзи ҳаёти солим барои субъектҳои раванди таълим нақши муҳим ба объектҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш тааллуқ дорад.

Ташаккули фарҳанги экологии кӯдакон дар дарсҳои биология, таърихи табиӣ, дар пиёдагардиҳо, мусобикаҳо, хангоми боздид аз намоишгоҳҳои экологӣ ва дигар чорабиниҳо амалӣ карда мешавад. Ин раванди омӯзгорӣ дар ду самт ташаккул ёфтааст - ташаккули муносибати кӯдакон ба муҳити зист, аз нуқтаи назари барқарорсозии фаъолна, поксозӣ ва муҳофизати узвҳои дарунии онҳо ва низомҳои дастгирии ҳаёт аз омилҳои хатарноки беруна. Воситаҳои педагогии ҳифзи тандурустии мактаббачагон ва ташаккули фаъолияти экологӣ метавонанд инҳо бошанд: таҷҳизоти муқаррарӣ барои тоза кардани бино, ҳудуди мактаб, шинонидан ва нигоҳубини ниҳолҳои сабз; ҳуди растанӣҳо; минтақаҳои боғ; ҳайвонот ва ғ.

Дониш ва малакаҳое, ки хонандагон барои тоза нигоҳ доштани синф, дигар биноҳо ва қаламрави мактаб ба даст овардаанд, онҳоро худ дар хона ё дар хобгоҳ нусхабардорӣ мекунанд ва дар оянда меъёри зиндагӣ мегардад.

Ташаккули малака ва қобилиятҳо дар кӯдакон оид ба ҳифзи узвҳои дарунӣ ва низомҳои дастгирии ҳаёт ба пешгирии одатҳои зараровар, омӯзиш ва ташаккули фаъолияти солим дар онҳо равона карда шудааст. Барои пешгирии тамокукашӣ, истифодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ва маводи муҳаддир мураббӣён тамоми воситаҳои шифохӣ, чопӣ ва аёнии педагогиро, ки дар мактаб мавҷуданд, истифода мебаранд. Барномаи таҳия ва амалишавандаи мактаби ташаккули тарзи ҳаёти солими хонандагон низ воситаи педагогӣ буда, раванди таълимро ба низом мебарорад ва мувофиқ мекунад. Ҳамин воситаҳои педагогӣ бо мавзуи ташаккули одатҳои солими рафтор аз ҷониби омӯзгорон дар раванди таълим ва тарбияи кӯдакон ба тарзи ҳаёти солим васеъ истифода мешаванд.

Ташаккули фаъолияти тиббӣ дар кӯдакон дар муассисаҳои таълимӣ дар баъзе дарсҳои мувофиқ бо робитаҳои нақшавӣ ё маҷбуриӣ бо кормандони тиб амалӣ бояд карда шаванд. Рушди малакаҳои назорати мустақили кӯдакон аз болои тандурустии онҳо бо иштироки кормандони тиб вазифаи асосии ташаккули фаъолияти тиббӣ мебошад. Ҳамчунин дар ташаккули ин намуди фаъолияти солим аз воситаҳои шифохӣ, чопӣ, аёний ва тиббии таълим ва тарбия дар мавзӯҳои дахлдор (масалан, ташхиси

тиббӣ, эмкунӣ, пешгирии омилҳои хавфи бемориҳо ва ғ.) ҳам аз ҷониби омӯзгорон ва ҳам кормандони тиб истифода бурда мешавад.

Воситаҳои педагогӣ метавонанд дорои асбобҳои тиббӣ барои истифодаи инфиродӣ бошанд: тонометр, ченкунаки баландӣ, тарозу, мониторинги набз, пипетка ва ғайра, ки ҳангоми таълим додани кӯдакон истифода мешаванд. Ташаккули фарҳанги психологӣ ва фаъолияти кӯдакон дар мактаб аз ҷониби равшанос ё омӯзгори ботачриба амалӣ карда мешавад. Омӯзгор он корҳои тарбиявӣ инфиродӣ ва гурӯҳиро бо кӯдакон васеъ амалӣ мекунад. Кори гурӯҳӣ дар шакли тренинҳо, бозиҳо, муҳоҷисаҳо, суҳбатҳо гузаронида мешавад. Мақсади асосии дарсҳо бо кӯдакон аз худ кардани малакаҳо барои мудирияти ҳолатҳои стресс мебошад. Воситаҳои педагогии ташаккули фаъолияти психологии кӯдакон дар муассисаҳои таълимӣ метавонанд инҳо бошанд: шифоӣ, ҷопӣ, визуалӣ дар мавзӯи солимии равшанӣ, технологияҳои мудирияти стресс.

Шабакҳои хуби хидматрасониҳо барои оилаҳо ва кӯдакон дар шаҳрҳо, ки бо мақсади расонидани кӯмак бо мушкилоти пештар зухуроти равшанӣ таъсис ёфтаанд, бояд барои таълими фаъоли кӯдакон дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимӣ барои рафъи технологияҳои стресс барқарор карда шаванд. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар ҷомеаи мутамаддин институтҳои психологҳои оилавӣ мавҷуданд, ки ба фарҳанги психологии оила ва тамоми аҳоли таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Рушди ин соҳа дар мамлақати мо метавонад вазъи тандурустии кӯдакон ва аҳолии калонсолро беҳтар созад, зеро стресс яке аз омилҳои пешрафтаест, ки саломатиро бад мекунад.

Ташаккули фарҳанги маънавӣ ва ахлоқӣ дар кӯдакон ҳамчун асоси зиндагии солим ва фаъол дар муассисаҳои таълимӣ, дар синфхонаҳо, дар маҳфилҳои театри, ҳангоми сафар ба намоишномаҳо, концертҳо, намоишҳои мусиқӣ ва дигар ҷорабиниҳо, вақте ки он бо ҳамроҳии муовини директор оид ба корҳои тарбиявӣ сурат мегирад, иштироки ҳамаи омӯзгорони фанҳои самти гуманитарӣ заруранд.

Доираи васеи педагогӣ: шифоӣ, ҷопӣ ва визуалӣ - аз ҷониби мураббӣ дар раванди таълими кӯдакон дар мактаб истифода мешаванд. Воситаҳои педагогӣ воситае мебошанд, ки бо он омӯзгор метавонад мавзӯро ба шогирд равшантар ва фаҳмотар расонад ва ҷузъиёти муҳимтаринеро, ки кӯдак барои ҳаёти солимаш ниёз дорад, дар зеҳни худ бигирад.

Ташаккули фарҳанги эстетикӣ, маънавиёт ва ахлоқи насли наврас имрӯз дар ҶТ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ҳамчун ҷузъҳои муҳимтарин, ки тарзи ҳаёти солими шахсро муайян мекунад, маънавият ва ахлоқи олии ӯ «таҳкурси»-и ташаккули сифатҳои шахсии ҷавонон дар ҷомеаи муосир мебошанд.

Ташаккули тарзи ҳаёти солим дар асоси панҷ ҷузъи фаъолияти ҳифзи тандурустӣ бо истифода аз намунаи меъёрӣ (идеалӣ) татбиқи он дар тарбияи кӯдакон соддатар ва инфиродӣ карда мешавад. Вазифаҳои маҳсулоти алоҳида дар раванди истифодаи онҳо бо мақсади ташаккули тарзи ҳаёти солим барои кӯдакон метавонанд тағйир ёбанд. Ин пеш аз ҳама ба тағйирёбии ниёзҳои кӯдакон ва фарқияти амалҳои педагогии омӯзгорон вобаста аст.

Муаррифии ин бахши кори худро ба итмом расонида, мо шартҳои асосии самаранокии ташаккули тарзи ҳаёти солимро дар мавзӯҳои раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ дар асоси равишҳои методии пешниҳодкарда қайд менамоем:

-барномаи ташаккули фазои таълимии ҳифзи тандурустӣ дар муассисаи таълимӣ таҳия шудааст;

-сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим ҳамчун воситаи педагогии тарбияи шахсияти солим, озод, хушбахт ва ба меҳнат нигаронидашуда таҳия ва татбиқ карда шудааст;

-ин раванд дар асоси байнисоҳавӣ сурат мегирад;

-ба кӯдак имкон фароҳам оварда шудааст, ки тарзи ҳаёти солими худро озодона интихоб ва тарҳрезӣ кунад;

-дастгирии педагогии раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар кӯдакро амалӣ менамояд;

- раванди ташаккули тарзи ҳаёти солими муҳассилин дар заминаи дастгирии иттилоотӣ бо истифодаи ВАО сурат мегирад.

Ошкор кардани моҳият ва мафҳуми «тарзи ҳаёти солим», ки дар ин сарҳат оварда шудааст, таҳияи сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим, муаррифии он ҳамчун воситаи таълим ва тарбияи кӯдакон ва ҷавонон ба мо имкон медиҳад, ки онро ҳамчун категорияи педагогӣ муайян кунем.

Омӯзиши таърихи рушди фаъолияти солим дар Тоҷикистон ва таҷрибаи хориҷӣ имкон дод, ки як қатор талабот оид ба такмили низоми таълими умумӣ дар марҳилаи ҳозираи рушди он муайян карда шаванд, ки гузаришро аз амсилаҳои таълимии ташаккули солимии насли нав ба концепсияи нави таҳсилоти солимӣ - ташаккули фазои таълимии солим муайян кард.

Таҳлили корҳои олимон дар соҳаи технологияҳои ҳифзи тандурустӣ имкон дод, ки моҳияти мафҳуми «фазои таълимии миллии солим» муайян карда шуда, ба он ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоию педагогии рушди ҳамкориҳои байни субъектҳои фазои таълимӣ, ки соҳаҳои мухталифи ҷомеаро ифода мекунанд, тавзеҳ дода шавад, то тандурустии муҳассилин дар асоси ташаккули тарзи ҳаёти солим ва фароҳам овардани шароити ҳифзи тандурустӣ, ки самаранокии ин равандро таъмин мекунанд, ҳамчунин имконот барои худтанзимкунӣ ва рушди самарабахши субъектҳои нави ин фазо. Ҳамчунин, вижагиҳои асосии онро муайян кардан: ҳамкориҳои субъектҳои он, ҳамгирии зарфияти педагогӣ ва фароҳам овардани шароити ҳифзи тандурустӣ бо мақсади ташаккули тарзи ҳаёти солим барои муҳассилин - ҳам дар асоси низомнокӣ ва ҳам дар заминаи худтанзимкунӣ ва рушди худ. Ҳамаи аломатҳои фазои омӯхташуда вижагии рушди босуръат доранд, ки ин имкон медиҳад меъёрҳои арзёбӣ ва нишондиҳандаҳои самаранокии рушди фазои миллии таълимии солим дар маҷмуъ муайян карда шаванд.

Сохтори меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим ҳамчун воситаи педагогӣ таҳия ва асоснок карда шудааст. Алгоритм барои раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар субъектҳои раванди таълим бо истифода аз сохтори меъёрии он таҳия шудааст. Хулоса бароварда шуд, ки ҷорӣ намудани сохтори меъёрии тарзи ҳаёти солим дар раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар субъектҳои раванди таълим метавонад топологияи таъсири ибтидоӣ ба раванди ташаккули фазои миллии таълимии солимгардонӣ гардад.

Таърифи концептуалии тарзи ҳаёти солим ҳамчун амсилаи намунавии рафтор дода мешавад, ки онро инсон дар ҷомеа дар асоси интихоби озод ва қонеъ кардани ниёзҳои ҳифзи тандурустии худ дар асоси намудҳои мувофиқи фаъолият, аз ҷиҳати психологӣ мувофиқ ва таъмини ҳифз ва таҳкими тандурустии худ татбиқ мекунанд. Ин тарзи ҳаёт, дар сатҳи инфиродии ӯ, ҳамчун тарзи ҳаёти солим тавсиф мешавад ва фарҳанги тандурустии ӯро ифода мекунанд.

Адабиёт:

1. Алферова, В.П. Как вырастить здорового ребенка/В.П.Алферова.-Л.: Медицина,1991.
2. Буева, Л.П. Человек: деятельность и общение/Л.П.Буева.-М.:Мысль, 1978.-272с.
3. Гаджиев, Р.Д.Взаимодействие семьи и школы в формировании здорового образа жизни младших школьников:АКД/Р.Д.Гаджиев.-Душанбе,2007.-27с.
4. Каримова, Д.М.Дидактические возможности профилактики вредных привычек дошкольников средствами коллективного гуманного воспитания: автореф. дисс. канд. пед.наук/Д.М.Каримова.-Душанбе,2019.-21с.
5. Каримова, И., Ниёзмухаммедова, Ю.Ашурова, Б.Девоншоева. Тарзи ҳаёти солим. Китоб барои дарсҳои тарбиявии хонандагони синфҳои 3-юми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.-Душанбе: «Маориф», 2017.-104с.
6. Курбонов, Ф.А.Формирование здорового образа жизни у учащихся старших классов в современных условиях общеобразовательной школы:на материалах общеобразовательных школ Республики Таджикистан: АКД/Ф.А.Курбонов.-Душанбе, 2012.-26с.

7. Макаренко, А.С. Методика организации воспитательного процесса // Соч. : в 8 т. / А.С. Макаренко. - М. : Педагогика, 1984. - Т. I. - С. 267-329.
8. Намозов, Т.Б. Социально-педагогические основы формирования здорового образа жизни у учащихся старших классов общеобразовательных школ Таджикистана: АКД/Т.Б. Намозов.-Душанбе, 2012.-26с.
9. Намозов, Т.Б. Формирование здорового образа жизни у учащихся старших классов в условиях семьи и школы. Период д независимости/Т.Б. Гамозов.-Душанбе: «Ирфон», 2019.- 100с.
10. Остроумов, А.А. Избранные труды/А.А. Остроумов.-М., 2005.-130с.
11. Партово, Ф. Педагогические условия формирования основ здорового образа жизни у воспитанников интерната: дисс. на соискание учёной степени канд. пед. наук/Ф. Партово.-Д., 2010.-175с.
12. Тарзи ҳаёти солим. Дастур барои омӯзгорони синфҳои 7-9-уми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.-Душанбе, 2008.-192с.
13. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. проф. Д. Ушакова. - М. : ТЕРРА, 1996. - Т 4. - 1500 с.

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ АРЗЁБИИ ОН

Мақола ба хусусиятҳои тарзи ҳаёти солим ва арзёбиҳои он бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ ва таҷрибаю амалияи мавҷуда зимни баррасии проблемаи таъмин намудани муҳити тандурустӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ якҷанд зиддиятхоро ошкор намуданд, - байни: -талабот ба коркарди низоми бутуну ягонаи низоми ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва набудани технологияҳои иҷтимоӣ-педагогӣ барои амалигардонии ҳадафи мазкур; -аз ҷониби хонандагони синфҳои ибтидоӣ бошуурона дарк кардани марҳилаи ибтидоӣ дар ташаккули сифатҳои муҳим ва набудани тадқиқотҳои психологӣ-педагогӣ, ки ба дараҷаи кофӣ басанда хусусиятҳо ва ҷанбаҳои ташаккули тарзи ҳаёти солимро дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ошкор менамояд; -дараҷаи коркарди илмӣ технологияҳои ташаккули тарзи ҳаёти солим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва қобилияти истифодаи натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ дар таҷрибаю амалияи қору фаъолияти муассисаҳои таҳсилотӣ; -кӯшиши педагогҳо, психологҳо, кормандони тиббӣ, волидайн нисбати ҳифзу нигоҳдошт ва таҳкиму тақвияти тандурустии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва қобилияти ҳамкориҳои самаранок, бо таъмини самараю натиҷаи ҳадди аксари тарбиявӣ.

Муаллиф зикр мекунад, ки сохтори меъёри (идеалии) тарзи ҳаёти солим ҳамчун воситаи педагогӣ таҳия ва асоснок карда шудааст. Алгоритм барои раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар субъектҳои раванди таълим бо истифода аз сохтори меъёри он таҳия шудааст. Хулоса бароварда шуд, ки ҷорӣ намудани сохтори меъёри тарзи ҳаёти солим дар раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар субъектҳои раванди таълим метавонад топологияи таъсири ибтидоӣ ба раванди ташаккули фазои миллии таълимии солимгардонӣ гардад.

Дар хулоса муаллиф таъйид мекунад, ки таърифи концептуалии тарзи ҳаёти солим ҳамчун амсилаи намунавии рафтор дода мешавад, ки онро инсон дар ҷомеа дар асоси интихоби озод ва қонун кардани ниёзҳои ҳифзи тандурустии худ дар асоси намудҳои мувофиқи фаъолият, аз ҷиҳати психологӣ мувофиқ ва таъмини ҳифз ва таҳкими тандурустии худ татбиқ мекунад. Ин тарзи ҳаёт, дар сатҳи инфиродии ӯ, ҳамчун тарзи ҳаёти солим тавсиф мешавад ва фарҳанги тандурустии ӯро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: тарзи ҳаёти солим, арзёбӣ, хусусиятҳо, концепсия, таҳкими тандурустӣ, амсила, намунаи рафтор, марҳила, фарҳанги тандурустӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, сохтори меъёрӣ, идеалӣ, ҷиҳати психологӣ.

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ОЦЕНКИ

Статья посвящена характеристике здорового образа жизни и его оценке. По мнению автора, анализ научной литературы, методики и имеющегося опыта и практики при рассмотрении проблемы обеспечения здоровой среды и формирования здорового образа жизни у учащихся начальных классов общеобразовательных учреждений выявил ряд противоречий, между: здоровым образом жизни в начальной школе и отсутствием социально-педагогических технологий реализации этой цели; - со стороны младших школьников осознанное понимание начального этапа формирования важных качеств и отсутствие психолого-педагогического исследования, достаточно раскрывающего особенности и аспекты формирования здорового образа жизни у младших школьников; - уровень научной обработки технологий формирования здорового образа жизни у младших школьников и умение использовать результаты научных исследований в практике и работе образовательных учреждений; - усилия педагогов, психологов, медицинских работников, родителей по сохранению и укреплению здоровья младших школьников и способность к эффективному сотрудничеству, обеспечивающему максимальные образовательные результаты.

Автор отмечает, что нормативная (идеальная) структура здорового образа жизни была разработана и обоснована как педагогический инструмент. Разработан алгоритм процесса формирования здорового образа жизни у субъектов образовательного процесса с использованием его нормативной структуры.

Сделан вывод о том, что внедрение нормативной структуры здорового образа жизни в процесс формирования здорового образа жизни у субъектов образовательного процесса может стать топологией исходного воздействия на процесс формирования отечественной образовательной среды укрепления здоровья.

В заключении автор подтверждает, что концептуальное определение здорового образа жизни дается как модель поведения, которую человек в обществе может осуществлять на основе свободного выбора и удовлетворения своих медицинских потребностей на основе соответствующих видов деятельности, психологически подходит и обеспечивает защиту и укрепление применяет его здравоохранение. Этот образ жизни на его индивидуальном уровне описывается как здоровый образ жизни и представляет его культуру здоровья.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, оценка, особенности, концепция, укрепление здоровья, модель, модель поведения, этап, культура здоровья, младшие школьники, нормативная структура, идеал, психологический аспект.

HEALTHY LIFESTYLE AND FEATURES OF ITS ASSESSMENT

The article is devoted to the characteristics of a healthy lifestyle and its assessment.

According to the author, the analysis of scientific literature, methodology and existing experience and practice when considering the problem of ensuring a healthy environment and the formation of a healthy lifestyle among primary school students of educational institutions revealed a number of contradictions between: a healthy lifestyle in primary school and the lack of socio-pedagogical implementation technologies this purpose; - on the part of younger students, a conscious understanding of the initial stage of the formation of important qualities and the lack of psychological and pedagogical research that sufficiently reveals the features and aspects of the formation of a healthy lifestyle among younger students; - the level of scientific processing of technologies for the formation of a healthy lifestyle among younger students and the ability to use the results of scientific research in the practice and work of educational institutions; - the efforts of teachers, psychologists, medical workers, parents to preserve and improve the health of younger students and the ability to cooperate effectively to ensure maximum educational results.

The author notes that the normative (ideal) structure of a healthy lifestyle was developed and substantiated as a pedagogical tool. An algorithm for the process of forming a healthy lifestyle among the subjects of the educational process has been developed using its normative structure. It is concluded that the introduction of the normative structure of a

healthy lifestyle in the process of forming a healthy lifestyle among the subjects of the educational process can become the topology of the initial impact on the process of forming the national educational environment for health promotion. In conclusion, the author confirms that the conceptual definition of a healthy lifestyle is given as a model of behavior that a person in society can carry out on the basis of free choice and satisfaction of his medical needs on the basis of appropriate activities, is psychologically suitable and provides protection and strengthening applies to his health care. This way of life on his individual level is described as a healthy way of life and represents his culture of health.

Key words: healthy lifestyle, assessment, features, concept, health promotion, model, behavior model, stage, health culture, junior schoolchildren, normative structure, ideal, psychological aspect.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қумъахон Алимӣ - профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918112662.

Сведения об авторе: Джумахон Алимӣ - профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918112662.

Information about the author: Jumaxon Alimi - professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Тел.: 918112662.

ТДУ: 37.0+811.111 (575.3)

ТКТ: 74.261.5 (2-гоч)

А-49

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ ВА ВИЖАГИҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ОН

Қ. Алимӣ, д.и.ф., профессор
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муайянгарии вижагиҳои шахсияти солими кӯдак муҳаққиқ Л.Н. Волошина инсонҳоро ба ҷабҳи муайян ва ҷабҳи муайян тақсим мекунад. Вай истифода мекунад, ки «маҳз ҷабҳи муайян, ки дар ниҳоят рафтор ва тандурустии солимро муайян мекунад ва табиқи кӯдакони аз ашӣ бемаъсулият ва ғайриҷабҳи ба субъектҳои раванди ҳифзи тандурустӣ бо ҳисси маъсулият, ки дорои ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣ мебошанд, таъмин менамояд» [1, с. 40].

Вақте ки мо дар бораи таълими тарзи ҳаёти солим сухан меронем, пеш аз ҳама ҷабҳи муайян омӯзгориро дар назар дорем: ҷисмонӣ, тиббӣ, экологӣ, психологӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ, ки онро ҳамчун асос муайян мекунем, зеро онҳо барои солимӣ муҳимтарин мебошанд.

Пажӯҳишҳои муҳаққиқон Д. Каримова [5] ва Ф. Партовова [9] ба масъалаҳои ташкил ва гузаронидани ҷабҳи муайян ҳамаҷонибаи ҷисмонӣ-истироҳатӣ дар мактаб-интернатҳо, ҳамчунин ташаққули асосҳои тарзи ҳаёти солим дахл доранд. Дар кори илмӣ муҳаққиқ С. Сафаров [10] мушкилоти ташаққули тарзи ҳаёти солими хонандагонӣ хурдсол тавассути бозиҳои миллӣ тибқи талаботи педагогӣ таҳқиқ карда шудааст.

Дар натиҷаи раванди мақсадноки педагогӣ, ин ҷабҳи муайянҳо, ҳар кадоме алоҳида, ба ниёзҳои устувори муҳассил табиқи ёфта, дар ҳама тарзи ҳаёти солими ӯро дарк мекунанд. Ин алгоритми рушди рафтори ҳифзи тандурустии инсонро метавон ҳамчун раванди ташаққули фарҳанги тандурустии ӯ тавсиф кард. Азбаски ин ҷабҳи муайянҳо ҳифз ва таҳкими тандурустии инсонро таъмин мекунанд, онҳоро ҳамчунин ҷабҳи муайянҳо ҳифзи тандурустӣ ва эҳтиёҷоти бадастомада - эҳтиёҷоти ҳифзи тандурустӣ номидан мумкин аст. Ин ниёзҳои оқилона ҳамчун зеркомпонентҳои ташаққули ёфтаи

фарҳанги умумии тандурустӣ тавсиф кардан мумкин аст: фарҳанги ҷисмонӣ, фарҳанги экологӣ, фарҳанги тиббӣ, фарҳанги психологӣ, фарҳанги маънавӣ ва ахлоқӣ ва ғайра.

Ҳамин тавр, мафҳуми «тарзи ҳаёти солим»-ро ҳамчун фаъолияти фаъоли инсон, ки ба нигоҳдорӣ ва солимии онҳо нигаронида шудааст, дар асоси фарҳанги доимо бартаридошта тафсир кардан мумкин аст. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки фарҳанги тандурустии шахс дар тури ҳаёт мақсаднок буда, доимо ташаккул меёбад ва барои татбиқи фаъоли ниёзҳои ҳифзи тандурустии ӯ дар ҷомеа шароит тақозо мекунад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, таърифи умумӣ баровардан мумкин аст: тарзи ҳаёти солим намунаи рафторест, ки онро инсон дар ҷомеа дар асоси интихоби озод ва қонунгардонидани ниёзҳои ҳифзи тандурустии худ дар асоси намудҳои мувофиқи фаъолият, аз ҷиҳати психологӣ мувофиқ ва таъмини ҳифз ва таҳкими тандурустии худ татбиқ мекунад.

Ин тарзи ҳаёт, дар сатҳи инфиродии ӯ, ҳамчун тарзи ҳаёти солим тавсиф мешавад ва фарҳанги тандурустии ӯро ифода мекунад.

Ин таъриф метавонад ҳамчун як консепсияи ягонаи меъёрӣ барои ҳамаи бахшҳои ҷомеа, ки дар ташаккули фазои миллии солим иштирок мекунад, истифода шавад. Асос барои ин хулоса инҳоянд:

- ин таъриф дар мундариҷаи худ тамоми нуқтаи назари олимонро, ки дар таҳлили мо ба назар гирифта шудаанд, ба эътибор мегирад;

- ба саволҳои педагогӣ ҷавоб медиҳад: ба одам чӣ бояд омӯخت, то ки ӯ фаъолияти ҳаётии солимро амалӣ кунад? Дар натиҷаи таъсири низомноки педагогӣ, ки ба ӯ фаъолияти ҳаётии солим, яъне тарзи ҳаёти солимро фароҳам меорад, кадом сифатро ба даст меорад?

Ин ба шумо имкон медиҳад, ки ба раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим тавассути таълим додани қорҳои ҳифзи тандурустӣ: ҷисмонӣ, экологӣ, тиббӣ, психологӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ ва ғайра - ҳамаи соҳаҳои манфиатдори ҷомеа, ки барои тандурустии аҳоли масъуланд, ҷалб карда шаванд;

-ҷавобгӯи шароите мебошад, ки имкон медиҳад конфигуратсияи таъсири ибтидоии синергетикӣ ба раванди ташаккули фазои миллии таълимии солимро таъмин кунад.

Амсилаи меъёрӣ ҳамчун воситаи ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни субъектҳои раванди таълим метавонад дар татбиқи барномаҳои байниидоравии ташаккул муваффақона истифода шавад, фазои таълимии солим дар сатҳи минтақавӣ, шаҳрӣ ва маҳаллӣ.

Ҷустуҷӯи роҳҳои самараноки ташаккули тарзи ҳаёти солим дар байни субъектҳои раванди таълим аз рӯи принципи байнисоҳавӣ ба асарҳои Н.П. Абаскалова, Л.В. Байбородов, Л.Н. Волошина, Г.К. Зайтсев, Т.Ф. Орехова, О.Э. Подгоркочный, М.И. Рожкова, Л.Ф. Тихомирова, Э. Томпсон ва дигар олимони тааллуқ дорад. Усули маъмултарики рушди фаъолияти солимгардонӣ амсиласозӣ мебошад. Стратегияҳои зиёди пешгирии бемориҳо ва ташаккули талаботи тарзи ҳаёти солим вучуд доранд. Якчанд амсилаҳои пешгирии бемориҳо ва ташаккули тарзи ҳаёти солимро дар илм ва амалия дида мебароем.

Яке аз амсилаҳои соддаи пешгирии тиббӣ дар технологияҳои иттилоотӣ сохта шудааст. Одамон дар бораи омилҳои зараровар ва судманди тандурустӣ, ки бо рафтори онҳо алоқаманданд, огоҳ карда мешаванд.

Таҳмин мезананд, ки шахс дониш гирифта, муносибати худро ба одатҳои бад тағйир медиҳад ва ҷонибдори одатҳои солим мегардад. Ин амсила дар сатҳи милли аз ҷониби муҳаққиқ Н.А. Семашко баррасӣ шудааст. Чун қоида, дар оғози профилактикаи иттилоотӣ динамикаи мусбати тағйиротҳо ба мушоҳида мерасад, баъдтар маъруфи «дилгир» ва самарабахшӣ кам мешавад [11, с. 7]. Аммо, ин амсилаи пешгирии тиббӣ барои қабули қарорҳо дар бораи тағйир додани рафтор нисбати тарзи ҳаёти солим асос мегузорад. Ин амсила ҳама омилҳои муайянкунандаи тарзи ҳаёти солимро фаро намегирад, ба ҷанбаҳои ҳавасмандгардонии ин раванд таъсир намерасонад ва ба интихоби тарзи ҳаёти солими худ озодӣ намедиҳад. Солҳои охир амсилаи таълимии

ташаккули тарзи ҳаёти солим ба таври васеъ ба кор бурда мешавад. Моҳияти он аз омӯхтани малакаҳои қабули қарорҳо оид ба тарзи ҳаёти солим тавассути даст кашидан аз одатҳои носолим ва қабул кардани рафтори алтернативии солим иборат аст. Омӯзиши амсилаи таълимии пешгирии бемориҳо ва ташаккули тарзи ҳаёти солим мавзуи асарҳои муҳаққиқон Г.К. Зайтсев, Т.Ф. Орехова, Л.Ф. Тихомирова, С.А. Сенников ва дигарон мебошанд.

Бахшҳои ҷудоғонаи барномаҳои «Мактаби пешрафти тандурустӣ», «Пешбурди тандурустӣ дар ҷои кор», ки дар минтақаҳо татбиқ карда мешаванд, ки аз рӯи амсилаи таълими сохта шудаанд, нисбат ба барномаҳои иттилоотӣ самараноктар бароманд, ки инро таҳқиқоти илмии муҳаққиқ С.А. Сенников [12] собит мекунад. Афзалияти муҳими ин амсила қобилияти ҷалби мутахассисони баландихтисоси соҳаҳои гуногун, пеш аз ҳама равншиносон ба омӯзиш дар малакаҳои қабули қарорҳо ва фароҳам овардани шароит барои татбиқи ҳадафҳои гузошташуда мебошад.

Амсилаҳои таълими пайдо шуданд, ки ҷузъҳои иҷтимоӣ ва ниёзмандии рафтори инсонро ба назар мегиранд, ки ба муносибати онҳо ба тандурустӣ таъсири мусбат мерасонанд.

Дар ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахши пешгирии бемориҳо ва ташаккули тарзи ҳаёти солим аз рӯи принципи байнисоҳавӣ дар низоми таълими мактабӣ тавачҷуҳи ҳоса эҷоди илмии муҳаққиқ Г.К. Зайтсев, ки амсилаи таълимии дар асоси асосҳои ниёзмандӣ-ҳавасмандгардонии худмудирияти ҷисмонии кӯдакони синфҳои ибтидоӣ таҳияшударо пешниҳод менамояд. Вай муайян мекунад, ки «тавачҷуҳ ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти ҷисмонӣ, одатан, дар кӯдаконе, ки муносибати манфӣ ба дигар намудҳои ҷисмонӣ доранд, алоқаманд аст» ва тасдиқ мекунад, ки «инро ҳангоми ташкили тарбияи ҷисмонии хонандагони хурдсол бояд ба назар гирифт. Дар акси ҳол, деформатсияи соҳаи ниёзмандии кӯдакон, кам шудани фаъолияти ҷисмонии онҳо, сустшавии рушди ҷисмонӣ ва бад шудани тандурустӣ ба амал омада метавонад» [4]. Вай роҳи самараноки рушди тарбияи ҷисмонии мактаббачагон, ҳифз ва таҳкими тандурустии онҳоро дар ташкили дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таълими дар асоси омӯхтан ва ба назар гирифтани талаботи кӯдакон ба намудҳои фаъолияти ҷисмонӣ мебинад. Намудҳои фаъолияти ҷисмонӣ зиёданд. Инҳо бозӣҳо мебошанд: футбол, волейбол, теннис ва ғайра;

-варзишӣ: давидан, ҷаҳидан, партоб ва ғ.;

-намудҳои театрии фаъолияти ҷисмонӣ: рақс, аэробика ва ғайра.

Як намуди муҳиме, ки муҳаққиқ Г.К. Зайтсев идеяҳои фароҳам овардани шароит дар муассисаи таълими - «дар давоми соатҳои ба нақша гирифташудаи тарбияи ҷисмонӣ - интиҳоби озоди намуди фаъолияти ҷисмонӣ мебошад. Низоми инфиродӣ борҳо бояд нигоҳ дошта шавад ва ҳуди раванди фаъолияти ҷисмонӣ бояд ҳисси лаззатро ба вуҷуд орад. Дар айни замон, изофаборӣ аз ҳад зиёд номувофиқ аст, дар айни замон, машқҳои ҷисмонӣ пеш аз пайдоиши арақ муфид аст.

Барои ҳавасмандгардонии ҷузъи ҳавасмандгардонии раванд, мусобиқа дар шакли машқҳои ҷисмонӣ, ки бо дархости донишҷӯ интиҳоб карда шудааст, гузаронида мешавад, ки ӯро ба дараҷаи варзишгар мерасонад. «Рад кардан аз фаъолияти ҷисмонӣ ғайри қобили қабул аст. Ин меъёрест, вақте ки шумо рад карда наметавонед!». Олим мавзуи фаъолияти ҷисмониро таҳия намуда, ба хулосае меояд, ки «натичаҳои таҳқиқот ба мо имкон медиҳанд, ки ба сохтмони тарбияи ҷисмонӣ ба тариқи нав, яъне дар бораи ташаккули ҷунин маҷмуа ва ҷунин силсилазинаи (иерархияи) ниёзҳо дар байни шахсони ҷалбшуда, ки барои тандурустӣ, худрушдэбии ҷисмонӣ ва худмукамалкунии онҳо мусоидтаранд, наздик шавем» [4, с. 30]. Ин хулоса зарурати муносибати дифференсиалии ташаккули талаботи муҳассилинро на танҳо ба фаъолияти ҷисмонӣ, балки ба дигар намудҳои фаъолияти солим тасдиқ мекунад.

Амсилаи амал ба манфиати тандурустӣ, ки онро олими англис Э. Томпсон таҳия кардааст [13, с. 259]. Омилҳои, ки ҳифз ва таҳкими саломатиро ҳамроҳӣ мекунанд ва пешгирӣ мекунанд, аз ҷониби ӯ тавассути равзанаи ниятҳои рафторӣ, ба ду низоми ба ҳам вобастагӣ - низоми ғояҳо ва низоми ангеа тақсим карда мешаванд. Низоми

ғояҳо тавассути омӯзиши ғояи худ амалӣ карда мешавад: мафҳуми худ, қабулшаванда, худдорӣ. Худшиносӣ бояд натиҷаи омӯзиши худшиносӣ бошад. Низоми ҳавасмандкунӣ тавассути эҳтиром ба шахс амалӣ карда мешавад.

Таҷриба, иттилооти бадастомада ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар низоми намояндагӣ дар натиҷаи коркарди иттилоот ғояҳои меъёриро дар бораи амалҳо ба манфиати тандурустӣ мекушоянд, ки дар робита ба онҳо дониш барои баҳодихии хароҷот ва ғоидаҳо ба манфиати тандурустӣ зиёд карда мешавад, ғояҳо дар бораи ҳаёти солим муқаррар карда мешаванд ва салоҳият дар масъалаҳои тандурустӣ меафзояд.

Таҷриба, иттилооти бадастомада, муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар низоми ҳавасмандгардонӣ интихоби усулҳои фаълсозии амалҳоро мутобиқи ғояҳои меъерӣ дар бораи тандурустӣ ҳавасманд мекунанд, низоми арзишҳо ва муносибатҳои бо он алоқаманд тасдиқ карда мешаванд, ангезаҳо ва ҳолати эмотсионалӣ ба вучуд меоянд, ки ин ҳавасмандии мувофиқи меъёр амал карданро афзоиш медиҳад. Ҳамин тариқ, низоми меъерии ҳифзи тандурустӣ бо меъёрҳои иҷтимоии барои ҳама муштарак ба вучуд меояд.

Татбиқи ин амсила дар шароити воқеияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор сабабҳо душвор ба назар мерасад. Аввалан, кишварҳои Ғарб шабакаи хуби дастгирии психологӣ, аз ҷумла хидматҳои раваншиносии оила доранд. Дар мамлақати мо ҳадамоти кӯмаки психологӣ дар марҳилаи ибтидоӣ ҳастанд. Сониян, он ҳам аз давлат ва ҳам аз аҳоли хароҷоти зиёдро талаб мекунанд; сеюм, он ҳамкорӣ бо соҳаи тандурустӣ ва дигар ҳадамотро пешбинӣ намекунад.

Ҳамзамон, баъзе технологияҳои ин амсила метавонанд барои истифодаи психологҳои мактаб дар барномаҳои солимгардонии муҳассилин мутобиқ карда шаванд. Низомҳои пешниҳодшудаи фаълсозии ангезаҳо ва ғояҳои меъерӣ дар бораи тарзи ҳаёти солим - дар бораи он ки чӣ гуна бояд кӯшиш кард ва ба кӯдакон чӣ таълим додан лозим аст, барои ҷустуҷӯи нуқтаи назари нав дар ташаккули тарзи ҳаёти солим муҳим ба назар мерасанд. Идеияи ташкили раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим, ки диққати он амсилаи меъерии (идеалии) тарзи ҳаёти солим барои ҳама ва низоми фаълсозии ангезаҳои солимӣ мебошад, дар намунае, ки олими англис Э. Томпсон таҳия кардааст, идеияи асосӣ мебошад. Онро ҳангоми сохтани алгоритми ташаккули тарзи ҳаёти солим бо истифода аз амсилаи меъерии аз ҷониби мо таҳияшуда амалӣ кардан мумкин аст.

Амсилаҳои тиббии пешгирии бемориҳо, ки имрӯз дар амал татбиқ мешаванд, асосан дар асоси технологияҳои ташхисӣ ва барқарорсозӣ сохта шудаанд. Ин технологияҳо иштироки асосиро аз ҷониби мутахассисони ҳадамоти тиббӣ дар қорҳои профилактикӣ пешбинӣ мекунанд. Муҳаққиқ А.И. Вялков ба «Концепсияи ҳифзи тандурустӣ барои солимӣ» ишора намуда, чунин ақидаро ироа мекунанд: роҳи ҳалосӣ аз мушкilotи ҷорӣ демографӣ афзоиши захираҳои солимии аҳоли мебошад. Вай таъкид мекунанд, ки кадр нақардани нақши захираҳои мутобиқшавӣ дар ҷисму бадан яке аз сабабҳои самаранокии нокифояи тибби муносири профилактикӣ мебошад [2, с. 7].

Агар мо захираҳои саломатиро ба назар гирем, маълум мешавад, ки на бештар аз 20% аҳолии қалонсол ба ҷораҳои пешгирикунанда ниёз доранд, 80% боқимондаи аҳоли сатҳи кофии мутобиқшавӣ доранд, то дар 10-15 соли наздик бо бемориҳои хатарнок гирифта нашавем». Бо назардошти ин, онҳо роҳи афзоиши самаранокии тадбирҳои солимгардониро дар ташкили низоми пешгирии оммавии инфиродӣ ва муайян кардани шахсони дорои хавфи баланди бемориҳои хатарнок мебинанд, ки ин баҳо додан ба захираи тандурустии шахсӣ мебошад. Муайян кардани шахсони дорои хавфи баланди бемориҳо, муайян кардани захираҳои тандурустии онҳо ва интихоби тактикаи инфиродии ҷораҳои пешгирикунанда барои онҳо вазифаҳои муассисаҳои тиббӣ мебошанд. Дар ин концепсияи пешгирии нав, асосан танҳо усули тиббӣ мавҷуд аст. Дарвоқеъ, равишҳои педагогӣ ва психологӣ дар ташаккули тарзи ҳаёти солим истисно карда мешаванд. Ба андешаи мо, ғояҳои дар боло овардашуда имрӯз бо пур кардани ҷузъи ташаккули тарзи ҳаёти солим дар минтақаю ҳудудҳои ҚТ дастгирии

молиявии чорабиниҳо оид ба тарғиби тарзи ҳаёти солим дар байни аҳолии кишвар дар чорҷубаи фаъолияти ташкилоти «Ташаккули тарзи ҳаёти солим», аз ҷумла кам кардани истеъмоли машрубот ва тамоку, сурат мегиранд.

Қадамҳои воқеӣ, ки роҳи пешгирии оммавии инфиродӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солимро мекушоянд, тадбирҳои низомноки ташхиси клиникӣ ва муоинаи тиббии аҳолии калонсол ва кӯдак мебошанд, ки тибқи фармону санадҳои меъёрии ҳуқуқии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли сурат мегиранд. Аммо, дар ин ҷо низ тамоми бори қор асосан ба души ҳадамоти тиббӣ меафтад. Муҳаққиқи рус В.Н. Касаткин дарвоқеъ, муносибати тиббию иҷтимоиро ба ташаккули тарзи ҳаёти солим дар низоми мактаб пешниҳод карда, чунин мешуморад, ки ҳамширае, ки курси омӯзиширо оид ба амалиётҳои хеле самарабахши терапевтӣ ва профилактикӣ барои 600 нафар хонандагон хатм кардааст, кофист. Вай равиши психологиро ба муайян кардани кӯдакони «гурӯҳи хавф» барои рафтори девиантӣ ва кӯмак ба кӯдакони дорои мушкилоти равонӣ равона мекунад.

Муҳаққиқ В.Н. Касаткин бо пешниҳоди усули ҷисмонӣ таъкид мекунад, ки танҳо 5% аҳоли тавассути ноил шудан ба ҳадаф тавассути рақобати мустақим равона карда шудааст, боқимондаи кӯдакониро дигар ангезаҳо бартарӣ медиҳанд. Ӯ пешниҳод мекунад, ки равишҳои нави тарбияи ҷисмониро таҳия намуда, ба ташаккули ғояҳои возеҳи кӯдак дар бораи «нақшаи бадан»-и худ, ташаккули қолабҳои мувофиқи муҳаррик равона карда шавад. Вай ҳамчунин усули лоихавиро пешниҳод мекунад, ки фароҳам овардани шароити навро барои рушди мувофиқи фазо аз ҷониби мактаббачагон, бо машварати мутахассисони ботачриба ба барномаи таълимии мактаббачагон ворид намудани унсурҳои тарроҳӣ ва ороиши мактаби ҳудашро фаро мегирад [7, с. 112]. Ғояҳо оид ба рушди қорҳои инфиродии профилактикӣ дар низоми мактаб бо назардошти ҳавасмандии хонандагон ва фароҳам овардани муҳити махсуси иҷтимоӣ барои омӯзиши мо тавачҷуҳ доранд. Таҳлили як қатор амсилаҳои пешгирии бемориҳо ва ташаккули тарзи ҳаёти солим, ки аз ҷониби олимони сохта шудаанд, ба мо имкон дод, ки ғояҳои калидиро, ки ҳангоми таҳияи алгоритми ташаккули тарзи ҳаёти солим дар субъектҳои раванди таълим дар асоси равишҳои экзистенциалӣ, валеологӣ ва инъикосӣ истифода кардем: - имкони ташкили раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим, ки ба амсилаи меъёрии (идеалии) тарзи ҳаёти солим ва низоми афзоиши ҳавасмандии тандурустӣ асос ёфтааст; - зарурати муносибати тафриқавӣ ба ташаккули ниёзҳои субъектҳои раванди таълим дар фаъолияти солим бо дарназардошти интиҳоби озоди мустақили онҳо; - ба мақсад мувофиқ будани татбиқи дастгирии инфиродии муҳассилин дар раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим дар ӯ бо дарназардошти эҳтиёҷоти ӯ ва муҳити дастгирии махсуси иҷтимоӣ; - таърифи тандурустӣ ҳамчун арзиши зарурӣ ҳангоми интиҳоб ва дарк кардани шахси алоҳида маъноӣ ҳаёти худ, ҳадафи асосии ҳаёти ӯ. Таҳлили амсилаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи пешгирии бемориҳо ва ташаккули тарзи ҳаёти солим, ки дар асарҳои муҳаққиқон Г.К. Зайсев, В.Н. Касаткина, Т.Ф. Орехова, С.А. Сенникова, Л.Ф. Тихомирова, Э. Томпсон ва муқаррароте, ки моҳияти мафҳуми «фазои таҳсилоти миллии солим»-ро кушода медиҳанд, имкон доданд, ки як қатор талабот оид ба тарҳрезии раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим муайян карда шаванд: - нишондиҳандаҳои мушаххасро дохил кардан, ки ҳадаф ва натиҷаро муқаррар менамоянд; - ошкор кардани раванд, мундариҷа ва шароити ташаккули тарзи ҳаёти солим; - инъикоси вижагии байнисоҳавии раванд; - нишон додани технологияҳои асосии ташаккули ниёзҳо ва фаъолиятҳои устувори тандурустӣ; - мувофиқати психологӣ фаъолият ва мувофиқати онҳоро ба талабот ба назар гирад; - ҷузъҳои дохил карда шаванд, ки барои арзёбии самаранокии тарзи ҳаёти солим имкон фароҳам меоранд; - инъикоси равишҳои экзистенциалӣ, валеологӣ ва рефлексивӣ.

Талаботе, ки мо барои тарроҳии раванди ташаккул муайян кардем тарзи ҳаёти солим, таҳлили равишҳои гуногуни илмӣ оид ба тақмили раванди ташаккули он имкон дод, ки раванди ташаккули тарзи ҳаёти солим бо истифода аз сохтори меъёрии тарзи ҳаёти солим дар асоси равишҳои экзистенциалӣ, валеологӣ ва рефлексивӣ сохта шавад.

Ҳадафи асосии муқаддимавии амсилаи таҳиянамуда ташаккули тарзи ҳаёти

солим дар субъектҳои фазои таълимӣ мебошад ва натиҷаи ниҳой тарзи солим аст. Равиши методологӣ: экзистенциалӣ, валеологӣ, рефлексивӣ. Алгоритми ташаккули тарзи ҳаёти солим панҷ марҳиларо фаро мегирад, ки мухтаво, раванд, шароит ва натиҷаи ташаккули фарҳанги солимиро дар марҳилаҳо ошкор мекунад, ки дар ҳома аз ҷониби субъектҳои раванди таълим дар шакли тарзи ҳаёти солими онҳо амалӣ карда мешавад. Марҳилаи аввал - таҳқиқ: дар баҳши мундариҷаи ташаккули тарзи ҳаёти солим, вазъи тандурустии субъектҳои раванди таълим арзёбӣ карда мешавад. Дар баҳши муҳофизатӣ ниёзҳои инфиродии асосии ҳифзи тандурустии кӯдакон ва намудҳои дахлдори ҳифзи тандурустӣ муайян карда мешаванд, натиҷаҳои эҳтиёҷоти муайяншуда арзёбӣ карда мешаванд ва пешниҳодҳо оид ба ислоҳи онҳо таҳия карда мешаванд, нишондиҳандаҳои солимии субъективии субъектҳои ба ин раванд шомилшуда таҳлил карда мешаванд.

Дар баҳши арзёбӣ ва иҷрои вазифаҳо барои омӯхтани талабот ва нишондиҳандаҳои солимӣ усулҳои ягонаи стандартконидашудаи мониторинг ва арзёбии самарабахшӣ интихоб карда мешаванд, ки бо истифода аз онҳо вазъи тандурустии субъектҳои раванди таълим ва ташаккули тарзи ҳаёти солим арзёбӣ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Волошина, Л.Н. Развитие здоровьесберегающего образовательного пространства дошкольных учреждений: методология, теория, практика: дис. докт. пед. наук/Л.Н. Волошина. - Екатеринбург, 2006. - 434 с.

2. Вялков, А.И. Методологические проблемы формирования общественного здоровья и оздоровления населения/А.И. Вялков//Общественное здоровье и профилактика заболеваний. - 2006. - № 4. - С. 6-9.

3. Вялков, А.И. Укрепление здоровья и профилактика заболеваний. Основные термины и понятия/А.И. Вялков, Р.Г. Оганов. - М., 2001.

4. Зайцев, Г.К. Валеолого-педагогические основы обеспечения здоровья человека в системе образования : автореф. дис. ...докт. мед. наук/Г. К. Зайцев. - СПб., 1998. - 48 с.

5. Каримова, Д.М. Дидактические возможности профилактики вредных привычек дошкольников средствами коллективного гуманного воспитания: автореф. дисс. канд. пед. наук/Д.М. Каримова. - Душанбе, 2019. - 21 с.

6. Каримова, И., Ниёзмухаммедова, Ю. Ашурова, Б. Девоншоева. Тарзи ҳаёти солим. Китоб барои дарсҳои тарбиявии хонандагони синфҳои 3-юми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. - Душанбе: «Маориф», 2017. - 104 с.

7. Касаткин, В. Болезнь как недостаток культуры/ В. Касаткин// Частная школа. - 1995. - № 4. - С. 106-112.

8. Курбонов, Ф.А. Формирование здорового образа жизни у учащихся старших классов в современных условиях общеобразовательной школы: на материалах общеобразовательных школ Республики Таджикистан: АКД/Ф.А. Курбонов. - Душанбе, 2012. - 26 с.

9. Партово, Ф. Педагогические условия формирования основ здорового образа жизни у воспитанников интерната: дисс. на соискание учёной степени канд. пед. наук/Ф. Партово. - Д., 2010. - 175 с.

10. Сафаров, Ш.А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр: диссертация на соискание учёной степени канд. пед. наук/Ш.А. Сафаров. - Душанбе, 2008. - 163 с.

11. Семашко, Н.А. Избранные произведения/Н.А. Семашко. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Медицина, 1967. - 379 с.

12. Сенников, С.А. Организационно-педагогические условия становления ЗОЖ/С.А. Сенников. - М., 2001. - 210 с.

13. Thompson, E. L. Smoking education program. 1960-1976/E. L. Thompson//Am. j. Public Health. - 1978. - V. P. 250-275.

ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМ ВА ВИЖАГИҶОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ОН

Мақола ба баррасии хусусиятҳои тарзи ҳаёти солим ва ташаккулу таҳаввули рушди он бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, дар натиҷаи раванди мақсадноки педагогӣ, ин фаъолиятҳо, ҳар кадоме алоҳида, ба ниёзҳои устувори муҳассил табдил ёфта, дар ҳома тарзи ҳаёти солими ӯро дарк мекунад. Ин алгоритми рушди рафтори ҳифзи тандурустии инсонро метавон ҳамчун раванди ташаккули фарҳанги тандурустии ӯ тавсиф кард. Азбаски ин фаъолиятҳо ҳифз ва таҳкими тандурустии инсонро таъмин мекунад, онҳоро ҳамчунин фаъолияти солим ва эҳтиёҷоти бадастомада - эҳтиёҷоти ҳифзи тандурустӣ номидан мумкин аст. Ин ниёзҳоро оқилона ҳамчун зеркомпонентҳои ташаккулёфтаи фарҳанги умумии тандурустӣ тавсиф кардан мумкин аст: фарҳанги ҷисмонӣ, фарҳанги экологӣ, фарҳанги тиббӣ, фарҳанги психологӣ, фарҳанги маънавӣ ва ахлоқӣ ва ғайра.

Муаллиф зикр мекунад, ки мафҳуми «тарзи ҳаёти солим»-ро ҳамчун фаъолияти фаъоли инсон, ки ба нигоҳдорӣ ва солимии онҳо нигаронида шудааст, дар асоси фарҳанги доимо бартаридошта тафсир кардан мумкин аст. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки фарҳанги тандурустии шахс дар тӯли ҳаёт мақсаднок буда, доимо ташаккул меёбад ва барои татбиқи фаъоли ниёзҳои ҳифзи тандурустии ӯ дар ҳома шароит тақозо мекунад.

Дар ҳулоса муаллиф таъйид менамояд, ки дар бахши арзёбӣ ва иҷрои вазифаҳо барои омӯхтани талабот ва нишондиҳандаҳои солимӣ усулҳои ягонаи стандартиконидашудаи мониторинг ва арзёбии самарабахшӣ интиҳоб карда мешаванд, ки бо истифода аз онҳо вазъи тандурустии субъектҳои раванди таълим ва ташаккули тарзи ҳаёти солим арзёбӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: тарзи ҳаёти солим, субъектҳои раванди таълим, мониторинг ва арзёбӣ, вазъи тандурустӣ, фаъолияти инсон, нигоҳдории тандурустӣ, фарҳанги тандурустӣ, мақсаднокӣ, нишондиҳандаҳои тандурустӣ.

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ

Статья посвящена рассмотрению особенностей здорового образа жизни, становлению и эволюции его развития.

По мнению автора, в результате целенаправленного педагогического процесса эти виды деятельности, каждая в отдельности, становятся устойчивыми потребностями учащегося, а общество понимает его здоровый образ жизни. Этот алгоритм формирования заботливого поведения человека можно охарактеризовать как процесс формирования у него культуры здоровья. Поскольку эти виды деятельности обеспечивают охрану и укрепление здоровья человека, их также можно назвать здоровыми видами деятельности, а приобретенные потребности - потребностями в уходе за здоровьем. Эти потребности можно рационально охарактеризовать как подкомпоненты общей культуры здоровья: физической культуры, экологической культуры, медицинской культуры, психологической культуры, духовно-нравственной культуры и др.

Автор упоминает, что понятие «здоровый образ жизни» можно трактовать как активную деятельность человека, направленную на сохранение своего здоровья, основанную на сложившейся культуре. При этом следует учитывать, что культура здоровья человека носит целенаправленный характер на протяжении всей жизни, постоянно формируется и требует условий для активной реализации его медицинских потребностей в обществе.

В заключении автор подтверждает, что при оценке и выполнении заданий по изучению требований и показателей здоровья выбираются единые стандартизированные методы контроля и оценки эффективности, с помощью которых

оценивается состояние здоровья субъектов образовательного процесса и формируется и оценивается здоровый образ жизни.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, субъекты образовательного процесса, мониторинг и оценка, состояние здоровья, деятельность человека, забота о здоровье, культура здоровья, целеустремленность, показатели здоровья.

HEALTHY LIFESTYLE AND FEATURES OF ITS FORMATION AND DEVELOPMENT

The article is devoted to the consideration of the features of a healthy lifestyle, the formation and evolution of its development.

According to the author, as a result of a purposeful pedagogical process, these types of activities, each separately, become sustainable needs of the student, and society understands his healthy lifestyle. This algorithm for the formation of a caring behavior of a person can be characterized as the process of forming a culture of health in him. Since these activities provide for the protection and promotion of human health, they can also be called healthy activities, and acquired needs - health care needs. These needs can be rationally characterized as subcomponents of the general health culture: physical culture, ecological culture, medical culture, psychological culture, spiritual and moral culture, etc.

The author mentions that the concept of "healthy lifestyle" can be interpreted as an active human activity aimed at maintaining one's health, based on the established culture. At the same time, it should be taken into account that the culture of human health is purposeful throughout life, is constantly being formed and requires conditions for the active implementation of its medical needs in society.

In conclusion, the author confirms that when evaluating and fulfilling tasks for the study of health requirements and indicators, unified standardized methods for monitoring and evaluating effectiveness are selected, with the help of which the health status of the subjects of the educational process is assessed and a healthy lifestyle is formed and evaluated.

Keywords: healthy lifestyle, subjects of the educational process, monitoring and evaluation, health status, human activities, health care, health culture, purposefulness, health indicators.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумъахон Алимӣ - профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918112662..

Сведения об авторе: Джумахон Алими - профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918112662.

Information about the author: Jumaxon Alimi - professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Тел.: 918112662.

ТДУ:37.00 (2-точ)

ТКТ:71.0 (2-точ)

С-28

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯ ВА УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ҒАЙРИРАСМИИ КАЛОНСОЛОН

Сафарзода М.В., н.и.п., дотсенти

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Усулҳои технологияи таълими ғайрирасмии калонсолон, ки дар марҳилаи кунунӣ торафт бештар дар сатҳҳои гуногуни таҳсилот маъмул шуда истодааст, ҳам дар системаи расмӣ ва ҳам дар таҳсилоти ғайрирасмӣ усули таълим дар асоси усули таҳқиқоти мавзӯӣ баргузор шуда метавонад.

Усули таҳлили ҳолатҳои мушаххас дар аввали асри XX пайдо шудааст. Ин усул дар мактаби тиҷорати Донишгоҳи Ҳарварди ИМА дар муҳити таҳсилоти калонсолон истифода шудааст. Интиҳоби воқеа барои ҳолатҳои, ки мувоҳидаи онҳо ба рушди салоҳият, малака ва донишҳои муайян нигаронида шудааст (масалан, рушди малакаҳои барои муқоиса: 10-14 ҳолатҳои анҷом дода шудааст, воқеа кушодааст, дар ҳар лаҳза иваз ё тақмили он метавонад вучуд дошта бошад). Дар чараҳои таълими ғайрирасмӣ ин ҳолатҳои муҳокима карда мешаванд.

Дар раванди таълими ғайрирасмӣ, омӯзгорон метавонанд якҷанд ҳодисаҳои таҳия кунанд, ки баъдан метавонанд дар раванди кори педагогии худ, бо омӯзандагон онро мавриди истифода қарор диҳанд. Чунин технологияи ташкили таълими ғайрирасмӣ нисбат ба усулҳои анъанавии ташкили тақмили ихтисос бартариҳои зиёд доранд, ки ба андешаи мо аз инҳо иборатанд:

1. Онҳо аз ҷиҳати иттилоотӣ васеанд, дар муҳтаво навоаранд, ба Шумо имкон медиҳанд, ки бевосита ба навоариҳои дар муҳити касбӣ ва амалӣ шинос шавед;

2. Ба Шумо имконият медиҳанд, ки татбиқи навоариҳои мустақимро бубинед;

3. Шунаванда имконият пайдо мекунад, ки мустақиман ба муаллифи ғояи педагогӣ саволҳои ба худ мароқоварро пешниҳод намояд;

4. Ошноӣ бо ғояҳои инноватсионӣ дар шакли технологияҳои педагогӣ, фестивалҳои педагогӣ, ки дар он технологияҳои гуногун муаррифӣ карда мешаванд, шунаванда имконият дорад, ки ин навоариҳои педагогиро дар муҳити таълими, ки худ дар он кор мекунад, мавриди санҷиш қарор диҳад;

5. Имкони шунидани андешаҳои ҳамкасбони худро оид ба идеяи педагогии нишон додашуда ва дар мавриди даркорӣ дар худ муқоиса намудани онҳо.

Роҳи усулҳои муосири таълими ғайрирасмӣ, технологияро дар бар мегиранд, ки вобаста ба робитаи мавҷудай таҳсилоти ғайрирасмӣ ва равишҳои ба таълими анъанавӣ, ба таври гуногун омӯзониданро татбиқ карда мешаванд. Усулҳои таълими ғайрирасмӣ, дар таълим ва тарбия васеъ истифода мешаванд, чунки таълими ғайрирасмӣ бо дарки самтҳои танқидии иттилоот, масъулияти шахсии ҳамаи иштирокчиён дар чараҳои таълим ва чорабиниҳои гузаронидашуда, нигаронида мешавад.

Дар таҳсилоти ғайрирасмӣ, шахси соҳибмаълумот на танҳо дониш мегирад, балки дорой симои идеалии ояндаи худ мегардад. Дар мавриди истифодаи мақсадноки се гурӯҳи усулҳо дар таълими ғайрирасмӣ чунин самтҳои боварӣ ҳосил мегарданд:

1. Усулҳои омӯзиши берун аз ҷойи кор;

2. Усулҳои таълим дар ҷойи кор;

3. Усулҳои таълим ҳам дар ҷойи кор ё берун аз ҷойи кор (омехта).

Усулҳои таълими берун аз макони кор, дар курсҳои муназзами таълим бо танаффус, аз кор ё худ бидуни ҷудошавӣ дар шом ва истироҳат истифода мешаванд. Ин усулҳо ҳам дар таълими расмӣ ва ҳам ғайрирасмӣ метавон татбиқ кард. Танҳо дар таҳсилоти ғайрирасмӣ онҳо тулонӣ буда, аз ин рӯ, метавонанд ва онҳо набояд ҳатмӣ бошанд. Ба қатори ин усулҳо: лексияҳо, суҳбатҳо, мувоҳидаҳо, семинарҳои модератсионӣ, супоришҳои гурӯҳӣ, кори гурӯҳӣ оид ба таҳияи лоиҳаҳо, омӯзиши фосилавӣ, омодагиҳои беруна ва семинарҳои интерактивӣ ва ғайра мебошанд. Онҳо, инчунин, метавонанд барномаҳои қонунӣ кардани ниёзҳои инфиродиро дар таълим ва барномаҳои рушди шахсро дар бар гиранд.

Низоми таҳсилоти ғайрирасмӣ бисёр озодиҳои педагогӣ, вақти дарс, шаклҳо, низоми ҳамкорӣ (иртибот) ва инчунин, хусусиятҳои синусолиро дар бар мегирад, ки ҳамаи онҳо баҳри бештар, истифода намудани усулҳои мувоҳидавӣ ва камтари иттилоотӣ равона карда шудаанд.

Омӯзиши берун аз ҷойи кор метавонад аз ҷониби ҳамкорон, кормандон, андрагогҳо (мутахассисони соҳаи таълиму идоракунӣ ва машваратии калонсолон) ва ғайра гузаронида шаванд. Барои самаранок ба роҳ мондани истифодаи усулҳои таълим, дар ҷойи кор ё берун аз он мутахассисони муассасаҳои берунаи таҳсилоти умумӣ ё касбӣ, шахсони алоҳида, мушовирони таълимӣ ё лекторони даъватшуда ва олимони ҷалб

карда мешаванд. Ташкилотҳои таълимӣ аксар вақт ба созмонҳои хориҷӣ ва шахсони алоҳида, барои машғулият оид ба мушкилоти гуногун муроҷиат мекунанд ва дар ин самт нақши низоми таҳсилоти ғайрирасмӣ низ таҷдид карда мешавад.

Усулҳои таълимӣ дар ҷойи кор усулҳои мебошанд, ки ҳамарӯза ё дар қисми барномаи махсуси таҳияшудаи таълимӣ истифода бурда мешаванд. Ба қатори онҳо намоиш, мураббигӣ, ротатсияи намудҳои кор, гирифтани таҷрибаи системавӣ ва дигар намудҳои рушди шахсият дохил мешаванд. Ин усулҳоро тавассути системаи ғайрирасмӣ таълимӣ ҳамчун вазифаи махсус барои «омӯхтан», аз худ кардан, тақмил додани дониш ва густариши салоҳиятҳо истифода бурдан мумкин аст.

Ҷорабинии корпоративӣ (дастачамъона) усулест, ки дар марҳалаи (ҳамкории ғайрирасмӣ) рушд ва ташаккули гурӯҳро ифода мекунад, махсусан, вақте аз коркарди бозихҳои таълимӣ дар доираи барномаи рушди ташкилот объектҳои интиқол дода мешаванд ё бо таҳияи харитаи роҳ алоқаманданд.

Агар мо ба масъалаи тақмили таълим дар таҳсилоти ғайрирасмӣ тавачҷуҳ дошта бошем, ин на танҳо нақши омӯзгор, балки нақши як дастурдиҳандаи хуб, бад ва муқаррариро барои омӯзиш ва муҳокимаи пешниҳод хоҳем кард.

Вазифа ё системаи асосии сохти ин механизм, ки он аз ҷониби гурӯҳ барои тавсифи фарқиятҳо дар объектҳои муҳими таълимӣ истифода мешавад, аммо чунин системаи муҳокимашаванда вучуд надорад, аз ин рӯ, аъзоёни гурӯҳ бо зиддиятҳо ва душворихҳои муқоисавӣ қаноатманд мегардад, ки барои вазъи объектҳои хело муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳатто агар система вучуд набошад ҳам, онро аксар вақт метавон дар раванди муошират эҷод кард.

Технологияи коучинг (усули таълимест, ки дар ҷараёни он шахсе, ки онро «тренер» меноманд, ба донишҷӯ барои расидан ба зиндагии муайян кӯмак мекунад)-ро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон одатан технологияи самт ва рушд меноманд. Ин усули инфиродии таълимӣ буда, барои рушди малакаҳо, тавсияи дониш ва ташаккули муносибат ба корманди педагогӣ таҳия шудааст. Ин яке аз шаклҳои расонидани кӯмак ба субъектҳои дар фаҳмидани он ки оё онҳо хуб кор мекунанд ва чиро бояд дар раванди таълими ғайрирасмӣ омӯзанд, дарбар мегиранд. Дар таҷрибаи Тоҷикистон коучинг ба шогирдтайёркунӣ менторинг (як намуди муносибатҳои дастгирӣ ва роҳи самараноки интиқоли дониш, таҷриба аз коршиноси ботаҷриба, соҳибкор, роҳбар (мураббӣ) мебошад дахл дорад, ки он чандон дақиқ нест, аниқтараш инро мебошад чунин баррасӣ кард:

1. Роҳбарӣ ба ҳайати ваколатдор;

2. Истифодаи ҳама гуна ҳолатҳои бавучудоянда, ҳамчун имконият барои таълим;

3. Иҷрои вазифаҳои муайян, вале на ба дастури супориш оид ба ҷӣ гуна ва ҷӣ кор кардан, балки ҳамеша дар асоси мусоидат ба фанҳо ва таълим.

Вазифаи асосии андрагог аз ташаккул додани тафаккури хонандагон барои дарк кардани аҳамияти падидаи баррасишаванда иборат аст, то ки онро воқеӣ ва зарурӣ гардонад. Эҳтимолан андрагог дар системаи таълими ғайрирасмӣ на бо интиқоли донишҳои нав, балки бо ташаккули объектҳои алоқаманд аст. Дастурдиҳанда шунавандагонро ба сухан гуфтан, мувоҳисаро дар ҳатти қаблан пешбинишуда бурдан даъват мекунад, ки вай бояд нақша ва ҳадафи ниҳой дошта бошад, то тавонад натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳойро ҷамъбаст кунад. Ин усул ба гурӯҳи методҳои таълимӣ берун аз ҷойи кор мансуб мебошад.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳо ва усулҳои гуногуни таълим аз ҷумла, таълими ғайрирасмӣ мебошад, ки тавассути он методҳои ва технологияҳои фаъолиятҳои коммуникатсиониро бо роҳҳои гуногун ташкилу баррасӣ намуда, шунавандаро дар ҷараёни ин фаъолият дар самти се механизм дохил мекунанд: ҳаммонанд кардан, қолабқунонидан ва робитаи мутақобила.

Ҳангоми интиҳоби усулҳо ва технологияҳои хусусиятҳои дараҷаи омӯзандагонӣ калонсол, бояд ба назар гирифта шаванд, ки дар заминаи фаҳмиши таълими ғайрирасмӣ ҳамчун намуди фаъолияти коммуникатсионӣ, шаклҳои ҳамкорӣ асоснок

карда шаванд. Ҳангоми гузаштан аз механизмҳои монандкунӣ, инъикос, қолабсозӣ, робитаи мутақобила ин муошират, ҳамкорӣ байни таълимгиранда ва инструктор (омӯзгор шахсест, ки дастур медиҳад, чизе ё мавқеъро таълим медиҳад), бояд барпо карда шавад. Се гурӯҳи усулҳоро истифода намудан ба мақсад мувофиқ аст; дар ҷойи қор; берун аз ҷойи қор ва омехта; истифода намудани технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК).

Дар шароити гузариш ба системаи маблағгузорӣ ҳангоми таълим дар системаи тақмили ихтисос чунин унсурҳо ҷараён мегирад, аз ҷумла, имкониятҳои таълими расмӣ, таҳсилоти ғайрирасмӣ, усулҳо, шаклҳо ва технологияҳои таълимро дарбар мегиранд, ки метавонанд ба самаранокӣ ва самарабахшии ҳаёти омӯзгорон таъсири мусбат расонанд. Гузаштан ба системаи маблағгузори тақмили ихтисос таълим каме муташаккил мешавад, ҷузъи эҷодии ин раванд тақвият дода мешавад, ки ин ба таълими ғайрирасмӣ мусоидат мекунад. Рушди марҳилаҳои назариявии таълими ғайрирасмӣ, роҳҳои дохил кардани он ба системаи тақмили ихтисос дар марҳилаи кунунӣ боиси сазовори омӯзиши ҳаматарафа мебошанд.

Таҷрибаи вилояти Хатлон муҳим будани таълими ғайрирасмиро дар системаи тақмили ихтисос тасдиқ мекунад. Омӯзиши таҳсилоти ғайрирасмӣ, дар минтақаҳои гуногун имкон медиҳад, ки мавҷуд набудани системаи мақсадноки фарогирии таҳсилоти ғайрирасмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шавад. Таҳсилоти бештари ғайрирасмӣ аз курсҳои гуногун иборат аст, ки дар онҳо намоёндагони касбу қор ва синну соли гуногун пайгирии як ҳадаф мегардад. Дар байни ин курсҳо: «Саводнокии иттилоотӣ», «Таълими забони гуфтугӯи хоричӣ», «Андозбандӣ», «Омӯзиши психологӣ» ва дигарон амал мекунад.

Онҳо дар тамоми минтақаҳо сершуморанд ва аксаран ба ҳайси хизматрасониҳои таълимӣ ташкил карда мешаванд, маълумоти расмиро пурра мекунанд ва ҳамчун фармоиши давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Вақтҳои охир шумораи курсҳои гуногун, ки дар онҳо категорияҳои калонсолон таҳсил мекунанд, афзоиш ёфтааст, ки ин зарурияти таълими ғайрирасмии онҳоро тасдиқ мекунад. Ташкил ва бароҳмонии мақсадноки курсҳои таҳсилоти ғайрирасмӣ барои калонсолон мушкул аст, зеро дар ин сурат баъзе курсҳо кушода ва баъзе курсҳо баста мешаванд.

Таълими ғайрирасмии ҳаёти омӯзгорон дар системаи тақмили ихтисос, ки системаи иҷтимоӣ, динамикӣ, кушода, тағйирёбанда, мобилӣ баррасӣ мешавад, ба эҳтиёҷоти касбии омӯзгорон, дигаргуниҳои иҷтимоиву фарҳангиро дар ҷомеа, аз ҷумла, дар фаъолияти касбӣ, дар таълими кулли системаҳо зиёдтар тавачҷуҳ мекунад.

Асоси дохил намудани усулҳои таълими ғайрирасмӣ ба низоми тақмили ихтисос, ин ташкил намудани мувоҳиҷаҳо дар асоси истифодаи усули фокус-гурӯҳҳо (як усули сифатӣ дар ҷомеашиносӣ мебошад, ки аз ташкили таҳқиқот тавассути ҷамъ овардани гурӯҳ иборат аст), фаҳмида мешавад, ки онҳо дар синфҳо аз рӯи мушкilotи касбӣ педагогии ишорагардида ва баррасии минбаъдаи порчаҳои алоҳидаи проблема дар гурӯҳҳои хурд мебошад. Муҳокима, қоидаҳои пешниҳоди натиҷаҳои қорӣ ҳар гурӯҳ (шакл, давомнокӣ, сохтор, омили вақт, маводи муаррифии таҳиягардида ва арзёбӣ)-ро дарбар мегирад. Меъёрҳои арзёбии пешниҳоди натиҷаҳо метавонанд муаллим таҳия намоянд ва ба омӯзандагон дар аввали дарс пешниҳод намояду бо ҳамроҳ бо иштирокчиёни курс онро низ таҳия намояд.

Вазиҷаҳо пас аз курсҳо имкон медиҳанд, ки бо назардошти дараҷаи огоҳии мавзӯи баҳс, шавқу рағбати шахсиятӣ ва касбии (омӯзгории) шунавандагон фардӣ қунонида шаванд. Вазиҷаҳо метавонанд аз рӯи интиҳоб пешниҳод карда шаванд, «Ман»-вазиҷаҳо низ инчунин, метавонанд дар андозаи таълими ғайрирасмӣ имконпазир бошанд.

Таълими ғайрирасмӣ новобаста аз он шакле, ки ба системаи тақмили ихтисос тавассути манбаъҳои гуногуни таълим дохил карда мешавад, бояд бо истифодаи чунин бандҳо амалӣ гардад:

1. Системаҳои таълимии анъанавӣ ва инноватсионӣ;
2. Марказҳо (илмӣ-методӣ ва иттилоотӣ-методӣ);

3. Марказҳои бисёрвазифагии таҳассуси амалӣ;
4. Марказҳои барои сертификатсияи мустақил;
5. Инкубаторҳои технологияҳои нав ва инноватсияҳои дигар;
6. Кластерҳои таълимӣ дар заминаи тақмили ихтисос;
7. Ширкатҳои, ассотсиатсияҳои инноватсионии таълимӣ.

Равишҳои илмӣ-таълимӣ новобаста аз шакли он доимо рушд мекунад, ки бо технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, аз ҷумла, тавассути ҷамоаҳои шабакавӣ ҳавасманд карда мешаванд. Ҷамоаҳои шабакавӣ ҳамчун шаклҳои стихиявии шомил намудани таълими ғайрирасмӣ ба системаи тақмили ихтисос ва маҳсули ташкилшуда амал мекунад.

Ҷамоаҳои шабакавӣ ҳамчун шакли фарогирии таълими ғайрирасмӣ, ки тамоюлҳои рушди омӯзгоронро дар марҳилаи кунунӣ равшан ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, вариантҳои гуногуни ворид намудани таълими ғайрирасмӣ ба системаи тақмили ихтисос баррасӣ карда шуданд. Муайян карда шуд, ки ин масъала торафт бештар дар сохторҳои таълимӣ ҷалб карда шуда истодааст, зеро аз ҳайати омӯзгорон (тренерҳо) хоҳиш карда мешавад, ки баҳри беҳтарсозии ин раванди муҳими таълим, яъне таълими ғайрирасмӣ калонсолон чораҳои зарурӣ андешанд.

Интиқоби босуръат инкишофёбандаи таҳаввулоти илмӣ-техникӣ, аз ҷумла, рушди техника ва технологияи информатсионӣ-коммуникатсионӣ иттилоотӣ боиси ташаккули ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеаи умумибашарӣ, воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳусус, сохтори илму маориф ба низоми нави таълими кредитию фосилавӣ ва ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонишавӣ он, рушди шаклҳои нави таълим, тайёрии касбӣ касбомӯзӣ, тақмил ва бозомӯзии ихтисосмандони соҳаи омӯзгорӣ дар тамоми самтҳо, ҳамчунин, ҳадафҳои навину навгонӣ ва навсозии ислоҳоти таълими муассасаҳои таълимӣ дар кишвар гардид.

Аз ин рӯ, ташаккули ҷанбаҳои гуногуни илмию назариявии рушди таълими ғайрирасмӣ, самти равишҳои методологиро дар заминаи мундариҷаи Концепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.05.2006, таҳти №200) таълими расмиро ворид намуда, дар муқоиса бо таълими анъанавӣ дар ҷойгоҳи таълими ғайрирасмиро дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи он тавсиф ва баррасӣ намудан зарур аст. Мутаассифона, ягон коркарди илмӣ ҷанбаҳои асосии таҳсилоти ғайрирасмиро дар системаи тақмили ихтисосу касбомӯзии калонсолон амалӣ накардааст.

Тавре, ки Е.Л.Фрумина қайд намудааст, «Баҳри ба даст овардани дониш ва малақаҳои нав нақши калидиро на таҳсилоти расмӣ, балки таълими мутаносиб ва ғайрирасмӣ мебозад» [14, с.278].

Ҷанбаҳои педагогӣ дидактикии таълими ғайрирасмию касбомӯзии калонсолон дар таҳқиқотҳои олимони дохилӣ ва хориҷӣ ба мисоли Ҷ. Алимӣ [2], Ф. Азимова [1], М.В. Сафаров [14], А. Макареня [5], А.М. Митина [6], О.Н. Олейникова [9] ва дигарон ба таври илмӣ, назариявӣ амалӣ тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Таҳсилоти умумӣ дар давоми тамоми умр тавассути истифодаи воситаҳои иттилоотӣ ва ҳамчун воситаи худомӯзии раванди таълим амал мекунад, аммо таҳсилоти ғайрирасмӣ бошад, самаранокии раванди бозомӯзиро худомӯзиро фаъол ва тақмил медиҳад.

Бо истифода аз таҳқиқоти олимони: Е.В. Пискунов [11], Н.И. Никитина [3], Г.А. Ключева [7] ва М.С. Якушкина [17], ба ҷанбаҳои таълими ғайрирасмӣ диққат дода, дар байни онҳо мо тавонистем озмоишҳои педагогиро оид ба ҷанбаҳои таълими ғайрирасмӣ дар байни калонсолон бо истифода аз саволнома - анкетаҳо, саволи кадом усулҳо, шаклҳо ва технологияҳо барои ташкили таълимӣ тестҳои таҳассусӣ ва роҳи усулҳои технологияи ҷараёни таълими ғайрирасмӣ истифода бурдан мумкин аст, бояд ҷавоб бигӯем, ки он гузаронида шуд ва чунин натиҷаҳо тарҳрезӣ намудем, аз ҷумла:

- тарҳрезии хусусиятҳои фаъолияти касбӣ ё сифатҳои шахсии омӯзгор ва дониши калонсолон;

- доштани таҷрибаи касбӣ ва ҳаёти, дониш ва малақа;

- имконнопазирии таълими «бо зӯрӣ бор кардан» ва «калонсолон бояд омӯзанд»;
- онҳо танҳо чизҳои ба худашон заруриро меомӯзонанд;
- дар ҷараёни кор меомӯзанд;
- тағйироти равонӣ ва физиологии синну солӣ.

Ҳадафи ташкили таълими ғайрирасмӣ калонсолон, иборат аз дарёфти вазифа ва ҷустуҷӯи роҳу усулҳо ва ҳаллу рафъи ин мушкилот ба шумор меравад.

Муносибат ба омӯзиши таълими ғайрирасмӣ аз нуктаи назари фаъолияти коммуникативӣ ва муносибату назарияи эмпирикӣ (таҳлили дақиқи маълумотҳои таҷрибавӣ), назарияи он, интихоби истифодаи роҳу усулҳо, шаклҳо ва технологияҳои иттилоотӣ, таҷрибаи хонандагон, аз ҷумла, таҷрибаи муошират ҳамчун нуктаҳои калидии концепсияи «Таҳсилоти калонсолон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» маҳсуб меёбад. Дар таълими ғайрирасмӣ дар ин замина, андешаи муҳаққиқон Е.Л. Фрумина [16], Е.В. Пискунов [11], нақши асосӣ на ба муаллим, балки коромӯзон ва мушоҳидаю озмоишҳои педагогии мо (кадрҳои педагогӣ) ишғол менамояд.

Хусусияти таълими ғайрирасмӣ дар он аст, ки вазифаи асосии муаллимон ин кӯмак расонидан ба омӯзанда буда, дониши худро ба равияи омӯзандагон яъне – таълим додани калонсолон дар машғулиятҳои лексияҳо ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, ба андешаи мо таълими ғайрирасмӣ он маъниро дорад, ки ҳангоми ташкилу истифодаи технологияи иттилоотӣ ва шаклҳои самараноки таълимии ба машқҳои амалӣ асосёфта, масъалаҳои мушаххаси таълимӣ маҳсуб меёбанд.

Аз озмоишу мушоҳидаҳои педагогии мо бар меояд, ки системаи аз ҷама самарабахши таълими ғайрирасмӣ, ин системаест, ки дар доираи он мушкилот, ҳодисаҳо, вазифаҳои марбут дар раванди таълим ва ба фаъолияти касбии худ аз тарафи омӯзандагон танҳо дар ҷойи кор, дар муколамаҳо тавассути фаъолияти технологияи коммуникатсионӣ – ахборотӣ баррасӣ карда мешаванд.

Таълими ғайрирасмӣ ҳамчун намуди фаъолияти технологияи коммуникатсионӣ тавассути се намуди муошират сурат мегирад, яъне дар сатҳи макро (муоширати муаллимон бо таълимгирандагон ҳамчун шартӣ ҳаёти иҷтимоӣ), мезо, ки робитаҳои инфиродии касбии байнишахсиро инъикос мекунад (дар гурӯҳҳои педагогӣ) ва микро, ки он ҳамчун муошират дар интихоби шаклҳо, усулҳо ва технологияҳои таълимӣ, дар асоси муносибати ҳамдигарфаҳмӣ муайян карда мешавад, яъне метавон тазаккур намуд, ки ин раванд метавонад тавассути фаҳмишу рафтор ва тафсир бо истифода аз усулҳои маълуми фаъолияти педагогӣ) баррасӣ карда шавад.

Ҷорисозии таълими ғайрирасмӣ тавассути муносибатҳои кориро дар шакли пешниҳодҳо, андешаҳо, иттилоот, дархостҳои иттилоотӣ ва дар шакли изҳорот, амалҳо ҳамчун намуна (таҷрибаи пешқадами педагогӣ), технологияҳо, шаклҳо ва ғайра тавассути се шакли асосии коммуникатсионӣ, яъне монологӣ, муколамавӣ ва полологӣ имконпазир мегардад.

Татбиқи сохтори таълими ғайрирасмӣ дар ҷараёни таълим, тавассути бақайдгирии вазъи корӣ дар асоси ташкили ҷорабиниҳои ҳамкории омӯзандагон ва коромӯзон амалӣ карда мешавад. Дар рафти ҷорабиниҳо, ҳамкории омӯзандагонро дар ҷараёни таълими ғайрирасмӣ, масалан, корҳои тайёрӣ, муқаррар кардани мавзӯ, ташкили марҳилаи танқид, машқҳои эҷодӣ, идоракунии фосилавӣ, самаранокии санҷишу назорат ва марҳилаҳои дигаргунсозӣ таҷдиди назар мешаванд.

Клюева Г.А. [7] дар таълими ғайрирасмӣ вазифаҳои ба салоҳият нигаронидашударо бо таври зайл пешниҳод менамояд, аз ҷумла, масъалаҳои тарроҳӣ, ки дар доираи онҳо баъзе салоҳиятҳои касбӣ аз ҷониби муаллим ва дигар кормандони педагогӣ таҳия карда мешаванд ва вазифаи ба салоҳият нигаронидашуда - сохтани намоиши слайдҳо мебошад, ки ҳангоми таҳияи вазифаҳои ба салоҳият нигаронидашуда, бояд шартҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

1. Вазифа барои иҷрои нақши мушаххаси иҷтимоӣ ва касбӣ нигаронидашуда бошад;
2. Бояд ба таври касбӣ равона карда шавад;

3. Бурда расонидан бояд бо тавсифи шартхое, ки дар он фаъолият сурат мегирад, ҳамроҳ карда мешавад.

Дар минтақаи Кӯлоб намудҳои гуногуни конфронсҳо, мизҳои мудаввар, семинарҳои кӯтоҳмуддати мавзӯӣ (тарзҳои идоракунию арзёбии муосири сифати таълим), аз ҷумла, семинарҳои онлайнӣ ва форумҳо «Иноватсияҳои педагогӣ: гузашта, ҳозира ва оянда», «Фарҳанги корпоративии муаллимон – афсона ё воқеият», воситаҳои ғайрианъанавии гуногуни технологияҳои таълимӣ ҳамчун асос барои истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар заминаи таҷрибаи кории касбии таълимӣ, худташкилӣ, семинарҳо гузаронида мешаванд, ки натиҷаҳои ниҳони онҳо чунинанд:

- баъзе аз технологияҳои санчидашуда, дар курсҳои таълими ғайрирасмӣ бо иштироки сатҳи гуногуни шунавандагон таҳия мегарданд;

- технологияҳои дуркардашудаи веб-квест, кэйз-метод, бизнес-бозӣ, омодагии контекстӣ, таълими рефлексӣ, портфолио, баҳсҳо, технологияҳои кушодаи кайҳонӣ;

- технологии коучинг, дарсдиҳии технология, технологияи муштараки идоракунӣ, технологияи нусха кардани филмҳо;

- технологияи Каузер, технологияи идоракунӣ, технологияи модуль, технологияи арзёбӣ;

- технологияи дугонаи таълим, усули лоиҳа, технологияи модератсия, омӯзиши омӯзгорон, технологияи фокус-гурӯҳҳо, тренингҳо, технология барои ташкили муваффақият;

- ҳучуми фикрӣ, сармоягузори иҷтимоӣ, технологияи инкрементализмӣ, технологияи омӯзиш оид ба мушкилоти осон татбиқшаванда бо назардошти он, ки равандҳоро дар сохтори таҳсилот ташкил мекунанд ва ғайраҳо.

Моҳияти технология таълим маънои онро дорад, ки ҳангоми муайян кардани мушкилот ва роҳҳои ҳалли он, ҳамаи намуди коммуникатсия дар фаъолияти коммуникатсионӣ арзёбӣ мегардад:

1. Гумроҳ шудан;

2. Ошкор кардани сабабҳои хатогӣ;

3. Ҷустуҷӯи роҳҳои ислоҳи хатогиҳо (интиҳоб кунед);

4. Мустақилона хатогиҳоро бартарарф намоед ё кӯшиши ислоҳ карданро анҷом диҳед;

5. Қобилияти инъикоскунӣ;

6. Гузаронидани худбаҳодиҳии доимӣ ва аудити имконияти худ;

7. Воқиф будан дар бораи норасоии онҳо дар асоси дарки воқеии натиҷаҳои бадастомада (ҷадвали хаттии рейтингии натиҷаҳо бояд бо ҷадвали бисёрченакаи баҳодиҳӣ бо дарназардошти сатҳи инкишофи шунаванда, афзоиши пешравӣ дар инкишофи бадастомадаи шахсии ӯ иваз карда шавад);

8. Бояд дар ҷадвали арзёбии шахсии шунаванда ворид карда шавад, ки дараҷаи инкишофи ӯро инъикос мекунад;

9. Мавҷудияти унсури омӯзиш тавассути таҷрибаи манфӣ ва хатогиҳо;

10. Рад кардани тазоди биополярӣ дар омӯзиш дуруст ва нодуруст аст.

Технологияи таълим дар раванди таълими ғайрирасмӣ аз рӯйи мушкилот, ки он баҳри дарёфт кардани малакаҳо ва муайян кардани мушкилот нигаронида шудааст, муайян карда мешавад. Зеро мушкилот имконотро пинҳон мекунад, фаҳмиши равандҳоро инкишоф дода, шахс онро дар таҷриба дида, сабабҳои мушкилот, мавзӯҳои онро мушаххас намуда, онро худ мебинад ва баъдан роҳҳои имконпазири онро пешниҳод менамояд. Аён аст, ки таҷрибаомӯзон аз як тараф, падида, раванд ва аз тарафи дигар, мушкилотро фарқ намекунанд. Соҳибкорон чунин мешуморанд, ки хатои хатаровар, ин дар сурати мавҷуд будани ҷавоби омода ва ҳамзамон мушкилоти амиқ таҳиянашуда руҳ медиҳад. Бо дарки он ки мушкилот «дар маҷмӯъ» вучуд надорад, яъне он ҳамеша субъективист ва ба таври объективӣ падидаҳо ё равандҳо мавҷуданд ва мушкилот ба ҷуз дард, ноумедӣ ва ё изтиробии шахси мушаххас нест.

Бо ин технология асоси таълими ғайрирасмӣ иваз кардани самтгирӣ баҳри азхудкунии дониш, ҷавобҳои дурусти мавҷудбудаи омӯзиш барои саволҳо мебошад. Шунаванда бояд яке аз муҳимтарин вазифаҳои омӯзишии худро бубинад. Ба монандӣ, гузоштани саволҳо барои ифода кардани ғояи он ки сифати ҳалли масъала аз сифати савол вобаста аст ва технология, ки он ба рушди малакаҳои беҳтар кардани сифати саволҳо нигаронида шудааст, така намояд.

Истифодаи технологияҳои муосир хусусияти хоси худро дорад, ки аз таҳияи системаи баҳодиҳии дастовардҳои омӯзандагон иборат буда. қобилияти қор қардан бо мушкилот ва ҷавоб ёфтани ба саволҳоро дар самти тавсия, тафовутҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Технологияи аз ҳама ҷолиб, ки бевосита дар ҷараёни татбиқи он ба омӯзандагони матн пешниҳод карда мешавад, ки пас аз он омӯзандагон ба ӯ саволҳо медиҳанд, чӣ қадаре саволҳо бисёр бошанд, ҳамон қадар беҳтар аст. Саволҳоро чунин гурӯҳбандӣ қардан мумкин аст:

1. Саволҳои, ки тафовут доранд, яъне саволҳо ва мафҳумҳои, ки дар сатҳи аз ҳама пасттарин; (Ин қист?, Ин қист?, Ин чӣ гуна аст?), саволҳои ҳулоса, мулоҳиза (ҷаро, ҷаро, ҷаро); саволҳои таҳаввулот (Чӣ мешавад, чӣ мешавад?, Ҷаро?, Чӣ гуна тағйиротро интизор шудан мумкин аст, қадом оқибатҳо дорад?).

2. Саволҳои, ки барои муайянкунии аввалини миқдорӣ, кӣ қарсид? кӣ чӣ қадар қарсид?; Сипас сифатӣ, ки дар давоми он ҳамон саволҳо тадричан қатъ қарда мешаванд.

3. Баъд саволҳои интиҳоб мешаванд, ки ҷавоби онҳоро ман наредонам (дар нақша қорам, ки аз рӯйи онҳо қор қунам), то ин ки «ҷаҳолат» -и донишамро ислоҳ қунам.

4. Ташаққули мушкилот (мушкилоте, ки ба таҳлили ҷавобҳои асос ёфтаанд, ҳамчун мушкилоти омӯзиш ва мушкилоти воқеӣ муайян қарда мешаванд, ки он аз ҳалли равандҳои қойдоштаи онҳо дар ҳаёт вобастаанд).

Ҳангоми татбиқи ин технология дар раванди ташқили таълими ғайрирасмӣ, ҳамаи се механизми омӯзишро аз сар меғузаранд: шинохтан, инъикос қардан, стереотип (одат) қунондан.

Адабиёт:

1. Азизова Ф. С. Непрерывное образование педагога: среда, истоки и условия / Ф. С. Азизова // Образование через всю жизнь. Непрерывное образование для устойчивого развития: труды международного сотрудничества. Т. 7 / сост. Н. А. Лобанов; под науч. ред. Н. А. Лобанова и В. Н. Скворцова - СПб.: ЛОИРО, 2009. - С. 419-422.

2. Алимӣ Қ. Андрагогика (инноватсия). - Душанбе: Деваштич, 2013.-350с.

3. Ключева Г.А. Компетентностно-ориентированные задания: вопросы проектирования / Г.А. Ключева //Среднее профессиональное образование, 2012. - №2. - С.29-32.

4. Корсаков С.В. Неформальное образование: мастерская образовательных технологий / С.В.Корсаков /Среднее профессиональное образование, 2012. - № 2. - С. 38-39.

5. Макаренко А.А. Образование взрослых как фактор социокультурного развития регионов: монография по вопросам модернизации системы образования взрослых /А.А. Макаренко Н.Н. Суртаева - СПб.: ИОВ РАО, 2005. - 116с.

6. Митина А.М. Дополнительное образование взрослых за рубежом: концептуальное становление и развитие / А. М Митина. - М.: Наука, 2004. - 304 с.

7. Никитина Н.И. Непрерывное социально-профессиональное образование как социокультурный феномен / Н.И. Никитина / Социальная политика и социология, 2009. - № 5. - С. 237-243.

8. Огарев Е.И. Образование взрослых: основные понятия и термины (Тезаурус) / Е.И.Огарев. - СПб.: ГНУ «ИОВ РАО», 2005. - С.62-63.

9. Олейникова О.Н. Обучение в течение всей жизни как инструмент реализации Лиссабонской стратегии /О.Н. Олейникова, А.А.Муравьева, Н.М. Аксёнова. - М.: РИО ТК им. Коняева, 2009. - С. 115.

10. Павлова О.В. Информальное образование в контексте воспроизводства современной культуры / О.В.Павлова // Академия профессионального образования, 2014. - № 5-6. - С. 14-18.

11. Пискунова Е.В. Непрерывное образование как стратегия развития образования в мире/Е.В.Пискунова//Непрерывное образование, 2012. - С.114-119.

12. Протасевич А.В. Неформальное образование в структуре непрерывного образования в течение всей жизни /А.В.Протасевич, О.В. Ройтблат //Региональное образование XXI века: проблемы и перспективы, 2011. - №2. - С.75-76.

13. Ройтблат О.В. Неформальное образование как условие социального взаимодействия в процессе повышения квалификации /О.В. Ройтблат, А.А.Макареня, Н.Н.Суртаева // Человек и образование, 2011. - № 4. - С. 59-64.

14. Сафаров М.В. Технология развития неформального образования-Душанбе: Промэкспо, 2017.-121 с.

15. Стародубцев В.А. Неформальное образование в жизнедеятельности педагога / В.А.Стародубцев, А.А.Киселева // Инновации в образовании. - 2010. - № 9. - С. 74-83.

16. Фрумина Е.Л. Непрерывное образование для педагогов: модели и особенности /Е.Л.Фрумина//Непрерывное образование в политическом и экономическом контекстах /отв. ред. Г.А.Ключарев.-М.: ИС РАН.-2008.-278 с.

17. Якушкина М.С. Инновационная деятельность педагогов в системе непрерывного образования/М.С.Якушкина. - СПб: НМЦ Василеостровского района, 2002.-170 с.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯ ВА УСУЛҲОИ ТАЪЛИМИ ҒАЙРИРАСМӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур проблемаи истифодаи технология ва усулҳои гуногуни таълимро дар таълими ғайрирасмӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Ба ақидаи муаллиф дар раванди таълими ғайрирасмӣ, омӯзгорон метавонанд яқчанд ҳодисаҳоро таҳия кунанд, ки баъдан метавонанд дар раванди кори педагогии худ, бо омӯзандагон онро мавриди истифода қарор диҳанд. Чунин технологияи ташкили таълими ғайрирасмӣ нисбат ба усулҳои анъанавии ташкили такмили ихтисос бартарҳои зиёд доранд,

Аз нуктаи назари муаллиф роҳи усулҳои муосири таълими ғайрирасмӣ, технологияро дар бар мегиранд, ки вобаста ба робитаи мавҷудаи таҳсилоти ғайрирасмӣ ва равишҳо ба таълими анъанавӣ, ба таври гуногуни омӯзандаю татбиқ карда мешаванд. Усулҳои таълими ғайрирасмӣ, дар таълим ва тарбия васеъ истифода мешаванд, чунки таълими ғайрирасмӣ бо дарки самтҳои танқидии иттилоот, масъулияти шахсии ҳамаи иштирокчиён дар ҷараёни таълим ва ҷорабиниҳои гузаронидашуда, нигаронида мешавад.

Муаллиф мутмаин аст, ки дар таҳсилоти ғайрирасмӣ, шахси соҳибмаълумот на танҳо дониш мегирад, балки дорои симои идеалии ояндаи худ мегардад.

Муаллиф чунин усулҳо: лексияҳо, сухбатҳо, муҳоҳисаҳо, семинарҳои модератсионӣ, супоришҳои гурӯҳӣ, кори гурӯҳӣ оид ба таҳияи лоиҳаҳо, омӯзиши фосилавӣ, омодагиҳои беруна ва семинарҳои интерактивӣ ва ғайраро пешниҳод мекунад, ки онҳо метавонанд барномаҳои қонеъ кардани ниёзҳои инфиродиро дар таълим ва барномаҳои рушди шахсиро дар бар гиранд.

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳо ва усулҳои гуногуни таълим дар таълими ғайрирасмӣ тавассути методҳо ва технологияҳо фаъолиятҳои коммуникатсиониро бо роҳҳои гуногун ташкилу баррасӣ намуда, шунавандаро дар ҷараёни ин фаъолият дар самти се механизм дохил мекунад: ҳаммонанд кардан, қолабкунонидан ва робитаи мутақобила.

Калидвожаҳо: усул, омӯзиш, шакл, ҷараён, муҳоҳиса, таълим, ғайрирасмӣ, система, такмил, ихтисос, восита, худомӯзӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕТОДЫ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ

В данной статье автор исследует использование различных технологий и методов обучения в неформальном образовании.

По мнению автора, в процессе неформального обучения преподаватели могут разработать ряд мероприятий, которые затем могут быть использованы в процессе педагогической работы с обучающимся. Данная технология организации неформального образования имеет много преимуществ перед традиционными методами организации профессионального развития.

С точки зрения автора, современные методы неформального образования включают в себя технологии, которые изучаются и применяются по-разному, в зависимости от существующей связи неформального образования и подходов к традиционному образованию. Неформальные методы обучения широко используются в преподавании и обучении, поскольку неформальное обучение ориентировано на понимание важнейших аспектов информации, личной ответственности всех участников учебного процесса и выполняемой деятельности.

Автор убежден, что в неформальном образовании человек не только получает образование, но и обретает идеальный образ своего будущего.

Автор предлагает следующие методы: лекции, беседы, дискуссии, модерационные семинары, групповые задания, групповую работу над развитием проекта, дистанционное обучение, внешнее обучение и интерактивные семинары и т.д.

Таким образом, использование различных технологий и методов обучения в неформальном обучении посредством использования методов и технологий по-разному организует и обсуждает коммуникативные действия, вовлекая слушателя в процесс этих действий в трех областях: идентификация, формирование и взаимодействие.

Ключевые слова: метод, обучение, форма, процесс, дискуссия, образование, неформальный, система, совершенствование, специализация, инструмент, самообучение.

USE OF TECHNOLOGY AND METHODS OF NON-FORMAL ADULT EDUCATION

In this article, the author explores the use of various technologies and teaching methods in non-formal education. According to the author, in the process of informal learning, teachers can develop a number of activities that can then be used in the process of pedagogical work with students. This technology of organizing non-formal education has many advantages over traditional methods of organizing professional development.

From the author's point of view, modern methods of non-formal education include technologies that are studied and applied in different ways, depending on the existing connection between non-formal education and approaches to traditional education. Non-formal teaching methods are widely used in teaching and learning, since non-formal learning is focused on understanding the most important aspects of information, the personal responsibility of all participants in the educational process and the activities performed.

The author is convinced that in non-formal education a person not only receives an education, but also acquires an ideal image of his future.

The author suggests the following methods: lectures, conversations, discussions, moderation workshops, group assignments, group work on project development, distance learning, external training and interactive workshops, etc.

Thus, the use of different technologies and teaching methods in non-formal learning through the use of methods and technologies organizes and discusses communicative actions in different ways, involving the listener in the process of these actions in three areas: identification, formation and interaction.

Key words: method, teaching, form, process, discussion, education, informal, system, improvement, specialization, tool, self-study.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Мунир Ватан – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. Тел.: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Мунир Ватан – кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел.: 918665441. E-mail: munir11@list.ru

Information about the author: Safarzoda Munir Vatan - Candidate of Science Pedagogical, docent of department of computer sciences of the Kulob State University named after A.Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov st.-16. Phone: 918665441. E-mail:munir11@list.ru

ТДУ: 37.0

ТКТ:37.15

Г- (76)

МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТИ ИСТИФОДАБАРИИ МАҶОЗ ДАР МУҲОСИБАИ ИЛМИ ПЕДАГОГӢ

Гулямов Ҳ.Қ. н.и.ф., муаллими калони ДДК ба номи А. Рӯдакӣ
Шарифов М.Х., ассистенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Таваччуҳ ба чунин падидае, ба мисли маҷоз, дар замони қадим пайдо шуда, то имрӯз дар таҳқиқоти гуногун инкишоф меёбад. Ба шарофати ин таҷрибаи олимони мо миқдори зиёди мавод дорем, ки ба мо имкон медиҳад маҷозро дар паҳлӯҳои гуногун таҳлил кунем.

Ҳамин тариқ, маҷоз яке аз он мафҳумҳои муҳимест, ки дар низоми илмҳои гуногун мавриди таҳқиқот қарор мегирад. Ҳадафи асосии ин ҷиҳати муайян ва мушаххас намудани мафҳуми истифодабарии маҷоз дар муҳосибаи илми педагогӣ мавриди омӯзиш ва маъноӣ он баррасӣ мегардад. Яъне он воситаест, ки тавассути он аз калимаҳое, ки маъноӣ луғавӣ доранд, маъноӣ дигаре тавлид ёбад. Ин мафҳум аз замони қадим таваччуҳи олимони соҳаҳои гуногунро ба худ ҷалб намудааст. Ҳанӯз аз даврони қадим олимони соҳаи суханшиносӣ барои муайян кардани маъноӣ калима ва хусусиятҳои гуногуну серпахлуи он баҳсҳо карда, таҳқиқоти зиёди илмӣ ба анҷом расонидаанд. Зеро ташаккули таърихӣ ҷамъият ба инсоният шароит фароҳам месохт, ки барои ғайи гардонидани маънавияти худ ба эҷодкорӣ даст бизанад ва дар ин раванд образи тасвирҳо ва фантазия (ё муболиға)-ҳои зиёдеро тавассути забон баён кунад.

Бояд гуфт, ки тавоноии назаррасии маъноӣ ва оқилонаи тарбиявии истиора зарурати истифодаи онро дар муҳосибаи педагогӣ ба миён меорад.

Барои таҳлили раванди маҷозҳо ба вазифаҳои асосии маҷозҳо диққат додан зарур аст. Дар илми муосир шумораи зиёди онҳо фарқ мекунад. Ҳамин тариқ, масалан, метавон таснифоти вазифаҳои истиораро дар таълими Курӯши Сафавӣ, Ҳ. Мачидов, Б. Камалиддинов, М.Н. Қосимова, С. Ҳалимов, О.Х. Қосимов, А. Абдуқодиров, А. Давронов, А. Ҳасанов, М.А. Ахметов, таснифоти функционалии Н.Д. Аругюнова, таснифоти функционалии номинативии В.Н. Телий, таснифоти В.Г. Гак, Ю.И. Левин, таснифи В.К. Харченко, В.М. Москвин. Аммо, чунон ки В.М. Москвин қайд кард, «мо то ҳол маҷмуи параметрҳои надорем, ки аз рӯи онҳо маҷоз тасниф карда шавад. Аз ин рӯ, системасозӣ ва дар як қатор мавридҳо - муайян кардани чунин параметрҳо, яъне. таснифоти маҷозҳо аз нигоҳи забоншиносӣ дарвоқеъ вазифаҳои таъхирнопазири илми миллии забон ба назар мерасад».

Муҳаққиқони гузаштаи осори классикони адабиёти форсу тоҷик доир ба маҷоз андешаҳои гуногун ва ҷолиби таваччуҳ баён кардаанд. Ҳамчунин, доир ба маҷоз дар луғатҳои қадима ва осори шуаро андешаҳои ҷолибе зикр шудааст.

Бояд таъкид намуд, ки дар қадимтарин луғати тоҷикӣ «Луғати фурс» доир ба калимаи маҷоз маълумоте зикр нашудааст. Муҳаққиқони назарияи адабиёт зимни шарҳи ин ва ё он санъати бадеӣ аввал маънии истилоҳии онро шарҳу эзоҳ дода, сипас доир ба хусусияти истилоҳии он андеша меронданд. Аз ҷумла, Шамс Қайси Розӣ доир ба маҷоз чунин гуфтааст: «Маҷоз зидди ҳақиқат аст» ва дар маънии истилоҳиаш чунин мегӯяд: «Маҷоз он аст, ки аз ҳақиқат даргузаранд ва лафзро бар маънии дигаре итлоқ кунанд, ки дар асли вазъ на барои он ниҳода бошанд. Лекин бо ҳақиқати он лафз вачҳи алоқате дорад, ки бад-он муносибат муроди мутақаллим аз он итлоқ фаҳм тавон кард» [12, с.192].

Профессор Ҳ. Мачидов низ маҷозро яке аз усулҳои муҳими тавлиди луғавӣ номида чунин таъкид менамояд: «Усули маҷозии пайдоиши маъноҳои луғавиро аз маъноӣ маҷозӣ бояд фарқ кард. Дар ин маврид маҷоз ҳамчун воситаи бавучудоварандаи маъноҳои ҷудогона, ҳамчун тариқи пайдоиши ин ё ин маъноӣ луғавӣ фаҳмида мешавад. Аз ин ҷост, ки мафҳуми маъноӣ маҷозӣ на ба навъи ҷудогонаи маъноӣ луғавӣ, балки ба усули ташаккули он маъно далолат мекунад. Аз ҷониби дигар, маҷозии луғавӣ аз анвои гуногуни маҷозот, ки ҳамчун санъати бадеии анъанавӣ шинохта шудаанд, бояд фарқ кунанд. Ба ҷумлаи маъноҳои луғавии бо усули маҷоз ба вучуд омада на ҳама гуна маҷозот, балки чунин воситаҳои тасвири бадеӣ дохил мешаванд, ки дар шакли калимаи алоҳидае шах шуда монда ба ҳукми анъана даромадаанд» [11, с.53].

Таваҷҷуҳи хос ба омӯзиши истиораи педагогӣ аз қабули васеи равиши маърифатӣ ба маҷоз ба миён меояд.

Чуноне ки Е.В. Будаев ва А.П. Чудинов, қайд намудаанд, муҳаққиқони муосир бештар ба баррасии истиора ҳамчун воситаи дарки мафҳумҳо дар фанҳои мушаххас рӯ меоранд. Муҳаққиқон, аҳамияти маҷозро дар омӯзиши мафҳумҳои абстрактӣ, дарки моҳияти падидаҳои омӯхташаванда таъкид намуда, бар ин назаранд, ки истиора дар раванди омӯзиши ҳама гуна фанҳо татбиқшаванда аст.

Падидаи маҷозии педагогӣ дар илмии хориҷӣ муфассалтар таҳқиқ карда мешавад. Дар забоншиносии хориҷӣ маҷоз аз нуқтаи назари вазифаҳои дар муоширати педагогӣ ва аз нуқтаи назари аҳамияташ дар муоширати педагогӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, «таҳқиқи репертуари маҷозии ин ё он муаллим барои беҳтар фаҳмидани механизмҳои зерини шуур мусоидат мекунад. Фаъолияти ӯ ва муносибати ҳақиқӣ ба масъалаи муайян» [1, с.70].

Проблемаҳои сершумори дарк ва истифодаи маҷоз, ки дар маҷозҳои тоҷикӣ умуман мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд, дар илми маърифатии хориҷӣ асосан ҳал шудаанд:

- Ифодаҳои маҷоз дар забони тоҷикӣ дар заминаи монандии зоҳирӣ ё ботинии зинда тасвир ёфтани ашёҳои бечон бо ёрии санъатҳои ташбеҳ, истиора ва ташхис ба вучуд меояд [9, с.70].

- Маҷозии ақлӣ иборат аз он аст ки асноди феъл ба фоили ғайриҳақиқӣ, монанди *ғиристани абр* ва *хандидани субҳ*, ки аз тариқи маҷоз аст, на ҳақиқат... (Аҳмад Гулӣ).

- Ҳамеша ҳамроҳи маҷоз қарина ё нишонае ҳаст, ки зехни инсонро аз маъноӣ ҳақиқии калима бармегардонад ва ба сӯи маъноӣ маҷозии он раҳбарӣ мекунад. Ин нишонаи роҳнаморо қаринаи сорифа меноманд. Қаринаи сорифа бар ду гуна аст: қаринаи лафзӣ ё нақлӣ ва қаринаи маънавӣ ё ақлӣ (Ҷаҳонбахши Наврӯзӣ).

- концептуализатсияи маҷозии раванди таълим ва иштирокчиёни онро дар нутқи омӯзгорон омӯхтааст (А. Сфард, К. Грэм, К. Ормел ва дигарон);

- бисёр маҷозҳои донишҷӯён таҳқиқ карда шуд (М. Бозлк);

- дар тафаккури омӯзгорон ва донишҷӯён зиддиятхоро дар ифодаи маҷозии соҳаи мафҳуми «Маориф» ошкор намуд (Д. Инбар);

- тавсияҳо оид ба истифодабарии истиораҳо дар тарбияи омӯзгорон (Л. Голдштейн, Р. Мейер, М. Осборн, В. Стоффлет, Д. Картер ва ғ.);

- таҳқиқот оид ба муайян намудани истиораҳои педагогии «муваффақият» гузаронида шуд (Г. Паппас);

- истифодаи истиораҳо дар муоширати педагогӣ дар робита бо соҳаҳои гуногуни таълим (информатика, адабиёт, химия, фалсафа, геология, менеҷмент ва ғ.) омӯхтааст;

- хусусияти миллии маҷозии педагогиро таҳқиқ мекунад (Л.В. Пейн) [Иқтибос аз: Кабаченко Е.Г. Моделсозии маҷозҳои мафҳумҳои асосии муҳосибаи педагогӣ. - Екатеринбург - 2007. [10].

Дар ин мақола ва нашрияҳои ватанӣ таҷрибаи истифодаи истиора на танҳо дар илмҳои гуманитарӣ, балки дар робита ба соҳаҳои таълимӣ: дар математика, геология, ҳифзи табиат, менеҷмент, забонҳои хориҷӣ низ инъикос ёфта, самаранокии истиораро дар он қайд менамояд.

Педагогикаи муосир ба амалияи татбиқ ва хусусиятҳои модели мавҷудаи таълим тобеъ аст. Мундариҷаи ин модел аз он иборат аст, ки донишҷӯ бо шинохти худ, ҷаҳони равонии худ дар баробари объект, предмети омӯзиш мегардад, ки дар ин ҳолат вазъияти таълимӣ ба вучуд меояд ва дар намуди худ беназир аст. Дар якҷоягӣ бо ин принципҳои таълим муносибати инфиродӣ ба ҳар як хонанда амалӣ карда мешавад, ки ба огоҳии муаллим ва кӯдак дар бораи беназирии рушди шахсии фард асос ёфтааст.

Дар протсессии фаъолияти маърифатӣ муаллимон ва талабагон материали бойи таҷрибаи шахсии худро ба кор мебаранд. Чунин таҷрибаи талаба, ки бо омӯзиши ҷаҳони ботинии ӯ алоқаманд аст, инчунин таҷрибаи омӯзгор барои истифодаи воситаҳои ифодакунанда, аз ҷумла воситаҳои маҷозӣ дар фаъолияти муошират замина ташкил медиҳад. Маҷоз тамоми ҳаёти ҳаррӯзаи моро фаро гирифта, на танҳо дар забон, балки дар фикру рафтор низ ифода меёбад.

Маъноии истиора дар раванди педагогии таълими коидаҳои ахлоқ ва ахлоқи дар минтақаи ҳамкориҳои мутақобила ва таъсири ҳамдигарии муаллим ва хонандагон масъалаи муҳим ба шумор меравад, зеро маҷоз яке аз воситаҳои марказии тафаккур мебошад. Бе маҷозҳо мувоҳисаи педагогиро ба вучуд овардан, фаҳмондани маводҳоро имкон додан мумкин нест. Маҷоз, аввалан, барои муқаррар намудани маъноҳои асосӣ ва пурмазмуни омӯзгор мусоидат мекунад; дуюм, ташкили пурмахсули фаъолияти маърифатии хонандагон; саввум, таърифи ҳисси забонӣ ва огоҳӣ аз фарҳангӣ касбии педагогӣ.

Чунон ки Н.Д. Арутюнов, қайд кардааст, маҷоз шакли хоси инъикоси маъноҳои гуногун буда, воҳиди асосии ниғаҳдорӣ иттилоот ба назар мерасад, ки барои нигоҳ доштани маъно дар шуури забонӣ мусоидат намуда, дар пайдоиш ва тафсири гуфтор нақши муҳим дорад. Ғайр аз ин, он барои ошкор намудани чунин ҷанбаҳои маъноҳои омӯхташуда, маъноҳое, ки дар таърифҳои луғатҳои тафсирий ва педагогӣ камбудӣ доранд, кӯмак мерасонад, вале дар баробари ин дар мувоҳисаи педагогӣ манзараи амали воқеии ин маъноҳоро ба даст меоранд. Маҷозҳо маъноии истилоҳотии калимаҳоро зиёд мекунанд, барои фаҳмидани вазъияти омӯхташуда калид медиҳанд, донишҳои педагогиро ба низом меоранд, манзараи умумии ҷаҳонро ба вучуд меоранд. [3, с. 31]

Барои таҳлили раванди маҷоз маъноии дучонибаи маҷозро фарқ кардан лозим аст. Он метавонад ҳам техникаи забонӣ ва ҳам техникаи бадеӣ бошад. Ҳатто Ситсерон ин далелро қайд кардааст: «Ҳамчунон ки либосе, ки аввал барои муҳофизат аз сардӣ ихтироъ шуда буд, баъдан барои ороиши бадан низ истифода мешуд ва ҳам нишонаҳо ва ҳам ибораҳои маҷозӣ, ки аз сабаби кам будани калимаҳо ворид шуда буданд, дар бисёриҳо ба хоҳири лаззат истифода мешуданд.» [4, с. 384].

Мавҷудияти ибораҳои маҷозӣ дар забон самараи мавҷудияти қолабҳои маҷозӣ дар доираи равонии инсон аст. Маҷозии концептуалӣ модели асосии равонӣ мебошад, ки ба қиёс асос ёфта, имкон медиҳад дарки ашё (ҳодисаҳо, ашёҳо) дар асоси дониш дар бораи дигар ашё (ҳодисаҳо, ашёҳо), пайдо кардани ифода дар забон, мувоҳиса, матн дар симои системаи ҷудонашавандаи ибораҳои маҷозӣ.

Фарқи байни маҷозҳои забонӣ ва бадеиро Чарлз Балли қайд кардааст. Имрӯз мавҷудияти ин ду тоифаи истиораро раднопазир эътироф мекунам.

Мо айнан маҷозии лингвистиро тафтиш карда истодаем. Истиораи забонӣ чун ташаккули лексика буда, аз ҷониби мо ба таври тиббӣ, тасодуфан, аксаран бидуни ҳисоботи пайдоиши он ба худамон эҷод мешавад. Мо аксар вақт мегӯем: «Ҳаёт не, балки зиндагии гуворост», «Фирӯз осмон», «Вақт даво мекунад», «Ханда раъду барқ зад» ва ғайра. Унсурҳои ин истиора аз ҷиҳати луғавӣ ивазшавандаанд. Мо метавонем «Зиндагӣ аҷоиб аст», «Осмони кабуд», «Ханда барҳост» -ро комилан ба ҳамин маъно бигӯем.

Дар истиораи забонӣ пайвандҳои ассотсиативӣ таҷрибаи забонии гӯяндаро инъикос намуда, дидгоҳи фардиро дар бораи ҷаҳон инъикос мекунам, аз ин рӯ, «нисбат ба дониши умумӣ субъективӣ ва тасодуфӣ» мебошанд.

Бо назардошти он, ки истифодаи маҷоз дар раванди таълим аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва собит шудааст, мо онро яке аз усулҳои муҳимми таълим мешуморем. Истифодаи амалии маҷоз дар таълим бо амалӣ намудани ҳадафҳои зерин алоқаманд аст:

1) тафаккури ҳаёли, эҷодӣ, маҷозӣ («қобилияти дарёфт кардан ва истифода бурдани маҷозҳо дар ҳалли масъалаҳои касбӣ, таҳқиқот ва коркард»);

2) инкишоф додани қобилияти фаҳмидан ва дарк кардан;

3) моҳиятӣ, «эҳё кардан», инкишоф додани маъноҳои касбиро ҳамчун унсурҳои сохтори симои касбии омӯзгор;

4) таъмин намудани робитаи афқору дониши бо донишҳои илмӣ (миёнаравии маъноӣ: маҷозии алоқаи пайвастандаи фазои маъноии илм, муҳити касбие, ки муаллим ифода мекунад ва фазои семантикии андешаҳои рӯзмарраи хонандагон мебошад);

5) ба худшиносӣ, худбинӣ ва ғайра ҳавасманд мегардонад [2, с. 59-68].

Дар маҷозии ҷустуҷӯи тасвири дилхоҳ дар таҷриба аллакай мавҷудбуда дар заминаи беихтиёронӣ, ба таври беҳушӣ сурат мегирад, аммо «инкишоф додан» ва мутобиқсозии он ба муаррифии модели объекти аллакай дар заминаи мантиқӣ сурат мегирад.

Яке аз шартҳои муҳими ташаккули маҷоз шахсияти гӯянда аст, зеро дар ҷараёни истиора, пеш аз ҳама, он нақши анғезаи интиҳоби ибораи мушаххасро дар иртибот бо идея ва умқи он мебозад. Интиҳоб ба манфиати муайяни амалии мавзӯ ва соҳаи мушаххаси мавзӯӣ.

Дар асоси таҳқиқоти А.П. Чудинов вобаста ба истифодаи моделҳои истиоравӣ дар соҳаи сиёсӣ метавон хулоса кард, ки баъзе аз ин моделҳо низ ҳоси гуфтугӯи педагогӣ мебошанд:

- ҷузъе, ки маъноҳои ибтидоӣ (дар соҳаи сарчашма) ва маҷозии (дар доираи магнитӣ) воҳидҳо дар ин модел фаро гирифташударо мепайвандад. Масалан, ҳангоми таҳлили модели маҷозии «табиӣ, холис — шахси соҳибистеъдод» муайян кардан лозим аст, ки кадом хусусиятҳо барои ба таври маҷозӣ ба ҳам овардани ин ибораҳо имкон медиҳанд, чи гуна маҳз як нуқта ба шахси боистеъдод шабоҳат дорад, ҷаро сохтори концептуалии соҳаи сарчашма барои таъйин кардани элементҳо дар соҳаи қувваи ҷозиб мувофиқ бошад;

- ҳислати муҳосибавии модел, яъне векторҳои концептуалии ҳоси маҷозҳои мувофиқ, ҳислатҳои эҳсоси пешбаранда, потенциали прагматикии модел, робитаи он бо вазъияти мавҷудаи педагогӣ;

Истиора бо пайванди дарки мантиқӣ ва эмотсионалии тасвири ҷаҳон ихтилофотеро, ки ҳангоми дарк [тасвири дунё] ба вучуд меоянд, то андозае паҳш мекунад.

- ҳосилнокии модел, яъне қобилияти ҷойгиркунӣ ва самтҳои маъмулии ҷойгиркунӣ дар матн ва муҳосиба. Дар мавриди зарурат метавон басомади истифодабарии модели мувофиқро ҳисоб карда, басомади моделҳои гуногунро бо

назардошти хусусиятҳои услубӣ, жанрӣ ва дигар хусусиятҳои матн муқоиса кардан мумкин аст [7, с. 106-108].

Ба андешаи бисёре аз муаллифон, маҷоз дар таълим барои асоснок кардан, тарбия кардан, баҳс кардан, шакл додан, таъмид кардан, офаридани образҳои нӣҳонӣ, шарҳ додан - таҷрибаи навро бо таҷрибае, ки аллакай мавҷуд аст, пайвастан, таваҷҷуҳ, бедор кардани эҳсосот имкон медиҳад.

Аммо мукамалтарин таснифоти вазифаҳои маҷоз дар муҳосибаи педагогӣ Ю. Еремина вазифаҳои зеринро таъкид мекунад:

1) маърифатӣ (фаҳмидани чизи номаълум, соддагардонии дарк ва азхудкунии як падидаи мураккаби муайян);

2) номинативӣ (барои номгузории предмети падидаҳо, ба даст овардани дониши нав дар бораи предмет, падида, хосият ва сифатҳои он хизмат мекунад);

3) иттилоотӣ (информатсияро интиқол медиҳад, гуногунрангии хониши образноки вазъиятро муайян мекунад);

4) мнемоникӣ (ба беҳтар дар хотир нигоҳ доштани иттилоот мусоидат мекунад);

5) эвристикӣ (тафаккури созандаро ҳавасманд мегардонад);

6) коммуникативӣ (ба сифати тарзи баёни афкор хизмат мекунад);

7) тасвирӣ (ба матн ифоданокӣ мебахшад, диққатро ба худ ҷалб мекунад);

8) инструменталӣ (воситаи таъсиррасонӣ ба равандҳои фикрӣ);

9) моделсозӣ (ҳам дар воқеият ва ҳам дар шуур вазъиятҳои гуногунро эҷод мекунад, ташаккул медиҳад);

10) экспрессивӣ (ба доираи эмотсионалии субъектҳои раванди таълим дахл дорад). [5]

Тавре ки муаллифони гуногун бар ин боваранд, маҷозҳо дар таълим ҳамчун манбаи эҷодӣ, захираҳои дохилии донишҷӯён дар амал хизмат мекунад; барои ба шавқу ҳавас ва ташвишҳои донишҷӯён мубоқиқ шудан имконият муҳайё созад; диққати хонандагонро ба раванди таълим ҷалб намуда, ба нигоҳ доштани он мусоидат мекунад; шартӣ гузаштан ба дониши нав мебошанд, ҷазои маъноии азхудкардаи шахсро ғанӣ мегардонанд, ҳамчун воситаи интиқоли маъно ва мубодилаи таҷрибаи шахсӣ муаррифӣ мешаванд.

Бисёр истиораҳои, ки дар раванди таълим истифода мешаванд, ба истилоҳоти ҳазфшуда (ин нави истиораро лексикология ворид кардааст), яъне чунин маҷозҳои аз тарафи умум қабулшуда истифода мешаванд, ки хусусияти образноки онҳо дигар ҳис карда намешавад. Аммо, бо вучуди ин, чунин истиораҳо дар сатҳи хеле амиқи хусусияти ҷараёни раванди педагогӣ, муҳокимаи педагогиро муайян мекунад ва шояд ҳатто парадигмаҳои педагогиро низ муайян мекунад, ки бо тағйирёбии мафҳуми калидӣ ҳамроҳ мешавад [6].

Маҷоз бо предмети абстрактӣ пайваст шуда, қудрати тасвирии худро зуд гум мекунад ва маъноӣ васеи синтезшуда мегирад, аз ин рӯ, худтахлили нутқи худ ва худдорӣ аз болои он зарур аст.

Дар фаъолияти омӯзгор усулҳои методии истифодаи истиораҳои нақши муҳим доранд. Ю.Ю. Сибина чунин таъкид мекунад:

- усули тавзеҳ (соддасозӣ) - истиора муоширатро ҳам самаранок (аз нигоҳи калимаҳои истифодашуда сарфакорона) ва ҳам муассир (аз нуқтаи назари натиҷаи муошират) месозад. Маҷоз мазмунро содда мекунад, агар дар он идеяе, ки ба мусоҳиб аллакай шинос бошад, барои содда ва муассир баён кардани андешаҳои мураккабтарин кӯмак мекунад;

- усули бедор кардани қобилиятҳои эҷодӣ – истиора ба зерӣ шуур нигаронида шуда, қобилият захираҳои ботинӣ, эҷодии шахсиятро фаъол мегардонад;

- усули шахсиятсозӣ – истиора имкон медиҳад, ки ашёи бечонро ба ашёҳои зинда монанд кунанд;

- қабули ҷалби таваҷҷуҳ – истиораро омӯзгор барои ҷалб намудани таваҷҷуҳ ба лаҳзаҳои муайяни интиқоли иттилоот истифода мебарад;

- техникаи эҷоди хотираҳои равшан, маҷоз тамоми ҳиссиётро фаъолона истифода мебарад, таассуроти равшани визуалиро ба вучуд меорад;
- усули эҷоди эҳсосот – истиора ба ҳиссиёт ва тасаввурот нигаронида шудааст, аз ин рӯ вай қодир ба бедор кардани эҳсосоти муайян дорад [8, с. 213-220].

Мо дар таҳқиқоти худ ба таври муфассал дар бораи усули баён (содда кардан) тавассути истиора тавачҷух мекунем, зеро маҷоз «призма» аст, ки мо тавассути он воқеиятро дарк мекунем. Маҷозҳо дарҳол дар зехн пайдо намешаванд. Мо онҳоро аз ҷомеа ва фарҳанг мегирем. Мо бидуни дарк кардани он аз призмаи маҷозҳо назар мекунем. Мо маҷозҳоро барои баҳодихии ҷаҳон истифода мебарем ва қарор медиҳем, ки ҷӣ гуна амал кунем.

Ҳамин тариқ, маҷоз дар мувоҳисаи педагогӣ дар таркиби худ тарзи тафаккур ва ҷаҳонбиниро ворид мекунад: маҷозӣ барандаи асолат буда, истилоҳи бисёрҷониба буда (он ҷаҳон, ҷомеа ва ҳуди шахсро ташаккул медиҳад, ба система мебарад ва шарҳ медиҳад.); ҳамчун тарзи бартаридоштаи тафаккур дар соҳаҳои гуногунтарини ҳаёт зоҳир мегардад, ки дар натиҷаи он ворид намудани мақоми онтологӣ ба он хеле ангега дорад. Маҷоз шартӣ муҳими устувори фаъолияти муҳосибаи педагогӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья // Теория метафоры. М., 1990. с. 5 – 32
2. Арутюнова, Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева - Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. - с. 136-137
3. Аристотель. Риторика / Пер. Н. Платоновой // Античные риторика. М., 1978, с.384.
4. Алексеева, Л.М. Термин и метафора: семантическое обоснование метафоризации. - Пермь: Изд-во ПГУ, 1998. - 250 с.
5. Глазунова, О.И. Логика метафорических преобразований [Электронный ресурс]: монография / О.И. Глазунова. - Москва, 2000. - Режим доступа: <http://www.philology.ru>
6. Глазунова, О.И. Логика метафорических преобразований [Электронный ресурс]: монография / О.И. Глазунова. - Москва, 2000. - Режим доступа: <http://www.philology.ru>
7. Демьянков, В.З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка / В.З. Демьянков // Язык. Личность. Текст: сб. ст. к 70-летию Т. М. Николаевой / Ин-т славяноведения РАН; отв. ред. В.Н. Топоров. - Москва: Языки славянских культур, 2005. - с. 34-55
8. Дейк, Т.А. ван. К определению дискурса / Т.А. ван Дейк - М.: Высшая школа, 1998. - 218 с.
9. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967.–186 с
10. Кабаченко, Е.Г. Экономическая метафора в современном педагогическом дискурсе. [Электронный ресурс]: статья. - Екатеринбург, 2005. Режим доступа: <http://psibook.com/religion/ekonomicheskaya-metфора-v-sovremennom-pedagogicheskom-diskurse.html>
11. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов.– Душанбе: Деваштич, ҷилди 1, 2007. – 255 с.,
12. Шамс, Қайси Розӣ. Ал–муъҷам / Розӣ Шамс. Қайс – Душанбе: Адиб, 1991, 464 с.
13. Gibbs, R. Psycholinguistic Studies on the Conceptual Basis of Idiomacy // R. Gibbs // Cognitive Linguistics. №1,1990. - Pp. 417 - 451.
14. Gibbs, R. The Poetics of Mind. London / R. Gibbs. - Cambridge: Cambridge University Press, 1994. - 527 p.

МАҲҲУМ ВА ХУСУСИЯТИ ИСТИФОДАБАРИИ МАҶОЗ ДАР МУҲОСИБАИ ИЛМИ ПЕДАГОГӢ

Мақолаи мазкур оид ба хусусияти таҳлили мафҳуми истифодабарии маҷоз ва муҳосибаи он дар илми педагогӣ аз тарафи муҳаққиқ мавриди баррасӣ ва натиҷагирӣ қарор гирифтааст. Мақсад ва ҳадафи асосии ин мақола дар он зоҳир мегардад, ки самтҳои асосии мафҳум ва хусусияти истифодабарии маҷоз дар муҳосибаи илми педагогӣ аз рӯйи мавқеъ ва ташаккул хусусиятҳои сохтории истиораи он мавриди таҳлили маъноии калимаи ғайриаслӣ қарор гирифтааст.

Қобили қайд ҳаст, ки барои тавачҷух ба чунин падида, таҳқиқоти гуногуни дар илмҳои забоншиносӣ ва педагогӣ аз мавқеи олимон борҳо мавриди суол қарор гирифта буд. Ҳамин тариқ, муаллиф кӯшиш ба харҷ додаст, ки самтҳои афзалиятнок доштани хусусиятҳои муҳосибаи назариявии маҷоз дар илми педагогика аз рӯйи истифодабарии маҷоз барои мавқеи илмӣ дар ин самт таҳқиқотро анҷом додааст.

Калидвожаҳо: Ҳамин тариқ, маҷоз, илми педагогӣ, мафҳум, таҳқиқот, мушаххас, ҳадаф, гуногун, муайян кардан, назариявӣ, маъноии калима, замон, таҳлил, хусусият, муҳаққиқон.

ХАРАКТЕРИСТИКА И ЗНАЧЕНИЕ МЕТАФОРА В ДИСКУССИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Настоящая статья об особенностях анализа понятия употребления метафоры и ее учете в педагогической науке была обсуждена и заключена исследователем. Основная цель и задача данной статьи заключается в том, что путем анализа значение неоригинального слова.

Стоит отметить, что с целью обратить внимание на это явление ученые неоднократно подвергали сомнению различные исследования в области лингвистических и педагогических наук. Таким образом, автор предпринял попытку выявить приоритетные направления теоретического учета особенностей метафоры в педагогической науке, исходя из научной позиции использования метафоры в этом направлении.

Ключевые слова: Таким образом, метафора, педагогическая наука, понятие, исследование, конкретное, цель, разное, теоретическая детерминация, значение слова, время, анализ, характеристика, исследователи.

CHARACTERISTICS AND SIGNIFICANCE OF METAPHOR IN THE DISCUSSION OF PEDAGOGICAL SCIENCE

This article analysis about the peculiarity of the concept to use of metaphor and its accounting in pedagogical science was discussed and concluded by the researcher. The main of purpose and the goal of this article is that the main directions of the concept and the nature of using the metaphor in the accounting of pedagogical science, according to the position and formation of the structural features of the metaphor, are determined by the analysis of the meaning of the non-original word.

It is worth noting that in order to pay attention to this phenomenon, various studies in linguistic and pedagogic sciences have been repeatedly questioned by scientists. In this way, the author has made an effort to identify the priority areas of the theoretical accounting features of the metaphor in pedagogical science from the use of the metaphor for the scientific position in this direction.

Key words: Thus, metaphor, pedagogical science, concept, research, specific, goal, miscellaneous, theoretical determination, word meaning, time, analysis, characteristics, researchers.

Маълумот дар бораи муаллифон: Гулямов Ҳайдар Қаландарович – номзади илмҳои филологии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: (+992) 918276962, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Шарифов Махмадисуф Ҳотамшоевич – ассистенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Tell: [+992] 988 74 32 44 E-mail: sharifzoda_yusuf99@yahoo.com

Сведения об авторах: Гулямов Хайдар Каландарович – кандидат филологических наук, кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел: (+992) 918 27 69 62, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Шарифов Махмадисуф Хотамшоевич - ассистент кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Tell: [+992] 988 74 32 44 E-mail: sharifzoda_yusuf99@yahoo.com

Information about the authors: Gulyamov Haidar Qalandarovich – Candidate of Philology of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Phone: (+992) 918 27 69 62, E-mail: gulomov.haidar@mail.ru

Sharifov Mahmadiisuf Hotamshoevych - assistant of method of teaching foreign languages Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Phone: [+992] 988 74 32 44 E-mail: sharifzoda_yusuf99@yahoo.com

ТДУ-29 (2 тоҷ)

ТКТ-70-75 (2тоҷ)

Ш-19

ОМУЗИШИ ЗИНАИ ИБТИДОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БО ЁРИИ ТЕХНОЛОГИЯИ КОМПЮТЕРӢ

Шарипов Х.А., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таълими ибтидоии забони англисӣ бо истифодаи имконоти компютер ва барномаҳои таълимии компютерӣ - ин талаботи замон ва заруратест, ки дар робита бо шароитҳои нави воқеияти таҳсилотӣ ба миён омадааст.

Бояд зикр намуд, ки ҳоло инсоният дар «ҷомеаи иттилоотӣ» зиндагӣ дорад ва масалан муҳаққиқон Л.П. Пидоймо ва Э.В. Бутурлакин онро чунин муайян кардаанд: «Низоми алоқаҳо ва муносибатҳои байни одамон, ки мабнӣ бар табодули иттилот дар фаъолияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад» [5, с. 133].

Ба мақсад мувофиқ будани таъдими ибтидоии забони хориҷӣ тавассути давлат ҳам эътироф гаштааст. Бидуни шакку шубҳа ақлу зеҳни (интеллекти) инсон дар синну соли кӯдакӣ, яъне то 12 солагӣ бештар рушд мекунад. Наздик намудани омӯзиш забони хориҷӣ ба ибтидои рушди кӯдак ба он оварда мерасонад, ки нисбати калонсолон онҳо қобилияти хубтари омӯхтани забони хориҷиро доранд.

Дар фаъолияти идрокию маърифатӣ эҳсосот бо тавачҷуҳ алоқаманд аст. Тавачҷуҳи хонандаи хурдсол бо ғайриихтиёрӣ, ноустувории худ фарқ мекунад, он сабуку осонтар метавонад тавачҷуҳи худро ба дигар тараф равона кунад. Дар ин синну сол хонандагон тавачҷуҳ фақат ба он чизҳое равона мекунанд, ки барояшон шавқманд мебошад. Дар кӯдакон манфиатмандии мустақим нисбати омӯзиши забон зоҳир карда мешавад, онҳо мехоҳанд худ бо забони англисӣ ҳарф зананд.

Дар баробари ин манфиатмандии кӯдакон синну соли хурди мактабӣ нисбат ба ҳама чизе, ки бо компютер алоқаманд аст, бештар мебошад. Худи компютер ҳоло қисмати таркибии раванди таҳсилотӣ гашта мондааст. Ҳамаи ин омили қавии омӯзиши ибтидоии забони англисӣ бо истифодаи технологияҳои компютерӣ мебошад.

Ба эътибор гирифтани вижагиҳои синну сол - ин нуктаи муҳиму асосии бандубаст ва сохтани курси таълимӣ мебошад. Кӯдакон оламро ба тариқи бутун қабул мекунад. Машғулиятҳои дӯстдоштаи онҳо – расмкашӣ, рангуборнамоӣ ва бозиҳо мебошанд. Дар машғулиятҳо ин вижагиҳо истифода мегарданд.

Тамоми навҳои ғаъолияти хоси хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба доираи умумии машғулиятҳои маҳфилӣ (сурудхонӣ, расмкашӣ, рақс, шеърхонӣ ва ғайра) ворид карда мешаванд. Дар мавриде ки ин ҷо кор дар компютер бо объектҳои графикӣ ва матнҳо бо забони англисӣ илова карда мешаванд, самаранокии дарсу машғулиятҳо якҷанд маротиба меафзояд.

Ҳамзамон, бо таълими хониш (хондан) кор бо азхудкунии хушнависӣ (каллиграфия) ва орфографияи забони англисӣ ба роҳ монда мешавад. Зимни азхудкунии ҷанбаи графикии забони омӯхташаванда кӯдакон метавонанд бо ҳарфҳои андозаи нимачопӣ нависанд, ки ахиран густариш ёфтаанд. Истифодаи ҳарфҳои нимачопӣ раванди омӯзиши хонданро тавассути наздикию монандии навишти ҳарфҳо осонтару мувофиқтар мегардонад.

Калимаҳо ва ҷумлаҳо дар компютер навишта, хонандагон клавиатураи англисиро меомӯзанд ва орфографияи англисиро аз худ менамоянд. Мураккабӣ ва ҳаҷму андозаи вазифаю супоришҳо тадриҷан афзоиш ёфтан мегирад. Дар аввал хонандагон навиштани калимаҳои алоҳидаро ёд мегиранд, ки зимни хондан во мехӯранд, ҷумлаҳо бо ёрии моделҳо қайду сабт менамоянд. Бо мурури замон омӯзиши навиштану имло ба доираи ҳаллу фасли вазифаю супоришҳои коммуникативӣ ворид мегардад: аз тест ҷумлаҳоеро навишта гирифтани, ки тасдиқу таъйидеро зикр мекунад, тартиб додани ҷумлаҳои шахсӣ ва қайд кардани тартиб додани нақша.

Омӯзиши забон бидуни ҷалбу ҷазби айёният ғайриимкон аст. Он дар тамоми марҳилаҳои дарс зарур аст: хоҳ шарҳу баёни маводи нав бошад ва ё пурсишу саволу ҷавоб, такрор ва ё мустаҳкамкунӣ. Дар ин кор кӯмаки зиёдро метавонанд барномаҳои махсуси таълимии компютерӣ расонанд, ки дар тамоми марҳилаи таълими забони англисӣ метавонанд истифода шаванд.

Вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таҳсилот имкон медиҳад, ки меҳнату заҳмати омӯзгор сабуктару осонтар гардонидани шавад. Масалан, истифодаи тестҳо дар муқоваи тести Hyper Test ба омӯзгор имкон медиҳад, ки вақтро зимни навҳои гуногуни ғаъолияти нутқӣ сарфа кунад. Хонандагон зимнан соҳибу молики малакаҳои кор бо тестҳо мегарданд, ки барои онҳо метавонанд дар синфҳои болоӣ муфид гарданд.

Барои татбиқи барномаи мазкур мавҷудияти шароитҳои муайян зарур аст, яъне: - мучаҳҳаз гардонидани кабинет бо таҷҳизоти муосири компютерӣ ва ё дастрасии озод ба кабинети информатикаи мактаб; - мавҷудияти таъминоти зарурии барномавӣ; - дараҷаи баланди малакаҳои кор бо компютер аз ҷониби омӯзгори забони англисӣ.

Ҳадаф: ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ додани донишҳои ибтидоӣ оид ба забони англисӣ бо истифодаи имконоти компютер.

Вазифаҳо: *таҳсилотӣ:* - омӯзиши навҳои гуногуни ғаъолияти нутқӣ бо назардошти вижагиҳои психологӣ-педагогии хонандагони синфҳои ибтидоӣ; - таълими мактаббача барои истифодаи компютер нисбати ҳаллу фасли вазифаҳои пешбинишуда. *Рушддиҳанда:* - рушд додани малакаҳои лексикӣ, грамматикӣ ва фонетикӣ хонандагон; - ангезиши ғаъолмандии эҷодкоронаи шахсият; - рушди қобилиятҳо нисбати ҳаллу фасли проблемаҳои эҳтимолӣ. *Тарбиявӣ:* тарбия намудани шавқу манфиатмандӣ нисбати дарки олам, малакаи ҳамкорӣ намудан дар раванди таълим; - рушди малакаҳои худназоратӣ ва қобилияти арзёбии кор ва натиҷаҳои худ.

Ба эътибор гирифтани вижагиҳои психологӣ-педагогии хонандагон. Вижагиҳои психологӣ хонандагони хурдсол барои онҳо зимни омӯзиши забони англисӣ афзалияту бартариҳо медиҳад. Кӯдакони 7-10 сола забони хоричиро ғайримустақим ва бо зершуур метавонанд аз худ кунанд. Онҳо вазъу ҳолатро зудтар нисбати бо забони хоричӣ гуфтан дар мавриди додашуда дарку фаҳм менамоянд. Ҳаҷму андозаи тавачҷуҳ ва вақти мутамарказият хеле кӯтоҳ аст, аммо бо тағйир ёфтани синну сол метавонанд афзоиш

ёбанд. Дар мактаббачагони хурдсол хотираи дарозмуддат хеле хуб рушд мекунад ва онҳо метавонанд дар хотира андак маълумотро дуру дароз нигоҳ доранд. Ангеза ва муҳаррики бехтарин барои таълиму омӯзиши минбаъда нисбати хонандагони синфҳои 1-4 эҳсоси муваффақияту пирӯзӣ мебошад.

Барои самаранок ба нақша гирифтани раванди таълими кӯдакони синну соли хурди мактабӣ ба омӯзгор зарур аст, ки марҳилаҳои когнитивӣ, эҳсосӣ, ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва забонии рушди хурдсолонро бу хубӣ донанд.

Рушди идрокию маърифатӣ бо рушди умумии ақлонию зеҳнии кӯдак алоқаманд аст. Мафҳумҳое, ки бо забони модарӣ аз худ карда шудаанд, метавонанд ба забони англисӣ гузаронида шаванд ва нисбати забони модариашон зудтар ҳазм гарданд. Гузашта аз ин, вобаста ба вижагиҳои инфиродии кӯдакони дар рушди идрокию маърифатӣ тамоми синфро як навъ омӯзонидан ба мақсад мувофиқ намебошад. Бехтар аст, ки онҳо ба гурӯҳҳои хурд тақсим карда шуда, дар гурӯҳҳо нисбати онҳо бархурдҳои алоҳида истифода гардад.

Муҳаққиқ М.Н. Евстегнеев саводнокию маърифатро оид ба ТИК чунин муайян кардааст: «Малакаҳои муайяни таъйинот, ҷустуҷӯ, дастрасӣ, идоракунии, ҳамгирӣ, арзёбӣ, эҷод ва интиқоли иттилоот» [2, с. 33].

Ҷанбаи эҳсосии таълим ҳамчун ҷанбаи когнитивӣ хеле муҳим мебошад. Ба соҳаи эҳсосӣ матн-концепсия, малакаҳои муошират ва амалкарди мутақобилаи байнишахсиятӣ, ҳадафмандӣ ва қобилияти таваққал қардан мансуб аст. Маълум аст, ки кӯдакони, ки ҳударзёбии камтар доранд, баъзан наметавонанд қобилиятҳои худро татбиқ намоянд ва ҳатто ноком шуда ҳам мекунанд. Муҳим аст дар ёд нигоҳ дошт, ки кӯдакони дорои мизочҳои гуногун ҳам мебошанд: баъзеи онҳо дорои сифатҳои зӯрварию хушунатӣ буда, баъзе дигарон шармгину хичил мебошанд, дигарон зуд таҳти ҳаяҷону изтироб қарор гирифта, нокомиҳои худро дардмандона пушти сар намуда, барои хатою иштибоҳ содир қардан меҳаросанд. Ба эътибор гирифтани ҳамаи ин тафовутҳо ба омӯзгор кӯмак мекунад, ки нисбати ҳар як кӯдак вазифаю нақшҳои муносибу мувофиқро интихоб кунад. Ҳассосияти ҷавулолдаи мактаббачагони хурдсол нисбати муҳити атроф, шиддат гирифтани дарку фаҳми дастовардҳо ва нокомиҳои худ, мавҷудияти алоқамандии динамикӣ байни таъбу эҳсосот ва муваффақнокии мактабӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки рушди эҳсосотӣ бояд предмети тавачҷуҳи ҷиддио доимӣ зимни таълими хонандагони хурдсол буда бошад.

Бояд вижагиҳои ҷисмонии кӯдакони 7-10 сола низ ба эътибор гирифта шаванд. Рушди мушакҳо ба малакаи кӯдакони барои тамаркузи тавачҷуҳ ба саҳифа, сатр ва ё калима таъсир мебахшад, ки ин дар навбати худ барои малакаи хониш зарур аст. Ин ҳамчунин барои малакаи дар даст дуруст нигоҳ доштани қалам ва ё ручка, қайчӣ таъсир мерасонад. Кӯдакони хурдсол наметавонанд ба муддати дуру дароз вобаста ба нокифоя будани назорат аз болои мушакҳои ҳаракатӣ нишинанд. Биноан, ба мақсад мувофиқ аст, ки зимни дарсу машғулият ба онҳо чунин вазифаю супорише дода шаванд, ки онҳодар синф ҳаракат кунанд (бозиҳо ва машку тамринҳо, сурудҳо бо ҳаракатҳо, рақсҳо).

Мулоҳизаҳои болоиро ҷамъбаст намуда, метавон чунин талаботи асосии хонандагони хурдсолро муайян кард: - талабот нисбати ҳаракат; - талабот нисбати муошират; - талабот нисбати эҳсоси амният; - талабот нисбати таҳсину сипос ҳатто барои қадамҳои одитарини муваффақона; - талабот нисбати расмкашӣ, сохтанҳою созишҳо, ҳаракатҳои дастӣ; - талабот нисбати шахсият эҳсос қардани худ ва ҳам омӯзгор низ ҳамчун шахсият ба онҳо муносибат кунад.

Аз ҳамаи ин бармеояд, ки асоси заминаи муносибатҳои - омӯзгор-хонанда, волидайн-омӯзгор бояд боварию эътимоди ҳамдигарӣ бошад.

Шарти муҳими арзёбии натиҷаи кор иштироки кӯдакони дар чашну идҳо, ҷорабиниҳои оммавӣ, озмунҳои эҷодӣ мебошад.

Арзёбии муҳим - баҳою воқунишҳои хонандагон, волидайнҳои онҳо, омӯзгорон мебошад.

Ба роҳ мондани таълим бо чунин роҳу равишҳо чунин аҳамиятҳо дошта метавонад: 1. Амалӣ: соҳибшавии кӯдакон ба донишҳои ибтидоӣ оид ба забони англисӣ; 2. Шахсиятӣ: -дар кӯдакон ташаккули ангеҷаи устувор нисбати омӯзиши забони англисӣ; - тавсеаи ҷаҳонбинии хонандагон, тақмили малакаҳои муоширатии онҳо; -афзоиши мақоми кӯдакон дар коллективи синфу мактаб; -рушди қобилиятҳои эҷодӣ.

Адабиёт:

1. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам/ Н.Д.Гальскова, З.Н.Никитенко. - М. Айрис Пресс, 2004
2. Евстигнеев, М.Н. Методика формирования компетентности учителя иностранного языка в области использования информационных и коммуникационных технологий. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Москва, 2012.
3. Зимняя, И.А.. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке/И.А.Зимняя. - М. Просвещение, 1985
4. Пассов, Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению/Е.И.Пассов. - М. Просвещение, 1991
5. Пидоймо Л.П. Современная экономика: проблемы и решения/Л.П. Пидоймо, Е.В. Бутурлакина//Сущность категорий «информационное общество», «информационная экономика» 2010. – № 4.
6. Рогова, Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях/Г.В.Рогова, И.Н.Верещагина. - М. Просвещение, 1998
7. Совершенствование учебно-воспитательного процесса по ИЯ на современном этапе развития школы. Сборник научных трудов под редакцией Н.Д. Гальсковой .- М. Просвещение, 1989
8. Федяинова, Н.В. Использование информационных технологий в учебном процессе начальной школы/Н.В.Федяинова. - Омск: Государственный Университет, 2004.-71 с.
9. Философский словарь. М., 1968. - 748 с.
10. Фролов, И. Мультимедиа для Windows 98 и Windows 2000/И.Фролов, Е.Музыченко.- М.: Познавательная книга плюс, 2000, 192 с.
11. Харламов, И.Ф. Дидактические основы компьютеризации обучения/И.Ф.Харламов. -М.: Гардики, 2005. - С.265-277.
12. Cathy Lawday Get Set. Go! - Oxford University Press, 1996

ОМУЗИШИ ЗИНАИ ИБТИДОИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БО ЁРИИ ТЕХНОЛОГИЯИ КОМПЮТЕРӢ

Дар мақола масъалаҳои таълими ибтидоии забони англисӣ бо истифодаи технолгияҳои иттилоотӣ баррасӣ гаштаанд. Ба ақидаи муаллиф, таълими ибтидоии забони англисӣ бо истифодаи имконоти компютер ва барномаҳои таълимии компютерӣ - ин талаботи замон ва заруратест, ки дар робита бо шароитҳои нави воқеияти таҳсилотӣ ба миён омадааст.

Муаллиф зикр мекунад, ки ба мақсад мувофиқ будани таълими ибтидоии забони хоричӣ тавассути давлат ҳам эътироф гаштааст. Бидуни шакку шубҳа ақлу зеҳни (интеллекти) инсон дар синну соли кӯдакӣ, яъне то 12 солагӣ бештар рушд мекунад. Наздик намудани омӯзиши забони хоричӣ ба ибтидоӣ рушди кӯдак ба он оварда мерасонад, ки нисбати калонсолон онҳо қобилияти хубтари омӯхтани забони хоричиро доранд.

Дар фаъолияти идрокию маърифатӣ эҳсосот бо тавачҷух алоқаманд аст. Тавачҷухи хонандаи хурдсол бо ғайриихтиёрӣ, ноустувории худ фарқ мекунад, он сабуку осонтар метавонад тавачҷухи худро ба дигар тараф равона кунад. Дар ин синну сол хонандагон тавачҷух фақат ба он чизҳое равона мекунанд, ки барояшон шавқманд

мебошад. Дар кӯдакон манфиатмандии мустақим нисбати омӯзиши забон зоҳир карда мешавад, онҳо меҳоханд худ бо забони англисӣ ҳарф зананд.

Мулоҳизаҳои болоиро чамъбаст намуда, муаллиф таъйид мекунад, ки метавон чунин талаботи асосии хонандагони хурдсолро муайян кард: - талабот нисбати ҳаракат; - талабот нисбати муошират; - талабот нисбати эҳсоси амният; - талабот нисбати таҳсину сипос ҳатто барои қадамҳои оддитарини муваффақона; - талабот нисбати расмкашӣ, сохтанҳои созишҳо, ҳаракатҳои дастӣ; - талабот нисбати шахсият эҳсос кардани худ ва ҳам омӯзгор низ ҳамчун шахсият ба онҳо муносибат кунад.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, технологияҳои иттилоотӣ, муносибат, бархурд, таълим, идрок, фаъолият, эҳсосот, манфиатмандӣ, хотира, таваҷҷуҳ.

РАННЕЕ ИЗУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ С ПОМОЩИ КОМПЬЮТЕРА.

В статье рассматриваются особенности раннего обучения английскому языку с использованием информационных технологий. По мнению автора статьи, раннее обучение английскому языку с использованием возможностей компьютера и обучающих компьютерных программ - это веление времени и необходимость, возникающая в связи с новыми условиями образовательной действительности.

Автор отмечает, что целесообразность раннего обучения иностранному языку, наконец, официально признана государством. Ни у кого не вызывает сомнений тот факт, что интеллект человека прогрессирует наиболее быстро в детском возрасте - от рождения до 12 лет. Приближение начала изучения иностранного языка к началу развития ребенка приводит к тому, что все оказываются способными к успешному овладению иностранными языками, в отличие от взрослых.

В познавательной деятельности восприятие связано с вниманием. Внимание младшего школьника отличается произвольностью, неустойчивостью, оно легко переключается и отвлекается. В этом возрасте учащиеся обращают внимание лишь на то, что вызывает их непосредственный интерес. У детей есть непосредственный интерес к изучению языка, им хочется слышать и самим говорить на английском языке.

Подводя итог вышеизложенного, автор констатирует, что можно определить следующие основные потребности учащихся 1-4 классов: потребность в движении; потребность в общении; потребность ощущать безопасность; потребность в похвале за каждый пусть маленький успешный шаг; потребность в прикосновении, рисовании, конструировании, мимике; потребность чувствовать себя личностью, и чтобы учитель относился к ним как личностям. Из этого следует, что основой отношений учитель-ученик, родитель - учитель должно стать доверие.

Ключевые слова: английский язык, информационные технологии, отношение, подход, обучение, познание, деятельность, эмоция, заинтересованность, память, внимание.

LEARNING OF ELEMENTARY OF ENGLISH WITH THE HELP OF COMPUTER.

The article deals with the features of early learning English with the use of information technology. In the opinion of the author of the article, the early learning of English with the use of computer capabilities and educational computer programs is the imperative of time and necessity that arose in connection with the new conditions of educational reality.

The author notes that the expediency of early learning a foreign language is finally officially recognized by the state. No one doubts the fact that human intelligence progresses most rapidly in childhood - from birth to 12 years. Approaching the beginning of learning a foreign language to the beginning of the development of the child leads to the fact that all are able to successfully master foreign languages, unlike adults.

In cognitive activity, perception is associated with attention. The attention of the junior schoolboy is characterized by involuntary, unstable, it is easily switched and distracted.

At this age, students pay attention only to what causes their immediate interest. Children have a direct interest in learning the language, they want to hear and speak English themselves.

Summarizing the above, the author states that the following basic needs of students in grades 1-4 can be determined: the need for movement; need for communication; need to feel security; the need for praise for each let a small successful step; need for touching, drawing, constructing, facial expressions; the need to feel personal, and that the teacher treats them as personalities. From this it follows that the basis of the teacher-student relationship, the parent-teacher should be trust.

Keywords: English language, information technology, attitude, approach, learning, cognition, activity, emotion, interest, memory, attention.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Хуршед Алихонович – номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16.

Сведения об авторе: Шарипов Хуршед Алиханович - кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16.

Information about the author: Sharipov Khurshed Alikhanovich - candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarova 16.

ТДУ: 574 (2-тоҷ)

ТКТ: 28.08 (2-тоҷ)

Ш-26

ТАРБИЯ ВА РУШДИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ҶОМЕА ДАР МЕҲВАРИ СИЁСАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Шамсиддинова С., унвонҷӯ

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолияти давлатӣ таҳти роҳбарии хирадмандона ва сиёсати бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи тарбия ва маърифати экологии ҷомае диқати ҷиддӣ дода саъю кӯшиш дорад, ки маърифати экологии ҷомаеаро баланд бардошта, ҳамзамон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомаеи ҷаҳон меъёрҳо ва ҳуқуқи байналмилалиро дар соҳаи рушди устувори иқтисодӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ риоя намояд.

Тарбияи экологӣ якчанд вазифаро талаб менамояд: пеш аз ҳама шахсро бояд ҷунун тарбия намуд, ки вобастагии инсонро ҷамъият ва табиатро дарк намояд, нисбат ба ҳолати вазъи муҳити атрофаш масъулият ҳис кунад. Тарбияи экологӣ он вақт ба ҳадаф мерасад, ки бефосила бошад, аз синни томактабӣ шуруъ шуда, дар мактабу берун аз он давом кунад.

Барои баланд бардоштани савияи донишу маърифати экологии ҷомае ва махсусан ҷавонон, барои ноил шудан ба рушди устувор дар системаи маърифати экологии ҷаҳонӣ аз таҷриба, усул ва шаклҳои гуногун истифода мекунам, ки дар ин самт ба фаъолияти амалӣ ва таҳқиқотӣ таъя намудан зарур ва ба манфиати умум хоҳад буд.

Шакл ва усулҳои маърифати экологӣ инҳоянд: мактаби экологӣ, театри экологӣ, бозию ҷашнҳои экологӣ, лагери экологӣ, туризми экологӣ, коргоҳи эҷодӣ, ҷамъияти илмии муҳассилин, маҳфилҳои экологӣ, муҳофизат, истифодаи технологияи муосири иттилоотӣ, осорхонаи экологӣ, иқдому намоишҳо ва ғайраҳо.

Ташкили тарбияи самараноки экологии шахрвандон имконият фароҳам меорад, ки инсон муҳити зистро ҳимоя кунад, тоза нигоҳ дорад, сарватҳои онро афзун гардонад. Худ дар он сикату саломат умр ба сар барад ва муҳити зисти аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба наслҳои оянда боқӣ гузорад.

Тоҷикистон дар самти ҳифзи муҳити зист бисёр корҳои назаррасро ба анҷом расонида, дар миқёси ҷаҳон мавқеи худро нисбат ба ҳифзи муҳити зист муайян кардааст. Махсусан Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки масъулияти бузург дар назди наслҳои оянда аз минбарҳои бонуфузи байналмиллалӣ пешгирии хатарҳои экологиро ба миён гузошта, барои ҳалли онҳо пешниҳодҳои арзандае кардааст.

Боиси ифтихор аст, ки кишвари мо ташаббускори қабул гардидани қарорҳои муҳими Ассамблеяи генералии Созмони Миллали Муттаҳид доир ба об, яъне эълон гардидани Соли байналмилалӣ оби тоза (2003), Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об-барои ҳаёт» (2005-2015) ва Даҳсолаи байналмилалӣ «Амал об барои рушди устувор, 2018-2028» буда, дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон пешбарандаи фаъоли сиёсати марбут ба об мебошад.

Инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз моҳи феввали соли 1992 дар шаҳри Москва бо даҳ кишвари ИДМ Созишномаи байнидавлатӣ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити зист ба имзо расонида буданд. Созишномаи мазкур ҳамчунин барномаҳои муштаракӣ нобудсозӣ ва безараргардонии яроқи химиявӣ ва захрохимикатҳоро дар назар дорад.

Гуфтан ҷоиқ аст, ки ҳамкориҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар ибтидои асри XXI дар соҳаи экология солҳои охир хеле густариш ёфтааст. Аз ҷумла, 16-уми декабри соли 2009 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси 15-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии Созмони Миллали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим баромад карданд, ки яке аз нишонаҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин самт мебошад.

Ширкати сарони беш аз сад кишвари ҷаҳон дар Конфронси мазкур шаходати ҷонибдорӣ ва иродаи умумӣ дар самти пешгирӣ намудани оқибатҳои манфии тағйирёбии глобалии иқлим мебошад, ки ин масъала яке аз проблемаҳои ҷиддии ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи табиат ва боигариҳои он инчунин бо мақсади ташаккул додани тарбия ва маърифати экологии ҷомеа заминаҳои нахустини қонунгузорӣ ба вуҷуд оварда шудаанд, ки яке аз онҳо «Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020» мебошад.

Барномаи мазкур ин системаи ҳадафҳои афзалиятнок, вазифа ва принципҳои мебошад, ки асоси сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи тарбия ва маърифати экологӣ ташкил дода, самтҳои асосии татбиқи он ва ташаккул додани маърифати экологии ҷомеаро муайян мекунад. Барнома ба рушди низоми бефосилаи тарбия ва маърифати экологии аҳолии равона карда шудааст. [1]

Ташаббуси дигаре, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои муҳофизати табиат ва боигариҳои он рӯи қор овардааст ва принципҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молиявӣ ва иқтисодии сиёсати давлатиро дар соҳаи маърифати экологии аҳолии ба танзим медарорад, Қонуни ҶТ «Дар бораи маърифати экологии аҳолии» мебошад, ки 29 декабри соли 2010 таҳти № 673 ба имзо расида аз 4 боб ва 17 модда иборат аст. Дар қонуни мазкур доир ба сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифати экологии аҳолии, фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ, ки ба таъмини шароит барои амалӣ намудани омӯзиши экологии аҳолии ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва шахсонаи воқеӣ ҷиҳати ташаккулёбии фарҳанги умумӣ ва таҳассусии экологии шахс ва ҷомеа равона шудаанд мушаххас оварда шудааст. Дар қонуни мазкур маърифати экологӣ, фарҳанги экологӣ, дониши экологӣ ва дониши экологии ҳадди ақал шарҳ дода шудааст. [2]

Қайд намудан ба маврид аст, ки ҳамасола Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии рушди кишвар ҷойгоҳи махсус дошта, ба шарҳу ташвиқу татбиқи он аҳаммияти махсус дода мешавад. Дар сурати татбиқи дурусти омӯзиши бандҳои он, ҳар Паёми солони Роҳбари давлат метавонад қадам ва такони наво дар масири рушди бахшҳои гуногуни ҷомеа ва давлат бошад.

Паём пеш аз ҳама ҳуҷҷати ҳисоботии сарвари давлат ба парлумон ва маҷмуан ба мардуми кишвар аст. Аз ин рӯ, дастоварду мушқилот, омор ва дурнамои соҳаҳои ҷудогонаи хоҷагии халқ дар он таҳлилу баррасӣ мешаванд, ки барои муаррихон маводи хеле нодир ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, дар баррасии ҳама масоили мавриди таҳлил нигоҳи интиқодӣ низ ҷой дорад.

Дар робита ба ин узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсатшиносӣ, профессор С. Ятимов дуруст таъкид менамояд, ки «Арзишмандтарин хусусияти Паёми Пешвои миллат – дониш, ҳаллу фасл кардани мушқилоти ҷомеа – пешрафти соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ тавассути илму дониш ва маърифат мебошад» [3]

Аҳамияти дигари таърихӣ Паём дар он аст, ки натавонанд вазъи имрӯзаи кишварро баррасӣ ва тафсир мекунад, балки раванди ҳодисаҳоро дар шароити мушаххаси таърихӣ арзёбӣ намуда, нақшаҳои рушди умумимиллӣро барои ояндаи наздик муайян мекунад. Дар Паём таҳлилҳо барои 5, 7, 10, 15 сол ва аз ин зиёд мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Ин таҳлилу баррасиҳо, факту рақамҳо дар пажӯҳиши соҳаҳои ҷудогонаи хоҷагии халқи мамлакат, дар замони истиқлолият, хеле муҳим ва мубрам ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин аст, ки масъалаи ҳифзи муҳити зист, рушди тарбия ва маърифати экологии ҷомеа дар Паёмҳои Сарвари давлат ҷои махсус дошта аз назари маънӯву ҷойгоҳ ва ҳам аз назари мазмуну таъйинот ҳодисаи муҳими сиёсӣ ва ҳуҷҷати муҳими муайянкунандаи давлатӣ ҳисоб шуда, аҳаммияти махсуси сиёсӣ давлатӣ ва дипломатӣ байналмилалӣро мегирад.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳануз соли 1994 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ оид ба масъалаи мазкур чунин ибрози ақида намуда буданд «Яке аз масъалаҳое, ки ҳоло аҳли ҷомеаро ба ташвиш овардааст, дуруст ба роҳ мондани муносибати инсон бо табиат ва тарбияи экологии насли ҷавон мебошад» [4]

Чӣ гуна, ки дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 бармеояд, Президенти мамлакат масъалаи мазкурро чунин арзёбӣ намуданд: «... Ҳоло Тоҷикистон, тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ доир ба истехсоли нерӯи барқ аз лиҳози экологӣ тоза дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол мекунад. Кишварӣ мо имконият дорад, ки баъди ба қор андохтани иқтидорҳои наво, аз ҷумла нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» аз лиҳози ғоизи истехсоли нерӯи барқ аз манбаъҳои таҷдидшаванда дар ҷаҳон ба ҷойи дуюм ё сеюм барояд.

Ин саҳми Тоҷикистон дар ҳалли яке аз мушқилоти глобалӣ – кам кардани партовҳои гази карбон ба ҳавои атмосфера ва коҳиш додани оқибатҳои манфии гармшавии иқлим хоҳад буд. Дар робита ба ин, ҳамчунин, зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва бо ин мақсад таҷдиди назар кардану такмил додани қонунгузории соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ зоҳир кунем. Хотирнишон месозам, ки ҳифзи муҳити зист, дар айни замон, яке аз роҳҳои асосии ҷалби сайёҳон мебошад» [5].

Боиси зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои дорои захираҳои бузурги истехсоли нерӯи барқи аз лиҳози экологӣ тоза ба ҳисоб меравад. Дар Тоҷикистон 98%-и нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои барқи обӣ истехсол карда мешавад ва аз рӯи ин нишондиҳанда, яъне ғоизи истехсоли «энергияи сабз» кишварӣ мо дар миқёси ҷаҳонӣ ҷойи 6-умро ишғол менамояд.

Вобаста ба ин Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 23.12.2022 дар Паём ба Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон «Дар бораи

самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳури» ибраз намуданд, ки «Дар сурати истифодаи нерӯи барқӣ «тоза»-и дар кишвар истеҳсолшаванда дар воситаҳои нақлиёти барқӣ метавон талаботи мамлакатро аз маҳсулоти нафтӣ коҳиш дода, ба ин васила ба ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат мусоидат намуд.

Дар робита ба ин, ба вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав ва нақлиёт супориш дода мешавад, ки ҷиҳати дар дохили кишвар ба роҳ мондани истеҳсоли воситаҳои нақлиёти барқӣ тадбирҳои мушаххас андешанд.

Инчунин, ҷиҳати табиғу муаррифӣ кардани бартарии экологии маҳсулоти саноатии бо истифода аз «энергияи сабз» истеҳсолгардидаи кишвар зарур аст, ки корхонаҳои ватанӣ барои гирифтани сертификати «истеҳсоли сабз» аз мақомоти махсусгардонидашудаи байналмилалӣ чораҷӯӣ намоянд» [6].

Бояд қайд намуд, ки принсипи бефосилагии тарбия ва маърифати экологӣ аз зарурати мутобиқшавии инсон ба муҳити зисти доимо тағйирёбанда сарчашма мегирад. Маърифати экологӣ нисбатан бо муваффақият танҳо мунтазам ва пайдарпай дар мувофиқат бо давраҳои иҷтимоӣ равонии рушди шахсият ба амал омада метавонад. Тарбияи экологӣ он вақт ба ҳадаф мерасад, ки бефосила бошад ва дар тамоми ҳаёт давом кунад.

Ба андешаи донишманди тоҷик профессор Мирзоев С.С. «Баҳри ташаккул додани ҳисси табиатдӯстӣ ва тарбияю маърифати экологии шаҳрвандон лозим меояд, ки ба тавсифи марҳалаҳои инкишофи таърихӣ экология, робитаю алоқамандии организмҳои зинда, нақш ва мақоми омилҳои экологӣ дар ҳаёти олами набототу ҳайвонот ва ҳатто одам, мақому мавқеи инсон ҳамчун мавҷудоти биологӣ сотсиалӣ дар ҳифзу нигоҳдории табиату боигариҳои он, дар бораи системаҳои экологӣ, биосенозҳои биосфера ва амсоли онҳо диққати ҷиддӣ диҳанд». [7]

Тавре таҳлили нишондиҳандаҳои назорати давлатии экологӣ нишон медиҳад, аксари қонунвайронкунии экологӣ бо сабаби кофӣ набудани донишу фарҳанги экологӣ ва сатҳи пасти омодагии экологии роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳои саноатӣ, ки фаъолиятшон ба ҳолати муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд, рӯй медиҳанд. Бинобар ин, баланд бардоштани сатҳи дониши шаҳрвандон ва дараҷаи иштироки онҳо дар ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мушкилот вобаста ба нигоҳдории муҳити зист хеле зарур аст.

Ҳадафи рушди тарбия ва маърифати экологии мунтазам ин татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбия ва маърифати экологӣ, пайдарпайӣ ва таъсири мутақобилаи сатҳ ва унсурҳои вобастаи он мебошад. Системаи тарбия ва маърифати экологии мунтазам қисми таркибии системаи ягонаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он маҷмуи меъёрҳои таълимии давлатии ба ҳам вобаста буда, барномаҳои таълимии сатҳҳо ва самтҳои гуногун мебошад, ки мунтазам таълим ва фаъолияти муассисаҳои таълимию муассисаҳои идоракунӣ маорифро таъмин мекунад.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд : « ...Зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва ба ин мақсад таҷдиди назар кардану такмил додани қонунгузори соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ кунем». [8].

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии комплексии рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020, 2.04.2015, № 178
2. Қонуни ҶТ «Дар бораи маърифати экологии аҳоли» 29.12.2010, № 673
3. С.Ятимов, «Ҷумҳурият» №21-22 (23 877) аз 29.01.2020
4. Эмомалӣ Раҳмон, Тоҷикистон чаҳор соли истиқлолият ва худшиносӣ. Душанбе 1994, 185с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳури» 23.12.2022

7. С.С.Мирзоев., Сайдамадова Д.Л., Досаков М.М., Чанбаҳои тарбия ва маърифати экологии хонандагону донишҷӯён, 2016, 64 с.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018

9. www.ecologicalissues.

ТАРБИЯ ВА РУШДИ МАЪРИФАТИ ЭКОЛОГИИ ҶОМЕА ДАР МЕҲВАРИ СИЁСАТИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи тарбия ва маърифати экологии ҷомеа диқати ҷиддӣ дода саъю кӯшиш дорад, ки маърифати экологии ҷомеаро баланд бардошта, ҳамзамон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳон меъёрҳо ва ҳуқуқи байналмилалиро дар соҳаи рушди устувори иқтисодӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ риоя намояд.

Масъалаи ҳифзи муҳити зист, рушди тарбия ва маърифати экологии ҷомеа дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат ҷои махсус дошта, ҳамасола дар Паёмҳои Сарвари давлат аз назари маънӯву ҷойгоҳ ва ҳам аз назари мазмуну таъйинот ҳодисаи муҳимми сиёсӣ ва ҳуҷҷати муҳимми муайянкунандаи давлатӣ ҳисоб шуда, аҳамияти махсуси сиёсӣ долатӣ ва дипломатӣ байналмилалиро мегирад.

Калидвожаҳо: ҳифзи муҳити зист, экология, ифлосшавии муҳити зист, Пешвои миллат, Паём, тарбияи экологӣ, маърифати экологӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ.

ВОСПИТАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА ЯДРО ПОЛИТИКИ ЛИДЕРА НАЦИИ

Основоположник национального мира и единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон уделяя серьезное внимание вопросу экологической культуры общества, стремится повысить экологическое просвещение населения, и в то же время, как полноправный член мирового сообщества, старается соблюдать нормы и международное право в области устойчивого экономического развития и санитарную экологическую ситуацию.

Вопрос охраны окружающей среды, развития воспитания и экологического просвещения общества, занимая особое место в политике Лидера нации, по значению и определению ежегодно в Посланиях главы государства считается важным политическим событием и важным определяющим государственным документом, принимая особое государственное политическое и дипломатическое, международное значение.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, экология, загрязнение окружающей среды, Лидер нации, Послание, экологическое воспитание, экологическое просвещение, международные сотрудничества.

THE EDUCATION AND INCREASING OF THE PUBLIC ECOLOGICAL CULTURE IS THE SOURCE OF THE POLICY OF THE LEADER OF THE NATION

The Founder of national peace and unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, paying serious attention to the issue of the ecological culture of society, seek to increase the environmental education of the population, and at the same time, as a full member of the world community, tries to comply with the norms and international law in the field sustainable economic development and sanitary ecological situation.

The issue of environmental protection, the development of upbringing and environmental education of society, occupying a special place in the policy of the Leader of the Nation, is annually considered an important political event and an important defining

state document by meaning and definition in the Messages of the Head of State, taking on a special state political and diplomatic, international significance.

Key words: environmental protection, ecology, environmental pollution, Leader of the Nation, Message, ecological education, environmental education, international cooperation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсуддинова Сарвиноз – унвонҷӯи кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Саид Носир 33/803, Тел : 900.84.94.65, e-mail: Sarvinoz Shamziddinova@mail.ru

Сведение об авторе: Шамсуддинова Сарвиноз – соискатель кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33/803, Тел: 900.84.94.65, e-mail: Sarvinoz Shamziddinova@mail.ru

Information about the author: Shamsuddinova Sarvinoz - Researcher of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33/803, Phone: 900.84.94.65, E-mail: Sarvinoz Shamziddinova@mail.ru

ТДУ: 37.0+811.111 (575.3)

ТКТ: 74.261.5 (2-тоҷ)

A-49

ТАҲҚИҚИ РАФЪИ МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ДОНИШӢӢНИ РАВИЯӢОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР МАКТАБӢОИ ОЛӢ

Ҷумъахон АлимӢ д.и.ф., профессор, Орифов О.О., унвонӢ
ДонишгоӢи давлатии КӢлоб ба номи АбуабдуллоӢи РӯдакӢ

Дар марҳалаи ҳозираи рушди ҷамъияти тоҷик тарбия намудани кадрҳои педагогии аз ҷиҳати идеявӣ боваринок, ба дараҷаи замонавӣ маълумотнок, пайвастанани донишҳои ҷуқури назариявӣ бо қобилияти қабули қарорҳои амалӣ, эҷодкорона истифода бурдани онҳо дар фаъолияти педагогӣ мебошад.

Ҳуҷҷату санадҳои меъерии ҳуқуқии зиёде тавассути Ҳукумати марказии ҚТ қабул шудаанд, аз ҷумла, Қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақмили ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020», Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», «Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ» (1996), «Стратегияи миллии рушди таҳсилоти олии касбӣ дар ҚТ барои солҳои 2007-2015», Барномаи давлатии рушд ва вориднамоии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар ҚТ (3 декабри соли 2004, тахти № 468), Стратегияи миллии рушди таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, ки дарбаробари омӯзгорони мактабҳои олӣ оид ба тақмили ҷиддии назариявӣ ва методологии таълими забонҳои хоричӣ, аз ҷумла забони англисӣ, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вазифаҳои мушаххас пешбинӣ кардаанд.

Дар «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 омадааст: «Таъминоти моддӣ-техникӣ: Дастгирии рушди заминаи моддӣ-техникӣ муассисаҳои таҳсилотӣ яке аз шартҳои асосии татбиқи воқеӣ ва муваффақонаи раванди таълим мебошад. Дар аксари муассисаҳои таҳсилотӣ заминаи зарурии моддӣ-техникӣ (компютерҳо, синфҳои лингафонӣ, китобхонаҳои электронӣ) вучуд доранд... Натиҷаҳои интизории татбиқи Барнома “коркард ва вориднамоии моделҳои дурнамои воситаҳои таълими инноватсионӣ ва иттилоотӣ, воситаҳои муосири техникӣ, васоити аёнӣ ва таҷҳизот барои таълими забонҳои русӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад” [2].

Дар робита ба раванди рафъи мушкилот зимни таълиму омӯзиши забони англисӣ мо паҷуҳише амалӣ анҷом додем. Дар озмоиши мушаххас якҷанд гурӯҳи

омӯзгорони донишгоҳҳои таҷрибавӣ вобаста ба фаҳмидани моҳият ва мундариҷаи раванди рисолаи мавриди баррасӣ қарор дошта муайян карда шуданд. Яке аз гурӯҳҳои тренерон (28 нафар омӯзгорон ё 29 фоизи ҳамаи пурсидашудагон) изҳор намуд, ки барои муваффақона пешбурди кори тарбиявӣ бо донишҷӯёни ақибмонда донишҷӯёни моҳият ва мазмуни раванди рафъи душворҳои таълими донишҷӯён ба ҳадаф мувофиқ аст.

Гурӯҳи навбатии тренерон (25 омӯзгор ё 26%) муътақиданд, ки ин дониш дар кор бо муҳассилини ақибмонда муҳим нест.

Гурӯҳи сеюм нисбат ба дуи аввал (43 муаллим ё 53%) зиёд буд, ки намояндагони онҳо зарурати донишҷӯёни хусусиятҳои асосӣ ва моҳияти раванди баррасишавандаро инкор накарданд. Бо вучуди ин, онҳо бештар ба истифодаи малака ва маҳоратҳои амалӣ барои пешгирии мушкилоти таълимӣ дар омӯзиши забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯён таъки мекарданд. Маҳз аз ҳамин сабаб аст, ки асоси фаҳмиши назариявӣ моҳият ва мундариҷаи фаъолияти тарбиявӣ дар мавқеи омӯзгорон буд, ки баҳс мекарданд, ки бе мавҷудияти дониши махсус оид ба ин мавзӯ, ҳеч кори амалии муассир дар робита бо он вучуд надорад.

Бо ёрии таҳқиқот чунин тамоюлҳо муайян карда шуданд, ки дар робитаи зич бо хусусиятҳои муҳим ва пурмазмуни ин фаъолият зоҳир мешуданд. Дар нақши норасоҳои маъмулӣ дар ин далел нишон дода шуданд: надонишҷӯёни хусусиятҳои моҳиятӣ ва мундариҷаи ин фаъолият, иваз кардани машғулиятҳои анъанавӣ таълим; лозим нест, ки хусусиятҳои назариявӣ аз ҷиҳати назариявӣ азхуд карда шаванд; эҳсоси баъзе мушкилот дар ҷараёни додани ҷавоб ба саволҳои пешниҳодшуда.

Бо дарназардошти ин камбудихо дар фаъолияти ислоҳии таълимии омӯзгорон, дар озмоиши мушаххас барои азхудкунии босифати забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯёни донишгоҳҳои таҷрибавӣ чораҳои махсус пешниҳод ва амалӣ карда шуданд.

Ҳамин тариқ, ҳангоми ташаккули муносибатҳои мусбӣ ҳавасмандгардонии донишҷӯён оид ба омӯзиши забони англисӣ зарурати фаъолияти мақсадноки тарбиявӣ омӯзгоронро бо донишҷӯёни дониши пастдошта бояд зикр кард. Албатта, ҳангоми ба гурӯҳҳои забонӣ тақсим кардани донишҷӯён омӯзгорони як қатор кафедраҳои таҷрибавӣ пешниҳод карданд, ки пеш аз таҳсил дар курси забони англисӣ дар донишгоҳи гуманитарӣ аз санҷиши муайян кардани сатҳи забони донишҷӯён гузаранд, аммо чунин амал на ҳамеша ба «сатҳи забоншиносӣ» мусоидат мекард. «дараҷаи дониши донишҷӯёни гурӯҳи омӯзиши забон. Дар ин маврид аз омӯзгорон талаб карда мешуд, ки нисбат ба донишҷӯёни дониши пастдошта бодикқат ва ҳассостар муносибат кунанд, бо онҳо дарсҳои иловагӣ гузаронанд, дар машғулиятҳои таълимӣ кори инфиродиро фаъол гардонанд, дар рафти таълими мустақилона дар донишгоҳҳои гуманитарӣ донишҷӯёни камдонишро ба донишҷӯёни пурқувват вобаста намоянд.

Таҳлили омӯзиши фаъолияти таълимӣ ва методии омӯзгорон барои рафъи мушкилоти таълимӣ дар байни донишҷӯён ҳангоми омӯзиши забони англисӣ ба мо имкон дод, ки фарқи байни донишҷӯёни муваффақ ва донишҷӯёни ноқомро муайян кунем. Донишҷӯёни муваффақ омода набуданд, ки ба омӯзиши забони англисӣ шавқу рағбат зоҳир кунанд ва барои онҳо дар давраи омӯзиш тамаркуз кардани диққати ҳудро ба вазифаҳои гузашташуда душвор буд. Аз ин рӯ, онҳоро аксар вақт мавзӯҳои бегона парешон мекарданд. Бояд гуфт, ки худташкилкунии заифи донишҷӯёни ноқом дар хусусиятҳои психологӣ онҳо бастагӣ дорад ва ба азхудкунии дониш дар раванди омӯзиши забони англисӣ монеъ мешавад, ки онро бояд тамоми ҳайати омӯзгорони донишгоҳҳои таҷрибавӣ ба инобат гиранд.

Барои фаҳмидани он ки омӯзгорон чӣ гуна хусусиятҳои пешгирии мушкилиҳои омӯзишӣ дар низомии таъсирот ва таъсири мутақобиларо дарк мекунанд, онҳо дар раванди пешгирӣ ва ислоҳи мушкилот дар омӯзиши забони англисӣ чӣ гуна ба инобат мегиранд, 96 омӯзгори 3 мактаби олии таҷрибавӣ ин проблемаи таҳқиқотиро омӯхтанд.

Таҳлили пурсишҳо ва саволномаҳо, таҳқиқоти илмӣ фаъолияти таълимӣ ва методии категорияҳои гуногуни пурсидашудагон тамоюли мусбати зеринро дар мавқеи онҳо нишон дод: Пешгирии мушкилоти таълимӣ як соҳаи сифатан беназир ва ҳоси

корҳои ислоҳии таълимӣ дар донишгоҳҳои гуманитарӣ мебошад (33 посухдиханда ё 34% инро изҳор кардаанд). Пешгирии мушкилоти омӯзиш бо мураккабӣ ва давомнокии ба даст овардани натиҷаҳои мусбӣ дар қори таълимӣ бо донишҷӯёни ноқом тавсиф мешавад (ин тамоюл ҳангоми пурсишу роҳандозии саволномаҳо барои 32 мусоҳиб ё 33% ошкор шудааст).

Дар ин фаъолияти таълимӣ бояд камбудҳои муайяни омӯзиши забони англисӣ аз ҷониби донишҷӯён рафъ карда шавад, ки барои онҳо имконоти педагогии ҳар як омӯзгор мавҷуд бошад ва маҷмуи устувори безътиноии тарбиявӣ, ки дар онҳо ташаккул ёфтааст, пешгирӣ ва рафъ карда шавад ва маҳз дар омӯзиши забони англисӣ, ки дар он пешгирӣ ва ислоҳ вазни кофӣ дорад (28 пурсидашудат ё 29% инро изҳор кардаанд) ва ғайра.

Таҳлили амалияи рафъи душворҳои таълимии донишҷӯён дар раванди омӯзиши забони англисӣ дар ҷаласаҳои таълимӣ дар озмоиши муайянкунанда нишон дод, ки шартҳои асосии рафъи душворҳои таълимӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои таҷрибавӣ инҳо мебошанд: самти таълимии омӯзгорон ба ҳавасмандкунии донишҷӯён; дарсҳои иловагӣ бо истифода аз равиши ба донишҷӯён нигаронидашуда; ташҳиси педагогии муайян кардани мушкилоти таълимӣ дар донишҷӯён; татбиқи технологияҳои нав ва усулҳои таълим, махсусан омӯзиши мушкили забони англисӣ. Барои рафъи ин мушкилот пешниҳод карда мешавад, ки дар озмоиши муайян қори мустақилонаи беруназсинфӣ гузаронида шавад ва ҳамчунин дар лабораторияҳои забоншиносии кафедраи забонҳои хориҷӣ иштирок кардан зарур аст.

Мавриди зикр аст, ки услуби фаъолияти педагогии омӯзгор на танҳо ба раванди омӯзиши забони англисӣ, балки ба натиҷа, ҳамчунин ба ҷунин далелҳо, аз қабилӣ: ҳавасмандии донишҷӯён ба омӯзиши забони англисӣ, худбаҳодиҳии донишҷӯён, муносибат дар рафти дарс байни муаллим ва гурӯҳи донишҷӯён.

Ба андешаи мусоҳибони пурсидашуда, услуби авторитарии муаллим дар таълими донишҷӯён таъсири бениҳоят манфӣ дорад. Он ташаккули ҳавасмандиро дар донишҷӯён заиф мекунад, ба худ шубҳа, истироҳат, ноумедиро ташаккул медиҳад. Барои муаллим, донишҷӯён шарикони иртиботӣ-муоширатӣ не, балки объектҳои таъсиррасонӣ мешаванд. Муаллим дар алоҳидагӣ аз донишҷӯён, ҳамчунин аз тамоми гурӯҳ масофа нигоҳ медорад. Манфиатҳои донишҷӯёне, ки қаблан дар омӯзиш шавқу ҳавас нишон медоданд, яъне шавқу рағбатҳои донишҷӯёни камсавод барои дар дари забони англисӣ дарки худ ҳамчун шахси эҷодкор ҳалал мерасонад. Аз ин бармеояд, ки донишҷӯ ниҳат надорад омӯзишро дар сатҳи баланд идома диҳад. Дар натиҷаи ин услуб, донишҷӯёни заиф ҳавасмандии камтар мегиранд, ки ин ба фарқиати боз ҳам бештари сатҳи забон дар байни донишҷӯёни гурӯҳи омӯзиши забон мусоидат мекунад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки муносибати бепарвоёнаи муаллим нисбат ба донишҷӯёни заиф иҷрошаванда дар муҳассилин ҳисси «партофтан»-ро ба вучуд меоварад. Усули махсуси педагогии ташҳиси илмии фаъолияти тарбиявии ислоҳии омӯзгорон дар таҷрибаи санҷишӣ таҳлили ташкили он дар донишгоҳҳои гуманитарии таҷрибавӣ буд. Пеш аз ҳама, намояндагони гурӯҳҳои мухталифи ҳайати омӯзгорони се мактаби олии таҷрибавӣ, ки асоси озмоишро муайян мекунанд, масъалаи зарурати ташкили пешгирии мушкилоти омӯзишро дар шароити муосир ва талаботи амалияи таълимиро омӯхтанд. Ин вазъият дар навбати худ тағйир додани шаклу усулҳои қори тарбиявии омӯзгоронро бо донишҷӯён пешбинӣ мекунад.

Омӯзиши муқоисавии хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии омодагии донишҷӯёни донишгоҳҳои таҷрибавӣ ба омӯзиши забони англисӣ дар солҳои 2019-2022 динамикаи пастишавии сифати омӯзиши забони англисӣ дар ин соҳаи таҳқиқот (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1: Шумораи донишҷӯёни ноқом дар омӯзиши забони хориҷӣ дар донишгоҳҳои таҷрибавӣ, ки дар ҷараёни озмоиш муайян карда шудаанд

Курсҳо	2019 - 2020	2021 - 2022
--------	-------------	-------------

		Ҳамагӣ донишчӯ	% аз донишчӯён	Ҳамагӣ донишчӯён	% аз донишчӯён
1.	Донишчӯёни соли аввали таҳсил	56	51%	36	33%
2.	Донишчӯёни соли дуюми таҳсил	54	49%	40	67%

Тибқи нишондиҳандаҳои таҳлили ин чадвал, давраи омӯзишӣ ба чунин тамоюлҳо мувофиқат мекард: афзоиши шумораи донишчӯёне, ки дар омӯзиши забони англисӣ душворӣ мекашанд, новобаста аз шумораи умумии омӯзиши забони англисӣ ба донишчӯён.

Далелҳои ошкоршудаи мушкилоти воқеии омӯзиши донишчӯён мувофиқи таркиби миқдорӣ ва сифатии онҳо, фарзияи кории таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба аҳамияти гузаронидани корҳои ислоҳии таълимӣ дар донишгоҳҳои таҷрибавӣ инро собит карданд.

Таҳлили ташкили кори таълимӣ барои рафъи мушкилоти забонии донишчӯён, омӯзиши забони англисӣ ба мо имкон медиҳад муайян кунем, ки донишчӯёни тоҷикзабон ҳангоми ташаккули малакаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ ва сарфу наҳви забони тоҷикиро зиёд зам мекунад, бо дигар донишчӯён ҳамкорӣ намекунад, супориши омӯзгоронро иҷро намекунад ё онҳоро беэҳтиётна иҷро мекунад.

Дар робита ба ин, муаллиф пешниҳод мекунад, ки натиҷаҳои омӯзиширо муҳокима кардан, донишчӯёнро ҳавасманд кардан, мувофиқи сатҳи забони донишчӯён истифода бурдани супоришҳо зарур аст; интиҳоби машқҳо мувофиқи сатҳи забони донишчӯён ва вазифаҳои гуногуни грамматикӣ анҷом диҳанд, ки онҳо роҳҳои ҳал ва рафъи мушкилоти забони таълимӣ дар байни донишчӯён хоҳанд буд. Муаллим мисолҳоеро нишон медиҳад, ки ҳангоми омӯзиши забони англисӣ дар амал истифода бурдан мумкин аст. Дар баробари ин, истифодаи намудҳои кори мустақилонаи донишчӯён, ки асоси шаклҳои ташкилӣ доранд: форум, ҳафтаи муошират бо забони англисӣ, воҳӯрӣ, дарси мавзӯӣ зарур аст. Барои донишчӯёни ихтисосҳои гуногуни гуманитарӣ дархост кардан муҳим аст: мусоҳиба, мусобикаи интеллектуалӣ, озмун барои тарҷумонҳои матни гуманитарӣ, олимпиада, эҷоди презентатсия дар мавзӯ, викторинаи ҷуғрофӣ минтақавӣ, конфронс ва ғайра шаклҳои ташкилӣ. Тавре ки мусаллам аст, кор бо плакатҳо ва презентатсияҳо ба азхудкунии сохторҳои грамматикӣ аз ҷониби донишчӯёни донишгоҳҳои таҷрибавӣ мусоидат мекунад. Барои рушди нутқи диалогӣ ва ҳалли мушкилоти ташаккули нутқ ва ҳамчунин муваффақонаи сохтани муошират, барои донишчӯ фаҳмидани он муҳим аст, ки тамоми забон на танҳо аз лексика ва сарфу наҳв иборат аст. Муҳим аст, ки омӯзгорон вазъияти иртиботӣ-муоширатиро ба вучуд оварда тавонанд. Ҳамзамон, номбар кардани омилҳои, ки ба ин вазъият таъсир мерасонанд, тавсия дода мешавад: тавачҷух, фаҳмидани баёния, аксуламали донишчӯ, дониши кофии сарфу наҳв ва луғат, фазои мусбат дар синф, мутобиқшавии донишчӯён. Муошират дар муколама нисбат ба монолог хеле мушкилтар аст. Аз ин рӯ, ба андешаи муаллифи рисола, муколама бояд тавсифи шавад: мавҷудияти муҳити бароҳат, ҳадди ақал ҳузури ду ҳамсуҳбат, тағйирёбии вазъ дар забон, тағйир додани ҳамсуҳбат ҳангоми муошират, истифодаи унсурҳои ғайришифоҳӣ.

Яке аз мушкилоти рафъи мушкилоти таълимӣ дар чараёни дарс таҳия ва ба тартиб даровардани вазифаи нутқ мебошад. Муаллиф чунин мешуморад, ки проблемаи мавҷудаи нутқи нотайёрро бо ёрии бозиҳои нақшбозӣ ҳал кардан мумкин аст. Нақшбозӣ яке аз усулҳои муассиртарин ва ғайриоддӣ мебошад. Бозии ин намуд тавачҷухи донишчӯёнро бо дарназардошти хусусиятҳои синну соли онҳо ошкор мекунад ва ҳамчунин онҳоро барои таҳсили минбаъда дар донишгоҳи гуманитарӣ бармеангезад. Фаъолияти нутқи донишчӯён ба шарофати чунин вазъияти муошират имкон медиҳад, ки суҳанро барои муоширати воқеӣ тақлид кунанд. Забон аз як тараф,

хамчун воситаи муоширати байни донишҷӯён ва аз тарафи дигар бо муаллим амал мекунад. Қисми чудонашавандаи бозии нақшакашӣ ҳалли вазъияте мебошад, ки мушкил вучуд дорад. Ин ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки фаъолияти нутқии худро фаъол созанд. Азбаски муошират ба таври табиӣ сурат мегирад, донишҷӯён дар ин ҳолат тафаккури интиқодиро рушд медиҳанд, мантиқро машқ мекунанд ва маҳорати баёни далелҳо ва муқобилиятҳоро пайдо мекунанд. Марҳилаҳои бозии нақшакашӣ ҳангоми озмоиши муайянкунӣ ба таври зерин пешниҳод карда шуданд: шиносӣ бо ҷузъи вазъии алоқа, вазифаҳои муошират, драматизатсия, натиҷаҳои ниҳой. Афзалиятҳо ва ҷиҳатҳои мусбати ин усул дар он аст, ки он ба рушди минбаъдаи нутқи омодашуда мусоидат мекунад, ки самаранокии кори донишҷӯёнро афзоиш медиҳад ва таваҷҷуҳро дар вазъият барои муддати тулонӣ шадидтар мекунад [4, с. 240].

Бозӣ метавонад намудҳои гуногуни вазъият дошта бошад:

Бозии "Ҳикояи ҷолиб". Гурӯҳи донишҷӯён ба ду даста тақсим мешавад. Пешниҳод карда мешавад, ки дар ин мавзӯ як ҳикояи хурд таҳия карда шавад: рӯзи кори донишҷӯ, таҳсил дар муассисаи таълимии гуманитарӣ, рӯзи ғалаба, дӯстони беҳтарин ва ғайра. Ғолиб он гурӯҳест, ки хато намекунад ва дostonро дарозтар мекунад.

Бозии "Зина". Аввалин шахсе, ки ҳангоми омӯзиши мавзуи СММ интиҳоб шудааст, мегӯяд: "Дар СММ 6 мақом вучуд дорад ..." Ташкилоти СММ аз 6 шӯба иборат аст, масалан "Ассамблеяи Генералӣ". Дуввумӣ мегӯяд: "Дар Маҷмааи Умумии СММ ва Шурои Амният 6 мақом вучуд дорад." СММ Ассамблеяи Генералӣ ва Шурои Амниятро фаро мегирад. Ҳамин тавр, бозӣ то даме ки ҳама донишҷӯён ҳамаи мақомоти СММ-ро номбар накунанд, давом мекунад. Ҳар касе, ки наметавонад мақоми СММ-ро дар ёд дорад ва дуруст талаффуз кунад, ин бозиро тарк мекунад. Маълум аст, ки таваҷҷуҳи асосӣ ба омӯзиши сарфу наҳв ва лексика дода мешавад. Донишҷӯён машқҳои назариявиро иҷро мекунанд, қоидаҳоро аз ёд мекунанд, ки назария мебошанд, ҳангоми муошират бо забони англисӣ изтиробии иловагӣ эҷод мекунанд. Сабабҳои мушкилоти забонии донишҷӯён, ки барои онҳо зуд ба гуфтугӯи диалогӣ ё монологӣ машғул шудан имконнопазир аст, инҳоянд: дар матн дар ёд доштан ва дар хотир нигоҳ доштани калимаҳо ва дар нутқи диалогӣ татбиқ карда натавонистани дониш; тарҷумаи бемаънӣ, истифода накардани малакаҳои муошират дар нутқ. Рафъи ин душворӣ метавонад бо тавсияи дуруст аз ёд кардани калима, масалан калимаи «dormitory» ба забони тоҷикӣ "хобгоҳ" мусоидат кунад, аммо пас аз ёфтани тарҷума вазъиятҳоеро ёфтани лозим аст, ки дар онҳо истифода мешавад.

Гузашта аз ин, тавсия дода мешавад, ки калимаро бо гӯш шунавед, якчанд маротиба бо овози баланд талаффуз кунед ва бо он ҷумлаҳо оғоз кунед. "Мо дар хобгоҳ зиндагӣ мекунем". Мо дар хобгоҳ зиндагӣ дорем. Хобгоҳ дар худуди донишгоҳи мо воқеъ гардидааст. Хобгоҳ ҳар рӯз тоза карда мешаванд". ("We live in a dormitory." We live in a dormitory. The dormitory is located on the territory of our university. The dormitory is cleaned every day"). Чунон ки аз ин мисол дида мешавад, вазъияти нутқи дар он истифода шудани калимаро тағйир додан лозим аст. Баъд аз он мушкилии дигар меояд - малакаҳои гӯшкунӣ ғайрифайзола. Ин мушкил яке аз мушкилоти маъмултарин дар омӯзиши забони англисӣ мебошад. Мушкилии забон дар он аст, ки донишҷӯ қобилияти шинохтани нутқро бо гӯш надорад. Шунидани чараёни нутқ, донишҷӯ маводи забонро намефаҳмад, яъне вай калимаҳои ба ҳам омехташударо эътироф карда наметавонад. Гуфтугӯ бо забони хоричӣ бо гӯш ва эътирофи он маҳоратест, ки бо мурури замон меояд ва ба шумо лозим аст, ки дар болои он заҳмат кашед. Барои рушди ин маҳорат, шумо бояд то ҳадди имкон сухани англисиро гӯш кунед, видеоҳоро бо забони англисӣ тамошо кунед, дар чараёни тренинг муошират низ бояд бо забони англисӣ таҷдид карда шавад, лексияҳоро гӯш кунед ва ба танқид дучор нашавед. Танқиди аз ҳад зиёд дар бораи худ ба донишҷӯ дар омӯзиши забони англисӣ мушкилот меафзояд, яъне донишҷӯ метавонад баландтарин сатҳи омӯзиши забони англисиро муқаррар кунад ва кӯшиш кунад, ки дар як муддати кӯтоҳ ҳаҷми супоришҳоро, ки барои як давраи муайяни таҳсил пешбинӣ шудааст, иҷро кунад. Таҷрибаи кор бо донишҷӯён нишон медиҳад, ки дар

амал ҳангоми дучор шудан бо мушкilotи таълимӣ ва забонӣ ҳангоми омӯзиши забони англисӣ ҳавасмандии донишҷӯ ба омӯзиши ин фан ба таври назаррас коҳиш меёбад.

Мушкilotи чиддӣ забоншиносӣ омехтагии замони англисӣ ҳангоми омӯзиши маводи грамматикӣ мебошад. Замони грамматикӣ забони англисӣ барои донишҷӯёни тоҷикзабон аз ёд кардан ва фаҳмидан душвор ва ғайриоддӣ аст. Ин аз он иборат аст, ки замони грамматикӣ забони тоҷикӣ аз ҳам фарқ мекунад. Сабаби нофаҳмӣ дар он аст, ки ин вақтҳо гуногунанд ва бояд дуруст истифода шаванд. Дувоздаҳ замони забони англисӣ ба чор зергурӯҳ тақсим мешавад: вақтҳои оддӣ, номуайян, замони комил, комили дарозмуҳлат, комили доимӣ ё пешрафтаи комил, вақтҳои тулонӣ ё вақти тулонӣ, давомнок ё пешравӣ. Омӯзиши замони забони англисӣ дар се марҳила зарур аст: дарки истифодаи вақти мушаххас дар вазъияти мушаххас; намунаи нақша дар шакли вазъият барои замони грамматикӣ истифодашуда; вариантҳои мисолҳои онҳо аз рӯи дараҷаи дониши забон.

Чунин тавсияҳо ба фаҳмиш дар ҷараёни тавзеҳ ва истифодаи равони замони грамматикӣ дар нутқ мусоидат мекунад. Мушкilotи махсус дар истифодаи замони грамматикӣ истифодаи замони гузашта аст. Замони оддӣ замони гузашта ва гузаштаи комил, замони (Tense Perfect Tense) дар як ҷумла.

Набудани тафаккур бо забони хоричӣ мушкilotи маъмултарин дар байни донишҷӯён дар раванди омӯзиши забони англисӣ мебошад. Гап дар сари он аст, ки мудом дар сари худ аз забони модариаш ба англисӣ тарҷума карда, донишҷӯ оҳиста-оҳиста сухан меронад, пайваста кӯшиш мекунад, ки ҷумла созад. Ин душвориро чӣ тавр бартараф кардан лозим аст, ки ҳар як гурӯҳи калима, ибора ва феълро ба таври автоматӣ кор карда баромадан лозим аст, ки ин имкон медиҳад, ки дар сохти лексикӣ грамматикӣ мустақилона ба вучуд омада, онҳоро дуруст ба шакли ҷумла созанд. Ҳангоми таълими малакаҳои талаффузи донишҷӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ душвориҳои дорои хусусияти акустикӣ ва артикуляторӣ ба миён меоянд. Дар ин ҳолат рафъи ин мушкilot тавассути ҷорӣ намудани машқҳои фонетикӣ дар ҷумлаҳои гуногуни вазъиятӣ имконпазир аст. Азбаски қобилияти муоширати худӣ донишҷӯ мустақиман аз ташаккули салоҳиятдори малакаҳои фонетикӣ вобаста аст, барои баррасӣ мо ду равиши маъруфро истифода хоҳем бурд: акустикӣ ва артикуляторӣ: акустикӣ барои шунидани садо ҳақиқӣ ва равшанро фаро мегирад; артикуляторӣ имкон медиҳад, ки овозро дуруст талаффуз кунед [7, с. 198].

Натиҷаи ду малакаи дар боло овардашуда ба шумо имкон медиҳад, ки талаффузи дурустро пурра ташаккул диҳед. Ба сифати мисол мо метавонем рушди шунавоӣ, дар ин ҳолат, фонематикиро гирем. Хузури калимаҳо (чанд калима)-ро дар ин ҷумлаҳо тавассути гӯшу шунавоӣ муайян кунед:

This is the last time I'll look at the clock.

I will not look at it again. It is ten minutes past seven [11].

Ин бори охирин аст, ки ман ба соат менигарам.

Ман дигар ба он нигоҳ намекунам. Аллакай аз 7 7 дақиқа гузаштааст.

Муайян кардани ҳичоҳо дар калимаҳо:

Telephone, time, hurry, never [ниг. ҳамон ҷо].

Ин намуди машқ ҳам барои беҳтар кардан ва ҳам тезтар кардани шунавоии фонемикӣ ва ҳам азхудкунии меъёрҳои фонетикӣ дар забони англисӣ кӯмак мекунад. Ҳамчунин, метавонад зергурӯҳҳои дигари ташаккули маҳоратҳо вучуд дошта бошанд, ки ба таълими транскрипсия ва интонатсияи таълимӣ тамаркуз мекунад.

Ҳангоми муайян кардани мушкilotи фонетикӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ, саҳву иштибоҳоти фонологӣ ва фонетикӣ бояд зикр шаванд.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015.-Душанбе, 2009.-48с.
2. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. -Д., 2015

3. Барномаи омӯзиши забони англисӣ барои синфҳои 3-11-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. [Матн]: (Мурағибон: П.Чамшедов, муҳаррир: Д.Самадӣ. - Душанбе, 2014. - 55с.
4. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии/С.Л.Рубинштейн. - М.: Учпедгиз, 1946. - 704с.
5. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка): дис. ... д-ра пед.наук /Х.Г.Сайфуллаев [Текст]. - Душанбе, 2014. - 306с.
6. Сайфуллоева, З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам)/З.Х.Сайфуллоева. [Текст]: Дис.д-ра пед.наук. - Душанбе, 2018. - 285с.
7. Соловьева, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций/Е.Н.Соловьева.-М.:Просвещение, 2006.-239с.
8. Юнусов, Ю. Педагогика/Ю.Юнусов. - Душанбе: "Ирфон",2005. – 275с.
9. Ярцева, В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь/В.Н.Ярцева.- М.:Большая российская энциклопедия,2002
10. Gardner R.C. Language learning motivation: The student, the teacher, and the researcher/ R.C. Gardner// Texas Papers in Foreign Language Education. 2001. № 6 (1). P.1-18
11. Comenglish. [Электронный ресурс]/URL:<http://www.comenglish.ru/knigi-na-angliyskom/korotkie>

ТАҲҚИҚИ РАҒЪИ МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ДАР ДОНИШЧӢӢНИ РАВИЯӢОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР МАКТАБӢОИ ОЛӢ

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба рағъи мушкилоти таълими забони англисӣ дар донишчӯёни равияҳои гуманитарӣ дар мактабҳои олӣ баррасӣ гаштааст.

Ба андешаи муаллифон, дар марҳалаи ҳозираи рушди ҷамъияти тоҷик тарбия намудани кадрҳои педагогии аз ҷиҳати идеявӣ боваринок, ба дараҷаи замонавӣ маълумотнок, пайвастании донишҳои чуқури назариявӣ бо қобилияти қабули қарорҳои амалӣ, эҷодкорона истифода бурдани онҳо дар фаъолияти педагогӣ мебошад.

Муаллифон зикр мекунанд, ки дар озмоиши мушаххас якҷанд гурӯҳи омӯзгорони донишгоҳҳои таҷрибавӣ вобаста ба фаҳмидани моҳият ва мундариҷаи раванди рисолаи мавриди баррасӣ қарордошта муайян карда шуданд. Яке аз гурӯҳҳои тренерон (28 нафар омӯзгорон ё 29 ғоизи ҳамаи пурсидашудагон) изҳор намуд, ки барои муваффақона пешбурди кори тарбиявӣ бо донишчӯёни ақибмонда донишҷӯёни моҳият ва мазмуни раванди рағъи душворихоии таълими донишчӯён ба ҳадаф мувофиқ аст.

Набудани тафаккур бо забони хориҷӣ мушкилоти маъмултарин дар байни донишчӯён дар раванди омӯзиши забони англисӣ мебошад. Гап дар сари он аст, ки мудом дар сари худ аз забони модаринаш ба англисӣ тарҷума карда, донишчӯ оҳиста-оҳиста сухан меронад, пайваста кӯшиш мекунад, ки ҷумла созад. Ин душвориро ҷӣ тавр бартараф кардан лозим аст, ки ҳар як гурӯҳи калима, ибора ва феълро ба таври автоматӣ кор карда баромадан лозим аст, ки ин имкон медиҳад, ки дар сохти лексикӣ грамматикӣ мустақилона ба вучуд омада, онҳоро дуруст ба шакли ҷумла созанд. Ҳангоми таълими малакаҳои талаффузи донишчӯёни донишгоҳҳои гуманитарӣ душворихоии дорои хусусияти акустикӣ ва артикуляторӣ ба миён меоянд.

Дар ҷамъбасти муаллифон ҳулоса мекунанд, ки ҳангоми муайян кардани мушкилоти фонетикӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ, саҳву иштибоҳоти фонологӣ ва фонетикӣ бояд зикр шаванд.

Калидвожаҳо: рағъи мушкилот, таълим, омӯзиш, донишчӯён, сохти лексикӣ грамматикӣ, хусусияти акустикӣ, ҷумла, забони англисӣ, забони хориҷӣ, тафаккур.

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

В статье обсуждаются вопросы, связанные с решением проблем обучения английскому языку студентов-гуманитариев в высшей школе.

По мнению авторов, на современном этапе развития таджикского общества важно готовить идеологически уверенные, современно образованные педагогические кадры, сочетать глубокие теоретические знания с умением принимать практические решения, использовать их творчески в педагогической деятельности.

Авторы отмечают, что в конкретном эксперименте было выделено несколько групп преподавателей экспериментальных вузов, чтобы понять характер и содержание рассматриваемого процесса. Одна из групп тренеров (28 учителей или 29 % всех опрошенных) заявила, что для успешного проведения воспитательной работы с отстающими учащимися необходимо знать сущность и содержание процесса преодоления трудностей обучения учащихся. Отсутствие мышления на иностранном языке является наиболее распространенной проблемой у студентов в процессе изучения английского языка. Дело в том, что у студента постоянно в голове происходит перевод с родного языка на английский, и он говорит медленно, постоянно пытаясь составить предложения. Как преодолеть эту трудность, необходимо проработать каждую группу слов, словосочетаний и глаголов в автоматическом режиме, что позволяет им самостоятельно возникать в лексико-грамматическом строе и правильно оформлять их в виде предложения. Трудности акустического и артикуляционного характера возникают при обучении произносительным навыкам студентов гуманитарных вузов.

Подводя итог, авторы приходят к выводу, что при выявлении фонетических проблем в процессе изучения английского языка следует упомянуть фонологические и фонетические ошибки.

Ключевые слова: решение задач, обучение, изучение, студенты, лексико-грамматический строй, акустический признак, предложение, английский язык, иностранный язык, мышление.

STUDY OF SOLVING THE PROBLEMS OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF THE HUMANITIES IN HIGHER EDUCATION

The article discusses issues related to solving the problems of teaching English to humanities students in higher education.

According to the authors, at the present stage of development of the Tajik society, it is important to train ideologically confident, modernly educated teaching staff, combine deep theoretical knowledge with the ability to make practical decisions, and use them creatively in pedagogical activities.

The authors note that in a particular experiment, several groups of teachers from experimental universities were identified in order to understand the nature and content of the process under consideration. One of the groups of trainers (28 teachers or 29% of all respondents) stated that in order to successfully conduct educational work with lagging students, it is necessary to know the essence and content of the process of overcoming the difficulties of teaching students. Lack of thinking in a foreign language is the most common problem for students in the process of learning English. The fact is that the student is constantly translating from his native language into English in his head, and he speaks slowly, constantly trying to make sentences. How to overcome this difficulty, it is necessary to work out each group of words, phrases and verbs in an automatic mode, which allows them to appear independently in the lexical and grammatical system and correctly form them in the form of a sentence. Difficulties of acoustic and articulatory nature arise when teaching pronunciation skills to students of liberal arts universities.

Summing up, the authors come to the conclusion that when identifying phonetic problems in the process of learning English, phonological and phonetic errors should be mentioned.

Key words: problem solving, teaching, learning, students, lexical and grammatical structure, acoustic feature, sentence, English language, foreign language, thinking.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумъахон Алимӣ - профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918112662.

Орифов Орзу Обидхучаевич - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 987218589.

Сведения об авторе: Джумахон Алими - профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918112662

Орифов Орзу Обидхуджаевич - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 987218589.

Information about the author: Jumakhon Alimi - professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Тел.: 918112662

Orifov Orzu Obidkhujajevich - competitor of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, S.Safarov-16 st. Tel: 987218589.

ТДУ:37.01 (2-тоҷ)

ТКТ:72.037 (2-тоҷ)

Қ - 46

ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАКМИЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМУЗГОРОН

Қувватова Р.А., унвонҷӯ
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

Муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ мафҳуми комилан нав нест. Салоҳият дар низоми таълиму тарбия барои инкишофи ҷаҳонбинӣ, дониш ва малакаву маҳорати хонандагон нақши созгор дорад.

Ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият ба таркиби меъёрӣ ва амалии таҳсилот имкон медиҳад масъалаи зерини ба муассисаи таҳсилоти умумии Тоҷикистон хеле ҳос ҳалли худро ёбад: хонандаҳо метавонанд донишҳои назариявиро хеле хуб азхуд кунанд, вале дар фаъолияте, ки истифодаи донишҳои мазкурро барои ҳалли вазифаҳои мушаххаси ҳаётӣ ё вазъиятҳои муаммой тақозо мекунад, саҳт эҳсоси мушкилӣ менамоянд. Муносибати босалоҳият на донишу маҳоратҳои аз ҳамдигар дурро аз худ кардани хонанда, балки маҷмуан азхуд намудани онҳоро пешбинӣ мекунад. Дар иртибот бо гуфтаҳои боло низоми методҳои таълим иваз мешавад.

Фаҳмиши мафҳуми салоҳият маъниҳои зиёдеро ифода мекунад. Раванди муносибати босалоҳият дар соҳаҳои мухталифи ҳаёт ба таври гуногун сурат мегирад ва натиҷаҳои хуб ба бор меоварад. Дар соҳаи маориф муносибати босалоҳият дар таълиму тарбия муҳим арзёбӣ гардида, диққати асосӣ ба рушди салоҳиятмандии хонанда ё омӯзгор худ ба ташаккули малакаҳои амалӣ равона мегардад. Яъне салоҳиятнокии, салоҳиятмандӣ раванди самарабахши таълим ва омӯзиш маҳсуб меёбад.

Салоҳият мафҳуми томест, ки маъноҳои гуногунро аз қабилӣ дониш, маҳорат, малака, ангега, тафаккур ва ғайраро фаро мегирад. Он, яъне салоҳият, бо вучуди маъниҳои гуногунро доро будан, он ҳама дар доираи мафҳуми (салоҳият) бо ҳам алоқамандӣ пайдо карда, дар яклухтии том яке маъноӣ дигареро тақвият бахшида маъноӣ ҳамдигарро пурра менамояд.

Ҷузъи олитарини шахсият салоҳиятнокии касбӣ мебошад. Зери мафҳуми салоҳиятнокии тавсифи ҳамгироии сифатҳои шахсияти мутахассисон фаҳмида мешавад,

ки сатҳи донишҳо, маҳорату малакаҳо, таҷрибаро инъикос менамояд, ки барои амалӣ кардани навъи муайяни фаъолияти бо қабули қарорҳо алоқаманд кофӣ мебошанд.

Зери мафҳуми салоҳият, чунонки А.В. Хуторской тавзеҳ медиҳад, талаботи меъёрӣ ба омодагии касбии педагог бояд фаҳмида шаванд, салоҳиятноки бошад, сифатҳои аллақай ташаккулёфтаи он аст. Дар баробари ин, сохтори салоҳиятнокиро навъҳои фаъолияти касбии мансуб ба он муайян мекунад. [9, с. 56]

Касби омӯзгорӣ дар як вақт ҳамчун дигаргунсозанда ва идоракунанда фаҳмида мешавад. Барои идоракунии раванди инкишофи шахсият салоҳиятнок будан зарур аст. Бинобар ин, мафҳуми салоҳиятнокии касбии омӯзгор ягонагии омодагии назариявӣ ва амалии онро дар сохтори томи шахсият дар назар дошта, кордонии ӯро таъйин менамояд. Фаъолияти педагогӣ фаъолияти касбии педагог ҳамчун яке аз навъҳои фаъолияти меҳнатии ӯ мебошад. Дар баробари ин, истилоҳи «педагогӣ» мансубияти фардро ба касби педагог ошкор менамояд, ки ба фаъолияти педагогӣ хизмат мерасонад. Ҳамин тавр, истилоҳҳои «фаъолияти касбии омӯзгор» ва «фаъолияти омӯзгорӣ» аз ҷиҳати маъно яхелаанд. Дар ин замина, истилоҳҳои «салоҳиятнокии педагогӣ» ва «салоҳиятнокии касбӣ» метавонанд ҳамчун муродиф истифода шаванд. Салоҳиятнокии касбӣ барои тавсифи фаъолияти омӯзгорӣ мафҳуми калидӣ ба шумор меравад.

Баъзе олимони оид ба усули салоҳиятноки бар он андешаанд, ки омӯзгор нафақат кӯдакро бо дониш таъмин мекунад, балки бояд ӯро ба ҳаёт омода созад. Хатмкунандаи беҳтарин - ин на аллома бо ҷаҳонбинии васеъ, балки шахсе мебошад, ки дар назди худ ҳадафҳо мегузорад, фикри ба онҳо расиданро мекунад, муассир муошират кардан, дар ҷаҳони иттилоотӣ ва фарҳангӣ дуруст зистан, интихоби огоҳона кардан ва барои он масъулиятро бар дӯш гирифтани, мушкilotро ҳал намудан, аз ҷумла мушкilotи ғайримуқаррариро, то соҳиби зиндагии хуб бошад. Ҳар яке аз ин сифатҳои овардашуда «салоҳият» номида мешаванд. Дар назди омӯзгор вазифа гузошта шудааст, ки ин салоҳиятҳоро ташаккул диҳад. Аммо салоҳиятҳо гуногун мешаванд: асосӣ, байнифанӣ, фанӣ. Салоҳиятҳое, ки барои ҳаёт дар ҷаҳони муосир муҳиманд, «асосӣ» номида мешаванд. Назариядонон ҳафт салоҳияти асосии таълимиро чудо мекунад:

1. Салоҳияти арзишӣ-маънавӣ. Ин салоҳият дар соҳаи ҷаҳонбинӣ аст, ки ба ғояҳои арзишии хонанда, қобилияти ӯ оид ба дидан ва дарк кардани олами атроф, ба он тамаркуз кардан, нақш ва ҳадафи худро доништан ва қодир будан ба интихоби манзури мақсаднок ва маъноӣ барои амал ва рафтори худ қарор қабул намудан вобастагӣ дорад. Траекторияи инфиродии таълимии хонанда ва барномаи ҳаёти ӯ дар маҷмӯъ аз он вобаста аст.

2. Салоҳияти умумии фарҳангӣ - як қатор масъалаҳое, ки дар онҳо хонанда бояд хуб бохабар бошад, дониш ва таҷрибаи фаъолият дошта бошад. Инҳо хусусиятҳои фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ, асосҳои динӣ - маданияи ҳаёти инсон ва башарият, халқҳои алоҳида, асосҳои фарҳангии оила, падидаҳо ва анъанаҳои иҷтимоӣ, нақши илм ва дин дар ҳаёти инсон, таъсири онҳо ба ҷаҳон, салоҳият дар соҳаи маишӣ ва фарҳангӣ - фароғатӣ мебошанд, масалан, роҳҳои самараноки ихтиёрдорӣ ташкили вақти холӣ.

3. Салоҳияти таълимӣ - маърифатӣ. Ин маҷмуи салоҳиятҳои хонандагон дар соҳаи фаъолияти мустақили маърифатӣ мебошад, ки фаъолияти унсурҳои мантиқӣ, методологӣ ва таълимиро дар бар мегирад, ки бо ашъи воқеии маърифатӣ алоқаманд аст. Ба он дониш ва малакаҳои таҳияи ҳадафҳо, банақшагирӣ, таҳлил, инъикос, худбаҳодиҳии фаъолиятҳои таълимӣ ва маърифатӣ дохил мешаванд. Дар доираи салоҳияти мазкур, талаботи саводнокии функционалии мувофиқ муайян карда мешаванд: қобилияти фарқ кардани далелҳо аз тахайюл, доштани малакаи ченкунӣ, истифодаи усулҳои эҳтимолӣ, омӯрӣ ва дигар намудҳои маърифат.

4. Салоҳияти иттилоотӣ. Бо ёрии объектҳои воқеӣ (телевизор, магнитофон, телефони мобилӣ, факс, компютер, планшет, принтер, модем, дастгоҳи нусхабардор) ва технологияҳои иттилоотӣ (сабти овоз ва видео, почтаи электронӣ, ВАО, Интернет) малакаҳо барои ҷустуҷӯи мустақилона, таҳлилкунӣ ва интихоби маълумоти зарурӣ ташкилдихӣ, тағйир додан, захира кардан ва интиқоли он ташаккул меёбанд. Ин салоҳият маҳоратҳои фаъолияти хонандагонро бо иттилооте, ки дар мавзӯҳо ва

соҳаҳои таълимӣ, инчунин дар ҷаҳони атроф мавҷуд аст, фароҳам меорад.

5. Салоҳияти коммуникатсионӣ донишҷӯи забонҳои зарурӣ, роҳҳои таъсир расонидан ба атрофиён ва одамони дур ва ҳодисаҳо, малакаҳои кор дар гурӯҳ, доштани нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ дар гурӯҳро дар бар мегирад. Хонанда бояд худро муаррифӣ карда тавонад, нома, саволнома, изҳороти нависад, савол диҳад, мувоҳида кунад ва ғайра.

6. Салоҳияти иҷтимоӣ ва меҳнатӣ маънои доштани дониш ва таҷриба дар фаъолияти ҷомеаи шахрвандӣ (нақши шахрванд, нозир, интиҳобкунанда, намоянда), дар соҳаи иҷтимоӣ ва меҳнат (истеъмолкунанда, харидор, муштарӣ, ҳуқуқи истеҳсолкунандагон), дар соҳаи муносибатҳои оилавӣ ва уҳдадорӣ, дар масъалаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқ, дар самти худмуайянкунии касбиро дорад. Ба салоҳияти мазкур, масалан, қобилияти доштани малакаи таҳлили вазъият дар бозори меҳнат, амал кардан мутобиқи манфиатҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ, азхудкунии ахлоқи меҳнатӣ ва муносибатҳои шахрвандӣ дохил мешаванд. Хонанда малакаҳои фаъоли иҷтимоӣ ва саводнокии ҳадди аққалро, ки барои ҳаёт дар ҷомеаи муосир зарур аст, аз худ мекунад.

7. Салоҳияти худтакмилдиҳии шахсият ба азхудкунии усулҳои худташаққулдиҳии ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнӣ, худтанзимкунии эҳсосӣ ва худдастирикунии нигаронида шудааст. Ба сифати объекти воқеа дар ин ҷо худ хонанда баромад мекунад. Вай усулҳои фаъолиятро ба манфиатҳои худ ва имкониятҳои худ, ки дар худшиносии доимии ӯ, ташаккули сифатҳои шахсии барои одами муосир зарур, ташаккули саводнокии психологӣ, фарҳанги тафаккур ва рафтор зоҳир мешавад, аз худ менамояд. Салоҳияти мазкур қоидаҳои гигиенаи шахсӣ, ғамхорӣ барои саломатии худ, саводнокии ҷинсӣ ва фарҳанги дохилии экологиро дар бар мегирад. Он ҳамчунин як қатор сифатҳоеро дар бар мегирад, ки бо асосҳои ҳаёти бехатар вобастаанд.

Таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқони муосир ба ташаккули салоҳияти касбии омӯзгорон дода мешавад. Ба ақидаи А.К. Маркова, салоҳияти касбии омӯзгор ин омодагии зоҳир ба фаъолияти педагогӣ, муносибати ӯ ба меҳнат, сифатҳои шахсӣ, инчунин майл ба дарки нави эҷодкоронаи фаъолияти ӯ мебошад. [5, с. 145]

О. Лебедева мафҳуми салоҳияти педагогиро бо мафҳуми маҳорати касбии омӯзгор зич алоқаманд мекунад. Маҳорати касбии омӯзгор, ба ақидаи олим, чунин як хусусияти ҷудонашавандаи фаъолияти ӯ мебошад, ки аз сатҳи хеле баланди азхудкунии касб шаҳодат медиҳад. [4, с. 108-111]

Мувофиқи ақидаи Д. Иванов салоҳият маҷмуи дониш, малака, усулҳои фаъолият, яъне ҷузъҳои таркибии мундариҷаи таълим, ки барои амалисозии самараноки фаъолият нисбат ба доираи муайяни субъектҳо ва равандро заруранд мебошад. [3, с. 71]

Салоҳияти касбӣ ҳамчун ҳадафи таълим ва ҳамчун натиҷаи пайвастандан ба баромад мекунад, ки ҳолати мутахассиси ба фаъолияти касбӣ машғулбударо тавсиф менамояд ва омодагӣ ба иҷрои намудҳои гуногуни фаъолиятро дар бар мегирад.

Салоҳияти касбии омӯзгор дар як қатор омӯзишҳои маҳорати самаранок иҷро кардани фаъолияти касбиро, ки бо талаботи вазифа муайян карда мешавад, дар асоси маълумоти бунёдии илмӣ ва муносибати эмотсионалӣ арзишманд ба фаъолияти педагогӣ баррасӣ мекунад. Он дорои муносибатҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳим ва сифатҳои шахсӣ, донишҳои назариявӣ, малака ва маҳоратҳои касбӣ мебошад.

Салоҳиятҳо дониш, малака ва маҳоратро истисно наменамоянд, гарчанде ки аз онҳо куллан фарқ мекунанд. «Бе дониш салоҳият вучуд надорад, аммо на ҳама дониш дар ҳар вазъият ҳамчун салоҳият зоҳир мешавад», - қайд мекунад В. Сериков [8, с. 63]

Равоншиносии маъруфи тоҷик, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Р. Атаханов дар яке аз мақолаҳои қайд менамояд: «Омӯзгори фанӣ ҳангоми ба нақша гирифтани амалиёти таълимӣ-педагогӣ ҷузъиёти таъсироти мутақобили худро бо хонандагон муайян мекунад ва онро ҳам барои амалисозии имконияти ҳар як хонанда дар соҳаҳои зеҳнӣ, шахсиятӣ ва эмотсионалӣ, ҳам барои тақмили фаъолияти касбии худ равона карда, хусусиятҳои инфиродӣ-психологӣи хонандагонро ба ҳисоб мегирад: - дар тури машғулият ба вояҳо тақсим намудани (дозирование) маводи таълимро иҷро менамояд; -

методҳои таълим ва воситаҳои ба онҳо мувофиқи дидактикиро муайян менамояд; - пайдарпаии амалҳои хонандаи мушаххас, гуруҳҳои алоҳидаи хонандагон ва синфҳо дар маҷмӯи муқаррар мекунад; - аз ҷониби хонандагон истифода шудани воситаҳои инфиродии иҷроии супоришҳои таълимиро пешакӣ пай мебарад, сермахсултарини онҳоро ҷудо карда, муносибати худро ба онҳо муайян намуда, хонандагони муваффақтаринро ҳавасманд мекунад; - тарзҳои корро оид ба инкишофи диққат, хотир ва равандҳои дигари маърифатиро муқаррар менамояд; - истифодаи воситаҳои гуногуни ташкили диққати хонандагонро пешбинӣ мекунад; - шаклҳои назорат ва баҳодиҳии фаъолият ва рафтори хонандагонро дақиқ менамояд; - хусусиятҳои муошират ва эътиноии эмотсионалиро дар марҳалаҳои гуногуни машғулият «аз сар гузаронида», кӯшиш мекунад, ки воситаҳои муоширати мусоидаткунандаро истифода барад; - истифодаи воситаҳои корро оид ба ташаккули ангеҷаҳои маърифатӣ ва иҷтимоии омӯзишро аз хотир намебарорад». [10, с. 100]

Махсусияти омодагии педагогҳои касбиро имрӯз талабот ба дигаргуниҳои куллии низоми мавҷудаи таҳсилот таъйин менамоянд. Вазифаи умумитарини фаъолияти педагогӣ дар раванди таҳсилот аз фароҳам овардани шароит барои инкишофи мутаносиби шахсият, омодагии насли наврас ба меҳнат ва шаклҳои дигари иштирок дар ҳаёти ҷомеа иборат аст. Муҳаққиқон самтҳои нишон медиҳанд, ки аз рӯи онҳо бояд омодагии касбии омӯзгорон амалӣ гардад. Дар байни ин самтҳо асосиашон инҳоянд: такмили донишҳои педагогҳо оид ба фанне, ки ӯ таълим медиҳад; инкишофи қобилияти коммуникативии омӯзгор; инкишофи қобилияти омӯзгор ба рефлексия, пеш аз ҳама, ҳамчун қобилияти баҳодиҳӣ ба сифатнокӣ ва норасоии фаъолияти худ. Таваҷҷуҳи махсус ба муаммои омодагии психологӣ бештар амиқи омӯзгор - кордон зоҳир мегардад. Сухан дар бораи зарурати таъмини махсуси дар омӯзгор ташаккул додани салоҳиятнокӣ нисбат ба ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти бисёрмаҷмӯа (бисёрфункционалӣ) ӯ ҳамчун педагог - кордон меравад.

Ба салоҳиятҳои асосии (асосии) омӯзгорони муосир инҳо дохил мешаванд: касбӣ; педагогӣ; муоширатӣ; иттилоотӣ; иҷтимоӣ; психологӣ ва педагогӣ; иҷтимоӣ-фарҳангӣ; ҳифзи саломатӣ (ташаккулдиҳанда).

Салоҳияти касбии омӯзгор, ба ақидаи тадқиқотчиён, намудҳои зеринро дар бар мегирад:

- асосӣ (универсалие), ки муваффақияти фаъолияти педагогиро таъмин менамояд: ташаккулдиҳанда; тадқиқотӣ; санҷишӣ; системасозӣ; тарҳрезӣ; интерактивӣ; эмпатикӣ; роҳбарӣ);

- фаннӣ (таълими бомуваффақияти фанҳо);

- махсус (тамаркузи маҳдуд, ҳалли вазифаҳои педагогии ба ҳам алоқамандро таъмин менамояд: барномавӣ; профилӣ, байнисоҳавӣ; иҷтимоӣ; диагностикӣ; инкишофёбанда; эҷодкорӣ; ташкилӣ; низомноккунанда).

Э. Зеер низоми зинаҳои салоҳиятҳои омӯзгорро баррасӣ мекунад: арзишӣ-маъноӣ; умумии фарҳангӣ; тарбиявӣ ва маърифатӣ; иттилоотӣ; муоширатӣ; иҷтимоӣ ва меҳнатӣ; салоҳияти худтакмилдиҳии шахсият. [2, с. 261]

Дар баррасии салоҳиятнокии касбии омӯзгор шахсияти педагог дар мадди аввал қарор дода мешавад. Чунончи, пеш аз ҳама, шахсияти омӯзгор - тамоюлҳои арзишии ӯ, идеалҳо, ҳадафҳои ӯ - моҳияти фаъолияти педагогиро таъйин мекунанд. Дар оғози асри ХХ П.Ф. Каптерев махсус таъкид карда буд, ки «шахсияти омӯзгор дар вазъияти таълим мавқеи аввалро ишғол менамояд, ин ё он сифатҳои шахсияти омӯзгор таъсири тарбиявии ӯро ба натиҷаҳои таълим баланд ё паст мекунанд». А.Н. Леонтев қайд кардааст, ки инкишофи шахсияти донишҷӯӣ, педагоги оянда - на танҳо андӯхтани донишҳо, маҳорату малакаҳост. Муҳимтар аз ин, ташаккули соҳаи ангеҷишии шахсияти омӯзгорони оянда аст, ки ба он ҷигунагии аҳамияти донишҳои азхудшаванда барои ӯ, ба ҷиҳе равона шудани онҳо вобаста мебошад. Сифатҳои шахсияти педагог аз сифатҳои касбӣ (ки дар раванди омодагии касбӣ азхуд гардида, бо гирифтани донишҳо, маҳорат, воситаҳои тафаккур, методҳои махсуси фаъолият алоқаманд аст) чудонашаванда мебошанд. Дар байни онҳо И.П. Подласий шавқмандӣ ба илм, дӯст доштани меҳнати

касбии худ, фазилят, донистани предмети таълим, методикаи таълими фан, омодагии психологӣ, доираи васеи чашмандози фарҳангӣ, маҳорати педагогӣ, фарогирии технологияҳои меҳнати педагогӣ, маҳорату малакаҳои созмондихӣ, одоби педагогӣ, техникаи педагогӣ, донистани технологияҳои муошират, санъати суҳанронӣ ва сифатҳои дигарро зикр мекунад. [133, с. 50]

Ба ғайр аз сифатҳои шахсияти ва касбӣ педагог бояд дорои як қатор маҳоратҳое бошад, ки оид ба салоҳияти фанӣ-касбӣ ӯ гувоҳӣ медиҳанд. Шартан ин маҳорат ба навъҳои гностикӣ, созанда (конструктивӣ), ташкилӣ ва маҳсус тақсим карда шудаанд (Е.А. Панко).

А.С.Макаренко барои педагог зарур будани азхудкунии маҳорати педагогӣ, техникаи муоширати педагогиро таъкид мекард: «Қиёфаи инсонро хонда тавонистан зарур аст. Дар фаҳмидани баъзе аломатҳои ҳаракати руҳ аз қиёфаи инсон ҳеҷ найранг, ҳеҷ муаммо нест. Маҳорати педагогӣ аз таҳияи овози мураббӣ ва дар идоракунии қиёфаи худ иборат аст. Педагог нақш бозӣ накарда наметавонад. Касе, ки нақш бозӣ карда наметавонад, наметавонад педагог бошад. Аммо ҳамту бозии саҳнавӣ, зоҳирро иҷро кардан мумкин нест. Тасмаи ҳаракатоваре бояд бошад, ки бо ин нақшофарӣ шахсияти зебои шуморо мепайвандад. Ман ҳамон вақт устои ҳақиқӣ шудам, ки иборати «ин ҷо биё»-ро бо 15-20 оҳанг талаффуз карданро омӯхтам, вақте ки дар гузориши тарзи қиёфа, пайкар, овоз 20 тобиш нишон доданро ёд гирифтам». Маҳорати муоширати педагогӣ - муоширати касбии омӯзгор (агар он пурра ва мувофиқ бошад) бо хонандагон дар раванди таълиму тарбия, ки вазифаҳои муайян дошта, барои фароҳам овардани иқлими мусоиди психологӣ, беҳтарнамоеи фаъолияти таълимӣ ва муносибати байни педагог ва хонанда дар дохили коллектив равона гардидааст. Ба иборати дигар, муоширати педагогӣ- муоширати педагог бо тарбиягирандагон бо ҳадафҳои педагогӣ.

Аксари тадқиқотчиён салоҳияти ҳуқуқиро ба рӯйхати салоҳиятҳои омӯзгор дохил намекунанд. Мо пешниҳод менамоем, ки рӯйхати салоҳиятҳои асосии омӯзгори дорои салоҳияти ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз салоҳиятҳои муҳимтарин барои омӯзгори муосир пурра карда шавад ва дар курсҳои тақмили ихтисос омӯзгорон барои омӯхтани ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф, масъалаҳои хусусии фаъолияти худ (масъалаҳои ҳуқуқҳои меҳнатӣ, оила, граждони ва ғайра), қоидаҳои ҳуқуқи танзимкунанда бояд омӯзонида шаванд.

Салоҳияти навбатии омӯзгорро аз нуқтаи назари аҳамият дар фаъолияти таълимӣ мо салоҳияти коммуникатсионӣ мешуморем. Дарачаи салоҳияти коммуникатсионии омӯзгор, ба андешаи мо, пеш аз ҳама, бо ташаккули маҳорату малакаи педагогӣ муайян карда мешавад: ҳамсуҳбатро гӯш кардан ва шунидани он. Аз он бармеояд, ки дарачаи таҳаммулпазирии одам аз рӯи қобилияти шунидани дигарон муайян карда мешавад, яъне вақте ки шуморо мешунаванд, мефаҳманд ва қабул мекунанд. Барои омӯзгор ин хислати хеле муҳим аст.

Сифатҳои муҳими омӯзгори муосир низ инҳо мебошанд: маданияти нутқ ва маданияти умумӣ; қобилияти баён ва дифоъ аз нуқтаи назари худ; доштани малакаҳои бисёрсатҳии муошират.

Салоҳияти иҷтимоӣ, низ метавонад бо сатҳи ташаккули малакаҳо барои амалисозии шахсият дар воқеияти ҷомеаи муосир ифода карда шавад. Дар ин марҳила ба назари мо, ташаккули муносибатҳои арзишнок ба оила, ҷомеа аз ҷониби омӯзгор хеле муҳим аст; инчунин усулҳои татбиқи онҳо дар фаъолияти муошират, рушди (худшиносии) шахсият зарур мебошад.

Кори омӯзгор вақте салоҳиятнок дониста мешавад, ки ба он фаъолияти педагогӣ ба таври кофӣ баланд ба роҳ монда шуда, муоширати педагогӣ ҳамчун шахсияти омӯзгор амалӣ мегардад ва дар таълиму тарбияи мактаббачагон натиҷаҳои хуб ба даст меояд. Ҳамзамон, салоҳияти омӯзгорро таносуби донишу маҳорати касбии ӯ, аз як тараф ва мавқеҳои касбӣ, сифатҳои психологӣ, аз ҷониби дигар муайян мекунанд. [6, с. 54]

Салоҳияти касбии омӯзгор ягонагии омодагии назариявӣ ва амалии ӯ ба амалӣ намудани фаъолияти педагогӣ мебошад. Аз ин рӯ чунин омӯзгорон боистеъдод,

мутахассисҳои ҳақиқӣ мебошанд. Услуби омӯзгори муосир ҳамкорӣ бо шогирдон аст. Вай тадқиқотчӣ, мушоҳидачӣ, ташкилотчии муҳити афзоянда ва инкишофёбандаи бачаҳо мебошад. Мақсади асосии омӯзгори муосир тарбия намудани шахсияти ҳамаҷонибаи кишвар, ки қодир ба мутобиқшавии иҷтимоӣ дар ҷомеа, шуғл, худомӯзӣ ва худтақомули худ мебошад.

Ҳамин тариқ, салоҳияти омӯзгори муосир маҷмуи маҳорати касбӣ (таълими махсус, методӣ, психологию педагогӣ), эҷодкорӣ (муносибати эҷодӣ ба раванди таълим, истифодаи оптималии воситаҳо, усулҳо аз ҷумла усулҳои таълим), санъат (актёрӣ ва суҳанварӣ) мебошад. Барои ташаккули салоҳияти касбӣ, пеш аз ҳама, қори мустақилона аз болои худ лозим аст, зеро он ба ташаккули малакаҳои зерини аз ҷиҳати касбӣ муҳим мусоидат мекунад: банақшагирии фаъолият, гузоштани ҳадафҳо, муайян кардани душворихо ва дарёфти роҳҳои бартараф кардани онҳо, ташкили корҳои тарбиявӣ ва беруназсинфӣ, тақсими оқилонаи вақт ва муносибати инфиродӣ ба ҳар як донишҷӯ.

Дар ин раванд тақмили ихтисоси омӯзгор дар рушди қолли ҷомеа аҳамияти аввалиндараҷа дорад: шахсияти омӯзгор ҳам мисли дониши касбии ӯ сармояи арзиши ҷомеа мебошад. Омӯзгор метавонад ба шогирдони худ ҳамон самтҳои арзишмандеро, ки ба худӣ ӯ хос аст, бирасонад. Бинобар ин ҳар як омӯзгори муосир бояд ба худомӯзӣ машғул шавад. Худомӯзӣ бошад, бевосита ба шахсияти омӯзгор, доштан ё надоштани дониши назариявӣ вобаста аст, зеро малакаи умумии таълимӣ воситаи азхудкунии ҳар як маводи таълимӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Атаханов Р.К. вопросу о содержании и структуре профессиональной педагогической деятельности. Вестник таджикского государственного университета имени С. Айни / Р. Атаханов [Текст]. Душанбе, 2018.-256с.

2. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования. Компетентностный подход / Э.Ф. Зеер [Текст]. - Москва: Психолого- социальный институт, 2005.-216 с.

3. Иванов Д.А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д.А. Иванов [Текст]. - Москва: Чистые пруды, 2007. - 32 с

4. Лебедева О.Е. Компетентностный подход в образовании / О.Е. Лебедева[Текст]. – Москва: Школьные технологии. 2004. - 312с.

5. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А.К. Маркова [Текст]. –Москва: Педагогика. 1995. – 261с.

6. Митина Л.М. Психология личностно - профессионального развития субъектов образования / Л.М. Митина [Текст].- Москва: СПб: Нестор- История, 2014

7. Подласый И.П. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: в 2 кн. / И.П. Подласый. [Текст]. – Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн.1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.: ил

8. Сериков В.В. Образование и личность: Теория и практика проектирования педагогических систем / В.В. Сериков [Текст].- Москва: Логос, 1999. - 272 с.

9. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно – ориентированной парадигмы образования личности / А.В. Хуторской [Текст].– Москва: Народное образование. – 2003. – 64с.

ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАҚМИЛИ МАҲОРАТИ КАСБИИ ОМУЌЗГОРОН

Дар айни замон омода кардани мутахассиси аз ҷиҳати касбӣ салоҳиятдор муҳим аст, ки қодир ба пешгӯии тағироти эҳтимолии вазъият бошад зуд мутобиқ гардад ва ҷобилияти ҳалли низоъҳои ба вучуд омадаро дошта бошад. Омӯзгори оянда бояд амалҳои муайянеро, ки бо хужшиносӣ, худтақмилдиҳӣ ва худтатбиқкунӣ алоқаманданд иҷро карда тавонад. Дар асоси инм ҳангоми тайёр кардани мутахассиси оянда ба

ташаккули салоҳияти касбӣ ҳамчун яке аз масъалаҳои асосии педагогика диққати махсус додан лозим аст. Дар ҳама давру замон нақши калидӣ дар тарбия ва таълим ба зиммаи омӯзгорн гузошта шудааст. Муваффақияти хонандагон маҳз ба маҳорати касбии ӯ, қобилияти идора кардани раванди таълим вобаста аст. Дар мақолаи мо имкониятҳои истифодаи равишҳои гуногуни илмӣ дар ташаккули салоҳиятҳои омӯзгори соҳибхитос баррасӣ шудааст ва таҳлили адабиёти психологию педагогӣ оид ба ин мавзӯ оварда шудааст.

Дар мақола инчунин равишҳои гуногуни илмӣ ба таърифи салоҳияти касбӣ, ки хусусияти чудонашавандаи касбӣ ва шахсии омӯзгор мебошад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар фаъолияти омӯзгор аҳамияти ҳам равишҳои салоҳиятнокӣ ва арзишӣ, системавӣ, фаъолияти ба хонанда нигаронидашударо қайд кардааст. Дар мақола модели оптималии ташаккули салоҳияти касбии омӯзгор дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: салоҳият, муносибати босалоҳият, омӯзгор, маҳорати касбӣ, такмили ихтисоси омӯзгорон, салоҳияти касбии омӯзгор, салоҳияти иҷтимоӣ, омӯзгори оянда

КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД К ПОВЫШЕНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ

В настоящее время важно подготовить профессионально компетентного специалиста, умеющего предвидеть возможную смену обстоятельств и быстро адаптироваться к ним, разрешать возникающие конфликты. Будущему учителю необходимо владеть определенными действиями, связанными с самопознанием, саморазвитием, самореализацией. Исходя из этого, особое внимание при подготовке будущего специалиста необходимо уделить формированию профессиональной компетентности, как одной из ключевых проблем педагогики. Во все времена ключевая роль в воспитании и образовании отводилась педагогу. Именно от его профессионализма, умения управлять учебным процессом зависят успехи учеников. В нашей статье рассмотрены возможности использования различных научных подходов при формировании профессионально компетентного педагога. Анализ психолого-педагогической литературы по данной теме.

В статье также рассмотрены различные научные подходы к определению профессиональной компетентности, которая является интегральной профессионально-личностной характеристикой педагога. Автор отмечает важность как компетентностного, так и ценностно-смыслового, системного, деятельностного, личностно-ориентированного подходов в работе учителей. Статья содержит оптимальную модель формирования профессиональной компетентности учителя.

Ключевые слова: компетентность, компетентное отношение, педагог, профессиональные качества, профессиональное развитие педагогов, профессиональная компетентность педагогов, социальная компетентность, будущий педагог.

COMPETENT APPROACH TO INCREASE PROFESSIONAL QUALIFICATION OF TEACHERS

At present, it is important to prepare a professionally competent specialist who is able to foresee a possible change in circumstances and quickly adapt to them, resolve emerging conflicts. The future teacher needs to master certain actions related to self-knowledge, self-development, self-realization. Based on this, special attention in the preparation of a future specialist should be paid to the formation of professional competence, as one of the key problems of pedagogy. At all times, the key role in upbringing and education was assigned to the teacher. It is on his professionalism, ability to manage the educational process that the success of students depends. In our article, the possibilities of using various scientific approaches in the formation of a professionally competent teacher are considered. Analysis of psychological and pedagogical literature on this topic.

The article also discusses various scientific approaches to the definition of professional competence, which is an integral professional and personal characteristic of a

teacher. The author notes the importance of both competence-based and value-semantic, systemic, activity-based, student-oriented approaches in the work of teachers. The article contains an optimal model for the formation of a teacher's professional competence.

Keywords: competence, competent attitude, teacher, professional qualities, professional development of teachers, professional competence of teachers, social competence, future teacher

Маълумот дар бораи муаллиф: Қувватова Рафоат Ашуровна – директори Муассисаи давлатии таълимии “Литсейи №3 барои хонандагони болаёқати шаҳри Душанбе”, унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. М. Холов 33. E-mail: sobirzoda8585@mail.ru, тел: +(992) 92-851-75-55

Сведения об авторе: Кувватова Рафоат Ашуровна – директор Государственного образовательного учреждения “Лицей №3 для одаренных учащихся города Душанбе”, соискатель Института развития образования имени Абдурахмони Джомии Академии образования Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. М. Холова 33. E-mail: sobirzoda8585@mail.ru, тел: +(992) 92-851-75-55

Information about the author: Kuvvatova Rafoat Ashurovna - Director of the State Educational Institution “Lyceum No. 3 for gifted students of the city of Dushanbe”, applicant for the Institute for the Development of Education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Kholova 33. E-mail: sobirzoda8585@mail.ru, tel: +(992) 92-851-75-55

ТДУ:38.01 (2-точ)

ТКТ:74.3 (2-точ)

Н - 35

БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИ ТАҲСИЛОТИ ИЛОВАҒӢ– ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТ ВА ИСТЕЪДОДИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ

Нурматова Н.П., унвонҷӯи
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

Имрӯз дар тамоми шаклҳои таълим ташкил ва гузаронидани дарсҳои назариявӣ ва амалӣ яке аз шаклҳои асосии дарсҳои замонавӣ маҳсуб меёбад, зеро тавассути ин усул имконияти шавқманд намудани хонандагон ба фаъолияти назариявӣ, амалию мустақилона ва эҷодкорона пайдо мегардад. Барои ин зарур аст, ки мундариҷаи барномаҳои таълимӣ дар таҳсилоти иловагӣ ба талаботи ҷомеаи муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мутобиқ гардонида шавад.

Таҳсилоти иловагӣ дар шакли равиявӣ мувофиқи имкониятҳои фардӣ, шавқу рағбат, майлу хоҳиш, қобилият ва дараҷаи маҳорати таълимгирандагон бо дарназардошти дараҷаи таҳсилот, ихтисос, собиқаи кор, синну сол, хусусиятҳои руҳию ҷисмонӣ, вазъи саломатии онҳо дар шаклҳои машғулият, маҳфил, дарс, лексия, машғулияти фардӣ, конференсия, семинар, хониш, саволу ҷавоб, концерт, мусобиқа, машқ, сайёҳат, экспедитсия, қори амалӣ дар озмоишгоҳҳо, устохонаҳо, гармхона, қитъаҳои замини илмию таҷрибавӣ, дар қорхонаҳои кишоварзӣ ва саноатӣ, дар табиат ва дигар шаклҳои пешбининамудаи Оинномаи муассисаи таълимии таҳсилоти иловагӣ дар асоси барномаи таълимӣ гузаронида шавад.

Тавре ки А. И. Савенков қайд мекунад, мундариҷаи таълими кӯдакони лаёқатманд аз ҷониби омӯзгорон дар самти тағйир ёфтани хусусиятҳои микдорӣ - суръати омӯзиш ва ҳаҷми маводи омӯхташуда муддати дуру дарозе таҳия карда шудааст. [8, с. 87-94] Зарурияти тағйири ин нишондиҳандаҳо аз мавҷудияти ду равиш дар самти таҷдиди мундариҷаи таълим вобаста буд. Якуминаш дар он ҳулоса меёфт, ки кӯдаки лаёқатманд бояд барномаҳои таълимии анъанавиро бо суръати баланд омӯзад ва аз ин рӯ номи “стратегияи суръатбахшӣ” -ро гирифт. Равиши дуюм дар зиёд кардани

ҳаҷми маводи омӯхташаванда (афзоиши шумораи фанҳо, омӯзиши амиқи фанҳои алоҳида) ҳулоса ёфта ҳамчун "стратегияи пуршиддат" номида шуд. Фаҳмиши нав дар бораи истеъдодҳои кӯдакон ташаккул ёфта: кӯдаки боистеъдод на танҳо бо ҳамсолони худ аз баъзе ҷиҳатҳо фарқ мекунад, балки он сифатан дигар мебошад.

Маҳз чунин мавқеи раваншиносон ба дидактҳо имконият дод, ки мундариҷаи барномаи таълимӣ барои кӯдакони лаёқатмандро аз нав таҷдиди назар кунанд. Дар дидактика, ғояҳо ба таҳияи сифатии таҷдиди мундариҷаи таълим, шаклҳои ташкил ва усулҳои таълими хонандагони болаёқат шуруъ карданд. Чунин истилоҳ пайдо шуд – “ғанигардонии мундариҷаи таълим”, ки одатан таҳти он маҷмуи васеи чораҳои дидактикӣ фаҳмида мешавад. Дар байни онҳо бояд рушди потенциали зеҳнӣ ва эҷодии шахсро дар заминаи маводи таълимӣ, инчунин инфиродикунонии калонро дар фаъолияти таълимии кӯдак номбар намуд.

Дар асарҳои баъзе муҳаққиқони хориҷӣ (Б. Блум, С. Кейплан, Ҷ. Рензулли, Ҳ. Пассов, В. Уилямс ва дигарон) дар авоили солҳои 70-80-уми асри гузашта кӯшишҳо барои ба тартиб даровардани навҳои «бойгардонии мундариҷа» анҷом дода шуданд. Модели аз ҷама маъруф Ҷ. Рензулли буд – “се намуди бойгардонии барномаи таълимӣ”. [6, с. 74] Тибқи андешаи муаллиф, **навъи якум** ғанигардонӣ, шиносоиро бо соҳаҳои мухталифи дониш ва мавзӯҳои омӯзиш, ки метавонанд ба кӯдакон шавқовар бошанд, пешбинӣ менамояд. Дар натиҷа доираи манфиатҳои кӯдак васеъ гардида дар он ғояи амиқтар таҳсил намудан ташаккул меёбад. **Навъи дуввум** ғанигардонӣ майлро ба рушди махсуси тафаккури кӯдак пешбинӣ менамояд. Барои ин мақсад, низоми дарсҳои тамриннамоии мушоҳида, қобилияти баҳо додан, муқоиса кардан, сохтани фарзия, таҳлил, синтез, тасниф ва амалиётҳои дигари тафаккур талаб карда мешаванд. Малақаҳои дар ин бобат бадастомада барои ҳалли доираи васеи масъалаҳо зарур буда, ҳамчун замина барои гузариш ба равандҳои мураккаби маърифатӣ хизмат мерасонанд. **Навъи саввум** ғанигардонӣ дар ташкили таҳқиқотҳои мустақили кӯдакон ва ҳалли масъалаҳои эҷодӣ аз ҷониби онҳо ҳулоса меёбад. Ғайр аз ин, шиносӣ ба фаъолияти эҷодӣ ва таҳқиқотӣ ба сифати шароитҳои на танҳо омӯзиш, балки тарбияи лаёқатмандии кӯдакон низ ҳисобида мешавад.

Ҳамин тариқ, низоми «ғанигардонии мундариҷа»-и пешниҳодкардаи Ҷ. Рензулли хусусияти пайдарҳам дорад - як навъи ғанигардонӣ тадриҷан ба шакли дигар мегузарад. Дар шакли печида, мундариҷаи барномаи таълимӣ барои донишҷӯёни лаёқатманди аз ҷониби Ҷ. Рензулли пешниҳодшударо метавон ба таври зайл нишон дод: 1) аз доираи барномаи қабулшуда берун барояд; 2) ба инобат гирифтани манфиатҳои хоси хонандагон; 3) ба услуби азхудкунии дониши онҳо мувофиқат намудан; 4) хоҳиши кӯдакро барои амиқ фаҳмидани моҳияти мушкилот маҳдуд насохтан.

Ба андешаи А.И. Савенков “бо назардошти тамоми ҷолибиятӣ ва шуҳрати сазовори худ, модели Ҷ. Рензулли бо сабаби фарқияти анъанаҳои фарҳангӣ ва таълимӣ дар низоми маорифи ватанӣ наметавонад татбиқ карда шавад”. [7, с. 63] Аммо, ба назари мо, ин модел ба ҳар ҳол сазовори тавачҷуҳи дидактҳо буда, баъзе унсурҳои он метавонанд, ҳангоми сохтани мундариҷаи таълим барои кӯдакони лаёқатманд истифода шаванд.

Принсипҳои таҳияи барномаи таълимӣ барои хонандагони болаёқат, ки аз ҷониби В. Панова [5, с. 30] пешниҳод карда шудааст, тавачҷуҳи хосро доро мебошад. Ба андешаи олим, барномаи таълимӣ барои кӯдакони лаёқатманд бояд инҳоро дар бар гирад:

- рушди тафаккури маҳсулноқ ва малақаҳои амалӣ дар татбиқи он;
- мутобиқ намудан ба дониши доимо такмилёбанда, такмили дониш ва иттилооти нав, ҳавасманд кардани гирифтани дониш;
- дастрасӣ ва истифодаи ройғони манбаъҳои мухталифи иттилоотро пешбинӣ намудан;
- ташвиқ кардани ташаббус ва мустақилият дар қори таълимӣ;

- мусоидат намудан ба рушди тафаккур ва худогоҳӣ, дарки муносибат бо одамони дигар, табиат, фарҳанг ва ғайра.

Тавре, ки мо мебинем, муаллиф ба равандҳои мураккаби тафаккурии кӯдакон, қобилияти эҷодӣ ва маҳорати иҷроӣ онҳо аҳамияти махсус медиҳад.

Равишҳои дигари муҳаққиқони хориҷӣ дар сохтани барномаҳои таълимӣ барои кӯдакони лаёқатманд инҳоро пешбинӣ менамояд:

- шиносӣ бо маводе, ки одатан ба барномаи таълими анъанавӣ дохил карда нашудааст;

- ташвиқи омӯзиши амиқи мавзӯи интиҳобшуда;

- амалӣ кардани раванди таълимӣ мувофиқи эҳтиёҷоти маърифати кӯдакон, на аз рӯи нақшаи қаблан муқарраршуда;

- диққат додан ба фаъолиятҳои мураккаб ва равандҳои фикрӣ дар сатҳи баланди абстрактҳо;

- хушоҳангии калони фикрронӣ нисбат ба маводҳои истифодашаванда, вақт ва манбаъҳо;

- талаботи баланд ба мустақилият ва иродаи қавӣ ҳангоми ҳалли мушкилот;

- фароҳам овардани имкониятҳои васеъ барои гирифтани ва зухур кардани қобилиятҳои роҳбарӣ;

- тарбияи қобилияти таҳлил намудани рафтор ва эҳсосот (худ ва дигарон);

- фароҳам овардани заминаҳои муассир барои густариши пойгоҳи дониш ва инкишофи қобилиятҳои забонӣ.

Бидуни коҳиш додани аҳамияти саҳми муҳаққиқони хориҷӣ дар ҳалли назариявии “ғанигардонии мундариҷаи таълимии” хонандагони лаёқатманд, бори дигар қайд мекунем, ки таҳияи барномаҳои таълимӣ барои онҳо, ба мисли дигар мушкилоти дидактикӣ, наметавонад дар алоҳидагӣ аз анъанаҳои фарҳангиву маърифатӣ анҷом дода шавад. Аз ин нуқтаи назар, ҷолибтарин модели назариявии ғанисозии мундариҷаи таълимӣ, ин модели мебошад, ки аз ҷониби омӯзгорони ватанӣ (А. Савенков) пешниҳод гардида, иборат аз ду сатҳ мебошад, ки маъмулан сатҳҳои ғанигардонии “уфуқӣ” ва “амудӣ” номида шудаанд. [9, с. 55-63]

Зери истилоҳи “ғанигардии уфуқӣ” ба низоми тадбирҳо оид ба пурра намудани барномаи таълимии анъанавӣ бо курсҳои махсус ва ҳамгирошуда, ки бояд сифатан аз анъанаҳо фарқ намуда, рушди кӯдакро ба се самт равона карда шаванд: соҳаи рушди психологию иҷтимоӣ; соҳаи рушди маърифатӣ; доираи рушди ҷисмонӣ.

«Ғанигардии амудӣ» нисбат ба модернизатсияи барномаи таълимӣ дида, ба мундариҷаи ҳамаи фанҳои асосии таълимӣ, ки ба низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва гуногун дохил карда шудаанд бештар тааллуқ дорад.

Ҳангоми баррасии тамоюлҳои умумии ислоҳоти мундариҷаи таълим якҷанд стратегияҳо барои таҷдиди сифатии мундариҷаи фаъолиятҳои таълимӣ ошкор карда мешаванд: стратегияи «фардикунонӣ», стратегияи «таълими таҳқиқотӣ», стратегияи «проблематикунонӣ». Ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои худро доранд, ки бо ташкили таълими кӯдакони лаёқатманд алоқаманданд. Ба тавсифи мухтасари онҳо диққат медиҳем.

Дар солҳои охир, дар доираи фалсафаи маориф идеяи зарурати ба эътибор гирифтани **принсипи инфиродӣ** дар низомҳои таълимӣ торафт бештар тасдиқ карда мешавад. Ғояи нодирӣ ва асолати ҳар як шахс рад кардани муттаҳидсозии шахсро дар соҳаи таҳсилот талаб мекунад. Тарафдорони ин ғоя таълим ва тарбияи шахси эҷодкорро дар шароити “конвейери таълимӣ” ғайриимкон мешуморанд.

Ин мушкилӣ махсусан ҳангоми ташкили технологияҳои таълимӣ барои кӯдакони лаёқатманд шадид мегардад. Аз ин рӯ, фардикунонӣ яке аз принципҳои асосии тағйир додани мазмуни маърифати шахсон боистеъдод дониста мешавад. Ба андешаи Грибов Д. принцип фардикунонӣ бештар дар равиши ба ном нигаронидашудаи шахсият ба таҳсил васеъ паҳн шудааст. [2, с. 138] Моҳияти муносибати ба шахсият нигаронидашуда дар ташаккули барвақтии шахсият бо хусусиятҳои пешакӣ муайяншудаи аз рӯи модели муқарраршуда хулоса наёфта, балки

фароҳам овардани шароити барои пурра зуҳур ва рушди вазифаҳои мушаххаси шахсии субъектҳои ҷараёни таълим мебошад.

Хусусияти асосии стратегияи “таълими таҳқиқотӣ” суръатбахшии раванди ба даст овардани дониш, ба он додани самти таҳқиқотӣ, хусусияти эҷодӣ, ба хонанда додани ташаббус дар ташкили фаъолияти маърифатии шахсӣ мебошад. Дар дидактикаи ватанӣ, ин стратегия одатан омӯзиши эвристикӣ номида мешавад.

Навъи сеюми тағйироти сифатӣ дар мундариҷаи таҳсилот - «мушкилотикунонӣ» дар назди кӯдакон гузоштани проблемаҳои таълимиро пешбинӣ менамояд. Дар таҳқиқоти хоричӣ, он одатан аз стратегияи таълими таҳқиқотӣ фарқ нанамуда, балки қисми ҷудонашавандаи он баррасӣ мегардад. Муаллимони ватанӣ, баръакс, инро зарур мешуморанд, зеро ҳангоми таҳлили мундариҷаи таълим бо маводҳои таълимии дар чунин модел таҳияшуда хусусияти махсусро касб намуда, таълим бошад, дар назди худ вазифаҳои зеринро мегузорад:

1) инкишофи тафаккур ва қобилиятҳои хонандагон, рушди малакаҳои эҷодӣ;

2) азхудкунии донишу малакаҳое, ки дар ҷараёни ҷустуҷӯи фаъл ва ҳалли мустақили мушкилот ба даст оварда шудаанд;

3) тарбияи шахсияти фаъл ва эҷодкор.

А.М. Матюшкин [3, с. 119] собит кард, ки омили асосии чунин рушд на худи дониш, балки усулҳои азхудкунии онҳо мебошад. Ин равиш дар доираи таълими ба мушкилот асосёфта омӯхта шуд, ки дар он дар сатҳи назариявӣ нишон дода шуда буд, ки ихтирои нав аз ҷониби кӯдак метавонад ҳам объективӣ ва ҳам субъективӣ рух диҳад. [4, с. 22] Ҳангоми таълими кӯдакони лаёқатманд ин ҳолат ниҳоят муҳим буда, бояд пеш аз ҳама, ҳангоми таҳияи барномаҳои таълимӣ ба назар гирифта шавад.

Қадам принципҳои дидактикаҳои муосир ҳамчун асоси таҳияи барномаҳо барои донишҷӯёни лаёқатманд ҷудо карда мешаванд?

А.И. Савенков [7, с. 97-101], чунин принципҳоро муайян намуда, онҳоро ба се соҳа гурӯҳбандӣ месозад - рушди маърифатӣ, эҷодӣ ва аффертивӣ. Бо назардошти ин нуқтаи назар, мо ин принципҳоро номбар карда, мухтасар онҳоро шарҳ медиҳем.

Соҳаи рушди маърифатӣ.

Принципи мураккаб кардани мундариҷаи фаъолияти таълимӣ аз ҳисоби амиктар ва абстраксияи васеи маводи таълимӣ. Маводи таълимӣ барои кӯдакони лаёқатманд бояд дорои дараҷаи нисбатан баланди мураккабии амик дошта бошанд.

Принципи баробарӣ дар мундариҷаи таълимӣ вазифаҳои ҷудошаванда ва ҳамгирошаванда. Ҳанӯз аз ҷониби Ч. Гилфорд дараҷаи тафаккур дар ду намуд пешниҳод гардида буд - дивергентӣ ва конвергентӣ. [1, с. 54] Фикрҳои конвергентӣ мантиқӣ, яктарафа ба ҳисоб рафта аз ин рӯ худро дар вазифаҳои ошкор месозанд, ки дорои танҳо як ҷавоби дуруст мебошанд. Фикрҳои дивергентӣ – ин эҷодӣ, алтернативӣ буда, аз мантиқи расмӣ камӣ дорад. Он дар он ҷое ифода меёбад, ки дар он ҷо мавҷудияти ҷавобҳои дурусти зиёд иҷозат дода мешавад. Агар мо ба мундариҷаи барномаҳои таълимии ватанӣ назар афканем, пас дар аксарияти онҳо вазифаҳои намуди ҳамгирошуда мавҷуданд. Дар ҳоле, ки таълими кӯдакони лаёқатманд бояд ба мавҷудияти ҳарду вазифа ё дар бартарӣ доштани вазифаҳои навӣ дивергентӣ асос ёбад.

Принципи бартарият пайдо намудани қобилиятҳои рушдбанди маводи таълимӣ аз рӯи ганӣ будани иттилооти он. Ҳангоми таълими кӯдакони лаёқатманд мазмуни маводи таълимӣ бояд на ба ҳаҷм, балки ба рушди қобилияти кӯдак барои мустақилна гирифтани дониш равона карда шавад.

Принципи татбиқи фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ мутобиқи ниёзҳои маърифатӣ кӯдакон. Майл кардан ба ниёзҳо, манфиатҳои кӯдаки мушаххас.

Принципи омезиши сатҳи рушди тафаккури маҳсулноқ бо малакаҳои истифодаи амалии он. Ин принципро метавон ба сифати тағйир додани принципи алоқаи байни назария ва амалия баррасӣ намуд.

Принципи ганигардии иттилоотии муҳити атроф. Тибқи ин принцип, муҳити атрофи кӯдак бояд то ҳадди имкон бо иттилоот пур карда шавад, ки ин кафолати муҳими рушди бомуваффақи он хоҳад буд.

Соҳаи рушди эҷодӣ.

Принципи майл ба ташаббуси зеҳнӣ. Мафҳуми ташаббусҳои зеҳнӣ мустақилияти ҳалли масъалаҳои гуногуни таълимӣ ва таҳқиқоти аз ҷониби кӯдак, кӯшиши пайдо намудани роҳи ғайриоддӣ, баъзан алтернативии ҳалли мушкилотро дар назар дорад. Дастгирӣ ва рушди ин қобилиятҳо барои кӯдакони лаёқатманд аҳамияти хоса доранд.

Принципи бартарияти амалияи таҳқиқотӣ нисбат ба азхудкунии репродуктивии дониш. Ҳанӯз Н. Чернова омӯзгоронро оид ба зарурияти омӯзондани кӯдак оид ба пайдо намудани ҳақиқатро аз ҷониби худ он огоҳ намуда буд. [10, с. 94]

Принципи яқҷоякунии фаъолиятҳои инфиродии таълимӣ ва таҳқиқотӣ бо шаклҳои коллективии онҳо. Кӯдакони боистеъдодро бояд на танҳо фаъолияти инфиродӣ, балки фаъолияти эҷодии дастаҷамъиро омӯзонидан зарур мебошад. Барои ин, мундариҷаи маводи таълимиро бояд тафриқабандӣ намуд.

Принципи тағйирпазирӣ дар истифодаи вақт, воситаҳо ва маводҳо. Ин принцип бо хусусиятҳои хоси кӯдакони лаёқатманд баён карда мешавад. Вақте, ки кӯдак ба ягон мавзуи ҷолиб ё мушкилот барои ӯ таъмид мегирад, онро набояд на дар вақт, на дар восита маҳдуд намуд.

Принципи омӯзиши муфассалтарини омӯхташуда. Татбиқи ин принцип ба чунин хусусияти кӯдаки боистеъдод, ба монанди қобилияти мутамарказ кардани диққат асос ёфтааст.

Принципи дараҷаи баланди мустақилият дар таълим. Мустақилият ва эҷодкорӣ чудонашавандаанд, аз ин рӯ, рушди қобилиятҳо ба ҷустуҷӯи мустақилонаи дониш, таҳқиқи мушкилоти - кафолати рушди имкониятҳои эҷодии шахсият мебошанд.

Принципи ташаккули қобилиятҳо ба танқид ва садоқат дар арзёбии гоյаҳо. Қобилият ба баҳодиҳии дифференсиалӣ - хусусияти хоси шахси эҷодкор мебошад. Ин қобилият то андозае ба кӯдаки боистеъдод хос аст.

Принципи тамаркуз ба рақобат. Тамоюл ба ҳамкориҳои рақобатӣ -яке аз аломатҳои фарқкунандаи фарзанди болаёқат мебошад. Дар мусобиқаҳои мухталиф, кӯдак гоյаи шахсии худро оид ба имкониятҳои худ ташаккул дода, худро боварӣ мебахшад, таваккал намуданро меомӯзад, пирӯз мешавад ва ё баръакс. Таҷрибаи ғалаба ва мағлубиятҳо барои зиндагии баъдӣ ниҳоят муҳим аст.

Принсипҳои пешниҳодшуда, бешубҳа, ба ғанӣ гардонидани мундариҷаи таҳсилот, ки ба ҳалли мушкилоти рушди истеъдоди кӯдакон алоқамандӣ доранд мусоидат менамоянд.

Адабиёт:

1. Guilford J. The Nature of Human Intelligence. - N.Y., 1968.
2. Грибов Д.Н. Педагогические основы формирования системы дополнительного образования в современных общеобразовательных учреждениях: Дис. канд. пед. наук. - Б.м., 1998. - 178 с.
3. Матюшкин А.М. Загадки одаренности: Проблемы практической диагностики. - М.: Школа-пресс, 1993- с.127
4. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. 1989, №6,-С. 29-33.
5. Панова В.И. Краткое руководство для учителя по работе с одаренными учащимися. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 124 с.
6. Рензулли Дж. Модель обогащающего школьного обучения: практическая программа стимулирования одаренности детей // Основные современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Богоявленской Д.Б. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 372 с.
7. Савенков А.И. Детская одаренность и школьное обучение. Теоретическая модель обогащения содержания образования // Школьные технологии. - 1999. – №1–2. – С. 121–131.

8. Савенков А.И. Диагностика детской одаренности как педагогическая проблема // Педагогика. - 2000. - №10. - С. 87–94.

9. Савенков А.И. Одаренные дети: методики диагностики и стратегии обучения// Директор школы. - 1999. -№ 5. - С. 55–63.

10.Чернова Н.А. Педагогические условия развития дополнительного образования школьников (на примере региона): Дис. канд. пед. наук. -Кемерово, 1997.- 194 с.

БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМИ ТАҲСИЛОТИ ИЛОВАГӢ– ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТ ВА ИСТЕЪДОДИ ХОНАНДАГОНИ БОЛАЁҚАТ

Дар мақола масъалаҳои мубрами татбиқи таҳсилоти иловагӣ дар шароити муосир ва хусусиятҳои ташаккули қобилияти хонандагони болаёқат дар асоси барномаҳои таълимии иловагии баррасӣ шудааст.

Муаллиф ба он тавачҷуҳ кардааст, ки дар даҳсолаҳои охир низоми таҳсилоти иловагӣ, ки ба ҳар як инсон имкони рушди доимии зеҳнӣ ва маънавӣ фароҳам меорад, ки дар ташаккули ҷазои ҷонаи таълимӣ ва таъмини муттасилии таълиму тарбия дар тури умр нақши муҳим мебозад. Баъзе тадқиқотҳо шароитҳоро асоснок мекунад, ки маҳз онҳо рушди системаи таҳсилоти иловагиро таъмин мекунад.

Дар мақола хусусиятҳои таҳияи барномаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ барои рушди қобилиятҳои хонандагони болаёқат таҳлил карда шудааст. Муқаррарот ба миён гузошта шудаанд, ки татбиқи онҳо нақшаҳои таълимии таълими иловагиро такмил медиҳанд. Имконияти татбиқи муқаррароти мазкур дар мисоли таҳияи барномаи таълимии иловагии таълими хонандагони болаёқат нишон дода шудааст.

Вожаҳои асосӣ: таълим, барномаи таълимӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ, таҳсилоти иловагӣ, барномаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ, кӯдакони болаёқат, қобилият, зеҳн, ғанигардонии мундариҷаи таълим, принципҳои таҳияи барномаҳои таълимӣ.

УЧЕБНЫЕ ПРОГРАММЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ - ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ СПОСОБНОСТЕЙ ОДАРЕННЫХ УЧАЩИХСЯ

В статье рассматриваются актуальные вопросы реализации дополнительного образования в современных условиях и особенности формирования способностей одаренных учащихся в дополнительных профессиональных образовательных программах.

Автор акцентирует внимание на то, что в последние десятилетия система дополнительного образования предоставляющая каждому человеку возможность постоянного интеллектуального и духовного развития, играет все большую роль в формировании единого образовательного пространства и придании непрерывности процессу образования в течение всей жизни человека. В некоторых исследованиях обоснованы условия, обеспечивающие именно такую направленность развития системы дополнительного образования

В статье анализируются особенности создания учебных программ дополнительного образования для развития способностей одаренных учащихся. Выдвинуты положения, реализация которых позволит усовершенствовать учебные программы дополнительного образования. Показана возможность реализации этих положений на примере разработки дополнительной образовательной программы обучения одаренных учащихся

Ключевые слова: образование, образовательная программа, разработка образовательных программ, дополнительное образование, образовательные программы дополнительного образования, одаренные дети, способности, интеллект, обогащение содержания образования, принципы разработки образовательных программ.

CURRICULUM PROGRAMS OF ADDITIONAL EDUCATION - THE MAIN FACTOR OF FORMING THE ABILITIES OF GIFTED STUDENTS

The article deals with topical issues of the implementation of additional education in modern conditions and the features of the formation of the abilities of gifted students in additional professional educational programs.

The author focuses on the fact that in recent decades, the system of additional education, which provides every person with the opportunity for constant intellectual and spiritual development, plays an increasingly important role in the formation of a single educational space and imparting continuity to the education process throughout a person's life. Some studies substantiate the conditions that ensure just such an orientation in the development of the system of additional education.

The article analyzes the features of creating curricula for additional education to develop the abilities of gifted students. Provisions have been put forward, the implementation of which will improve the curricula of additional education. The possibility of implementing these provisions is shown on the example of developing an additional educational program for teaching gifted students.

Keywords: education, educational program, development of educational programs, additional education, educational programs of additional education, gifted children, abilities, intellect, enrichment of the content of education, principles of development of educational programs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматова Нигора Латифовна. – директори Муассисаи давлатии “Маркази дарёфт ва рушди истеъдодҳои ноҳияи Шохмансур”, унвонҷӯии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к.А Дониш 2. E-mail: nurmatova_nigora@mail.ru, тел: +(992) 98-861-11-55

Сведения об авторе: Нурматова Нигора Латифовна. – директор Государственного учреждения “Центр выявления и развития одаренности района Шохмансур”, соискатель Института развития образования имени Абдурахмони Джомии Академии образования Таджикистана, город Душанбе, ул.А Дониш 2. E-mail: nurmatova_nigora@mail.ru, тел: +(992) 98-861-11-55

Information about the author: Nurmatova Nigora Latifovna. - Director of the State Institution “Center for the Identification and Development of Giftedness in the Shokhmansur District”, applicant for the Institute for the Development of Education named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A Donish st. 2. E-mail: nurmatova_nigora@mail.ru, tel: + (992) 98-861-11-55

ТДУ:512

ТКТ:74.262.6

Б-18

НАҚШИ МЕТОДИ ПУЛОТ ДАР ФАРДИГАРДОНИИ РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ ҚОРҲОИ САНЧИШӢ ОИД БА ТАТБИҚИ ҲОСИЛА ДАР КУРСИ АЛГЕБРА

Бажова М.А., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Амалияи педагогӣ нишон додааст, ки раванди гузаронидани қорҳои санчишӣ (қори мустақилона, қори контролӣ ё қори назоратӣ) барои омӯзгори фанҳои математика хеле заҳматталаб аст. Он шакли методҳое, ки айни замон омӯзгорони фанҳои математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зимни гузаронидани қорҳои санчишӣ истифода мебаранд, меҳнати омӯзгоронро хеле душвор мегардонанд. Мо методистон ва муҳаққиқони соҳаи ин душворихоро дар чӣ мебинем ва чӣ тавр асоснок мекунем? Шакли гузаронидани қори санчишӣ бо навиштани ду варианти қор дар тахтаи синфӣ, новобаста аз он ки навиштани ду вариант вақтро талаб мекунад, омӯзгори фанӣ бояд тамоми синфро дар сатҳи баланд идора карда тавонад. Мақсад

иборат аз он аст, ки ҳар як хонанда худаш мустақилона дар доираи донишҳои гирифтааш супоришҳои кори санҷиширо иҷро кунад ва аз ҳамдигар рӯйбардор накунад. Аммо ин шакли назорати синф хеле заҳматталаб аст. Баъди анҷоми вақти дарси санҷишӣ, омӯзгор дафтарҳои кори санҷиширо ҷамъ карда, баъдан бо истифода аз ручкаи рангаш сурх онҳоро тафтиш мекунад ва баҳо мегузорад. Ин қисмат низ заҳматталаб буда, боз вақтро берун аз кори асосӣ талаб мекунад. Бо мақсади он ки хонандагон роҳи ҳалли супоришҳо ва ҷавобҳоро аз якдигар рӯйбардор карда натавонанд, омӯзгори фаннӣ бояд ба ҳар як хонанда супоришро дар шакли фардӣ тайёр карда, пешниҳод намояд. Ин раванди кори санҷиширо фардӣ мегардонад, аммо ин тарз низ хеле заҳматталаб аст. Тайёр намудани супоришҳои фардӣ ба ҳар як хонанда бо истифода аз усули мабракҳо ҳам вақти зиёд, ҳам меҳнати зиёд ва ҳам хароҷоти молиявиро талаб менамояд. Ба назари мо ин шаклу усулҳои гузаронидани кори санҷишӣ ҷавобгӯй ба талаботи замона нест [1, с. 3-5], [2].

Дигар шакли гузаронидани корҳои санҷишӣ аз математика, ки айни ҳол низ анъана шудааст, методи тестӣ аст. Зимни татбиқи методи тестӣ зарурати тайёр намудани супоришҳо ё саволномаҳои тестӣ ба миён меояд. Инчунин, бояд саволномаҳои тестӣ ба миқдори зиёд тайёр карда шавад. Ин ҷо низ мушкилиҳо ва норасоиҳо зиёданд. Нофаҳмиҳои зиёде низ ба миён меоянд [1].

Бо мақсади сабук гардонидани меҳнати омӯзгорон зимни гузаронидани корҳои санҷишӣ аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз тарафи олимони ва методистони соҳаи методикаи таълими математика методҳо ва тавсияҳои зиёде пешниҳод карда мешаванд [3]. Хусусан аз тарафи олими тоҷик Назаров Аҳтам Пулотович методи нави гузаронидани корҳои санҷиширо бо номи методи Пулот эҷод кардааст [1], [2], [4]. Методи Пулот раванди гузаронидани корҳои санҷиширо фардӣ мегардонад ва меҳнати омӯзгоронро хеле сабук мегардонад. Бо истифода аз методи Пулот барномаҳои компютерӣ барои гузаронидани корҳои санҷишӣ сохта мешаванд. Дар кори мазкур раванди фардикунонии гузаронидани кори мустақилона ва кори контролӣ бо методи Пулот аз фанни алгебра оид ба татбиқи ҳосила мавриди омӯзиш қарор дода мешавад [5]. Дар ин маврид барномаҳои компютери аз тарафи соҳиби методи Пулот Назаров А.П. сохта шуда истифода бурда мешаванд [1].

Мавзуи ҳосилаи функсия, қоидаҳои ҳисобкунии ҳосила ва татбиқи ҳосила дар курси алгебраи синфҳои 10-11 –и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таълим дода мешаванд. Дар курси муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ мавзӯҳои вобаста ба мафҳуми ҳосила буда, такроран таълим дода шуда, дар баробари ин қоидаҳои нав таълим дода мешаванд. Дар хонандагон донишҳо оид ба мафҳуми ҳосилаи функсия ва қоидаҳои ҳисобкунии ҳосила ташаккул дода шуда, инкишоф дода мешаванд. Қадамҳои аввалини омӯзиши ҳосила аз функсия ба ҳосила аз ҷамъ ва тарҳ, зарб ва тақсим ва ҳосила аз дараҷа равона гардидааст. Пас аз таълими чанд соат дарс оид ба мафҳуми ҳосила, қоидаҳои аввалини ҳисобкунии он ва ҳалли машқҳо оид ба ёфтани ҳосилаи функсия, омӯзгори фаннӣ зарур аст, ки кори мустақилонаи ҷориро дар дарси асосӣ ташкил ва гузаронад. Кори мустақилона бо мақсади арзёбии донишҳои гирифташуда ва ҳосилкардаи хонандагон дар дарсҳои пештара ва ҳулосабарорӣ аз тарафи омӯзгор ташкил ва гузаронида мешавад. Мо бо ин мақсад ба хонандагон супориш оид ба ёфтани ҳосилаи функсияи зеринро медиҳем, ки дар умум намуди бисёраъзогиро дорад:

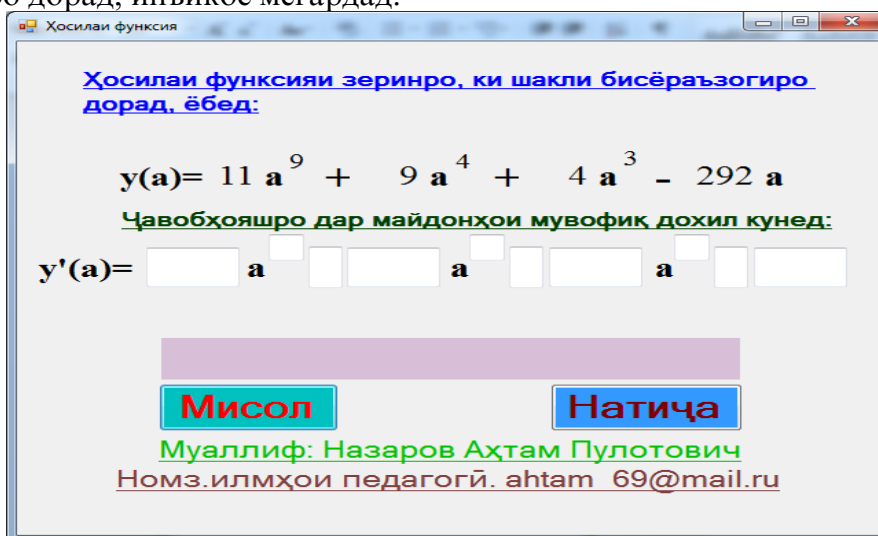
$$f(x) = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + a_{n-2} x^{n-2} + a_{n-3} x^{n-3} + \dots + a_1 x + a_0.$$

Бо пешниҳоди чунин супориш мо имкон дорем, ки салоҳиятҳои мавзӯӣ оид ба ҳосила аз ҷамъ ва тарҳ, ҳосила аз дараҷа ва ҳосила аз зарби адади доимӣ ба аргументи функсияро арзёбӣ кунем.

То шинос шудан бо методи Пулот ва дар амалияи педагогӣ татбиқ намудани он, бо мақсади фардигардонии раванди кори мустақилона, мо ба хонандагон якҷанд чунин функсияҳоро дар мадракҳои дидактикӣ тайёр намуда, барои ҳал намудан пешниҳод мекардем. Тавре қайд кардем, ин кори бениҳоят заҳматталаб аст.

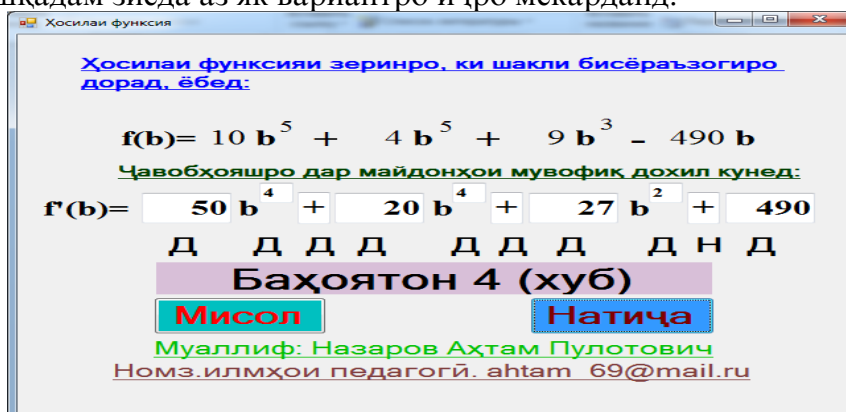
Барномаи компютери бо номи hosyla.exe бударо дастрас намуда, ба компютерҳои синфхона насб намудем. Корҳои озмоиши педагогиро бо истифода аз ин

барномаи компюетрї гузаронидем. Ҳар як хонанда худ мустақилона барномаро ба кор омода намуда, дар равзанаи он тугмаи амрии “Мисол” –ро пахш карданд (Расми 1). Дар равзани барномаи компюетрї супориш оид ба ёфтани ҳосилаи функсияе, ки шакли бисёраъзогиро дорад, инъикос мегардад.

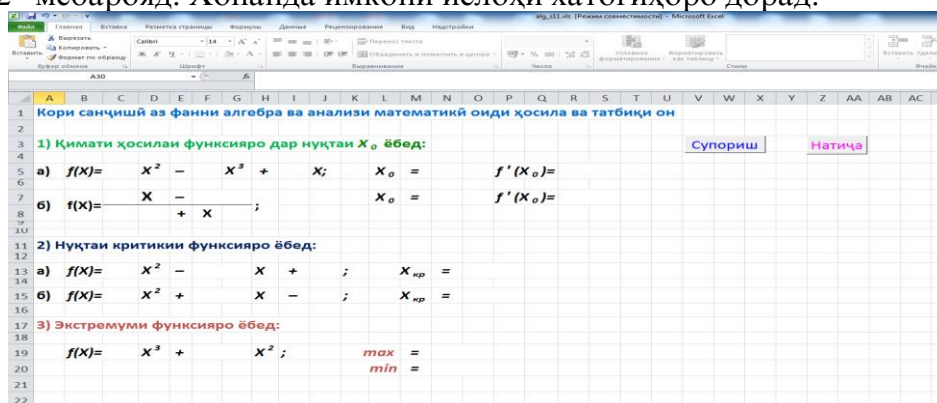
Расми 1. Равзанаи кори барномаи компюетрї оид ба ҳосила аз бисёраъзогӣ

Ҳар хонанда шартї супоришро дар дафтараи менависад. Супоришро мустақилона иҷро мекунанд. Баъди иҷро кардан, дар майдонҳои мувофиқи ҷузъи идоракунии матн ҷавобҳоро тариқи дастї дохил мекунанд. Пас аз дохил намудани ҷавобҳо ба он майдонҳо, хонанда тугмаи амрии “Натиҷа” –ро пахш мекунад. Барномаи компюетрї зуд баҳои хонандаро эълон менамояд. Дар баробари ин дар поёни ҳар як майдони матнҳо ё ҳарфи “Д”, ё ҳарфи “Н” –ро мегузорад. Агар ҳарфи “Д” гузошта шавад, пас он ҷавоби хонанда дуруст аст. Дар ҳолати баръакс ҳарфи “Н” гузошта мешавад, ки нодуруст будани ҷавобро нишон медиҳад. Агар хонанда ҷавоби нодуруст дохил карда бошад, пас набояд руҳафтада шавад, зеро барномаи компюетрї ба ӯ имкон медиҳад, ки хатогиашро дар дафтараи ислоҳ карда, ба барнома дохил намояд. Такроран тугмаи амрии “Натиҷа” –ро пахш кунад. Бо ин имконоташ барномаи мазкур аз дигар барномаҳои компюетрї фарқ мекунад. Албатта, омӯзгори фаннї давомнокии гузашти вақтро худ мустақилона идора мекунад, зеро барои гузаронидани кори мустақилона оид ба чунин супориш тахминан 6-7 дақиқа вақти дарсиро ҷудо мекунад. Миқдори вариантҳо дар ин барнома беохир буда, ба ҳар як хонанда супориш дар шакли фардї дода мешавад. Ин шакли фардикунонии раванди кори мустақилонаро вариантнокї меҳисобанд. Ин навгони илмї дар барномаи компюетрї ва кори мазкур дида мешавад. Дар Расми 2 намунаи варианти иҷро гардида бо эълони баҳо оварда шудааст. Дар ин намуна хонанда як хатогї содир кардааст, аниқтараш баҳои аломати “-“ аломати “+” гузоштааст ва дар зери он майдон ҳарфи “Н” гузошта шудааст. Мушоҳидаҳо дар раванди гузаронидани корҳои мустақилона бо истифода аз барномаҳои компюетрии бо методи Пулот сохташуда нишон доданд, ки хонандагони аълохон ва пешқадам зиёда аз як вариантро иҷро мекарданд.

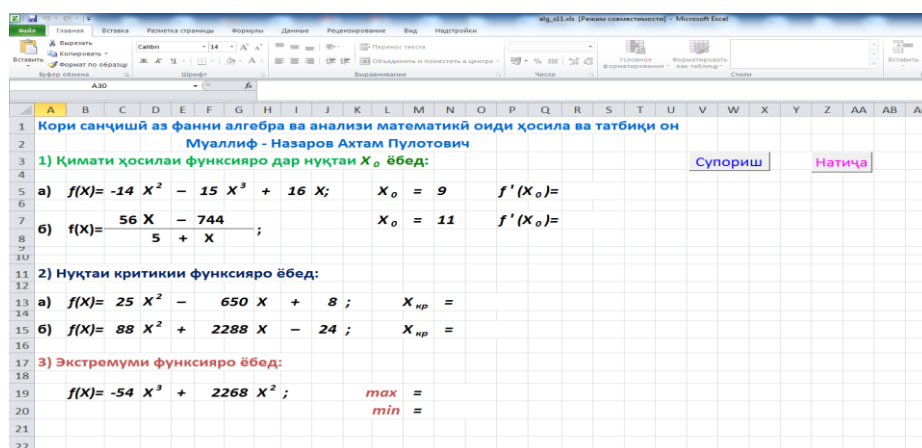

Расми 2. Намунаи варианти иҷрогардида бо эълони баҳо

Бо мақсади фардикунонии раванди гузаронидани кори контролӣ оид ба татбиқи ҳосила аз дигар барномаи компютери бо методи Пулот сохта шуда `alg_s11.xls` истифода кардем. Он барномаро дастрас намуда, ба компютерҳои синфхона насб намудем. Озмоишҳои педагогиро бо истифода аз ин барномаи компютерӣ гузаронидем. Ин барнома дар чадвалҳои электронии Excel бо истифода аз забони барномасозии Visual basic for application сохта шудааст. Лоиҳаи таъминоти барномавии он ҳифз карда шудааст. Ин ҷо низ ҳар хонанда худ мустақилона ин файло мекушояд. Майдони кори чадвали электронии Excel бо файли қолибии супоришҳо кушода мешавад ва намуди рангаро дорад (Расми 3). Тугмаи амрии “Супориш” –ро ҳар як хонанда худ мустақилона пахш менамояд. Супоришҳо пурра инъикос мегарданд (Расми 4). Дар фарқият аз кори мустақилона, дар кори контролӣ миқдори супоришҳо зиёдтаранд. Ин ҷо хонанда худ мустақилона қарор мекунад, ки аз кадом супориш ба иҷро намудан оғоз намояд. Супориши интихобкардашро дар дафтараш менависад. Онро иҷро мекунад. Ҷавобашро барои тариқи худкор санҷидан, ба катаки муайян дуруст дохил мекунад. Бо пахши тугмаи амрии “Натиҷа” мебинад, ки ҷавобаш дуруст аст ё не. Агар ҷавоб дуруст бошад, пас дар катаки сутуни V “Баҳоятон 5” мебарояд. Агар нодуруст бошад, “Баҳоятон 2” мебарояд. Хонанда имкони ислоҳи хатогиҳоро дорад.

Расми 3. Файли қолибии супоришҳои кори контролӣ дар Excel

Расми 4. Варианти супоришҳои кори контролӣ дар Excel

Бо истифода аз барномаи `alg_s11.xls` имкон пайдо намудем, то ба дониши ҳар як хонанда ба таври объективона баҳогузорӣ кунем. Баҳогузорӣ зуд дар давоми дарси кори контролӣ сурат мегирад. Зарурати тафтиш намудани иҷрои супоришҳои кори контролӣ тариқи дастӣ нест. Ин шакли таълим низ шакли фардикунонии раванди гузаронидани корҳои контролӣ аст.

Дар кори мазкур бо истифода аз барномаҳои компютери бо методи Пулот сохташуда мо ба чунин натиҷаҳои илмӣ ноил гаштем:

1. Раванди гузаронидани корҳои санҷишӣ шакли фардиро гирифт;

2. Шакли фардигардони раванди корҳои санҷишӣ намуди вариантнокиро дошт;
3. Мустақилияти хонандагон инкишоф дода шуд, зеро имкони рӯйбардоркунӣ аз ҳамдигар мавҷуд набуд;
4. Хонандагон завқманди бештари омӯзиши фанни математика гардиданд;
5. Меҳнати омӯзгори фаннӣ хеле сабук гардид, зеро омӯзгор аз ҷойи нишасти худ рафти кори санҷиширо идора мекард. Бехуда фикр намекард, ки кадом хонанда аз дигар хонанда рӯйбардор дорад;
6. Ҳангоми баҳогузорӣ, баҳо ба таври объективона ва худкор гузошта мешуд ва ин ҷо низ меҳнати омӯзгор хеле сабуктар шуд.

Корҳо оид ба озмоишҳои педагогӣ дар гурӯҳи 403 ихтисоси математикаи амалии факултети математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ гузаронида шуда буданд. Дар он донишҷӯён, ҳамчун омӯзгорони ояндаи фанни математика ва информатика, нақши хонандагонро иҷро мекарданд. Шумораи донишҷӯён 12 нафар буданд ва ҳама иштирок доштанд. Номи мавзӯ "Методикаи таълими ҳосила дар курси математикаи мактабӣ" буд. Корҳои санҷишӣ маҳз ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст. Баҳоҳои гирифтаи донишҷӯён ба ҳақиқат наздик буд.

Хулоса, методи эҷодкардаи олими тоҷик Назаров А.П. бо номи "Методи Пулот" имкон медиҳад, ки раванди гузаронидани корҳои санҷишӣ аз фанни математика фардӣ гардонидани шавад. Натиҷаи санҷиши дониши математикии хонандагон дар ҳуди дарси асосӣ ва ё машғулиятҳои беруназарсӣ ҳамонро ба таври худкор ва объективона муайян гарад. Баҳои гирифтаи хонандагон ҳамонро дар ҳуҷҷати зарурӣ қайд карда шавад. Ба омӯзгорон дигар вақти зиёдатӣ сарф намудан ва бо ручкаи сурх корҳоро тафтиш намудан зарур нест. Аз ҳисоби сарфай вақт боз бо хонандагон бештар мисолу масъалаҳоро иҷро кунанд. Бигузор ҳар як хонандае, ки объективона баҳои паст мегирад, ҳудаш мустақилона ҳатогиҳояшро ислоҳ кунанд. Дар баробари ин ҳама ба мо омӯзгорони муассисаи таҳсилоти олии имкон пайдо шуд, ки рейтингҳои ҷориро ба таври осон, сода ва воқеъбинона гузаронем. Сабукиҳои зиёдеро соҳиб гаштем. Бинобар ин ба омӯзгорони фанни математика тавсия медиҳем, методи Пулотро дар раванди гузаронидани корҳои санҷиши дониш ва арзёбии салоҳиятҳо истифода баранд. Барномаҳои компютериро тариқи ройгон, масалан аз сомонаи [donishju.net](https://donishju.net/barnomaho-bo-m-pulot/) дастрас карда метавонанд (<https://donishju.net/barnomaho-bo-m-pulot/>). Мо низ аз ҳамин сомона дастрас кардаем.

Адабиёт:

1. Назаров А.П. Асосҳои методи барномасозӣ ва арзёбии салоҳияти хонандагон аз математика ва информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ // Монографияи илмӣ / Душанбе: Матбааи ҶДММ "Баҳманруд", 2020. 226 с.
2. Нугмонов М., Назаров А.П., Сафаров С.С. Активизации обучения геометрии в 7-9 классах средней школы на основе использования компьютера // Монографияи илмӣ / Худжанд: Типография "Ношир", 2021. 192 с.
3. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки. - Душанбе, 2011. - 290 с.
4. Назаров А.П. Методи нави гузаронидани корҳои санҷишӣ аз фанҳои математика ва информатика бо истифода аз компютер ва барномаҳои компютерӣ // Мақолаи илмӣ / Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. 2020. №2, (35). С. 87-92.
5. Назаров А.П. Технологияи таъмини объективияти санҷиши дониши хонандагон оиди ҳосила бо истифода аз технологияи компютери ҳозиразамон. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои табиӣ -2017. №1/5. Саҳ. 103-108.
6. Назаров А.П. Компьютерная поддержка проведения проверочных работ по теме «Простые числа» // Научно-практический журнал «Информатика в школе». - 2020. №9 (162) ноябрь. С. 59 - 62.

7. Назаров А.П. Компьютерная программа для проверки письменных контрольных работ по математике // Научно-практический журнал «Школьные технологии». - 2020. №1. С. 92-97.

НАҚШИ МЕТОДИ ПУЛОТ ДАР ФАРДИГАРДОНИИ РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ КОРҶОИ САНЧИШӢ ОИД БА ТАТБИҚИ ҲОСИЛА ДАР КУРСИ АЛГЕБРА

Раванди фардигардонии ташкил ва гузаронидани корҳои санчишӣ (контролӣ, мустақилона, хаттӣ) аз фанни математика, хусусан курси алгебра масъалаи мубрами илмӣ буда, то ҳол ҳалли худро ба пуррагӣ наёфтааст. Агар раванди корҳои санчишӣ аз фанни алгебра фардӣ гардонидани шавад, пас мустақилияти хонандагон афзуда, меҳнати омӯзгори фаннӣ сабуктар мегардад. Дар замони технологияи информатсионӣ аз тарафи олими тоҷик Назаров Аҳтам Пулатович методи нав бо номи методи Пулот эҷод карда шудааст. Ҳоло кам омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ бо ин метод шинос ҳастанд, моҳияти методи Пулотро хуб дарк накардаанд. Дар қори мазкур методологияе коркард шудааст, ки бо татбиқи методи Пулот раванди гузаронидани корҳои санчишӣ аз фанни алгебра оид ба татбиқи ҳосила фардӣ гардонидани мешавад. Фардигардонии раванди гузаронидани корҳои санчишӣ бо татбиқи барномаҳои компютерӣ амалӣ карда мешаванд, ки дар заминаи методи Пулот сохта шудаанд. Навгониҳои илмӣ ва ҳулосаҳо дар охири қори мазкур оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: алгебра, ҳосила, қори санчишӣ, фардигардонӣ, методи Пулот, барномаи компютерӣ, хонанда, объективияти санчиш, омӯзгор, сабукгардонии меҳнат, сарфаи вақт.

РОЛЬ МЕТОДА ПУЛАТ В ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ПРОВЕДЕНИЯ ПРОВЕРОЧНЫХ РАБОТ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ПРОИЗВОДНЫХ В КУРСЕ АЛГЕБРЫ

Процесс индивидуализации организации и проведения проверочных (контрольных, письменных, самостоятельных) работ по математике, особенно по курсу алгебры, представляет собой еще не до конца решенную актуальную научную проблему. Если процесс контрольных работ по алгебре будет индивидуализирован, то повысится самостоятельность учащихся и облегчится труд учителя-предметника. В эпоху информационных технологий таджикский ученый Назаров Ахтам Пулатович создал новый метод, названный методом Пулат. В настоящее время немногие преподаватели общеобразовательных учреждений знакомы с этим методом, они пока не поняли суть метода Пулата. В данной работе разработана методика, позволяющая с помощью метода Пулата индивидуализировать процесс проведения проверочных работ по предмету алгебры, посвященной применению производной. Индивидуализация процесса проведения проверочной работы осуществляется с применением компьютерных программ, созданных на основе метода Пулата. Научные новизны и выводы представлены в конце данной работы.

Ключевые слова: алгебра, производной, проверочная работа, индивидуализация, метод Пулат, компьютерная программа, учащихся, объективность проверки, учитель, облегчение труда, экономия времени.

THE ROLE OF THE PULAT METHOD IN INDIVIDUALIZING THE PROCESS OF VERIFICATION WORKS ON THE APPLICATION OF DERIVATIVES IN THE COURSE OF ALGEBRA

The process of individualization of the organization and conduct of verification (control, written, independent) work in mathematics, especially in the course of algebra, is an urgent scientific problem that has not yet been fully resolved. If the process of examinations in algebra is individualized, then the independence of students will increase and the work of the subject teacher will be facilitated. In the era of information technology, the Tajik scientist Nazarov Akhtam Pulatovich created a new method called the Pulat method. At present, few

teachers of educational institutions are familiar with this method; they have not yet understood the essence of the Pulat method. In this paper, a technique has been developed that allows, using the Pulat method, to individualize the process of conducting verification work on the subject of algebra, dedicated to the application of the derivative. Individualization of the process of conducting verification work is carried out using computer programs created on the basis of the Pulat method. Scientific novelties and conclusions are presented at the end of this work.

Key words: algebra, derivative, testing work, individualization, Pulat method, computer program, students, objectivity of testing, teacher, labor facilitation, time saving.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бажова Малика Амирулоевна – муаллими калони кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел.: 987-338752.

Сведения об авторе: Бажова Малика Амирулоевна - старший преподаватель кафедры математики и методики её обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел.: 987-338752.

Information about the author: Bajova Malika Amiruloevna - Senior Lecturer, Department of Mathematics and Teaching Methods, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: Kulyab city, st. S. Safarova, 16. Tel.: 987-338752.

ТДУ:355/59 (2-точ)

ТКТ:68 (2-точ)

A-93

ТАРБИЯИ ВАТАНДҶУСТӢ- МАСЪАЛАИ МЕҲВАРИИ ТАРБИЯИ МИЛӢ

Ашуров С., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таълиму тарбияи насли наврас дар руҳияи ҳештаншиносӣ ва ватанпарастӣ аз ҳадафҳои муҳими соҳаи маориф ва пайваста дар маркази таваҷҷуҳи давлату ҳукумати мамлакат қарор гирифта, ҳамчун ташаккул ва таҳкими зина ба зинаи меҳру муҳаббати хонандагон ба Ватан арзёбӣ мегардад. Дар ин росто, тарбияи ватандӯстӣ яке аз хусусиятҳои вижаи шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта мебошад, ки дар пасманзари он наврасон, хонандагону донишҷӯён ҳисси ифтихор ба ватан, эҳтиром ба миллатро парвариш медиҳанд.

Фаҳмиши ватандӯстӣ анъанавӣ амиқи назариявӣ дорад, ки аз замони қадим оғоз карда шудааст. Платон чунин ақида дошт: “Ватан аз падар ва модар гаронтар аст”. Дар шакли нисбатан рушдёфта, дар навиштаҳои мутафаккирон мисли Макиавелли, Крижанич, Руссо, Фихте, муҳаббат ба Ватан ҳамчун арзиши олии кадр карда мешавад.

Дар шароити гузаронидани сиёсати ягонаи давлатии рушд ва такмили минбаъдаи тарбияи ватандӯстии тамоми шахрвандон, аз он ҷумла хонандагону донишҷӯён, дар педагогика таваҷҷуҳ ба коркарди муносибатҳои нав дар фаҳми тарбияи ватандӯстӣ, мазмуну мундариҷа, самтҳо, асосҳои ташкиливу педагогии тарбияи ватандӯстӣ, низомии тарбияи ватандӯстӣ бештар мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки муайян намудан ва мавриди омӯзиш қарор додани масъалаҳои зикргардида аз самаранокии низомии тарбияи ватандӯстӣ вобаста аст. [4, с. 33].

Аз муҳимияти тарбияи ватандӯстӣ дар фаъолияти педагогии омӯзгорон, баланд бардоштани сифатҳои ватандӯстии хонандагон дар системаи маориф низ санадҳои меъриии давлатӣ ва санадҳои давлатии солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабулшуда шаҳодат медиҳанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи мактаби миллии», «Консепсияи миллии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи маорифи этнофарҳангӣ дар ҷумҳурӣ», Стандартҳои давлатии

соҳаҳои гуногуни таҳсилоти умумӣ ва касбӣ, «Концепсияи миллии тарбия» ва ғайра. Ғояҳои пешбар ва умедбахши ин ҳуҷҷатҳо ғояҳои башардӯстона, башардӯстона, демократикунонӣ ва тарбияи ватандӯстӣ мебошанд, ки ба афзоиши шуури миллий ва истифодаи арзишҳои миллий ва умумибашарӣ дар фаъолияти таълимӣ, тарбиявӣ, эҷоди ҷомеа ва шароити мадании худшиносии шахс, инкишофи нерӯи маънавии вай мусоидат менамоянд.

Дар солҳои охир андешаи ватандӯстӣ ҳамчун арзиши муҳиме, ки на танҳо ҷузъҳои иҷтимоӣ, балки маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва дигар ҷузъҳоро дар бар мегирад, торафт моҳияти ҳоса касб менамояд. Яъне: «Ватандӯстӣ яке аз муҳимтарин арзишҳои пойдор дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат буда, сарвати муҳимтарини маънавии шахсият, сатҳи баландтарини рушдро тавсиф менамояд ва худро дар татбиқи фаъоли худ ба манфиати Ватан нишон медиҳад».

Ватандӯстӣ муҳаббатро ба Ватани худ, ҷудонопазирӣ бо таърих, фарҳанг, дастовардҳо, мушқилот, ҷолиб ва ҷудонопазирӣ он бо назардошти возеҳият ва ивазнашаванда, пояҳои маънавӣ ва ахлоқии шахсро ташаккул медиҳад, мавқеи шахрвандӣ ва зарурати ба фидокорӣ, ба Ватан хизмат мекунад.

Аз ин рӯ, ҷузъи муҳимтарини чараёни таълим дар мактаби муосири тоҷик ин ташаккули ватандӯстӣ ва фарҳанги муносибатҳои байни миллатҳо мебошад, ки дар рушди иҷтимоиву шахрвандӣ ва маънавии шахсияти хонанда аҳамияти бузург доранд. Танҳо дар заминаи ҳисси баланди ватандӯстӣ ва муқаддасоти миллий муҳаббат ба Ватан мустаҳкам мегардад, ҳисси масъулият ба қудрат, шараф ва истиклолият, ҳифзи арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа ва шаъну шарафи инсон рушд меёбад. [1, с. 78]

Қайд намудан ҷоиз аст, ки дар шароити ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ва волеияти қонун, зарур аст, ки як шахсияти куллан нав, демократӣ тарбия карда шавад, ки қобилияти навоарӣ дошта, идоракунии ҳаёт ва фаъолияти шахсии худро, корҳои ҷамъиятро омода кунад ва омода бошад, ки ба қувваҳои худ така кунад ва бо меҳнати шахсии худ мустақилияти моддӣ худро таъмин кунад. Мактаби муосир бояд дар ташаккули чунин шахсияти ватандӯсту меҳанпараст, саҳми назаррас дошта, фарҳанги пешрафтаи маънавӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсиро дар бар гирад.

Дар зимн, тарбияи ватандӯстӣ дар замони муосир ин раванди ҳадафмандона, аз ҷиҳати маънавӣ муайяншудаи тарбияи насли наврас барои фаъолият ва ҳамкорӣ дар ҷомеаи демократӣ, фаъолияти меҳнатии ташаббускор, иштирок дар идоракунии корҳои арзишманд, амалӣ намудани ҳуқуқи уҳдадорӣ ва баланд бардоштани масъулияти сиёсӣ ахлоқӣ мебошад. Барои ташкили дурусти чараёни таҳсилоти шахрвандӣ-ватандӯстӣ ба ташаккул ва инкишофи шахсият мусоидаткунанда, фароҳам овардани шароити шиносӣ бо арзишҳо, муносибатҳо, тамоюлҳо, руҳияи фаъолият дар рафтор зарур шуморида мешавад. Ин ҳадаф тамоми раванди таълимро фаро гирифта, ҳамаи сохторҳоро фаро гирифта, дарсҳо ва ҳаёти берун аз мактабӣ, ҷорабиниҳои гуногунро дар бар мегирад. Барои ноил шудан ба ҳадафи асосӣ, тарбияи шахси ватандӯсту меҳанпарвар бояд дар чараёни таълиму тарбия ба ҳалли масъалаҳои зерин тавачҷуҳи ҳоса зоҳир намоем.

Расидан ба он тавассути ҳалли масъалаҳои зерин имконпазир мегардад:

- Фароҳам овардани шароит барои тарбияи босамари ватандӯстӣ тавассути ташкил ва баргузории ҳамоиш ва ҷорабиниҳои дорои моҳият ва хусусияти баланди тарбиявӣ;

- Ташаккули малакаҳои ташаббускорӣ ва волонтерӣи хонандагон баҳри таҳкими ҳисси ватанпарастӣ ва омодагии доимии онҳо барои ҳифзи манфиатҳои миллий, ҷомеа ва давлат;

- Ташаккул дондани тафаккури арҷгузории насли наврас ба арзишҳои миллий, анъанаҳо, гуманизми олий, ба гузаштаи таърих, адабиёт ва фарҳанги пурғановати ниёкон ва Тоҷикистон, анъанаҳои ватани худ;

- бо мақсади тақияти нерӯи зеҳнӣ ва ғановати маънавии хонандагон, андешидани тадбирҳо баҳри ҷалби ҳарчи бештари хонадагон ба илму донишандӯзӣ, китобхонӣ, иштирок дар озмунҳои сатҳи баланди миллий;

Тавре аз мушоҳидаҳо бармеояд, асоси таҳкими ҳисси ватандӯстӣ чузъҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ мебошанд. Ватандӯстӣ дар якпорчагии давлат, ҳамдиливу ҳамдигарфаҳмии шаҳрвандон ва ҷоннисориҳои мардум баҳри ҳифзу нигоҳдории ҳар як вачаб замини аҷдодӣ таҷассум меёбанд ва ба ақидаи ниёкони мо: “Табиат, падару модар, хешовандон, ватан, одамон калимаҳои тасодуфӣ нестанд. Ин зарур аст, зеро мо падару модар, фарзандон, Ватан, ҷои таваллудро интиҳоб намекунем”.

Тарбияи ватандӯстӣ муҳимтарин ҳалқаи системаи таълимӣ боқӣ мемонад. Маҳз дар чараёни таълим бояд барои шуури ватандӯстӣ, ҳисси ватандӯстӣ ва рафтори шаҳрванд, баҳусус ҷавону наврасон ҳамчун созандагон ва ояндаи давлату миллат асос гузошта шавад. Ин масъулият ба дӯши се ниҳоди муҳими ҷомеаи шаҳрвандӣ: оила, мактаб ва ҷомеа воғузур гардидааст ва ҳамеша волидон, омӯзгорони муассисаи таълимии миёна, таҳсилоти олии касбӣ, Марказҳои таҳсилоти иловагӣ, бо баланд бардоштани ҳисси баланди ҳудогоҳӣ, ҳифзи арзишҳои муҳими истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ, моҳияти «ватандӯстӣ», муҳаббат ба Ватан, ифтихор аз дастовардҳои таърихи мардумро дар замири ҷавону наврасон ташаккул медиҳанд.

Тавре ишора намудем, яке аз тадбирҳои муҳим дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва ҳудогоҳии наврасону ҷавонон донишандӯзӣ ва соҳиби маърифати воло гардидан, омӯзиши таъриху фарҳанг мебошад, зеро маърифату огоҳмандӣ, хираду худшиносӣ тақвиятбахши ифтихор аз ватандорист. Дар ин радиф, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намудааст: “Инсон таърихи гузаштаи худро фаро нагирад, табиист, ки аз зоти худ, роҳи тайкарда, дастовардҳои сиёсӣву фарҳангӣ ва бурду боҳти мардумаш ногаҳ монда, чун маҳлуқи одамсурат, вале бепарво, бемасъулият, бенишон умр ба сар мебарад”. [4, с. 32].

Дар замони рушди бесобиқи технологияҳои муосир, доман густурдани терроризму экстремизм ва радикализми динӣ, таҳдиду хатарҳо ва раванди пурталотуми ҷаҳонишавӣ кишварҳои тозаистіқлол бояд арзишҳои фарҳангиву ахлоқии худро ҳифз карда тавонанд.

Боиси хушнудист, ки имрӯз дар Ҷумҳурии соҳибистіқлоли Тоҷикистон имкон фароҳам оварда шудааст, ки ҳар соҳибватан, нигоҳбон ва пешбарандаи сиёсати давлат ва муҳофизи марзу буми хеш бошад. Дар ин рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбияи шахсиятҳои сатҳи баланди ахлоқӣ, дорои дунёи пурғановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва ҳудогоҳии миллӣдошта мусоидати созгор дорад. Маҳз дар замони истиқлолият муҳимияти тарбияи ватанпарастӣ ва худшиносии дар раванди тарбия ба масъалаи меҳварии тарбияи миллӣ табдил ёфт, зеро барои кишварии мо тарбияи шаҳрванди сифатҳои дорои ахлоқи баланди инсонӣ, хувияти миллӣ, инсондӯстӣ, озодандешӣ, мавқеи шаҳрвандӣ, иҷтимоӣ, ташаббускорӣ, таҷассумкорӣ, урфу одат, анъанаҳои миллӣ зарурати замон маҳсуб меёбад. Дар ниҳоят, мақсаду вазифаҳои ниҳонии тарбияи миллӣ низ ташаккули инсонии комили ҷомеа, соҳиби ватан, нангу номуси миллӣ, ифодагари симои зеҳнӣю маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари волои ҷомеа мебошад.

Дар Консепсияи миллии тарбия таъкид шудааст: “Тарбияи миллӣ ташаккули тафаккури миллии шаҳрвандон, ифтихор аз миллати хеш, эҳтиром ва гиромӣ доштани таърих ва мероси фарҳанги ниёгон, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ, пайвастании таърихи гузашта ба воқеияти имрӯзаи миллат, аз нав эҳё намудани анъанаи арзишмандии миллӣ, дар заминаи хусусиятҳои миллӣ ривҷ додани забон, илм ва фарҳанги миллӣ ва эҳтироми миллатҳои дигарро дар бар мегирад”.

Тарбияи миллӣ бо истифода аз таҷрибаи насли калонсол дар ниҳоди шаҳрвандон тақвият додани анъанаҳои миллии гузаштагон, масалан, одамият, эҳтироми калонсол, меҳмондӯстӣ ва амсоли онҳоро дар назар дорад.

Воқеан, бунёди ҷомеаи мутамаддин ба тарбияи дурусти насли наврас, сатҳи фаъолият, ахлоқи баланд, ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ нисбат ба таъриху фарҳанг ва арзишҳои миллии он вобаста аст. [3, с. 5].

Маҳз тарбияи ҳарбӣ- ватандӯстӣ роҳи начоти миллат аз хатарҳои эҳтимолии замони муосир мебошад. Тоҷикистон сарзаминест, ки муҳофизати он на танҳо вазифаи муқаддаси шаҳрванд, балки қарзи инсониву имонӣ ва вичдониамон махсуб меёбад. [6, с. 3].

Яке аз самтҳои афзалиятноки тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстӣ ин бехосии назарраси раванди омодагии ҷавонон дар давраи пеш аз даъват ва мукамалгардонии заминаи моддӣ таълимӣ мебошад. Дар замони дастовардҳои бузурги илмиву технологӣ ва кашфиёти нав ба нави ақли инсонӣ аҳли ҷомеа, масъулони соҳаи маориф ва волидонро зарур аст, ки насли наврасро дар руҳияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ тарбия намуда, дар онҳо мустаҳкам намудани ҳисси дӯст доштану ҳифз кардани ин сарзамини аҷдодӣ, ободу зебо гардонидани ватани биҳиштосо, неруманду пуриқтидор сохтани давлати тоҷикон ба тарзи бояду шояд вазифаи имониву вичдони худ шуморанд, то ки ҷавонони кишвари соҳибистиклоли мо ҳамеша нерӯи пешбаранда, ворисони асилу арзандаи миллату давлат ва созандагони имрӯзу фардои Тоҷикистони соҳибистиклол бошанд.

Халқи тоҷик дорои таърихи хеле қадима буда, сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки давлатдорӣ тоҷикон ба ҳазорсолаҳои басо дур рафтааст, ки аз сарчашмаҳои асотирӣ ва ривоятҳои оғоз мегирад. Миллати тоҷик, таҳти сарвари Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯз ба сатҳи баланди ҳештаншиносӣ расидан дорад, зеро тавассути роҳандозӣ намудани ҷорабиниҳои муҳими фарҳангию адабӣ, бузургдошти ҷаҳраҳои таърихӣ ва намӯени илму адаб мӯяи ифтихори ҳар як тоҷик мебошад.

Сарчашмаҳо исбот карданд, ки тоҷикон дар Осиёи Миёна ягона халқи ориёинаҷод буданд. Маводҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки доираи ташаккули халқи тоҷик сарзамини паҳноварест, ки бо номи умумии Ориёно ва сипас Бохтару Сугд машҳур гаштааст. Ифтихори ҳар як фарди тоҷик, тарбияи худшиносӣ, ахлоқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва фалсафии он аз фарҳанги тарбияи ориёии “пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек” сарчашма гирифта, мардумро ба ҳаёти ошоштаву саодат хидоят менамояд.

Дар шароити имрӯзаи таълиму тарбия ба роҳ мондани тарбияи ватандӯстӣ, ки дар пасманзари он омодагии ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ меистад, мақсад аз он аст, ки дар замири насли наврас муҳаббат ба Ватан ва арзишҳои иҷтимоиро ба таври назарраси шаҳрвандӣ ташаккул диҳем ва риояву эҳтироми онҳоро таҳким бахшем, то наврасону ҷавонон ҳудро шаҳрванди ҳақиқии кишвари эҳсос намуда, хоҳиши ихтиёран хизмат кардан ба Ватан дошта бошанд. Ин раванди омӯзиши ҳиссиёти ватандӯстона муносибати ғаъол ва татбиқи усулҳои мухталифро талаб мекунад, муҳимтарини ин ҷузъ эҳтироми рамзҳои давлатӣ, риояи қонунҳо ва Конститутсияи кишвар, рушди худидоракунии оила, омӯзондани таърихӣ маҳал ва шахсиятҳои шинохта мебошад. [5, с. 7].

Бо ин мақсад «...дар баробари ҷараёни таълим ба масъалаҳои тарбияи дурусти насли наврас ва ҷавонон диққати аввалиндараҷа додан лозим аст. Дар ин бобат бояд дар баробари падару модарон муаллимон низ серталаб бошанд. Мутафаккирони бузурги гузашта бовар доштанд, ки саҳтгирии муаллим аз саҳтгирии падар бояд болотар бошад».- таъкид менамоянд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. [10, с. 5].

Ватандӯстӣ дар раванди таълим, ҷомеашиносӣ ва тарбияи хонандагон ташаккул меёбад. Аммо ҷазои иҷтимоӣ барои рушди ватандӯстӣ бо деворҳои мактаб маҳдуд намешавад. Дар ин ҷо нақши муҳимро оила ва дигар муассисаҳои иҷтимоии ҷомеа иҷро мекунанд, масалан: ВАО (васоити ахбори омма), ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои таҳсилоти давомдори хонандагон, муассисаҳои тандурустӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ташкилотҳои ҳарбӣ, муассисаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва ғайра. Ҷамаи ин бояд дар раванди таълиму тарбия хонандагонро ба назар гиранд. [2, с. 2]

Бехтарсозии роҳнамоии касбии ҷавонон: - бо роҳи инъикоси муносиби ҳадафҳо дар мундариҷаи роҳнамоии касбӣ; – муайян намудани омодагии касбии кормандони комиссариатҳои ҳарбӣ ба ин намуди ғаъолият ва ворид намудани ислоҳот ба таълими

онҳо; — интихоб ва ба ҳам пайвастании оптималии навъҳои кори роҳнамоии касбӣ ва усулҳои он; — бо ҳамаи субъектҳои касбомузӣ ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон барқарор намудани алоқаҳои афзалиятнок. [8, с. 78].

Дар маҷмӯъ, самтҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ бо хусусиятҳои марҳилавии рушди иҷтимоӣ, бо проблемаҳои ҳалшаванда дар ҷараёни тағйирпазирии ҷомеа, вазъи тарбияи ватандӯстии хонандагону донишҷӯён, мақсаду вазифаҳо ва даъвати татбиқи онро муайян мекунад. Онҳо низоми тадбирҳои ба ҳам алоқамандро, ки мустақиман дар соҳаи тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар муҳлати муайян аз ҷониби субъектҳои дахлдор бо имконот ва захираҳои зарурӣ амалӣ карда мешаванд, ифода мекунад.

Адабиёт:

1. Алиев Ҳ.Б. Шинохти масоили иҷтимоӣ. Сомонаи <https://ravshanfikr.tj/>, санаи мурочиат, 16.02.2023с.
2. Аҳмадзода З. Тарбияи ватандӯстӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар ниҳоди ҷавонон. Сомонаи АИНПҶТ, <https://apa.tj/>, санаи мурочиат 21.02.2023.
3. Барномаи тайёрии ҳарбӣ-ҷисмонӣ ва ибтидоии ҳарбӣ барои хонандагони мактабҳои махсуси касбӣ (барои соли якуми таҳсил) М.: Глав.упр.трудрезервов. 1943. (3,5)
4. Зарифов Н.М. Асосҳои ташкилии низоми тарбияи ватандӯстии донишҷӯён, Паёми ДМТ, №2, 2022, стр. 190
5. Камолова М.Р. Маорифпарвари муосир. Народная газета, 13.09.2018. (5.11)
6. Маҳмадов О. Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ роҳи наҷоти миллат аз хатарҳои эҳтимолии замони муосир сомонаи ҲХДТ дар вилояти Хатлон. <http://hhdtkhatlon.tj/node/4365>, санаи мурочиат 21.02.2023с.
7. Подготовка студентов к патриотическому воспитанию школьников: Межвузовский сборник научных трудов. Смоленск, 1986. - 121 с. (1010)
8. Ушинский К.Д. Осори мунтахаб дар 11ҷ. т.5. М. Л, 1948 -1050.(7, 8)
9. Худшиносии миллӣ сарчашмаи амнияти миллии ватан. Сомонаи рӯзномаи ДДХ ба номи Б.Ғафуров “Навиди Хучанд”, <https://www.hgu.tj/news/media/>, 11.06. 2020, санаи мурочиат 16.02.2023с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Иқтибос аз мақолаи “Современный просветитель». Народная газета, 13.09.2018.

ТАРБИЯИ ВАТАНДҶҶСТӢ- МАСЪАЛАИ МЕҲВАРИИ ТАРБИЯИ МИЛӢ

Дар мақолаи мазкур тарбияи ватандӯстӣ дар меҳвари тарбияи миллӣ ҳамчун хусусияти вижаи шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта арзёбӣ гардидааст, ки ба андешаи муаллиф, дар пасманзари он наврасон, хонандагону донишҷӯён дар руҳияи ҳисси ифтихор ба ватан, эҳтиром ба миллат парвою парвариш меёбанд.

Дар мақола таъкид мешавад, ки яке аз самтҳои афзалиятноки тарбияи ҳарбӣ - ватандӯстӣ ин беҳсозии назарраси раванди омодагии ҷавонон дар давраи пеш аз даъват ва мукамалгардонии заминаи моддӣ таълимӣ мебошад. Дар замони дастовардҳои бузурги илмиву технологӣ ва кашфиёти нав ба нави ақли инсонӣ аҳли ҷомеа, масъулони соҳаи маориф ва волидонро зарур аст, ки ки насли наврасро дар рӯҳияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ тарбия намуда, дар онҳо мустаҳкам намудани ҳисси дӯст доштану хифз кардани ин сарзамини аҷдодӣ, ободу зебо гардонидани ватани биҳиштосо, нерӯманду пуриқтидор сохтани давлати тоҷикон ба тарзи бояду шояд вазифаи имониву вичдони худ шуморанд, то ки ҷавонони кишвари соҳибистиклоли мо ҳамеша нерӯи пешбаранда, ворисони асилу арзандаи миллату давлат ва созандагони имрӯзу фардои Тоҷикистони соҳибистиклол бошанд.

Калидвожаҳо: Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, раванди таълим, ташаккули шахсият, педагогикаи миллӣ, худшиносӣ, ҳадаф.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ – КЛЮЧЕВАЯ ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

В данной статье воспитание патриотизма в оси национального воспитания оценивается как особая характеристика всесторонне развитой личности, на фоне которой, по мнению автора, подростки, учащиеся и студенты вырастают в духе гордости и любви к Родине и уважение к нации.

В статье подчеркивается, что одним из приоритетных направлений военно-патриотической подготовки является значительное совершенствование процесса подготовки молодежи в допризывный период и совершенствование учебно-материальной базы. В эпоху великих научно-технических достижений и новых открытий человеческого разума необходимо, чтобы общественность, работники образования и родители считали своим долгом воспитание подрастающего поколения в духе самосознания и национальной гордости, укрепляли в них чувство любви и защиты родной земли, благоустраивая и совершенствуя родину, делая государство крепким и могучим, чтобы молодежь нашей независимой страны всегда была ведущей силой, благородным и достойным наследником нации и государства, творцом сегодняшнего и завтрашнего дня независимого Таджикистана.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, воспитательный процесс, формирование личности, народная педагогика, самосознание, цель.

PATRIOTIC EDUCATION IS THE KEY PROBLEM OF NATIONAL EDUCATION

In this article, the education of patriotism in the axis of national education is assessed as a special characteristic of a comprehensively developed personality, against which, according to the author, adolescents, pupils and students grow up in the spirit of pride and love for the Motherland and respect for the nation.

The article emphasizes that one of the priority areas of military-patriotic training is a significant improvement in the process of preparing young people in the pre-conscription period and improving the educational and material base. In the era of great scientific and technological achievements and new discoveries of the human mind, it is necessary that the public, educators and parents consider it their duty to educate the younger generation in the spirit of self-consciousness and national pride, strengthen in them a sense of love and protection of their native land, landscaping and improving their homeland, making the state is strong and powerful, so that the youth of our independent country will always be the leading force, the noble and worthy heir to the nation and the state, the creator of today and tomorrow of independent Tajikistan.

Key words: military-patriotic education, educational process, personality formation, folk pedagogy, self-awareness, goal.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашуров Содирхон- унвонҷӯи кафедраи муҳофизати граждони ва омодагии дифоӣ ҳарбии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ш. Қӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16, тел. 988261967, e-mail:sharaf26@mail.ru

Сведения об авторе: Ашуров Содирхон- соискатель кафедры гражданской обороны и военной подготовки Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: г. Куляб, улица С. Сафарова, 16, тел. 988261967, e-mail:sharaf26@mail.ru

Information about the author: Ashurov Sodirxon - postgraduate of the Department of civil defense and military training of the Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: Kulyab city, S. Safarov street, 16. тел. 988261967, e-mail:sharaf26@mail.ru

РАВАНДИ ТАҶРИБАӢ ОЗМОИШ ОИД БА ОМОДАНАМОИИ ОМУӢГОРОНИ МАКТАБӢОИ ОЛИ БА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАӢСИЛОТИ ФОСИЛАВИ

Ч. Алимӣ д.и.ф., профессор, Бобохонов Ч., унвончӯй
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар низоми таҳсилот ва маорифи муосир истифодаи технологияи муосир хеле зарурӣ ва масъалаи рӯзмарра гаштааст.

Дар «Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ҳамчун вазифаҳои асосӣ ва вазифаҳои таҳсилоти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ чунин қисматҳои таркибӣ муайян карда шудаанд: ба ихтиёри муассисаҳои таълимӣ вогузоштани таҷҳизоти компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ; - гузаронидани кори методӣ оид ба татбиқи технологияҳои нави компютерӣ дар чараҳои таълиму тарбия; - омодагардонӣ ва бозомодагардонии ҳайати муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҷиҳати истифода ва дар амал татбиқ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ-иртиботӣ; - пайвастании муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба интернет ва дар асоси он воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилот; - бунёди низоми ягонаи идоракунии иттилоотии таҳсилоти умумӣ; - таъмини манфиатҳои шахс, давлат ва ҷомеа дар раванди татбиқи технологияҳои нави компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ» [2, с. 4-5].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиротҳои ҷаҳониро таъкид карда, зикр намудаанд: «Вақте мо дар бораи тарбияи насли наврас меғӯем, набояд фаромӯш кунем, ки онҳоро бояд дар мактабҳои бо таҷҳизоти муосир мучаҳҳаз, аз ҷумла компютерҳо таълим диҳем» [16].

Иловатан дар Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» чунин таъкид карда мешавад: «9. Таъминоти моддӣ-техникӣ: Дастгирии рушди заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таҳсилотӣ яке аз шартҳои асосии татбиқи воқеӣ ва муваффақонаи раванди таълим мебошад. Дар аксари муассисаҳои таҳсилотӣ заминаи зарурии моддӣ-техникӣ (компютерҳо, синфҳои лингафонӣ, китобхонаҳои электронӣ) вучуд надоранд... Самтҳои асосии рушд чунинанд: ҳифз ва рушди заминаи моддӣ-техникии муассисаҳои таҳсилотӣ мутобиқи талаботҳои меъёрҳои давлатии таҳсилот, меъёрҳои иҷтимоӣ ва нормативҳо доир ба забонҳои русӣ ва англисӣ. Натиҷаҳои интизории татбиқи барнома чунинанд: - коркард ва вориднамоии моделҳои дурнамои воситаҳои таълими инноватсионӣ ва иттилоотӣ, воситаҳои муосири техникӣ, васоити аёнӣ ва таҷҳизот барои таълими забонҳои русӣ ва англисӣ...» [2, с. 35-39].

Ҳама гуна таҳаввулот, ислоҳот ва навоарӣ, агар онҳо даъвои муваффақона татбиқ ва дастгирии воқеӣ дар соҳаи маориф бошад, бояд аз низоми таҳсилоти педагогӣ, ки аз ин ислоҳот ва навоарӣ пеш аст, аз тайёр кардани муаллимони оянда ва махсусан дар ҳолатҳои фавқулӯда ва таъхирнопазир, аз бозомӯзии муаллимоне, ки аллақай қор мекунанд, шуруъ намояд. Хусусияти салоҳиятҳои омӯзгор ҳангоми қор дар низоми таҳсилоти фосилавӣ (ТФ), ки дар рафти таҳқиқот дар асоси таҳлили малакаҳои зарурӣ муайян карда шудааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки омӯзгорон ба таълими иловагии фосилавӣ ниёз доранд, аммо таҳлили муҳтавои барномаҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ имкон медиҳад, ки баъзан омӯзгори дорои ҷанбаи анъанавӣ, ки бо имконоти технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИИ) ошноӣ дорад, бидуни тамаркуз ба соҳиби шаклҳои ташкили ТФ, усулҳо, истифодаи воситаҳои муносиби муошират дар амалия бо назардошти хусусияти пешниҳоди иттилоот дар

Интернет ва хусусиятҳои ҳамкориҳои маҷозии омӯзгорон ва донишҷӯён мусоидат кунад. Масалан, ҳангоми омӯзиши фанни «Технологияҳои иттилоотӣ дар илм ва маориф» дар донишгоҳ онҳо дар маҷмуъ донишҳои ҷомеаӣ (универсалӣ)-и ТИИ-ро, ки дар ҳама соҳаҳои фаъолият татбиқ мешаванд, таълим медиҳанд. Фанни таълимии «Педагогика» чун анъана ба тайёр кардани омӯзгори мактабҳо нигаронида шуда, барномаи фанни «Тайёр кардани мутахассисони дорои касбият дар соҳаи риторика, мубоҳиса ва муошират» мебошад, ки аз нигоҳи мундариҷа масъалаҳои асосии ташаккули маҳоратҳои омӯзгорон, техника ва баёни нутқ, рушд додани таъсир ба одамон бо нутқи онҳо, таҳлил ва мудирияти монеаҳои мушаххаси забонӣ ба тайёр кардани омӯзгори анъанавӣ, ки раванди таълимро пурра анҷом медиҳад, нигаронида шудааст. Дар ҳамин ҳол, ин салоҳиятҳо ба муаллим дар низомии ТФ низ лозиманд, ки хусусияти қори онҳоро барнома ба назар намегирад.

Дар низомии таълими иловагӣ шумораи хеле зиёди муассисаҳо дар мавзӯи ба қор дар низомии ТФ тайёр кардани муаллим тақмили ихтисос мегузаронанд. Бо мақсади муайян намудани сифати омодагии омӯзгорон барои қор дар муассисаи ТФ, дар доираи таҳқиқоти мазкур таҳлили барномаҳои курсҳои компютерӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар Интернет аз донишқадаи тақмили ихтисос 20 курси компютерӣ дар ҳаҷми 72 соат пайдо шуд, ки дар мавзӯи курси омода намудани омӯзгор барои қор дар низомии ТФ зикр шудааст. Аз ин шумора, танҳо дар як ҳолат барномаи курс нашр шудааст, 14 адад бо курсҳои эълоншуда танҳо тавсифи курсро фаро мегирифт, дар 5 ҳолат дар бораи мундариҷаи курс маълумот надоштанд ва ташкилкунандагон ба дархостҳои алоқаҳои нишондодашуда маълумот дода мешавад.

Дар натиҷа, дар аксари мавридҳо на барномаҳо, балки тавсифи мундариҷаи курс бояд таҳлил карда шаванд. Мундариҷаи курси компютери «Усулҳои ТФ»-и ДДК ба номи А.Рӯдакӣ мавзӯҳоро дар бораи омӯзиши почтаи электронӣ, қор бо замимаҳои Microsoft Word ва MS Power Point, шиносӣ бо имконоти Prometheus ва Moodle фаро мегирад.

Низомҳои ТФ мавзӯҳои омӯзиши худӣ усулҳо ва технологияҳои педагогии ТФ вучуд надоранд. Дар шакли аттестатсияи ниҳой ба донишҷӯён ҳимояи эссе пешниҳод карда мешавад, ки гумон аст, ки имкони санҷиши дониши онҳо дар бораи методологияи ТФ дар охири курс фароҳам оварда шавад.

Ҳадафи ҷудонашавандаи курси «Асосҳои таълим дар Интернет» аз ҷониби ташкилкунандагон ин аст, ки имконоти азхудкунии салоҳияти муаллими таълими интернет, яъне ташаккул додани малакаҳои таҳияи маводи таълимии электронӣ аз рӯйи фанҳои худ, ҷойгир кардани онҳо бо истифода аз хидматҳои гуногун дар Интернет ва гузаронидани машғулиятҳои электронии таълим мувофиқи ҳадафҳои таълимӣ фароҳам оварда шаванд. Дар мундариҷаи курс аз панҷ модул танҳо як модул ба мавзӯи таълим бахшида шудааст, модулҳои боқимонда оид ба омӯзиши нармафзор, таҳияи таъминоти таълимӣ-методӣ, истилоҳот ва талабот ба муаллим дар низомии ТФ мебошанд.

Курси «Технологияи таълими электронӣ дар фаъолияти омӯзгори муассисаҳои таълимӣ» ба ташаккули ғоя ва малакаи омӯзгор дар ташкили таълими электронӣ дар раванди таълими муосир нигаронида шудааст, аммо на аз номи курс, на аз тавсифи мазмун, маълум нест, ки дар мавзӯи «Фаъолияти қорандони педагогии муассисаҳои таълимии маълумоти умумӣ» дар бораи қорандони технологияи сухан меравад ва чаро он ягона аст, ки онро, албатта, танҳо аз рӯйи як технология сохтан мумкин нест. Мундариҷаи курс аз қабилӣ намудҳо ва шаклҳои ташкили захираҳои электронии таълимӣ, мафҳумҳои асосии шабакаҳои муосири компютерӣ, усулҳои ташкили дастрасии шабака ба захираҳои таълимӣ, маҳсулоти нармафзор барои ташкили ТФ иборат аст.

Аз ин мавзӯҳо маълум нест, ки технологияи боло аниқ чиро дар назар дорад ва дар охир муаллим «таълими электронӣ»-ро» (аз мақсади курс) чӣ тавр ташкил мекунад, агар дар рафти курс ба ӯ фарқ кардани намудҳоро ёд дода бошад ва шаклҳои EERs, "консепсияҳо"-и шабакаҳои компютерӣ, усулҳои ташкили дастрасии шабака ба EORam

ва дар бораи LMS нақл мекунад. Дар баробари ин дар барнома ягон мавзӯ дар бораи ташкили ЕА, мисли технологияи ЕА умуман нест.

Курси «Усулҳои ТФ (курси кӯтоҳмуддати муаллимон)» аз ширкати Infotechno дар доираи лоиҳаи Фонди миллии таълим оид ба истифодаи ТТФ дар низоми компютери ҳайати омӯзгорони донишгоҳҳо бояд таҳия шавад.

Дар мундариҷаи курс аз шаш модул як модул ба ҳуди мавзуи таълим бахшида мешавад - омӯзиши шаклҳо ва усулҳои ТФ пешниҳод карда мешавад: принципҳо ва шаклҳои ташкили раванди таълими ТФ, технологияҳои нави педагогӣ (таълим дар ҳамкорӣ, омӯзиши мушқилот, усулҳои таҳқиқотӣ ва лоиҳавӣ) ва ғайра.

Панҷ модули боқимондаи курс дар бораи омӯзиши робитаи байнишахсӣ, хусусиятҳои кори омӯзгор дар низоми ТФ, масъалаҳои психологию педагогии ташкили ТФ, ташкили мониторинги ТФ мебошад.

Ҳамин курс ҳамчун "Донишкадаи рушди таҳсилоти иловагии касбӣ" пешниҳод карда мешавад, ки дар он дастури "Чӣ тавр ба таври фосилавӣ таҳсил кардан" дар бахши "Технологияи омӯзиш" мефаҳмонад, ки донишҷӯ бояд ба низом ворид шавад (ба низом, менюи дилхоҳро интихоб кунед, санҷиширо анҷом диҳед ва қисмати "Муошират" -ро пайдо кунед). Ин технологияи омӯзиширо анҷом медиҳад.

Дар донишгоҳҳо курсҳои компютерӣ дар мавзуи «Шаклҳо ва усулҳои ТФ» гузаронида бояд шаванд, ки аз 72 соат иборат бошад ва 20 соаташ ба омӯзиши «Низоми амалиётҳои Windows, кор бо файлҳо, клавиатура, Word» ва 20 соати дигар бахшида мешавад ("Кор дар қабати LMS, on-line").

Ҳамин тавр, нисфи курс барои тайёр кардани донишҷӯ ба кор бо компютер ва низом пешбинӣ шудааст. Як қисми машғулият (20 соат) ба шаклҳои кор («Шаклҳои интерактивии кор. Амсиласозӣ дар низомҳои таълим») дахл дорад, вале на ба усулҳои таълими ғоибона. Пешниҳод шудааст, ки вақти боқимонда барои омодагӣ ва ҳимояи кори хатми таҳассусӣ (12 соат) ҷудо карда мешавад. Дар шакли варақаҳои назоратӣ аз рӯйи ин курс се санҷиш ва ҳимояи кор гузаронида мешавад. Ҳеҷ ҷое, ба истиснои унвони курс, методологияи ТФ ва усулҳои мушаххас зикр нашудааст.

Ҳамчунин, барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои ҳайати омӯзгорон ва кормандони илмӣ онҳо курси «Технологияҳои ТФ дар фаъолияти инноватсионӣ» (152 соат) бояд коркард ва таҳия шавад. Дар қатори вазифаҳои барнома дар ҷойи аввал «афзоиши сатҳи дониш, малака ва маҳорати омӯзгорон ва кормандони илмӣ муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар соҳаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълим» мебошад, ки на танҳо барои омӯзгорон ҳангоми кор муҳим аст, балки ҳамчунин барои ҳамаи муаллимоне, ки пурравақт кор мекунад. Як қисми вақти курс ба омӯзиши низомҳои автоматикунонидашудаи таълимӣ (китобхона, фосилавӣ) ва хидматрасонии Интернет, ҳамчунин кор бо таҷҳизоти интерактивӣ бахшида мешавад, ки онро низ метавон ба кори омӯзгори штатӣ нисбат дод.

Ҳамчунин зарурати коркард ва таҳияи модули «Муҳити таълими иттилоотии таҳсилоти кушод» ба «Салоҳияти интернетии омӯзгор» бояд бахшида шавад, аммо мавзӯҳои методологияи ТФ бояд вучуд дошта бошанд. Мавзӯҳо оид ба тарҳрезии захираҳои электронии таълимӣ пешниҳод мешаванд, аммо на дар бораи гузаронидани раванди ТФ.

Гузашта аз ин, модули омӯзиши низоми Moodle ва LMS коркард ва таҳия шуда, метавонад барои 36 соат ба мавзӯҳои ҷудогона гузошта шавад, аммо бамаврид аст, ки ҳуди курс дар ин низомҳо гузаронида шавад, ки донишҷӯён дар давоми курс азхуд мекунад. Ҳамчунин, ин курс бо соатҳои камтар (72) пешниҳод карда мешавад, ки дар он 6 соат ба методология ва ТТФ ва 26 соат барои омӯзиши LMS ва хидматҳои Web 2.0 (ин барои омӯзгори пурравақт низ мувофиқ аст) бахшида мешавад.

Пешниҳод карда мешавад, ки вақти боқимонда барои омӯхтани тарзи кор бо тахтаи интерактивӣ сарф карда шавад, ки ин барои омӯзгори пурравақт низ аз муаллиме, ки дар низоми ТФ кор мекунад, муҳимтар аст.

Курси эҳтимолӣ ва банақшагирифташудаи «Технологияҳои ТФ дар мактаб» мувофиқи талаботи Қонун «Дар бораи маориф» яке аз вазифаҳои худро ба даст

овардани тамоми донишчӯён бо дониш ва малакаи зарурӣ барои кор дар НТФ мегузорад. Сарфи назар аз ин, дар курс ба методологияи ТФ ҳамагӣ 16 соат чудо карда мешавад. Қисми боқимонда ба принципҳо ва технологияҳои эҷоди захираҳои электронии таълимӣ ва истифодаи технологияҳои шабакавӣ бахшида мешавад. Шояд муваффақона барномаи курси «ТТФ дар синф ва корҳои беруназсинфӣ» бошад, ки барои омӯзгори мактабҳо нигаронида шудааст. Ба донишчӯён коркарди порчаҳои дарсҳои фосилавии намудҳои гуногун бо истифода аз технологияҳои электронӣ (лексияи интерактивӣ, дарси амалӣ, машварат), инъикоси фаъолияти худ, кор бо захираҳои таълимии интернетӣ оид ба мавзӯи курс, гузаронидани дарси кушоди фосилавӣ таълим дода мешавад. Машғулиятҳо дар рафти курс дар асоси усулҳои ташкилӣ-фаъолиятӣ гузаронда мешаванд.

Курси дуҷуми эҳтимолӣ ва зарурӣ - «Шаклҳои инноватсионии фаъолияти таълимии фосилавӣ» мебошад. Дар рафти курс пешниҳод карда мешавад, ки эҳтиёҷоти донишчӯ, омӯзгор, маъмурият, мактаб, минтақа ба шаклҳои самарабахши ТФ омӯхта, намудҳои дарсҳои таълимии Skype (дарсҳо, шурои омӯзгори, конференсҳо), омӯхтани мундариҷа ва шаклҳои вебинарҳо, аз худ кардани методологияи гузаронидани сухбатҳои интерактивӣ ва дарсҳои онлайн, таҳияи нақшаи таҷрибавӣ чорӣ намудани шаклҳои инноватсионии ТФ ба раванди таълим ба эътибор гирифта шаванд. Намудҳои дарсҳои Skype-ро метавон ҳамчун ҳама гуна фаъолиятҳои таълимӣ фаҳмид, на танҳо онҳое, ки дар барнома номбар мешаванд, зеро Skype воситаи муошират аст. Дар сарлавҳаи мавзӯ «шаклҳо» бештар ба усули ташкили корҳои барнома бояд бошанд.

Кори таҷрибавӣ оид ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар заминаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ ташкил ва гузаронида шуд. Ҳадафи озмоиши омӯзгорӣ озмоиши фарзияи таҳқиқот мебошад, ки татбиқи шароити педагогии дар фасли назариявӣ муайяншуда ба ташаккули самаранокии омодагии донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ мусоидат мекунад. Мувофиқи ҳадафи таҷрибаи педагогӣ, мо вазифаҳои асосии кори таҷрибавиро зикр менамоем: омӯхтан ва таҳлили низоми муосири таҳсилоти иловагӣ ва имконоти такмили ихтисоси ҳайати омӯзгори мактабҳои олий; чорӣ намудани маҷмуи шароити омӯзгорӣ барои тайёр кардани омӯзгори донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар донишгоҳ; омӯхтан ва таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар марҳилаи муайян ва ташаккулёбии таҷрибаи педагогӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва ташаккулёбандаи озмоиш.

Фарзияи таҷрибаи педагогӣ: татбиқи шароити педагогӣ, ки дар фасли дигари таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгори донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ мусоидат мекунад, ба аксарияти посухдиҳандагон имкон медиҳад, ки ба ин навъи фаъолият омодагии баланд дошта бошанд.

Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ мо асбобҳои зерини ташхисро (усулҳои таҳқиқот) истифода кардем: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташкилӣ, адабиёти маълумотномавӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, нақшаҳои таълимию мавзӯии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; сухбат бо устодони донишгоҳ; пурсиш ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санҷиши муаллимон; пурсиш дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омили математикӣ.

Дар таҷрибаи педагогӣ 192 нафар омӯзгори ДДК ба номи А. Рӯдакӣ аз тамоми факултетҳо ва шӯъбаҳои донишгоҳ ширкат доштанд. Шартҳои таҷрибаи педагогӣ давраи аз 2020 то 2022-ро дар бар мегирифт.

Корҳои таҷрибавӣ дар се марҳила сурат гирифтанд. Марҳилаи озмоиш (2019-2020) - муайян кардан. Корҳои таҷрибавӣ дар ин марҳила иборат буданд аз: омӯзиши низоми таҳсилоти иловагӣ ва такмили ихтисоси муаллимон дар мактабҳои олий; таҳлили ташаккули МИ ва таълимӣ тавассути чорӣ намудани низоми ТФ дар раванди таълимии донишгоҳҳо; омӯхтани таҷрибаи истифодаи ТТФ дар донишгоҳҳои гуногун; муайян

кардани сатҳи омодагии омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар асоси чузъҳо ва нишондиҳандаҳои дар фасли гузаштаи таҳқиқот зикршуда, ҳамчунин сатҳи ибтидоии ташаккули салоҳияти асосии ТИИ -и омӯзгорони донишгоҳ.

Марҳилаи таҷрибаи педагогӣ (2020-2021) - ташаккулдиҳанда. Дар марҳилаи ташаккул мазмуни кори таҷрибавӣ инхоро дар бар мегирад: таҳияи барномаи корҳои таҷрибавӣ; ҷорӣ намудани шароити педагогӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои ТФ; назорат аз болои таҷрибаи педагогӣ бо истифодаи саволномаҳо, мушоҳидаҳо, пурсишҳо, санҷиш, суҳбат, таҳлили натиҷаҳои фаъолияти омӯзгорони донишгоҳҳо; муайян кардани сатҳи ниҳии омодагии устодони донишгоҳ ба истифодаи ТТФ; таҳлил ва коркарди натиҷаҳои ҳангоми таҷриба бадастомада; ҷамъбасти натиҷаи таҷрибаи педагогӣ.

Марҳилаи таҷрибаи педагогӣ (2021-2022) - ниҳой. Мазмуни ин марҳилаи таҷрибаи педагогӣ ба низом даровардан ва ҷамъбаст намудани натиҷаҳои корҳои таҷрибавӣ, таҳияи ҳулосаҳои таҳқиқотиро дар бар мегирифт; нашри мавод дар мавзуи таҳқиқот; сабти номи таҳқиқот барои дарёфти дараҷа.

Дар фасли дигар, марҳилаҳо ва натиҷаҳои асосии таҷрибаи педагогии мо баррасӣ шудаанд. Дар ҷараёни татбиқи он самаранокии шароити педагогии муайяннамудаи мо барои ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ санҷида шуд.

Кори таҷрибавӣ оид ба ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар заминаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Ҳадафи озмоиши омӯзгорӣ озмоиши фарзияи таҳқиқот мебошад, ки татбиқи шароити педагогии дар фасли назариявӣ муайяншуда ба ташаккули самараноки омодагии донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ мусоидат мекунад. Мувофиқи ҳадафи таҷрибаи педагогӣ, мо вазифаҳои асосии кори таҷрибавиро зикр менамоем: омӯхтан ва таҳлили низоми муосири таҳсилоти иловагӣ ва имконоти такмили ихтисоси ҳайати омӯзгорони мактабҳои олий; ҷорӣ намудани маҷмуи шароити омӯзгорӣ барои тайёр кардани омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар донишгоҳ; омӯхтан ва таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои омодагии устодони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ дар марҳилаи муайян ва ташаккулёбии таҷрибаи педагогӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои марҳилаҳои муайян ва ташаккулёбандаи озмоиш. Фарзияи таҷрибаи педагогӣ: татбиқи шароити педагогӣ, ки дар фасли дигари таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ муайян ва тавсиф шудааст, ки ба омодагии босамари омӯзгорони донишгоҳҳо барои истифодаи ТТФ мусоидат мекунад, ба аксарияти посухдиҳандагон имкон медиҳад, ки ба ин навъи фаъолият омодагии баланд дошта бошанд. Ҳангоми таҷрибаи педагогӣ мо воситаҳои зерини ташхис (усулҳои таҳқиқот)-ро истифода кардем: омӯхтан ва таҳлили адабиёти муосири психологӣ, педагогӣ ва илмию омӯзгорӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва ташкилӣ, адабиёти маълумотномавӣ оид ба мавзуи таҳқиқот, нақшаҳои таълимию мавзуии барномаҳои таълими иловагии касбӣ; мушоҳидаи педагогии фаъолияти таълимии устодони донишгоҳ; суҳбат бо устодони донишгоҳ; пурсиш ва мусоҳиба бо устодони донишгоҳ; санҷиши муаллимон; пурсиш дар бораи устодони донишгоҳҳо; таҳлили натиҷаҳои бадастомада бо истифодаи усулҳои омери математикӣ. Мазмуни ин марҳилаи таҷрибаи педагогӣ низомнокиро дар бар мегирифт. Шарти якуми педагогии таҳқиқоти диссертатсионӣ тадриҷан беҳтар шудани омодагии донишгоҳ барои истифода мебошад; ТТФ (ташаккули салоҳияти асосии ТИИ дар асоси ТТФ; ташаккули омодагии устодони донишгоҳҳо ба истифодаи ТТФ дар асоси ташкили модули курс, ки имконоти асосии низомҳои таълими фосолавиро ошкор мекунад).

Дар марҳилаи ибтидоии муайян кардани озмоиш барои арзёбии ҳамаҷонибаи ташаккули омодагӣ корҳо анҷом дода шуданд. Нишондиҳандаҳои чузъҳои ҳавасмандгардонӣ: хоҳиши иштирок дар ташаккули МИ ва таълимии донишгоҳ; хоҳиши ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ ва иртиботӣ ба раванди таълимии донишгоҳ; таваҷҷуҳ ба эҷод ва истифодаи шаклҳои нави таълим ва ҳамгироии онҳо бо дигар шаклҳои таълим; хоҳиши истифодаи имконоти МИ - итаълимии донишгоҳ; хоҳиши иштирок дар озмунҳои гуногуни инноватсионӣ ва

корҳои илмӣ, конференсо, семинарҳо; таваҷҷуҳ ба гирифтани дастгирии иловагии молиявии маъмурияти донишгоҳ барои ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ иртиботӣ ва ТТФ дар раванди таълим.

Ҳамин тариқ, барои арзёбии ҳамаҷонибаи сатҳи омодагии омӯзгорони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои ТФ, яъне ангеҷаҳои устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои ТФ, ҳамчунин дониш, малака ва маҳоратҳои касбӣ дар соҳаи истифодаи ТТФ, мо усули баҳодихии экспертиро истифода кардем. Дар таҳқиқот нишондиҳандаҳои зерини миқдориро ҷорӣ мекунем: 1 ҳол - сатҳи паст, 2 ҳол - сатҳи миёна, 3 ҳол - сатҳи баланд.

Адабиёт:

1. Алимӣ Ҷ. Мушкилоти педагогӣ (дидактика а)/Ҷ.Алимӣ, А.Даминова. - Д., «Эрграф», 2014. -220 с.
2. Барномаи давлатии рушди таҳсилот Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2010-2015.-Душанбе, 2009.-48с.
3. Барномаи компютерикунонии мактаби таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои солҳои 2011-2015.-Душанбе, 2010. - 42с.
4. Бозорова,С.Ш.Таҳсилот: таърихи пайдоиш ва рушд (Матн)/С.Ш.Бозорова. - Душанбе: Матбуот, 2005. -230с.
5. Комилов, Ф.С. Асосҳои техникаи компютерӣ/Ф.С.Комилов, А.Р.Додихудоев, Н.Н.Меҳмонов.- Душанбе, 2005.
6. Комилов, Ф.С. ИнформаТТИИ а ва технологияи иттилоотӣ/Ф.С.Комилов. - Душанбе, 2016. - 480с.
7. Комилов, Ф.С. Информатика а/Ф.С.Комилов, Ш.М.Тоиров. - Душанбе, 2002.
8. Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Матбуот, 2003. -24 с.
9. Миралиев, А.М. Педагогика ва психология/А.М.Миралиев, М.Давлатов. - Душанбе, Ирфон, 2007 г.-343с.
10. Мирзоев, М. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар низоми таҳсилот//Мактаб ва ҷомеа/М.Мирзоев.-2004, №2(5).- С.43-47
11. Мирмамадов, У.М. Использование информационных технологий в образовательном процессе/Мирмамадов/Наука и инновация.-№1-2,2014 (7-8).-С.444.
12. Раҳимов, З.А. Системаҳои экспертӣ ва системаҳои идоракунии базаи маълумотҳо/З.А.Раҳимов.-Душанбе,2003.
13. Раҳимов, З.А. Мошинҳои ҳисоббарор, системаҳо ва шабакаҳо/З.А.Раҳимов, З.А. А.М.Мирзоев. -Душанбе, Сино,1999.
14. Раҳимов, З.А. Технологияи коркарди ахбори иқтисодӣ/З.А.Раҳимов, Н.Х.Мирзоев, Мирзоев, А.М. ва диг. - Душанбе, Сино, 2004.
15. Раҳимов, Х. Педагогика (китоби дарсӣ барои донишҷӯён мактабҳои олии педагогӣ)/Х.Раҳимов, А.Нуров.- Душанбе, Хумо, 2007 г. - 447с.
16. Раҳмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии Тоҷикистон/Э.Раҳмон.- «Азия Плюс»:2012.

РАВАНДИ ТАҶРИБАҶО ОЗМОИШ ОИД БА ОМОДАНАМОИИ ОМӢЗГОРОНИ МАКТАБӢОИ ОЛИ БА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАӢСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Мақола ба хусусиятҳои раванди таҷрибаҷо озмоиш нисбати омодаинамои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои истифодаи технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифон, ҳама гуна таҳаввулот, ислоҳот ва навоарӣ, агар онҳо даъвои муваффақона татбиқ ва дастгирии воқеӣ дар соҳаи маориф бошад, бояд аз низоми таҳсилоти педагоги, ки аз ин ислоҳот ва навоарӣ пеш аст, аз тайёр кардани муаллимони оянда ва махсусан дар ҳолатҳои фавқуллода ва таъхирнопазир, аз бозомӯзии муаллимоне, ки аллакай кор мекунанд, шуруъ намояд. Хусусияти салоҳиятҳои омӯзгор ҳангоми кор дар низоми таҳсилоти фосилавӣ (ТФ), ки дар рафти

тахқиқот дар асоси таҳлили малакаҳои зарурӣ муайян карда шудааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки омӯзгорон ба таълими иловагии фосолавӣ ниёз доранд, аммо таҳлили мухтавои барномаҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ имкон медиҳад, ки баъзан омӯзгори дорои ҷанбаи анъанавӣ, ки бо имконоти технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ (ТИИ) ошноӣ дорад, бидуни тамаркуз ба соҳиби шаклҳои ташкили ТФ, усулҳо, истифодаи воситаҳои муносиби муошират дар амалия бо назардошти хусусияти пешниҳоди иттилоот дар Интернет ва хусусиятҳои ҳамкориҳои маҷозии омӯзгорон ва донишҷӯён мусоидат кунад.

Муаллифон пешниҳод мекунанд, ки вақти боқимонда барои омӯхтани тарзи кор бо тахтаи интерактивӣ сарф карда шавад, ки ин барои омӯзгори пурравакт низ аз муаллиме, ки дар низоми ТФ кор мекунанд, муҳимтар аст.

Фикрҳояшонро ҷамъбааст намуда, муаллифон хулоса мекунанд, ки барои арзёбии ҳамаҷонибаи сатҳи омодагии омӯзгорони донишгоҳҳо ба истифодаи технологияҳои ТФ, яъне ангеҳои устодони донишгоҳҳо барои истифодаи технологияҳои ТФ, ҳамчунин дониш, малака ва маҳоратҳои касбӣ дар соҳаи истифодаи ТТФ, мо усули баҳодихии экспертиро истифода кардем. Дар таҳқиқот нишондиҳандаҳои зерини миқдориро ҷорӣ мекунем: 1 ҳол - сатҳи паст, 2 ҳол - сатҳи миёна, 3 ҳол - сатҳи баланд.

Калидвожаҳо: раванд, таҷриба, озмоиш, истифода, технологияи таҳсилоти фосолавӣ, дониш, малака, донишгоҳ, омӯзгорон, маҳорати касбӣ, нишондиҳандаҳо, таҳқиқот, сифат, миқдор, омодамаӣ.

ПРОЦЕСС ЭКСПЕРИМЕНТИРОВАНИЯ И АПРОБАЦИИ ПО ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Статья посвящена особенностям процесса экспериментирования и тестирования применительно к подготовке преподавателей учреждений высшего профессионального образования к использованию дистанционных образовательных технологий.

По мнению авторов, любые разработки, реформы и нововведения, если они претендуют на успешное внедрение и реальную поддержку в сфере образования, должны исходить от предшествующей этим реформам и нововведениям системы педагогического образования, от подготовки будущих учителей, и особенно в чрезвычайных ситуациях и срочно начать переподготовку учителей, которые уже работают. Характер компетенций учителя при работе в системе дистанционного образования (СДО), определенная в ходе исследования на основе анализа необходимых умений, свидетельствует о том, что педагоги нуждаются в дополнительном дистанционном образовании, но анализ содержания педагогических программ повышения квалификации в педагогических вузах позволяет иногда преподавателю с традиционным аспектом, знакомому с возможностями информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), не ориентироваться на владельца форм организации ИТ, методов, использования соответствующих средств общения на практике с учетом характера предоставления информации в сети Интернет и особенностей виртуального взаимодействия в помощь преподавателям и учащимся.

Авторы предлагают оставшееся время потратить на обучение работе с интерактивной доской, что более важно для штатного преподавателя, чем для преподавателя, работающего в ИТ-системе.

Обобщая свои размышления, авторы приходят к выводу, что для комплексной оценки уровня готовности преподавателей вуза к использованию ИТ-технологий, то есть мотивации преподавателей вуза к использованию ИТ-технологий, а также знаний, навыков и профессиональных навыков в данной области использования ИТ-технологий использован метод экспертной оценки. Введены в исследование следующие количественные показатели: 1 балл - низкий уровень, 2 балла - средний уровень, 3 балла - высокий уровень.

Ключевые слова: процесс, опыт, тестирование, использование, технология дистанционного обучения, знания, навыки, вуз, преподаватели, профессиональные навыки, показатели, исследование, качество, количество, подготовка.

THE PROCESS OF EXPERIMENTATION AND TESTING TO PREPARE UNIVERSITY TEACHERS FOR THE USE OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES

The article is devoted to the peculiarities of the process of experimentation and testing in relation to the training of teachers of institutions of higher professional education for the use of distance learning technologies.

According to the authors, any developments, reforms and innovations, if they claim successful implementation and real support in the field of education, should come from the system of teacher education that preceded these reforms and innovations, from the training of future teachers, and especially in emergency situations, and urgently start retraining teachers who are already working. The nature of the teacher's competencies when working in the system of distance education (DLS), determined in the course of the study based on the analysis of the necessary skills, indicates that teachers need additional distance education, but an analysis of the content of pedagogical advanced training programs in pedagogical universities sometimes allows a teacher with a traditional aspect, familiar with the possibilities of information and communication technologies (ICT), not focus on the owner of IT organization forms, methods, use of appropriate means of communication in practice, taking into account the nature of providing information on the Internet and the features of virtual interaction to help teachers and students.

The authors suggest that the remaining time be spent learning how to use the interactive whiteboard, which is more important for a full-time teacher than for a teacher working in an IT system. Summarizing their reflections, the authors come to the conclusion that for a comprehensive assessment of the level of readiness of university teachers to use IT technologies, that is, the motivation of university teachers to use IT technologies, as well as knowledge, skills and professional skills in this area of using IT technologies, peer review method. The following quantitative indicators were introduced into the study: 1 point - low level, 2 points - average level, 3 points - high level.

Key words: process, experience, testing, use, distance learning technology, knowledge, skills, university, teachers, professional skills, indicators, research, quality, quantity, training.

Маълумот дар бораи муаллифон: Чумъахон Алимӣ- профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. Тел.: 918112626; 901112662

Бобохонов Чамшед Сабзаалиевич -унвончуи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. Тел.: 988497447.

Сведения об авторах: Джумахон Алимӣ - профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918112626; 901112662

Бобохонов Джамшед Сабзаалиевич - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С. Сафарова-16. Тел.: 988497447.

Information about the authors: Jumaxon Alimi - professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Тел.: 918112626; 901112662

Bobokhonov Jamshed Sabzaalievich - applicant Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Tel .: 988497447.

БАРХҶҮРД ВА МУНОСИБАТИ АСОСӢ БА ТАШКИЛИ МУОШИРАТ ЗИМНИ АЗХУДКУНИИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Ҷ. Алимӣ д.и.ф., профессор, Сабзалӣ Р., унвонҷӯй
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Азхудкунии забони хориҷӣ мавҷудияти салоҳияти иртиботӣ, яъне маҳорати муошират бо забони омӯхташаванда мутобиқ ба вазъиятро пешбинӣ менамояд. Салоҳияти иртиботӣ, бешак, салоҳияти забоншиносиро дар бар мегирад, аммо моҳияти он дар фаҳмиши ғайриихтиёр, дарк намудани қоида ва моҳияти иҷтимоиву фарҳангӣ, ки маълумот дар худ дорад, мебошад. Мавҷудияти салоҳияти иртиботӣ, инчунин пешбинӣ менамояд, ки забонмӯзӣ бояд ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ миёни шахсиятҳо ворид карда шавад ва ин мисли ҷанбаҳои имлоӣ ва фонетикӣ муҳим бошад. Аз ҷониби дигар, мураккабии тамоми низоми қоидаҳо чунин аст, ки метавонад барои салоҳияти коммуникативиро аз худ намудан ғайриимкон бошад, ба истиснои соҳибзабонон,

Ҳама гуна барнома оид ба омӯзиши забони хориҷӣ дастур медиҳад, ки раванди омӯзиши забони хориҷӣ чи гуна бояд ташкил карда шавад. Ҳамин тарик, баъзе муаллифони хориҷӣ бар он назаранд, ки омӯзиши забон бояд қадам ба қадам ва пайваста бошад ва маҳз чунин сохтори омӯзиши забони хориҷӣ барои шароити омӯзиши озоди он хос мебошад. Ин нуқтаи назар ба он даврае хос аст, ки омӯзиши забони хориҷӣ ҳамчун воситаи ба даст овардани маҷмуи пурраи донишҳо арзёбӣ карда мешуд, аз 0 то 100%, яъне ба донишҳои ҳомилони забонӣ баробар карда мешуд ва чи тавре, ки андеша менамуданд, тамоми раванди омӯзиш бояд ба давраҳо ва марҳилаҳои пайдарҳами прогрессивӣ тақсим шуда бошанд. Аммо таҷриба нишон дод, ки натиҷаи идеалӣ амалан қариб ҳеҷ гоҳ ба даст оварда намешавад ва ин давраҳо пайваста ва рушдкунанда буданашон дар назар аст. Бар замми ин, пешравии донишҷӯ дар аксар маврид дар нуқтае нигоҳ дошта мешавад, ки аз натиҷаҳои идеалӣ дур аст ва ҳолатҳои пастравӣ (регресс) миёни донишҷӯён зиёданд, ҳуди давраҳо (марҳилаҳо)-ро бошанд, амиқ ва равшан муқаррар намудан ғайриимкон аст.

Баръакси ин, дигар муаллифон бар он андешаанд, ки ғояи омӯзиши забонро ҳамчун раванди мустақим, агар аз наздик назар намоем, танқидро намепазирад. “Мо бо суръати гуногун дар як роҳ ба сӯи ҳадафи умумӣ қадам намезанем.” Трим Р.Д. як қатор мақсадҳои пайдарҳам, мувофиқашуда, аммо маҳдудшударо пешниҳод менамояд, ки ба талаботи иртиботии донишҷӯ мутобиқат менамоянд. [17]

Савол ин аст, ки оё дар ҳақиқат чунин омӯзиши ғайримустақими забони хориҷӣ ба толибилмон нисбат ба низоми пайдарҳамӣ, қадам ба қадам мувофиқтар аст. Ин масъала то ба охир ҳалли ҳудро наёфтааст, он дар раванди омӯзиш қарор дорад.

Мушкилот дар омӯзонидани забони хориҷӣ аз он иборат аст, ки чӣ гуна ба толибилм барои расидан ба сатҳи донише, ки аз рӯи арзёбии ҳуди вай самаранок (манфиатбахш) мебошад, кӯмак расонад ва чӣ гуна дар он сатҳе, ки забони хориҷӣ мувофиқ нест банд нашавад, яъне ин он мавридест, ки онро бо сабаби норасоии донишҳо истифода бурдан ғайриимкон аст.

Дониши забони хориҷиро дар чор сатҳ тасвир намудан мумкин аст: азхуднамоии зоҳирӣ, азхуднамоии маъноӣ (семантикӣ), қобилияти иртиботӣ ва эҷодӣ. Дар назар аст, ки ин чор дараҷа пайдарҳамии омӯзиши забони хориҷиро таъмин менамоянд: сараввал шакли он омӯхта мешавад, баъдан он бо донишҳо ҳамроҳ карда мешавад, баъдан қобилияти иртиботӣ инкишоф дода мешавад, ва дар охир, толибилм озодона бо забони омӯхташаванда сухан меронад, то ин ки онро бо мақсади эҷодӣ истифода барад. Албата, ин давраҳои омӯзиши забони хориҷиро на ба таври қатъӣ

чудо намуда, балки ҳамчун дар як вақт амалкунанда баррасӣ намудан мумкин аст. Ҷ. Риверс пешниҳод менамояд, ки омӯзонидани забони хоричиро ба ду давра тақсим намоем: ба даст овардани маҳорат ва истифодаи маҳорат. [15]

Дар давраи аввал омӯзанда ба омӯхтани забон ҳамчун низом (шакл ва мазмун) банд аст, муошират намудан дар ин давра мушкил аст ва қатъӣ маҳдуд карда шудааст. Толибилм чӣ дар мавриди омӯзиши низоми забон, чӣ дар истифодаи он бо мақсади муошират ба кӯмак ниёз дорад. Ин давра дар ҳамон лаҳзае ба итмом мерасад, ки толибилм дар худ боварӣ эҳсос намояд, ки ӯ метавонад забони хоричиро барои мақсадҳои худ, бигзор барои гӯш кардан, ҳарф задан, хондан ё навиштан на он қадар дуруст ҳам бошад, истифода намояд.

Баъдан толибилм аз давраи муоширати озод гузашта, ба давраи “мустақилӣ” ворид мегардад. Дар баъзе маврид толибилмон дар бораи баъзе “пешравиҳо”, ҳангоме, ки муоширати амалӣ бо забони воқеӣ яқубора амалӣ мегардад, суҳан меронанд.

Таҳқиқоти проблемаи омӯзиши забони хоричӣ се вазифаи асосӣ мегузорад:

1) номутобиқатӣ дар майнаи донишҷӯ миёни бартарияти забони модарӣ (дигар забонҳои қаблан омӯхташуда) ва нобаробарии донишҳои забон, ки айни замон омӯхта мешаванд. Ин проблема “робита” номида шудааст;

2) интиҳоб миёни омӯзиши бошууроनावу мақсадноки забони хоричӣ ва усули зершууроно, худкор ё ҳиссиётноки омӯзиши забони хоричӣ, ин проблема “берунӣ-дохилӣ” номбар шудааст;

3) чӣ гуна мушкилоти забони навро ҳамчун рамз паси сар намуд, яъне ба шаклҳои забоншиносӣ аҳамият зоҳир намоем ва дар баробари ин тавассути ин забон муошират намоем. Ин проблема “рамз-иртибот” номида шудааст. [17]

Фарқияте, ки Крашен миёни омӯзиш (берунӣ) ва азхудкунӣ (дохилӣ) мегузорад, омӯзиши забони хоричиро ҳамчун раванди бошууроно ва азхудкуниро бошад ҳамчун раванди зершууроно шарҳ медиҳад. Дар ҳолати аввал бояд қоидаҳои забонро донист, дар ин шароит мо метавонем ҷанбаи забоншиносиро идора намоем, яъне як намуд “мониторро” истифода барем. Истилоҳи “монитор” аз ҷониби Крашен ворид карда шудааст ва танзимнамоии бошууроноии шакли забонро ҳамчун муҳаррири дохилӣ ва мусахҳеҳ дар назар дорад. [14]

Аммо, ба андешаи С.Д. Крашен ин “монитор” дар мавриде, ки имкон ҳаст ҳангоми хондан ва навиштан аз назар гузаронему санҷем, ки чи навишта шудааст, метавонад аз ҷумла ҳамчун муҳаррир истифода бурда шавад.

Дар муоширати шифоҳӣ ин муҳаррир ба чараёни мунтазами нутқ монеа эҷод менамояд. Баъзе аз толибилмон ба “муҳаррир” аҳамияти зиёд зоҳир менамоянд, яъне ба дурустии нутқ ва ин ба онҳо ҳалал мерасонад, нутқи онҳоро боз медорад, дигарон бошанд ба худ боварии барзиёд доранд ва баръакси ин аз он истифода намеkunанд.

Крашен чунин мешуморад, ки азхуднамоии забони хоричӣ назар ба омӯзиши он як дараҷа муҳимтар мебошад. Бо таври дигар гӯем, донишҳои забони хоричӣ бо истифодабарии зершууроноии он ҳангоми муошират, назар ба истифодабарии он бо воситаи идоракунии забони хоричӣ бо кӯмаки “монитор” инкишоф меёбанд.

Хилгард Д. афзалтар медонад, ки миёни азхудкунии бошууроно ва зершууроноии забон фарқияти калон гузошта нашавад, зеро дар мавриде, ки баъзе чизҳоро бифаҳмем ба андешаи вай, мо онро беҳтар меомӯзем, дар баъзе мавридҳо бошад, мо метавонем инро зершууроно анҷом диҳем (масалан, мо метавонем баъзе садоҳоро дуруст талаффуз намоем ва дар баробари ин қоидаҳои фонетикиро дуруст надонем ва ғайра). [16]

Ҳамин тариқ, таносуби омӯзиши бошууроно ва зершууроноии забони хоричӣ проблемаи ҳалношуда боқӣ мемонад. Ин проблема бояд дар якҷоягӣ бо проблемаи педагогикаи умумӣ омӯхта шавад. Баъзе қорҳои озмоишӣ дар ин самт аллакай ба анҷом расонида шуданд.

Проблемаи “рамз-коммуникатсия” солҳои охир диққати махсусро ба худ ҷалб менамояд. Омӯзиши забони хоричӣ дар утоқи таълимӣ асосан бо табиати забон ҳамчун низоми рамзӣ алоқаманд мебошад ва аз ин лиҳоз, “расмӣ”, “таҳлилӣ” мебошад, яъне забон ҳамчун объекти омӯзиши академикӣ ва амалия баромад менамояд.

Истифодабарии забони хоричӣ дар шароити табиӣ ин шакли иртиботӣ мебошад, яъне амалӣ ва озод аст. Дар ин чода толибилм иштирокчии муоширати озод мебошад.

Ҳам намуди “расмӣ” ва ҳам иртиботии омӯзиши забони хоричӣ кайҳо маълуманд. Аммо дар гузаштаи на он қадар дур ин як чизи маълумӣ ба ҳисоб мерафт, ки забони хоричӣ дар утоқҳои дарсӣ бо воситаи омӯзиши амалӣ ва машғулиятҳо омӯзонида мешавад. Истифода бурдани муносибати иртиботӣ, яъне муошират бо забони хоричӣ ин стратегияи таҳқиқоти начандон дур мебошад.

Омӯзиши озмоишӣ собит месозад, ки ҳатто дар шароити сунъӣ омӯзиши иртиботии забони хоричӣ метавонад воситаи самараноки забонмӯзӣ гардад. Он дар утоқи таълимӣ “сахроӣ”, яъне наздик ба табиӣ, шароити омӯхтани забони хоричиро дар асоси муошират фароҳам меорад.

Ҳамгироӣ миёни омӯзиши расмии забони хоричӣ ҳамчун рамз ва омӯзиши забон бо воситаи муошират дар охириҳои солҳои 70-ум диққати калонро ба худ ҷалб намуд. Вале проблемаи таносуб миёни стратегияи расмӣ ва иртиботӣ барои азхуднамоии самараноки забони хоричӣ, дар умум ҳалнашуда боқӣ мемонад. Мутобик ба ақидаи В.П.Шуман омӯзиши забон ин проблемаи усул нест, балки проблемаи ҳамроҳ шудан ба фарҳанги забони хоричӣ мебошад ва агар ин мавҷуд набошад, мо наметавонем аз оне, ки дар айни замон дорем, бештарро интизор шавем. [13]

Вобаста ба модели “монитор” ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки қисмати зиёди вазифаҳо, ки дар машғулиятҳо оид ба забони хоричӣ истифода бурда мешаванд, бевосита бо омӯзиши он робита доранд (бо тафовут азхудкунии он) ва Крашен оиди он мегӯяд, агар танҳо усулҳои берунаю бошууронои омӯзиши забонро истифода барем, аз худ намудани он ғайриимкон аст. [14]

Ғайр аз ин, чунин омӯзиши расмиву таҳлили забони хоричӣ ба зиёд шудани ҳавасмандии азхуднамоии забон созгор нест.

Усулҳои озмоиши ташаккулдиҳанда. Мақсади озмоиши ташаккулдиҳанда ташкил намудани омӯзиши озмоишии махсус бо “ҳамроҳ” намудани ҷузъи муошират ва ташаккули ҳавасмандии дохилии азхуднамоии забони хоричӣ буд. Он ҳангоми машғулиятҳои таълимӣ дар доираи чадвали соатҳо дар гурӯҳҳои 12 нафара гузаронида шуд. Озмоишшавандагон 17-20 сола буданд.

Ҳамроҳ намудани унсурҳои муошират, дар навбати аввал, дар машғулиятҳо оид ба забони хоричӣ ташкил намудани шароитҳои муоширатро, ки дар муҳити забонӣ ба воқеият наздиканд, пешбинӣ менамуд.

Омӯзгор-озмоишгар, ки машғулиятҳоро гузаронида буд, сатҳи баланди иртибот ва шеваи демократии муоширатро роҳандозӣ намуд.

Муошират асосан аз баррасии мавзӯҳои, ки ба шавқу завқи касбии донишҷӯёни дар озмоиш ширкатдошта иртибот дошт, иборат буд. Барои иҷрои ин талабот маводи махсус аз китоб ва дастурҳои таълимӣ, ки дар Оксфорд ба таъби расида ва ба талаботи зерин ҷавобгӯ буданд, интихоб карда шуд:

Мундариҷаи мавод ба таҳассуси донишҷӯён аз рӯи равияи факултет ва ба талаботи навгонии субъективӣ ва аҳамияти иттилоотӣ барои озмоишшавандагон ҷавобгӯ буд.

Машғулиятҳо дар шакли баррасии ин ё он проблемаи бо таҳассуси донишҷӯён алоқаманд ва ҳалли масъалаҳои иртиботӣ гузаронида шуданд.

Барои ин пешниҳод карда шуда буд:

вазифаҳои проблемавӣ чихати фаъолнок намудани фаъолияти азхуднамоӣ;

нуқтаҳои назари мухталиф нисбат ба проблема бо мақсади водор намудан ба мувоҳиса, мубодилаи афкор, баён намудани розигӣ ва норозигӣ бо ин ё он нуқтаи назар;

- бозиҳои нақшавӣ;

- брейнстеминг;

- даъвати ҳомилони забон ба машғулиятҳо ва ташкили суҳбатҳо дар шароити муҳити забонӣ (ҳомилони забон набояд забони тоҷикиро донанд).

Нақши омӯзгор аз пешниҳод намудани мавод ва фароҳам овардани шароити муносиб барои муошират иборат бошад. Барои ин омӯзгор бояд:

1) ба раванди муошират миёни иштирокчиён дар утоқҳои таълимӣ ва инчунин миёни иштирокчиён ва намудҳои фаъолият мусоидат намояд;

2) ба ҳайси иштирокчии мустақили муошират баромад намояд, ин нақш ба қисми аввал алоқаманд аст ва аз он бар меояд.

Ин нақшҳо як қатор нақшҳои дуҷумдараҷаро барои омӯзгор дар назар доранд: ҳамчун манбаи иттилоот ва ташкилкунандаи манбаи иттилоот, ҳамчун таҳқиқотчи ва омӯзгор, ки метавонад бо дониш, қобилият ва таҷрибаи худ дар ин самт саҳми назаррас гузорад.

Тақия асосӣ дар омӯзиш, на ба азхуднамоии маводи забонӣ, балки ба раванди муошират карда мешавад. Дар назар буд, ки таълимгирандагонна бо омӯзгор, балки бо якдигар ҳамгирой менамоянд, ислоҳи хатогиҳо дар маркази диққат қарор надошт. Шеваи ҳамкориҳо дар муошират қайд карда мешуд.

Толибилмон бояд ба он одат мекарданд, ки агар муошират даст надихад, пас ин айби ҳамагон мебошад, натавонанд айби ғӯянда ё шунаванда. Мутаносибан дастоварди ҳар як иштирокчи дастоварди кулли иштирокчиёни ин раванд ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, омӯзиши забони хоричӣ ин омӯзиши муошират аст, мақсад - муоширати самаранок, машғулиятҳои забонӣ, машқҳо бо таври доимӣ истифода бурда шуда, аз аввал ҳамаи кӯшишҳои муошират намудан мукофотонида мешуданд. Барои осон намудани дарки вазифаҳо, вобаста аз сатҳи омодагӣ ва давраи омӯзиш, истифодаи забони модарӣ иҷозат дода мешуд. Низоми забоншиносӣ бо воситаи кӯшишҳои муошират омӯхта мешуд. Омӯзгор ба толибилмон ба таври дилхоҳ кӯмак мерасонд ва барои кор кардан бо забон онҳоро ҳавасманд менамуд. Ҳавасмандии дохилӣ аз маводе, ки бо забон хабар дода мешуд, ба вуҷуд меомад.

Ҳангоми ташкили озмоиши ташаккулдиҳанда мо ба он тақия менамудем, ки донишчӯён аллақай заминаи дониши забони хоричиро соҳибанд. Ин навъ донишҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии бояд муттаҳид карда шаванд, зеро дар асл онҳо муттаҳид мегарданд, аммо, чун қоида, дар намуди матнҳо аз рӯи ихтисос, ки дар аксар маврид дорои ягон маълумоти нав набуда, барои хониш ва тарҷума ё ин ки аз ёд намудан пешбинӣ шудаанду ҳалос. Чунин таҷриба дорои ягон намуд ҳавасмандӣ нестанд ва донишчӯён моҳияти чунин фаъолиятро дарк намекунанд. Аз ҷониби дигар, аз донишчӯёне, ки танҳо донишҳои асосиро доранд, “пешрави” ногаҳониеро интизор шудан мушкил аст, зеро дар ин ҳолат ду проблема рӯи кор меояд: нутқӣ ва даркнамоӣ. Барои аз байн бурдани ин проблема, аввал, дараҷабандӣ намудани мушкилот зарур аст: аз рӯи ихтисос ба андозаи кам додани иттилооти нав, бидуни ворид намудани иттилооти нав ба миқдори кам калимаҳо ва васоити нави баёнро коркард намояд, дуҷум, амалӣ намудани омӯзиш бо воситаи ҳамкориҳоро ба роҳ монанд. Барои он, ки иттилоот ҷолиб бошад, он бо намуди вазифаҳои проблемавӣ, ақидаҳои мубоҳисанок, муқоисаҳо, ки баррасии онҳоро зарур мешуморем, ақидаи худро баён ва ё инкор кардан ва ғайра самтгирӣ шуданд.

Тартиби анъанавии машғулиятҳо низ тағйир дода шуд. Одатан машғулиятҳо аз фаъолияти иртиботӣ оғоз мегардад, ки дар он донишчӯён шаклҳои муайяни забонро коркард менамоянд. Давраи навбатӣ - ин фаъолияти иртиботӣ мебошад, ки дар он толибилмон метавонанд воҳидҳои коркардшудаи забонро истифода баранд, омӯзгор бошад ба ин раванд роҳбарӣ менамояд. Ин пайдарҳамии маъмул аз фаъолияти идоракунанда ба истифодабарии эҷодии забон аст. Аммо ҳаракати баръакс ин ду давра имконпазир аст, масалан бозихҳои нақшдор ва дар асоси вазъиятҳо, ки метавонанд дар ҳолатҳои оддӣ ҷой дошта бошанд, амалӣ гарданд, яъне омӯзгор метавонад машғулиятро аз фаъолияти коммуникативӣ оғоз намояд. Чунин фаъолият на танҳо ҳавасмандии дохилро бедор мекунад, инчунин ба омӯзгор имкон медиҳад, ки дар ин ё он намуди муошират ҷойҳои заифи шогирдонашро муқаррар намояд, ба донишчӯ бошад, барои дарк намудани мушкилоти забонии худ имконият фароҳам меорад. Дар асоси мушоҳидаҳои худ ва шояд, баъд аз баррасӣ бо донишчӯён, омӯзгор

метавонад коркарди маҳз ҳамон мушкилоти забониро, ки донишҷӯён дар раванди муошират бо онҳо рӯ ба рӯ омадаанд ва дар оянда имкон медиҳад муошират самараноктар гардад, ба роҳ монда ва аллакай донишҷӯён метавонанд донишҳои нави забониро дар давраи навбатии фаъолияти иртиботӣ истифода баранд.

Шакли дуҷуми ташкили муошират афзалтар аст, зеро ин аввалан метавонад самаранокии машғулиятҳоро аз ҳисоби мукамал намудани дониши толибилмон баланд намояд ва дуҷум, чунин усул метавонад ҳавасмандии дохилии азхуднамоии забони хориҷиро вусъат бахшад ва донишҷӯён моҳият ва мароми машғулиятҳои минбаъдаи забониро хубтар дарк намоянд.

Ташкил намудани шароит барои муошират ба омӯзиши суръатноки забони хориҷӣ, ки азхуднамоии забон зершууруна ва аз рӯи эҳсосот амалӣ мегардад, хос мебошад. Аҳамияти чунин муносибатро коҳиш надода, мо ҳамгирии муносиби омӯзиши зершууруна ва бошуурунаи забони хориҷиро қобили мақсад медонем. Омӯзиши зершууруна ва бошуурунаи забони хориҷӣ дорои ҷонибҳои мусбӣ ва манфӣ худ мебошад: ҳангоми омӯзиши бошууруна шаклҳои забонӣ аз худ карда мешаванд, вале қариб ки азхуднамоии забон ба амал намеояд, омӯзиши зершууруна ҳавасмандкунандатар ба шумор меравад, вале дар аксар маврид натиҷаҳои хуб ба бор намеорад, махсусан, агар ба инobat гирем, ки он умуман ба баъзе категорияҳои донишҷӯён мувофиқ нест. Аз ин лиҳоз, ҳамгирии ин ду муносибат дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ зарур мебошад.

Муҳайё кардани шароити муошират ба омӯзиши суръатноки забони хориҷӣ хос аст, зеро азхудкунии забон бошууруна сурат мегирад. Ин ба таври кулӣ танҳо дар муҳити фаъоли забонӣ имконпазир аст. Дар шароити аудитория дар мавридҳои дилхоҳ бояд ҷузъҳои муоширати таълимӣ ҷой дошта бошанд. Барои қулай шудан мо истилоҳоти корӣ “муоширати муқаррарӣ”-ро истифода мебарем, ки маънои ташкил намудани шароити муошират дар машғулиятҳо, наздик ба шароити муошират дар муҳити забонӣ ва “муоширати таълимӣ” мебошад, ки дар он унсурҳои нутқӣ, ки барои муошират намудан заруранд, коркард карда мешаванд. Вобаста аз сатҳи омодагии донишҷӯён ва давраи хониш таносуб миёни муоширати “муқаррарӣ” ва “таълимӣ” метавонад гуногун бошад. Агар онро дар намуди алоҳида тасаввур намоем: “муоширати муқаррарӣ”, “муоширати таълимӣ” пас, он бояд ба сӯи зиёдшавӣ дар сурат ва камшавӣ дар маҳраҷ бошад ва қиёс бояд ба 100% майл дошта бошад. Яъне, ҳиссаи муоширати муқаррарӣ бояд зиёд гардид ҳиссаи муоширати таълимӣ коҳиш ёбад, ки дар таҷрибаи имрӯзаи омӯзиши забони хориҷӣ ба амал намеояд. Аз оғоз то анҷоми омӯзиш муоширати таълимӣ нисбат ба муоширати муқаррарӣ бартарӣ дорад, агар охири он умуман вучуд дошта бошад.

Албатта, шартан гуфтан мумкин аст, ки муоширати муқаррарӣ нисбат ба муоширати таълимӣ бояд ба 100 баробар шавад. Сирф асли, муошират метавонад танҳо дар муҳити муқаррарии забонӣ бошад. Дар шароити аудитория ба ҳар сурат унсурҳои таълимӣ боқӣ мемонанд, ки вақтро дар машғулиятҳо тақозо менамояд ва метавонад дар намуди муоширати таълимӣ гузарад. Аммо муоширати таълимӣ набояд хусусияти тақроркунии якмароми шаклҳои забониро дошта бошад. Баръакс, ба онҳо бояд ҳолатҳои мухталифи нутқӣ ворид карда шаванд, то ин ки воридкунии мақсадноки ин шаклҳои забонӣ ба дониши зершуурунаи он гузаранд, бояд диққати махсусро ба мундариҷаи муошират дод, ба он ки чи маълумот дода мешавад. Агар дар рафти муошират норозигӣ ё нофаҳмӣ аз рӯи ин ё он масъала ба вучуд ояд, бояд кӯшиш намуд, ки проблемаро дарҳол муайян намоем, зеро ин метавонад дар шароити муқаррарӣ рух диҳад. Муҳим аст, малакаи мубоҳиса кардан, розӣ нашудан, пурра намудан, далел овардан нисбат ба нуқтаи назари худ ва наҳаросидан аз баёни онро омӯзонем. Аз аввал муаллим бояд ба ташаккули муносибати шахсӣ нисбат ба он чизе, ки дар дарсҳо хабар дода мешавад, ҳиссиёти вобастагӣ ба ҳама чиз, ки дар раванди таълим ба вучуд меояд, майл кунад. Маҳз ҳамин принципҳо дар асоси ташкил намудани шароит барои муошират бо забони хориҷӣ гузошта шуда буданд.

Ҳамин тариқ, аҳамияти калон ба дастгоҳи фаҳмоишии лексикаи махсус дода шуданд, ки ба донишҷӯён пешниҳод карда мешуд, бо забони хоричӣ ин ё он маҳфумро маънидод, як ақидаро бо дигар воситаҳо баён намоянд. Қобилияти баён намудани ин ё он мундариҷа, бидуни тарҷумаи дохилӣ барои рушди таффакур басо муҳим аст, яъне азхуднамоии зершууронаи забон, ин ҳам қадамест, ки дил гувоҳӣ медиҳад.

Адабиёт:

1. Авганов, С.С. Профессиональная подготовка преподавателей иностранных языков (английского языка) для общеобразовательных школ. Дисс. канд. пед. Наук/С.С.Авганов.- Душанбе, 2006.- 153с.
2. Алиев, С.Н. Научно-педагогические основы развития профессиональной компетенции будущих учителей иностранного языка: Монография/С.Н.Алиев.- Душанбе: Ирфон, 2008. - 260 с.
3. Алиев, С.Н. Психолого-педагогические вопросы профессионального становления студентов педагогического вуза // Сб. научных трудов /Под ред. С.Алиева и И.Тупайло. -Душанбе,1990. - 120 с.
4. Амонашвили, Ш.А. Психологические особенности усвоения второго языка младшими школьниками//Иностранные языки в школе/Ш.А. Амонашвили.- М.: Просвещение, 1986, -N2.
5. Имамкулиева, Г.А. Влияние трудностей на мотивацию учебной деятельности студентов: Автореф.канд.дисс./Г.А.Имамкулиева. -М.:1985.-24с.
6. Именитова, И.П. Динамика мотивации учебной деятельности взрослых/И.П.Именитова//На материале интенсивного обучения иностранному языку: Автореф. дисс. канд. псих. наук.-М.:1983.-25с.
7. Интегративно-интенсивное обучение как путь развития сознания: Учебное пособие//Нижегородский гос. пед. ун-т., Н. Новгород, 1993. -279с.
8. Кабардов, М.К. О диагностике языковых способностей / М.К. Кабардов //Психологическое и психофизиологическое исследование речи.-М.: Наука,1985.-191с.
9. Каган,М.С.Мир общения/М.С.Каган.-М:Политиздат,1988. -205с.
10. Казанцева, Л.А. Влияние дальности цели на активность личного и общественного мотивов учебной работы у старшеклассников/Л.А.Казанцева/ /Экспериментальные исследования личности и темперамента.-Пермь,1972, вып. 7.-С.64-67
11. Калашникова, Л.В. Возрастная динамика мотивов профессиональных намерений учащихся/Л.В. Калашникова//Психология и педагогика. Учен. зап. ЛГУ, 1956, № 214.-С 28-34
12. Пассов, Е.И., Куловлев, В.П., Коростелев, В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества/Е.И. Пассов, В.П. Куловлев, В.С. Коростелев//Иностранные языки в школе.-М: Просвещение, 1987, №6.-124с.
13. Шуман, В.П. Исследование мотивов познавательной деятельности студентов педагогического вуза/В.П. Шуман//Формирование профессионально-педагогической направленности студентов педагогического вуза.-Владимир, 1972, ч.2.-227с
14. Krashen S.D., Second Language Acquisition and Second Language Learning. Oxford.etc.:Pergamon,1981. 282 p.
15. Rivers J., What the "Good Language Learner" can teach us. TESOL Quarterly N9:41-51.
16. Hilgard D., On communicative competence/VP ride J.B. and Holmes
17. J. Sociolinguistics: Selected Readings. Harmonds worth: Penguin Books,1972: 269-293.

БАРХҶҮРД ВА МУНОСИБАТИ АСОСӢ БА ТАШКИЛИ МУОШИРАТ ЗИМНИ АЗХУДКУНИИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Мақола ба тавсифи бархӯрд ва муносибати асосӣ нисбати муошират зимни азхудкунии забони хориҷӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, азхудкунии забони хориҷӣ мавҷудияти салоҳияти иртиботӣ, яъне маҳорати муошират бо забони омӯхташаванда мутобиқ ба вазъиятро пешбинӣ менамояд. Салоҳияти иртиботӣ, бешак, салоҳияти забоншиносиро дар бар мегирад, аммо моҳияти он дар фаҳмиши ғайриихтиёр, дарк намудани қоида ва моҳияти иҷтимоиву фарҳангӣ, ки маълумот дар худ дорад, мебошад. Мавҷудияти салоҳияти иртиботӣ, инчунин пешбинӣ менамояд, ки забонмӯзӣ бояд ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ миёни шахсиятҳо ворид карда шавад ва ин мисли ҷанбаҳои имлоӣ ва фонетикӣ муҳим бошад. Аз ҷониби дигар, мураккабии тамоми низоми қоидаҳо чунин аст, ки метавонад барои салоҳияти коммуникативиро аз худ намудан ғайриимкон бошад, ба истиснои соҳибзабонон.

Муаллиф зикр мекунад, ки муоширати таълимӣ набояд хусусияти такроркунии якмароми шаклҳои забониро дошта бошад. Баръакс, ба онҳо бояд ҳолатҳои мухталифи нутқӣ ворид карда шаванд, то ин ки воридкунии мақсадноки ин шаклҳои забонӣ ба дониши зершурунаи он гузаранд, бояд диққати махсусро ба мундариҷаи муошират дод, ба он ки чи маълумот дода мешавад. Агар дар рафти муошират норозигӣ ё нофаҳмӣ аз рӯи ин ё он масъала ба вуҷуд ояд, бояд кӯшиш намуд, ки проблемаро дарҳол муайян намоем, зеро ин метавонад дар шароити муқаррарӣ рух диҳад. Муҳим аст, малакаи мубоҳиса кардан, розӣ нашудан, пурра намудан, далел овардан нисбат ба нуқтаи назари худ ва наҳаросидан аз баёни онро омӯзонем. Аз аввал муаллим бояд ба ташаккули муносибати шахсӣ нисбат ба он чизе, ки дар дарсҳо хабар дода мешавад, ҳиссиёти вобастагӣ ба ҳама чиз, ки дар раванди таълим ба вуҷуд меояд, майл кунад. Маҳз ҳамин принципҳо дар асоси ташкил намудани шароит барои муошират бо забони хориҷӣ гузошта шуда буданд.

Дар ҷамъбасти муаллиф хулоса мекунад, ки аҳамияти калон ба дастгоҳи фаҳмоишии лексикаи махсус дода шуданд, ки ба донишҷӯён пешниҳод карда мешуд, бо забони хориҷӣ ин ё он махфумро маънидод, як ақидаро бо дигар воситаҳо баён намоянд. Қобилияти баён намудани ин ё он мундариҷа, бидуни тарҷумаи дохилӣ барои рушди тафаккур басо муҳим аст, яъне азхуднамоии зершурунаи забон, ин ҳам қадамест, ки дил гувоҳӣ медиҳад.

Калидвожаҳо: бархӯрд, муносибат, муошират, салоҳияти иртиботӣ, забони хориҷӣ, қобилият, рушди тафаккур, тарҷума, мундариҷа, воситаҳо, азхуднамоӣ.

ОСНОВНОЙ ПОДХОД И ОТНОШЕНИЕ К ОРГАНИЗАЦИИ ОБЩЕНИЯ В СФЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена описанию и основного подхода к общению при овладении иностранным языком.

По мнению авторов, овладение иностранным языком требует коммуникативных навыков, то есть умения общаться с изучаемым языком в соответствии с ситуацией. Коммуникативная компетенция, безусловно, включает языковую компетенцию, но ее сущность заключается в спонтанном понимании, понимании правил и социокультурной сущности информации. Существование коммуникативной компетенции также предсказывает, что изучение языка должно быть включено в социальные и культурные аспекты отношений между личностями, и это должно быть так же важно, как орфографические и фонетические аспекты. С другой стороны, сложность всей системы правил такова, что освоить коммуникативную компетенцию может быть невозможно, за исключением носителей языка. Учебное общение не должно характеризоваться постоянным повторением языковых форм. Наоборот, их следует знакомить с различными речевыми ситуациями, так что при целенаправленном внедрении этих языковых форм в подсознательное знание особое внимание следует уделять содержанию общения, тому, какая информация дается. Если в процессе общения

возникнет неудовлетворенность или непонимание по тому или иному вопросу, следует постараться сразу выявить проблему, ведь такое может произойти и в обычных условиях. Важно научиться навыкам обсуждения, несогласия, дополнения, аргументирования своей точки зрения и не бояться ее высказывать.

Авторы подчеркивают, что учитель должен с самого начала стараться развивать личное отношение к тому, чему учат на уроках, чувство зависимости от всего, что возникает в процессе обучения. Эти принципы легли в основу создания условий для общения на иностранном языке. При этом большое значение придавалось устройству понимания специальной лексики, которая предлагалась учащимся, для толкования того или иного понятия на иностранном языке, для выражения той же мысли другими средствами. Очень важна для развития мышления способность выражать то или иное содержание без внутреннего перевода, то есть подсознательное овладение языком, это тоже ступень, о которой свидетельствует сердце.

Ключевые слова: отношение, подход, общение, коммуникативная компетенция, иностранный язык, умение, развитие мышления, перевод, содержание, средства, овладение.

THE MAIN APPROACH AND ATTITUDE TO THE ORGANIZATION OF COMMUNICATION IN THE FIELD OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

The article is devoted to the description and the main approach to communication in learning a foreign language.

According to the authors, mastering a foreign language requires communication skills, that is, the ability to communicate with the learning language in accordance with the situation. Communicative competence, of course, includes linguistic competence, but its essence lies in spontaneous understanding, understanding the rules and the socio-cultural essence of information. The existence of communicative competence also predicts that learning language should be included in the social and cultural aspects of personal relationships, and this should be as important as spelling and phonetic aspects. On the other hand, the complexity of the entire system of rules is such that it may not be possible to master communicative competence, except for native speakers. Educational communication should not be characterized by constant repetition of linguistic forms. On the contrary, they should be introduced to various speech situations, so that when purposefully introducing these language forms into subconscious knowledge, special attention should be paid to the content of communication, to what information is given. If in the process of communication there is dissatisfaction or misunderstanding on a particular issue, you should try to immediately identify the problem, because this can happen under normal conditions. It is important to learn the skills of discussing, disagreeing, supplementing, arguing your point of view and not being afraid to express it.

The authors emphasize that the teacher should from the very beginning try to develop a personal attitude to what is taught in the classroom, a sense of dependence on everything that arises in the learning process. These principles formed the basis for creating conditions for communication in a foreign language. At the same time, great importance was attached to the device for understanding the special vocabulary that was offered to students, for the interpretation of a particular concept in a foreign language, for expressing the same thought by other means. The ability to express this or that content without internal translation is very important for the development of thinking, that is, the subconscious mastery of the language, this is also a stage, which the heart testifies to.

Key words: attitude, attitude, communication, communicative competence, foreign language, skill, development of thinking, translation, content, means, mastery.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷумъахон Алимӣ- профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. E-mail: alimi-62@mail.ru, Тел.: 918112626; 901112662

Сабзали Раджаб -унвончуи Донишгохи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров-16. Тел.: 988164046.

Сведения об авторах: Джумахон Алимӣ - профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. E-mail: alimi-62@mail.ru, Тел.: 918112626; 901112662

Сабзали Раджаб - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С. Сафарова-16. Тел.: 988164046.

Information about the authors: Jumaxon Alimi - professor at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. E-mail: alimi-62@mail.ru, Тел.: 918112626; 901112662

Sabzali Rajab - applicant Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarov St.-16. Tel .: 988164046.

ТДУ:373+374 (2-точ)

ТКТ:73.23 (2-точ)

Қ-38

ДИАЛЕКТИКАИ АНЪАНА ВА ИННОВАТСИЯҲО ДАР ФАРҲАНГ ВА МАОРИФ

Зулфия Ҷиёнзода докторанти PhD

Донишгохи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар асоси мавзӯе, ки мавриди таҳқиқ қарор мегирад, мафҳуми калидии «фарҳанг» ҳамчун зухуроти фавқуттабӣ қарор дошта, бо фаъолияти одамон муайян шудааст, ки таҷрибаи мавҷударо таҷдид карда, таҷрибаи навро эҷод мекунад, ки натиҷаи он тағйироти чизи табиӣ (натуралӣ) ва фарҳангӣ (моҳир) мебошанд. Ин фаҳмиш боиси ба вучуд омадани таърифоти зиёди фарҳанг гардид, ки баъзан хилофи якдигар мебошанд. Ҳамин тавр, С.И. Гессен фарҳангро «аз ҳама умумӣ ва номуайян», «яъне аз ҳама сермаъно» номидааст. Дар баррасии масъалаи таърифи фарҳанг мо кӯшиш мекунем, ки чизи «беҳтарин», «дурусттарин»-ро пайдо карда, ба тамоюлҳои рушди падидаи мазкури фавқуттабӣ тамаркуз кунем. Таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки маъноҳои онтологӣ, гносеологӣ ва аксиологӣ рушди ҷомеа ва фарҳанг, инсон ва фарҳанг, шахсиятро ҳамчун ҳомили фарҳанг, ки дорои зухуроти берунаи иҷтимоӣ ва дохилии инфиродӣ доранд, бифаҳмем.

Ҳамин тавр, дар доираи баҳси зикршуда саволе дар бораи инсон ба миён меояд, ки дар раванди шиносӣ бо фарҳанг аз тариқи таҳсилот тағйир ёфта, ҳадафҳои «бо ҳадафҳои ҳаёти ҷомеаи додасуда зич алоқаманданд». Инро С.И. Гессен таҳқиқ намуда, фаҳмиши низоми маорифро бо фаҳмиши «тартиботи зиндагӣ» аз тариқи фарҳанг пайваस्त карда, «якҷанд қабатҳои фарҳанг»-ро фарқ мекард. Вай навишта буд: «Ҳамин тарик, дар таркиби зиндагии як одами муосир мо гӯё се қабатро фарқ гузорӣ кардем: таҳсилотгирифтагӣ, шахрвандӣ ва тамаддун. «Калимаи фарҳанг» бо маҷмуи ҳар се қабат ифода ёфтааст. Ва минбаъд вай нақшае пешниҳод карда, ҷунин мешуморид, ки он «беҳтар аз ҳама фарқиятҳои тавлидшударо ифода мекунад». [5, с. 27] Охири ба илм, санъат, ахлоқ, дин, ҳуқуқ ва давлатдорӣ; хоҷагӣ ва техника дахл доштанд. Барои методологияи педагогика тезиси зерини Гессен аҳамияти хоса дорад: «Дар байни маориф ва фарҳанг, ҳамин тавр, мувофиқати дақиқ вучуд дорад. Таҳсилот ҷуз чизе нест, магар ин ки фарҳанги фард. Ва агар фарҳанг дар робита бо мардум маҷмуи мақсадҳо – супоришҳои тамомнашаванда бошад, пас дар робита ба фард низ таҳсилот супоришҳои тамомнашаванда мебошад, бинобар ин, анҷомёфта шуда наметавонад. «Танҳо шахси бетаҳсилот метавонад даъво кунад, ки ӯ масъалаи таҳсилотро барои худ пурра ҳал кардааст» [5, с. 35]. Ин маънои онро дорад, ки вазифаи таҳсилот табдил додани як фарди табиӣ ба шахси фарҳангӣ тавассути шинос кардан бо арзишҳои фарҳангии илм, санъат, ахлоқ, қонун ва иқтисодиёт маҳсуб меёбад.

Дар ин замина гуфта метавонем, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон маориф, аз як тараф, ба маъхазии муҳими давлатӣ табдил меёбад ва аз тарафи дигар, он эҳтиёҷоти инфиродӣ ва ҳуқуқҳои инсонро ба таҳсилот (бо Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфтааст) қонеъ мегардонад.

Ба ҳар ҳол аз ҷиҳати анъана, фарҳанг ҳамчун сатҳи таърихан муайяншудаи рушди ҷомеа, қувваҳои эҷодӣ ва қобилияти инсон таъриф карда мешавад, ки дар навъҳо, шаклҳои ташкили ҳаёт ва фаъолияти одамон, дар муносибатҳои мутақобилаи онҳо ва инчунин арзишҳои моддӣ ва маънавии аз ҷониби онҳо эҷодшаванда ифода ёфтааст [4, с. 669]. Фарҳанг ҳамчун як шакли фаъолияти инсон барои таҷдид ва азнавсозии ҳаёти иҷтимоӣ, инчунин маҳсулот ва натиҷаҳои он, ки ба ин фаъолият дохил карда мешаванд фаҳмида мешавад. Фарқи байни ҳастии иҷтимоӣ ва табиӣ дар он аст, ки он худ ба худ новобаста аз такрористехсолии он аз ҷониби одамон вучуд надорад.

Барои таҳқиқоти мо баррасии фарҳанг аз нуқтаи назари фалсафа самарабахш аст, вақте ки мафҳум на дар мантиқи таърифҳо, балки дар муқаррарсозии таҳаввулоти шаклҳо, ки инсон барои ҳифз ва таҷдиди ҳаёти иҷтимоӣ ва муҳимтар аз ҳама, дар тавсифоти мушаххаси шаклҳои таҷдид ва навсозӣ, таносуби онҳо истифода мебарад, ошкор карда мешавад. Он гоҳ дар ҳар як фарҳанги мушаххас таносуби муайяни шаклҳои таҷдид ва навсозии ҳаёти иҷтимоӣ ба назар мерасад. Ҳамин тавр, бо ин маънӣ гуфтан мумкин аст, ки масъалаи асосии фарҳанг – ин масъалаи таносуби таҷдид ва дигаргунӣ, навсозии ҳастии инсон мебошад. Маҳз ҳамин тавр мо ба масъалаи пайдоиш ва пешагирии инноватсияҳо, ки дар таърихи инсоният буданд, ҳастанд ва хоҳанд буд. Ҳамзамон, дар марҳилаҳои аввали рушди ҷомеа анъанае бартарӣ дошт, ки нигоҳдории ташкили иҷтимоиро дар шакли бетағйир таъмин мекард. Сипас амали муштараки анъанаҳо ва инноватсияҳои мухталиф беш аз пеш афзоиш ёфта, дар даҳсолаҳои охир пайдоиши босуръат ва тасдиқи охириҳо сурат гирифта истодааст. Дар маҷмӯъ бошад, ин боиси тағйироти парадигмаи арзишмандии рушд мегардад, ки ин ё он навъи тамаддунро муайян мекунад.

Робитаи зичи фарҳанг ва тамаддунро муқаррар намуда, таъсири мутақобила ва пурракунии мутақобилаи онҳоро ёфта, мо ба таври муфассалтар дар бораи мафҳуми «тамаддун», ки он низ таърифи як маъноро надорад, истода мегузарем. Он ба илм дар охири асри XVIII дар Аврупои Ғарбӣ ворид гардида, ба як усули худайниятдиҳии арзишии инсонияти муосир дар муносибат он ба табиат, ҷомеа ва фарҳанг табдил ёфтааст. [10, с. 1007]

Тибқи луғатномаи муосири фалсафӣ, фарқи байни тамаддун ва фарҳангро ё ба ҳадди аксар таърихӣ ё ҳамин қадар ба ҳадди аксар онтологӣ фаҳмидан мумкин аст. [10, с. 1007] Таърихан фарҳанг ҳамчун як шакли умумии фаъолияти ҳаётии инсонӣ, хосияти ҳаёти ҷинс баррасӣ мешавад, ки аз ибтидо хоси он буда, то даме ки инсоният дар рӯи замин зиндагӣ мекунад, вучуд дорад. Тамаддун бошад, як роҳи ҳаёти ҷинсист, ки пас аз ибтидоӣ омада, на танҳо дар ибтидои худ, балки дар охир низ муайян шудааст. Аз ҷиҳати онтологӣ фарқияти онҳо на бо вақт, балки бо фазои имкониятҳо алоқаманд аст. Дар ҳастии воқеии одамон ду навъ имкониятҳо вучуд доранд – баъзеи онҳо ба таҷдиди таҷрибаи наслҳои гузашта, ба мерос, ки бидуни азхудкунии он ягон фарди нав таваллудёфта инсон шуда наметавонад, мансубанд. Аз ин нуқтаи назар, фарҳанг ҳамеша маҳсули идеалии фаъолияти ҳаётии одамон, ҳамон натиҷаи маҷмӯӣ ва «маҳзан»-и имкониятҳои боқӣ мемонад, ки маҳз ҳамонҳо аз ҷониби ҳар як насли нав то қадри манфиатҳо ва талаботҳои воқеии он азхуд карда мешаванд. Аммо имкониятҳои дигаре низ ҳастанд, ки аз ҷониби насли фаъол тавлид шуда, онҳо акнун на бо хотира, балки бо интизорӣ, бо ғамхорӣ, бо тарҳрезии худ ба оянда алоқаманданд.

Бухрони тамаддун ва баҳодиҳии аз меъёр зиёди арзишҳо дарку андарёфти куллии ҳам муносибатҳои инфиродӣ, ҳам ҷинсиро ба оянда талаб мекунанд. Дар сатҳи инфиродӣ чунин муносибат «маъно» мешавад, ки фаҳмиши ҳама гуна роҳи дигари тафаккурро дар сатҳи ҷинсии «умумичахоният» пешбинӣ мекунад, ки метавонад ба асоси рафтори умумичахонии одамон табдил ёбад, ки тақсимодро ба «мо» ва «онҳо», ба «худиро» ва «бегонагон», «иттифоқчиён» ва «душманон» истисно мекунад.

Ба чунин уфук фарҳанги инноватсионӣ, ки фарҳанги педагогиро низ дар бар мегирад, мебарад. Дар ин ҳаракат “роҳи воқеӣ аз фарҳанги муфидӣ ба фарҳанги шаъну шараф» боз мешавад. Психолог А.Г. Асмолов онро ҳанӯз ҳамчун «роҳи тайнашуда» мешуморад. Ба таври шартӣ “мозаикаи фарҳангхоро дар рафти таърихи инсонӣ” муаллиф дар ду кутб – кутби муфидӣ ва кутби шаъну шараф қарор дода, ҳар кадоми онҳоро тавсиф карда, ба онҳо тавсифоти мухтасар, вале ғунҷоишдор медиҳад. «Фарҳанге, ки ба муфидӣ нигаронида шудааст, ҳамеша ба мувозинат, ба худҳифзқунӣ ҳаракат карда, ҳамеша дар андешаи он аст, ки зинда монад, на зиндагӣ кунад», ҳамин тавр он худро таҷдид мекунад. [3, с. 589] «Масъалаи дигар, – менависад муҳаққиқ, – фарҳангест, ки ба шаъну шараф нигаронида шудааст. Дар чунин фарҳанг арзиши пешбарарзиши шахсияти шахс аст, новобаста аз он, ки оё аз ин шахсият ягон чиз барои иҷрои ин ё он кор гирифтани мумкин аст ё не». [3, с. 589] Ҳамин тариқ, маҳз шаъну шараф вектори арзишии ғояҳо ва лоихаҳои гуногун мебошад, зеро он маъноии тақомулии ҳаракати шахс ва ҷомеаро ба фарҳанги шаъну шараф муайян мекунад.

Мо чунин мешуморем, ки масъалаи робитаи байни маориф ва фарҳанг хусусияти ҷудонашаванда, байнифаннӣ дорад. Дар назария ва амалияи муосири таҳсилоти олийҷустуҷӯӣ воситаҳо ва мазмуни рушдишахсияти ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ, аз ҷумла донишҷӯён сурат гирифта истодааст (В. А. Слостенин, В. И. Долгова, Л. С. Подимова). Мо боварӣ дорем, ки амсилаи аз ҷониби мо таҳияшудаи мубрамсозии шахсияти донишҷӯён ҳамчун ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ, ки принсипи фарҳангмувофиқиро дар педагогика ва таҳсилот татбиқ менамояд, дар рушди он саҳми муайян мегузорад. Ҳамчун принсипи бунёдии фарҳангмувофиқӣ, ки бо принсипи табиатмувофиқӣ алоқаманд буда, аз ҷониби А. Дистервег (1835) асос гузошта шудааст, тибқи он ҳар як шахс дар вақти таваллуди худ дар зинаи муайяни рушди фарҳанг зиндагӣ карда, тарбия меёбад. Ва ӯ “маҳсули замони худ» буда, «онро бояд эҷод карда, рушд диҳад, зеро он аллақай вучуд дорад» [6, с. 228]. Педагоги олмонӣ даъват мекард, ки принсипи фарҳангмувофиқиро бояд роҳнамо гиранд, то ки «ё баҳаёлпарастон, ё ба золимон ва мустабидон табдил наёбанд» [6, с. 232].

Бо ин ғояҳо асарҳои олими рус К.Д. Ушинский (1868) ҳамфиқр аст, ки антропологияи педагогиро омӯхта, собит мекард, ки дар назди тарбия вазифаи додани қоидаҳои универсалӣ, ки барои ҳама ҳолатҳои ҳаёт мувофиқанд, «дастурҳои тарбиявӣ» наистодааст. Балки дар он аст, то ки омӯзгорон донишхоро дар бораи қонуниятҳои психофизикӣ ва психикии рушди инсон аз худ кунанд. Дар чунин ҳолат онҳо метавонанд дар ҳар як ҳолати мушаххас қарорҳои дахлдори педагогиро мувофиқи қонунҳои марбут ба рушди синну соли «табиати тарбиягирандагон», ки дар фарҳанги мушаххаси халқ таваллуд шудаанд, қабул кунанд. [11, с. 36]

Таҳияи минбаъдаи принципҳои табиатмувофиқӣ ва фарҳангмувофиқӣ ҳамчун асосҳои дар педагогика ва таҳсилот боиси ба вучуд омадани вазъияти таҳаввулоти босуръати иҷтимоӣ–фарҳангӣ, асоснокшавӣ ва татбиқи муносибати фарҳангӣ гардид. Хусусияти он бо мавқеи башардӯстона вобаста аст, ки мувофиқи он шахс субъекти фарҳанг, шахси асосии амалкунанда буда, метавонад диалектикаи фарҳанги анъанавӣ ва инноватсиониро дарку андарёфт кунад.

Муҳаққиқон В.А. Слостенин ва Л.С. Подимова як далелро қайд мекунанд, ки барои педагогика ва таҳсилот аҳамияти хоса дорад: фарҳанг тавассути инноватсия амалӣ мешавад, «ҷараёни доимии инноватсия дар фарҳанг» дар ягонагии зиддиятноки фарҳанг ҳамчун якпорчагӣ ва фарҳанги шахсиятӣ пайдо амал мекунад. «Ҳар як шахсият ҳамчун ҳомили фарҳанги шахсиятӣ амал мекунад», менависанд муаллифони сарвати фарҳангии шахсият, ки дар натиҷаи таърихи пешинаи ҷомеа ташаккул ёфтааст. [9, с. 28]

Натиҷаҳои таҳқиқоти мо тасдиқ мекунанд, ки татбиқи принсипи фарҳангмувофиқӣ дар таҳсилоти олий ба мубрамсозии чунин хислатҳои шахсияти донишҷӯён, ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ, ба монанди: ҳассосияти фарҳангӣ, кушода будан ба инноватсия, эҷодкорӣ, боварибахшӣ, таҳаммулпазирӣ, рефлексивӣ будан, худмубрамсозӣ ва масъулият мусоидат мекунад.

Баррасии минбаъдаи масъалаи мазкур нисбатдиҳии мафҳумҳои «инноватсияҳо» ва «анъанаҳо»-ро талаб мекунад. Истилоҳи «инноватсия» (лотинии қадима – innovation, англисӣ –innovation – навоарӣ), ки ханӯз дар солҳои 1930 дар заминаи донишҳои ҷомеашиносӣ ба гардиш ворид гардид, ғояи паҳншавии падидаҳои фарҳангиро дар бар мегирифт. Дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва маърифат, аз ҷумла ҷомеашиносӣ, педагогика, таҳсилот муносибатҳои дигар ба таърифи инноватсия пайдо мешаванд.

Дар ҷомеашиносии маориф равандҳои инноватсионӣ аз солҳои 60–ум сар карда бо истифода аз василаҳои концептуалӣ ва методологии антропологияи фарҳангӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Зери инноватсия ҳар гуна методи нав ё лоиҳаи нав, ғояи наве, ки қасдан ба низоми таҳсилоти анъанавӣ бо мақсади ба даст овардани сифати нав бо воситаҳои дигар ворид карда мешавад, фаҳмида мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар ҷомеашиносии маориф инноватсияҳо бар муқобили анъанаҳо қарор дода мешуданд. «Инноватсияҳо» ва «анъанаҳо» – чунин аст муносибати дутарафа, ки бар он зимни таҳлили дигаргуниҳо дар фарҳанг, низоми таҳсилот ва мазмуни он, технологияҳо ва ғайра асос меёбанд. Вале чунин муқобилузорӣ боиси дарки номуносибии чизии суратгиранда дар таҳсилот мегардад: чизии анъанавӣ рад ё идеализатсия карда шуда, чизии инноватсионӣ бошад дастгирӣ карда шуда, мутлақ гардонида мешавад.

Ба ақидаи В.В. Аверьянов, дар назарияи муосири фарҳанг нуқтаи назари дуалистӣ оид ба динамикаи иҷтимоӣ – фарҳангӣ пешниҳод шудааст [1, с. 5], ки мувофиқи он ихтилофи асосӣ дар байни ҷомеаи анъанавӣ ва чизии инноватсионӣ пайдо мешавад. Нуқтаи назари дигар оид ба таносуби мабдаъҳои анъанавӣ ва инноватсионӣ дар фарҳанг аз ҷониби Э.С. Маркарян пешниҳод гардидааст: «Анъанаи фарҳангӣ яке аз воситаҳои фарҳанг аст. Аммо ин як воситаи махсус, хеле мушаххасест, ки тамоми низоми фарҳангро фаро гирифта, аслан ба тамоми сӯроҳҳои он дохил мешавад. Анъанаи фарҳангӣ, ки аз ин нуқтаи назар баррасӣ шудааст, як механизми махсуси фарҳангро ташаккул медиҳад, ки махсус барои ташаккули таҷрибаи махсуси зиндагӣ тавассути стереотипосозии «мутатсияҳои фарҳангӣ» (навоариҳо) таҳия шудааст. [7, с. 49]

Мафҳуми «мутатсия фарҳангӣ», ки дар асари В. Аверьянов пешниҳод шудааст, ҳамчун тазоди диалектикаи анъанаҳои фарҳангӣ баррасӣ мешавад. Мутатсияҳои фарҳангӣ, ки дар сатҳҳои гуногун зухур мекунанд, метавонанд боиси вайроншавии ҳастаҳои варосати иҷтимоӣ – фарҳангӣ гардад, кодҳои гении онро дар бар мегиранд. Мутатсияҳои фарҳангӣ боиси бозтавлиди тарзи анъанавии ҳаёт, тағйири ҳувият, тағйиротҳои парадигмалии анъана, таназзули он бо назардошти меъёрҳои бозтавлиди низомҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ мегарданд [1, с. 13].

Илова бар ин, В.В. Аверьянов амсилаи мураккаб ва дохилан фарқкунандаи анъанаро бо сегонагии бунёдии сохтори мазмуни анъана муаррифӣ мекунад. Дар се феҳристи дохилӣ анъана дорои омезишҳои парадоксалии динамика, суботсозӣ, навсозӣ, муҳофизакорӣ, муташаккилӣ, бесарусомонӣ мебошад:

1) меҳвари андозагирии фавкутташкилӣ (чанбаи пневматологӣ, доираи зехни оӣ ва тафаккури эҷодӣ, манбаи десублиматсияи фарҳангэҷодкунанда, соҳаи «пешгӯӣ»);

2) соҳаи ташкилии татбиқи тамомияти дугона ва «кентавра»-и анъана ва тамаддун (анъана – низоме, ки ҳамаи амсилаҳо ва барномаҳои таҷдидшавандаи фарҳанги додашуда, ҳама ҷузъҳои «ҷисми анъана», ки аз ҳисоби дарк ва коркарди маълумоти воридшаванда аз рӯи қонунҳои тезауруси дохилӣ ташаккул меёбад);

3) инфрасохтори тамаддунӣ, доираи «мутамаддинӣ», яъне дастгирии функционалии анъана, мембранаи тамаддунӣ, ки вазифаҳои ҳифз, тавсеа, мубодила бо муҳити фарҳанги хориҷиро мепайвандад.

Ин соҳа на он қадар таҷдид мешавад, чӣ қадар мавриди тармим қарор гирифта, бо нав ба қадри фарсудашавии қисмҳои худ иваз мешавад (он тамоми қисми тамаддунро, ки дар мерос гардиш намехӯрад) дар бар мегирад. [3, с. 13–14]

Анъана ҳамчун система инноватсияро қабул ва азхуд менамояд, дар ҳоле ки анъана низомест, ки инноватсияро мутобиқ мекунад ва на баръакс. Концепсияи ҷомеаи инноватсиониро метавон ҳамчун тавсифи амсилаҳои ҳамкориҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ баррасӣ намуд, ки дар онҳо чараҳои фаъоли инноватсияҳо ба анъанаҳои ғайрифайдагон таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, В.В. Аверьянов чунин мешуморад, масъаласозии инноватсияҳои ҳамоҳанг зарур аст. [1, с. 16]

Хусусияти ташаккули анъана – низом, ки дар он ҳар се ченаки дохилии он қор мекунад, дар он аст, ки сигналҳои нобаробарвази аз берун барои нигоҳ доштани таҷрибаи такроршаванда, мустаҳкам кардани «таъсири ҷаҳони» аллакай мавҷуда (чизи нав ҳамчун кӯҳнаи фаромӯшшуда), дар ҳоле ки омилҳои таҳриқдиҳандаи навсозӣ ва дигаргунӣ эҳсосирушди дохилии ҳуди субъекти анъана, қадамҳои нави вай дар роҳ ба «апрактори» фавқутташкилотӣ мебошад. Тасдиқи ин ҳулосаҳо дар асарҳои муҳаққиқони гуногун, масалан, дар концепсияи стереотипҳои этникии рафтори Л.И. Гумилёв, назарияи эн-фарҳангисозии М.Д. Херсковитс пайдо кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, фарҳанги инноватсионӣ дар асоси анъанаҳо ташаккул меёбад. Тамоми таърихи фарҳанги инсоният тавассути алоқаи миёни наслҳо, интиқоли таҷрибаи фарҳангӣ, донишҳо ва арзишҳои фарҳангӣ инкишоф меёбад. Масалан, ин бо таҳқиқи таъсири фарҳанги миллии ба рушди ҷомеашиносӣ, психология, педагогика ва идоракунии одамон тасдиқ мешавад.

Таҳлил нишон дод, ки муҳаққиқи муосир С.Ш. Аязбекова дар бораи ду роҳи ташаккули «фарҳанги инноватсионӣ» – экзогенӣ ва эндогенӣ сухан меронад. Як қисми фарҳанг, ки ҳамчун инноватсионӣ тасниф шудааст, метавонад ҳам дар чараҳои рушди шахсии худ, вақте ки омилҳои беруна ба сохтори дохилии фарҳанг таъсир намерасонанд, ҳам дар натиҷаи амали муштаракӣ фарҳангҳо пайдо шаванд. Ҳамзамон, С.Ш. Аязбекова ду намуди инноватсионӣ: эндогенӣ (анъанаҳои давомдор) ва экзогенӣ (аз берун овардашуда)-ро баррасӣ мекунад. Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки байни онҳо тақсимоли возеҳе гузаронидан номумкин аст. Ҷудокунии онҳо бар асоси омилҳои робитаҳои ҳамаҷояи даврии халқҳо ва фарҳангҳо дар тақомули таърихии инсон метавонад хеле шартӣ бошад. Таносуби анъанаҳо ва инноватсияҳо дар ҳар фарҳанг метавонад гуногун бошанд.

Дар айни замон, инноватсияҳои экзогенӣ хусусияти субфарҳангро касб мекунад, ки боиси тағйирёбии назаррасии ҳуди фарҳанг мегардад. Ҳамин тавр дуфарҳангӣ ба вучуд меояд, ки аз амали муштарак ва ҳамзистии ду фарҳанги аз ҷиҳати генетикӣ, типологӣ ва ҳудудӣ гуногун: аз як тараф, экзогенӣ ва эндогенӣ – аз тарафи дигар, дар доираи ташаккул ва фаъолияти низомии ягонаи фарҳангӣ иборат аст. Бояд қайд кард, ки ин як нави паҳншудаи фарҳанг барои бисёр кишварҳои Осиё дар Аврусиё мебошад, вақте ки ду фарҳанг: анъанаҳои миллии ва аврупоӣ дар доираи як фарҳанги миллии якҷоя вучуд дошта, ба амали муштарак ворид мешаванд.

Ҷузъи дигарӣ – «фаъолияти муштарак»– дар дуфарҳангӣ мушаххастар ва муайянкунанда мебошад. Марзҳои он, аз як тараф, дар минтақаи убур бо ҷузъи эндогенӣ ва аз тарафи дигар, бо ҷузъи экзогенӣ қарор доранд. Воқеан, ин ҳамон ҷузъи фарҳангест, ки дар он раванди ҳамкориҳои фаъоли ду фарҳанг, анъанаҳо ва инноватсияҳо сурат мегирад. Ва вобаста аз дараҷаи наздик шудан ба ду марзи муқобили ин ҷузъ, нақш ва хусусияти фаъолияти анъанаҳои этнос тағйир меёбад.

Аз тарафи дарунӣ мавриди тағйирот ҷузъи эндогенӣ фарҳанг қарор мегирад. Аз тарафи берунӣ фарҳанги этникӣ ба низомии фарҳанги дигар дохил мешавад. Аз ин рӯ, дар ҷузъи мазкури дуфарҳангӣ анъанаи этнос, бо дигарӣ якҷоя амал карда, хусусияти «кушодаро» мегирад, ки бо зарурат ба мутобиқшавӣ ба инноватсияҳо муайян шудааст.

Ҳамин тавр, омезиши ҷузъҳои замонҳои гуногуни фарҳанг, ба ақидаи мо, диалектикаи фарҳангро инъикос мекунад: аз як тараф, раванди ҳам ҳифз, ҳам рушди мероси фарҳангӣ зимни муносибати танқидӣ ба он, ба мероси гирифтани анъанаҳои муайян аз ҷониби наслҳои оянда ошкор мегардад, аз тарафи дигар, мутобиқи омилҳои тағйирёбандаи берунӣ ва дохилӣ чизи нав ба вучуд меояд. Ин зарурати баъзе анъанаҳо ва қабули инноватсияро нишон медиҳад. [2, с. 25]

Гуфтаҳои болоро ҷамъбааст карда, зарурати эътирофи онро, ки инноватсияро дар фарҳанг ва маориф мо дар ҳамбастагӣ бо анъанаҳо мешуморем, қайд менамоем, аз ин ҷо дарки анъанаи фарҳангӣ на ҳамчун артефакти дар тули асрҳо шахшуда, балки ҳамчун як механизми зиндаи рушдбандаи фарҳангӣ бармеояд. Ин ба муҳити таҳсилоти муассисаи таҳсилоти олий дахл дорад ва он гоҳ фарҳанги инноватсионии шахсият ва гурӯҳ бояд дар заминаи динамикаи анъанаи фарҳангӣ, тақомули он дар раванди интиҳоб, варосат ва дигаргунӣ, инчунин хосиятҳои ҳифз, тағйирнопазирӣ ва рушд бояд мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Концепсияҳои муосири амали муштараки анъанаҳо ва инноватсияҳоро дар фарҳанг муқаррар намуда, мо масъалаҳои диалектикаи анъанаҳо ва инноватсияҳоро дар соҳаи маориф машаххастар баррасӣ кардем. В.И. Долгова дар бораи ду варианти рушди раванди таҳсилотӣ ҳарф мезанад: яксон (монотонӣ) ва инноватсионӣ. Аввалини онҳо таркиби фаъолон афзоиш додани тағйироти мусбат, ҷамъи баробарандозаи миқдори онҳо ва дуввум – ҷорикунии даврии навоариҳои якдафъаина ки вазъ, сатҳи низом ва раванди таҳсилотро сифатан тағйир медиҳанд. Ҷамзамон, В.И. Долгова мафҳуми «инноватсия»-ро ҳамчун «фаъолият оид ба қабул ва татбиқи қарорҳои таваққалӣ дар шароити номуайянии баланд, ки ба ноилшавии зуд ба ҳадафҳо, бурди рақобатӣ, афзоиши назарраси даромаднокӣ ё шакли дигари ғоида нигаронида шудаанд», баррасӣ мекунад.

Таҳлили масъалаи мазкурро идома дода, мо дарёфтем, ки дар баробари истилоҳи «инноватсия» мафҳуми «навоарӣ» низ истифода мешавад. Аз ҷумла, А. И. Пригожин «навоарӣ»-ро ҳамчун як шакли рушди назоратшаванда ва тағйироти мақсаднок таъриф мекунад, ки ба муҳити татбиқи унсурҳои нав ва нисбатан устуворро ворид мекунад. Охириҳо метавонанд ё моддӣ, ё иҷтимоӣ бошанд, аммо ҳар яке аз онҳо танҳо навигарӣ, яъне предмети навоариҳо ифода мекунад. Навоарӣ бошад, раванд, яъне гузариши низом аз як ҳолат ба ҳолати дигар мебошад. [8, с. 28]

Дар таҳқиқоти худ мо кӯшиш кардем, ки далелҳоеро ошкор намоем, ки аз қабули инноватсияҳо дар таҳсилоти олий, динамикаи муносибати арзишӣ ба онҳо дар шароити муосир, аз ҷумла таҳсилоти калонсолон, гувоҳӣ медиҳанд.

Азбаски мавзӯи таҳқиқоти мо раванди мубрамсозии шахсияти донишҷӯён ҳамчун ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ дар фаъолияти педагогӣ мебошад, мо чунин мешуморем, ки барои таҳлили он истифода бурдани мафҳумҳои калидии синергетика: «бесарумонӣ» ва «ботартибӣ» (бетартибӣ ва ботартибӣ) босамар аст. Он гоҳ мақсади раванди педагогӣ фароҳам овардани шароити зарурие мебошад, барои гузариш аз бесарумонӣ ба ботартибӣ дар асоси худташқилкунӣ мусоидат мекунад. Ба ҷумлаи чунин шароит мо чунин ташкили муҳити таҳсилоти донишгоҳро нисбат медиҳем, ки дар он равандҳои худташқилкунии шахсият – субъектҳои фазои таҳсилоти муассисаи таҳсилоти олий – донишҷӯ ва омӯзгор бомуваффақият ҷараён мегиранд. Дар мавриди худташқилкунӣ бошад, пас дар муқоиса бо ташкили мақсаднок, ки бештар бар омилҳои беруна асос ёфта, ба шахсияти тамоми субъектҳои раванди таҳсилотӣ таъсир мерасонад, худташқилкунӣ ба дараҷаи назаррас аз шахсияти таълимгиранда ва таълимдиҳанда, донишҷӯ ва омӯзгор, сатҳи рушд аз ҷониби онҳо ба даст овардашудаи рушд ва азхудкунии фарҳанг, аз ҷумла инноватсионӣ, вобаста мебошад.

Дар таҳқиқоти мо *фарҳанги инноватсионӣ* ҳамчун категорияи ҷудонопазир, ки моҳият, мазмун ва технологияҳои истифодаи фаъолони ва рефлексшавандаи инноватсияҳоро ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ фарҳангӣ дар соҳаи маориф кушода медиҳад, баррасӣ мешавад; он мақсадгузорӣ, раванд ва натиҷаи тайёр кардани мутахассисонро, ки барои инноватсияҳо кушода, омода ва кодиранд, ки онҳоро эҷод карда, истифода намоянд, муайян менамояд. Мо ин мафҳумро дар ҷустуҷӯи моҳият ва мазмуни мафҳуми «фарҳанги инноватсионии шахсият», «шахсияти донишҷӯён ҳамчун ҳомилони фарҳанги инноватсионӣ» пайгирӣ хоҳем кард.

Таърифи дар боло зикршуда ба дарки иртибот ва вобастагии мутақобилаи фарҳанги ҷомеа ва фарҳанги шахсият дар хронотопаи муайян равона месозад (М.М. Бахтин). Вазифаи мо аз муайян кардани моҳият ва мазмуни фарҳанги инноватсионии

донишчӯён ва омӯзгороне мебошад, ки дар шароити тағйирёбандаи ҳаёт ва таҳсил дар асри XXI, вақте ки бесуботи инсон ва ҷомеа тақвият меёбад, зиндагӣ ва фаъолияти муштарақ мебаранд. Мавқеи мазкур аз ҷониби ҷомеаи муосири илмӣ ба сифати асоси парадигмалии таҳсилоти асри нав қабул карда мешавад, аз ин рӯ, гузориши масъала назардошти динамикаи шахсиятро дар раванди азхуд кардани парадигмаи нави таҳсилотӣ талаб мекунад, ки аз рӯйи руҳия ва таъйинот башардӯстона буда, рушди минбаъдаи фарҳанги инноватсиониро дар асоси татбиқи амсилаи шахсият – меҳвар (шахсият – марказ, тибқи К. Рочерс) ташвиқ менамояд.

Фарҳанги инноватсионии муосир бо пешрафти технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, илм ва амалия, истехсолот, санъат тавсиф меёбад, ки доимо такмил ёфта, нав шуда, ҳатто пешгӯинашаванда ба вучуд меоянд.

Адабиёт:

1. Аверьянов В. В. Традиция кате методологическая проблема в отечественной культурологии XX века // Автореферат дисс. на соискание уч. ст. докт. филос. наук. - М., 2011. - С. 5. // сайт Диссертации по гуманитарным наукам - <http://cheloveknauka.comAraditsiya-kak-metodologicheskaya-problema-v-otечestvennoy-kulturologii-xx-veka#ixzz3xRBTmWLE> (Дата обращения: 15 ноября 2014 г.).

2. Аношкина В. Л., Резванов С. В. Образование. Инновация. Будущее. (Методологические и социокультурные проблемы). - Ростов-на-Дону: Изд-во РО ИПК и ПРО, 2001. - 176 с.

3. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. - 768 с.

4. Большой энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. СПб.: Фонд «Ленинградская галерея», 1993. - 1628 с.

5. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. - М.: Школа-Пресс, 1995. - 448 с.

6. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Учпедгиз, 1956.-378 с.

7. Маркарян Э. С. Наука о культуре и императивы эпохи. М.: Прогресс, 2000.126 с.

8. Пригожим А. И. Нововведения: стимулы и препятствия / Социальные проблемы инноватики. М.: Политиздат, 1989. - 270 с.

9. Слостенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: Инновационная деятельность. - М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. - 224 с.

10. Современный философский словарь / Под общей ред. д-ра филос. наук, проф., В. Е. Кемерова. 2-е изд., исир. и доп. - Лондон; Франкфурт-на- Майне; Париж; Люксембург; Москва; Минск: ПАНПРИНТ. 1998. - 1064 с.

11. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. Педагогические сочинения: в 6 т. Т. 5 / Сост. С. Ф. Егоров. М.: Педагогика, 1990. - 528 с.

ДИАЛЕКТИКАИ АНЪАНА ВА ИННОВАТСИЯҲО ДАР ФАРҲАНГ ВА МАОРИФ

Мақолаи мазкур атрофи мафҳумҳои фарҳанг, инноватсия ва анъанаҳо дар замони пеш ва замони муосир баҳс мекунад. Муаллиф бар он ақида аст, ки масъалаи робитаи байни маориф ва фарҳанг хусусияти ҷудонашаванда, байнифаннӣ дорад. Аз ин лиҳоз, он дар ҳаёти ҳар як инсон мавқеи ба худ дорад.

Ҳамин тавр муаллиф қайд мекунад, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон маориф, аз як тараф, ба маъхази муҳими давлатӣ табдил меёбад ва аз тарафи дигар, он эҳтиҷоти инфиродӣ ва ҳуқуқҳои инсонро ба таҳсилот қонеъ мегардонад.

Дар охир муаллиф ба хулосае меояд, ки фарҳанги инноватсионии муосир бо пешрафти технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, илм ва амалия,

истехсолот, санъат тавсиф меёбад, ки доимо такмил ёфта, нав шуда, хатто пешгӯинашаванда мебошанд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, анъана, инноватсия, масъала, такмил, илм, ҳаёт, таҳсилот, зиндагӣ, одам, чомаа.

ДИАЛЕКТИКА ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИЙ В КУЛЬТУРЕ И ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье рассматриваются понятия культуры, инноваций и традиций в древности и современности. Автор считает, что проблема соотношения образования и культуры имеет неразрывный, междисциплинарный характер. С этой точки зрения она занимает свое место в жизни каждого человека.

Таким образом, автор отмечает, что в современном обществе Таджикистана, с одной стороны, образование становится важным государственным ресурсом, а с другой - удовлетворяет индивидуальные потребности и права человека на образование.

В итоге автор приходит к выводу, что современная инновационная культура характеризуется прогрессом инновационных технологий в различных сферах жизни, науки и практики, производства, искусства, которые постоянно совершенствуются, обновляются, даже непредсказуемы.

Ключевые слова: культура, традиция, новаторство, проблема, совершенствование, наука, жизнь, образование, жизнь, человек, общество.

DIALECTICS OF TRADITIONS AND INNOVATIONS IN CULTURE AND EDUCATION

This article discusses the concepts of culture, innovation and tradition in antiquity and modernity. The author believes that the problem of the relationship between education and culture has an inseparable, interdisciplinary character. From this point of view, it takes its place in the life of every person.

Thus, the author notes that in the modern society of Tajikistan, on the one hand, education becomes an important state resource, and on the other hand, it satisfies individual needs and human rights to education.

As a result, the author comes to the conclusion that the modern innovative culture is characterized by the progress of innovative technologies in various spheres of life, science and practice, production, art, which are constantly being improved, updated, even unpredictable.

Key words: culture, tradition, innovation, problem, improvement, science, life, education, life, man, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфия Циёнзода - докторанти курси сеюми PhD аз рӯи ихтисоси 6D010200 – педагогика ва методикаи таълими ибтидоии кафедраи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16.

Сведения об авторе: Зулфия Джиёнзода - аспирант третьего курса специализации 6D010200 - педагогика и методика начального образования кафедры начального образования Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров - 16.

Information about the author: Zulfiya Dzhiyonzoda - graduate student of the third year of specialization 6D010200 - Pedagogy and Methods of Primary Education of the Department of Primary Education of the Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov - 16.

ИСТИФОДАИ ТКАИ ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПЕДАГОГИЮ ДИДАКТИКӢ

Мохираи Ҳ., ассистент, Мирзоев С.С., д.и.п., профессор
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ

Рушду инкишофи босуръати таҳаввулоти илмӣ-техникӣ дар анҷоми асри XX ва ибтидои асри XXI боиси тағйироти иҷтимоию иқтисодӣ, ислоҳоти ҷиддии соҳаи маориф ва тамоми сохторҳои он гардид, ки тибқи консепсияи муосири таълими химия, истифодаи ТКАИ-ро тақозо менамояд.

Масъалаи компютеркунонӣ ва рушду истифодаи ТКАИ дар ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, илму маориф дар таҳқиқоти зиёди илмӣ, педагогӣ ва дидактикӣ коркарду тарҳрезӣ шуданд.

Масъалаҳо ё ҷанбаҳои психологию педагогии истифодаи ТКАИ дар ҷараёни таълими химия дар таҳқиқоти Гершунский Б.С. [3] ва дар таҳқиқоти педагогию дидактикии Жегин А.Ю. [7] (оид ба истифодаи ТИК дар ҷараёни омӯзиши химия ва мафҳумҳои химиявӣ), Кузнетсова Н.Е. [11] Герус С.А. [4] (оид ба ташаккули дониш, маҳорату малакаҳои хонандагон бо истифодаи ТКАИ дар ҷараёни омӯзиши химия), Пак М.С. [14] (ташаккули дараҷаи тайёрии хонандагону донишҷӯён бо истифодаи ТКАИ дар раванди санҷишҳо, ретинаҳо ва баланд бардоштани дараҷаи дониши таҳқиқшавандагон), Андрейчук Р.Г. [1] (фаъолгардонии шавқу завқу фаъолияти таълимӣ-маърифатии хонандагон тавассути истифодаи ТКАИ дар раванди омӯзиши химия) ва олими поляк Р.Гомох [15] – R.Gomoch. (коркард ва татбиқи ҷанбаҳои назариявии роҳу усулҳои тайёрии муаллимони химия), маркази омӯзишӣ ва таҳқиқ гардиданд.

Аз омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи таҳқиқоти илмӣ, назариявӣ ва амалии олимони болозикр оид ба истифодаи ҷандон пурраи ТКАИ дар ҷараёни омӯзиши химия ҳоло ҳам норасоҳои зерин ҷой дорад, аз ҷумла:

✓ асосҳои назариявии таълими компютерӣ дар раванди таълими химия бо пуррагӣ асоснок ва корбаст нашуданд;

✓ модел ё амсилаи назариявии ТКАИ дар ҷараёни омӯзиши химия пешниҳод нашудааст;

✓ истифодаи принципҳо, вазифаҳо ва мақсади роҳу усулҳои истифодаи ТКАИ дар раванди таълими химия тавсифу тарҳрезӣ нашудаанд;

✓ марҳалаҳо ва дараҷаи омӯзиши химия бо истифодаи ТКАИ дар заминаи истифодаи роҳу усулҳо ва методҳо ба пуррагӣ муайян карда нашудаанд;

✓ методикаи мураттаби истифодаи ТКАИ дар ҷараёни омӯзиши химия коркард нашудааст.

✓ Аз маълумоти илман омӯхтаю асосноки болозикр бармеояд, ки дар сарчашмаҳои илмӣ, назариявӣ, педагогии олимону муҳаққиқони рус ва каму беш олимони ватанӣ: А. Мирзоев, С.А.Рафиев, Н.Н.Шоев, Н.Салимов, теъдоди на ҷандон зиёди корҳои илмӣ –таҳқиқотӣ, рисолаҳои диссертатсионӣ оид ба истифодаи технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ, дар ҷараёни омӯзиши фанҳои дақиқ, математика, асосҳои информатика ва химия коркарду корбаст ва тарҳрезӣ гардидаанд.

Дар таҳқиқоти Беспалко В.П. [2] ва Кузнетсова Н.Е. [10] таълими компютерӣ (ТК) ин ҷанбаи нави инкишофи илму маориф ба шумор меравад. Тавассути истифодаи технологияи ахборотию иттилоотӣ омӯзгор ҳамагуна мафҳумҳо, маълумоти илман асоснокро дар ҷараёни омӯзиши химия ва дигар фанҳои таълимӣ, аз ҷумла фанҳои компютерӣ, психология, педагогика меомӯзонанду дастраси хонандагон мегардонанд.

Бо ақидаи: Гребенев И.В. ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу усулҳо ва методҳои самарабахши технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ ва дигар воситаҳои

техникии таълим (ВТТ), бахусус компютер дар озмоишҳои педагогӣ дидактикӣ муҳиму мубрам буда, аҳамияти калон дорад. Дар таҳқиқоти зиёди олимони ватанӣ ва хориҷӣ дарҷ шудааст, ки нақш ва мақоми технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ дар чараёни гузаронидани озмоишҳои педагогӣ дар чараёни омӯзиши фанҳои табиӣ, математикӣ ва гуманитарӣ, аз ҷумла ташхисҳои мураккаби ҳисоббарорӣ, таҳлили ҷанбаҳои оморию математикии натиҷаҳои ниҳони озмоишҳои (эксперимент) педагогӣ, таҳия, тартиб, сохтан ва танзим намудани моделҳои таҳқиқотӣ, яъне физикавию химиявӣ ва дигар чараёнҳои раванди таълим истифода бурда мешаванд ё нақши муҳим доранд. Технологияи таълими компютерӣ вазифаи системаҳои ахборотию иттилоотиро, яъне ҷамъоварию маълумоти бонкӣ, сарчашмаҳои илмии автоматикунонишуда низ махсуб меёбад. [7, с. 43]

✓ Озмоишҳои (эксперимент) педагогӣ химиявӣ боиси бо таври самаранок истифода намудани ҷадвалу нақшаҳои мошинаҳои ҳисоббарории техникӣ (МХТ) дар чараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ ва тасаввуроти амиқи илмӣ мегардад.

✓ Масъалаҳои ба таври асоснок истифода намудани асосҳои педагогӣ, психологӣ ва дидактикии технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ дар чараёни таълими фанҳои табиӣ, дақиқ ва ҳатто гуманитарӣ дар таҳқиқоти олимон: Гершунский Б.С., Машбитса Е.И., Разумовский В.Г., Роберт И.В., Рубцова В.В., Туалызина Н.Ф. ва як қатор муҳаққиқон коркард, корбаст, тарҳрезӣ ва тавсифу баррасӣ гардидаанд.

✓ Таҳқиқоти педагогӣ, психологӣ ва дидактикии олимону муҳаққиқони болозикр дар тамоми ҷанбаҳои истифодаи технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ, бахусус компютеру шабакаҳои интернет бо таври зайл пешниҳод гардидаанд:

✓ Бо ёрии компютеру дигар воситаҳои техникии таълим (ВТТ) ҷустуҷӯ, дарёфт ва ҳал намудани тамоми мушкилоту маҳдудиятҳои психологии садди роҳи истифодабарандагони компютер ва масъалаҳои компютеркунӣ;

✓ Принципҳои интиҳоб, ҷобачогузорӣ ва коркарди маводҳои таълимӣ тавассути технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ, аз ҷумла компютер дар чараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ ва гузаронидани озмоишҳои педагогӣ;

✓ Ҷустуҷӯ ва асоснок намудани роҳу усулҳо ва методҳои ташкил ва гузаронидани фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён дар шароити таълими компютерӣ;

✓ Барқароркунии муоширати мунтазами педагогии донишҷӯён, дар алоқамандию идоракунии технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ дар ҳама марҳилаҳои омӯзиши фанҳои химия;

✓ Таъмини алоқамандии якҷояю гурӯҳии шаклҳои таълими компютерӣ;

✓ Фаъолгардонии шавқу завқ ва фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён, ташаккули рушду инкишофи мустақилияти онҳо, ташкили назорати ҷиддӣ ва худназораткунии натиҷаҳои фаъолияти таълимию тадрис ва ҷустуҷӯи эҷодии донишҷӯён дар ҳама марҳилаҳои чараёни таълим;

✓ Муайян намудани роҳу усулҳои самаранокии ташаккули қобилияти эҷодӣ ва ҷаҳонбинии донишҷӯён;

✓ Барқароркунии таносуби муътадил дар байни таълими компютерӣ ва анъанавӣ;

✓ Барқарор ва ташкил намудани натиҷаҳои ниҳой ва ҷамъбастию омӯзгорону донишҷӯён ва баръакс дар байни донишҷӯёну омӯзгорон дар зинаи истифодаи таълими компютерӣ (ТК) дар чараёни омӯзиши химия;

✓ Коркард, корбаст, тарҳрезӣ ва тавсифи модели (амсила) педагогӣ психологии таълими технологияи компютерӣ ва ғ –ҳо.

Тибқи ақидаи Извозчиков [8] чунин вазифаҳо ё функцияҳои таълимию омӯзгор, аз ҷумла танзими сохтори чараёни таълим, дараҷаи азхудкунии хонандагону донишҷӯён вобаста ба хусусиятҳои инфиродии онҳо, тавсифу истифодаи сохтори алоқамандии омӯзгору толибилм ва баръакс бо ёрии технологияи таълим (ТТ), бахусус

компютер ташаккул меёбанд. Аммо фаёолияти донишчӯён ҳамчун яке аз қисматҳои алоқаҳои ҷустуҷӯӣ ахбороту иттилоот, боиси ташаккули дониш, маҳорату малака, ҷаҳонбинии илмӣ мегарданд. «Аллакай- менависад Извозчиков дар марҳилаи ҳозира муайян карда шуд, ки компютер – ҳамчун маводи ахборотию иттилоотӣ ҳамчун воситаи муҳими раванди таълим (ВМРТ) ба ташаккули шавқу завқ, фаёолияти таълимию маърифати донишчӯён таъсири муҳим мерасонад. [8, с. 29]

Гершунский Б.С. бо таври илман асоснок чунин навиштааст: “Таҳқиқотҳои педагогию психологӣ ва таҷрибаи истифодаи технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ ва таҷрибаи пешқадами истифодаи воситаҳои техниकी таълим (ВТТ) дар ҷараёни омӯзиши фанҳои дақиқ, аз ҷумла химия, ба масъулияти истифодабарандагони компютер (омӯзгору донишчӯ) тавассути истифодаи амалии технологияи компютерӣ, ба пуррагӣ коркард, корбасту тарҳрезӣ мегарданд.” [3, с. 67]

Дар мавриди истифодаю танзими таълими компютерӣ чунин маҷмуи маводҳои таълимию методӣ, саводнокию фарҳанги компютерӣ, баҳисобгирии дараҷаи инкишофи тафаккури фаёолияти эҷодии омӯзгор вобаста мебошад.

Извозчиков В.А. доир ба тайёрии омӯзгор дар мавриди истифодаи технологияи таълим (ТТ) якҷанд роҳу усулҳо ва дарозҳои мундариҷаю мазмуни технологияи ахборотию иттилоотиро тавсия намудааст:

Огоҳии компютерӣ – ин дараҷаи якуми пасти маълумот ва мафҳумҳо оид ба истифодаи воситаҳои электронию техниकी таълим ва истифодаи онҳо дар таҳқиқоти илмӣ, техникӣ, ва ғ –ҳо ;

Саводнокии компютерӣ – маҷмуи дониш, маҳорату малакаҳои, ки боиси истифодаи омӯзгор -технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ ба сифати маводҳои таълимӣ дар тайёр намудани донишчӯён ва фаёолияти самараноки компютерию омӯзгор;

Фарҳанг ё маданияти компютерӣ (ФК) – ин фарҳанги истифодаи маҷмуи технологияи ҳисоббарории электронӣ (ТҲЭ) дар ҷараёни таълим, яъне ба таври амиқу возеҳ муайян намудани ҷой, нақш ва муҳлати истифодаи намояндаи муайяни МҲЭ, дисплейи синф ва ғ –ҳо, босаводона татбиқ намудани МҲЭ дар ҷараёни дарсҳо, машғулиятҳои беруназаудиторӣ, барои иҷрои корҳои илмӣ –таҳқиқотии омӯзгорону олимон, идоракунии раванди таълим, инчунин дар мавриди гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ба роҳ монда мешавад;

Идеология ё сиёсати компютерӣ – ин бошуурона дарк намудани стратегияи умумии ҷараёни таълиму тарбия дар шароитҳои ҷомеаи ахборотию иттилоотӣ, дарки ҷой ва функсияи омӯзгор дар шароити фарҳангу саводнокии умумии компютерӣ, донишгари методология ва технологияи нави раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад. [8, с. 52]

Дар таҳқиқоти олимон: Роберт И.В., Уваров А.Ю. ва дигарон таҳти унвони фарзияи маълумоти ахборотию иттилоотӣ, қайд шудааст, ки дар раванди пайдоиш ва рушду инкишофи информатсиякунонии ҷомеа дар мазмуну мундариҷаи маълумот, яъне таълиму тадрис як қатор тағйирот, аз ҷумла методҳои ташкил ва гузаронидани шаклҳои гуногуни таълим ва ташаккули марҳилаи муносири маълумоти информатсионӣ (ахборотию иттилоотӣ) чунин ҷанбаҳо ба роҳ монда мешаванд:

а) истифода ва фаёолонӣ аз худ кардану татбиқ намудани бозёфтҳои нави технологияи ахборотию иттилоотӣ дар доираи барномаҳои таълими анъанавии фанҳо ва дар ин замина истифода ва аз худ намудани методҳо ва шаклҳои нави ташкилии озмоишҳои педагогӣ;

б) таҳия ва коркарди системаи таъминоти маводҳои барномаҳои таълимӣ, бо истифодаи МҲЭ ва дигар маводҳои видеоӣ;

с) дар ин марҳилаи инкишофи раванди таълими технологӣ, аз ҷумла ахборотию иттилоотии таълим (АИТ) бештар шакл ё намуди таълими компютерӣ дар мавриди омӯзиши масъалаҳои илмӣ, назариявӣ, амалию озмоиши машғулиятҳои аудиторӣ, беруназаудиторӣ (гузаронидани маҳфилҳои фанӣ, таҷрибаҳои озмоишӣ (лабораторӣ,

озмунҳо, конференсияҳои илмию амалӣ ҳалли машқу масъалаҳои химиявӣ ва ғ –ҳо) аз ҷумла иҷрои барномаҳои тренинги ва каму беш амсиласозӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар баробари компютеркунонии фанҳои таълимӣ, баъдан методҳои таълими компютерӣ (превитизатсияи маводҳои таълимӣ бо дигар маводҳои замонавии воситаҳои техникаи таълими химия низ истифода мешаванд. (Мисол, намоиши расму ҷадвалҳо, диаграммаҳо ва ғ –ҳо), ки боиси ташаккули алоқамандии таълими инфиродии таълим (ТТ) маводҳои омӯхташаванда, инкишофи фаъолияти ҷустуҷӯию эҷодӣ ва зехнию равонӣ тавассути барномаҳои бозии компютерӣ, барномаҳои моделсозии озмоишҳои (эксперимент) химиявӣ низ истифода бурда мешаванд.

Ба ғайр аз ин, дар марҳилаи ҳозира ё муосир таълими компютерӣ (ТК) дар алоқамандӣ бо дигар маводҳои воситаҳои техникаи таълим (МВТТ), барои ҷорӣ намудани ҷараёни муътадилу пайдарпайи таълим истифода бурда мешавад. Ҳамин тавр, ба ақидаи Крилова Г.И. (9) новобаста ба мавҷудияти баъзе норасогҳои воситаҳои техникаи, боз як қатор бозёфтҳои муваффақиятҳои истифодабарии технологияи ахборотию иттилоотиро дар раванди омӯзиши фанҳои химия, пеш аз ҳама фардикунонии раванди таълим, боиси ташаккули маҳорату малакаи хонандагон ва дараҷаи азхудкунии онҳо, баландбардории сифати таълим, инкишофи ҷанбаҳои мотиватсияи таълим, фаъолияти эҷодию ҷустуҷӯӣ, мустақилиятнокӣ, худомӯзию худбаҳодиҳии донишҷӯёнро таъмин намуда, боиси дараҷаи ташаккули дониш, маҳорату малакаи идоракунии ва коркарду истифодабарии технологияи таълими ахборотию иттилоотӣ (ТКАИ) мегардад.

Истифодаи техникаю технологияи компютер (ТТК) раванди таълиму тадрис, қору фаъолияти омӯзгору донишҷӯро осон намуда, онҳоро аз корҳои рутинӣ (рутинӣ) оид ба ҷамъкунии ва бавучуд овардани пойгоҳи маводҳои дидактикӣ таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Андрейчук Р.Г. Формирование элементов компьютерной культуры учащихся в школьном курсе химии. Дисс... канд. пед. наук. -СПб., 1993. -151 с.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогических технологий. -М.: Педагогика, 1989. -192 с.
3. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы перспективы. —М.: Педагогика, 1987. —264 с.
4. Герус С.А. Методика формирования обобщенных умений по химии. пед. наук. -СПб, 1994. -219 с.
5. Жегин А.Ю. Применение компьютерной технологии в условиях вариативного обучения химии. //Materialy miedzynarod owegoseminariumproblemow dydaktyki chemii IV. Opole, 6-8.06.1995. -Opole (Polska), 1995. -Str.17-18.
6. Зайцев О.С. Методика обучения химии: Теоретические и прикладные аспекты. -М.: ВЛАДОС, 1999. -384 с.
7. Гребенев И.В. Методические проблемы компьютеризации обучения в школе. //Педагогика. -1994. №5. -С.46-49.
8. Извозчиков В.А. Дидактические основы компьютерного обучения по физике. Учебное пособие. -Л.: Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена. -1987. -90 с.
9. Кирилова Г.И. Дидактические основы построения системы контроля знаний и умений в компьютерных технологиях обучения. Автореф. дисс... канд. пед. наук. -Казань, 1994. -17 с.
10. Кузнецова Н.Е. Информационные технологии обучения, их закономерность и принципы. //Материалы международного семинара по проблемам дидактики химии. -Польша, Ополье, 1996. -С.3-10.
11. Левкин А.Н. Многообразие обучающих компьютерных программ по химии. //Актуальные проблемы реформирования химико-педагогического образования. -СПб. Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. с.44-46.

12. Пак М.С. Применение микро ЭВМ как средство оптимизации обучения химии. //Совершенствование содержания и методов обучения химии в средней школе.- Л. : ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1988.- С.73-80.

13. Гмох Р. Теория и практика компьютеризации профессионально-методической подготовки учителя химии в педвузах Польши. Дисс...докт. ^пед.наук.-СПб., 1997.

14. Рафиев С.А. Комплексный подход к внедрению информационно-коммуникационных технологий обучения математике в вузах Таджикистана: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.08 / Рафиев Сафархон Аюбович.- Душанбе, 2017. – 170 с.

15. Свириденко С.С. Современные информационные технологии.-М.:Радио и связь,1990.-30 4с.

16. Тикунова И., Артеменко А. Органическая химия и ЭВМ. //Информатика и образование.-1988.-№6.-С.69-70

17. Уваров А.Ю. Новые информационные технологии и реформа образования. // Информатика и образование. -1994.- №1 .-С.3-14.

ИСТИФОДАИ ТКАИ ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПЕДАГОГИЮ ДИДАКТИКӢ

Муаллиф дар заминаи омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ ва дидактикӣ, бо истифодаи таҳқиқотҳои олимону муҳаққиқони хориҷӣ: Гершунский Б.С., Жегин А.Ю., Гарус С.А., Пак М.С., Андрейчук Г.Р., Гмох Р., Бесполко В.П., Кузнецова Н.Е., Гребнов И.В., ва муҳаққиқони ватанӣ: Шарипов Ф., Мирзоев А., Рафиев С. А., Шоев Н.Н., Салимов Н., масъалаҳои ифтихои ТКАИ -ро дар ҷараёни омӯзиши сикли фанҳои табиатшиносӣ, дақиқу риёзӣ (аз ҷумла фанни химия), аз нигоҳи педагогию дидактикӣ, бо таври васеъ қорқарду қорбасти, тавсифу тарҳрезӣ намудааст.

Дар ин мавод муаллиф нақшу мақоми ТКАИ, аз ҷумла компютер ва дигар воситаҳои техникии таълимро дар раванди омӯзиши фанни химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (мактаби президентӣ ва литсеи хонандагони лаёқатманди ш. Кӯлоб) тавсифу баррасӣ намудааст.

Калидвожаҳо: компютер, технология, иттилоот, ахборот, таълими компютерӣ, модел ё амсила, фарҳанги компютерӣ, мошинаҳои ҳисоббарори электронӣ (МҲЭ), барномаҳои компютерӣ, шабакаҳои интернетӣ, химия, таҷриба, дидактика, педагогика.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИИКТ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ДИДАКТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Автор в контексте изучения, анализа и исследования научных и дидактических источников, используя исследования зарубежных ученых и исследователей: Гершунского Б.С., Жегина А.Ю., Гаруса С.А., Пака М.С., Андрейчука Г.Р., Гмох Р., Бесполко В.П., Кузнецова Н.Е., Гребнов И.В., а также отечественные исследователи: Шарипов Ф., Мирзоев А., Рафиев С. А, Шоев Н.Н., Салимов Н., разработали, применили, описали и спроектировали проблемы раскрытия ИИКТ в процессе изучения цикла естественнонаучных, точных и математических предметов (включая химию), с точки зрения педагогики и дидактики.

В данном материале автор описывает и рассматривает роль ИИКТ, в том числе компьютеров и других технических средств обучения, в процессе обучения химии в общеобразовательных учреждениях (президентская школа и лицей отличников г. Куляба).

Ключевые слова: компьютер, технология, информация, информация, компьютерное образование, модель или модель, компьютерная культура, электронно-вычислительные машины (ЭВМ), компьютерные программы, интернет-сети, химия, опыт, дидактика, педагогика.

USE OF ICT IN PEDAGOGICAL AND DIDACTIC RESEARCH

The author in the context of studying, analyzing and researching scientific and didactic sources, using the research of foreign scientists and researchers: Gershunsky B.S., Zhegin A.Yu., Garusa S.A., Pak M.S., Andreichuk G.R., Gmokh R., Bespolko V.P., Kuznetsova N.E., Grebnov I.V., as well as domestic researchers: Sharipov F., Mirzoev A., Rafiev S.A., Shoev N.N., Salimov N., developed, applied, described and designed the problems of disclosure of ICT in the process of studying a cycle of natural sciences, exact and mathematical subjects (including chemistry), from the point of view of pedagogy and didactics.

In this material, the author describes and considers the role of ICT, including computers and other technical teaching aids, in the process of teaching chemistry in general educational institutions (the presidential school and the lyceum of excellent students in Kulyab).

Keywords: computer, technology, information, information, computer education, model or model, computer culture, electronic computers (computers), computer programs, Internet networks, chemistry, experience, didactics, pedagogy.

Маълумот дар бораи муаллифон: Моҳираи Ҳукматулло, ассистенти кафедраи химия ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16.

Мирзоев Салим Сайдалиевич, доктори илми педагогӣ, профессори кафедраи биология ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16.

Сведения об авторах: Мохира Хукматулло, ассистент кафедры химии и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров - 16.

Мирзоев Салим Саидалиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии и методики обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров - 16.

Information about the authors: Mohira Hukmatullo, assistant of the Department of Chemistry and Teaching Methods, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov - 16.

Mirzoev Salim Saidalievich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Biology and Teaching Methods of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, st. S. Safarov - 16.

ТДУ: 37.0 (2.тоҷ)

О-30

ТАЪЛИМИ ИНТЕРАКТИВИИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ ВА КОНФРОНСӢОИ ӢАФТАИНА

Одинаев К.Б., докторанти PhD-и
ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Ӣузъи муҳими тағйир додани мундариҷа ва моҳияти салоҳияти забони хориҷӣ самти иҷтимоии он мебошад. Он имконоти иртиботӣ-муоширатии мутахассисро дар назар дорад, ки доништани забони хориҷӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ, ҳамарӯза, корӣ ва илмӣ-техникиро дар назар дорад. Ӣамин тарик, муҳтавои салоҳияти забонҳои хориҷӣ на танҳо дар доништани ҷанбаҳои сарфунаҳвӣ (грамматикӣ) ва луғавии забон ва қобилияти дуруст, оқилона ва возеҳ баён кардани фикрҳои худ, сохтани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, балки ҳамчунин дар қобилияти таҳлили мушкилоти дорой аҳамияти иҷтимоӣ, дарёфти иттилооти зарурӣ, фаъолони дохил шудан аст. Набудани салоҳияти забони

хориҷӣ метавонад ба кам ва маҳдуд шудани доираи тамосҳои мутахассис ва танг шудани доираи робитаҳои иҷтимоии ӯ оварда мерасонад.

Тағйир додани чойгоҳ ва мундариҷаи салоҳияти забонҳои хориҷӣ боиси истифодаи шаклҳо ва усулҳои ғайрианъанавӣ, фаъол (интерактивӣ) ташкили раванди таълим дар донишгоҳ мегардад. Онҳо ҳамкориҳои наздики ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти таълимӣ, мавқеи мавзуи донишҷӯён, фаъолияти баланд ва ҳавасмандии онҳоро барои омӯхтани забони хориҷӣ фаро мегиранд [9, с.88].

Имрӯзҳо шаклҳо ва усулҳои фаъоли (интерактивии) таълим дар ҳама марҳилаҳои таълим бештар талабот пайдо мекунанд. Сабабаш дар он аст, ки ҳамкориҳои омӯзгор ва донишҷӯ дар мактабҳои олии муосир ғайридидактикӣ мешавад: на танҳо омӯзгор метавонад ба донишҷӯ таълим диҳад, балки донишҷӯ ҳамчунин метавонад ба омӯзгор чизе омӯзонад. Аз ин рӯ, усулҳои интиқоли бо мавқеи ғайрифаволи донишҷӯ ва фаъолияти репродуктивии онҳо на танҳо кӯҳна мешаванд, балки бо муносибат ва ангеҳои нави донишҷӯён, ки на танҳо ба ҳуди дониш, балки ба тарзи ба даст овардани он манфиатдоранд, зиддият мекунанд. Ба ибораи дигар, таҷрибаи таълимии донишҷӯ на танҳо бо дониши нав, балки бо усулҳои ба даст овардани он низ ғанӣ мегардад. Гузашта аз ин, дар ҷомеаи демократии мо муҳассилин ба ҳамкориҳои зичтари демократӣ бо омӯзгор меафзоянд, ки ин ҳам дар ҷустуҷӯи шаклҳои нави кори синфӣ ва берунасинфӣ оғоз менамояд.

Омӯзиши муносибати омӯзгорон ва донишҷӯён ба усулҳо ва шаклҳои фаъол (интерактивӣ) -и таълим.

Дар асоси натиҷаҳои пурсиш маълум гардид, ки усулҳо ва воситаҳои таълими интерактивӣ дар амалия хеле душвор ва бо қувваи гуногун ҷорӣ карда мешаванд. Фикрҳои омӯзгор дар бораи самаранокӣ ва маҳсулнокии усулҳои фаъол (интерактивӣ) тақсим карда шуданд. Баъзе омӯзгорон чунин мешуморанд, ки шаклҳо ва усулҳои интерактивии таълим ба самаранокии азхудкунии салоҳияти иртиботӣ-муоширатии забони хориҷӣ таъсири мусбат мерасонанд («натиҷаи таълими интерактивӣ азхудкунии бошуурона, пурмазмун мундариҷаи мавзӯ мебошад»). Қисми дигари омӯзгорон ин усулҳоро нокифоя ва бесамар меҳисобанд ва онҳоро «... бозӣ, фароғат, ки бевосита бо ҳалли масъалаҳои таълими касбӣ алоқаманд нестанд», меноманд. Бояд зикр кард, ки аксарияти мутлақи донишҷӯён ба истифодаи усулҳои фаъоли (интерактивӣ)-и таълим дар синфҳо муносибати мусбӣ изҳор мекунанд. 98% донишҷӯёни пурсидашуда посух доданд, ки ба онҳо маъқул аст «ҳангоми ҳамкорӣ бо омӯзгор ва дигар донишҷӯён таҳлил, мулоҳиза рондан ва кӯшиши мушкilotро якҷоя ҳал кардан»

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ яке аз донишгоҳҳои пешрафтаи таҳсилотӣ ва таҳқиқотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст ва робитаҳои мустаҳками байналмилалӣ дорад. Аз ин рӯ, донишгоҳ ба татбиқи фаъоли шаклҳо ва усулҳои муосири инноватсионии таълим, аз ҷумла забони хориҷӣ (англисӣ) манфиатдор аст. Масалан, дар таҷрибаи таълими забони хориҷӣ шаклҳои зерини интерактивӣ ва методҳои таълим истифода мешаванд: таълими мустақил, таълими лоиҳавӣ, усули қазия, таълими электронӣ. Ин шаклҳо аз озмоиши замон гузашта, самаранокии худро на танҳо дар ташаккули салоҳиятҳои фаннии забонҳои хориҷӣ, балки аз ҷиҳати рушди маърифатӣ, иҷтимоӣ, иртиботӣ-муоширатии донишҷӯён низ тасдиқ карданд.

Бо назардошти муқаррароти зикршуда, ҳамчунин таҳлили амалияи таълими забони хориҷӣ дар ДДК ба номи А.Рӯдакӣ ба роҳ монда шудааст.

Дар ДДК ба номи А.Рӯдакӣ маҷмуи зерини шарту шароити омӯзгориро барои таълими интерактивии забони англисӣ дар донишгоҳи гуманитарӣ муҳим меҳисобанд.

Дар доираи ҳалли масъалаи сеюм, мо чунин шакли ташкили фаъолияти таълимиро, ба мисли ҳафтаи конфронсӣ ташкил ва таҳлил кардем, ки ҳадафи он тақмил додани салоҳияти умумии фарҳангӣ ва иртиботӣ-муоширатии ЗХ-и донишҷӯён мебошад. Ҳафтаи конфронсӣ як шакли ташкили фаъолияти мустақили маърифатии донишҷӯён ва татбиқи ташаббусҳои таълимии онҳо тавассути истифодаи УИТ ва тағйир додани мавқеи омӯзгор (ташкilotчӣ, коршинос, модератор, мушовир) мебошад.

Дар давоми озмоиш, аз соли таҳсили 2018 то 2021, зиёда аз 150 нафар донишчӯён дар ҳафтаи конфронс, ки муаллифи рисола ташкил кардааст, ширкат варзиданд.

Ҳафтаи конфронс қисми таркибии ҷадвали ҳатти раванди таълим ҳангоми азхудкунии барномаҳои ибтидоии таълимӣ дар ДДК ба номи А.Рӯдакӣ мебошад. Ин як шакли назорати мобайнии (ҷорӣ) сифати салоҳиятҳои бадастомада мебошад, ки дар як семестри таълимӣ ду маротиба гузаронида мешавад.

Ҳафтаи конфронс ҳамчун шакли инноватсионӣ муаррифӣ шуд, ки барои баланд бардоштани сифати таълими забон дар донишгоҳи гуманитарӣ пешбинӣ шудааст. Дар давоми ҳафтаи конфронс, донишчӯён натиҷаҳои омӯзиши бадастомада (салоҳиятҳои умумии фарҳанги ба даст овардан)-ро барои рейтингҳои худ нишон медиҳанд, сатҳи рушди салоҳияти иртиботиро пешкаш мекунанд ва дар робитаҳои касбӣ бо ЗХ бо истифода аз шаклҳои гуногуни муошират таҷриба меомӯзанд. Дар ин давра омӯзгорон ташкилотчиён ва иштирокчиёни фаъоли ҳафтаи конфронс мебошанд. Дар ин ҳолат, вазифаи асосии омӯзгор фароҳам овардани шароит барои такмил додани салоҳиятҳои иртиботӣ-муоширатии умумикасбӣ ва забони хориҷӣ мебошад. Дар ташкили ҳафтаи конфронс се марҳилаи асосӣ мавҷуд аст [1, с. 146].

Вазифаҳои омодагии марҳилаи омодагӣ:

-Ҳавасмандкунии донишчӯён ба омӯзиши маводи нави таълимӣ бо роҳи интихоби мавзӯҳо барои пешниҳоди ояндаи онҳо, тарҳрезии ташаббусҳои таълимии донишчӯён.

-Баланд бардоштани малакаҳои кори мустақилона, ки ба туфайли он фаъолшавии фаъолияти маърифатии донишчӯён ба амал меояд.

-Ташаккули салоҳиятҳои умумифарҳангӣ, ба монанди кор бо иттилоот, таҳлили иттилоот; кор бо адабиёти хориҷӣ; кашидани нақшаи муаррифӣ ва матни презентатсия.

Марҳилаи омодагии ҳафтаи конфронс инҳоро фаро мегирад:

-Қадамҳо (амалҳо): а) муайян кардани мавзӯи пешниҳоди оянда, б) машварат; в) кори мустақилонаи донишчӯён [7, с. 227].

Муайян кардани мавзӯи пешниҳоди оянда. Мавзӯҳои ҳафтаи конфронсро барномаи кории фанни «ЗХ» дар ДДК ба номи А. Рӯдакӣ муайян мекунанд. Марҳилаи омодагӣ аз семинари роҳнамоӣ оғоз мешавад, ки дар он омӯзгор мавзӯ, ҳадафҳо ва вазифаҳои ҳафтаи конфронс, чараён ва шароити ташкилии онро эълон мекунанд. Интихоби мавзӯҳои муаррифӣ дар асоси манфиатҳо ва афзалиятҳои худ донишчӯён вучуд дорад. Дар барномаи таълимӣ якчанд мавзӯҳои асосӣ пешбинӣ шудаанд, ки дар доираи он донишчӯён зергурӯҳҳоро барои омода кардани презентатсияи оянда интихоб мекунанд (равшан мекунанд, таҳия мекунанд). Масалан, яке аз мавзӯҳои ба донишчӯён пешниҳодшаванда «Маълумоти олии дар Тоҷикистон ва хориҷа» мебошад. Дар доираи ин мавзӯи асосӣ, донишчӯён дар якҷоягӣ бо омӯзгор мавзӯҳои баромадҳои ояндаи худро барои ҳафтаи конфронс муайян мекунанд. Рӯйхати мавзӯҳо барои фароҳам овардани ҷои кофӣ барои интихоб зиёдатӣ аст. Мо рӯйхати тақрибии мавзӯҳои ҳафтаи конфронсро пешниҳод менамоем.

Мавзӯ: *Education in the United States of America: [American Schools](#); [Understanding the American Education System](#); [American Education | How the System Works](#); [Universities in America | Top University in USA](#); [State University of New York Polytechnic Institute \(SUNY Poly\)](#); [California State Polytechnic University, Pomona \(Cal Poly Pomona\)](#); [The University of Texas at Austin](#); [Washington State University](#); [University Education](#); [Education in the USA](#).*

Мавзӯ: *Education System in the United Kingdom: [British Education](#); [Studying English Grammar](#); [British Private Education](#); [The Educational System of Great Britain](#); [Higher Education in The UK](#).*

Мавзӯ: *Education system in Russia: [Education in Russia](#); [The Way You are Taught English](#); [History of Russian Education](#); [School of My Dream](#); [Studying English Grammar](#); [Foreign Languages in Our Life](#); [Do We Still Need Literature at School](#); [The Way You are Taught English](#).*

Машварат. Машваратро ҳам барои тамоми гурӯҳи омӯзишӣ ва ҳам инфиродӣ ташкил кардан мумкин аст. Он ба масъалаҳои зерин бахшида шудааст: ташкили ҳафтаи

конфронс; таҳия ва тарҳрезии презентатсияҳо тибқи талабот; мундариҷаи муаррифӣ ва ташаккули он; истифодаи манбаъҳои иттилоотӣ; луғат ва грамматика; ҳимояи пешакии презентатсияи оянда; меъёрҳои арзёбии муаррифӣ; қоидаҳои тарроҳии презентатсия; унвони мавзӯ бо ЗХ (мавзӯҳо дар аввал бо забони тоҷикӣ таҳия карда мешаванд). Чун қоида, ҳангоми ташкили машварат омӯзгор таҷрибаи чорабинии қаблро ба инобат мегирад, аз ҷумла, ба душвориҳо ва иштибоҳоти маъмули донишҷӯён таваҷҷуҳ зоҳир мекунад.

Кори мустақилона. Ин марҳила ҷустуҷӯ ва таҳлили мустақили иттилоотро дар бораи мавзӯи интихобшудаи презентатсия, қор бо адабиёти истинодӣ, аз ҷумла манбаъҳои интернетӣ ва таҳияи презентатсия ва нақшаи ҳимояи онро фаро мегирад.

Дар марҳилаи омодагӣ донишҷӯён мустақилона мавзӯи пешниҳоди худро таҳия мекунад. Дар ҷараёни кори мустақилона донишҷӯён аксар вақт ба чунин мушкилот дучор меоянд, ба монанди дарёфт, интихоб ва муайян кардани маълумот тибқи мавзӯи интихобкардаи презентатсия; бо мушкилоти пешниҳоди грамматикӣ, услубӣ бо ЗХ (англисӣ). Ин мушкилот тавассути машваратҳои барномаи таълимӣ, ки дар як ҳафта чор соати академӣ ҷудо карда мешаванд, бартараф карда мешаванд. Машваратҳо дар алоҳидагӣ, аз ҷумла дар масоили гуногуни пайдошуда, аз ҷумла дурдаст баргузор мешаванд. Масалан, донишҷӯён аксар вақт ба мушкилот мурочиат мекунад: чӣ гуна интихоб кардан ва ташаккул додани мундариҷаи пешниҳоди оянда аз ҳаҷми калон ва гуногунии иттилоот? Тавсияҳои омӯзгор дар ин ҳолат метавонанд аз пешниҳоди истифодаи чунин усулҳои қор бо иттилоот иборат бошанд, ба монанди интихоби манбаъҳои асосӣ ва иловагии иттилоот; мушаххас кардани иттилоот мувофиқи мавзӯи муаррифӣ; таҳлили матнҳо дар асоси намудҳои гуногуни хониш (дидан, муқаддимавӣ, интихобӣ, омӯзиш); фишурдаи матн дар асоси интихоби маълумоти асосӣ ва истисно кардани маълумоти дуюмдараҷа, навиштани нақшаи кӯтоҳ ва муфассал барои муаррифии оянда.

Донишҷӯён дар бораи грамматикаи дурусти мавзӯ, навиштани ҷумлаҳо ва ибораҳо бо ЗХ (англисӣ) саволҳо медиҳанд. Душвориҳои донишҷӯён аз он сабаб ба амал омадаанд, ки онҳо бояд матнро на танҳо аз забони тоҷикӣ ба ЗХ (англисӣ) иқтибос кунанд, нависанд ё тарҷума кунанд, ба онҳо лозим аст, ки иттилоотро мувофиқи талаботи мавзӯи муаррифӣ эҷодкорона қоркард кунанд. Чунин мушкилоти омӯзиширо қисман дар дарсҳои синфӣ, дар машваратҳои гуруҳӣ ё инфиродӣ бартараф кардан мумкин аст. Чун қоида, дар машварати охирин, варианти тайёри презентатсия баррасӣ карда мешавад, ки дар он омӯзгор метавонад нишон диҳад, ки чӣ бояд анҷом ёбад ва чӣ гуна бояд анҷом ёбад.

Марҳилаи асосӣ. Марҳилаи асосӣ (ҳимояи презентатсия) аз се қисм иборат аст: а) лаҳзаи ташкилӣ; б) намоишҳои донишҷӯён; в) муҳокимаи якҷояи баромадҳо ҳангоми муҳоҷиса. Дар ин марҳила якҷанд вазифаҳоро ҷудо кардан мумкин аст: -ташаккул додани фарҳанги нутқи оммавӣ бо ЗХ; -тақмили малакаҳои ЗХ: мантиқан дуруст, асоснок ва возеҳ сохтани нутқи шифоҳӣ ЗХ, муколама, полилог; -ташаккул додани малакаҳои иртиботӣ-муоширатӣ: гӯш кардан, фаҳмидани ҳамдигар, пурсидан ва ҷавоб додан, пур кардани ҷавобҳои ҳамдигар. Дар ин марҳила омӯзгор ҳамчун модератор амал мекунад, ки риояи тартиби конфронсро назорат мекунад: бо сухани муқаддимавӣ баромад мекунад, мавзӯи ҳафтаи конфронсро эълон мекунад, мақсад ва вазифаҳои презентатсияи ниҳоиро муайян мекунад, қоидаҳои чорабиниро нишон медиҳад, муҳоҷисаҳоро ташкил мекунад, дар муҳокима иштирок мекунад. Ҳамчунин, омӯзгор ба ҳайси қоршинос баромад мекунад, фикри худро баён мекунад, дар муҳокимаи натиҷаҳои конфронс иштирок мекунад, баромади донишҷӯёнро дар якҷоягӣ бо дигар донишҷӯён бо истифода аз варақаи арзёбӣ арзёбӣ мекунад. Пайдарпаии умумии қор дар ин марҳила чунин аст: -лаҳзаи ташкилӣ. Суханронии хуши баромадкунанда (омӯзгор). Муқаррар намудани ҳадафҳо ва вазифаҳои конфронс, ҳамчунин муҳокимаи меъёрҳои арзёбии маърузаҳо. Муҳокимаи меъёрҳои арзёбии презентатсия барои диққати донишҷӯён ба ҷузъҳои салоҳияти иртиботӣ-муоширатии ЗХ ва салоҳиятҳои умумии фарҳангӣ зарур аст.

Суҳанрони донишҷӯён. Дар панҷ дақиқаи чудошуда донишҷӯ бояд мундариҷаи пешниҳоди худро мувофиқи мавзӯи интихобшуда кушода, ҳам малакаҳои луғавӣ-сарфунаҳвӣ ва савтиётӣ (фонетикӣ) дар ЗХ ва ҳам малакаҳои умумифарҳангиро нишон диҳад: қобилияти қор бо манбаъҳои иттилоот, қобилияти дар шакли паёми муфассал сохтани он. Вазифаи асосии боқимондаи донишҷӯён аз он иборат аст, ки презентатсияро барои муҳокима ва арзёбии минбаъда мувофиқи варақаи арзёбӣ бодикқат гӯш кунанд.

Муҳокимаи якҷояи баромадҳо ҳангоми мубоҳиса. Дар охири презентатсия, донишҷӯ ба иштирокчиёни конфронс ташаккур мегӯяд ва ба саволҳои иловагӣ омода мешавад. Ҳангоми муҳокима донишҷӯён саволҳо медиханд, маълумоти бадастомадаро аниқ мекунанд, онро пурра мекунанд, муносибати худро ба чизи шумидашон баён мекунанд. Донишҷӯён метавонанд ҳам дар бораи мундариҷаи ҳуди презентатсия ва ҳам берун аз мундариҷаи он саволҳо диҳанд, аммо дар доираи мавзӯ. Аксарияти саволҳо вижагии равшанкунанда доранд: ин ба он вобаста аст, ки донишҷӯён дар марҳилаи аввали таҳсил қарор доранд ва аз ин рӯ, дар дониши фарҳанги ЗХ (англисӣ) маҳдуданд ва таҷрибаи кофии муошират надоранд. Бояд зикр кард, ки давра ба давра саволҳои ба миён меоянд, ки вижагии амиқтар доранд. Ин саволҳо маъно ва мундариҷаи мавзӯи презентатсияро ҳал мекунанд. Масалан, дар презентатсия саволҳои зерин ба миён омаданд: Оё шумо метавонед ҷанбаҳои намоёни фарқи байни низоми маорифи Тоҷикистон ва Амрико зикр кунед? Мувофиқи пешниҳодатон, оё шумо метавонед дар бораи сохтори низоми таҳсилоти Амрико изҳори назар кунед?

Ҳамкориҳои асосӣ байни маърузачӣ ва иштирокчиёни конфронс сурат мегирад. Дар ин замина, омӯзгор нақши модератор-иштирокчии муҳокимаро мебозад. Омӯзгор риояи қоидаҳои назорат мекунад, самти мубоҳисаро муқаррар мекунад, дурустии ҷавобҳо ва саволҳои додашударо назорат мекунад ва ҳуди ӯ имкон дорад, ки дар муҳокима дар сатҳи баробар бо донишҷӯён ширкат варзад. Ҳангоми муҳокима омӯзгор қорро пур мекунад - алоқа (аз забони англисӣ. Feedback - feedback). Алоқаи ин қор бо иштибоҳоти донишҷӯён мебошад, ки дар охири конфронс ба ҳар як донишҷӯ дода мешавад. Бояд зикр кард, ки дар охири конфронс омӯзгор ба саҳу иштибоҳоти дағалона ё маъмулӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз донишҷӯён мепурсад, ки ҳангоми баромадҳои якдигар қадом иштибоҳотро мушоҳида кардаанд (иштибоҳот дар мундариҷаи мавзӯ, иштибоҳоти луғавӣ, грамматикӣ ва фонетикӣ).

Марҳилаи арзёбанди ва инъикоскунанда. Ҳадафи ин марҳила арзёбии сатҳи рушди салоҳияти иртиботӣ-муоширатии ЗХ мебошад. Вазифаҳои асосии марҳила баҳодиҳии малакаҳои лексикӣ, грамматикӣ ва фонетикӣ дар забони хориҷӣ мебошанд; баҳодиҳии малакаҳо (салоҳиятҳо) вобаста ба омода кардани презентатсия, гузаронидани мубоҳиса; ба даст овардани малакаҳои арзёбӣ ва инъикос. Дарҳол қабл аз он ки донишҷӯён презентатсияҳои худро ҳимоя кунанд, ба онҳо варақаҳои арзёбӣ дода мешавад (ҷадвали 6) бо меъёрҳои арзёбии намоишҳо. Тибқи ин феҳристи ҳолҳо, донишҷӯён бояд пас аз ҳар як баромад ва мубоҳиса дар мавзӯи муаррифӣ ҳам ба худ (баҳо додан ба худ) ва ҳам ба баромадкунандагон (баҳои мутақобила) ҳолҳо диҳанд. Пас аз шумидани ҳама презентатсияҳо ва баҳо дар варақаи баҳогузорӣ нуктаҳои додашуда, омӯзгор аз донишҷӯён хоҳиш мекунад, ки назари худро оид ба намоишҳо бо забони англисӣ баён кунанд ва баҳои худро диҳанд. Мушкилоти асосӣ дар ин марҳила шумидани фаҳмиши нутқи хориҷӣ (англисӣ) мебошанд; талаффузи калимаҳо ва ибораҳои хориҷӣ (англисӣ) баҳс.

Дар марҳилаи арзёбӣ, омӯзгор модератори муҳокима мебошад ва танҳо дар охир фикри салоҳиятдори худро баён мекунад. Вай ба донишҷӯён барои иштирок дар ҳафтаи конфронс ташаккур баён намуда, ҳатогҳои маъмулии грамматикӣ, лексикӣ ва фонетикӣ, ҳамчунин ҳатогҳои дар шакл, мундариҷа ва муаррифии пешниҳодшударо зикр мекунад. Омӯзгор вазифаҳои марбут ба тақмили салоҳияти иртиботӣ-муоширатии ЗХ-ро таҳия мекунад.

Ҳафтаи конфронсро бешубҳа танҳо ба шакли қори синфӣ ё беруназсинфӣ донишҷӯён нисбат додан мумкин нест. Он метавонад як ҷорабинии тарбиявӣ ҳисобида

шавад, ки фаъолияти синфӣ ва кори мустақилонаи донишҷӯёнро фаро гирад. Маҳз чорабиниҳои таълимӣ чунин шакли таълим мебошанд, ки дар онҳо тавачҷуҳ ва ташаббуси донишҷӯ зоҳир мешавад, мустақилияти ниҳии ӯ, ки дар он ҳам салоҳиятҳои умумифарҳангӣ ва ҳам касбӣ ташаккул меёбанд, таҷрибаи муҳими суҳанронӣ дар 3X ба даст оварда мешавад. Ба ибораи дигар, вазъияти квазикасбӣ, ба қадри имкон ба фаъолияти касбии ояндаи мутахассис, амсиласозӣ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Алимӣ, Ҷ. Андрагогика: методҳои анъанавию инноватсионии таълим/Ҷ.Алимӣ.-Паём»-и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.-2014.-№№№1(10).- С.144-149
2. Барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳои умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015.-Душанбе, 2010. -42с.
3. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. -Душанбе, 2015.
4. Колесник, Н.П. Использование интерактивных форм изучения педагогики в вузе:автореф. дис. ...канд. пед. наук/Колесник, Н.Петровна.-СПб.,2007.-19с.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф». -Душанбе,1993.
6. Қонуни ҚТ «Дар бораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ». - Душанбе, 1994.,
7. Ноулс, М.Ш. Современная практика образования взрослых. Андрагогика против педагогики/М.Ш.Ноулс.-М.,1980.-387с.
8. Остапенко, А.А. Моделирование педагогической реальности: теория и технологии/А.А.Остапенко.-М.:Нар.образование, 2007.-384с.
9. Панина, Т.С. Современные способы активизации обучения:учеб. пособие для студ. высш.учеб. заведений /Т.С.Панина, Л.Н.Вавилова; под ред. Т.С.Паниной.- М.:Академия,2008.-176с.
10. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка): дис. ... д-ра пед.наук /Х.Г.Сайфуллаев [Текст].-Душанбе,2014.-306с.
11. Сайфуллоева, З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам)/З.Х.Сайфуллоева.[Текст]: Дис.д-ра пед.наук. - Душанбе,2018.-285с.
12. Салоҳиддинова, Г. Истифодаи технологияи муосир ва роҳҳои бехтарсозии сифати таълим дар дарсҳои забони англисӣ/Г.Салоҳиддинова.[Матн]. - Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2020.№1 (29).- С.185-188.
13. Салоҳиддинова,Г.Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони англисӣ/Г.Салоҳиддинова [Матн]//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2019, №1 (25).- С.136-138
14. Тағайназарова, М.С. Роль современных педагогических технологий в обучении английского языка/М.С. Тағайназарова. [Текст].-Наука и инновация.-Д.,2015.- №4 (14).- С.66-68.
15. Ҳасанова, Ф. Технологияи муосири таълими забони англисӣ дар факултетҳои ғайрифилологӣ/Ф.Ҳасанов.[Матн].-Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.- Д., 2019. №4 (28).- С.27-31.
16. Ҳасанова, Ф. Роҳу усулҳои самарабахши омӯзиши забони англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ/Ф. Ҳасанов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2019.№2(26).- С.242 -248.

ТАЪЛИМИ ИНТЕРАКТИВИИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ВА КОНФРОНСӢОИ ӢАФТАИНА

Мақола фарогири тавсифу баррасии таълими интерактивии забони хориҷӣ дар робита бо конфронсиҳои ҳафтаина мебошад.

Ба ақидаи муаллиф, ҷузъи муҳими тағйир додани мундариҷа ва моҳияти салоҳияти забони хоричӣ самти иҷтимоии он мебошад. Он имконоти иртиботӣ-муоширатии мутахассисро дар назар дорад, ки донишҷӯи забони хоричӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ, ҳамаҷуз, корӣ ва илмӣ-техникиро дар назар дорад. Ҳамин тариқ, муҳтавои салоҳияти забонҳои хоричӣ на танҳо дар донишҷӯи ҷанбаҳои сарфунаҳвӣ (грамматикӣ) ва луғавии забон ва қобилияти дуруст, оқилона ва возеҳ баён кардани фикрҳои худ, сохтани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, балки ҳамчунин дар қобилияти таҳлили мушкилоти дорои аҳамияти иҷтимоӣ, дарёфти иттилооти зарурӣ, фаълоне дохил шудан аст.

Муаллиф зикр мекунад, ки ҳамкориҳои асосӣ байни маърузачӣ ва иштирокчиёни конференсия сурат мегирад. Дар ин замина, омӯзгор нақши модератор-иштирокчиӣ муҳокима мекунад. Омӯзгор риояи қоидаҳои назорат мекунад, самти муҳоҷисро муқаррар мекунад, дурустии ҷавобҳо ва саволҳои додасударо назорат мекунад ва худӣ имкон дорад, ки дар муҳокима дар сатҳи баробар бо донишҷӯён ширкат варзад. Ҳангоми муҳокима омӯзгор қорҷоро пур мекунад - алоқа (аз забони англисӣ. Feedback - feedback).

Фикрҳои ҷамъбасти намуда, муаллиф хулоса мекунад, ки ҳафтаи конференсия бешубҳа танҳо ба шакли қори синфӣ ё берунасинфӣ донишҷӯён нисбат додан мумкин нест. Он метавонад як қорабини тарбиявӣ ҳисобида шавад, ки фаъолияти синфӣ ва қори мустақилонаи донишҷӯёнро фаро гирад. Маҳз қорабиниҳои таълимӣ чунин шакли таълим мебошанд, ки дар онҳо таваҷҷуҳ ва ташаббуси донишҷӯ зохир мешавад, мустақилияти ниҳонӣ ӯ, ки дар он ҳам салоҳиятҳои умумифарҳангӣ ва ҳам касбӣ ташаккул меёбанд, таҷрибаи муҳими суҳанронӣ дар забони хоричӣ ба даст оварда мешавад. Ба ибораи дигар, вазъияти квазикасбӣ, ба қадри имкон ба фаъолияти касбии ояндаи мутахассис, амсиласозӣ қарда мешавад.

Қалидвожаҳо: интерактив, таълим, конференсия ҳафтаина, донишҷӯён, қорабини тарбиявӣ, омӯзгор, қорабиниҳои таълимӣ, қори мустақилона, фаъолияти синфӣ, муҳокима, шакли таълим.

ИНТЕРАКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ И ЕЖЕНЕДЕЛЬНЫЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Статья посвящена описанию и обзору интерактивного обучения иностранному языку в связи с еженедельными конференциями.

По мнению автора, важной частью изменения содержания и сущности иноязычной компетенции является ее социальная направленность. Он предполагает коммуникативно-коммуникативные возможности специалиста, что предполагает владение иностранным языком в социальной, бытовой, рабочей и научно-технической сферах. Так, содержание иноязычной компетенции заключается не только в знании грамматических и лексических аспектов языка и умении правильно, грамотно и ясно излагать свои мысли, создавать устную и письменную речь, но и в умении анализировать проблемы общественной значимости, находить необходимую информацию, заключается в активном вступлении.

Автор отмечает, что основное взаимодействие происходит между спикером и участниками конференции. В данном контексте преподаватель выступает в роли модератора-участника дискуссии. Преподаватель следит за соблюдением правил, задает направление обсуждения, следит за правильностью ответов и заданных вопросов, а сам имеет возможность участвовать в обсуждении наравне с учащимися. В ходе обсуждения преподаватель заполняет карточки – общение (от англ. Feedback - обратная связь).

Обобщая свои размышления, автор приходит к выводу, что конференционную неделю нельзя отнести только к форме аудиторной или внеаудиторной работы студентов. Его можно считать учебной деятельностью, включающей в себя аудиторную деятельность и самостоятельную работу учащихся. Именно учебная деятельность проявляет заинтересованность и инициативу студента, его предельную самостоятельность, где формируются как культурные, так и профессиональные компетенции, приобретается важный опыт говорения на иностранном языке. Иными

словами, квазипрофессиональная ситуация максимально моделируется будущей профессиональной деятельностью специалиста.

Ключевые слова: интерактив, обучение, еженедельная конференция, студенты, воспитательное мероприятие, преподаватель, воспитательное мероприятие, самостоятельная работа, классная деятельность, дискуссия, форма обучения.

INTERACTIVE FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND WEEKLY CONFERENCES

The article is devoted to the description and review of interactive teaching of a foreign language in connection with weekly conferences.

According to the author, an important part of changing the content and essence of foreign language competence is its social orientation. It assumes the communicative and communicative capabilities of a specialist, which implies knowledge of a foreign language in the social, everyday, working, scientific and technical fields. Thus, the content of foreign language competence lies not only in the knowledge of the grammatical and lexical aspects of the language and the ability to correctly, competently and clearly express one's thoughts, create oral and written speech, but also in the ability to analyze problems of social significance, find the necessary information, is an active introduction.

The author notes that the main interaction takes place between the speaker and the conference participants. In this context, the teacher acts as a moderator and participant in the discussion. The teacher monitors compliance with the rules, sets the direction of the discussion, monitors the correctness of the answers and questions asked, and he himself has the opportunity to participate in the discussion on an equal basis with the students. During the discussion, the teacher fills out the cards - communication (from the English. Feedback - feedback).

Summarizing his thoughts, the author comes to the conclusion that the conference week cannot be attributed only to the form of classroom or extracurricular work of students. It can be considered a learning activity that includes classroom activities and independent work of students. It is educational activity that shows the interest and initiative of the student, his ultimate independence, where both cultural and professional competencies are formed, and important experience in speaking a foreign language is acquired. In other words, the quasi-professional situation is maximally modeled by the specialist's future professional activity.

Key words: interactive, learning, weekly conference, students, educational event, teacher, educational event, independent work, classroom activities, discussion, form of education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев К.Б – докторант (*PhD*)-и курси сеюми кафедраи методикаи таълими забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. **Сурога:** 734003, РТ, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ – 121, **Тел:** (992) 987657262

Сведения об авторе: Одинаев К – докторант (*PhD*) 3-го курса кафедры методика преподавания английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. **Адрес:** 734003, РТ, г.Душанбе, ул. Рудаки – 121. **Тел:** (992) 987657262

Information about the author: Odinaev K –3rd Doctor Degree (*PhD*) of the chair of teaching methodology of English Language Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. **Address:** 734003, RT, Dushanbe, p.Rudaki,-121. **Phone:** (992) 987657262

САМАРАБАХШИИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУЛТИМЕДИЯВӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-ТАҲҚИҚОТИИ БАКАЛАВРҲОИ ШАКЛИ ТАҲСИЛИ ФОСИЛАВӢ

Сулаймонов У.И., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз шаклҳои муосири таҳсилот, ки дар ҷаҳони муосир аҳамияти хоса касб карда истодааст, низоми таҳсилоти фосилавӣ мебошад. Воқеан ҳам дар фазои беҳири иттилоот қайд кардан бамаврид аст, ки таҳсилоти фосилавӣ ин ҳамкорию устодон ва бакалаврҳо бо ҳамдигар дар масофаи дур буда, тамоми ҷузъҳои ба раванди таълим хос (мақсадҳо, мундариҷа, усулҳо, шаклҳои ташкилӣ, воситаҳои таълимӣ) инъикос ёфта, бо воситаҳои мушаххаси технологияҳои интернетӣ ё дигар воситаҳои коммуникатсионӣ амалӣ карда мешаванд. [6, с. 229 – 233].

Технологияи мултимедиявӣ раванди таълимро дар зинаҳои таҳсилоти рӯзона ва ғоибона (фосилавӣ) самарабахш гардонида, иттилооти онро диққатҷалбкунанда ва раванди таълимро самаранок мегардонад.

Пайдоиши системаҳои мултимедиявӣ тағйироти калонро дар ҷунин соҳаҳо, ба монанди таълим, илм, санъат, тренинги компютерӣ, дар бисёр соҳаҳои профессионалии амалиёт, ки асоси дилхоҳ реклама ба ҳисоб мераванд, ба миён овард.

Технологияи мултимедиявӣ (лот. multi – бисёр, media – муҳит) – тарзи пешниҳоди иттилоот дар компютер бо имконияти дар як вақт истифодабарии матн, графика, овоз, видео ва эффектуҳои аниматсиониро дорад. Мултимедиа дар тамоми соҳаҳо аз ҷумла маориф ва илм ба таври хеле васеъ истифода бурда мешавад [11, с. 1-2].

Дар таҳияи мақола ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, дастури монография ва мақолаҳои илмӣ олимони хориҷӣ Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. (соли 2004) А.Л. Назаренко (соли 2013) Б.И. Крук., О.Б. Журавлева., Е.Г. Струкова (соли 2017), М.Е. Вайндорф-Сысоева, Т.С. Грязнова, В.А.Шитова (соли 2019) ва инчунин олимони ватанӣ Б.Ф. Файзализода, (соли 2021), Ф.С. Комилийн (соли 2016), Ш.А. Абдуллоева (соли 2018) Р.Т. Баротов, (соли 2021), А.М. Ҳофизов (2022) ва ғайра шинос гардида аз онҳо дар таҳқиқоти худ истифода намудем.

Дар таҳқиқотҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ қайд гардидааст, ки истифодабарии мултимедияро натавон ҳамчун манбаи иттилоот, балки ҳамчун воситаи идоракунии таълим қабул намудан лозим аст. Коркарди лоиҳаҳо, рӯнамоҳо бо истифодабарии воситаҳои мултимедӣ ва ҷойгир намудани онҳо дар шабакаҳои Интернет имкон медиҳад, ки муҳассилин дониш ва малакаҳои навро соҳиб гашта, дар шакли маълумотгирии фосилавӣ нисбат ба низоми анъанавӣ фаротар раванд.

Функцияҳои асосии татбиқи маҳсулоти мултимедиа, ки бо технологияҳои мултимедиа сохта шудаанд, ба ҳисоб мераванд: таълимӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, ҳавасмандгардонӣ ва маркетингӣ.

Функцияи таълимӣ – тренинги компютерӣ раванди асосии таркибдиҳандаи таълим, махсусан дар системаҳои фосилавии таълим ба ҳисоб меравад. Блокҳои маводи таълимӣ ва тестиҳои таркибдиҳандаи интерфэйси самаранокии таълимдиҳиро ҳангоми бомаҳоратона ба он дохил намудани элементҳои мултимедиявӣ баланд мебардоранд [10, с. 6-15].

Дар замони ҳозира курсҳои таълимӣ мултимедиявӣ соҳаи актуалӣ ва динамикӣ инкишофёбанда ба ҳисоб мераванд. Ҳангоми сохтани курсҳои таълимӣ талабот нисбат ба эътимоднокӣ ва пуррагии мавод зиёд мешавад.

Функцияи илмӣ-таҳқиқотӣ - воситаҳои мултимедиа дар ин ҳолат дар марҳилаи азҷопбарории натиҷаҳои таҳқиқот татбиқ карда мешаванд [4, с. 1-6].

Намоишномаҳо дар ҳама ҷойҳо, ки намоишнома зарур аст, истифода бурда мешаванд: дар намоишгоҳҳо, дар конференсҳо, конгрессҳо, тренингиҳо ва семинарҳо, гуфтугӯ ва вохӯриҳо бо фармоишдиҳандагон, ҳангоми намоишномаи лоиҳаи инвеститсионӣ ё ин ки бизнес-нақша дар сайтҳои амалан ҳамаи ширкатҳо дар намуди каталогҳои маҳсулот ва хизматрасонӣ, аксияҳои рекламавӣ, дар ҳама ҷо, дар он ҷое, ки иттилоот визуализатсия карда мешавад.

Функцияи ҳавасмандгардонӣ - бисёр филмҳои порчаҳои аниматсионӣ доранд ё ки пурра ҳамин гуна мебошанд. Ҳоло сектори шавқмандкунии Интернетро бе компонентҳои

мултимедиавӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Имрӯзҳо технологияи мултимедиавӣ - яке аз самтҳои пешрафти автоматикунонии раванди таълим мебошад. Барои ташаккул додани таъминоти барномавӣ ва методӣ базаи моддӣ, инчунин баланд бардоштани дараҷаи фаҳмиш ё малакаи техникий устодон ва таълимгирандагон пешрафти бомуваффақияти татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ҳозиразамон дида мешавад.

Функсияи маркетингӣ – мултимедиа (намоишнома), ин на танҳо ролики зебои иттилоотӣ ва самаранок аст. Ин пеш аз ҳама олотӣ маркетинги амалкунанда, ки як қатор масъалаҳоро иҷро менамояд, ба монанди ба расмият даровардани рекламаҳои ширкат ва аксияҳо барои фуруши маҳсулот; хабардоркунии аудитория (истеъмолкунандагон, инвесторҳо) оид ба мол, хизматрасонӣ ва навигарихо; дастгирии обрӯи ширкат тавассути паҳнкунии барандаҳои мултимедиа дар байни мизочон ё ки шарикон ба ҳисоб меравад. Истифодабарии маҳсулоти мултимедиа бо ин мақсад тарзи пешрафти объект дар байни истеъмолкунандагони потенциалии иттилоотӣ мувофиқ ба ҳисоб меравад.

Истифодаи мултимедиа ва телекоммуникатсия дар шакли маълумотгирии фосилавӣ муносибати нави методиро дар системаи умумии таълим мекушоянд.

Мултимедиа - ин таъсири байнихамдигарии эффектҳои визуалӣ ва аудио дар асоси идоракунии таъминоти барномавии интерактивӣ бо истифодабарии воситаҳои ҳозиразамони техникий ва барномавӣ ба ҳисоб меравад. Онҳо матн, овоз, графика, фото, видеоро дар як пешниҳоди сифрӣ муттаҳид месозанд [8, с. 94-96].

Татбиқи технологияҳои мултимедиа дар раванди таълим чунин ҷиҳатҳои арзанда дорад:

- истифодабарии графикаи ранга, аниматсия, овоз, гиперматн;
- имконияти азнавсозии доимӣ;
- сарфи на он қадар калон барои чопкунӣ ва зиёдкунӣ;
- имконияти дар он ҷойгиркунии веб-элементҳои интерактивӣ: масалан, тестҳо ё ки дафтари корӣ;
- имконияти нусагириӣ ва гузаронидани қисмҳо барои иқтибосоварӣ;
- имконияти ғайрихаттӣ гузариши мавод ба туфайли гиперссилкаҳои зиёд;
- гипералоқаро бо адабиёти иловагӣ дар китобхонаҳои электронӣ ё ки сомонаҳои таълимӣ имкон медиҳад.

Татбиқи технологияҳои мултимедиа дар раванди таълими курси технологияи иттилоотӣ ҳозиразамон як қатор тарафҳои мусбӣ ва якҷанд мушкилият низ дорад. Масалан, ташкили машғулиятҳо тавассути мултимедиа-технология бо татбиқи маҳсус проекторҳо имкон медиҳанд, ки имкониятҳои таъминоти барномавӣ намоиш дода шаванд ва вақт сарфа карда шавад. Аз тарафи дигар, талаботи иловагӣ барои тайёр намудани маводҳои мултимедӣ ва ташкили дарс ба миён меояд. Истифодабарии технологияҳои мултимедӣ раванди таълимро боз ҳам самаранок мегардонад. Муваффақияти асосӣ дар он аст, ки шавқу ҳаваси бакалаврон, тайёрии онҳо ба эҷодиёт, талабот барои ҳосил намудани донишҳои нав ва эҳсоси мустақилиӣ дар онҳо баланд бардошта мешавад.

Ҳангоми истифодабарии мултимедиа дар дарс тавассути интерактивӣ, структуризатсия ва визуализатсияи иттилоот, ғаълонокии амалиёти даркунии бакалаврҳо ба амал меояд.

Ҳангоми сохтани курсҳои таълимӣ талабот нисбат ба эътимодноки ва пуррагии мавод зиёд мешавад. Соҳаи маҳсули татбиқи мултимедиа системаи видеоконфронсҳои шабакавиро дар бар мегирад. Технологияи видеоконфронсалоқҳо, таълими фосилавӣ ва таъминоти компютери кори коллективии тақсимшударо дар назар дорад. Дар мамлакатҳои мутараққӣ чунин технология дар амалиётҳои тижоратӣ ҳангоми идоракунии истехсолот истифода бурда мешавад.

Технологияи видеоконфронсҳо барои форумҳо, семинарҳо, конфронсҳо, конгрессҳо ва ғайра аҳамияти калон дорад, ки шакли зарурии мубодилаи иттилоотӣ профессионалӣ ба ҳисоб меравад.

Пешрафти мултимедиа ва соҳаи татбиқи он рӯз аз рӯз васеъ гардида истодааст, ки бо ин ҷаҳони мо торафт муташаккил мегардад.

Таълими шакли таълими фосилавӣ рӯз аз рӯз инкишоф ёфта истодааст. Истифодаи якбораи бисёр аз сарчашмаҳои иттилоотӣ таълимӣ (китобхонаҳои электронӣ, сомонаҳои интернетӣ, модулҳои маълумотгириӣ, базаҳои дониш ва ғ.) аз тарафи миқдори зиёди таълимгирандагон мулоқот бо якдигар ва устодон дар речаи on-line (видеоконфронс, чат, вебинар, видеодарсҳо, скайп тамос бо телефон ва дар речаи off-line ба воситаи почтаи электронӣ ва ғайра) барои омӯзиши маводи таълимӣ мусоидат менамояд [8, с. 94-96].

Оид ба имкониятҳои дидактикӣ ва шароитҳои истифодабарии захираҳо ва хизматрасониҳои иттилоотӣ-таълимӣ, воситаҳои мултимедии дар шакли таълими фосилавӣ чунин бартариро дорад:

– имкониятҳои муосири ташкил ва банақшадарории кори омӯзгорро таъмин месозанд;

– нақшаи машғулиятҳоро дар намуди гиперматн, ки дар он навъҳои гуногуни кор пешбинӣ шудааст, тартиб додан мумкин аст;

– чамъоварии иттилоот, ташкил намудани тестҳо ва ғайра имкон доранд.

Аниматсияи матнӣ дар ҳолати хусусӣ:

– усули сатрии муҳаррик;

– чалби диққати хонанда ба як қатор элементҳои якҷинса ва тағйирёбии иттилоот;

– инъикоси тағйирёбии мавқеи объект барои намоиши ҳаракат дар самти муайян;

– шарҳи функцияҳои элементҳои фаъоли саҳифаҳои гиперматнӣ дар мавридҳое, ки сохтани онҳо бо расмҳои тағйирёбанда ё навиштаҷот душвор аст.

Дар ин маврид қонуниятҳои психологии зерин ба инобат гирифта мешаванд:

– ҳаракат дар соҳаи периферияи биниш чалби ғаврии диққатро ба вучуд меорад. (Воқуниш ҳангоми ҳаракат натавонанд пурқувват, балки ба таври автоматӣ ба амал омада, аз шуури иҷроқунанда вобаста нест);

– матнҳои муҳарриқиро хондан душвор аст;

– элементҳои рақобатнок қабули иттилоотро мушкил месозанд;

– ҳиссиёти идорақунӣ ва таҳарруқии саҳифаҳои гиперматнӣ, ки диққатро чалб менамоянд яке аз принципҳои муҳими дидактикӣ, фаъолнокӣ ва бошуурӣ мебошад, ки мо онҳоро дар мавриди муайян истифода мебарем;

– Дар низоми таҳсилоти фосилавӣ ба бакалаврҳо боварӣ доштан ва қувваи худро тақвият бахшидан хеле муҳим мебошад.

Адабиёт:

1. А.Л. Назаренко Информационно – коммуникационные технологии в лингводидактике: дистанционное обучение. 2013, 271 с.

2. Б.И. Крук., О.Б. Журавлева. Использование видео в дистанционном обучении (Для преподавателей и учителей Издание второе) 2017, 140 с.

3. Б.И. Крук., О.Б. Журавлева., Е.Г. Струкова. Избранные главы теории практики дистанционного обучения. 2017, 182 с.

4. Деникин А. А. Мультимедиа и искусство: от мифов к реалиям // Художественная культура — 2013. — № 1 (6).

5. М.Е. Вайндорф-Сысоева, Т.С. Грязнова, В.А.Шитова Методика дистанционное обучение. Москва – Юрайт 2019, 194 с.

6. Мачидов Ҳ., Сулаймонов У.И. Фароғирии бакалаврҳо ба таҳсилоти фосилавӣ дар хориҷи кишвар тавассути имкониятҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (с. 2019 №10 қ. 2) с. 229 – 233;

7. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. Теория и практика дистанционного обучения: Учеб. Пособие для студентов высшего учебного заведения. М., 2004.

8. Сулаймонов У.И., Истифодаи мултимедиа дар раванди машғулиятҳои дарсии низоми таҳсилоти фосилавӣ (Маводи конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бахшида ба рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Кӯлоб, 16 ноябри соли 2021 с. 94-96.);

9. Файзализода, Б.Ф. Асосноккунии назариявии ташкили методии таҳсили фосилави дар шароити муосири омодаسازی мутахассисони босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон рис. док. Бохтар, 2021.-381 с.

10. Шлыкова О.В. Культура мультимедиа. Уч. пособие для студентов. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004.

Электронный ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/мультимедиа>

САМАРАБАХШИИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУЛТИМЕДИАВӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ-ТАӢҚИКОТИИ БАКАЛАВРӢОИ ШАКЛИ ТАӢСИЛИ ФОСИЛАВӢ

Мақолаи мазкур доираи фаъолияти шакли муосири таҳсилот низоми таҳсилоти фосилавино дар бар мегирад. Таҳияи мақола бо мақсади беҳтар гардидани дониш, маҳорат ва малакаи бакалаврҳои шакли таҳсили фосилавӣ мебошад. Истифодабарии матн, графика, овоз, видео ва эффектҳои аниматсионӣ дар раванди корҳои таълимӣ-таҳқиқотии бакалаврҳои шакли таҳсили фосилавӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар мақола оид ба функсияҳои таълимӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, ҳавасмандгардонӣ, маркетингӣ, имкониятҳои дидактикӣ, аниматсия, технологияи мултимедиавӣ маълумот оварда шудааст. Ба ақидаи мо дар шакли маълумотгирии фосилавӣ яке аз фаъолиятҳои муҳиме мебошанд, ки ба такмил ва дигаргуншавӣ ниёз доранд.

Дар бартараф сохтани мушкilotи фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии шакли таҳсили фосилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили конференсо, конгресссо, тренинго, семинаро, гуфтугӯ ва вохӯриҳо замина гузошта метавонанд.

Калидвожаҳо: таҳсилот, технология, фосилавӣ, самарабахш, мултимедиа, матн, графика, овоз, видео, Интернет, таълим, илм, таҳқиқот, ҳавасмандгардонӣ, маркетинг, фаъолият, бакалавр.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАКАЛАВРОВ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

В данной статье система дистанционного образования рассматривается в рамках современной формы обучения. Подготовка статьи направлена на совершенствование знаний, навыков и умений бакалавров дистанционного обучения. Использование текстовых, графических, голосовых, видео и анимационных эффектов предусмотрено в процессе учебно-исследовательской работы бакалавров дистанционного обучения.

В статье об образовательных, научно-исследовательских, мотивационных, маркетинговых, дидактических возможностях, мультипликации, мультимедийных технологиях, на наш взгляд, дистанционное обучение является одним из важных направлений деятельности, нуждающихся в совершенствовании и преобразовании.

Организация конференций, съездов, тренингов, семинаров, бесед и встреч может заложить основу для преодоления проблем образовательной и научной деятельности дистанционного образования в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: образование, технология, дистанционный, производительность, мультимедиа, текст, графика, голос, видео, интернет, обучение, наука, исследования, мотивация, маркетинг, деятельность, бакалавр.

EFFECTIVENESS OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL AND RESEARCH ACTIVITIES OF DISTANCE LEARNING BACHELORS

In this article it is considered the system of distance education within the framework of the modern form of education. The preparation of the article is aimed at improving the knowledge, skills and abilities of distance learning bachelors. The use of text, graphics, sound, video and animation effects is provided for in the process of educational and research work of bachelors of distance learning.

In the article it is mentioned about educational, research, motivational, marketing, didactic opportunities, animation, multimedia technologies, and distance learning that we think is one of the important activities that need to be improved and transformed.

The organization of conferences, congresses, trainings, seminars, talks and meetings can lay the foundation for overcoming the problems of educational and scientific activities of distance education in the Republic of Tajikistan.

Keywords: education, technology, distance learning, productivity, multimedia, text, graphics, sound, video, internet, teaching, science, research, motivation, marketing, activity, bachelor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймонов Убайдулло Исматуллоевич – муаллими калони кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға, 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Кӯлоб, кучаи С. Сафаров 16. Телефон: (+992) 985-86-68-67. E-mail: ubaydullo-1992@mail.ru

Информация об авторе: Сулаймонов Убайдулло Исматуллоевич - старший преподаватель кафедры компьютерных наук Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес, 735360, Республика Таджикистан ш. Куляб, С. ул. Сафарова 16. Телефон: (+992) 985-86-68-67. Электронная почта: ubaydullo-1992@mail.ru

Information about the author: Sulaimonov Ubaidullo Ismatulloevich - Senior Lecturer of Department of Computer Science, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address, 735360, Republic of Tajikistan sh. Kulob, S. st. Safarova 16. Phone: (+992) 985-86-68-67. E-mail: ubaydullo-1992@mail.ru

ТДУ:37.00 (2-точ)

ТКТ:70/71 (2-точ)

Ф - 51

АҲАМИЯТИ ПЕДАГОГИИ АҶКОРИ МУТАҶАККИРОНИ АСРҶОИ ХII - ХIII ДАР ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС (ДАР МИСОЛИ АСАРИ «ҲАЙ ИБНИ ЯҚЗОН» ИБНИ ТУҶАЙЛ)

Фарзонаи С., докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари дорои захираҳои гании адабӣ ва маърифатӣ бо собиқаи беш аз ҳазорсолаҳо мебошад, ки бо истифода аз ин хазинаи ирфониву маънавӣ тарбияи ҳамаҷонибаи насли наврас ва ҷавонро ба роҳ монда, ҷиҳати дар амал татбиқ намудан ва ба тадриҷ вусъат бахшидани сиёсати имрӯзаи давлат дар соҳаи маориф ва раванди ислоҳот дар ин самт таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунад. Аз ин ҷост, ки маҳз мутобиқгардонии равандҳои ҷомеасозии навин ба усули таълиму тарбия ва фаро гирифтани насли муосири ҷомеаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар бештари гузоришҳо ва Паёмҳои хеш аз авлавиятҳои муҳими рушди ҷомеа ва давлатсозии замони муосир мавриди арзёбӣ қарор додааст.

Солҳои тулонӣ аҳли кишвар дур аз дастрасӣ ба арзишҳои миллии фарҳангӣ, тамаддуни чандинҳазорсола ва андарзномаҳои ганию шеваи қадима, нокомиҳо бар шаҳди забони модарӣ, каломии шеърӣ сухани воло ва ҳикматҳои беназири саромадони адабиёти ганоманди тоҷик, амсоли нигоштаҳои пурҳикмати гузаштагонмон ва дастрасӣ ба осори ҳазорон орифону мутаҷаккирони варзидаи оламгир қарор доштанд. Хушбахтона, бо шарофати расидан ба истиқлолияти комил, тарзу усули фаъолияти соҳаи маориф таҷдид ёфт ва роҳҳои таълиму тарбия аз рӯи осори аҳли зуфунӣ миллат бо шеваи истифода аз адабиёти пурҳикмати классиқамон имконпазир гардид.

Аҳли ҷомеа бештар ба ғояҳои маърифатии осори мутааллими аҳли ирфон, монанди Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абурайҳони Беруниву Ал-Фаробӣ, Закариёи Розиву Абулқосими Фирдавӣ, Ибни Синову Умари Хайём, Носири Хисраву Низомии Ганҷавӣ, Ҳокони Шарвонӣ, Ҳаким Саноиву Шайх Аттор, Абдуллоҳи Ансориву Муҳаммад Ғазолӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва Начмуддини Ироқӣ, Шайх Саъдиву Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Ҳофизу Ҷомиву Соибу Али Ҷамадонӣ, Сайидову

Бедилу Аҳмади Донишу устод Айнӣ ва садҳо маорифпарварони дигар рӯй оварда, ақидаҳои тарбиявӣ-педагогии ин зумра мутафаккиронро барои равнақу ривочи соҳаи маорифи кишвар корбаст намуданд.

Рушди ҷомеа дар ҳар кишвари мутараққӣ бо ғановати маънавии таърихи гузаштагонаш иртибот дорад ва танҳо ифтихорот аз дастовардҳои тамаддуни миллӣ, омӯзиши таърих, шинохти фарҳанг ва кадрдонии мутафаккирони хирадманд ва аҳли илму адаби миллати хеш метавонад дар рафти таълиму тарбияи насли нав сахмгузор бошад ва ин наслро ба баҳрабардорӣ аз ғояҳои маънавии хеш, ба худшиносии амиқ оварда расонад.

Аз ин ҷост, ки ҳар миллати соҳибтамаддун барои рушд додани соҳаи маориф ва заковати маънавии мардуми хеш, пеш аз ҳама, ба тариқи инкишоф додани илму маърифат, гиромӣ доштани мактаб, муаллим, китобу барномаҳои таълимӣ, талқини масъулияти падару модар, дарки худшиносӣ ва шинохти ҷойгоҳи хеш дар ҷомеа ва ба ин монанд бештар тавачҷух зоҳир менамояд ва русуму анъанаҳои таълимии гузаштаро ҳамчун маҳсули хиради инсонӣ сармашқи фаъолият дар ин соҳа қарор медиҳад.

Дастоварди аз ҳама муҳим барои миллати мо Истиклолияти комили миллии кишварамон мебошад, ки имрӯзҳо тавассути он тамоми шароит фароҳам шуда, барномаҳои таълимию тарбиявии мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва олиро мутобиқи меъёрҳои ҷаҳони муосир мавриди баҳрабардорӣ қарор дода, талаботи соҳаи маорифро рӯзафзун тақомул бахшида, ба меъёрҳои нави давлатии таҳсилоти миёна ва олии касбии байналмиллалӣ мутобиқ ва мувофиқи матлаби замон мегардонад ва тарзу услуб ва усули таълиму тарбияро мутобиқи бардоштҳои маънавии миллиамон матраҳ месозад.

Рисолаи мавриди назар, ки бештар ба паҳлуҳои худшиносиву футувват, ростқавливу шучоат ва дигар хисоли инсонӣ, бо тақия бар бардоштҳои маънавий аз асари «Ҳай бини Яқзон»-и Ибни Туфайл ва ҳамназарӣ бо осори дигар мутафаккирони адабиётмон болои қор омадааст, албатта, дар мавриди ташаккули шахсият, ҳулки исон ва рафтору кирдори ӯ, ки мутобиқ ба вазифаҳои илми педагогика ва бар асоси омӯзишу фарогирии ин осори тарбиявӣ ва пурарзиши маънавий мураттаб гардида аст, ҳамзамон мувофиқи мақсади мо ба ғанӣ гардонидани ин соҳаи ниҳоят муҳимми рӯзгори инсоният, ба таълиму тарбия ва камол бахшидани насли солимақлу қавирӯҳи ҷомеа метавонад созгор бошад.

Мутобиқи нишондоди сарчашмаҳо, дар раванди таълим ва тарбияи насли наврас омӯзиши осори маданӣ- фарҳангии гузаштагони мо нақши ниҳоят муҳим ва созгор мебозанд.

Ҳануз аз замони қадим олимон, шоирон, нависандагон ва равшанфикрон дар осори безаволи худ оид ба масъалаи тарбияи насли наврас ҳамеша диққати ҷиддӣ медоданд. Осори классикони адабиёти форсу тоҷик инъикоскунандаи сифатҳои маънавий-фарҳангӣ ва манбаи иҷтимоии ташаккули тарбияи инсон буда, дар ғановати ҷаҳони маънавий ва ирфонии одамон таъсири амиқе расонидааст. Дар ин рисола дастовардҳои онҳоро мавриди таҳлил қарор додем.

Тазаккур бояд дод, ки таҳлили андешаҳои педагогии халқи тоҷик ва идеяҳои ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии равшанфикрони бузурги алоҳидаи он имконият фароҳам мекунад, ки аз як тараф, хусусиятҳои миллии онҳо дар раванди таълиму тарбияи насли наврас истифода бурда шаванд, аз тарафи дигар дар ин замина самаранокии таълиму тарбия тавсеа дода мешавад.

Бо далоили фаровоне гуфта метавонем, ки дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва тақмили ҷаҳони маънавий ва тарбияи наслҳои бисёри халқи тоҷик бо таъсири асарҳои яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти асрҳои XII, мутафаккир ва файласуфи машҳури замон Абубакр Муҳаммад ибни Туфайл роҳандозӣ шуданд.

Ибни Туфайл дар асари худ «Ҳай ибни Яқзон» дар баробари дигар масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бештар ба масоили таълиму тарбия аҳамияти ҷиддӣ дода, ба раванди худшиносии аҳли ҷомеа диққати махсус додааст. Аз ин ҷост, ки мутафаккир анъана, русум ва урфу одатро бо дарназардошти арзишҳо ва аҳамияти миллӣ доштани

фарогири маънавияти замони худ будан ба инобат гирифта, асари худ “Ҳай ибни Яқзон”-ро мавриди баҳрабардории умум қарор дода буд.

Фаъолияти эҷодии Ибни Туфайл баёнғари ақидаҳои шахсии вай буда, аз андешаҳои педагогии як қатор намояндагони гузашта ва замони худӣ ӯ, ки онҳо аз ҷиҳати илмӣ қимати амалии худро то замони мо ниғаҳ доштаанд, бо хусусиятҳои хосе фарқ мекунанд. Бо итминон метавон гуфт, ки таҳқиқ ва истифодаи ин андешаҳои тарбиявӣ ва таълимӣ бевосита ба ғанӣ гардонидани педагогикаи халқи тоҷик мусоидат мекунанд.

Мутафаккири барҷаста бо андешаҳои худ собит менамояд, ки одам дар кадом муҳите, ки роҳ ёбад, азбаски комилшуур аст, худро муҳофизат ва роҳу усул ва тарзу равиши зиндагиашро муайян карда метавонад. Мутобиқи ақидаи ӯ ин ҷаҳд пеш аз ҳама ба усули бар роҳ мондани омӯзиш, таълим ва тарбияи дуруст ва мақсадноки инсон вобастагии амиқ дорад.

Имрӯзо, бо дарназардошти пешрафти равандҳои башарӣ, ки таҳаввулотӣ сиёсати фарҳангӣ, иқтисодӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба онҳо таъҷиб мекунанд, ҷойгоҳи муҳимияти маънавий ва тарбиявӣ бар асоси анъанаҳои таърихӣ ва баҳисобгирии шароитҳои ҳозиразамони рушди соҳаи маорифи мамлакат рӯ ба инкишоф дорад.

Ин масъала дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маорифи кишвар таъкид шуда, дар онҳо бахшҳо ва бандҳои махсус роҷеъ ба таълиму тарбияи насли наврас дар руҳияи арзишҳои миллӣ вобаста ба масъалаҳои муҳим ба миён гузошта шудаанд.

Аз ҷумла, дар Қонуни ҶТ «Дар бораи маориф» (дар таҳрири нави соли 2013) оид ба тарбияи насли ҷавон омадааст, ки вазифаи муассисаҳои таълимӣ тарбияи муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба муқаддасоти миллӣ ва арзишҳои умумибашарӣ, пос доштани расму ойин ва анъанаҳои миллӣ, тарбияи шахсияти дорои эҳсоси масъулияти баланди шахрвандӣ баҳри иштироқи фаъолона дар ҳаёти ҷамъияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҳамчун ҷузъи таркибии маориф дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буда, шахрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба рушдёр ва соҳиби дониши амиқ, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намояд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шуда бошанд.

Боиси ифтихор аст, ки андешаҳои педагогии бисёре аз намояндагони ниёғони тоҷик қоркард карда шуда, дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти зиндагии мардум ба таври фаровон истифода мешаванд. Аммо бо вучуди ин, баъзе паҳлуҳои онҳо ҳанӯз ҳам мавриди таҳқиқ ва баҳраёбии комил қарор нагирифтаанд. Аз ҷумла, осори Ибни Туфайл низ дар ин шумор аст, ки маъниву муҳтаво ва кушоиши паҳлуҳои он то ҳанӯз барои насли наврас, ҷавонони имрӯза ва аҳли маорифи кишвар ноаён ва нокушода боқӣ мондааст. Ин моро водор сохт, ки ба таҳқиқи осори Ибни Туфайл машғул гардем, то ки аҳли маорифи ҷумҳурӣ тавонанд бо он ошноӣ пайдо карда, дар раванди таълиму тарбияи насли наврас онҳоро истифода баранд.

Мутафаккир ва файласуфи маъруфи асри XII – и андалусӣ Абӯбакр Муҳаммад ибни Туфайл (дар Аврупо бо номи лотинишудаи Абубасер маъруф аст) соли 1110 дар Қадис, (Испанияи кунунӣ) ки аз шахристони вилояти Ғариота буда, баъди Қурта, дуҷумин маркази маданияи ин кишвар ба шумор мерафт, таваллуд шудааст.

ӯ дар муҳите ба камол расидааст, ки дар он эътибори илм ва эътимод ба олимони бағоят баланд буд ва ба воя расидани ӯ маҳз дар ин муҳит имкон дод, ки вай бе биму бок аз унсурони мутаассиби замонаш бо омӯхтану инкишоф додани илму дониш машғул бошад ва аз муваффақияти донишандӯзиву вобастагӣ ба улуми замонаш баъдҳо таълифоти осори пурбаҳои маърифатии ӯ шаҳодати дучанд додаанд.

Ибни Туфайл аз наздикони нахустин халифаи сулолаи Алмуваҳиддин (1163-1184) буд. Файласуф, ки дар улуми тиб, нучум ва риёзиёт дониши мукамал дошт, сазовори таваҷҷуҳи Абдулмуъин гардида, дар дарбори ӯ ба вазифаҳои табибию вазирӣ шарафёр гардид ва тамоми вақти аз хизмат холиашро дар китобхонаи шахсии ҳоким бо

пажухиш ва фаъолиятҳои илмӣ гузаронида, аз дониши фаровон бархурдор гардид [168, 120].

Ибни Туфайл дар дарбори халифа Абӯяъқуби Юсуф, ки ба ҷои падараш ба сари тахт омада буд, бо бисёре аз аҳли илму адаби Андалусӣ, аз ҷумла бо файласуфи варзидаи замони хеш Ибни Рушд муносибати дӯстона пайдо карда, дар ҳалқаи наздикони ӯ ҷой гирифт. Аммо боиси тазаккур аст, ки дар ҷаҳонбинӣ ва рушди тафаккури маърифатгароёнаи ӯ нақши ақидаҳои фалсафии Арасту, асари ҳамноми Ибни Сино «Ҳай ибни Яқзон» ва дигар андешаҳои маорифпарваронаву илмии ӯ бағоят будааст, ки минбаъд дар офариниши осори ӯ, бахусус таълифи «Ҳай ибни Яқзон»-и Ибни Туфайл бараъло равшан гардидааст.

Ибни Туфайл соли 1185 дар Марокаш аз олам даргузашт.

Тибқи ахбори фавқуззикр, Ибни Туфайл мисли дигар мутафаккирони барҷастаи Шарқ, нафақат ба ҳайси файласуфи заковатманд, балки ҳамчун табиби ҳозику риёзидони мумтоз, муҳаққиқи ҳайъат ва адиби мохир ҳам дар доираҳои илму адаби замонаш шуҳратёр гардида буд, ки овозаи соҳибназариву маърифати баландаш низ нишонаи эътирофу эътимод бар донишмандии ӯ арзёбӣ шудааст.

Мутобиқи ахбороти файласуф ва мутафаккири шинохтаи замонаш Ибни Рушд, аз Ибни Туфайл ба ҷуз осори маърифативу панду ахлоқӣ, ҳамчунон доир ба илми тиб ва кишваршиносӣ ва дигар масоили иҷтимоӣ низ рисолаҳо ва осори гаронмое ба мерос мондааст. Ҷунон ки аз сарчашмаҳо бармеояд, Ибни Рушд дар яке тафсири ҳақиқат ба асари “Метафизика”-и Арасту, аз қавли хеш дар он ақидаҳои мансуб ба боби сохт, ҷойгиршавӣ ва ҳаракатҳои ҳисмҳои осмонӣ баён намудаи Ибни Туфайлро низ тавсиф кардааст.

То имрӯз фақат як асари фалсафӣ-таълимии мутафаккир бо номи “Ҳай ибни Яқзон” (Зинда писари Бедор) ба дастраси илму адаб боқӣ мондааст ва ин асар ба тамоми мучиботи хеш дар мавриде, ки панду ахлоқ ва назариёти фалсафии замони ин мутафаккирро фароҳам намудааст, ба яке аз осори хеле хонданӣ ва ҷолиби давраҳои баъдӣ низ табдил ёфтааст. Зеро то кунун аҳли илм ва муҳаққиқони олам ҷаҳонбинии фалсафии ӯро дар пайгири бар омӯзиш ва пажухиши ҳамин асар муайян мекунанд ва ба ақидаҳои ӯ баҳогузорӣ намуда, ҳамчунон аз андешаҳои ӯ бархурдор мешаванд ва дар осори хеш истифода мекунанд.

Дар мавриди дигар, ҷунон ки аз муқоисаҳо бармеояд ва дар боло ёдовар гардидем, ин асари Ибни Туфайл бо рисолаи ҳамноми мутафаккири номи дигари Шарқ табиб, шоир, файласуф ва ориф Шайхурраис Абӯалӣ Ибни Сино мутобиқи андешаҳои ғоявӣ ва муносиботи назариёти илмии ирфониву фалсафӣ иртиботу ҳаммонандии қавӣ дорад, ки то ҳақде метавон заминаи пайдоиши онро бо илҳом аз мундариҷаи ин асари фалсафии Ибни Сино маънидод кард.

Муҳити маънавии Ибни Туфайл, албатта яке аз доираҳои пурнуфузи маърифативу ирфонӣ ва адабӣ ба шумор мерафт, ки намунаи ибрат будани ахлоқи инсонияш шахсан бар он шаҳодат медиҳад, ҷунон ки мутобиқи сарчашмаҳо ҳуди ӯ низ тарғибгари одоби ҳамидаву нақӯкорӣ, қобилияти некӯманишиву ақлу заковати солим ва худшиносиву башардӯстӣ муаррифӣ гардидааст ва ҳам таъсири онро метавонем аз осори ӯ ба мушоҳида гирем, ки то кунун заминаи ғоявии ин асараш дар таълиму тарбияи башарӣ бо ғарбӣ ба қор бурда мешавад.

Вай дар осори хеш мутобиқи ақидаҳои ҳақиқатнигоронааш саодати воқеии ҳаётро бо дарёфти саодати ондунёӣ, ки одамонро ба таассубҳои мазҳабӣ бештар дучор мекард, муқобил гузошта, инсонро ба тариқи андешаҳои тарғибгарояш ба ҷустуҷӯи доимии ҳақиқат дар масири худшиносиву худсозиву инкишофёбӣ, худтакмилдиҳӣ, бунёди ҳаёти хуррам, омӯхтани илму дониш ва меҳнати софдилонаву боровар даъват мекард. Мутобиқи афкори ӯ барои огоҳии аҳли башар мефармуд, ки саодат на фақат дар он дунё, балки дар ин дунё ҳам вучуд дорад ва дар аксари назариёти хеш ӯ саодати ин дунё гуфта, бештар муҳити маишӣ ва аз ин миёна ҷустану пайдо намудани роҳҳои расидан ба саҳопешагиву хайру некӣ ва созандагиву худшиносии одамонро, ки ҳам барои бунёди ҷомеа созгор мебошад, бештар тарғибу ташвиқ мекард.

Дар асоси баррасии осори боқимондаи ӯ, ақидаҳои ахлоқии Ибни Туфайл ҳамзамон дорои дарунмоя ва мазмуни саъй барои шинохти моҳияти фавқулода мовароуттабий буда, дар мавқеи хеш ба имконияту қобилияти инсонии хушбин ба олам ва аносири атроф, нақӯкорӣ ва эътимод доштан бар иқдомоти одамро дар ҳамгироӣ бо табиат талқин мекунад. Зеро аз дигар сарчашмаҳо низ, чунон ки бар меояд, фақат чунин тарзи ҷаҳонбиниву шинохти олам дар заминаи ташаккули ахлоқи ҳамида метавонад одамро ба сарманзили саодат ҳидоятгар бошад ва бо пайгирӣ аз ин ақидаҳои ирфониву фалсафист, ки Ибни Туфайл саодатро бо ҳаёти воқеӣ ҳаммарому дар вобастагии ҳам муҳим мешумурд ва дар асл ҳам чунин ихтилофи назари ӯ муҳолифи ақидаҳои догматикӣ ва таассубиву мазҳабии замонаш ба шумор мерафт.

Мутафаккир қайд мекунад, ки таносуби афкор ва сифат дар инсон танҳо дар мавриде ҳосил мешвад, ки агар дар байни об, оташ, хок ва бод таносуби муодили баробарро дарк карда тавонад. Барои ҳамин дар байни одамоне, ки дорои сифатҳои разила, ахлоқи фосид ва афкори пӯсида мебошанд, ҳаргиз мувофиқат мурофақат - комила ба вучуд омада наметавонад. Афкори фозила ва ахлоқи ҳамида сифат ва ҳосияти одамони начиб ва олий мебошад. Ҳар гоҳе, ки пойгоҳи афкор ва сифати умум рӯй ба заъф ва нотавонӣ ниҳода бошад, ихтилофот ба зиддият мубаддал мегардад ва ҳаёти инсон хароб гашта, афкори мустақим ва ахлоқи фозила зоил мегардад, дуругӯӣ ва фиребгарӣ шахват ва шӯҳратпарастӣ, бӯғзу кина, таккабуру худситоӣ, коҳилӣ ва танбалӣ, ришвахӯрӣ ва қаллобӣ, золим ва ситамгирӣ, чоплусӣ ва тамаллуқ ва амсоли ин боз бисёр сифатҳои пастрӯӣ дар ӯ ғолиб омада, руҳи ӯро, ки муҳарриқи ваҳдат ва ягонагии башариву миллӣ мебошад, барҳам медиҳад ва чунин ҷамъияте, ки реша ва маълулҳои он рӯ ба харобӣ овардаанд, ҳатман маҳкуми нестӣ мегарданд.

Бечуну чаро ин гуфтаҳои мутафаккир ба замоне таалуқ доранд, ки фисқу фасод, макру фиреб, зулму ситам ва беадолатии табақҳои ҳоким ва доро аз болои табақаҳои поёни фақир, забардӣ бар зердастон, бечорагӣ ва нотавонии ҷамъиятӣ аз ҳадду андоза гузашта буд. Ибни Туфайл аз мушоҳидаи ин гумроҳии одамон ва бесару сомонӣ, таассуроти феодалии он замон ба фикру андешаи амиқ дода шуда, тадбир ва илочи такмили инкишофи онро ҷустуҷӯ мекард.

Ибни Туфайл вақте ки дар хусуси бартараф кардани зулму ситам, фисқу фасод ва ҷомеи афъоли зишти зоҳирӣ ва ботинии инсоният андеша меронад ва аҳли мардумро ба адлу инсоф, ростиву нақӯкорӣ даъват менамуд, ӯ пеш аз ҳама табақаи доро, амалдорон ва ҳокими соҳибихтиёрро дар назар дорад, зеро тамоми фисқу фасод ва ҷабру ситам ва маҷмуи аъмоли зишт, ки боиси харобӣ, гуруснагӣ, вайронӣ ва парешонии иҷтимоӣ мегардид, аз тарафи онҳо ва бепарвоии онҳо нисбат ба ҷомеа ба амал меомад.

Ибни Туфайл ба мисли дигар мутафаккирони маорифпарвар, бо дарназардошти огоҳӣ бар пешомадҳои муассири ҳаёти инсоният, мушқилот ва муаммоҳои ҷамъияти башариро ба воситаи андешаҳои фалсафӣ-ахлоқӣ тадбир кардан мехост. Ба ақидаи ӯ, дарки моҳияти чизҳо, ки ба воситаи фалсафа муяссар мегардад, марбут ба бахти инсон аст ва мулоҳизаронии оқилона ва нақӯкориро роҳи ягонаи хушбахт шудан маънидод мекард. Аз дидгоҳи ӯ инсон тавассути ақл тақомули маънавӣ ёфта, дар ин дунё ҳам саодатманд мешавад. Ӯ бояд худро аз олоишу омезишҳои пасту разил, мисли майнӯшиву бисёр хӯрдан, сарвати зиёд ҷамъ кардан ва хирси ҷоҳу молу бойигарӣ ҳимоя кунад. Ба андешаи ӯ касе, ки ба саодати ҳақиқӣ расидааст, ҳамеша озод ва шоду хуррам мебошад.

Бояд гуфт, ки зуҳду гӯшанишиние, ки Ибни Туфайл талқин мекард, аз узлатгириву каноргириҳои аҳли сӯфия, ки аз тамоми неъматҳои дунё даст кашидан, аз олами воқеӣ ва ҳаётӣ воқеӣ канор ҷустан, тавозуъ, қаноат, ҳаёти хоксоронаву бечораҳолоноро тарғиб менамуданд, фарқ дошт.

Қаноат кардан бо чизи камтарину неъматҳои заруртарин ва сабру таҳаммул асоси зуҳди файласуф аст. Гӯшанишиниву канорагирӣ дар таълимоти Ибни Туфайл ҳамин тавр фаҳмида мешавад, ки: -Кас бояд ба фикру ғояҳои худ банд бошад, аз рӯи

муқаррароти ҳаёти инсонӣ комил зиндагӣ кунад. Одам бояд байни мардум бошад ва ба қору бори хеш бар нафъи ҷомеа машғул шавад.

Чунон ки аз шарҳу таҳқиқи асари Ибни Туфайл бармеояд, ӯ тавассути худшиносӣ ва ихтиёроти мустақилона маърифат қардани муҳити атроф ва воситаҳои гуногуни иҷтимоиву табииро бештар бо таҷриба аз назариёти фалсафию динӣ ва дидгоҳи орифона мавриди мушоҳида ва муҳокимаронӣ қарор додааст.

Барои ҳамин ҳам файласуф дар асараш персонажҳоеро истифода мебарад, ки дар адабиёти исломӣ ва ривоятҳои қадимаи мусулмонон ва умуман мардуми Шарқ қайҳо маълум буданд. Дар асари Ибни Туфайл на рамзҳо, балки одамони оддӣ амал мекунанд. Ин асар, ки дар таърихи фалсафаи мусулмонӣ навоварие ҳисоб мешуд, ба тақомули афкори фалсафии Аврупо таъсири калон расонд ва ин изҳори назари тозаву навест, ки онро Ибни Туфайл дар асари худ хеле возеҳ ифода қардааст. Аммо худи масалагузорӣ дар ин асар чандон нав нест, чунон ки мисоли онро мо дар фалсафаи Эрон, Ҳинд, Юнони қадим ва дигар мамолики Шарқ, хусусан дар ақидаҳои фалсафии Арасту, Ибни Сино, Ибни Рушд ва дигарон борҳо ва ба шумор дучор меоем. Лекин масалагузорию ӯ дар байни олимони олами мусулмонӣ тарафдорони бисёреро пайдо қардаанд.

Ибни Туфайл дар бораи нақши дин дар ахлоқ низ мулоҳизаҳои зиёд ронда бошад ҳам, дар зимн ба фалсафа эътибори зиёд медиҳад. Лекин шорехони Ибни Туфайл инчунин қайд мекунанд, ки ӯ бо ин таҷрибаи хеш дар ҳамгирӣ, фалсафа ва динро бо ҳам созиш додан меҷӯяд. Агар коргирӣ аз фалсафа, ба ақидаи Ибни Туфайл, барои донишмандон зарур бошад, дин дархури одамони оддӣ аст, чӣ хеле ки қаҳрамони асараш Ҳай бо вучуди кӯшишу ғайрати худ ҳақиқатро ба одамон ошкор қарда, дар бораи олами атроф дониш дода натавонист, зеро дар шуури онҳо таассуроти анъанавӣ дар заминаи ҳаёлу руъё дар шакли маҷозу рамз ҳукмфармо боқӣ монда буд.

Ҳамин тариқ, ғояи асосии асари Ибни Туфайл дар робита ба пойдоршавии афзалияти хирад, дарк қардани ҳақиқат бар эътиқод асос гирифта, ба ақидаи мутафаккир, бо ақлу хирад дарк қардани ҳақиқат мумкин аст ва дарки ҳақиқат дар адабиёти ирфонӣ, зотан дарки некию меҳрубониву дарёфти маърифату камол ба шумор меравад.

Табиист, ки Ибни Туфайл материалист набуд, вале ӯ дар назариёти этикии худ ахлоқи одами заминиро тараннум мекард, хушахлоқӣ ва инсонии тарбиятдидаву комилро дар ҳаёти реалӣ меҷуст. Мутафаккир дар тавзеҳи табиату инсон ҳарчанд нуқтаи назари идеалистиро пайравӣ кунад ҳам, дар ҳалли бисёре аз масъалаҳои ахлоқӣ ақидаи пешқадам ва намунаи ибрат дошт. Ӯ ҳаёти воқеиро тараннум қарда, бо эътимоди қавӣ меғуфт, ки одам махлуқи очиз набуда, баръакс аз мавҷудоти олию муккамали табиат ҳаст, ки барои хушбахтии худи атрофиёнаш ва пойдориву озодагии олами мавҷудот ё табиат хизмат хоҳад қард.

Ибни Туфайл тасаввур қарда наметавонист, ки дар ҷамъияти антогонистӣ саодат характери иҷтимоӣ ва синфӣ пайдо мекунад. Ӯ саодатро мисли Форобӣ дар ҷамъияти нақӯкор тасвир қардааст, ки ин ҳаёли ва ё ба қавли донишмандони аврупоӣ, утопияе беш набуд. Ӯ намефаҳмад, ки дар ҷамъияти синфӣ саодати як синф дар натиҷаи бадбахтии синфи дигар ба амал меояд.

Бо вучуди баъзе маҳдудиятҳо таълимоти Ибни Туфайл дар бораи саодат метавонад аз аҳамияти калон бархурдор бошад. Зеро дар шароити асри миёна, ӯ саодати воқеӣ, ҳаётиро ташвиқот мекард [12, с. 141].

Инсон мемирад, қайд мекунад Ибни Туфайл, аммо саодати дар зиндагӣ ба даст овардаш, қори некаш ба саодати умумии насли инсоният зам мегардад. Ҳар як насл аз худ ёдгори бузург ва қимате боқӣ гузошта, тавассути он дар рӯзгор ва ҳаёти ояндаи насли башарият саҳмгузор боқӣ мемонад.

Аз таҳлилу тавсифоти меъёрҳои ахлоқие, ки Ибни Туфайл пешниҳод қардааст, ба сароҳат дида мешавад, ки ӯ ҳимоя қардани манфиати халқ ва таъмини хушбахтӣ ва саодатмандии умумибашариро муқаддари аъмол ва афъоли дурусти инсоният ҳисоб

мекард ва тамоми ҳаёти худро низ бо ҳамин мақсад дар ин роҳ сарф намуда буд, агарчӣ бо сабаби таассубҳои замонаш натиҷаи дилхоҳ ба даст оварда натавонист.

Ибни Туфайл ҳамчун шахси инсондӯсту тараққипарвар чунин ҳисоб мекард, ки ахлоқу дониши инсоният танҳо дар сурате мукамал ва васеъ мешавад, ки дар байни халқҳои гуногуни олам робита ва ҳамкориҳои доимӣ вучуд дошта бошад ва онҳо аз комёбиҳои моддӣ, маънавӣ ва ахлоқии ҳамдигар баҳравар гарданд. Кинаву адоват, зулму ситами байни халқҳоро маҳкум мекард ва инсониятро ба дӯстӣ, ҳамкорӣ даъват менамуд.

Аз рӯи ақидаи мутафаккир такмили мавҷудот ва зухуроти олами ҳастӣ сабабгори таҳаввул ва рушди ҳамдигар мебошанд ва байни худ алоқаи ногусастанӣ доранд ва онҳо дар ҳолати тағйиру такомул мебошанд, ки чунин падидаҳо ҳадду андозае нест.

Лекин асоси инкишоф ва тараққиёти ҷомеаи башариро мутафаккир на дар заминаи тазодҳои дохилӣ ҷустуҷӯ менамояд, зеро мутмаин аст, ки падидаҳои тағйирот ба худшиносӣ камолоти инсоният ҳадду интиҳо надорад, зеро медонад, ки ақлу хиради инсон ҳамаи онҳоро дар бар гирифта, такмилу инкишоф медиҳад.

Ақлу хиради инсон маҷмуи таҷриба ва дониши наслҳои гузашта ва ҳозира мебошад, бинобар ин вай қудрат дорад, ки бехтарин шохкориҳои инсониятро аз рӯи адлу инсоф муҳокима намуда, айбу нуқси онҳоро ошкор намояд. Қудрат ва тавоногии хиради инсонӣ ба дараҷаи ақли кулл расонида мешавад, ки ҳеҷ сиру асрори одаму олам аз назари ӯ ғойб намест. Ҳамин тавр, Ибни Туфайл бе ихтиёр ба диалектикаи реалистӣ наздик мешавад, лекин диалектикаи идеалистии Ибни Туфайл бунёди идеалистӣ дорад, зеро аз рӯи ақидаи ӯ ақл ва хирад доди Худо мебошад.

Ибни Туфайл ба қатори он маорифпарвароне дохил мешавад, ки ба ақидаи ин зумра тафаккур ва ақл меъёри ягонаи ҳамбастагии тамоми мавҷудоти дунё ва шинохти ҳастии одам дар муқоиса бо олами моддӣ ба шумор меравад.

Дар баробари ин бояд дар назар гирифта шавад, ки вақте маорифпарварон аҳамияти илму донишро дар пешравӣ ва тараққиёти ҷамъият нишон медоданд, онҳо ба ҳалли ин масъала яктарафа, бештар аз нуқтаи назари ҷаҳонбинии идеалистӣ наздик мешуданд. Чунон ки шароити таърихи ба назар гирифта, комёбиҳои илм ва маданиятро аз шароити иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсии ҷамъият пайдо месохтанд, бинобар ин мақом ва мавқеи ҳақиқии илму донишро дар пешравии ҷамъият дуруст нишон дода наметавонианд.

Албатта, дар шароити қафомонда ва гирифтгорӣ бо афкори муттаассиби мамлакатҳои қафомондаи Шарқ маорифпарварон имконият надоштанд, ки аҳамияти илму донишро дар тараққиёти ҷамъият дуруст нишон диҳанд ва ба роҳ монанд, аммо даъвоҳои часурунаи ин зумраи равшанназар ва аҳли илм барои омӯзиши давраҳои мухталифи таълиму тарбия ва баҳусус раванқ бахшидани илми педагогикаи муосир аҳамияти бағоят бузурги таърихӣ дошта, марҳилаи ногузири тараққиёти ҷамъиятиро ташкил медиҳанд ва барои болои қор овардани ақидаҳои нави таълимиву тарбиявӣ бо муқоисаҳои дастовардҳои дирӯзу имрӯз мусоидат мекунанд ва роҳи фардиро дар арсаи ин илм равшантар месозанд.

Адабиёт:

1. Абубакр Муҳаммад ибни Туфайл. Ҳай ибни Яқзон. \\\ Маҷаллаи “Садои Шарқ”. – 1979. - №7 С.
2. А. Паҳлавонов. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои xvI ва xvII. Душанбе. “Дониш” 1994. – 242 с.
3. А. Бижан, Чашмандози тарбият дар Эрон пеш аз ислом. Техрон 1936.
4. Давлатмурод Расулов. Лақай Сайдахмадов. Педагогика (назарияи тарбия) Душанбе 2009. – 267 с.
5. Концепсияи милли тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006. – 24 с.
6. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-1994, моддаи 41.

7. Қодиров Қ. Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик (аз аҳди қадим то зуҳури ислом) (Матн). – Душанбе: Ирфон, 1998.
8. Лутфуллоев М. Сухане чанд перомуни нақшаҳои паҷуишгоҳи илмҳои педагогӣ. Паҷуишгоҳи илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 1990 – с 1-8.
9. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогика ва мактаби миллий \\\\ Тоҷикистон , 1991. – с. 29-31.
10. Мирзозода Х. Масъалаи табиатдӯсти ва ҳусни ахлоқ дар “Таҳзиб – ус – сийён”-С. Айнӣ \\\\ Мактаби советӣ, - 1970 №1.- с 40-44.
11. Мирзозода Х. Масъалаи табиатдӯсти ва ҳусни ахлоқ дар “Таҳзиб – ус – сийён”-С. Айнӣ \\\\ Мактаби советӣ, - 1970 №1.- с 40-44.
12. Назиров У. Мутрибии Самарқандӣ \\\\ Мактаби советӣ. – 1971. - №10. – с. 27-33.
13. Набиев А. Осор педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (Матн). – Хучанд, 1999. – 76 с.
14. Набиев А. Осор педагогии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (Матн). – Хучанд, 1999. – 76 с.

АҲАМИЯТИ ПЕДАГОГИИ АҲКОРИ МУТАҲАККИРОНИ АСРҲОИ ХII - ХIII ДАР ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС (ДАР МИСОЛИ АСАРИ «ҲАЙ ИБНИ ЯҚЗОН» ИБНИ ТУҲАЙЛ)

Муаллиф дар мақолаи мазкур оид Ибни Туфайл ва асари худ «Ҳай ибни Яқзон» дар баробари дигар масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бештар ба масоили таълиму тарбия аҳамияти ҷиддӣ дода, ба раванди худшиносии аҳди чома диққати махсус додааст. Аз ин ҷост, ки ба андешаи муаллиф мутафаккир анъана, русум ва урфу одатро бо дарназардошти арзишҳо ва аҳамияти миллий доштани фарогири маънавияти замони худ будан ба инбат гирифта, асари худ “Ҳай ибни Яқзон”-ро мавриди баҳрабардории умум қарор дода буд.

Муаллиф андеша дорад, ки фаъолияти эҷодии Ибни Туфайл баёнгари ақидаҳои шахсии вай буда, аз андешаҳои педагогии як қатор намоёндогони гузашта ва замони худӣ ӯ, ки онҳо аз ҷиҳати илмӣ қимати амалии худро то замони мо ниғаҳ доштаанд, бо хусусиятҳои хося фарқ мекунанд. Бо итминон метавон гуфт, ки таҳқиқ ва истифодаи ин андешаҳои тарбиявӣ ва таълимӣ бевосита ба ганӣ гардонидани педагогикаи халқи тоҷик мусоидат мекунанд.

Муаллиф ҳангоми таҳлили мақолаи мазкур аз манбаҳои илмӣ, китобҷҳои педагогика, психология, фалсафа ва сомонҳои интернетӣ низ истифода намудааст.

Калидвожаҳо. Ибни Туфайл, таълиму тарбия, этникӣ, педагогика, фалсафа, психология, мутафаккир, тарбияи насли наврас ва ғ.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ XII-XIII ВЕКОВ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ РАБОТЫ ИБН ТУФАЙЛА "ХАЙ ИБН ЯКЗАН")

В данной статье об Ибн Туфайле и его труде «Хай ибн Яқзон», наряду с другими социально-экономическими вопросами, автор уделил серьезное внимание вопросам образования и воспитания, особое внимание уделил процессу самосознания человека. завет общины. Отсюда, по мнению автора, мыслитель учитывал традиции, обычаи и обычаи, принимая во внимание национальные ценности и значение, и включив в него духовность своего времени, и сделал свой труд «Хай ибн Яқзон» "Доступно для общности.

Автор считает, что творческая деятельность Ибн Туфайла является выражением его личных идей, и отличается от педагогических идей ряда представителей прошлого и своего времени, сохранивших свою научную и практическую ценность до нашего времени. Можно с уверенностью сказать, что исследование и использование этих просветительских и воспитательных идей напрямую способствует обогащению педагогики таджикского народа.

При анализе данной статьи автор использовал научные источники, книги по педагогике, психологии, философии, интернет-сайты.

Ключевые слова. Ибн Туфайл, воспитание и обучение, этнос, педагогика, философия, психология, мыслитель, воспитание подрастающего поколения и др.

PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE THOUGHT OF THE XII-XIII CENTURIES IN THE EDUCATION OF THE YOUNG GENERATION (BY THE EXAMPLE OF THE WORK OF IBN TUFAYL "HAI IBN YAKZAN")

In this article about Ibn Tufayl and his work "Hay ibn Yakzon", along with other socio-economic issues, the author paid serious attention to the issues of education and upbringing, paid special attention to the process of human self-consciousness. community covenant. From here, according to the author, the thinker took into account traditions, customs and customs, taking into account national values and significance, and including the spirituality of his time in it, and made his work "Hay ibn Yakzon" Available to the public.

The author believes that the creative activity of Ibn Tufayl is an expression of his personal ideas, and differs from the pedagogical ideas of a number of representatives of the past and their time, who have retained their scientific and practical value to our time. It can be said with confidence that the study and use of these educational and educational ideas directly contributes to the enrichment of the pedagogy of the Tajik people.

When analyzing this article, the author used scientific sources, books on pedagogy, psychology, philosophy, Internet sites.

Keywords. Ibn Tufail, education and training, ethnos, pedagogy, philosophy, psychology, thinker, education of the younger generation, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарзонаи Сайфиддин, докторанти (PhD) –и кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кулоб, кӯч. С. Сафаров-16. Тел.: (+992) 988219555

Сведения об авторе: Фарзона Сайфиддин, докторант (PhD) – и общеуниверситетской кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16. Тел: (+992) 988219555

Information about the author: Farzonai Saiffidin, doctoral (PhD) of the Department of General University Pedagogy of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulyab, st. S. Safarov 16. Phone: (+992) 988219555

ТДУ – 81.173.45 (2 тоҷ)

ТКТ – 81 (2 тоҷ)

И - 11

ХУСУСИЯТҲО ВА ТАТБИҚИ ПРИНСИПҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Бобохонова Х., Саидзода Х., Назирӣ Л.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Системаҳои дидактикӣ дар низоми таҳсилот вобаста ба талаботи таълим ба таври васеъ истифода мешаванд. Системаҳои дидактикӣ мунтазам такмил ёфта, ба талаботи рӯз ҳамоҳанг гашта, асоси талаботи таълимро ташкил медиҳанд. Дар баробари коркарди системаҳои муосири дидактикӣ солҳои охир дар фаъолияти таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мафҳумҳои «системаи педагогӣ» ва «навгониҳо дар системаи педагогӣ» низ ба таври васеъ истифода мешаванд, ки моҳияти онро инноватсияҳо дар таълим ташкил медиҳанд.

Системаи педагогӣ (СП) аз унсурҳои муттаҳидшуда иборат буда, дар раванди таълим вобаста ба мазмун ва ҳадафи дидактикӣ истифода мешавад. Сохти ҳар як

системаи педагогӣ дар татбиқи принципҳои дидактикӣ аз маҷмуи унсурҳои ба ҳам алоқаманди зерин иборат аст:

- омӯзгор ва донишҷӯ;
- мақсади таълим (умумӣ ва алоҳидагӣ);
- мазмуни таълим;
- ҷараёни таълим (дар маҷмуи тарбия ва таълим);
- воситаҳои техникий таълим (ВТТ);
- шаклҳои ташкили кори таълим

Ҳар як унсури ин система дар ҷараёни таълим муҳим буда, татбиқи самараноки он аз маҳорати касбии омӯзгор вобаста аст, яъне омӯзгор метавонад бо тарзҳои дигари муосир ҷараёни дарсро ба роҳ монанд, ки ба самаранокии дарс ва татбиқи принципҳои дидактикӣ таъсир расонда, ба баланд шудани сифати таҳсилот мусоидат намояд.

«Системаи педагогии илмӣ» – и Гербарт, ки дар низоми таълим анъанавӣ гаштааст, ба худ унсурҳои пешинаи дидактикий Коменскийро фаро гирифта, ҳамзамон дидактикаи «прогрессивистика» - и Дьюиро низ тақмил медиҳад. Пайдарпаии системаҳои дидактикӣ ин қонуниятҳои умумии инкишофи назария ва амалияи омӯзишанд.

Ҳар системаи дидактикӣ дар таълим технологияи амалии навъи омӯзиши худро дорад. Низомҳои коркардшудаи таълим дар ҳар давраи замон аз байн намераванд, вале тадриҷан бештар тақмил ёфта, муосир қунонида шуда, дар равиши омӯзиш ва таълим таҷриба ҳам карда мешаванд. Низомҳои мухталифи дидактикӣ аз ҷониби педагогҳо коркард шуда, дар шароити таълимӣ истифода гашта, ба инкишофи назария ва амалияи омӯзиш нигаронида шуда, ба қабули нави ғояҳо мусоидат менамояд. Дар таҷрибаи педагогӣ як қатор бартариро дар омӯзиши анъанавӣ ва дигар системаҳо ҳам дидан мумкин аст.

Дар мактаби муосир се намуди нисбатан ҷудогона ва бо аломатҳои худ фарқкунандаи омӯзиш истифода бурда мешавад: омӯзиши эзоҳӣ тасвирӣ, ки анъанавии хабардиҳӣ ё муқаррарӣ низ ном мебаранд; проблемавӣ; барномашуда ва дар асоси он омӯзиши компютерӣ ё компютеронии тараққикардаи стода.

Педагогҳо доимо дар ҷустуҷӯи навъи омӯзише мебошанд, ки ба сифати таҳсилот мусоидат намуда, онро ба сатҳи баланд расонанд. Дар ин ҷода кӯшиш карда мешавад, ки афзалияти тамоми системаҳои дидактикӣ пайваستا коркард ва истифода карда шаванд. Аз ҷониби педагогҳо муҳаққиқон якҷанд шаклҳои муосири омӯзиш кор карда шуда, айни замон дар амалия истифода бурда мешаванд, ки маъмултарини онҳо омӯзиши эзоҳӣ, проблемавӣ барномавӣ, компютерқунонӣ ва дигарҳо мебошанд.

Таърихи солҳои охир ба майдони илми педагогика олимони зиёде омадаанд, ки вобаста ба самти таҳқиқ дар дидактика онҳоро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст.

Гурӯҳи якум онҳоро ки пиромуни таърих ва назарияи педагогика таҳқиқот анҷом дода, дар ҳалли масъалаи афкори дидактикӣ коркард намудаанд дохил кардан мумкин аст.

Ба ин гурӯҳ олимону муҳаққиқон А.Ш. Баҳоваддинов, А.М. Орифов, И. Обидов, Х. Афзалов, Б. Рахимов, Қ. Қодиров, А. Паҳлавонов, А. Мирзоев, Ғ. Мирзоев, А. Ғаниев, Б. Олимов, Э. Сангинова, Ғ. Нуриддинов, З. Раҷабов, Х. Мирзозода, М. Саидова, М. Қозичонов, Р. Ҳошим, С. Табаров, Қ. Абдурахмонов ва дигарон дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи дуюм олимони дидактик шомиланд, ки фаъолияти илмии худро асосан ба ҳамин самт бахшидаанд, рисолаҳо ва мақолаҳои зиёде ба таъбиқ расондаанд: Х. Буйдоқов, Ф. Шарифов, М. Лутфуллоев, Ҷ. Шарифов, У. Зубайдов, Н. Сангинов, Х. Рахимов, А. Нуоров, Р. Атахонов аз зумраи чунин олимони шинохтаи ватанӣ мебошанд.

Гурӯҳи сеюм аз онҳое иборатанд, ки оид ба таълими ин ё он фан таҳқиқот бурда, корҳои амалӣ ба анҷом расонидаанд. Онҳо намояндагони дидактикаи хусусианд: А. Эшонҷонов, Н. Маъсумӣ, М. Қозичонов, М. Лутфуллоев, Қ. Рустамов, А. Каримов, С. Аминов, С. Шербоев, Ф. Шарифов, Р. Давлатова, Ф. Икромов, Р. Қурбонов, М. Қурбонов, Р. Мирзоев, Э. Шарифов, Ҳ. Муродов, С. Тағоев, И. Абдуллоев, Т. Миров, Ш. Тағоев, Р. Ҳочиев, С. Нематов, Қ. Осимӣ, К. Иззатуллоев, Ҷ. Шарифов, У.

Зубайдов, А. Ҳалимов, Б. Мирзоев, Т. Чумаев, А. Ҳамидова, Ҷ. Аҳмадова, Ҳ. Асадов, Р. Содикова.

Фаъолияти баъзе аз олимон, ба монанди Б. Раҳимов, Х. Раҳимов, Ф. Шарифов, М. Лутфуллоев, А. Нуров, У. Зубайдов А. Миралиев тарзи муштарақ дорад, онҳо ҳам дар ҷабҳаи таърихи педагогикаю дидактикаи умумӣ ва ҳам дар самти дидактикаи хусусӣ рисолаҳою китобҳои дарсӣ ва мақолаҳо ба таъб расонидаанд, бинобар ин саҳми онҳо ҳам дар рушди дидактикаи муосир ва методикаи таълим дида мешавад. Методикаи таълими забонҳои хориҷӣ бо педагогика ва асосан, бо дидактика, яъне қоидаи таълим алоқамандии зич дорад. Мафҳуми «таълим» маънои фаъолияти хонишро дошта, дар методикаи умумитаълимии забонҳои хориҷӣ ин мафҳумро асосан ба принципҳо ва намудҳои фаъолияти таълимӣ тақсим намудан лозим аст ва дар омӯхтани фанҳои лингвистикӣ аз ҷумла забони хориҷӣ фаъолияти муоширатӣ махсус ҳисоб меёбад.

Принсипҳои таълим – категорияҳои дидактикӣ буда, тарзҳои истифодабарии қоидаҳои таълимро дар баланд бардоштани сифати таҳсилот ташкил медиҳад. Дидактика дар шароити муосир принципҳои таълимро дар бар гирифта, ба ҷанбаҳои тарбиявӣ, таълимӣ, принципи илмӣ, алоқаи илм бо ҳаёт, мутаассилии дар омӯзиши илм, шуурнокӣ ва фаъолнокии донишҷӯён дар таҳсил, аёният, дастрасӣ, пайдарпайӣ ва аз содда ба мураккаб гузаштан асос меёбад.

Принсипи илмӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ маънои онро дорад, ки ҷараёни таҳсил бояд дар асоси маълумотҳои илмии имрӯза дар бораи ҳосиятҳои муошират бо ёрии забон ба қоидаҳои муошират сохта шавад. Принципи шуурнокӣ нишон медиҳад, ки таъсирнокӣ, мустаҳкамӣ ва ташаккули малака танҳо аз фаҳмиши автоматикии ҳаракатҳо, аз шуурона ва фаълони аз сар гузаронидани одатҳо ва истифодабарии дурусти малакаи худ оиди забони модарӣ вобастагии калон дорад. Фаҳмидани маводи хониш ба воситаи қоидаҳо, дастур, луғат ва айёнии нақшаю ҷадвалҳо ба роҳ монда мешавад.

Принсипи таълимӣ тарбиякунанда ва инкишофдиҳанда буда, дар ҷараёни омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба воситаи интиҳоби матн ва машқҳои забонӣ мазмунан мақсаднок, дарсҳое ки маълумоти забонии донишҷӯёнро васеъ гардонид. тасаввуроти дурустро дар бораи забон ҳамчун воситаи муошират пайдо мекунад, иҷро карда мешавад. Талаботи дидактика ба он равона мегардад, ки таълим пеш аз инкишоф буда, онро муайян намояд. Омӯхтани забони хориҷӣ дар пешрафти инсон на танҳо ба омӯзиши фаъолияти нутқии забони дигари хориҷӣ ё ганӣ гардонидани захираи луғавии забони модарии худ саҳм мегузоранд, балки ба мукамалкунии самтҳои гуногуни ташаккули инсон ҳамчун инкишофи тафаккури мантиқӣ: хотира, эътибор, ҳаёлот ва ғайра таъсири мусбӣ мерасонанд.

Принсипи фаълнокӣ ба воситаи ҳавасманд намудани донишҷӯён ба таълим, таъсир расонидан ба ҳиссиёти онҳо, истифодабарии лаҳзаҳои бозӣ дар дарс, ташкили маҳфилҳо ба роҳ монда мешавад.

Принсипи аёнӣ истифодаи васеи аёнӣҳои бинӣ (суратҳо, нақшҳо), шунавоӣ (наворҳои аудиоӣ, барномаҳои радиоӣ) ва бинӣ-шунавоӣ (ҷадвалҳо, нақша, филм бо забони хориҷӣ)-ро дарбар мегирад.

Принсипи дастрасӣ мувофиқатӣ имконияти хонандагонро дар ҳал намудани душвориҳо ба ҳисоб мегирад.

Принсипи мустаҳкамӣ бо ёрии фаъолияти зеҳнӣ ва ҳиссиёти донишҷӯён, ташкили алоқаи мутаносиб бо ёрии намудҳои гуногуни санҷиш, таъмини донишҷӯён бо маводҳои гуногун ташкил карда мешавад.

Принсипи фардикунонӣ омӯхтани имкониятҳо, ҳавасу маҳорати донишҷӯён ва истифодаи мисолҳо ва маводҳои гуногуни таълимӣ мувофиқи имконияти онҳоро талаб мекунад.

Ғайр аз ин, принципҳое мавҷуданд, ки аз махсусият ва хусусиятҳои забонҳои хориҷӣ вобастагӣ доранд. Онҳо ба принципҳои умумӣ ва ҷудогона ҷудо карда мешавад.

Ба принципҳои умумӣ дохил мешаванд:

- самти муоширати таълим;
- баҳисобгирии хусусиятҳои забони модарӣ;
- нақши асосии машқҳои омӯзиши забони хориҷӣ.

Принсипҳои ҷудоғона иборат аст аз:

- омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар асоси мисолҳои нутқӣ;
- пайвастании машқҳо бо амалиётҳои нутқӣ;
- вобастагии намудҳои фаъолияти нутқӣ;
- пешравии шифоҳӣ дар омӯзиши хондану навиштан;
- аппроксиматсияи фаъолияти хониш;
- шиддатнокии марҳилаи аввали таълим.

Мақсади амалии таълими забонҳои хориҷиро ба эътибор гирифта, онро ҳамчун воситаи муоширати омӯзонидан инчунин принсипи хусусиятии муоширатӣ номидан мумкин аст. Ин маънои онро дорад, ки таълим бояд донишҷӯёнро ҳам ба муоширати шифоҳӣ (гуфтугӯӣ) ва хатӣ (хондан, навиштан) ҷалб намояд, яъне муошират намудан бо забони омӯхтаистода дар давоми дарс муҳим мебошад. Ин принсип инъикоси худро дар тамоми қорҳои методикаи имрӯза оиди забонҳои хориҷӣ ёфтааст.

Асосҳои педагогии методикаи таълими забони хориҷӣ ба педагогика асос ёфта, онро таҳлилу баррасӣ менамояд. Педагогика илмест, ки маҷмуи масъалаҳои таълиму тарбияро меомӯзад. Педагогика ба ду назария асос меёбад: тарбия ва таълим (дидактика). Қисми аввал бо қонуниятҳои ҷараёни тарбия, сохту мундариҷа ва роҳи усулҳои он сарукор дорад. Дидактика бошад, ба назарияи таълим бахшида мешавад. Ҷараёни таълиму тарбия бо ҳам робитаи қавӣ доранд. Аз ин лиҳоз, педагогика бо фанни методикаи таълими ҳамаи фанҳои тадрисӣ, аз ҷумла забони хориҷӣ низ алоқаманд аст, зеро қонуниятҳои дидактика ба таълими забони хориҷӣ низ татбиқпазир мебошад. Пеш аз ҳама, чун дигар фанҳо ҷараёни таълими забони хориҷӣ ба принсипҳои дидактика таъҷиб мекунад. Ҷараёни омӯхтану омӯзонданҳо, ки маҳсули таҷрибаи дуру дарози таърихӣ инсоният мебошад, ба пайдо намудани донишҳои ибтидоӣ асос ёфта, тадриҷан мукамал гашта ба хазинаи арзишҳои маънавии башар табдил шуданд. Арзишҳои ташаккулёфта умумибашарӣ буда, аз маҷмуи арзишҳои миллии халқҳои рӯи замин манша мегирад.

Чӣ тавре, ки бештар аз ҳазор сол дар байни башарият мафҳумҳои авитсенна ва алгебра пайдо шуданд, ҳамин тавр ду ҳазор сол пеш дар Юнони қадим ном ва мафҳумҳои фалсафа, грамматика, география, методика, педагогика дидактика ва ғайра ба миён омадаанд. Ба ин маъно мафҳуми дидактика марбут ба забони юнонӣ буда, маънои он дар китобҳои гуногун шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Мафҳуми дидактика марбут ба масдари хондан, омӯхтан, омӯзондан, насихат кардан тааллуқ дорад. Аммо ҳамин мафҳумро гурӯҳе аз муҳаққиқон дар шакли дидаско (учу- меомӯзам) гурӯҳи дигар нусхаи дидактикос (меомӯзнам, насихат мекунам) ифода кардаанд. Аз мафҳумҳои дидактика бармеояд, ки он ба маънои омӯхтан, омӯзондан, панд додан аст. Дидаско ба маънои омӯхтан чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз хеле фароҳ истифода бурда мешавад. Илму дониш омӯхтан, саводнок шудан, аз ҳаёт омӯхтан, таҷриба гирифтани, аз касе омӯхтан ва амсоли инҳо истифода мешавад.

Чӣ тавре, ки дар забони юнонӣ калимаҳои дидактика, дидаско, дидактикос, дидаскалес (муаллим) бо ҳамдигар ҳаммаъно ва ҳамрешаанд, дар забони тоҷикӣ низ калимаҳои ифодакунандаи ҳамин маъно бо ҳамдигар ҳаммаъно истифода мешаванд: илм, таълим, муаллим, омӯхтан, омӯзгор, омӯзиш, омӯзгорӣ, биомӯз ва монанди ин.

Умуман, дар Юнони қадим калимаҳои дидаско ва дидактикос ба ду маъно- омӯзишу парвариш, яъне таълиму тарбия (панд додан, насихат кардан) истифода мешаванд, ки ин аз фароҳии маънои дидактика гувоҳӣ медиҳад. Дар асрҳои минбаъда ҳам маъноҳои дидактика ба маънии овардашуда таъкид ёфтаанд. Масалан Я.А. Коменский дар асари машҳури худ «Дидактикаи бузург» таҷрибаи мактабҳои замонашро таҳлил карда, дар бораи мактабҳои умумӣ, ташкили қори таълим, усулҳоро услубҳо ва мазмуни таълим таҳқиқот бурдааст. Ин асари безавол дар тури қарнҳо ба рушди педагогикаи кишварҳои мағрибзамин таъсир бахшида тавонист. Аз замони ӯ

калимаи «дидактика» системаи донишҳои илмиро мефаҳмонад, ки чиро ва чӣ тавр ба хонандагон омӯзонидан лозим аст. Дидактика тағйирпазир аст ва ҳамеша дар инкишоф мебошад.

Ханӯз файласуфон ва донишмандони дунёи қадим Сукрот, Демокрит, Ҳераклит, Афлотун, Арасту оид ба таълим нуқтаи назари худро ибраз кардаанд.

Маорифпарвари фаронса Жан Жак Руссо дар асараш «Эмил ё дар бораи тарбия» тавсифи давраҳои синнусолии рушди кӯдакон, услубҳои таълимро нишон дода, ба пешрафти дидактика саҳм гузоштааст. Педагоги машҳури шведӣ И.Г Песталосси назарияи таълими ибтидоиро қор карда баромада, се чиз – шакл, адад, калимаро барои хурдсолон чун манбаҳои донишгирӣ муайян намуда буд.

Дар соҳаи равшан намудани масъалаҳои назарияи таълими ибтидоӣ педагоги машҳур К.Д Ушинский ҳиссаи арзанда дорад. Китобҳои дарсии у «Забони модарӣ», «Олами кӯдакон» наслҳои бисёре ро саводнок гардониданд. Инкишофи дидактика таърихи тулонӣ дошта, дар ҳар давраи инкишоф бо хусусиятҳои худ ҳамеша дар тафовут мебошад.

Бояд қайд кард, ки то солҳои 30-юми қарни XX дидактика асосан бо ҳамин ду маъно – таълим ва тарбия истифода мешуд. Мутаассифона бештар аз сӣ сол (то нимаи дууми солҳои 60-ум) дидактика маънои тарбияро аз даст дод (беҳтараш ин маъноро аз он рабуданд). Боиси хушбахтист, ки имрӯз ба мафҳуми дидактика маънои парвариш (тарбия) баргардонда шуда, беш аз ин ба он маъно ва вазифаи инкишоф ҳам марбут доништа мешавад, ки дар маҷмуъ дидактикаи муосирро ташкил медиҳад; тарбия, маълумот, таълим ва инкишоф.

Педагоги чех Я.А. Коменский тавассути асари безаволаш «Дидактикаи бузург» дидактикаро ҳамчун илм ба таври васеъ шиносонд. Саҳми дигар олимони дар инкишофи назария ва амалияи дидактика қалон аст.

Дар даврони шуравӣ дидактикаи миллии тоҷик ташаккул ёфт. Аввалҳо вай як ҷузъи дидактикаи шуравӣ бошад ҳам, вале арзи вучуд дошт. Пас аз истиқлолиятро ба даст овардани Тоҷикистон дидактикаи тоҷик ба ҷузъи таркибии дидактикаи умумибашарӣ мубаддал гашта, дар арзишҳои умумибашарӣ (замин, ватан, оила, инсон, маданият, сулҳ, меҳнат, илму дониш) симо, сурат ва хусусиятҳои миллиро дар худ таҷассум намуд.

Дидактикаи муосири тоҷик давоми мантиқии афкори педагогии гузаштагони бузург, давоми дидактикаи аҳди шуравӣ доништа мешавад. Ба пешрафти дидактикаи муосир як қатор олимони тоҷик саҳмгузори кардаанд.

Дар таҳқиқотҳои соҳаи дидактикаи тоҷик чунин мафҳумҳо бештар маълуманд: мафҳум ва моҳияти раванди таълим, усулҳои таълим, мазмуни таҳсилоти мактаб, услубҳои таълим, ташкили таълим.

Ҳамин тавр, дидактика як қисми педагогика буда, доимо пеш меравад, фароҳ мешавад ва мафҳумҳои навро касб мекунад. Дидактика бо услуби фанҳои ҷудоғона зич алоқаманд мебошад.

Методикаи таълими забонҳои хориҷӣ илми мустақили педагогӣ буда, бо дидактика алоқамандии зич дорад.

Принсипҳои дидактикии таълимро аввалин бор Я.А. Коменский (1592-1670) таҳия карда буд ва бисёре аз онҳо то имрӯз боқӣ мондаанд. [2, с. 276]

Принсипҳои дидактикӣ дар раванди таълими ҳама фанҳо, аз ҷумла дар дарсҳои забони хориҷӣ васеъ истифода мешаванд. Методологияи таълими забонҳои хориҷӣ ба маълумотҳои илмҳои алоқаманд, аз қабилҳои забоншиносӣ, педагогика, психология, психолингвистика, назарияи иттилоот ва кибернетика асос ёфтааст.

Методологияи таълими забони хориҷӣ дар асоси ягонаи дидактикӣ сохта мешавад, ки дар системаи принсипҳои дидактикии аз ҷониби умум эътирофшуда амалӣ карда мешавад.

Маълум аст, ки дар ҳар як фанни конкретӣ принсипҳои дидактикӣ бо назардошти хусусиятҳои он амалӣ мегарданд.

Илми методологӣ принципҳои дидактикӣ, забонӣ, равонӣ ва методологиро дуруст ҷудо мекунад. [9, с. 151]

Дар ин мақола хусусиятҳои татбиқи принципҳои дидактикӣ дар дарси забони хориҷӣ бо назардошти хусусияти ҳадафи ниҳони таълими забони хориҷӣ баррасӣ мешавад.

Дар барномаи таълими забони хориҷии мактабҳои миёна ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъкид шудааст, ки ҳадафи ниҳони омӯзиши забони хориҷӣ аз худ кардани он ҳамчун воситаи муошират мебошад.

Методистони забони хориҷӣ принципҳои зерини характери умумии дидактикиро нишон медиҳанд. [3, с. 139; 9, с. 151]

1. Принципи тарбиявии раванди таълими забонҳои хориҷӣ;
2. Принципи робитаи назария ва амалияи таълим;
3. Принципи шуурнокии таълими забонҳои хориҷӣ;
4. Принципи дастрасӣ ва мазмуни илмӣ ва усулҳои таълим;
5. Принципи устувории дониш, малака ва малакаи нутқи забони хориҷӣ;
6. Принципи визуализатсияи таълими забонҳои хориҷӣ;
7. Принципи ҳамроҳсозии байни субъектҳо;
8. Принципи фаъолияти хонандагон.

Ҳоло бошад, принципҳои мазкурро муфассалтар таҳлил менамоем:

Татбиқи ҳар як принцип ба мақсад, мазмун ва усулҳои таълим дар мактаби миёна ва дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вобаста аст. Дарсҳо бо забони хориҷӣ ташаккули шахсияти ҳар як донишҷӯро дар бар мегирад.

Муносибати коммуникативии таълими забони хориҷӣ амалияи забони хориҷӣ, машқҳои истифодаи забонро ҳамчун воситаи муошират таъкид мекунад.

Дар факултаҳои забони хориҷӣ талаби азхуд кардани забони хориҷӣ дар шаклҳои шифоҳӣ ва хаттӣ, азхуд намудани шаклҳои нави омӯзиши усулҳои нави фаъоли таълим дар бораи низоми забонҳо ба миён гузошта мешавад.

Аз ин рӯ, омӯзгори ояндаи забонҳои хориҷӣ бояд дар донишгоҳҳо оид ба табиати ҳар як падидаи забон маълумоти ҳамаҷониба гирад. Аммо дар хотир бояд дошт, ки шавқу завқи аз ҳад зиёд ба муоширати шифоҳӣ ба ташаккули маҳорати нутқ ва қобилияти сухан гуфтан бо забони хориҷӣ низ меъёри муайян дорад ва онро бояд риоя намуд.

Масалан, ҳангоми ворид кардани замони ҳозираи оддии феъли забони англисӣ дар соли аввали шуъбаи забон бояд равиши функционалӣ истифода шавад, ки истифодаи ин падида бо мисолҳои муайян нишон дода мешаванд.

Масалан:

Everyday I drink coffee in the morning.

Everyday we buy milk and butter.

Everyday except Sunday I come to the Library.

Ҳамин тариқ, мазмуни маълумоти овардашуда, бояд дақиқ муайян карда шавад. Дикқати асосӣ ба амалияи забон ҳамчун воситаи муоширати малака ва маҳорати нутқ дода мешавад.

Мақсади истифодаи бозиҳои дидактикӣ устувор гардонидани дониш барои баланд бардоштани сифати таълим ва бедор кардани шавқу завқи донишомӯзон мебошад.

Бозиҳои фонетикӣ.

Мешунавам – намешунавам.

Мақсад: Ташаккул додани малакаи фонетикӣ.

Равиши бозӣ: Донишҷӯён ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Омӯзгор калимаҳоро мехонад. Агар ӯ калимаеро хонад, ки дар он садоноки дароз бошад пас донишҷӯён дасти чапашонро мебардоранд. Агар дар калимаи номбаршуда овозҳои ҳамсадо низ бошанд, пас ҳарду дасташонро мебардоранд. Омӯзгор дар тахтаи синф хатогихоро менависад. Гурӯҳе ғолиб меоянд, ки ба хатогӣ кам роҳ медиҳанд. Мисол: Table, pencil, school, cat, weather, chair, name, city, house, room.

Садонокҳои дарозу кӯтоҳ.

Мақсад: Ташаккул додани малакаи шунавоӣ.

Рафти бозӣ: Омӯзгор калимаҳоро номбар мекунад. Агар садонокҳо дароз хонда шаванд, донишҷӯён дастонашонро мебардоранд. Агар садонок кӯтоҳ хонда шаванд, дастонро бардоштан мумкин нест. Иштирокчиё гулиб мешавад, ки ба хатогӣ кам роҳ медиҳад. Pete-ten, street-send, book-pen.

Дуруст – нодуруст.

Мақсад: Ташаккул додани талаффузи дурусти овозҳои фонетикӣ.

Равиши бозӣ. Омӯзгор калимаҳои алоҳида ё калимаҳо дар ҷумла ё ибораҳоро номбар мекунад. Дар ҳолати хондани овоз ё ҳамоҳангии овоз донишҷӯён дастонашонро мебардоранд. Баъд омӯзгор аз ҳар як намояндаи гурӯҳ хоҳиш мекунад, ки ягон овоз, калима, ибора ё ҷумларо хонад, дар ҳолати хондани овози дуруст хонандагон варакаи сабзро мебардоранд, дар ҳолати нодуруст талаффуз кардан варакаи сурхро мебардоранд. Қадоме аз онҳо бисёртар овози дуруст диҳанд, гулиб мешаванд. Мисол: table, pen, pencil, a long pencil, a red pen, the cat is under the chair.

Хулоса, бояд зикр кард, ки ташкили таълими забони англисӣ чӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва чӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба принципҳои аз тарафи умум эътирофшудаи дидактикӣ асос ёфтааст.

Адабиёт:

1. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. – Душанбе, 2009.
2. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. – Душанбе, 2001.
3. Данилова М.А., Скаткина М.К. Дидактика средней школе. – М., 1975.
4. Норк О.А. Фонетика немецкого языка. – М. 1977.
5. Павлов С.В. Обучение иноязычному произношению на коммуникативной основе. Иностранные языки в школе. – 1990. – №1.
6. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е., Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1991.
7. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе. – М., 1986.
8. Krashen S.D. Second Language Acquisition and Second Language Learning. – Oxford: Pergaman Press, 1981.
9. Chastain K. The Development of Modern-Language Skills: Theory of Practice. – Philadelphia: Center for Curriculum Development. 2nd., 1976.
10. Gingras R.C. Second – Language Acquisition and Foreign Language Teaching. – Arlington, Va.: CAL, 1978.
11. Якушена Л.З. Методика построения урока иностранного языка. – М., 1974.
12. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶОРӢ НАМУДАНИ ПРИНЦИПҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Дар мақола хусусиятҳои татбиқи принципҳои дидактикӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ карда мешаванд. Таъкид карда мешавад, ки татбиқи ҳар як принципи умумии дидактикӣ ба мақсад, мазмун ва методологияи таълими фанни алоҳидаи таълимӣ вобаста аст.

Мисолҳои мушаххас роҳу усулҳои татбиқи ҳар як принципи умумии дидактикиро дар дарсҳои забони хориҷӣ аз нуқтаи назари лингво-дидактикӣ нишон медиҳанд.

Ба таҳлил намудани хусусиятҳои татбиқи чунин принципҳои умумии дидактикӣ, монанди принципи шуурнокӣ, ягонагии назария ва амалия, принципи аёнӣ бо назардошти инкишофи технологияи муосир, диққати махсус дода мешавад.

Ҳамзамон, дар мақола, асосҳои педагогии методологияи таълими забони хориҷӣ баррасӣ шудааст. Педагогика илмест, ки маҷмуи масъалаҳои таълиму тарбияи насли наврасро меомӯзад. Педагогика аз ду назария, тарбия ва таълим (дидактика) иборат аст. Қисми якуми мақола ба қонуниятҳои раванди таълим, сохт, мазмун ва усулҳои он, яъне дидактика бахшида шудааст. Раванди таълим бо тарбия зич алоқаманд аст. Педагогика бо усули таълими ҳамаи фанҳои тадрисӣ, азҷумла забони хориҷӣ низ алоқаманд аст, зеро қонунҳои дидактикӣ дар таълими забони хориҷӣ низ татбиқ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: принципҳои дидактикӣ, иқтидори тарбиявӣ, робитаи назария ва амалия, шуурнокӣ, дастрасӣ, аёнӣ, ҳамоҳангии байнисоҳавӣ, фаъолият, малака ва маҳорати нутқ, дониш.

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ НА ЗАНЯТИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются особенности применения дидактических принципов на занятиях иностранного языка как в средней, так и в высшей школе. Подчеркивается, что применение каждого обще дидактического принципа зависит от целей, содержания и методологии обучения конкретному учебному предмету.

На конкретных примерах показаны пути и приёмы применения каждого обще дидактического принципа на занятиях иностранного языка с лингводидактической точки зрения.

Особое внимание уделено рассмотрению особенностей внедрения таких обще дидактических принципов как принцип сознательности, единства теории и практики, принципу наглядности с учётом развития современной информационной технологии.

В статье рассматриваются педагогические основы методики обучения иностранному языку. Педагогика – это наука, изучающая комплекс вопросов образования и воспитания подрастающего поколения. Педагогика состоит из двух слов: воспитание и дидактика. В первой части речи идет о законности образовательного процесса, его структуре, содержании и методика, которые имеет дело с дидактика посвящена теории образования. Процесс образования тесно связан. По этой причине педагогика с методом обучения иностранному языку также превосходна, потому что дидактические законы применимы и к обучению иностранному языку.

Ключевые слова: дидактические принципы, воспитывающий потенциал, связь теории и практики, сознательность, доступность, прочность, наглядность, межпредметная координация, активность, речевые навыки и умения, знания.

DIDACTIC PRINCIPLES OF TEACHING AND ITS IMPLEMENTATION PECULIARITIES AT THE ENGLISH

The article dwells on interpretation of didactic principles of teaching as a whole and its implementation peculiarities at the English lessons in particular. The dependence of the didactic principles application at this or that lesson on the aims, content and methodology of teaching has been outlined.

The sample techniques of the implementation of each didactic principle during teaching English both at secondary schools and at the faculties of foreign languages of the pedagogical universities have been proposed taking into account the Linguistic didactic properties.

Particular attention is paid to the consideration of the features of the implementation of such general didactic principles as the principle of consciousness, the unity of theory and practice, the principle of visibility, taking into account the development of modern information technology.

The article deals with the pedagogical foundations of the methodology of teaching a foreign language. Pedagogy is a science that studies a complex of issues of education and upbringing of the younger generation. Pedagogy consists of two words: education and didactics. The first part deals with the legitimacy of the educational process, its structure,

content and methods deals with didactics devoted to the theory of education. The process of education is closely related. For this reason, pedagogy with the method of teaching a foreign language is also excellent, because the didactic laws are applicable to the teaching of a foreign language

Key words: didactic principles, bringing up potential, unity of theory and practice, consciousness, teach ability, feasibility, visual aids, inter aspect coordination, speech skills, knowledge.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобохонова Ҳалима – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: Тел.: (+992) 909989510; Саидзода Ҳалим – д.и.ф., профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 908088617; E-mail: saidovhalim@mail.ru; Назирӣ Латофат Қаҳор – н.и.п., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 935107669.

Сведение об авторах: Бобохонова Халима – ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета: Тел.: (+992) 909989510; Саидзода Халим – д.ф.н., профессор общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Тел.: (+992)908088617; E-mail:saidovhalim@mail.ru; Назири Латофат Қаҳор – к.п.н., дотсент общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 935107669.

Information about the authors: Bobokhonova Halima – Assistant of the University-wide Department of English of the Tajik National University: Tel.: (+992) 909989510; Saidzoda Halim – Ph.D., Professor of the University-wide Department of English of the Tajik National University. Tel.: (+992) 908088617; E-mail: saidovhalim@mail.ru; Naziri Latofat Kahor – Ph.D., Assistant Professor of the University-wide Department of Pedagogy of the Tajik National University. Phone: (+992) 935107669.

ТДУ -37018.46

ТКТ -74.5

А- 93

НАҚШИ МАҲФИЛҲОИ ИЛМИИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР РУШДИ ТАФАККУРИ НАСЛИ НАВРАС

Ашурматов Ф., унвонҷӯ

МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Фафуров»

Таҳсилоти иловагӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи инфиродӣ, инкишоф додани қобилияти умумӣ ва хусусии шахс, барои ҷалб намудани кӯдакону наврасон ва ҷавонон ба маҳфилҳо ва иттиҳодияҳои эҷодию илмӣ равона карда шуда, онҳоро ба ҳаёти ҷомеа ҷалб намуда, ҷиҳати мутобиқшавии он ба муҳити иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Таҳсилоти иловагӣ барои худмуайянкунии иҷтимоӣ, фарҳангӣ, касбӣ, рушди эҷодӣ ва дар баланд бардоштани сифати дониш, қобилият ва истеъдоди насли наврас ва иҷтимоӣшавии кӯдакону наврасон нақши муҳим мебозад.

Дар моддаи 21 -и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» оид ба таҳсилоти иловагӣ оварда шудааст: «Таҳсилоти иловагӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи шахс, ҷамъият ва давлат дар асоси барномаҳои иловагии таълимӣ ва хизмарасонии иловагии таълимӣ татбиқ карда мешавад» [2].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ» мафҳуми таҳсилоти иловагӣ чунин шарҳ дода шудааст: «таҳсилоти иловагӣ - низоми таълиму тарбия мебошад ва дар асоси барномаҳои таълимии иловагӣ амалӣ карда шуда, ба омӯзиши илм, техника ва технологияи муосир, эҷодкорӣ, дарёфти ихтисоси нав, бозомӯзӣ, такмили ихтисос, ки онҳоро шахс метавонад ҳангоми таҳсил ё пас аз хатми

муассисаи таълимӣ, баъди гирифтани дипломи касбӣ ба таври ройгон ё пулакӣ дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ бе маҳдудият гирад» [3].

Вазифаи асосии мазмуни таҳсилоти иловагӣ дар ҷумҳурӣ ба таҳкими саломатии кӯдакону наврасон равона карда шуда, ба пешгирӣ намудани ҳолатҳои номатлуб, истифодаи самараноки вақти холи, қонеъ гардонидани талаботи шахсӣ дар гирифтани таҳсилоти иловагӣ ва машғул шудан ба фаъолияти писандида, аз худ намудани малакаҳои аввалияи касбу ҳунарҳои гуногун, аз ҷумла ҳунарҳои мардумӣ, техникаҳои ҷавон, моделсозони наврас, ташаккули тарзи ҳаёти солим, дастгирӣ намудани кӯдакону наврасони болаёқат ва ба қонун муҳолифатдошта ва ғайра мебошад. Дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва марказҳои беруназмактабӣ кӯдакону наврасон имконияти васеи муошират, инкишофи нутқ ва рушду такомули шахсиро пайдо мекунанд. Аз ин рӯ, зиёд намудани шабакаҳои таҳсилоти иловагӣ ва марказҳои беруназмактабӣ муҳим буда, дар асоси принсипи ихтиёрӣ ва ройгон ба роҳ мондани машғулиятҳо рағбати волидайн ва шавқу ҳавас, майлу хоҳиши насли наврасро зиёд менамояд.

Таҳсилоти иловагӣ дар низоми маориф дар шароити имрӯза муҳим арзёбӣ гашта, дар самти назариявӣ ва амалии он таҳқиқотҳои муҳими илмӣ ба анҷом расонида шуда истодааст. Муҳаққиқон Г. Н. Попова, М.Б. Коваль, А. Г. Асмолов, Х. Холназаров, М. Азиз, С. Шаболов ва дигарон оид ба таҷрибаи амалӣ ва андӯхтаи кӯдакону наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ иброи андеша намуданд ва таъкид шудааст, ки малакаҳои азхуднамудаи кӯдакон дар рушд ва касби интихобнамудаи онҳо мусоидат менамояд. Масъалаи ба роҳ мондани фаъолият дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва шакли идории он дар таҳқиқот ва таълифоти А. Б. Фомина, А. И. Щетинская, О. Е. Лебедев ва дигарон оварда шудааст.

Аз таҷрибаи фаъолият дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ бармеояд, ки иттиҳодияҳои эҷодии наврасон, иштирок дар лексияю маҳфилҳои фаннӣ ба рушди ҷаҳонбинӣ ва васеъ гаштани донишу фаҳмиш ва баланд гаштани майлу рағбат ва шавқу ҳаваси кӯдакону наврасон мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки педагогикаи таҳсилоти иловагӣ самти мустақил дар илм ва амалия буда, дар барномаҳо ва китобҳои таҳсилоти касбии равияи омӯзгорӣ қисман ифода ёфтааст, гарчанде ки иқтидори он, гуногунии мавзӯҳои таҳқиқотӣ барои курси мустақил мувофиқат намояд ҳам, вале нокифоя арзёбӣ мегардад.

Чун ба таърих ва ташаккулу инкишофи системаи таълими иловагӣ дар низоми маорифи миллӣ назар менамоем, асосҳои назариявӣю методӣ, хусусиятҳои ташкили раванди фаъолияти иловагии педагогӣ, таъминоти методологӣ, идоракунии ва пешбурди фаъолият дар муассисаи таълимии иловагӣ ба пуррагӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бинобар ин, барои донишҷӯён, омӯзгорон, кормандони соҳаи такмили ихтисоси педагогӣ, инчунин барои кормандони соҳаи таҳсилоти иловагӣ, аз ҷумла роҳбарон, методистҳо ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ коркард намудани маводҳои ёрирасон муҳим аст.

Аз таҷриба ва таҳлили омӯзишҳо бармеояд, ки вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ба фаъолиятҳои зерин нигаронида шудааст:

- ба рушди шахсияти кӯдакону наврасон;
- шиносӣ ба касбу ҳунарҳо ва худмуайянкунии касбӣ;
- ба роҳ мондани фаъолияти эҷодии кӯдакону наврасон;
- фароҳам овардани шароит барои иҷтимоишавии кӯдакону наврасон;
- шиносӣ бо фарҳангу тамаддунҳои гуногун;
- оқилона истифода намудани вақт ва ташкили истироҳати бофароғат;

чалб намудан ба ҷорабиниҳои фарҳангӣ, маданӣ, варзишӣ ва ба ин васила қонеъ намудани талаботи иловагии кӯдакону наврасон ба рушди шахсияти кӯдакону наврасон.

Махсусияти таҳсилоти иловагӣ дар он ифода мегардад, ки берун аз стандарти давлатии таҳсилот амалӣ карда шуда, аз барнома ва хизматрасониҳои иловагӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва умумӣ истифода мешавад.

Муҳаққиқони соҳа, аз ҷумла Евладова Е.Б., Логинова Л.Г., Михайлова Н.Н. бар он ақидаанд, ки иштирок дар кружокҳо, сексияҳо, иттиҳодияҳои эҷодии самтҳои бадеӣ, техникӣ, варзишӣ, сайёҳӣ, кишваршиносӣ ва ғайра идомаи таълими берунамактабӣ буда, ба рушди шахсият ва ҷаҳонбинии кӯдакону наврасон мусоидат менамояд.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар ҷумҳурӣ системаи таълими иловагии кӯдакону наврасон дар самтҳои зерин инкишоф меёбад: бадеӣ-эстетикӣ; илмию техникӣ; экологӣ ва биологӣ; сайёҳӣ ва омӯзиши таърихи маҳал, кишвар ва минтақаи зист; ҳарбӣ-ватандӯстӣ; иҷтимоӣ-педагогӣ; иҷтимоӣ-психологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ; табиатшиносӣ; техникӣ; фарҳангшиносӣ ва варзишӣ.

Дар баробари амалӣ намудани самтҳои мухталиф дар тарбияи иловагии кӯдакону наврасон, бояд донист, ки ҳамзамон таҳсилоти иловагӣ ҳамчун падидаи педагогӣ боз як қатор сифатҳоеро дорост, ки дар ташаккули насли наврас созгор, мувофиқ ва муҳим аст. Метавон муҳимтарин сифатҳоро, аз қабилӣ:

- тавачҷуҳи амалии кӯдакону наврасон;

- мазмун, шакл ва истифодаи усулҳои гуногуни таълим;

- фардикунонии усулҳои таълим ҳамчун шартҳои зарурии талабот дар гирифтани таҳсилоти иловагӣ;

- амалӣ намудани вазифаи тарбиявии таълим тавассути баланд бардоштани фаъолияти кӯдакону наврасон;

- амалисозии функцияи самтбахшӣ тавассути мазмуни маводи таълимии иловагӣ барои кӯдакону наврасон ва ғайра.

Мутобиқ ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти иловагӣ” ба инкишофи қобилияти зехнию эҷодии наврасон, қоньгардонии рағбату эҳтиёҷоти маънавӣ, талаботи онҳо ба интиҳоб ва касбомӯзӣ ҳангоми фориғ аз таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ мусоидат мекунад. Тибқи маълумотҳои оморӣ айни замон, дар миқёси ҷумҳурӣ 83 маркази таҳсилоти иловагӣ бо фарогирии 1411 маҳфил ва 48646 нафар аъзо амал мекунад, аз ҷумла фарогирии кӯдакону наврасон ба маҳфили сайёҳӣ - кишваршиносӣ, табиатшиносони наврас, эҷодиёти техникӣ, варзишӣ, эҷодии бадеӣ ва маҳфилҳои дигар ба роҳ монда шуда, дар омӯзиши табиати диёр, бунёдкорӣ, ташаккули шахсият ва маърифати экологии наврасон нақши муҳим мегузоранд.

Дар маҳфилҳои мусобикаҳои варзишӣ, озмунҳои расмон, донандагони фанни технологияи компютерӣ, боздид аз осорхонаҳо, вохӯрӣ бо қормандони ҳифзи ҳуқуқ ва собиқадорони меҳнат мунтазам ба роҳ монда мешавад. Тавачҷуҳи кӯдакону наврасон ба маҳфилҳои “Автоматика”, “Техникҳои ҷавон”, “Конструкторони ҷавон”, “Авиамоделчиёни ҷавон”, “Картинг” торафт зиёд мегардад. Иштирокчиёни ин маҳфилҳо, яъне ихтироъкорону навогарони наврас дар озмунҳои гуногуни техникӣ, аз ҷумла озмуни “Бозёфт”-и Муассисаи давлатии телевизиони кӯдакону наврасон “Баҳористон” ва дигар чорабиниҳо ширкат варзида, қобилияту имкониятҳои ҳудро мунтазам муаррифӣ менамоянд.

Рушду такомули кӯдакону наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ҳамзамон, тавассути иштироки фаъолони дар чорабинию маҳфилҳои ҷашнӣ дар рӯзҳои таърихию идҳои миллӣ, аз ҷумла чорабиниҳои идона бахшида ба солгарди Артиши миллӣ, Рӯзи Модар, Рӯзи Ғалаба, ҷашнҳои Ваҳдати миллӣ, Истиқлоли давлатӣ, Рӯзҳои Конституция, Парчами миллӣ, Рӯзи Президент, Рӯзи байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ва дигар маҳфилҳою чорабиниҳо ба роҳ монда мешавад.

Аз таҳлилҳо ва фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти иловагии кишвар бармеояд, ки давра ба давра аъзои маҳфилҳои «Хониши бадеӣ», «Забони русӣ», «Забони англисӣ», «Омӯзиши компютер», «Дӯзандагӣ», «Овозхонӣ» зиёд мегардад.

Ҳамзамон, дар Маркази таҳсилоти иловагӣ ҳамасола барои тарбияи насли наврас нақшаи корӣ тартиб дода, дар асоси он озмунҳои “Техникони ҷавон”, “Бозихҳои миллӣ”, “Академияи хурди илмҳо”, “Ғунҷаҳои санъат”, “Осорхонаи беҳтарин”, “Ватанпарвар” гузаронида мешавад, инчунин фаъолияти маҳфилҳои “Техникони ҷавон” ва “Академияи хурди илмҳо” дар ҷумҳурӣ ба роҳ монда шудааст. Дар

Марказҳои таҳсилоти иловагӣ номгӯи зиёди маҳфилҳои гуногун амал мекунад, ки ба шумори онҳо маҳфилҳои “Театри бачагона”, “Дӯзандагӣ ва буррандагӣ”, “Гулдӯзии миллӣ”, “Кешбофӣ бадеӣ”, “Ровиён”, “Хор”, “Рӯзғордорӣ”, “Забони русӣ”, “Забони англисӣ”, “Омӯзиши компютер”, “Ватанпарвар”, “Зардӯзӣ”, “Дуредгарӣ”, “Рассомӣ”, “Бозичаҳои нарм”, “Математикони ҷавон”, “Техникони наврас” метавон шомил намуд. Дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ шӯъбаҳои методӣ, эстетикӣ, сайёҳӣ-кишваршиносӣ, табиатдӯстон, техникӣ фаъолият менамоянд, ки теъдоди зиёди кӯдакону наврасон аз ҷониби фаъоли маҳфилҳо мебошанд.

Бо яд қайд намуд, ки рушд ва инкишофи бомуваффақияти низоми таҳсилоти иловагии кӯдакон бидуни таҳияи назария ва методикаи он ғайриимкон аст. Бинобар ин фаъолияти методии муассисаи таҳсилоти иловагӣ дар асоси дастовардҳои илму таҷриба ба таҳияи маводҳои зарурӣ машғул шуда, чиҳати баланд бардоштани зарфияти омӯзгорону кормандони муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, инчунин баланд бардоштани сифат ва самаранокии чараёни таълиму тарбия, сатҳи баланди маълумот, тарбия ва инкишофи кӯдакону наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ равона шудааст.

Фаъолияти методӣ аз паҳлуҳои касбии фаъолияти мушовир, аз ҷумла фаъолияти педагогӣ, ташкилӣ-оммавӣ ба шумор меравад. Он пеш аз ҳама дар худ омӯзиши назария, методика ва амалияи таҳсилоти иловагии кӯдакону наврасон ва коркарди методикаи амалӣ намудан ва таҳлили чараёни таълимиро дар муассисаи таҳсилоти иловагӣ пешбинӣ мекунад. Чорабиние, ки аз тарафи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ гузаронда мешаванд, пеш аз ҳама ба рушди қобилияту истеъдоди кӯдакону наврасон, инчунин қонеъ гардонидани майлу рағбат ва талаботи маънавии онҳо ва ҳамзамон баланд бардоштани маҳорати касбии кормандони муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ мусоидат мекунад.

Бинобар ин, муассисаҳои таҳсилоти иловагии кишварро зарур аст, ки ба методология ва методҳои баргузори машғулиятҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд. Зеро барои солимӣ ва тарбияи муваффақонаи кӯдакону наврасон ва инчунин иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахсияти онҳо нақш ва мазмуни чорабиниҳои мақсаднок баргузорнамуда муҳим аст.

Аз таҳлилу омӯзишҳо бармеояд, ки ба ёрии роҳбарони маҳфилҳои равияи экологӣ ва омӯзгорон якҷанд дастуру маводи методӣ, аз қабили “Маълумоти экологӣ ва маълумот барои рушди устувор”, “Роҳбари маҳфил”, барномаҳои маҳфилҳои “Гиёҳҳои шифобахш” ва “Экологи ҷавон” таҳия гардида, дастрасӣ кормандони муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ гардонидани шудааст.

Яке аз самти дигари фаъолияти муассисаи таҳсилоти иловагӣ ин назорати кори Созмони хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад. Фаъолияти Созмони хонандагон дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти иловагӣ”, Низомнома ва Оиннома ба роҳ монда мешавад.

Мақсади асосии Созмони хонандагон ба номи Исмоили Сомонӣ тарбия намудани насли наврас дар руҳияи худшиносиву ватандӯстӣ, омӯзиш ва эҳтироми таъриху фарҳанги милливу башарӣ, арҷгузорӣ ва ҳифзи арзишҳои Истиқолияти давлатӣ ва ба ин восита ташаккули шахсият ва шахрванди фаъоли ҷомеаи Тоҷикистон мебошад.

Кӯдакону наврасони муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ дар атрофи Созмони хонандагон муттаҳид гашта, мувофиқи Низомнома, Оиннома ва дигар санадҳои танзимкунандани фаъолияти соҳа корбарӣ карда мешавад. Созмони хонандагон дар ҷумҳурӣ фаъолияти худро дар се зинна: Ахтарон, Ворисони Сомониён ва Сомониён ба роҳ монда, дар ташаккулу рушди кӯдакону наврасон саҳми назаррас мегузоранд.

Созмони хонандагии муассисаҳои таълимӣ кӯдаконро дар руҳияи ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, муносибати бошуурона ба меҳнат, ба моликияти ҷамъиятӣ, эҳтиром ба

таърих, фарҳанг, анъанаҳо, расму оинҳои миллии халқи худ ва дигар миллату халқиятҳо тарбия карда, ҳукуки онҳоро ҳимоя менамояд.

Айни замон, дар ҷумҳурии фароғии кӯдакону наврасон ба муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва марказҳои берунамактабӣ зиёда аз 6 % -ро ташкил медиҳад, ки нокифоя арзёбӣ мегардад. Зарур аст, тибқи талаботи Стратегияи рушди маориф барои давраи солҳои 2021-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароғии кӯдакону наврасон дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ба 30 % расонида шавад.

Бинобар ин дар ин самт Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо чихати зиёд намудани шумораи муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва ба теъдоди зарурӣ фароғирифтани кӯдакону наврасон ба маҳфилҳои, иттиҳодияҳои эҷодӣ корбарӣ намуда истодаанд. Итминон аст, ки дар самти иҷтимоишавии кӯдакону наврасон ва рушди ҳаматарафаи онҳо нақши муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ назаррас мегардад.

Адабиёт:

1. Суханрони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати “Рӯзи дониш” ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзи 01/09-2017 [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.avkd.tj> (санаи мурочиат: 15.08.2020).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maorif.tj> (санаи мурочиат: 20.08.2020).

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти иловагӣ” [манбаи электронӣ]. URL: <https://www.maorif.tj> (санаи мурочиат: 12.09.2020).

4. Скаткин М.А. Школа и всесторонние развитие детей. – М., 1980.

5. Шетинская А.И. Совершенствование процесса дополнительного образования в современных условиях: науч.-метод. пособие. – Оренбург: ОЦДЮТ, 1997. – 100 с.

НАҚШИ МАҲФИЛҲОИ ИЛМИИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ ДАР РУШДИ ТАФАККУРИ НАСЛИ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур оид ба нақш ва фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар рушди ҷаҳонбинӣ, ташаккули шахсият ва иҷтимоишавии кӯдакону наврасон маълумот дода шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва марказҳои берунамактабӣ кӯдакону наврасон имконияти васеи муошират, инкишофи нутқ ва рушду такомули шахси ро пайдо мекунанд. Аз ин рӯ, зиёд намудани шабакаҳои таҳсилоти иловагӣ ва марказҳои берунамактабӣ муҳим буда, дар асоси принсипи ихтиёрӣ ва роғгон ба роҳ мондани машғулиятҳо рағбати волидайн ва шавқу ҳавас, майлу хоҳиши насли наврасо зиёд менамояд.

Дар кишвар оид ба таҳсилоти иловагӣ як қатор санадҳои меъёрии танзимкунандаи соҳаи таҳсилоти иловагӣ коркард шудааст, ки маҳз фаъолияти муассисаи таҳсилоти иловагӣ дар доираи талабот ва меъёрҳои он роҳандозӣ мегардад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти иловагӣ, маҳфилҳои илмию эҷодӣ, ташаккули тарзи ҳаёти солим, иҷтимоишавии кӯдакону наврасон.

РОЛЬ НАУЧНЫХ ГУМАНИТАРНЫХ КРУЖКОВ В РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

В данной статье представлена информация о роли и деятельности учреждений дополнительного образования в развитии мировоззрения, формировании личности и социализации детей и подростков.

Автор отмечает, что в учреждениях дополнительного образования и внешкольных учреждениях дети и подростки имеют широкие возможности для общения, развития речи, личностного развития. Поэтому важно увеличивать сети дополнительного образования и внешкольных центров, а на основе добровольного и бесплатного

принципа проведения занятий повышать интерес родителей и интерес и желание подрастающего поколения.

В стране разработан ряд нормативных актов, регулирующих сферу дополнительного образования, и деятельность учреждения дополнительного образования ведется в рамках его требований и норм.

Ключевые слова: дополнительное образование, научно-творческие кружки, формирование здорового образа жизни, социализация детей и подростков.

THE ROLE OF SCIENTIFIC HUMANITARIAN CIRCLES IN DEVELOPMENT YOUNG GENERATION THINKING

This article provides information on the role and activities of institutions of additional education in the development of worldview, personality formation and socialization of children and adolescents.

The author notes that in institutions of additional education and out-of-school institutions, children and adolescents have ample opportunities for communication, speech development, and personal development. Therefore, it is important to increase networks of additional education and out-of-school centers, and on the basis of the voluntary and free principle of conducting classes, to increase the interest of parents and the interest and desire of the younger generation.

The country has developed a number of regulations governing the field of additional education, and the activities of the institution of additional education are carried out within the framework of its requirements and norms.

Key words: additional education, scientific and creative circles, formation of a healthy lifestyle, socialization of children and adolescents.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ашурматов Фирдавс Баҳромович унвонҷӯи МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров». Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, E-mail: mtiv-sugd@mail.ru Тел.: 92 766 99 66.

Сведения об авторе: Ашурматов Фирдавс Баҳромович, соискатель МДТ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова». Республика Таджикистан, город Худжанд, E-mail: mtiv-sugd@mail.ru Тел.: 92 766 99 66.

Information about the author: Ashurmatov Firdavs Bakhromovich, applicant for MDT "Khujand State University named after Academician B. Gafurova". Republic of Tajikistan, city of Khujand, E-mail: mtiv-sugd@mail.ru Tel.: 92 766 99 66.

ТДУ:351.01 (2-точ)

ТКТ:351 (2-точ)

P-68

ҲАМКОРИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ, ОИЛА ВА ҶОМЕА – ОМИЛИ АСОСИИ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН ДАР РУҲИЯИ ВАТАНДӢСТӢ ВА ИФТИХОРИ МИЛӢ

Саодати Р., муаллими калон, Иброҳимов Г., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Рушду нумуи ҳар як давлат ба ҳудогоҳию худшиносӣ ва ватандӯстию ватанпарварии шаҳрвандони он, баҳусус, ба ҷавонон саҳт марбут аст. Ҳудогоҳию худшиносӣ, ватандорию ватандӯстӣ омилҳои меҳварӣ ва калидии давлатсозию ҷомеасозӣ мебошанд. Ба ин маънӣ, дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташаккули худшиносӣ, худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ дар ҳар як баромаду воҳӯриҳо ва Паёмҳои ҳамасолонашон ёдовар шуда, наврасону ҷавонон ва умуман, кулли шаҳрвандони кишварро ба эҳёи анъанаҳои миллӣ, ободгароиву созандагӣ ва ҳифзи арзишҳои миллӣ даъват менамоянд.

Тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ вазифаи асосии тарбия дар ҳар як кишвар аст. Мавқеи фаъоли ҳаёти ва ташаббуси ҳар як шахрванди Тоҷикистон шартӣ зарурии ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Аз ин рӯ, давлат имрӯз беш аз пеш ба тарбияи ахлоқӣ ва ватандӯстии насли наврас ва ташаккули шахсияти фаъолу созанда дар заминаи иҷтимоию фарҳангӣ ҳамчун асоси ҷомеаи шахрвандӣ манфиатдор аст.

Тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ, бешубҳа, ҳамкориҳои пайвастаи мактаб ва оила, муколамаи созандаи онҳоро, ки ба рушди насли наврас нигаронида шудааст, пешбинӣ мекунад. Дар марҳалаи ҳозираи рушди ҷомеа бо тамоми ҷиҳатҳои мураккаби он мактаб, муаллимон, падару модарон, хонандагон бояд ба ҳамдигар ёрӣ расонанд, дастгирӣ кунанд, ғамхорӣ намоянд, ба фаъолияти фаъолони эҷодӣ ҷалб карда шаванд.

Ин ҳолатҳо хусусияти мураккаби фаъолияти омӯзгорро, ки мавриди баррасӣ қарор дорад, нишон дода, ҳамзамон аҳамияти таҳқиқоти мазкурро, ки ба омӯзиши тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ хонандагон бахшида шудааст, ошкор месозад.

Дар шароити муосир масъалаи тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ яке аз масъалаҳои мубрами маорифи муосир мебошад.

Ташаккули асосҳои омӯзиши ҳувиюти шахрвандӣ, ки бевосита бо мушкилоти тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ алоқаманд аст, аллақай дар марҳилаи таҳсилоти ибтидоии умумӣ амалӣ карда мешавад, дар ҳоле ки ҳувиюти шахрвандӣ асоси ташаккули шахсияти шахрвандӣ мебошад. Рушди ҷомеаи шахрвандӣ дар ҶТ ва натиҷаҳои шахсии аз худ намудани барномаи асосии таълимии МТМУ бояд инъикос карда шаванд, аз ҷумла «ташаккули асосҳои шахсияти шахрвандии Тоҷикистон, ҳисси ифтихор аз Ватан, халқи тоҷик ва таърихи Тоҷикистон, огаҳӣ аз ҳувиюти этникӣ ва миллӣ худ; ташаккули арзишҳои ҷомеаи Тоҷикистон; ташаккули самтҳои арзишҳои инсондӯстона ва демократӣ.

Арзишҳои миллӣ вучуд доранд, ки онҳо дар шакли мазмун доимианд ва муҳофизи миллатанд. Пас зарур аст, ки ин арзишҳо (арзишҳои ахлоқӣ, гуманистӣ-инсондӯстӣ, озодандешӣ, таҳаммулгароӣ, эҳтироми калонсолон, падару модар (мақоми падару модар), дастгирии муҳтоҷон, амали хайру саховат, сарватгункунӣ ва лаҷомгирии он аз рӯи арзиши исломӣ - ҳалолу ҳаром, ки ҳамаи ин арзишҳо аз тафаккури аҷдоди миллӣ азалии миллат пиндори нек, рафтори нек, кирдори нек сарчашма мегиранд, бояд чун сутуни фарҳанги ҳар як шахсу миллат ҳифз гарданд.

Пос доштан, эҳтиром намудану ба қадри арзишҳои миллӣ расидан ба ҷаҳонбинӣ, дониш, ташаккули ҷаҳони маънавӣ ва дарки масъулиятшиносии ҳар яке аз наврасону ҷавонон вобастагӣ дорад.

Албатта, дар амалӣ намудану дар замири хонандагон парваридани масъалаи мазкур ҳарчанд пойдевори он ба таври хеле одӣ ва сода дар ҳаёти хонаводагӣ гузошта шавад ҳам, шакли мазмуни он дар муассисаҳои таълимӣ рушду тақвият меёбад ва хонандагон тадриҷан донишу малакаи худро марбут ба ватандӯстию ватандорӣ ва ифтихори миллӣ баланд бардошта, нисбат ба ҳимояи марзу бум, азиз доштани он ва амсол ба инҳо барин хислатҳои ҳамида тарбия меёбанд. Дар рӯҳияи ватандӯстию ифтихори миллӣ тарбия дидани хонандагон яку якбора не, балки он дар натиҷаи корбарии самараноки омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ботадриҷ дар марҳилаҳои таҳсилот рушд ёфта, дар ҷомеа корбандӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилоти умумӣ дар ду марҳила амалӣ мегардад:

1. Марҳилаи таҳсилоти асосии ҳатмӣ;
2. Марҳилаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;

Муҳлати таҳсил дар марҳилаҳои маълумоти асосӣ 9 сол ва дар марҳилаи таҳсилоти миёнаи умумӣ 11 солро фароғир аст.

Ҳар яке аз марҳилаҳои фавқ мақсаду вазифаҳои худро доранд ва вобаста ба маҳалли сукунати хонандагон ва шумораи онҳо алоҳида ва ё дар таркиби як таълимгоҳ вучуд дошта, корбандӣ мегарданд.

Дар Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҶТ зикр гардидааст, ки муаллимони МТМУ вазифадоранд, ки хонандагонро бо назардошти вигаҳои фанҳои тадрисшаванда таълим ва тарбия диҳанд; ба ташаккули фарҳанги умумии шахсият ва

азхудкунии барномаҳои таълимӣ мусоидат намоянд; аз роҳ, усулҳо ва воситаҳои гуногуни таълим истифода баранд; сатҳи омодагии мактаббачагонро ба талаботи стандарти давлатии таҳсилот таъмин намоянд. [1]

Мутолиа, баррасӣ, мушоҳида ва ба роҳбарӣ гирифтани ҳуҷҷатҳои меъёрӣ оид ба тарбияи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ шаҳодат бар онанд, ки имкон, васила ва воситаҳои таълим додану тарбия намудани онҳо дар ин ҷода хеле фаровон аст. Бо вучуди дар осори ҳамаи адибону мутафаккирон ва бузургони гузаштаву муосир истифода гардидани мавзуи ватандӯстӣ ва махсусан, ифтихори миллӣ дар барномаи таълимӣ оид ба таълими он чудо кардани соатҳои алоҳида аз мадди назар дур мондааст. Ба пиндори мо, сабаб дар он аст, ки мураттибони барномаҳои таълимӣ ба масъалаи дар руҳияи ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагони МТМУ чандон диққати зарурӣ намодаанд.

Дуруст аст, ки таълим ва тарбияи самаранокӯ бомақсади дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагони МТМУ-ро дар чараёни ҳама гуна фанҳои таълимӣ қорбандӣ намудан имконпазир аст.

Мушоҳида, таҳқиқу натиҷагирӣ ва андешаи мо, вобаста ба самарабахшии ин раванд он аст, ки истифодаи шакл ва усулҳои фаъоли таълими зер мавқеи хосро ишғол мекунанд: ба роҳ мондани шабҳои саволу ҷавоб марбут ба ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ, ташкили баҳсу мунозираҳои адабӣ-бадеӣ ва мубоҳисаву мусоҳибаҳо, ташкил ва гузаронидани озмунҳо, конференсияҳои адабӣ-бадеӣ ва баргузорию воҳӯриҳо бо олимону кормандони барӯманди касбу корҳои мухталиф, ходимони давлатӣ-ҷамъиятӣ ва амсоли инҳо.

Назарсанҷӣ ва таҳлили санадҳои меъёрии стандарти давлатии нақша ва барномаҳои таълимӣ ва натиҷаҳои пурсиши хонандагони МТМУ дар шаҳр ва деҳот таҳсилкунанда моро водор сохт ба ҳулосае оем, ки тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ унсурҳои таркибии тарбияи миллӣ буда, барои омода намудани ворисони арзанда ва баору номуси кишвар, ки рушду нумуи ояндаи мамлақати соҳибистиклоламон аз онҳо саҳт вобастагӣ дорад, нақши бориз дорад. Татбиқ ва рафти ин чараён имкон фароҳам меорад, ки зимни дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагони МТМУ онҳо тарбияи комил гиранд, яъне:

- дониши қаноаткунанда оид ба тамаддун, таърих, анъана ва расму оинҳои гузаштаву муосир гиранд;
- марбут ба анъана ва арзишҳои миллӣ тарбия ёбанд;
- зимни омӯзиши мавзӯҳои таълимӣ ба тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ ҷалб карда шаванд;
- қорбандӣ намудани тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ дар заминаи омӯхтани мавзӯҳои таълимӣ самаранок ба роҳ монда шавад;
- истифодаи маҳорати педагогӣ ҳамчун асос барои ба даст овардани дониш ва малақаҳо марбут ба тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ бояд бошад;
- дар рафти таълим диққати ҷиддӣ ба тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ равона карда шавад.

Бо мақсади ривож додани тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ дар чараёни таълим дар заминаи тамаддуни фарҳангиву педагогӣ омӯзонидани мавзӯҳо зарурат дорад. Ҷамчунин, яке аз роҳҳои манфиатбахши қори тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ алоқаи ногусастани мактаб бо оила мебошад. Олимон, муҳаққиқони соҳаи педагогика, психология (равоншиносӣ) ва иҷтимоиётшиносон ва таҷрибаи ҳаёти исбот намудааст, ки нақши оила дар ҳама гуна намудҳои тарбия, хосатан, дар тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ хонандагон хеле қалон аст.

Хонавода ҳам як ҷузъи асосии ҷомеа махсуб шуда, дар руҳияи ҳислат, рафтор ва ахлоқи ҳамида тарбия намудани фарзандон нақши ҳалкунанда мебозад. Бешак, дар ҳолате ки кӯдак тадриҷан ба олами ҳастӣ сарфаҳм мерафтагӣ мешавад ва соҳиби забони гӯё мегардад, ба истилоҳ «ҷашм во мекунад», падару модар ва дигар аъзоёни бузургсоли оилаи хешро мебинад. Муқаррар аст, ки ӯ дар хусуси олами ҳастӣ тавассути аъзоёни оила (албатта, вобаста ба синну соли хеш) маълумоти кофӣ мегирад ва

тадричан захираи луғавии худро бой гардонидан мегирад. Гузашта аз ин, ба бузургсолони оила тақлид намуда, хислат ва рафтору одобашро низ дар пайравии онҳо ботадрич тағйир дода меистад, хоҳ хуб бошаду хоҳ бад, зеро кӯдак ҳама гуна рафтору гуфтор ва амалҳои онҳоро намуна медонад. Кӯдак дар давраи синну соли томақтабӣ будан ба моҳият ва мазмуну мундариҷаи шунидаҳои худ чандон сарфаҳм намеравад, зеро дар ӯ дар ин давра қобилияти таҳлил кардани шунидаву дидаҳои ба дараҷаи даркорӣ ташаккул наёфтааст.

Ҳалиму меҳрубон, баодобу хушмуомила ва бомаърифату дорои рафтори начиб тарбия намудану ба воя расонидани ҳар як узви хурдтараки хонавода нахуствазифаи волидон маҳсуб меёбад ва дар вазъи нек тарбия гирифтани кӯдак кори таълиму тарбияро дар муассисаи таълимӣ осон мегардонад.

Оила офаридаи беҳамтои инсоният буда, пеш аз ҳама, аввалин намуди муносибат байни одамон ба ҳисоб меравад. Оила ҳамчун ячейкаи ибтидоии ҷомеа таърихи дуру дароз дорад, ки ҳамсарон ва фарзандони онҳоро муттаҳид менамояд, яке аз шаклҳои аввалини умумияти иҷтимоии одамон, гурӯҳи хурдтарини он аст, ки дар ин ҷо вазифаҳои барои ҷамъият муҳимтарин, қабл аз ҳама, вазифаи давом додани насли инсонӣ мебошад.

Тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ аз оила манша мегирад. Аз ин рӯ, ватандӯстӣ ва ифтихори миллиро бояд дар ҷаҳони дарки хурдтаракон ҳанӯз аз даврони тифлӣ ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ аст, чунки то кадом дараҷа ба воя расидану тарбия дидани ӯ ба дониш, ақлу фаросат ва ҷаҳони маънавию масъулиятнокии бузургсолони оила, хосатан, падару модарон тавҷам мебошад. Дар баробари ин, барои муваффақ гардидан ба тарбияи дурусти ба талаботи давр ҷавобгӯ будани фарзанд, пеш аз ҳама, оилаи солим ва дорои маданияту дониши қаноаткунанда дошта зарурат дорад. Бе ин ҳама оила ҳеҷ гоҳ ба тарбияи фарзанди ҳаматарафа инкишофёфта муваффақ шуда наметавонад.

Таҳқиқот, таҷриба ва мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки солҳои охир ҷараёни ҳамкориҳои байни муассисаҳои таълимию оилаҳо рӯз то рӯз суст гашта, хатари ба талаботи ҷомеаи кунунӣ ҷавобгӯ набудани рафтору ахлоқи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба миён омадааст. Муноқишаҳо ва ҳатто задухӯрдҳои байниҳамии хонандагони баъзе муассисаҳои таълимӣ, аз хизмати ҳарбӣ саркашӣ кардани аксарияти ҷавонон, ки он ҳама дастпарварони муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ мебошанд, боис ба ташвиши падару модарон ва ҳам муассисаҳои таълимию ҷомеа шудааст.

Аз назари мо, омилҳои муҳими бартараф намудани ин ҳама норасоиҳо, ҷуноне ки таҷрибаҳо ва таҳқиқот нишон медиҳанд, ҳамкориҳои оила ва мактаб, ҳамчун субъекти асосӣ ва ҷаҳли муҳити тарбиявӣ, ки дар он шахс ташаккул меёбад, маҳсуб меёбад. Суст гаштани алоқаи байни муассисаҳои таълимию оилаҳо дар паст гаштани сифат ва мундариҷаи тарбияи оилавӣ ҳангоми афзудани зарурияти ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ бо мактаб барои тарбияи ба талаботи давр ҷавобгӯ будани рафтори хонандагон ба назар мерасад.

Ҳеҷ ҷои пӯшида нест, ки солҳои охир бо сабаби ба оилаҳо таъсир расонидани ҳодисаҳои нави иҷтимоӣ: сатҳи пастии зиндагӣ, ба хоричи кишвар раҳти сафар бастанӣ падарону модарон, таъсири ҷараёнҳои динии ғайридавлатӣ ва монанди инҳо барои тарбияи дуруст гирифтани хонандагон монеаи пеш овард.

Қисме аз падару модарон ба тарбияи фарзандони худ эътибори ҷиддӣ намедиҳанд. Қори таълиму тарбияро саҳл дониста, танҳо мактабу муаллимонро дар тарбияи дуруст дидани онҳо вазифадор мешуморанду ҳалос ва худро қаноат мегаранд. Дар натиҷа фарзандони ҷунин оилаҳо ба таъсири одамони бад кӯчагарду дарсгӯрез, бадхону беодобу бадахлоқ мешаванд, гирифтори ақидаҳои гуногун гардида, бадмуомилаву фиребгар мешаванд.

«Тарбияи бачагон, - менависад А.С. Макаренко, - соҳаи муҳими зиндагии мост. Бачагони мо шахрвандони ояндаи мамлақати мо ва шахрвандони ҷаҳон мебошанд. Онҳо таърихро эҷод хоҳанд кард. Бачагони мо падар ва модарони оянда

мебошанд, онҳо ҳам бачагони худро тарбия хоҳанд кард. Бачагони мо бояд шаҳрвандони хуб, падар ва модарони хуб ба камол расанд. Вале бо ин ҳам тамои намешавад, бачагони мо умеди айёми пириии моанд. Тарбияи дуруст пириии хушбахтонаи мост, тарбияи бад ғаму ғуссаи ояндаи мо, ашкҳои дидаи мост, дар назди дигар одамон, дар назди тамоми мамлакат гуноҳи мост» [2, с.48].

Бо мақсади тарбияи дуруст дидани фарзанд зарур аст, ки падару модар ва аъзоёни дигари калонсоли оила якдигарро ҳурмату эҳтиром кунанд, байни ҳам муомилаи хуб дошта бошанд, бо рафтору одоб ва муносибату муоширати нарму ҳалимонаи худ диққати фарзандонро ҷалб намоянд ва дар иҷрои ҳар қору амал ва муносибату муомила барои ҷамъи оила, баҳусус, барои фарзандон намунаи ибрат бошанд. Кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки фарзандро ҳақгӯ, ростқавл, далер, нотарс, қавиירוа покқичдон, ватандӯсту ватанпарвар, эҳтиромкунандаи хурду калон, хуллас, дар рӯҳияи сифатҳои неки инсонӣ ва ахлоқи ҳамида тарбия намоянд.

Нақши оиларо дар тарбия хурд доништан мумкин нест. Тарбияи кӯдакон ва наврасон дар оила қисми таркибии тарбияи ҷамъиятӣ мебошад. Тарбияи оилавӣ ва тарбияи ҷамъиятӣ аз ҳам ҷудонашавандаанд. Дар таълиму тарбияи насли наврас оила баробари мактаб ҷавобгар мебошад.

Муҳтавои асосии қори тарбия ташаккул додани ҳислат, одобу ахлоқ, ватандӯстию ваҳдат ва умуман, боигарии инсондӯстонаву инсонпарварӣ маҳсуб меёбад, ки инсон тамоми умр ба он ниёз дорад. Дастрасии донишҳои ҳамаҷарафаи ҷуқур ва ҷаҳонбинии васеи маънавий, ахлоқи ҳамида, ҷидду ҷаҳди бомаъсул ва саъю кӯшиши мақсаднок имконият медиҳад, ки шахс ба воқеият тақия намуда, эҳтиётот ва қобилияти худро муайян намуда, мутобиқи донишу фаъолияти худ амалу таҳсил намояд. Барои ноил гардидан ба рафтору амалҳои фавақ нақши оила хеле баланд аст ва албатта, падару модарон ва дигар аъзоёни калонсоли оила худ дорои дониши қаноаткунанда ва соҳиби ахлоқу одоби шоиста бошанд.

Тарбияи фарзанд вазиғаи аввалиндараҷаи оила маҳсуб меёбад ва мактаб ҳамчун муассисаи давлатӣ дар тарбияи ҳамаҷарафаи насли наврас нақши асосӣ ва марказӣ дорад. Мактаб дар асоси қонунҳои интишорқардаи давлат, урфу одати гузаштагон, осори ниёгон шогирдони худро тарбия намуда, бо донишҳои илмӣ, ки қонунҳои табиат, ҷамъият ва тағаққури инсониро инъикос менамоянд, мусаллаҳ гардонида, ҷаҳонбинӣ, эҳтиқод ва ақидаҳои муайянро ташаккул медиҳад. Иҷрои ин вазиғаҳо пай дар пай беҳтар намудани сифати таълиму тарбияро талаб менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маъсулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» падару модарон ва шахсони ивазкунандаи онҳоро вазиғадор мекунад: «барои сифатии ҷисмонӣ ва равонии бача пайваста ғамхорӣ кунад, ўро ба мактаб омода ва барои инкишофи қобилиятҳои вай шароити зарурӣ муҳайё созанд, фарзандонро дар рӯҳияи башардӯстӣ, нисбат ба аҳли хонавода, забони модарӣ, адабиёту таърих, эҳтиром нисбат ба арзишҳои миллӣ, таърихӣ, фарҳанги дигар мамлакатҳо тарбия намоянд, ба бачаҳо барои гирифтани маълумот дар муассисаҳои таълимию тарбиявӣ мусоидат намояд ва ё дар хона шароит муҳайё созанд, ки дар саҳти талаботи давлатӣ маълумот гирад, фарзандонро дар рӯҳияи эҳтиром ба қонун, ҳуқуқ ва озодии инсон, риояи қоидаҳои ҳаёт тарбия намоянд» [3, с.2].

Дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагон сараввал оилаи боғазлу фаросат, хушмуомилаву хушсухан, покгинату ватандӯст, ба халқу миллат вафодор ва амсол ба ин гуна рафтору ҳислатҳоро нигаронӣ дорад. Аъзоёни оила, маҳсусан, падару модарон бомаърифат бошанд, фарзандон ба онҳо пайравӣ намуда, аз ҳар ҷаҳат мувофиқ ба меъёри ахлоқи ҳамида ва солиму бардам ба воя мерасанд. Ҷи хеле ки аз таҷриба ва мушоҳидаҳо бармеояд, дар қори тарбия нисбат ба падарон ва дигар бузургсолони оила, нақши модар ҷашмрастар аст, ба вижа дар ҳоли ҳозир.

Ҷанўз Н.К.Крупская дар мақолаи худ «Соҳаи муҳими қори комсомол» нишон дода буд, ки зан модари ҳозира ва оянда мебошад. Модар мураббии табиӣ мебошад ва

дар кори ба камол расондани одамони сазовори ҷомеа қувваи пурзӯро ба вучуд меорад [8].

Ҳар як даври замон ҷомеаи ободу солим ва тинчу осударо хоҳон буду ҳаст. Барои мушарраф гардидан ба чунин ҷомеа фарзандони закию бомаърифат ва баору номус, ватандӯсту ватанпарвар ва худшиносу худогоҳро ба воя расонид ва ҷомеаи ободу мутараққӣ фарзандони солихро тақозо дорад.

Дар рӯҳияи ҳештаншиносию худогоҳӣ, ифтихори миллӣ ва рафторҳои нек тарбия намудани хонандагон нахуст аз ҳама оилаи дорой ақлу дониш ва одобу ахлоқи қаноаткунандадоштаро нигаронӣ дорад, зеро сатҳи идроку фаҳмиши аъзоёни оила чи қадаре ки боло бошад, фарзандони онҳо ҳамон қадар солиму бениҳсон ба воя расида, ба манфиати халқу миллат ва ватани ҳеш хизмат намуда, дар шукуфоии он ҳиссагузор мегарданд.

Дар суҳанҳои ҳикматомӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон чунин омадааст: «...Мусаллам аст, ки ҷомеаи солим аз оилаи солим ва насли солим аз оилаи солим ташаккул меёбад» [7, с. 10].

Падару модарон вазифадоранд, ки ба тарбияи фарзандон аҳамияти ҷиддӣ равона созанд ва онҳоро аз рӯзҳои аввали ба дунё омадан дар рӯҳияи майл намудан ба ахлоқи шоиста, рафтори ба инсон ва аҳли ҷомеа мақбул ва дур будан аз ҳислатҳои бад ба воя расонанд. Падару модарон дар мавридҳои зарурӣ тавассути машварату маслиҳат бо аъзоёни дигари оила (бобою бибӣ, бародарону хоҳарони калонсол) оид ба ин ё он масъалаи таълимию тарбиявӣ қарори мушаххас мебароранд ва ин қарор ба самти аъзоёни хурди оила равона карда мешавад. Мақсади асосӣ он аст, ки хурдсолон ба калонсолон гӯш диҳанд, ба меъёрҳои муқарраршудаи оила риоя намуда, аз итоат қардан ба он саркашӣ нанамоянд ва ҳар он чи бузургсолони оила мефармоянд, бо қамоли мамнуният ислоҳ ва ба сомон расонанд. Дар ин сурат ба падару модарон зарур аст, ки ҳар як қарорро вобаста ба хусусияти синнусолӣ ва психологӣ кӯдакон ба роҳ монанд (ҳарчанд дар шакли содааш бошад ҳам, зеро на ҳама падару модар ба ин ҷиҳати масъала диққати ҷиддӣ медиҳад). Барои падару модарон ба ҳисоб гирифтани синну сол имкон фароҳам меорад, ки сатҳи ташаккулёбии аъзоёни хурдсоли оиларо аз ҷиҳати рӯҳӣ (психологӣ), муомила, муошират, муносибат, баёни афкор ва монанди инҳоро ба назар гирад, ҳамчунин, ба онҳо имконият дода шавад, ки тавассути бароҳмонии чунин намуди тарбия (албатта вобаста ба синну сол) дар онҳо рафтор ва ҳислату амалҳои нек тарбия ёбад.

Кӯдакон тавассути роҳбарӣ ва панду насиҳатҳои судманди падару модарон ҷӣ қор қардану ҷӣ гуна рафтору муносибат қарданро то дараҷае омӯзанд ва дар амалӣ намудани он сарфаҳм рафта хубро аз бад фарқ қарда тавонанд. Кӯдакон то давраи ба мактаб фаро гирифтанишон, асосан, дар оила тарбия мегиранд ва кӯшиши онҳо ба амалиёти нисбатан кӯтоҳмуддат ифода ва анҷом дода мешавад ва кӯдак натиҷаи амалиёту фаъолияти худро вобаста ба ҷаҳонбинии худ эҳсоси хулосабарорӣ менамояд. Аз ин рӯ, дар ин давра дар рӯҳияи ватандӯстӣ, дӯст доштану муқаддас донишгари ватан (бештар тавассути нақли қиссаи афсона, нақлу ривоят ва ашъори бачагона) тарбия намудани бачаҳо ниҳоят аҳамияти қалони тарбиявӣ дорад.

Бо мақсади расидан ба ин паҳлуҳои тарбия падару модаронро лозим меояд, ки нисбати фарзандон самимӣ буда, меҳру муҳаббати махсус дошта бошанд ва кӯшиш ба ҳарч диҳанд, ки дар тарбияи дурусти онҳо саҳм гузоранд, ҳамчунин, ҷаҳд намоянд, ки ўро дарқ қарда тавонанд ва эҳтиром ҳам намуда, барои ташаккули ҳислатҳои ҳамидаву нек заминагузор гардида, барои тарбияи мусоид дидани онҳо имконият ва шароити мусоиди таълимию тарбиявӣ муҳайё намоянд.

Нахуствазифаи муассисаи таълимӣ он аст, ки хонандагонро аз ҳар ҷиҳат омода намуда, ҳамчун ватанпарварону ватандӯстони асил, тақягоҳи давлату миллат ва ниғаҳбони сарзамини аҷдодӣ ва ободкунандаи кишвар тарбия намуда, дар онҳо ҳисси садоқатмандии бепоёнро нисбат ба халқу миллати ҳеш ва миллатҳои дигари маскунӣ ватанамон ташаккул диҳад. «Тарбияи насли наврас - насли бошуур, фаъол,

ватанпарвар, башардӯст, ба Ватан, ба халқи худ садоқатманд, тарбияи шахси ҳаматарафа инкишофёфта вазифаи асосии мактаб, оила ва аҳли ҷомеа мебошад» - овардаанд муҳаққиқон Курбонов Ш.Р. ва Исмоилов В.Б. [4, с.13].

Хонандагони муассисаҳои таълимӣ бояд аз таъриху тамаддуни гузаштаву муосири халқу миллати худ, адабиёт, санъат ва аз мероси бойи фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоиلى хеш, ҷонфидоӣю қаҳрамониҳои фарзандони шӯҷои миллат огаҳ ва нафарони ба меҳнат қарин, ҳамчунин, ворисони арзандаву давомдиҳандагони қору қаҳрамониҳои падарон ватандӯсту ҳомии сулҳу амонӣ ба воя расанд. Дар ҳалли ин қазия нақши муассисаҳои таълимӣ аввалиндараҷа аст.

«Афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин ва марзу буми аҷдодӣ, мероси бойи фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоиلى хеш оғоҳӣ надоранд, ҳеҷ гоҳ инсонии қомил ва фарзанди баруманди замони худ шуда наметавонанд» – таъкид намудаанд маорифпарвари асил, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [5, с.8].

Одамро оила, мактаб, муҳит тарбия менамояд. Ташаккулёбии симои маънавӣ, сиёсӣ, инкишофи ақлӣ ва фарҳангии насли наврас на танҳо дар мактаб, дар натиҷаи омӯхтани асосҳои фан, ё дар натиҷаи тарбияи мактабӣ ва оилавӣ ба амал меояд, барои ташаккули вай ҳуди ҳаёт, муҳит низ фаъолона таъсир мерасонад. Аз мактаб берун имконият ва воситаҳои бемаҳдуд мавҷуданд, ки барои ба сиёсат, муъҷизаҳои илм, техника ва фарҳанг ошно шудани кӯдакону ҷавонон таъсири қалон мерасонанд.

Ҷиҳати ташаккули ғояҳои тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ МТМУ нақши бағоят муҳим мебозанд. Аз назари мо, дар ташаккули тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ муассисаи таълимӣ дар алоҳидагӣ чандон ба муваффақият ноил шуда наметавонад ва дуруст аст, ки дар ба роҳ мондани қори таълиму тарбия нақши омӯзгор ва дастаҷамъии (коллективии) ҳайати омӯзгорон бориз аст. Вале агар падару модарон ва дигар шахсони масъули ивазқунандаи бачаҳо дар қори таълиму тарбия бо ҳайати омӯзгорон ҳамроҳӣ намоянд, қори тарбия дучанд самарабахшу ба мақсад ва талаботи даврони муосир ҷавобгӯ мегардад.

Дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагони муассисаҳои таълимӣ ҳоси ҳама фанҳои таълимист. Ҳар як омӯзгор зимни таълим додани ҳама фанҳои таълимӣ имкон дорад, ки хонандагонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ ба қамол расонад ва дар замири онҳо нисбат ба тарбияи ғавқӣ меҳру муҳаббат ва самимияти баландро ҷойгузин намояд. Ҳамчунин, бад-ин васила ба дарку ҷаҳонбинии хонандагон қорагар гардида, меҳру муҳаббат ва эҳтирому сипоси онҳоро басти ватану ватандӯстӣ, ҳудогоҳию ҳештаншиносӣ ва ифтихори миллӣ бедору қавӣ мегардонад.

Дар шароити кунунии ҷумҳурии мо ташаккули инкишофи ҳамҷонибаи шахсият дар заминаи демократӣ бояд сурат гирад. Аз ин лиҳоз, омӯзгор бояд дар бораи мақсад ва вазифаҳои тарбияи шаҳрвандӣ, ифтихори миллӣ, ваҳдати миллӣ, ҳисси баланди ватандӯстӣ саҳми фаъол гузорад, то шогирдон хусусиятҳои ҳисси дунявӣ ин сохти ҷамъиятиро дар худ қомилан инъикос қарда тавонанд.

Аз нуқтаи назари мо, беҳтар мебуд агар мураттибони барномаҳои таълимӣ ҳамаи фанҳои муассисаҳои таълимӣ ба ҳалли ин масъала, яъне дар барномаҳо ҷудо қардани соатҳои алоҳида қиддан диққат диҳанд ва дар рӯҳияи ватандӯстӣю ифтихори миллӣ таълим доданро масъалаи дувумдараҷа наҳисобанд. Оид ба тарбияи ватандӯстӣю ифтихори миллӣ дар барномаҳои таълимӣ фанҳо вожаҳои «ҳештаншиносӣ, ҳудогоҳии миллӣ, андешаи миллӣ, ифтихори миллӣ, тарбияи миллӣ...» дучор намеоянд.

Мутобиқ ба ин маънӣ академик М.Лутфуллоев бамаврид ишора қардаанд: «Умуман, тамоили тарбиявӣ барномаҳоро пурқувват қардан аз ғоида ҳоли нест. Тарбияи андешаи миллӣ хусусияти ҳаматарафа дорад. Ин чунин маъно дорад, ки мураттибони барномаҳои ҳамаи фанҳои таълим-чи қилсилаи фанҳои гуманитарӣ ва чи қилсилаи фанҳои дақиқ тарбияи андешаи миллӣ ва ба ин восита рушди тафаккури

техникии талабагонро таъкид менамоянд. Фанне, ки барои миллатсозӣ ва тарбияи андешаи миллӣ хизмат намекунад, кадрӯ қиммат надорад. Дар ҳамин аст дархости ҷомеаи муосири мо. Маҳз ҳамин ҷомеа талаб мекунад, ки масъалаи тарбияи андешаи миллиро аз мадди назар дур насозем: дар акси ҳол, луқмаи ҷаҳонгарой мешавем» [6, с.258].

Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани кори тарбия муқаддам ба омӯзгор лозим меояд, ки худ бастаи ватандӯстӣ, хосатан, ифтихори миллӣ дониши ҳаматарафа инкишофёфтаву васеъ дошта бошад. Зимни таълими мавзӯҳои барномавӣ агар муаллим хангоми ҳалли матнҳои бадеӣ, машқҳо, мисолу масъалаҳо ва супоришҳои тестӣ, истифодаи панду андарзҳо, қиссаву ривоятҳои дostonҳо ва амсол ба инҳо диққати асосиро ба тарбияи ватандӯстию ватанпарварӣ, худшиносию худоғоҳӣ ва ифтихори миллӣ равона созад, барои самаранок аз бар гардидани мавзӯҳои фавқӣ боис мегардад.

Ҳамчунин, ба омӯзгори МТМУ ниҳоят зарур аст дар рафти таълими мавзӯҳо ба рамзҳои давлатӣ, ки онҳо ифтихори миллати мо- тоҷикон ҳастанд, диққати ҷиддӣ диҳанд.

Гузашта аз ин, дар хусуси фарзандони барӯманди миллати тоҷик, ки онҳо тавассути мероси илмию адабӣ, фалсафию тиббӣ ва дониши оламгир ва зӯру қувваи бозуи хеш ҷаҳонро мусаххар кардаанд, ба хонандагон як ҷаҳон маънӣ диҳанд, то ин ки онҳо ба ҷӣ будани мафҳуми «ифтихори миллӣ» дуруст сарфаҳм рафта дарк карда тавонанд, ки ин фарзандони барӯманди гузаштаву муосири тоҷик ифтихори миллату ватани соҳибистиклоламон мебошанду ҳастанд.

Барои ба мафҳуми ватандӯстию ифтихори миллӣ сарфаҳм рафтани хонандагон худшиносу худоғоҳ ва аз таърих, маданият, адабиёт, санъати гузаштаву муосири халқи худ ва халқҳои дигари бурунмарзӣ новобаста аз ирқу наҷод ва миллату халқияшон ошноӣ доштан аст ва ин хислатҳои ҳамидаи инсониро дар замири кӯчаки онҳо падару модарон ва баъдтар дар муассисаи таълимӣ омӯзгори кулли фанҳои таълимӣ побарҷову мустаҳкам намуда, моҳияти ифтихори миллиро мефаҳмонанд.

Ҳар як давлати миллӣ ба рамзҳои давлатии он робитаи ногузастанӣ дорад. Дар моддаи 3 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ мустаҳкам гардидаанд, ки онҳо боиси ифтихори миллии ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд [7].

Яке аз рукҳои дигари ифтихори миллӣ Истиклолияти давлатӣ мебошад ва он дар назди миллати соҳибфарҳангу соҳибтамаддунӣ тоҷик масъулиятҳои хеле ҷиддӣ: оштии миллӣ, бунёди давлати миллӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд бардоштани мақому манзалати инсон дар ҷомеа ва монанд ба инҳо мебошад. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, хосатан, хонандагони муассисаҳои таълимӣ, ки тақдири ояндаи миллат аз онҳо вобастагии зиёд дорад, бояд баҳри шукуфоии Тоҷикистони соҳибистиклол-давлати воқеан ҳам дунявӣ демократӣ ҷидду ҷаҳд намоянд.

Ҳоло, ки Тоҷикистонро ҷомеаи ҷаҳонӣ чун кишвари демократӣ, ҳуқуқбунёд ва озод эътироф кардааст, мо бояд мисли ангуштҳои як даст, шохобҳои як рӯд, гулҳои як боғ, фарзандони як модар амал намуда, дар эъмори давлати воқеан ҳам дунявӣ саҳми фаъол бигзорем ва танҳо бо номи миллат ифтихор кунем.

Ба ақидаи мо, омӯзгор муваззаф аст, ки дар симои фарзандони машхури таърихӣ, ҳунармандону санъаткорон, табибони барҷастаи шухрати ҷаҳонидошта, адибону мутафаккирон, шоирону олимони файласуфону муаррихон ва монанд ба инҳо тарбияи ватандӯстию ифтихори миллиро дар замири хонандагон, новобаста аз фанни таълимӣ (зеро ҳар як фанни таълимӣ қодир аст, ки хонандаро дар рӯҳияи ватандӯстию ифтихори миллӣ тарбия намояд) эҳё ва мустаҳкам намояд.

Хонандагонро дар ҷараёни таҳсил тавре таълиму тарбия додан лозим меояд, ки дар навбати аввал ба ҷо овардани эҳтиром ва донишҷӯи кадрӯ қимати инсон, илму дониш ва дӯст доштани ватан, меҳру муҳаббати беандоза доштан нисбат ба он, сарфаҳм рафтан ба мафҳуми хештаншиносию худоғоҳӣ, ватандӯстию ифтихори миллӣ ва

донанд, ки онҳо аз кадом наслу авлоданд, ҳамчунин, вазифаи муқаддаси дар назди онҳо гузаштаре сомон дода тавонанд.

Ба андешаи мо, пеш аз ҳама, дастовардҳои самараноки фаъолияти ҳар як омӯзгор марбут ба тарбияи ватандӯстию ифтихори миллӣ ҷаҳонбинӣ, маҳорат, донишу истифодаи методҳои ҷадидтарини таълимро тақозо дорад.

Дар қори самаранок ба роҳ мондани тарбияи ватандӯстию ифтихори миллӣ ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷалб намудани хонаводаҳои намунавӣ дорои аҳамияти қалон аст.

Аз ин лиҳоз, ҷалб намудани онҳо ба ҷаласаҳои синфӣ ва ё умумимақтабӣ ва шаклҳои дигари қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмақтабӣ ба манфиати таълим ва ҳам тарбия аст, зеро онҳо тарбияи хонаводагии худро бо тарбияи муассисаи таълимӣ ва ҷомеа, бо тарбияе, ки муассисаи таълимӣ қорбандӣ менамояд, тавҳам мекунанд.

Ба ин маънӣ дар Консепсияи мақтаби миллӣ қайд гардидааст, «Бунёди принципи гуманистӣ ва демократӣ, ки ҳоло ҷомеаи мо ба сӯи он роҳ гирифтааст, дар оила, боғча ва муассисаи таълимӣ рехта мешавад. Маҳз муассисаи таълимӣ қодир аст, ки бо тарзи ба роҳ мондани педагогикаи ҳамқорӣ байни муаллиму мақтаб ва аҳли мақтабу ҷомеа тарбияи маънавию рафтори шоистаи талабаҳоро сайқал диҳад» [8, с.8].

Хулоса, нуқтаи назари мо, алоқаи мунтазами муассисаҳои таълимӣ бо хонаводаҳо ва ба хонаҳои хонандагон рафтани роҳбарони синфҳо воситаи муҳиммест баҳри тарбияи дурусти ватандӯстию ифтихори миллӣ ва дарки бошууроани он аз ҷониби хонандагон. Бо ҳамраибию ҳамдигарфаҳмӣ ва робитаи ногусастани аъзои хонавода ва муассисаи таълимӣ қори тарбия аз ҳар ҷиҳат беҳтар гардида, хубтар ба роҳ монда мешавад. Бодикқату бошууроана аз бар намудани силсилаи донишҳо ба рушду ташаккули тафаккур, тасаввурот, қобилияти ақлию зеҳнӣ, рушди истеъдод, васеъ гардидани ҷаҳони маънавии хонандагон боис мегардад ва бад-ин васила худ ва дигаронро шинохтан барои дониши қаноаткунанда андӯхтан марбут ба мафҳумҳои ватандӯстию ифтихори миллӣ заминаи мусоид мегузорад.

Ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ зуҳуроти эҳтироми баланд нисбат ба миллат ва хусусиятҳои этнопсихологии миллӣ ва саҳми миллат дар фарҳанги ҷаҳонӣ дар асоси огоҳӣ ва эътиқод мебошад.

Адабиёт:

1. Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]/Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2009, №206. - Душанбе, 2009.

2. Макаренко, А.С. Избранные педагогические сочинения [Текст]. В 2-х т./А.С.Макаренко//Сост. Л.Ю.Гордин. Под ред. И.А.Каирова и др.; коммент. Л.Ю.Гордина, А.А.Фролова. Т.1. - М.: Педагогика, 1978. -397 с.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» [Матн]. – Душанбе, 2011.

4. Қурбонов, Ш.Р., Исмоилов, В.Б. Муносибатҳои мақтаб, оила ва ҷомеа/Ш.Р.Қурбонов, В.Б.Исмоилов [Матн]. - Душанбе, 2006.

5. Раҳмонов, Э. Молодёжь - будущее нации [Матн]/Э.Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон, 1993. - 92 с.

6. Лутфуллоев, М. Инсон ва тарбия [Матн]/М.Лутфуллоев. - Душанбе, «Собириён», 2008. - 148 с.

7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2016.

8. Консепсияи мақтаби миллии тоҷик [Текст]. - Душанбе, 1995.

ҲАМКОРИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ, ОИЛА ВА ҶОМЕА – ОМИЛИ АСОСИИ ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН ДАР РУҲИЯИ ВАТАНДӮСТӢ ВА ИФТИХОРИ МИЛЛӢ

Мақола паҳлуҳои гуногуни ҳамкории муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеаро, ки асоси тарбияи хонандагон дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ гаштаанд мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Муаллифон бар ин назаранд, ки тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ, бешубҳа, ҳамкории пайвастаи мактаб ва оила, муколамаи созандаи онҳоро, ки ба рушди насли наврас нигаронида шудааст, пешбинӣ мекунад. Дар марҳилаи ҳозираи рушди ҷомеа бо тамоми ҷиҳатҳои мураккаби он мактаб, муаллимон, падару модарон, хонандагон бояд ба ҳамдигар ёрӣ расонанд, ҳамдигарро дастгирӣ кунанд, ба ҳамдигар ғамхорӣ намоянд, ба ғаъолияти ғаъолонаи эҷодӣ ҷалб карда шаванд.

Ҳамин тариқ, муаллифони мақола алоқаи мунтазами муассисаҳои таълимӣ бо хонаводаҳо ва ба хонаҳои хонандагон рафтани роҳбарони синфҳоро воситаи муҳим баҳри тарбияи дурусти ватандӯстию ифтихори миллӣ ва дарки бошууроноии он аз ҷониби хонандагон меҳисобанд.

Калидвожаҳо: ватан, ифтихор, миллат, хонанда, муаллим, ҳамкорӣ, падар, модар, мактаб, оила, ҷомеа.

СОТРУДНИЧЕСТВО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ, СЕМЬИ И ОБЩЕСТВА - ФАКТОР ОСНОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ В ДУХОВНОСТИ ПАТРИОТИЗМ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОРДОСТЬ

В статье рассматриваются различные аспекты сотрудничества образовательных учреждений, семьи и общества, которые являются основой воспитания учащихся в духе патриотизма и национальной гордости.

Авторы считают, что воспитание патриотизма и национальной гордости, несомненно, предполагает постоянное сотрудничество школы и семьи, их конструктивный диалог, направленный на развитие подрастающего поколения. На современном этапе развития общества со всеми сложными аспектами этой школы учителя, родители, ученики должны помогать друг другу, поддерживать друг друга, заботиться друг о друге, участвовать в активной творческой деятельности.

Таким образом, авторы статьи рассматривают регулярные контакты образовательных учреждений с семьями и посещения классными руководителями домов учащихся как важное средство правильного воспитания патриотизма и национальной гордости, осознанного их понимания учащимися.

Ключевые слова: Родина, гордость, нация, ученик, учитель, сотрудничество, отец, мать, школа, семья, общество.

COOPERATION OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION, FAMILY AND SOCIETY IS A FACTOR THE MAIN EDUCATION OF STUDENTS IN SPIRITUALITY PATRIOTISM AND NATIONAL PRIDE

The article discusses various aspects of cooperation between educational institutions, families and society, which are the basis for educating students in the spirit of patriotism and national pride.

The authors believe that the upbringing of patriotism and national pride undoubtedly implies constant cooperation between the school and the family, their constructive dialogue aimed at developing the younger generation. At the present stage of development of society with all the complex aspects of this school, teachers, parents, students should help each other, support each other, take care of each other, and participate in active creative activity.

Thus, the authors of the article consider regular contacts of educational institutions with families and visits by class teachers to students' homes as an important means of properly educating patriotism and national pride, their conscious understanding by students.

Key words: Homeland, pride, nation, student, teacher, cooperation, father, mother, school, family, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саодати Раҳмоналӣ - муаллими калони кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16, тел. 988414661

Иброҳимов Грез – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16, тел. 987151415.

Сведения об авторах: Саадат Раҳмонали - старший преподаватель кафедры дошкольного воспитания и социальной работы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: город Куляб, улица С. Сафарова, 16, тел. 988414661

Ибрагимов Грез – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: город Куляб, улица С. Сафарова, 16, тел. 987151415.

Information about the authors: Saadat Rahmonali - Senior Lecturer, Department of Preschool Education and Social Work, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: Kulyab city, S. Safarov street, 16, tel. 988414661

Ibragimov Grez - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Pedagogy Department of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: Kulyab city, S. Safarov street, 16, tel. 987151415.

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

ТДУ: 930 (2- тоҷ)

ТКТ: 63 (2- тоҷ)

С-21

ИНЪИКОСИ ВАЪЪИ НИЗОЪӢОИ МАЗӢАБӢ ВА ОҚИБАТӢОИ ОН ДАР "БАДОЕЪУ-Л-ВАҚОЕЪ"-И ЗАЙНИДДИН МАӢМУДИ ВОСИФӢ

Қурбонов Б.Р. д.и.т., профессор, ноиби ректор оид ба илм ва иноватсияи Донишкадаи
исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам – Абӯҳанифа

Сайдалиев Р.А. муаллими калони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

«Бадоеъу-л-вақоеъ» асари барҷастаи таърихӣ ба шумор рафта, аз тарафи мутафаккири тоҷик Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар замони ҳукмронии сулолаи Темуриён ба тарзи ёддоштҳо асосан байни солҳои 1517-1551 дар шаҳри Тошканд таълиф гардидааст. Ҷанбаи дигари маҷмуи масъалаҳои инъикоси дар ин сарчашмаи илмии таърихро ваъъи низоъҳои мазҳабӣ ва оқибатҳои он дар қаламрави Хуросон ташкил медиҳад.

Дар раванди инкишофи таърихи давлатҳои шарқи мусулмон давра ва замонҳои мухталифе мавҷуд аст, ки одамон дар ҳаёти сиёсӣ ҷойгоҳи хешро дар доираи муносибатҳои маъмули ҷомеа ба роҳ мемонанд. Нерӯҳои давлатҳои пурзӯру тавоно дар ибтидои ташаккули худ баҳри несту нобуд ва решакану аз байн бурдани ҳокимият ва сохтори сиёсии давлатҳои кӯчаку нотаваҷҷуд қудрати хешро равона сохта, анъанаҳои миллӣ, урфу одатҳои аҷдодӣ, дину мазҳаб, фарҳанг, тарзи ҳаёти халқҳою гурӯҳҳои хурду бузурги этникӣ ва манотиқи дигарро сарфи назар намуда, маҷбуран ба гардани онҳо тарзи ҳаёти сохтаю бофтаи беасоси хешро бор мекарданд. Дар натиҷа оқибатҳои фоҷиабори ин амал ба он оварда мерасонад, ки мочароҳои байниҳамдигарӣ, бенизомӣ, беҳуқуқӣ, беамнӣ ва хунрезии ноҳақ дар ҷомеа ба амал омада, садди роҳи инкишофи байниҳамдигарии халқу давлатҳо мегарданд.

Ба андешаи мо ҳеҷ як донишманд ва мутафаккир дар бораи пешомади ҳодисаҳои низоъҳои мазҳабии давраи асрҳои миёна ба ҷуз маълумоти «Бадоеъу-л-вақоеъ»-и Зайниддин Восифӣ андешаҳои амиқу назаррас ва воқеӣ баён накардааст.

Фикру андешаҳо дар бораи низоъҳои мазҳабӣ дар «Бадоеъу-л-вақоеъ»-и Восифӣ яке аз ҷойҳои намоёнеро ишғол намудааст. Низоъҳои мазҳабӣ ва амалҳои пешгирифтаи сарвару саркардаҳои он бо пуштибони аз ҳокимияти мавҷуда барои ғасби ҳокимият талош доштанд, онҳоро ба амалҳои зишт даст задан гирифтӣ кардааст. Ҳадаф, тарзу усул ва воситаҳои паҳн гардидани низоъҳои мазҳабии замонро муайян намуда, ба амалӣ кардани онҳо камар мебастанд.

Низоъҳои мазҳабӣ, оқибатҳои манфии он сабаби марғи садҳо ҳазор одамони бегуноҳ, бесарпаноҳ, харобии шаҳру деҳаҳои обод, касодии маънавиёт, фарҳанг, хоҷагӣ ва ғайра мегардад. Дар қаламрави паҳновари Осиёи Марказӣ аксари кулли аҳоли пайрави дини ислом шоҳаи суннӣ мебошанд. Арабҳои бадавӣ дар ибтидои паҳн намудани дини ислом барои ташаккули тамаддуни ин минтақа таъсири калон расониданд. Ин омилҳо дар оянда барои инкишофи фарҳанги миллии таърихӣ, ташаккули анъанаҳои миллӣ ва дараҷаи зиндагонии онҳо таъсири амиқе гузоштаанд. Бояд хотиррасон намуд, ки аз қадим то ба имрӯз хусуматҳои этникӣ ва зиддиятҳои мавҷудаи байни мардумони хурду кӯчак ҳануз ба таври пурра нест нагардидаанд. Ин ҳодисаро мо дар рафтори маърифати исломидоштаи байни мазҳабӣ ба таври равшану возеҳ мушоҳида карда метавонем. Аҳли суннимазҳаб дар ҳоли рӯ ба афзоиш қарор дошт. Ҷунин ҳолати тезу тунди тазоди сиёсии муташанниҷро мо дар байни як қисми аҳолии тоҷикони шимол ва ҷануби қаламрави Хуросони бузург хеле хуб мушоҳида карда метавонем.

Бояд гуфт, ки дар таърихномаҳо ва тазкираҳои давраи асрҳои миёна аз хусуси низоъҳои мазҳабӣ маълумоти гуногуни мавриди назар воমেҳуранд. Ибтидои пайдоиши мазҳаби нав, яъне шиа ва сиёсати ҷорӣ онҳоро мутафаккири тоҷик Зайниддини Восифӣ аз ҳудуди Ироқ мансуб медонанд. Бо гардиши айём ин таълимоти нав оҳиста-оҳиста дар қаламрави Ироқ, Сиистон, Гургон, Рай, Исфаҳон, Ҳамадон, Табрез, Кирмон ва Машҳад паҳн гардида, то ба шаҳри Хирот омада мерасад. Бинобар маълумоти Восифӣ поягузор ва ривочдиҳандаи ин мазҳаби нав шоҳ Исмоили Сафавӣ ба шумор рафта, барои паҳн намудани ин таълимот аз нерӯи пурзӯри теғу шамшер, қаҳру сиёсат, зӯрварӣ ва роҳҳои дигар ба таври васеъ истифода кардааст. Ин бодӣ фитнаву дасиса ва худхоҳиву манфиатҷӯӣ мардумро ба гурӯҳҳо, маҳалла ва қabilaҳо ҷудо сохта, дар дили одамон тухми сиёҳу заҳрогини нифоқро барангехта, ҳамсоҷро бо ҳамсоҷ, ноҳияро бо ноҳия ва ҳатто дӯсту бародарро бо ҳамдигар душман сохтааст [1, с. 55].

Дар охириҳои асри XV ибтидои асри XVI бар асари маҷрои дигар гирифтани раванди таърих ва тағйироту таҳаввулотӣ ҷуғрофию сиёсии минтақа шукуҳу азамати вилояти Хуросон то як андоза коста гардид. Дар ин давраи пурҳаводис ва таъқиботи шадиди сиёсӣ Зайниддин Восифӣ ба муҳити таърихӣ орому осоиш, дорӣ илм ва фарҳанги пурғановати Мовароуннаҳр паноҳ бурдааст.

Зайниддини Восифӣ дар "Бадоеъу-л-вақоъ" низоъҳои байниҳамдигарии аҳли мазҳаби шиа ва сунниро бо як маҳорати хоссаи нависандагӣ ба риштаи тасвир кашидааст. Ин муаррихи нуқтасанҷ дар баробари зулму ҷабр ба таври ошкоро аз хусуси ҳилаву найрангбозӣҳои динӣ ва риёкорӣҳои пайравони аҳли мазҳаби нав яъне аҳли тариқати шиа сухан ронда, муқобили аёну ашрофон, муллоҳои чоҳилу мутаассиб, иртиҷоӣю ифротӣ, ки мардумро ба гумроҳию саргарангӣ ва пастӣ мебарданд, баромадааст. Ҳамчунин, Зайниддин Восифӣ нуқтаи назари роҳҳои муҳолифат ва муқовимат алайҳи низоъҳои мавҷударо нишон додааст. Ҳаракати мазҳабӣ дар ибтидои зуҳури хеш то андозае ба муқобили фишорҳои сиёсӣ, маънавӣ ва иқтисодӣ хонадони амирони Темурӣ нигаронида шуда, эътирози оммаи мардум, махсусан, шаҳрнишинон ва пешаваронро ба муқобили асорат бо як тарзи махсус ифода менамуд. Тавре омӯзиши ин масъала нишон дод, бо амри шоҳ Исмоили Сафавӣ ва фатвои пешвоёни бузурги пайравони шиа аҳолиро ба бидъат ва таблиғи зидди Худо муттаҳам карда, несту нобуд мекарданд. Аслан, гирем ба андешаи мо низоъ аз тафовут пайдо мешавад. Бояд ёдрас шуд, ки дар дини ислом фирқа ва равияҳои ниҳоят бисёру гуногун арзи вучуд доранд, ки байни онҳо дар шарҳу аҳкоми шариати исломӣ тафовут ва зиддиятҳо ҷой доранд. Аз ҷумла, дар мазҳаби суннӣ, ки яке аз равияҳои асосии дини ислом буда, пайравони он ғайр аз Қуръон боз суннатро, ки ҳадиси муқаддас меҳисобанд ва дар он фикру ақида, гуфтаҳои Муҳаммад пайғамбар ва пайравони ӯ Абӯбакр, Умар, Усмон ва Ҳайдар (Алӣ) баён карда шудаанд, эътироф менамоянд. Сунниҳо муътақиданд, ки маҳз онҳо анъанаи Пайғамбарро бар хилофи таълимоти тариқати аҳли шиа нигоҳ медоранд. Шахсро суннӣ меноманд, ки ҷаҳор халифаи аввалин Абӯбакр, Умар, Усмон ва Ҳайдар (Алӣ ибни Абӯтолиб) ва боътимодии маҷмуи ҳадисҳо, қоидаҳои маросими маишӣ ва иҷтимоӣ аз рӯи таълимоти яке аз ҷаҳор мазҳаб риоя ва сармашқи худ намоянд. Мазҳабҳои аҳли тасануъ ҳанафия, шофеия, моликия ва ҳанбалия маҳсуб ёфта, аз ҳамдигар бо ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ, ҷузъиёти оинӣ фарқ мекунанд ва ҳамаи онҳо ба маҷмуи шаръии ҳадисҳо асос ёфтаанд [2, с. 9-10].

Тамоми равияҳо, мактабу мазҳабҳои исломии мавҷуда аз рӯи нишондодҳои китоби муқаддаси мусулмонон Қуръони азимушшаън фаъолият менамоянд.

Муҳаққиқ М. Мутаҳҳарӣ дар ин бора чунин андеша дорад: «Дар миёни фуқаҳои аҳли тасаннун ҷаҳор нафар ба унвони соҳиби мазҳабу соҳиби мактаб хонда мешаванд ва тудай тасаннун тобеи яке аз ин ҷаҳор пешво мебошанд, яъне Абӯҳанифа, Шофеъӣ, Молик ибни Анас, Аҳмад ибни Ҳанбал. Вале инҳисори мазҳабу мактаб ба ин ҷаҳор нафар дар қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ рух дод» [3, с. 395].

Зикр кардан лозим аст, ки дар таърихномаҳо Абӯҳанифа имоми аъзами аҳли суннат шинохта шуда, дар ҷомеаи аҳли тасаннун баъд аз пайғамбари ақрам Муҳаммади Мустафо Салаллоҳу ʼалайҳи васаллам ва ҳулафои Рошидин Ҳасанайн (ʼ) ҳеч кас ба

андозаи ӯ мухтарам нест. Ба андешаи мо дар садри ислом аксари уламои мусалмони ирониноҷод дар тафсир ё ҳадис ё калом ё адаб пайрави суннимазҳаб буданд ва баъзе аз онҳо таассуби шадида алайҳи шиа доштанд ва ин чараён то қабл аз Сафавия дар таърих идома кардааст. Ҳамчунин, то замони Сафавия аксари билоди Ирон суннӣ буданд. Халифаҳои аҳли тасаннуъ дар Шуроҳо интихоб мегардиданд ва бо ороштани маросимҳои мусулмонӣ аз шиаҳо фарқ мекарданд. Дар баъзе аз маъхазҳои ба таърихи ислом бахшидашуда, равияи сунниро мазҳаби «аҳли сунна вал-ҷамоа» низ ном мебаранд.

Мазҳаби шиа низ як равияи дини ислом буда, дар заминаи зиддиятҳои сиёсӣ иқтисодии байни халифаҳо ва авлодони Муҳаммад Пайғамбар (С) баъди вафоти вай пайдо шудааст. Дар байни равияи шиа ва суннӣ дар масъалаи идоракунии давлат, парастии китоби муқаддаси Қуръон, ҳадисҳо ва услуби ибодатҳо зиддиятҳо вучуд доранд. Табиист, шиаҳо тарафдори ҳазрати Алӣ буда, дигар халифаҳо Абубақр, Умар ва Усмонро тамоман эътироф намекунанд. Иди Ошуро беҳтарин далели исботи ин матлаб аст ва дар «Бадоеъу-л-вақоъ» дар се ҷой дучор омадааст [4, с. 1094].

Ошуро номи рӯзест, 10-уми моҳи муҳаррам, ки рӯзи шаҳид шудани Имом Ҳусайн аст ва аҳли дин, хусусан, шиаҳо дар ин рӯз мотам медоранд [7, с. 944]. Дар ин рӯз аҳли шиаҳо гиряю ғиғон бардошта, сару рӯи худро хуншор месохтанд, ҳатто қисмати дигари онҳо ба худкушӣ даст мезаданд.

Низоъ моҳиятан ҳоси ҷомеаи инсонӣ буда, ба ду ҷиз: ё ба ваҳдат ё ба ҷанг анҷом меёбад. Агар қувваҳои байни рақибон баробар шавад, ваҳдат ҳукмфармо мегардад. Агар тарафҳо ба ваҳдат наоянд, он гоҳ низоъ ба ҷанг анҷом меёбад. Аз ин рӯ, ҷангҳои мазҳабӣ бо шиддат ба вучуд меоянд. Дар ҳар давраи таърихӣ сиёсат ҷи гуна бошад, низоъ ҳам ба он вобаста аст, бо таъсири ҳамин омилҳо ҳамон минтақа ба низоъ кашида мешавад. Дар раванди таърих низоъҳои ҳислати сиёсидошта, оҳиста - оҳиста ба шакли низоъҳои динӣ мубаддал мегарданд. Дар баъзан ҳолатҳо сиёсат ҳамбастагии онҳоро, яъне иттиҳоди байни шиа ва сунниро ба вучуд меорад.

Мафҳуми низоъ маъноҳои зиёде дошта, мафҳумҳои рақобат, бархӯрд, зиддият, муқовимат, ҷанҷол, муноқиша, кашмакаш, ҷангу хусумат ва ғайраро фаро гирифтааст [7, с. 853]. Муҳаққиқи донишманди тоҷик доктори илмҳои таърих, профессор Ш. Имомов дар мавриди низоъ чунин андеша дорад: «Низоъ раванди табиист, ки дар он ду ҷониб (ё ду гурӯҳ) ва гурӯҳҳои мабдаъҳо барои таъмини манфиатҳо ва ниёзҳои ҳаёт ва аслии худ ва ҷилавгирӣ аз дастёбии рақиб ё рақибони худ ба ҳадафу манфиатҳои возеҳ ва мушаххас дар бархӯрди давомдор қарор доранд. Ин бархӯрд ҳислатан огоҳона ва ҳадафмандона аст. Аз ин ҷиҳат, низоъ аслан ва асосан, ҳоси ҷомеаи инсонист» [5, с. 47].

Тибқи маълумоти Зайниддин Восифӣ дар «Бадоеъу-л-вақоъ» роҳҳои муҳолифат ва муқовимат алайҳи ин низоъҳои мазҳабӣ мавҷуд буд. Восифӣ воситаи асосии мубориза бар зидди ин амали манфиро дар мавҷудияти ҳокимияти адолатпешаи низомаш пурзӯри ҳуқуқӣ медид. Аз ин рӯ меъёри низоъҳои мазҳабиро муайян намуда, онҳоро ба низоъҳои одилона ва ғайриодилона ҷудо намудааст. Инчунин, мутафаккир нишон медиҳад, ки низоъҳои мазҳабии мавҷуда беохир давом карда наметавонанд, харобкориҳои низоъҳои мазҳабии нави аҳли мазҳаби шиа ба охир расида, зарурат ба ҳаёти ошошта фароҳам омада, оқибат илму фарҳанг, маънавият ва иқтисодиёт ба пешравӣ ноил мегардад. Асари «Бадоеъу-л-вақоъ»-и Восифӣ ҳамчун сарчашмаи барҷастаи илмӣ- таърихӣ моҳияти инкишофи ҷомеаи мавҷударо аз ҳамин андешаи созгор иборат меонад.

Хотиррасон мекунем, ки низоъҳои мазҳабӣ дар замони муосир низ мавҷуд буда, ба амният ва ҳаёти ошоштаи мардуми аҳли олам таъсири бештари манфӣ мерасонанд. Ҷудоии мусулмонон ба 72 миллат ин ҳолатест беҳабарӣ аз ҳамдигар ва сабаби сар задани нофаҳмӣ ва ихтилофҳои сиёсӣ. Набояд мусулмон ба ҳолики якто ва рӯзи охират имон оварда, хуни ноҳақ резад. Донишмандон бар он назаранд, ки дар бисёр маврид низоъҳои мазҳабии мавҷуда сабабгори марги мардуми бегуноҳ ва бесарпаноҳ мегарданд. Арзишҳои моддӣ, маънавӣ, фарҳангии мардум зери ин низоъҳо костваю

нобуд мешаванд, ки эҳёи онҳо асрҳоро талаб доранд. Низоъҳои мазҳабии мавҷуда заминаи нобоварӣ ва ҳисси бадбинӣ дар байни намояндагони умумиятҳои иҷтимоӣ, гурӯҳҳо ва нерӯҳои сиёсӣ ва боиси парокандагӣю нобудшавии миллатҳо ва давлатҳо мегарданд.

Ибтидои асри XVI давлати Темуриён дар ихотаи ду сулолаи пурзӯр монда буд: аз тарафи ғарб Сафавиён бо сардории шоҳ Исмоили I Сафавӣ ва аз тарафи шарқ Муҳаммад Шайбониён, ки худро вориси давлати Темуриён медонист. Исмоили I Сафавӣ (1502-1524), ки бо давлати Шайбониён муборизаи сиёсӣ ва мазҳабӣ мебуд, бо қувваи аз ҳад зиёди одамӣ дар соли 1510 Марвро ишғол намуд. Муҳаммад Шайбониён бо ин қувваи ниҳоят пурзӯр тоб оварда натавониста, дар майдони ҷанг ба ҳалокат расид. Дар ҳамин лаҳзаи ҳассос собиқ ҳокими Фарғона аз авлоди Темуриён Бобур Мирзо дар Кобул қарор дошт. Бобур Мирзо барои ишғоли шаҳри Самарқанд қувваи кофии аскарӣ надошт, бинобар ин, бо шоҳи Эрон Исмоили I Сафавӣ муттаҳид шуда, тирамоҳи соли 1512 лашкари 60 ҳазор нафараи шоҳи Эрон бо сардории Начми Сонӣ вориди сарзамини Мовароуннаҳр шуданд. Лашкари Эронзамин дар шаҳри Қаршӣ 15 ҳазор аҳолии бегуноҳро ба қатл расониданд. Иттифоқи байни Бобур бо эронӣён боиси норозигии аҳолии гардида, нисбат ба ӯ ҳисси нафрат ва бадбинӣ пайдо шуд.

Қаламрави давлати Сафавиён ҳудудҳои васеи Ироқи Араб, Бағдод, Эрон, Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Курдистон, Луристон, қисмати зиёди Афғонистон (ғайр аз вилояти Балх)-ро дар бар мегирифт. Тақвоҳои асосии сулолаи Сафавиён ашрофони ҳарбии қабилаҳои туркзбони шомлу, румлу, усточлу, туркоман, зулкадар, афшор ва қочорҳо буданд, ки дар ҳаёти сиёсӣ нақши калоне дошта, тамоми мансабҳои маъмурию ҳарбиро соҳибӣ менамуданд. Мазҳаби давлати Сафавиён шиаи 12 имомӣ буд. Яке аз ривочдиҳандагони равияи мазҳаби «Имомия» Сафавиён буданд. Сафавиён ва аскарони мусаллаҳи онҳо ба сифати як аломати мазҳабӣ қулоҳи сурхи тоҷдори дувоздаҳтарка бар сар доштанд ва аз ин сабаб худро қизилбош-қулоҳсурх меномиданд. Рӯҳониёни Сафавӣ пешвоёни худро пуштибонӣ карда, зери ливои шиа даст ба тасарруф ва тороҷи ҳамсоягони хеш мезаданд.

Сафавиёни ифротгаро вилояти Хуросонро, ки аз дохилаш заифу хароб гардида буд, бештар бо роҳи мафкура паҳн кардан ва ҷосусӣ зери ишғоли маънавию сиёсии хеш қарор дода буданд. Аз аҳволи вазнини зиндагонӣ, зулму ситам ва бедодгарии амир, дарбориёну навқарон ва ҳаннотию худсарихои ҳокимони хонадони салтанати темурӣ аҳоли бо умеди «наҷоту осоиши рӯзгор» даъват ва ташвиқоти Сафавиёнро бо тезӣ қабул мекарданд. Аз омӯзиши «Бадоеъу-л-вақоеъ» бармеояд, ки ташвиқоти Сафавиён, махсусан дар қисми шимоли қаламрави Хуросон яъне шаҳри Машҳад хеле пурзӯртар ва шадидтар гардида буд, чунки мазори яке аз пешвои аҳли шиа Имом Мусо Ризо маҳз дар ҳамин макони онҳо ҷойгир шуда буд. Рафта рафта ин мазорро онҳо бо панҷараҳои оҳанин орою торо дода, ба макони зиёрат ва назру ниёзи гурӯҳе аз аҳоли мубаддал гардониданд. Дар охири салтанати хонадони темуриён амир Султон Ҳусайни Бойқаро ҳукумати маҳаллии Машҳад расман тобеи шаҳри Ҳирот бошад ҳам, амалан бештар пайрави Сафавиён буда, ба манфиати онҳо қору пайкорро пеш мебуд.

Зайниддин Восифӣ дар "Бадоеъу-л-вақоеъ" воқеаҳои бераҳмӣ ва даҳшатбори сулолаи сафавияро ҳангоми ишғоли шаҳри Ҳирот дар соли 1510 нисбат ба пайравони мазҳаби суннӣ тасвир намудааст. Чунончӣ: "Аз акси хунрезии қизилбошон ва намудории сурхии тоҷи ишон ҳар намози шом бунафшазори фалак ранги лолазор дошт" [6, с. 2].

Аз таъсири тезу тунди ҳислати сиёсидоштаи ин низоъҳо мардум ба қадам мазҳаб пайравӣ кардани худро надониста, қисме аз тарс ва гумроҳӣ пайрави таълимоти мазҳаби нав мешуданд, қисми дигар бошанд, бо ин роҳ бештар ҳаммаслакони суннимазҳаби худро пеши намояндагони мазҳаби шиа ошкор сохта, мехостанд онҳоро ба нестӣ гирифторм гардонанд.

Пас аз хонда шудани Фатҳномаи шоҳ Исмоил, дар масҷиди ҷомеи Маликони шаҳри Ҳирот қатлу ғорати аҳолии суннимазҳаб ба авҷ гирифтанд майл намудааст. Тибқи маълумоти нависандаи асар Зайниддин Восифӣ, Ҳофиз Зайнуддин ба хондани

фатхнома муқаррар гардид, вале тавре омӯзиш нишон дод, ин марди начиб қурбони шамшери ачнабиёни ифротии сафавӣ гардид. Сафавиёни ифротӣ ба аҳолии ғайр бо назари таҳқир нигариста, бештар бо ибораҳои «хориҷиён» ва «зиёратгоҳиён» онҳоро ном мебуданд. Якero сар мебуриданд, дигарero бо табар пора - пора карда, ва саввумиро дар оташ ё дар сараш ташти оташинро гузошта месӯзониданд ва ба дор мекашиданд. Даҳшати ин ҳодисаи рафтори инсониро ба инсон мо ҳатто дар олами вуҳуш нисбат ба ҳамчинсонаш мушоҳида карда натавонистем. Қизилбошону аскарони ифротии бо ном сафавӣ қариб панҷоҳ сарҳоро бар сари найзаҳо карда дар шаҳрҳо ба таври тудай одамон гирд мегаштанд ва мегуфтанд, ки «эй сунниякони хориҷӣ ибрат гиред» [4, с. 1062-1063].

Орифи бузург Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ аз низоъ ва мочарои ваҳшиёнаи ин оммаи мазҳабтарошон хеле дилгиру хиратабъ гардида, гуфта буд:

**Эй муғбачаи даҳр, бидеҳ чоми майям,
Омад зи низои шиаяу суннӣ қайям.
Гӯянд, ки Ҷомиё чӣ мазҳаб дорӣ,
Сад шукр, ки харшиаяу сагсуннӣ наям.**

Шояд аз ин рӯ бошад, ки ин мардуми гумроҳгардида, мазори ин олими тавоно ва донишманди миллати тоҷик Нуриддин Абдурахмони Ҷомиро дар зодгоҳаш шаҳри Ҷирот оташ заданд. Онҳо ҳатто кушта шудани аҳли тасаннуъро ин пайравони мазҳаби нави ифротгаро кори хайру савоб раво мепиндоштанд, ки инро Восифӣ дар "Бадоеъу-л-вақоъ" аз забони яке аз пайравони аҳли шиа чунин тасвир кардааст: "Дар сари мазори он хориҷӣ будам. Он хориҷиро аҷаб сӯхтанд ва дар ин боғ ҳам шунидам, ки хориҷиеро гирифта кушта буданд. Аммо дарег, ки ман ба ин савоб мушарраф нашудам" [4, с. 1067].

Низоъҳои мазҳабии ибтидои асри XVI дар заминаи шиапарастӣ сабзиш ёфта, ба дарачаи интиҳои худ расида, дар байни инсонҳо ҳисси бадбинӣ ва нифокро ба вучуд овардааст, ки Зайниддин Восифӣ инро чунин тасвир кардааст: "Толибилме, ки солҳо бо ҳам мусоҳиб будем ва ўро суннии мусулмон эътиқод доштам пайдо шуд. Ба ў гуфтам, ай ёр, чӣ истодаем ва ин муҳимотро то чанд шунавем? Биё, то биравем. Он бадбахт фарёд баровард, ки (ай ёрон), биёед, инак он хориҷӣ" [4, с. 1063].

Ҳамчунин шоҳ Исмоили Сафавӣ мӯйлабгирии аҳли сунниро, ки суннат аст, манъ карда буд: "Чамъе аз меҳмонон ба хонаи фақир омаданд. Иттифоқо дар хона ҳалим пухта буданд ва мӯи сиблати ин фақир (расида буд) ба ҳалим олула шуда. Фақир филҳол микрозро бардоштам мӯйлаби худро кӯтоҳ кардам... Қизилбоше бар он мутталей шуд, гуфт: -Ҷай Язид!, сиблати худро бурида! Ба фармони шоҳ нофармонӣ кардай!..." [4, с. 1069-1071].

Аз маълумоти Восифӣ бармеояд, ки яке аз дӯстони ӯ Мирзо Байрам дар шаҳри Ҷирот Ҳасаналии маддоҳ ном шахсеро, ки ба лаъни яке аз асҳоби пайғамбар даҳон кушода буд, ба қатл мерасонад. Бародари ӯ Муҳибалӣ аз Ироқ барои ситонидани интиқоми бародараш омада буд. Мирзо Байрам, Восифӣ ва Шоҳқосим дигар дар шаҳри Ҷирот истода натавониста, ба тарафи шаҳри Машҳад гурехтанд. Дар ин миён дар шаҳри Машҳад муносибати аҳли шиа нисбат ба суннимазҳабон хеле хислати тезу тундро гирифта буд. Ин ҳолати ногуворро Зайниддин Восифӣ айнан чунин тасвир намудааст: "Ба ҳаммом даромадем. Лаҳзае гузашт, шахсе дари гармхонаро кушод ва дар мо нигоҳе карда гуфт: афсориёни Хуросонӣ ин чо буданд ва саҳобаи киромро бисёр дашном дод ва забон бар суханони нофарҷом кушод... Ғиёсиддин Муҳаммад худро бар ду қадам ба ӯ расонида, сари ўро дар оби чӯшон ғута дод ва ду пой ўро гирифта нигоҳ дошт. То замоне, ки мазмуни уғрикуво фадхулуно норан мутаҳакқиқ гашт. Чун сари вайро бидаровард, ўро дар даруни обхӯр андохт (ва) маро гуфт:

**«Чу оташ дарзадӣ дар беша бигрез,
Ба сони дуди печон з-оташи тез» [4, с. 1023-1024].**

Тибқи маълумоти овардаи Зайниддин Восифӣ дар қатори дигарон дар Машҳад низ онҳоро дошта, лату куб ва озори зиёде доданд ва гуфтанд, ки инҳо хуниёни моянд

ва бародари маро куштаанд ва мо аз Ироқ ба Хуросон рафтем ва аз он ҷо ба дунболи ишон омадем. Мирзо Байрамро Восифӣ ва Шохқосим бо як мушкилии зиёд аз хонаи онҳо, ки дастхояш баста буд, бо як часорату мушкилихо раҳо карда, ба самти Нишопур сафар пеша мекунамд. Вале дар ин диёр низ барояшон зистан басо гарон буд ва ҳар лаҳза хатари марг онҳоро интизор дошт. Бинобар ин, дӯстон аз якдигар ночор ҷудо мешаванд ва Зайниддин Восифӣ бо душворихои зиёде дубора ба шаҳри фарҳангпарвари худ Ҳирот бармегардад. Дар Ҳирот низ аллакай зиндагонӣ душвор гардида буд ва ӯ роҳи ягонаи начоти худро дар вилояти Мовароуннаҳр мечуст.

Тавре адабиётшиносони тоҷик қайд намудаанд, соли 1510 аз тарафи шох Исмоили Сафавӣ фатҳ гардидани Хуросон аз ҷумла, Ҳирот ба сари ҳамаи табақаҳои иҷтимоии аҳоли маҳрумӣҳои зиёд овард. Дар байни мардум низои мазҳабӣ шиддат ёфта, аксари тарафдорони шиа аҳли суннат ва мардуми таҳҷоиро бераҳмона таъқиб, тороҷ ва қатлу ғорат мекарданд [12, с. 81]. Бинобар ин, Восифӣ соли 1512 ба ҷониби вилояти Мовароуннаҳр омад ва то охири лаҳзаи умр дар ин ҷо идомаи зиндагонӣ ва эҷодиро ихтиёр кардааст.

Хулоса, вазъи низоҳои мазҳабие, ки Зайниддини Восифӣ дар асараш «Бадоеъул-вақоеъ» ишорат кардааст, аслан дар заминаи низоҳои ҳислати динидошта, заминагузори шудаанд, ки муддатҳои тулонӣ дар байни ду мазҳаб-шиа ва суннӣ қарор доштанд. Дар ибтидои асри XVI ин низоҳои мазҳабӣ ба дараҷаи олии ҳеш бо ҳам бархӯрд карданд. Ба андешаи мо ин низоҳои мазҳабӣ ба сари мардуми қаламрави Хуросони бузург ғочаҳои азиму саҳти таърихро ба бор оварда, ба пешравию инкишофи ҳаёти илмӣ, маданӣ ва хоҷагии онҳо таъсири ниҳоят бузурги манфӣ расониданд. Дар ин давра ҳеҷ гуна роҳи ҳалли низо мавҷуд набуд. Ишораи Восифӣ бар он аст, ки низоҳои байни мазҳабӣ оқибати нек надоранд ва танҳо барои тасарруфу харобии сарзаминҳои мавҷуда боис мешуданд. Агар роҳи ҳалли низо пешниҳод нашуда бошад ҳам, аз ҷониби мутафаккир нишон додани хатари низо ин худ як навъи кӯшиши пешгирӣ аз ҷунун ҳаракатҳои ифротӣ иборат буд, ки на ҳар кас дар ҳамон замон ҷуръати пешниҳод намудани ин андешаро дошт. Мақолаи мазкур дар асоси далелу ҳуҷҷатҳои таърихӣ навишта шудааст ва танҳо моҳияти илмӣ дораду ҳалос:

1.Зарур аст, ки дар доираи донишҳои бахши таърих ва сарчашмашиносӣ, аз ҷумла низошиносӣ тартиби ҳоси омӯзиш ва натиҷагириҳои низоҳои мазҳабӣ ба роҳ монда шаванд.

2.Масъалаи мазкур бояд дар сатҳи муайян ва дар мавриди зарурӣ ҳамчун объекти соҳавӣ мавриди таҳлил ва хулосагириҳо қарор гирад.

3. Таъқидҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷавонон дар бораи зиракию хушёрӣ сиёсии ҷавонони имрӯзаи даврони соҳибистиклоли кишвари маҳбубамон мусоидат намуда, таъмини ҳифзи марзу буми аҷдодӣ, арзишҳои фарҳангу суннатҳои миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, амниятӣ ҷамъиятӣ, муҳофизати ҳаёт ва саломатии шаҳрвандонро ҳатмӣ мешуморад.

Адабиёт:

1. Сайдалиев Р. А. «Бадоеъул-вақоеъ»- хулосагирии илмӣ-таърихӣ ва таҳлили этнографӣ[Матн]/- Душанбе «Ирфон»-2019. -168 с.

2. Маҳмадов А.Н. Луғати муҳтасари сиёсатшиносӣ[Матн]/ А.Н.Маҳмадов.- Кӯлоб,1992. – С.9-10.

3. Устод Муртазо Мутаҳҳарӣ. Хадамоти мутақобили ислом ва Ирон[Матн]/ М. Мутаҳҳарӣ. Ройзании Фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Ирон дар Тоҷикистон. Душанбе-1999. -550 с.

4. Болдирев А.Н. Зайниддин Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ[Матн] / А.Н.Болдирев. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва феҳрист. М. ИВЛ.1961.қ.2. -1351 с.

5. Муқаддимаи низошиносӣ[Матн]/ Душанбе «Эр-граф»-2006.- с. 47.

6. Болдирев А.Н.Зайниддин Восифӣ. Бадоеъ-ул-вақоеъ[Матн] / А.Н.Болдирев. Матни интиқодӣ бо муқаддима ва феҳрист. М. ИВЛ.1961.қ.1.-682 с.

7. Фарҳанги забони тоҷикӣ[Матн]/Нашриёти «СЭ».М, 1969. қ.1. 951 с.

8. Айнӣ С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ»[Матн]/С. Айнӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956.- 356 с.
9. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. К.1-2[Матн]/ Б. Ғафуров. Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.-975 с.
10. ЭСТ. қ.3.- Душанбе, 1981. -640 с.
11. Зокиров Г. Сиёсатшиносӣ[Матн]/ Г.Зокиров.- Душанбе «Эр-граф»-2019. Ҷ. 1.- 467 с.
12. Ҳодизода Р.,Каримов У.,Саъдиев С.Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI – XIX ва ибтидои асри XX[Матн]/ Р. Ҳодизода.-Душанбе «Маориф» 1988.-488 с.
13. Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. Бадоеъу-л-вақоеъ. Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик. Душанбе, 2014.-734 с.

ИНЪИКОСИ ВАЪЪИ НИЗОЪҲОИ МАЪХАБӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН ДАР "БАДОЕЪУ-Л-ВАҚОЕЪ"-И ЗАЙНИДДИН МАХМУДИ ВОСИФӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи нисбатан муҳими алоқаманд ба таърихи инъикоси ваъъи низоъҳои маъхабӣ ва оқибатҳои он дар «Бадоеъу-л-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар давраи асрҳои миёна замони ҳукмронии давлатҳои Темуриён, Шайбониён ва Сафавиён бахшида шудааст.

Муаллифон муътақид бар он андешаанд, ки дар замони зиндагонии Зайниддини Восифӣ низоъҳои байни маъхабии шиа ва суннӣ авҷ гирифта, бисёре аз мардуми маъсум бо айби шиа ва ё суннӣ талаф мешуданд. Ин ҳолати пурфочиа ба инкишофи илму фарҳанг дар ибтидои асри XVI зарбаҳои сахт зад. Ҳамчунин, қисмате аз аҳли ҳунар бо умеди осоиши рӯзгор ба сарзамини ҳамсоя Мовароуннаҳру Ирок, Ҳинду Қустантания ва кишварҳои араб ҳичрат менамуданд.

Бояд қайд намуд, ки солҳои аввали чараёни зиндагонии Зайниддини Восифӣ маъз ба чунин як давраи ногувори таърихӣ рост меояд. Рафту касе аз мардуми Ҳирот гумон мебуд, якero ба назди қозӣ бурда мегуфтанд, ки ин кас дар замони қизилбош лаъни саҳоба кардааст ва бе таҳқиқ ҳукм ба қатл мегардид. Ин ҳолати ногуворро Зайниддини Восифӣ таҳаммул карда натавонист, ночор ба ҷониби вилояти Мовароуннаҳр ҳичрат намуда, лаҳзаҳои вопасини умрашро дар ин сарзамин паси сар кард.

Муаррихи нуқтасанҷ дар асари хеш поягузор, ривочдиҳандаи маъхаби шиа ва роҳҳои паҳн намудани ин таълимотро нишон додааст. Ҳамчунин як аломати маъхаби Сафавиён ва аскарони онҳоро, ки қулоҳи сурхи тоҷдори дувоздаҳтарка дар сар доштанд ва аз ин сабаб худро қизилбош яъне қулоҳсурх меномиданд, ба қалам додааст.

Рӯҳониёни Сафавӣ пешвоёни худро пуштибонӣ карда, сафавияро ба сифати як аслиҳаи идеологӣ зери ливои шиа барои тасарруф ва торочи ҳамсоягон-тоҷику турк истифода менамуд.

Калидвожаҳо: таълимот, маъхаб, мафкура, шиа, рӯҳониён, суннӣ, муҳочират, қизилбош, ливо.

РАЗМЫШЛЕНИЕ О СОСТОЯНИИ МАЪХАБСКИХ КОНФЛИКТОВ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯХ В "БАДОЕЪУ-Л-ВАҚОЕЪ" ЗАЙНИДДИНА МАХМУДА ВОСИФИ

В данной статье рассматривается относительно важный вопрос, связанный с историей отражения ситуации маъхабских конфликтов и их последствий в «Бадоеъу-л-вақоеъ» Зайниддина Махмуда Восифи в средние века, время правления государств Темуридов, Шейбанидов и Сафавидов. Авторы убеждены в том, что во время жизни Зайниддина Восифи возникли конфликты между шиитским и суннитским маъхабами, и многие невинные люди были потеряны по вине шиитов или суннитов. В начале XVI века эта ситуация с потребностью сильно ударила по развитию науки и культуры.

Также была выделена часть населения, проживающая вместе с соседними землями, Ираком, религией, а также арабскими странами в надежде на спокойствие.

Следует отметить, что первые годы жизни Зайниддина Восифа приходится именно на такой неудачный исторический период. Кто-то из жителей Гират подозревал, подошел к нему и сказал, что этот человек во время кызылбаша был правителем и, не спрашивая, был осужден. Не выдержав этой неловкой ситуации, Зайниддини Восифи был вынужден покинуть территорию Мовароуннахрской области и пережить самые тяжелые моменты своей жизни на этой земле.

Историк точки в своей работе показал основателя, рассказчика шиитского мазхаба и способы распространения этого учения. Он также взял на себя предзнаменование послов и их войск, у которых на голове был двенадцатидюймовый красный, кулах и из-за этого называл себя кизильбош, то есть куляхсурх.

Сафави поддерживал своих лидеров и использовал сафавию в качестве идеологической основы под шиитским обрядом для присвоения и торг советников-таджикских и турецких.

Ключевые слова: учение, мазхаб, идеология, шииты, христиане, сунниты, мигранты, кизильбош, флаг

REFLECTION ON THE STATE OF THE MADH HAB CONFLICTS AND THEIR CONSEQUENCES IN «BADOYU-L-VAKOY» BY ZAINIDDIN MAHMUD VOSIFI

This article deals with a relatively important issue related to the history of the reflection of the situation of the Madhhab conflicts and their consequences in the "Badakh-l-e" of Zainiddin Mahmud Vosifi in the Middle Ages, during the rule of the states of the Temurids, Sheibanids and Safavids. The authors are convinced that during the life of Zainiddin Vosifi, conflicts arose between Shiite and Sunni madhams, and many innocent people were lost through the fault of Shiites or Sunnis. At the beginning of the XVI century, this situation with the need hit the development of science and culture hard.

A part of the population living together with neighboring lands, Iraq, religion, as well as Arab countries in the hope of peace was also singled out.

It should be noted that the first years of Zainiddin Vosif's life fall precisely on such an unfortunate historical period. One of the residents of Kirat suspected, approached him and said that this man was the ruler during the kyzylbash and, without asking, was convicted. Unable to withstand this awkward situation, Zainiddini Vosifi was forced to leave the territory of the Movarounnahr region and experience the most difficult moments of his life on this earth.

The historian of the point in his work showed the founder, the narrator of the Shiite madhhab and the ways of spreading this teaching. He also took upon himself the omen of the ambassadors and their troops, who had a twelve-inch red Kulyab on their heads, and because of this he called himself kizilbosh, that is, kulyakhsurkh.

Safavi supported his leaders and used Safavia as an ideological basis under the Shiite rite for the appropriation and bargaining of advisers-Tajik and Turkish.

Keywords: teaching, madhhab, ideology, Shiites, Christians, Sunnis, migrants, kizilbosh, livo

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Баҳром Раҳмонович - ноиб ректор оид ба илм ва иноватсияи Донишкадаи Исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуханифа. Суроға: ҶТ ш. Душанбе ноҳияи Исмоили Сомонӣ кӯчаи Шодмонӣ 58/1. Тел: 224-22-36; 224-20-15. Email: islamtaj@mail.ru

Сайдалиев Рустам Абдуллоевич саромӯзгори кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ 735360 ш. Кӯлоб кӯчаи С. Сафаров 16. Тел: 989-19-82-30 Email: Nsadi79@mail.ru

Сведения об авторах: Курбонов Баҳром Раҳмонович - проректор по науке и инновациям исламского института Таджикистана имамом азам-Абу Ханифа. Адрес: РТ г. Душанбе район Исмоили Сомони Улица радости 58/1. Тел: 224-22-36; 224-20-15 Email: islamtaj@mail.ru

Сайдалиев Рустам Абдуллоевич- старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ 735360 . г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: 989-19-82-30 Email: Nsadi79@mail.ru

Information about the authors: Kalurbonov Bakhrommonovich vice Rector for Science and Innovation of the Islamic Institute of Tajikistan Imam Azam-Abu Hanifa. Address: RT Dushanbe Ismoil Somoni district 58/1 Joy Street. Tel: 224-22-36; 224-20-15, Email: islamtaj@mail.ru

Saidaliev Rustam Abdulloevich senior student of the Department of History and Methods of Teaching History of the Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: RT 735360 Kulyab street S. Safarov 16. Tel: 989-19-82-30 Email: Nsadi79@mail.ru

ТДУ:74.32 (2-точ)

ТКТ:71.321 (2-точ)

Н-63

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИЛМИ ТИБ ДАР ЮНОН ВА РИМИ ҚАДИМ

Назарзода Ҷ.Ш. н.и.т., саромӯзгор
Муассисаи давлатии таълимии «Коллеҷи тиббии
шаҳри Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Р.А.»

Пас аз таназзул ва суқути тамаддуни Мисри Қадим, тамаддуни дигаре дар арсаи таърих ба вучуд омад, ки он бо номи Юнони Қадим ёд мешавад. Тамаддуни Юнони Қадим тақрибан 700 пеш аз милод ба вучуд омадааст. Донишмандони Юнони Қадим дар муқоиса бо мисриёни қадим ба қисматҳои прагматикии дониш бештар аҳамият меоданд ва маҳз бад-ин ҳахит дар таърихи тибб Юнони Қадимро ҳамчун насли асосии тибби муосири илмӣ қаламдод мекунанд.

Мактабҳои аввалини тиббии Юнони Қадим аз Ситилия сарчашма гирифтанд, ки ҳоло дар қисмати Италияи кунунӣ воқеъ аст. Мактаби машҳур ва таъсирбахш мактаби Файсоғурас (Пифагор) буд, ки ӯ ҳамчун як риёзидон ва файласуфи бузург шинохта шуда, дар илм ғояи назарияи ададхоро қорӣ кардааст.

Юнони Қадим (Эллада) ва Рими Қадим ба рушди минбаъдаи таърихии инсоният таъсири калон расонданд.

Юнон асрҳои VI-IV пеш аз милод аз як қатор давлатҳои хурди ғуломдорӣ иборат буд. Юнони Қадим миёнарави байни кишварҳои қадимтарини Осиё ва Африка ва кишварҳои баъдтар рушдфтои Аврупои Чанубӣ ва Ғарбӣ буд; хунармандӣ ва тичорат дар он ба таври васеъ рушд карда буданд. Қойгиршавии кишвар ба рушди савдои баҳрӣ ва мустамликадорӣ юнониҳо мусоидат намуд. Юнониён на танҳо дар Осиёи Хурд зиндагӣ мекарданд, балки дар соҳили Баҳри Сиёҳ, дар чануби Италия, Африка мустамликаҳои сершумор доштанд.

Дар тури мавҷудият ва рушди худ, Юнон як таҳаввулоти амиқи иҷтимоиро дар гузариш аз системаи ибтидоии ҷамъиятӣ ба системаи синфӣ ва соҳибмулкдорӣ гузаронд. Ғалаба дар муборизаи тулонии юнониҳои қадим барои озодӣ ва истиқлолият алайҳи истилогарони форс, шикасти ашрофи ғуломдор ва муваффақиятҳои демократияи ғуломӣ, ки дар асри V пеш аз милод ба вучуд омада буданд. Юнон дар санъат, илм, фалсафа ва фарҳанг рушд кард.

Дар Юнон мактабҳои буданд, ки дар онҳо табибон аз рӯи намуди шогирдии хунар таълим мегирифтанд. Маъруфттарин мактабҳо дар соҳили Осиёи Хурд дар қазираи Кос ва нимқазираи Книдос қойгир буданд.

Нисбат ба тибби қадимии дигар кишварҳои дунёи қадим, дар тибби Юнон таъсири дин камтар буд. Кастаи коҳинон таъсири бартаридошта надошт. Бо рушди

системаи ғуломдорӣ ва дар иртибот бо дин, маъбадҳо дар Юнон, ба мисли дигар кишварҳои қадим низ ба макони табобат мубаддал шуданд ва коҳинон вазифаи табибонро ба ўҳда гирифтанд. Аммо дар баробари маъбад, тибби коҳинон, тибби халқӣ вучуд дошт.

Дар Юнони Қадим дар як қатор шахрҳо табибони чамбиятӣ буданд, ки шахрвандони камбағалро ройгон табобат мекарданд ва бар зидди эпидемия чораҳо меандешиданд; инчунин табибони оилавӣ барои ашрофон ва сарватмандон буданд. Духтурони сайёр - даврнависон ба савдогарон ва хунармандон хизмат мекарданд. Дар давоми чанғҳо табибони дунявӣ ба маҷрӯҳон ёри тиббӣ мерасониданд.

Дар баробари асклепион (биноҳое, ки барои табобат дар маъбадҳо пешбинӣ шудаанд), беморхонаҳо ва мактабҳои табибоне, ки бо ҳамин ном коҳин набуданд, вучуд доштанд; инчунин ятреяи хурд - як намуди беморхонаи хусусӣ дар хонаи табибон мавҷуд буд. Номи "Асклепион" аз номи Асклепий сарчашма мегирад. Асклепий (aescularius ба забони латинӣ), аз рӯи ривоятҳо, табибе, ки дар шимоли Юнон зиндагӣ мекард, баъдтар илоҳӣ карда шуд ва худои санъати тиб - писари Аполлон «табиб» ҳисобида шуд. Бисёр табибони намоёни Юнони Қадим ва Рим авлоди ӯ ҳисобида мешуданд. Сарпарастони баъзе соҳаҳои тиббӣ Гигиеня (истилоҳи «гигиена») ва терапияи дорудармонӣ (Панакея) духтарони ӯ ҳисобида мешуданд.

Одатан Асклепийро бо асои калоне тасвир мекарданд, ки дар гирди он мор печида - нишони ҳикмат, тандурустӣ ва дору буд. Дар мифологияи кишварҳои Шарқи Қадим мор низ одатан дар якҷоягӣ бо худохое пайдо мешуд, ки бо саломатӣ ва фаъолияти тиббии инсон алоқаманд буданд: мор инчунин дар дасти коҳиноне ёфт мешавад, ки намоз мехонанд ё қурбонӣ мекунанд. Ин нишона пайдоиши хеле қадимӣ дорад: он ба тотемизми ибтидоӣ - парастии ҳайвонот бармегардад. Мор ва зог дар байни бисёр халқҳо ҳамчун шакли хирад ҳисоб мешуданд. Мор нишони касбии табиб гардид. Ин тасвир то имрӯз боқӣ мондааст, гарчанде ки маънои аслии он кайҳо гум шудааст.

Маъбади Асклепий дар Эпидеур ва дигар Асклепионҳои Юнон одатан дар минтақаи дорой иқлими хуб ҷойгир буданд, ки дар якҷоягӣ бо режими дуруст, хомӯшӣ ва ғизо ба бемор таъсири судманд мерасонд. Пешниҳоди нақши барҷастае дошт: беморро бо рӯза, намоз, мусиқӣ, қурбонӣ ва маводи масткунанда омодаи табобат мекарданд. Пас аз он хоби беморон дар маъбад руҳ дод ва коҳинон хобҳоеро, ки шахси бемор дид, тафсир карданд. Ба обдармонӣ (гидротерапия) ва масҳ таваҷҷуҳи хоса дода, амалҳои ҷарроҳӣ гузаронида мешуданд. Ҳангоми ҳафриёт боқимондаҳои асбобҳои ҷарроҳӣ ва дигар доруҳо: корд, наворҷаст (ланҷет), сӯзанҳо, пинҷак, қалмоқ барои захмҳо, сӯзандоруи устухонӣ, искана, кафғирча (спатула), ковишгар (зондҳо) ва ғ. ёфт шудаанд.

Хусусияти хоси фарҳанги қадимаи юнонӣ таваҷҷуҳи зиёд ба машқҳои ҷисмонӣ, табобат ва дар ин робита ба гигиенаи шахсӣ буд. Дар тарбияи ҷисмонии муосир истилоҳҳои қадимаи юнонӣ ҳифз шудаанд, масалан, стадион ва ғайра. Ҷавонон дар гимназияҳо - мактабҳои машқҳои ҷисмонӣ таҳсил мекарданд. Дар гулдонҳои сершумори юнонӣ - ашён истифодаи ҳамарӯза тасвирҳои бадеии нигоҳубини бадан маҳфуз мондаанд: рехтани об, молидан, масҳ кардан ғ.

Барҷастатарин табиби Юнони Қадим Букрот (Гиппократ (460-377 пеш аз милод), ки шуҳрати ҷаҳонӣ касб кардааст, баромади иҷтимоияш аз оилаи табибон буд. Вай доираи муайяни донишҳои тиббиро аз падари худ гирифта буд. Илова бар ин, Гиппократ дар ҷазираи Кос тибро омӯхтааст. Сафарҳо ба Букрот имконият доданд, ки бо дастовардҳои тибби қадим дар Ҳиндустон, Миср ва халқҳои Осиёи Хурд шинос шаванд. Аз ҷумла, дониши тиббии скифҳо, ки дар соҳили шимолии Баҳри Сиёҳ зиндагӣ мекарданд, ба Букрот маълум шуд. Вай урфу одатҳои скифҳоро вобаста ба вазъи саломатии онҳо дар асари худ «Дар ҳаво, об ва маҳалҳо» зикр мекунад. Табибони скиф аз замони қадим дар байни юнониҳо обрӯи баланд доштанд. Дониши тиббӣ ва усулҳои табобати скифҳо ба Гиппократ таъсири муайян расониданд. Таълимоте, ки Букрот дар бораи табобати шикастабандӣ (истифодаи кашиш), бечошавӣ, ҷароҳатҳои

гуногун таҳия кардааст, эҳтимол дорад, ки \bar{y} ҳамчун табиб дар ҷангҳо ширкат варзидааст.

Аввалин устоди \bar{y} дар ин ҷодаи пизишкӣ падараш – Гераклид ба шумор меравад. Букрот аз овони ҷавонӣ дар ҳамаи корҳои назариву амалии падараш ҳамқадами карда, дар 15-солагии шухрати ватанӣ ва дар 30-солагиаш шухрати ҷаҳонӣ касб кардааст. Букрот дар замони худ илми тибро бештар бо ибораи санъат ёд мекард ва ҳатто дар панду андарзҳои таъкид мекард, ки “Пизишкӣ аз ҳамаи санъатҳо пуршарафттарин санъат аст”. Аз устодони дигари \bar{y} Геродик ва Продик (шогирди Файсогурас)-ро ёд кардаанд, ки аввали ба \bar{y} пизишкӣ ва дуввуми фалсафаро омӯзондаанд. Бинобар баъзе маълумот Зимиқротисро низ ба \bar{y} ҳаққи устодӣ будааст. Вале дақиқ маълум нест, ки Зимиқротис ба \bar{y} фалсафа омӯзондааст ё анатомия ё табиатшиносӣ. Баъд аз марги падару модараш Букрот ба монанди Зимиқротис низ сафарҳои хориҷӣ намудааст. Букрот дар даврони худ аз шахси баодобтарин маҳсуб мешуд. Дар бораи пизишки бегараз ва оро аз ҳар гуна хирс буданаш, як ривотро дар бораи \bar{y} зикр мекунем. Вақте \bar{y} Зимиқротисро табобат мекунад, бошандагони шаҳри Абдера ба \bar{y} шохи тиллоӣ тухфа мекунад, аммо \bar{y} тухфаро рад намуда, илова мекунад, ки шиносӣ бо шахси донишманде чун Зимиқротис аз ҳар гуна боигарӣ афзалтар аст.

Аз замони Букрот то замони мо як қатор таълифоти тиббӣ расидаанд, ки “Маҷмуаи Букрот” номида мешаванд ва тақрибан 70 асарро дар мавзӯҳои гуногуни тиб дар бар мегиранд. Худи Букрот муаллифи таълифоти муҳимтарине бо номҳои “Дар ҳаво, обҳо ва маҳалҳо”, “Пешгӯӣ”, “Эпидемия”, “Дар бораи захмҳои сар”, “Дар бораи шикастҳо” ва ғ. ба шумор меравад. Дигар асарҳои, ки ба “Маҷмуаи Букрот” дохил карда шудаанд, аз ҷониби шогирдон ва пайравони Букрот, алахусус писар ва домоди Хиппократ навишта шудаанд. Букрот одамони ҳамфикр, шогирдон ва пайравони худро дошт. Аксари асарҳои, ки ба “Маҷмуаи Букрот” дохил карда шудаанд, назари тамоми табибони мактаби Косро дар бар мегирад. Ин энциклопедияи давраи авҷгирии тибби ҷунонӣ дар асрҳои V-IV пеш аз милод буд.

Букрот шарҳи бемориро дар омилҳои моддии муайянкунандаи он ва тағйирёбии он омилҳо ҷустуҷӯ мекард. Вай боварӣ дошт, ки ҳар як беморӣ сабаби табиӣ худро дорад ва ҳеҷ чиз бидуни сабаби табиӣ рух наметаҳад. Сабабҳои табиӣ беморӣ, пеш аз ҳама, дар муҳити берунии атроф вобастаанд.

Дар асари “Роҷеъ ба ҳаво, об ва маҳалҳо” Букрот нигоштааст, ки табиби ба шаҳри нав омадаро лозим аст, ки иқлим, ҳок, тарзи ҳаёти аҳоли ва ғайраро омӯзад. Танҳо онҳое, ки пеш аз ворид шудан ба шаҳре шароити зиндагиро дар шаҳр пешакӣ тафтиш мекунад, дар он ҷой ҳамчун табиб кор карда метавонанд.

Дар асари “Дар бораи тибби қадим” Букрот пайдоиши тибро аз шароити моддии ҷомеаи ибтидоӣ, пеш аз ҳама робитаи онро бо нигарониҳо дар бораи ғизо, дар бораи истифодаи маҳсулот шарҳ дод.

Букрот бемориро ҳамчун раванди умумии тамоми организм мефаҳмид. Мувофиқи консепсияҳои қабулкардаи Букрот, ҳаёти баданро чор афшура (намӣ, моеъ) муайян мекунад: хун, луоб (балғам), сафрои зард ва сафрои сиёҳ (савдо). Ин афшураҳо ба таркиби гуногуни чор принципи асосии табиат асос ёфтаанд: гармӣ, хунукӣ, хушкӣ, рутубат. Ҳар яке аз ҷаҳор афшура ба мизоҷ (темперамент)-и муайяне мувофиқ аст: хун - сангвиник, луоб (балғам) - флегматик, сафрои зард - холерик, сафрои сиёҳ - меланхолик. Мизоҷи ҳар як шахс бо бартарии афшураи мувофиқи \bar{y} муайян карда мешавад. Ташаккули баъзе мизоҷҳо дар одамнро Букрот бо шароити физикӣ ва ҷуғрофӣ маҳалҳои гуногун алоқаманд дониста, бо ин таъкид мекард, ки табиати атроф ба \bar{y} таъсир мекунад. Гурӯҳбандии Букрот дар бораи “мизоҷ”-и шахс ва инчунин мафҳумҳои ҳуморалии он, албатта, аз мафҳумҳои муосир дуранд. Дар таълимоти Букрот оид ба намудҳои фаъолияти олии, асаби ҳайвонот ва одамн сухан меравад, ки \bar{y} дар маҷмуъ хусусиятҳои сармояи намудҳои асосиро дуруст дарк кардааст.

Букрот системаи узвҳои ҳаракат - устухонҳо, буғумҳо, пайвандҳо, мушакҳоро медонист, ки инро усули табобати шикастҳо (пӯшида ва кушода), кашишхӯрӣ ва ҷудой

нишон медиҳад. Дастурамали Букрот дар бораи нигоҳубини захмҳо, баستاني бандҳо ва гайра низ хеле оқилона аст.

Навиштаҳои Букрот аз таҷриба ва мушоҳидаи бойи ӯ шаҳодат медиҳанд, ки инро муқоисаи мувофиқи ӯ тасдиқ мекунад. Бинобар ин ӯ нафаскашиҳои хурди хубобчадорро дар шуш бо сиркои дар ҳоли ҷӯш муқоиса кардааст.

Хидмати муҳими Букрот дар он буд, ки ӯ дастовардҳои фалсафаи муосири замони худро бо яқҷоягии донишҳои тиббию табиии Шарқи Қадим мавриди таҳлил қарор додааст.

Букрот мавсим, ҳарорати ҳаво, иқлим, хосиятҳои хок ва об дар минтақаи муайян, эпидемияро бо сабабҳои пайдоиши беморӣ алоқаманд медонист. Дар баробари ин, Букрот дар бисёр ҳолатҳо сабабҳои инфиродии бемориҳои одамони алоҳида, аз ҷумла тарзи ҳаёт, парҳез, синну соли шахс, ирсият ва майли ӯ ба азобҳои муайяноро қайд кард.

Бисёре аз "Андарзҳо"-и Букрот аз як қатор тахминҳо шаҳодат медиҳанд, ки ӯ дар зиндагии худ азобҳои муайяноро паси сар кардааст. Дар баробари ин, дар "Андарзҳо" ва дигар асарҳои ӯ ақидаҳои мавҷуданд, ки сатҳи на он қадар баланди донишҳои анатомӣ ва физиологияи тиббии ҷаҳони қадимро инъикос мекунанд.

Букрот тавсия меод, ки бемор дар вақтҳои гуногуни рӯз, ҳангоми хоб ва бедорӣ, дар ҳолатҳои гуногун мушоҳида карда шавад. Ӯ бемориҳоро ҳамчун як падидаи тағйирёбанда баррасӣ мекард. Беморӣ се марҳила дорад: ибтидо, миёна ва охир. Мушоҳидаи Букрот ба ӯ имкон дод, ки аломатҳои баъзе бемориҳоро дақиқ тасвир кунад; ӯ чеҳраи бемори вазнин, ғафшавии фалангҳои охири ангуштҳо (ин аломат дар таърихи тибб "ангушти Букрот" ном дорад), "садои лаппиш"-ро тавсиф кардааст.

Дар баробари бемориҳои калонсолон, Букрот ба бемориҳои кӯдакон низ саруқор дошт. Вай тавсифи паротитро дод. Вай ба бемориҳои навзодон низ диққати махсус дод. Изҳороти педиатрии Букрот ба қори минбаъдаи табибони қадим (Сорануси Эфес, Орибазия), табибони аврупоии асрҳои миёна (мактаби Салерно), хусусан намояндагони тибби классикии форс-тоҷик (Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абӯали ибни Сино ва дигарон), инчунин ба табибони давраи Ренессанси Аврупоӣ таъсири калон расонидаанд.

Азбаски тиб дар Юнони Қадим бештар бо номи Букрот вобаста аст, зарур донистем, дар фасли мазкур дар бораи соҳаи тиб ва тандурустӣ дар ин кишвар қабл аз Букрот ва баъд аз Букрот чанд суҳан гуфта бошем.

Марказҳо ва мактабҳои тиббии нисбатан маъруф дар Юнони Қадим дар Родос, Кос (ватани Букрот) ва Книдос вучуд доштанд, яъне ин мавзӯҳо дар роҳи тичоратии Шарқи Қадим ба Юнони Қадим ҷойгир шуда буданд. Маҳз аз ҳамин ҷиҳат ҳам хулоса қардан мумкин аст, ки таъсири соҳаи тиб ва тандурустии Шарқи Қадим ба Юнони Қадим хеле назаррас аст.

Муҳаққиқ Теодор Мейер-Штейнег муътақид аст, ки ҳарчанд таъсири кишварҳои Шарқи Қадим ба Юнони Қадим бешубҳа бузург аст, аммо Юнони Қадим ҷӣ назариявӣ ва ҷӣ амалӣ мустақилан ҳам хеле рушд карда буд [9, с. 120]. Ӯ ҳамчунин қайд мекунад, ки қадимтарин шакли санъати пизишкӣ дар Юнони Қадим ҳамон шакли "эпмерикӣ" будааст, ки хоси ҳар гуна халқияте мебошад, ки бо табиат муносибат доштааст [9, с. 121].

Дар Юнони Қадим қабл аз фаъолияти Букрот, мисли кишварҳои Шарқи Қадим ҳар гуна дониш, аз ҷумла донишҳои тиббӣ дар маъбадҳо таълим дода мешуд.

Яке аз "худоеён" (азбаски Юнони Қадим кишвари бисёрхудоея буд ва ҳар гуна шахсони нимафсонавиноро бо номи "худое" зикр мекарданд)-и санъати пизишкӣ дар Юнони Қадим – Асклепий (Ἀσκληπιός, асри VII п.а.м.) – писари Аполлон буд. Маҳз ҳамин табиби қадим дар афсонаҳои юнонӣ ва румии бостонӣ бо номи "худое"-и илми тиб зикр мешуд, ки баъдҳо дар ҷаҳони лотинӣ бо номи Асклепий (Aesculapius) шинохта мешуд. Мувофиқи афсонаҳои юнонӣ Асклепий натавоно бемориҳои гуногунро табобат мекардааст, балки гӯё мурдаро зинда мекардааст. Албатта, ин афсонае беш

нест, вале маълумоте дар бораи мавҷудияти донишҳои тиббӣ дар дунёи қадим ба шумор меравад.

Дарк ва фаҳмиши донишҳои тиббӣ, ки Букрот ва шогирдони ӯ риоя мекарданд, дар назди пайравони санъати тиб талабҳои баланд гузоштанд ба шарофати ин, таъсири ӯ танҳо дар сурате нигоҳ дошта мешуд, ки кулли табибон ба ин талабот ҷавобгӯ бошанд. Дар замони зинда будани Букрот, таълими ӯ, ки авҷи рушди тараққиёт амал мекард, ҳамаи дигар мактабҳои тиббӣ мавқеи дуҷумдараҷаро доштанд.

Баъд аз марги ӯ мактабҳои тиббӣ маҷбур шуданд, ки доираи пайравони худро бештар ва васеътар кунанд. Бо назардошти ин, сатҳи талаботро ба шароит мутобиқ карда, онро андак коста карданд.

Барои қонё кардани ниёзҳои нав ба тиб ҳамчун илме, ки ба осонӣ омӯхта шавад назари Книдос ва ворисони ӯ роҳи пешгирифтаи худро тарк карданд ва системаи илмии санъати тиббиеро таъсис доданд, ки онҳо бояд дар он ба як назарияи тамоман ҳамоҳанг муттаҳид шаванд.

Дар ин муносибат ду файласуфи бузурги асри IV пеш аз милод - Афлотун (Платон, 427-347 п.а.м.) ва шогирди ӯ Арасту (384-322 п.а.м.), аҳамияти калон доштанд. Назарияи ин файласуфон, дар навбати худ, аз нуқтаи назари табибони муосирашон фарқ дошт. Манбае, ки назарияи тиббӣ аз он баъзе ғояҳоро гирифтааст, асари Платон “Тимей” буд. Аммо бояд иқрор шуд, ки ин ғояҳо на бар далелҳо, балки бар мулоҳизаҳои фалсафавӣ спекулативӣ таъкиқ карда, на танҳо ба пешрафти тиб мусоидат накарданд, балки ба маъно ин пешрафтро ҳатто ба таъхир андохтанд [9, с. 125].

Букрот таълим меод, ки “Санъати тиб – наҷибтарини санъатҳо махсуб меёбад”. Агар ба нахустшакли таълимоти ӯ дар ин бора диққат диҳем, ки чунин аст «*Ἰητρική τέχνη των πασῶν ἐστὶν ἐπιφανέστατη*», аз ин ҷо дида мешавад, ки ӯ нисбати тибб калимаи “*τέχνη*”, яъне (техника)-ро истифода кардааст. Бояд гуфт, ҳамин вожаи “*τέχνη*”-и юнонӣ маъноҳои “техника”, “илм” ва “санъат”-ро дорад.

Табиб ба юнонии қадим *ιατῆρ* (*iatēr*) номида мешуд, ки ин вожа дар забони русӣ дар шакли префикси “иатрия” боқӣ монда, то имрӯз дар калимаҳои “педиатрия”, психиатрия ва ғайра дучор мешавад.

Албатта, чӣ тавре қайд кардем, Букрот ҳарчанд бо лақаби “падари тиб” шинохта шудааст, аммо ӯ аввалин табиб набуд. Зеро то замони таваллули ӯ асри V п.а.м. илми пизишкӣ ҳамчун санъати табобатӣ (техникаи табобатӣ, илми табобатӣ) ба сифати касб амал мекард. Ба ғайр аз Асклепий (ҳамчун “худро”-и тиб) писарони ӯ – Махаон ва Подалир низ ҳамчун табиб фаъолият карда дар ҷангҳо ҳамчун табиби ҷарроҳ шинохта мешуданд.

Бино бар баъзе ривоёт насабномаи Букрот ҳам тавассути Подалир ба Асклепий мерасидааст.

Дар асри III пеш аз милод, дар шаҳри Искандария шароити мусоид муҳайё карда шуд ва ин шаҳр ба маконе табдил дода шуд, ки дар он соҳаҳои гуногуни дониш рушд карда буданд. Бинобар ин аз ҷониби Искандар ва ворисони ӯ ҷамъовариҳои сарвати азим ва имконияти истифодаи сарвати илмии он давра ва ниҳоят, дар натиҷаи шароити хуб буданаш сулолаи Батлимусҳо (Птолемейҳо) дар он марказ, хусусан ба илм таваччуҳи беандозае зоҳир карда буданд.

Ҳамаи ин барои рушди фарҳанг ва дониш чунин замина фароҳам овард, ки дар таърихи дунёи қадим монанди онҳоро дигар дучор омадан душвор аст. Дар баробари математика, астрономия, физика, технология, таърих, адабиёт, филология ва табиатшиносии тавсифӣ, донишҳои тиббӣ низ аз ин муҳити илмии Искандария манфиати зиёд ба даст овард.

Подшоҳони сулолаи Птолемейҳо на танҳо ҳама гуна биноҳо месохтанд, ки ҳадафи онҳо хидмат ба санъат буд, балки дастнависҳоро ҳам меоварданд, боғҳои ботаникӣ ва зоологӣ бунёд мекарданд ва дар ниҳоят бо саховати ҳақиқии шоҳона онҳо ду муассисаро дар он ҷой таъсис доданд, дар он муассисаҳо олимони ва муҳаққиқон бидуни ташвиши пайдосозии ғизо худро ба кори илмӣ бахшида буданд. Яке аз чунин муассисаҳо китобхонаи Искандария ва дигаре Музейи он буд.

Дар китобхонаи Искандария тақрибан ним миллион дастнависҳо ҳифз карда мешуд, ки барои чандин асрҳо тарҳрезӣ шуда буд. Музей бошад, ҳама чизеро, ки барои зиндагии ором ва фаъолияти оромонаи таҳқиқотии олимон заруранд, дар бар мегирифт. Осорхона инчунин фаъолияти омӯзгориро дар бар мегирифт ва муҳаққиқону илмдӯстон аз тамоми олами фарҳангии онвақта ба он ҷой чамъ меомаданд. Ҳамин тариқ, Музей дар як замон ҳам вазифаи ба истилоҳ, академияи илмӣ, мактаби олий ва мактаб-интернати донишмандонро иҷро мекард.

Дар он шароити мусоид барои рушди соҳаи тиб ва тандурустӣ буд, ки дар Искандария таассуби қадима нисбат ба кушодани часади мурда, ки ба рушди озоди анатомия ҳалал мерасонд, аз байн бардошта шуд. Маҳз бад-ин ҷиҳат дар асри III пеш аз милод дар Искандария барои рушди тиб шароит созгоре мавҷуд буд, ки қаблан вучуд надошт.

Таъсири тибби Искандария аз худуди он берун фарогиртар мешуд. Чунин пешравӣ дар замоне мушоҳида мешуд, ки дар саҳнаи таърихӣ як маркази нави фарҳангӣ – бо номи фарҳанги Рум пайдо шуд. Тиб ба маънои аслии ин калима дар румиён нисбатан дертар пайдо шудааст. Аз ин ҷиҳат, онҳо аз дигар халқҳои қадим фарқ мекунанд.

Дар охири асрҳои III ва аввалии II пеш аз милод аввалин кӯшиши худро дар Рим ҷойгир кардани табибони озоди юнонӣ ба мушоҳида мерасад.

Нависандаи Руми Қадим - Плиний (24-79) дар шакли то андозае латифа қайд кардааст, ки дар соли 219 табиби юнонӣ бо номи Архагетус (ки маънояш "оғози хуб" аст) ба Рум омад ва мардум ӯро бо шавқ қабул карданд. Вай аввалин табиби юнонӣ буд, ки дар Рим амалияи хусусиро ба амал овард. Ба ӯ ҳукуқи шахрвандии Рим дода шуд ва барои ӯ аз ҳисоби давлат "дӯкон"-е ("conpitus Acilius") сохта шуд. Барои миннатдорӣ аз кори тиббии ӯ, румиён ӯро "шифокори захмҳо" меномиданд. Аммо дере нагузашта, муносибати румиён дигаргун шуд: Муносибати бераҳмонаи ӯ ҳангоми амалиёте, ки анҷом дод, ба румиён чунон таъсир гузошт, ки онҳо ӯро "шахси бераҳм" номиданд ва на танҳо аз хидмати ӯ, балки дар маҷмуъ аз хидмати ҳамаи табибон даст кашиданд. [9, с. 120].

Баъдан дар Руми Қадим табибони шинохтае чун Темисони Лаодикейӣ (123-43 п.а.м.), Корнелий Селс (25 п.а.м.-50 б.а.м.), Сорани Эфесӣ (98-138) ва дигарон зухур кардаанд, ки то зухури табиби маъруфе бо номи Қолинус фаъолият мекарданд..

Табиби маъруфи румӣ Қолинуси Қалузӣ (Гален Клавдий, 131-217) дар рушди илм саҳми босазое гузоштааст. Дар тарҷумаи ҳоли ӯ "нуқтаҳои торик" зиёданд ва қариб чоряки рисолаҳои ӯ боқӣ мондаанд, аммо ин барои чанд асри оянда монев нашуд, ки дастовардҳои ӯро аксиома ҳисоб кунанд. Ҳатто ҳаҷми гайриихтиёрии Қолинус то замони Ренессанси Аврупо ҳақиқатҳои раднопазир ҳисобида мешуданд ва асарҳои ӯ рушди тибби Фарбро барои 15 қарн пеш муайян кардаанд.

Қолинус соли 131 дар Пергамон, яке аз шаҳри Осиёи Хурд (ҳозира Бергамаи Туркия), дар давраи ҳукмронии император Адриана таваллуд шудааст.

Қолинус дар оилаи шахси сарватманд ва бомаърифат таваллуд шудааст. Падари ӯ Никон ном шахси мутафаккири шинохта ва мутахассиси соҳаи математика буд, аз ин рӯ ӯ ба таълим додани писараш диққати ҷиддӣ меод ва орзу мекард, ки рӯзе ӯро файласуфи маъруф кунад. Тибқи ривоят, хоби вай ӯро маҷбур кард, ки тасмими худро дигар кунад ва Гален барои омӯختани тиб ҳидоят намояд. Дар он замон румиён ба ин гуна хобҳо аҳамияти калон меоданд ва чунин рӯйдодҳоро дастури мустақими амал ҳисоб мекарданд. Бояд гуфт, ки то замони мо эътиқод ба хоб боқӣ мондааст.

Вақте ки падараш вафот кард, ӯ барои омӯختани таҷрибаи табибони маҳаллӣ машғул шуд. Он замон Искандария ҳамчун маркази илми тиб маъруф буд ва табиби ҷавон орзу дошт, ки дар он ҷо таҳсил кунад ва таҷриба ҳосил кунад. Аммо, вақте ки Қолинус ба он ҷо расид, қонуне ба имзо расида буд, ки чарроҳии часади одам манъ аст ва анатомияро дар маймунҳо ва дигар ширхорон омӯختан лозим буд.

Маълумоти тиббии Рими Қадим бештар ба таълимоти тиббии Юнони Қадим, асосан бар маънои таълимоти Букрот (Гиппократ)-и юнонӣ асос ёфта буд. Румиён

тамоми усулҳои ташхис ва табобати дар Юнони Қадим маълумро ғаёлона истифода мебарданд. Гиёҳшиносӣ ва гиёҳдармонӣ дар Рими Қадим хеле рушд карда, дар сатҳи баланд қарор дошт ва бояд гуфт, ки то имрӯз бисёр мафҳумҳои муосири растаниҳои шифобахш бар мабноси гиёҳшиносии румӣ мебошад.

Мақтаҳои тиббии Рими қадим дар даврони шакли ҷумҳурӣ (лот. *Respublica Populi Romani*) гирифтани он дар асрҳои V-III пайдо шуданд. Римӣҳои Қадим боварӣ доштанд, ки табиб бояд аз соҳаҳои гуногуни фанҳо дониш дошта бошад. Баъзе табибон дар беморхонаҳои ҳарбӣ таълим мегирифтанд, то ки ба маҷрӯҳон кӯмак карда, дар соҳаи анатомия ва физиология донишҳои нав ба даст оварданд.

Роҷеъ ба усулҳои табобат ва маводи доруворӣ бояд гуфт, ки дар Рими Қадим дар баробари гиёҳдармонӣ, инчунин оинҳои мухталифи ҷодугарӣ ва динӣ низ истифода карда мешуд. Табибон дар бораи манфиатҳои ғизои солим, варзиш, речаи ҳаррӯза ва ҳавои тоза огоҳии комил доштанд.

Растанишинос, дорушинос ва табиби ҳарбии Руми Қадим, Педаний Диоскорид (40-90), ки яке аз асосгузори илми растанишиносӣ маҳсуб мегардад каталоги маҳсули растаниҳои шифобахшро тартиб дода буд, ки шомили 600 номгӯй гиёҳ ва наздики 1000 номгӯй доруҳо буд. Манбаи дигари маълумоти муқаммал дар бораи растаниҳои шифобахши Руми Қадим китобҳои тарҷумон ва растанишинос Гай Плиний Секунд (23-79) ба шумор мераванд.

Дар аввал, гиёҳҳои шифобахшро дар хона ҷамъоварӣ ва хушк мекарданд, зеро дар Руми Қадим дорухонаҳо набуданд. Доруҳо аз онҳо мустақилона тайёр мекарданд. Баъдтар, тоҷирони сайёр - фармакополҳо пайдо шуданд, ки растаниҳои шифобахшро савдо мекарданд, ки мутахассисон аз онҳо маҳлулҳо ва хокаҳо омода мекарданд.

Дар асри I милодӣ дар Рими қадим аввалин боғи ботаникӣ пайдо шуд, ки дар он бисёр гиёҳҳои шифобахши ҳамон давра парвариш карда мешуданд ва он ба растанишинос ва дорушиноси замони Антоний Кастор тааллуқ дошт.

Агар дар Юнони Қадим маъруфтарин табиб Букрот бошад, пас дар Рум Клавдий Галенро маҳсусан эҳтиром мекарданд. Вай бо тиб ва илм машғул буд ва инчунин мероси илмии зиёдеро роҷеъ ба гиёҳшиносӣ, дорушиносӣ ва усулҳои табобат боқӣ гузоштааст. ӯ 304 растаниҳои шифобахш, 80 доруи ҳайвонот ва 60 пайдоиши минералҳоро тавсиф кардааст. Вай онҳоро дар намуди маҳлул, хока ва дигар шаклҳо истифода бурдааст.

Нисбат ба Букрот, Ҷолинус муътақид буд, ки гиёҳҳои шифобахш дар якҷоягӣ бо таъсири судманд, метавонанд таъсири зараровар низ дошта бошанд. Маҳз хосиятҳои табобатӣ буд, ки ӯ кӯшиш мекард, ки аз онҳо "ҷудо кунад". Баъзе доруҳо, ки бори аввал ӯ тавсиф кардааст, ҳоло ҳам истифода мешаванд.

Яке аз мутахассисони таърихи тиб Татьяна Сергеевна Сорокина дар дастури таълимии худ бо номи "Таърихи тиб: курси мухтасари лексия" [15, с. 72] даврабандӣ ва гоҳшумории таърихи ҷаҳонии тибро чунин нишон додааст:

Ҷадвали 1.

Даврабандӣ ва гоҳшумории таърихи ҷаҳонии тиб
(бино бар таълимоти Сорокина Т.С.)

Пизишкӣ дар ҷомеаи ибтидоӣ (қаб аз синфӣ)	Пизишкӣ дар Дунёи Қадим (ҳазорсолаи IV п.а.м. - 476)	Пизишкӣ дар асрҳои миёна (476-1640)	Пизишкӣ дар даврони нав (1640-1917)	Пизишкӣ дар даврони навтарин (аз соли 1917)
Ташаккули ҷамъияти ибтидоӣ ва бавучудоии пизишкӣ (тақр. 2 млн сол қабл то 40)	Пизишкӣ дар Авросиё ва Африқои қадим: Бобулистон; Мисри Қадим; Эрони Қадим;	Империяи Византия; Руси Қадим, давлати Москва; Халифат; Осиёи Миёна;	Пизишкӣ дар Аврупо; Пизишкӣ дар Осиё; Пизишкӣ дар Африқо; Пизишкӣ дар	Тиб дар СССР ва кишварҳои сотсиалистӣ; Тиб дар кишварҳои капиталистӣ; Тиб дар

ҳазор сол қабл); Пизишкӣ дар даврони шукуфоии чамъияти ибтидоӣ (чамъияти оилавӣ: 40 ҳазор сол қабл то ҳазораи Х п.а.м.); Пизишкӣ дар даврони тақсимшавии чамъияти ибтидоӣ: падаршоҳӣ ва модаршоҳӣ, ҳазораи Х-V п.а.м.	Ҳиндустони Қадим; Чини Қадим; Суклобия (Руси Қадим); Осиёи Миёнаи Қадим; Арманистони Қадим; Гурҷистони Қадим; Юнони Қадим; Руми Қадим Пизишкӣ дар Амрикои Қадим: Давлати Мая. Пизишкӣ дар Австралия ва қазираҳои укёнусӣ: Австралия	Қавқоз; Эрон; Ҳиндустон; Чин	Амрико; Пизишкӣ дар Австралия ва қазираҳои укёнусӣ; Самтҳо: Тиббӣ-зистшиносӣ; Тиббӣ-клиникӣ; Бехдоштӣ (гигиеникӣ); Пизишкӣ анъанавӣ ва табобатӣ	кишварҳои рӯ ба тараққиниҳода Самтҳо: Фанҳои тиббӣ-зистшиносӣ; Фанҳои клиникӣ; Фанҳои бехдоштӣ (самтҳои пешгирикунанда (профлактикӣ)) Тибби анъанавӣ ва табобатӣ
---	---	---------------------------------------	--	--

Дар бораи чунин табақабандии тибби ҷаҳонӣ аз назари Т.С. Сорокина чанд нуқтаи назарро таъкид кардан зарур аст. Аввал ин ки маълум аст чунин табақабандии таърихи тиб аз тарафи муҳаққиқи зикршуда дар замони шӯравӣ тартиб дода шудааст ва аз ин рӯ баъзе хусусиятҳои хоси худро дорад, ба монанди “тибби шӯравӣ ва кишварҳои сотсиалистӣ” ва “тибби кишварҳои капиталистӣ” ва ғайра. Албатта, аз ҷиҳати сиёсати идоракунии давлат инкишофи соҳаи тиб ва тандурустӣ дар кишварҳои сотсиалистӣ ва капиталистӣ бинобар табобати ройгон (бепул) ва пулакӣ хусусиятҳои хоси худро дошт. Дуюм ин ки дар давраи сеюми табақабандии худ “Пизишкӣ дар асрҳои миёна (476-1640)” муаллиф дар бораи ниёгони мо мушахассан фаслери нишон надодааст. Ҳол он ки дар давраи асрҳои миёна хусусан асрҳои IX-XI милодӣ дар таърихи тамаддуни мо мақоми хосе дорад. Зеро ин даврон дар асарҳо ва мақолаҳои таҳлилӣ бо номҳои гуногун ёд мешавад: Эҳёи мусулмонӣ; Эҳёи Аҷам; Эҳёи арабӣ-эронӣ; Эҳёи тоҷик; Давраи тиллоии рушди илму фарҳанг ва ғайра [10, с. 494].

Албатта, ҳуди муаллиф ҳам қайд кардааст, ки чунин табақабандӣ назари шахсии ӯст. Мо низ табақабандии ӯро дар шакли мухтасар (муҳим бо назардошти тавсифи мазмун) дар ҷадвали тартибдодаи худ (на ҷадвали муаллиф) овардаем.

Агарчанде чунин табақабандии таърихии донишҳои тиббӣ ҳақиқати мутлақ ва комил нест, ҳаройина ҷавҳари кавиеро дорост ва ба назари мо месазад, ки муаррихони тибби тоҷик бо назардошти саҳми волои ниёгони асримиёнагии форс-тоҷик онро пурратар ва комилтар созанд.

Табибони бузурги дунёи қадим дорои маърифати баланд, доираи васеи дониш, шавқу хаваси зиёд, ҷидду ҷаҳди ғавқулӯда, истеъдодҳои гуногунҷабҳа ва дорои тафаккури ғалсафӣ буданд. Онҳо рисолати олиии инсондӯстиро иҷро мекарданд, ва ҳамин тариқ, ба рушди тиб ва тандурустӣ, маориф ва илм таъсири бағоят калон расонидаанд, ки тавассути юнониёну румиёни қадим то асрҳои миёна расида, боз такмил ёфта ва ҳамин тариқ, пешрафти умумии ҷомеаро сабаб гардидаанд.

Кунҷковӣ, нотарсӣ (аз ҷарроҳии шакли ибтидоӣ) ва инсондӯстиву поквичдонии табибони Дунёи Қадим то ба имрӯз намунаи ибрат, қобили таваҷҷуҳ ва боиси такмили дониши табибони муосир хоҳад буд.

Соҳаи тиб ва тандурустӣ ба монанди дигар донишҳои инсонӣ, риёзиёт (математика), ситорашиносӣ (астрономия) ва ғ. ибтидо аз кишварҳои Шарқи Қадим:

Мисри Қадим, Бобулистон, Эрони Қадим, Ҳиндустони Қадим, Чини Қадим сарчашма мегирифтааст. Азбаски таъсири таърихию фарҳангӣ ва ҳатто ҳарбии кишварҳои номрафтаи Шарқи Қадим ба Юнони Қадим зиёд аст ва аз тарафи дигар маълум аст, дар замони осоиштагӣ аксари донишмандони Юнони Қадим ба кишварҳои Шарқи Қадим, хусусан ба Мисри Қадим барои ҷамъоварӣ ва тақмили дониши худ сафарҳои илмӣ анҷом додаанд.

Бад-ин васила маҳз Юнони Қадим, ки дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ ва махсусан дар таърихи тамаддуни кишварҳои, ки тарафдори назарияи “аврупомарказӣ” мебошанд, ҳамчун “гаҳвора”-и тамаддун тамоми донишҳои онвақтаи Шарқи Қадим, аз ҷумла, тиб ва тандурустиро аз онҳо омӯхта, баъдан ба дигар кишварҳо, пеш аз ҳама ба Руми Қадим, интиқол додааст.

Агарчанде номи табибони мардумии Шарқи Қадим дар сафҳои таърихи илм чандон рӯшан нест, вале номҳои донишмандони соҳаи тиб ва тандурустии Юнону Руми Қадим пеш ва беш аз ҳама Букроту Ҷолинус ва дигарон низ дар сафҳои таърих бештар ва мушаххастар собит гардидаанд. Ин ҷиҳати масъала ҳам барои ҳамчун “гаҳвора”-и тамаддун номгузорӣ кардани Юнони Қадим барои таърихшиносон як навъ далеле ҳисобида мешуд.

Ҳамин тариқ, илми тиб ва соҳаи тандурустӣ яке аз қадимтарин донишҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад, ки одамон дар баробари ҳис кардани аввалин беморӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои табобати он ба ин илм эҳтиёҷ пайдо карда буданд, рушаҳои қадима ва таърихи тӯлонӣ дошта, на дар як ҷой, балки якбора дар якҷанд кишварҳои бостонӣ пайдо шуда, тадричан рушд кардааст. Аҳамияту муҳимияти пайдоиши соҳаи тиб ва тандурустӣ нисбат ба зарурати пайдоиши дилхоҳ соҳаи донишҳои инсонӣ амалия ва зарурати бештар доштааст. Масалан, инсонҳои қадим барои донишҷӯи соатҳои шабонарӯзӣ ба тақвиму тадричан ситорашиносӣ, барои ҳисоби вақту ашӯи лозимаи рӯзгор ба донишҳои риёзӣ ва ғайра ниёз дошта бошанд, барои табобати бемориҳои пайдошуда, табобати ҷароҳатҳо, аз ҷумла шикастабандиҳо, ва ҳатто барои пешгирии бемориҳо ва эҳтиёт аз ҷароҳатбардориҳо ба тиб ва тандурустӣ рӯ оварда, ба пайдоиш ва рушди он машғул шудаанд.

Дар кишварҳои Шарқи Қадим ва Юнону Руми Қадим донишҳои тиб ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ, вобаста ба шароити он замон бунёдгузорӣ шуда, инкишоф ёфтаанд.

Албатта, чунин ниёзмандиҳо як навъ зарурати таърихӣ буда, дар маҷмӯъ барои пешрафти тамаддуни умумибашарӣ заминаҳои асосӣ гузоштаанд. Таърихи омӯзиши тиб ва тандурустӣ, ба назари мо, ба монанди зарурат ҳуди тиб, зарурат ва аҳамияти муҳимеро дорост.

Адабиёт:

1. Абуали ибн Сина. К 1000-летию со дня рождения [Текст]. – Ташкент, 1980. – 248 с.
2. Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация. Философия, наука, религия [Текст] / Г.М. Бонгард-Левин. – М.: Наука, 1980. – 333 с.
3. Гиппократ. Сочинения [Текст]: в 2 т. / Гиппократ; пер. с греч. – М., Л., 1941-1944.
4. История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческих цивилизаций. Месопотамия [Текст] / Под ред. И.М. Дьяконова. – М., 1983. – Ч.1. – 534 с.
5. История древней медицины: медицина от смерти Гиппократа до Галена включительно [Текст] / Сост. С.Г. Ковнер. – Киев, 1888. – 462 с.
6. История медицины: медицина Востока, медицина в Древней Греции [Текст] / Сост. С.Г. Ковнер. – Киев, 1878. – 244 с.
7. Кленгель-Брандт, Э. Путешествие в Древний Вавилон [Текст] / Э. Кленгель-Брандт. – М., 1979. – 259 с.
8. Материалы по изучению источников традиционной системы индо-тибетской медицины [Текст]. – Новосибирск, 1982. – 104 с.

9. Мейер-Штейнег Т. Древняя медицина (Медицина Древнего Востока и классической древности [Текст] / Т. Мейер-Штейнег. – 2-е изд., испр. – М.: Вузовская книга, 2007. – 120 с.
10. Mez, A. Die renaissance der Islams [Text] / A. Mez. – Heidelberg, 1922. – 494 p.
11. Пиотровский, В.В. Древний Восток и мировая культура [Текст] / В.В. Пиотровский. – М., 1981. – 181 с.
12. Прыгова, Н.М. Медицина в Ацтекском государстве [Текст]: автореф. дисс... канд. мед. наук / Н.М. Прыгова. – М., 1982. – 20 с.
13. Расулов, М. Я. Диссертации ученых Таджикистана по медицине и биологии [Текст]: краткие рефераты / М. Я. Расулов, В. С. Вайль. - Сталинабад: [б. и.], 1959. - 271 с.
14. Рожанский, И.Д. Античная наука [Текст] / И.Д. Рожанский. – М., 1980. – 199 с.
15. Сорокина, Т.С. История медицины. Краткий курс лекций [Текст]: учеб. пособие / Т.С. Сорокина. – М.: УДН, 1988. – 72 с.
16. Сорокина, Т.С. Медицина в рабовладельческих государствах Средиземноморья [Текст]: учеб. пособие для иностр. студентов / Т.С. Сорокина. – М., 1979. – 97 с.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИЛМИ ТИБ ДАР ЮНОН ВА РИМИ ҚАДИМ

Мақолаи мазкур ба масъалаи ташаккул ва инкишофи илми тиб дар Юнон ва Рими Қадим бахшида шудааст.

Соҳаи тиб ва тандурустӣ ба монанди дигар донишҳои инсонӣ, риёзиёт (математика), ситорашиносӣ (астрономия) ва ғ. ибтидо аз кишварҳои Шарқи Қадим: Мисри Қадим, Бобулистон, Эрони Қадим, Ҳиндустони Қадим, Чини Қадим сарчашма мегирифтаанд.

Ба ақидаи муаллиф, агар дар Юнони Қадим маъруфтарин табиб Букрот бошад, пас дар Рум Клавдий Галенро махсусан эҳтиром мекарданд. Вай бо тиб ва илм машғул буд ва инчунин мероси илмии зиёдеро роҷеъ ба гиёҳшиносӣ, дорушиносӣ ва усулҳои табобат боқӣ гузоштааст.

Муаллиф таъкид менамояд, ки давраи асрҳои миёна хусусан асрҳои IX-XI милодӣ дар таърихи тамаддун мақоми хосе дошад. Зеро ин давра дар асарҳо ва мақолаҳои таҳлилий бо номҳои гуногун ёд мешавад: Эҳёи мусулмонӣ; Эҳёи Ачам; Эҳёи арабӣ-эронӣ; Эҳёи Тоҷик; Давраи тиллоии рушди илму фарҳанг ва ғайра.

Дар мақола қайд карда мешавад, ки табибони бузурги дунёи қадим дорои маърифати баланд, доираи васеи дониш, шавқу ҳаваси зиёд, ҷидду ҷаҳди фавқулодда, истеъдодҳои гуногунҷабҳа ва дорои тафаккури фалсафӣ буданд. Онҳо рисолати олии инсондӯстро иҷро мекарданд, ва ҳамин тариқ, ба рушди тиб ва тандурустӣ, маориф ва илм таъсири бағоят калон расонидаанд, ки тавассути юнониёну румиёни қадим то асрҳои миёна расида, боз такмил ёфта ва ҳамин тариқ, пешрафти умумии ҷомеаро сабаб гардидаанд.

Ҳамин тариқ, муаллиф илми тиб ва соҳаи тандурустиро яке аз қадимтарин донишҳои инсонӣ меҳисобад, ки одамон дар баробари ҳис кардани аввалин беморӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои табобати он ба ин илм эҳтиёҷ пайдо карда буданд.

Дар кишварҳои Шарқи Қадим ва Юнону Руми Қадим донишҳои тиб ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ, вобаста ба шароити он замон бунёдгузори шуда, инкишоф ёфтаанд.

Муаллиф мутмаин аст, ки таърихи омӯзиши тиб ва тандурустӣ ба монанди зарурат худи тиб, зарурат ва аҳамияти муҳимро дорост.

Қалидвожаҳо: Юнон, Рим, тиб, илм, табиб, таърих, инкишоф, тамаддун, инсондӯстӣ, мақом, беморӣ, табобат, бунёдгузор, ташаккул.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕДИЦИНСКОЙ НАУКИ В ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ И РИМЕ

Данная статья посвящена проблеме становления и развития медицинской науки в Древней Греции и Риме.

Область медицины и здравоохранения, как и другие гуманитарные науки, математика, астрология и т. д. произошла из стран Древнего Востока: Древнего Египта, Вавилонии, Древнего Ирана, Древней Индии, Древнего Китая.

По мнению автора, если самым известным врачом Древней Греции был Букрат, то Клавдий Гален пользовался особым уважением в Риме. Он занимался медициной и наукой, а также оставил большое научное наследие в области травничества, фармакологии и методов лечения.

Автор подчеркивает, что период Средневековья, особенно IX-XI вв. н.э., имел особый статус в истории цивилизации. Потому что эта эпоха упоминается в трудах и аналитических статьях под разными названиями: Мусульманское возрождение; Возрождение Аджам; арабо-иранское возрождение; Таджикское возрождение; Золотой век развития науки и культуры и др.

В статье отмечается, что великие врачи древнего мира обладали высоким образованием, широким кругом знаний, большим энтузиазмом, необычайным трудолюбием, многогранными талантами и обладали философским мышлением. Они выполняли высшую гуманитарную миссию, и тем самым оказали большое влияние на развитие медицины и здравоохранения, образования и науки, которые дошли и усовершенствовались снова через древних греков и римлян до Средневековья, и тем самым вызвали общий прогресс общества.

Таким образом, автор считает науку о медицине и области здоровья одними из древнейших человеческих знаний, потребность в этой науке люди почувствовали, как только почувствовали первую болезнь и искали способы ее лечения.

В странах Древнего Востока и Древней Греции и Риме медицинские знания строились и развивались как теоретически, так и практически в зависимости от условий того времени.

Автор убежден, что история изучения медицины и здравоохранения, как и необходимость самой медицины, необходима и важна.

Ключевые слова: Греция, Рим, медицина, наука, врач, история, развитие, цивилизация, человечество, статус, болезнь, лечение, основатель, формирование.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MEDICAL SCIENCE IN ANCIENT GREECE AND ROME

This article is devoted to the problem of the formation and development of medical science in Ancient Greece and Rome.

The field of medicine and health care, like other humanities, mathematics, astrology, etc., it came from the countries of the Ancient East: Ancient Egypt, Babylonia, Ancient Iran, Ancient India, Ancient China.

According to the author, if Bucrates was the most famous doctor of ancient Greece, then Claudius Galen enjoyed special respect in Rome. He was involved in medicine and science, and also left a great scientific legacy in the field of herbalism, pharmacology and methods of treatment.

The author emphasizes that the period of the Middle Ages, especially the IX-XI centuries. AD, had a special status in the history of civilization. Because this era is mentioned in works and analytical articles under different names: Muslim revival; Revival of Ajam; Arab-Iranian revival; Tajik revival; The golden age of the development of science and culture, etc.

The article notes that the great doctors of the ancient world had a high education, a wide range of knowledge, great enthusiasm, extraordinary diligence, multifaceted talents and possessed philosophical thinking. They carried out the highest humanitarian mission, and thus had a great influence on the development of medicine and health, education and science,

which reached and improved again through the ancient Greeks and Romans until the Middle Ages, and thereby caused the general progress of society.

Thus, the author considers the science of medicine and the field of health to be one of the oldest human knowledge, people felt the need for this science as soon as they felt the first disease and looked for ways to treat it.

In the countries of the Ancient East and Ancient Greece and Rome, medical knowledge was built and developed both theoretically and practically, depending on the conditions of that time.

The author is convinced that the history of the study of medicine and health care, as well as the need for medicine itself, is necessary and important.

Key words: Greece, Rome, medicine, science, doctor, history, development, civilization, renaissance, humanity, status, disease, treatment, founder, formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарзода Ҷумахон Шамс - номзади илмҳои таърих, саромӯзгори Муассисаи давлатии таълимии “Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб ба номи Раҳмонзода Раҳматулло Азиз” 735360, ҶТ, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯч. А. Абдурахмонов 7.

Сведения об авторе: Назарзода Джумахон Шамс - кандидат исторических наук, старший преподаватель Государственного учреждения образования «Медицинский колледж города Куляба имени Рахмонзода Рахматулло Азиз» 735360, РТ, Хатлонская область, г. Куляб, ул. А. Абдурахманов 7.

Information about the author: Nazarzoda Jumakhon Shams - candidate of historical sciences, senior lecturer at State educational institution "Medical college of the city of Kulob named after Rahmonzoda Rahmatullo Aziz" 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulob, st. A. Abdurakhmanov 7.

ТДУ:091 (075.8)

A-57

НАҚШИ ПАЁМҶОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАҚОМИ ЗАНОНИ ТОҶИК

Абилзода Г.С., н.и.ф., дотсент

Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Абилова Ф.С., омӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳамасола дар тамоми қаламрави Тоҷикистон Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми шарифи тоҷик ироа мегардад, ки дар он тамоми самтҳои муҳимми ҳаёти ҷомеа мавриди таҳлил қарор мегирад. Дар ҳошияи ин самтҳо, масъалаи занон ва мақоми онҳо дар ҷомеаи тоҷик яке аз ҷанбаҳои асосии сиёсати давлати соҳибистиклол ба шумор меравад, ки пайваста дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Иродаи сиёсии роҳбарияти давлат, баҳусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти дастгирии занон устувор буда, баҳри таъмини баробарҳуқуқии воқеии мардон ва занон ва ҳифзи ҳамаҷонибаи онҳо пайваста дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи дар баланд бардоштани мақоми занони тоҷик ҳамчун ниҳоди муҳим, заминаҳои мусоид фароҳам овардааст. Аз оғози давраи соҳибистиклолии кишвар зерини сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақом ва иштироки васеи занон дар тамоми самтҳои ҳаёти кишвар таъмин гардида, ҳамеша ба қувваю хиради онҳо така менамоянд: “Ҷомеае, ки ба зан - модар эътимод дорад, ҷомеаи пешрафта аст”.

Мактаби давлатдорӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки аз Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ оғоз ёфтааст, аз ҳамон марҳила ҷиҳати иштироқи фаъоли занон дар тамоми соҳаҳо ба инобат гирифта мешуд ва рушди бемайлони тамоми соҳаҳо бо саҳмгузорию масъулиятшиносии занон ва духтарони лаёқатманди тоҷик алоқамандӣ мегирифт. Бозгул Додхудоева аз таърихи баргузорию Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдовар шуда қайд менамояд, ки соли 1992 ба ҳайси мудирӣ маорифи шаҳри Душанбе фаъолият доштам ва аз Ҳукумат супориш гирифтаам, ки барои иштирок дар иҷлосия ба Хучанд равам. Ман дар вақти муайяншуда ба ҷаласа ҳозир шудам. Мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки тоза ба вазифаи раиси Шурои Олӣ таъин шуда буданд, аз ман хоҳиш намуданд, ки вазифаи Вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба зимма гирам.

Ин боварии Сарвари давлат ба ман қувва ва рӯҳу илҳомӣ тоза бахшид ва моҳи декабри соли 1992 дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудам. [19, с. 137] Ва ин исботи гуфтаҳои дар ҷавб зикргардида мебошад. Боварии Ҳукумати кишвар боиси афзудани нақши занон дар ҷомеа гардид.

Дар марҳилаи аввали бунёди давлатдорӣ миллӣ як қатор қонунҳои қобилиятнок ва ботачриба ба мансабҳои масъули давлатӣ таъин шуданд, ки бомуваффақият адои вазифа карда, собит намуданд, ки занон аз уҳдаи ҳама гуна вазифаи душвор баромада метавонанд. [1, с. 17]

Тақя бо амалӣ намудани сиёсати гендерӣ, бунёди давлати навини тоҷик оғоз шуд ва марҳила ба марҳила он боз ҳам мустаҳкам ва рушд меёфт:

Якум марҳила- таъсиси квотаи Президентӣ соли 1997, ки заминагузори сиёсати дурбинонаи гендерӣ аз ҷониби Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замоне, ки вазъи носозгори иҷтимоӣ ба ҷомеаи тоҷик таҳдид мекард, муқаррар гардид. Аз деҳаҳои дурдаст овардани духтарони болаёқат, ки дар мактабҳои миёна бо баҳои хубу аъло мехонданд, тавачҷуҳ зоҳир намуда, дастур дода шуд, ки онҳо тариқи пурсиш ба мактабҳои олии қабул гардида бо идрорпулӣ (стипендия) ва хобгоҳ таъмин карда шаванд. Ҳамаи ин далели он буд, ки мавқеи зан - бонуи тоҷик дар ҷомеаи навини тоҷик ҷашмрас гардид.

Тайи солҳои 1997-2010 тибқи квотаи Президентӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар зиёда аз даҳ ҳазор ҷавонон ба таҳсил фаро гирифта шуда, аз ин теъдод 7500 духтарон аз ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон мебошанд. [8, с. 17]

Қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ тибқи квотаи Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [20, с. 162]

Солҳо	1997	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Духтарон	189	517	541	648	678	625	629	638	671	639
Писарон	-	-	128	559	634	596	598	608	648	612

Дар замони 30 соли истиқлол теъдоди донишҷӯёне, ки тибқи квотаи Президентӣ дар макотиби олии кишвар таҳсил мекунанд ба 11 500 нафар расидааст.

Дар ин давра 222 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро хатм намуда, ҳоло боз 100 ҳазор нафар духтарон дар ин муассисаҳо таҳсил карда истодаанд.

Аз 42 ҳазор нафар донишҷӯёни мо, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишварҳои хориҷӣ таҳсил доранд, зиёда аз 8 ҳазор нафарашон духтарон мебошанд. [17, с. 25]

Пешвои миллат масъалаи маърифатнокӣ занону духтаронро ҳамчун омили муҳимми татбиқи самараноки сиёсати гендерӣ эътироф намуда, тамоми ҷораҳои заруриро дар ин самт амалӣ намуда истодаанд.

Маърифатнокии зан, пеш аз ҳама, дар чаҳонбинӣ, донишу малака ва таҷрибаи иҷтимоии ӯ таҷассум ёфта, ба тарбияи фарзанд, рушди оила, сатҳи некӯахлоқии он ва рушди ҷомеа таъсири бевосита мерасонад.

Аз ин рӯ, яке аз муҳимтарин комёбии занону духтарон дар замони истиқлолияти кишварамон, дар характери умумӣ гирифтани саъю кӯшиш ва азму талошҳои онҳо баҳри таҳсил ва соҳиби касбу ҳунарҳои гуногун шудан ба шумор меравад. Имрӯз пешсафии духтарону занон нисбат ба писарону мардон дар зинаҳои гуногуни таҳсилот баръало мушоҳида мегардад. Далели дигаре дар ин маврид он аст, ки аксарияти голибони озмуни ҷумҳуриявӣ “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”-ро духтарону занон ташкил медиҳанд.

Дар ин маврид зикр намудан ба маврид аст, ки стереотипҳои гендерӣ оид ба нақши зан дар ҷомеа, ки дар тафаккури мардуми мо як навъ безътиборӣ ва паст задани мақоми зан ба назар мерасид ба таври ҷиддӣ тағйир ёфта, имрӯз аз сатҳи хонаводагӣ сар карда, то аҳли ҷомеа таҳсилу соҳибкасб гардидани духтарону занонро дастгирӣ менамоянд. Ба қавли яке аз сокинони куҳансоли маҳаллаи “Испечак”-и шаҳри Душанбе Ш. Азимов “дар замони шуравӣ аз маҳаллаи мо танҳо як нафар духтар дар мактаби олий таҳсил намуда, соҳибмаълумот гардида буд, вале зери таъсири қолабҳо (стереотипҳо)-и гендерии ҳамонрӯза, ки чунин нафарон кадр намегардиданд, ӯ ҳатто хонадор шуда натавонист. Имрӯз дар ин самт вазъият ба кулӣ дигар гардида, таҳсилу касбомӯзии духтарони маҳаллаи мо хусусияти оммавино касб намудааст, ки дар ин раванд дастгирии оила ва атрофиён нақши муҳим дорад. Акнун дар бунёди оила низ, арзишу андешаи ҷавонон тағйир ёфта, онҳо дар интихоби ҳамсар пеш аз ҳама ба маълумотнокӣ ва касбу ҳунари духтарон диққату эътибори ҷиддӣ медиҳанд”.

Бояд зикр намоем, ки чунин муносибат ба таҳсилу касбомӯзии духтарон то гӯшаҳои дурдасти мамлакат паҳн гаштааст. Яъне аз як тараф боло рафтани майлу хоҳиш ва ҷидду ҷаҳди ҳуди духтарон ва аз тарафи дигар ҷонибдорӣи ғамхоронаи волидайн ба таҳсили духтарони худ падидаи нек ва қобили дастгирию тарғиботи ҳамҷониба мебошад. Дар суҳбат бо муаллимаи мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №11, ба номи С. Ёрмадов-и деҳаи Ёли ноҳияи Ш. Шохин, С. Назарова маълум гардид, ки дар соли хониши 2020-2021 аз шумораи умумии хатмкунандагон 17 нафарро духтарон ташкил медоданд, ки 13 нафари онҳо тариқи Маркази тестӣ баъди сарбаландона супоридани имтиҳонҳои дохилшавӣ донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти гуногуни кишвар гардиданд. Ҳол он ки дар гузаштаи начандон дур, духтарони ин деҳа ҳатто донишҷӯ шуданро орзу карда наметавонистанд.

Қобили зикр аст, ки тамоили зикргардида рӯз то рӯз вусъат гирифта, то дурдастарин нуқоти мамлакат паҳн гашта истодааст. Мо чунин таҳаввулотро ҳам дар ноҳияҳои Сангвор, Лахшу Тоҷикобод, ҳам ноҳияҳои Балҷувон, Муъминободу Ховалинг ва ҳам ноҳияҳои Н. Хисрав, Дустию Хуросон ва тамоми шаҳру ноҳияҳои ВМКБ ва вилояти Суғд ба таври баръало мушоҳида менамоем.

Дуюм марҳила- дар баробари кадрдонии занон ба хоҳири таҳкими мақоми онҳо дар ҷомеа як силсила санадҳои муҳим қабул шуданд, Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила», Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши зан дар солҳои 1998-2005» муносибатҳои мавҷударо вобаста ба мақоми зан ва оила ба танзим даровард. Санади дигари муҳим дар ин самт Фармони Президенти кишвар аз 3 декабри соли 1999 таҳти №5 «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» мебошад. Он ҳамчун раҳнамо барои таҳия ва қабули даҳҳо санади ҳуқуқии дигар дар масъалаи баланд бардоштани мақоми зан, аз ҷумла, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Барномаи давлатии самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои

солҳои 2007-2016», «Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2017-2023», «Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020», «Дар бораи таъсиси грантҳои президентӣ барои рушди соҳибкории хурд ва миёна, ба касбомӯзӣ ҷалб намудани занону духтарон, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии онҳо ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ», «Дар бораи таъсиси грантҳои президентӣ оид ба фаъолияти соҳибкории занон», «Барномаи давлатии тайёр кардани мутахассисон аз ҳисоби занон ва мусоидат ба шуғли онҳо барои солои 2012-2015», «Барномаи давлатии пешгирии зӯрварӣ дар оила барои солҳои 2014 — 2023», «Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚҲЧ аз 30 декабри соли 2015, №801), «Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони болаёқат барои солҳои 2023–2030» ва дахҳо фармоишу қарор, ки ба беҳдошти вазъи иҷтимоӣ — иқтисодӣ, фарҳангию маънавии оилаҳо, баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа, иштироки фаъолонаи онҳо дар идоракунии давлат, тайёр намудани кадрҳои болаёқату донишманд аз ҳисоби духтарон, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии занон ва беҳгардонии вазъи сиҳатии модару кӯдак мусоидат намуда истодааст.

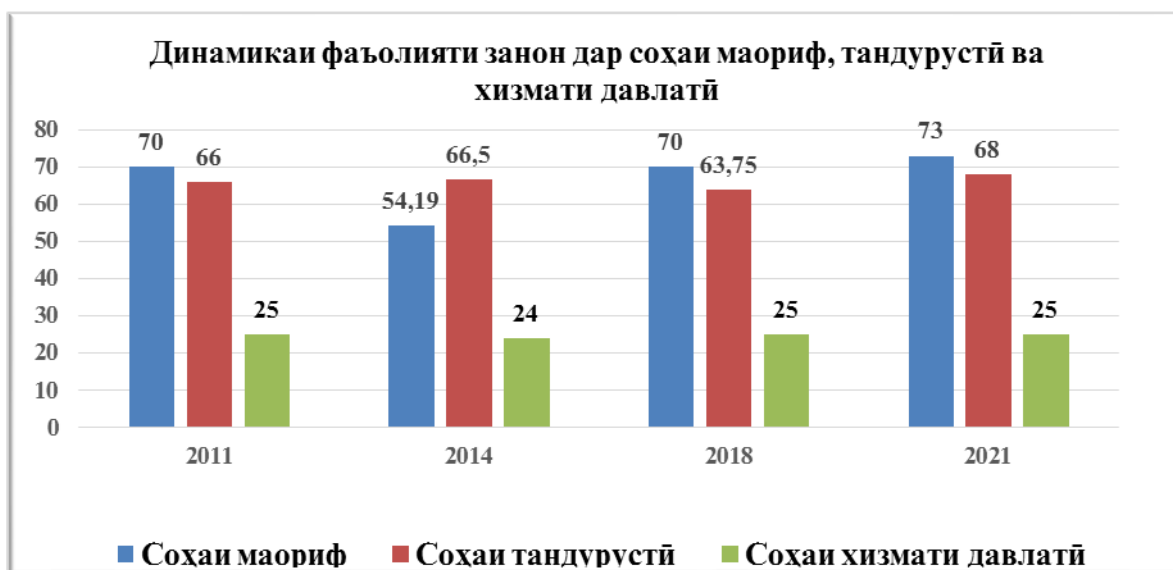
Сеюм марҳила- барои васеъ намудани намоёндагии занон дар мансабҳои роҳбарикунандаи мақомоти давлатӣ, ҳукумати мамлакат, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ нигаронида шуда буд. Таъйини занон ба ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ, муассисаҳои таҳсилоти олий ва дигар муассисаҳои таҳсилотӣ бо назардошти лаёқатмандӣ, сифатҳои касбӣ ва салоҳиятнокии онҳо оғоз гардид, ки дар ин самт аз ҳисоби занон-мутахассисон таъйин гардидан ба мансаби яке аз муовини роҳбар истисно набуд. Дар ҷомеаи имрӯзаи демократӣ зан модари тоҷик дар вазифаҳои пурмасъули ҳукумати, давлатӣ, сиёсӣ адои вазифа намуда, дар пешбурди сиёсати давлат садоқату неруи хешро барои рушду такомули соҳаҳо равон намуда истодааст. Зикр кардан ба маврид аст, ки имрӯз зани тоҷик: вазир, генерал, ректор, судья, роҳбари ширкатҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, қариб дар тамоми зинаҳои гуногуни соҳаҳо ҳамчун роҳбари муваффақ фаъолият доранд. Ҳукумати мамлакат барои мунтазам беҳтар гардонидани вазъи иҷтимоии занону бонувон ва дастгирии ин табақаи бонуфузи ҷомеа ҳамаи тадбирҳои заруриро андешида истодааст.

Боиси ёдоварист, ки дар соли 2014 фаъолияти занон дар Ҳукумат ва мақомоти олии намоёндагии кишвар 11 нафар буда ва аз 18 300 нафар хизматчиёни давлатӣ, ки дар мақомоти марказиву маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳо 4315 нафар ё 24 фоизи онҳоро занон ташкил медиҳанд. Дар мансабҳои роҳбарикунандаи мақомоти давлатӣ бошад, 1100 нафар занон фаъолият доранд, ки аз ин 500 нафар ба сохторҳои роҳбарикунандаи вазорату идораҳо рост меояд.

Бо дарназардошти нақши шоиста ва садоқатмандии занон дар рушду инкишофи соҳаҳои мухталифи ҳаёти кишвар Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чихати боз ҳам баланд бардоштани мақоми иҷтимоии занон, аз ҷумла дар мақомоти роҳбарикунанда дар Паёмашон ба Маҷлиси Олӣ 21.12.2021 мақомотҳои дахлдори соҳаро муваззаф намуда, чунин таъкид доштанд: “...бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чихати то 30 фоиз расонидани хизматчиёни давлатӣ ва то 25 фоиз расонидани кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони лаёқатманд дар муҳлати се моҳ «Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони болаёқат барои солҳои 2023–2030» таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад”.

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқот хулосаи муаллиф нисбат ба динамикаи фаъолияти занон дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва хизмати давлатӣ дар даҳсолаи охири соҳибистиклолии кишвар дар асоси маълумотҳо аз Паёмҳои Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ аз соли 2011-2021 ташкил медиҳад, дар ҷадвали зер овардааст, ки барои

исботи манзалати ин кишри чома дар марҳилаи кунунии рушду давлатдории миллӣ боз ҳам равақ меёбад.

Барои беҳбудӣ бахшидани вазъи занони деҳот ва баланд бардоштани маърифатнокии онҳо Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вазифа гузоштанд, ки: “... ҳамаи ташкилотҳои давлатӣ, ғайриҳукумати ва аҳзоби сиёсӣ фаъолияти худро ҷоннок намоянд, зеро хавфи ба хурофоти асримиёнагӣ кашидани занон дар баъзе минтақаҳои кишвар ҳанӯз аз байн наарафтааст. Мо бояд дар симои зан шахсиятро тарбия намоем, то ин ки ӯ дар чома мақоми шоистаи худро ёфта тавонад. Яке аз талаботи асосии демократия ва чомаи шаҳрвандӣ ҳамин аст”. [2, с. 22]

Вобаста ба ин масъала Ҳукумати Тоҷикистон барои фаъолияти ташкилоти ҷамъиятии занон фазои мусоид ва заминаҳои ҳукукиро муҳайё намудааст. Агар соли 1995 дар ҷумҳурӣ танҳо се ташкилоти ғайриҳукумати занон фаъолият мекард, ҳоло шумораи онҳо зиёда ба 2000 адад расидааст, ки сарвари қисми зиёди онҳоро занон ба уҳда доранд. Имрӯз занону духтарони фаъоли тоҷик дар ташаккулёбии чомаи шаҳрвандӣ фаъолона иштирок менамоянд.

Бо мақсади беҳбудии минбаъдаи ҳаёти иҷтимоӣ ба сохторҳои дахлдори Ҳукумат, вазоратҳои молия, иқтисод ва савдо, даромадҳо ва пардохтҳои давлатӣ супориш дода мешавад, ки ҳангоми таҳияи лоиҳаи буҷет барои соли 2005 ва солҳои минбаъда ба рушди соҳаҳои иҷтимоӣ: илм, маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва сол ба сол баланд бардоштани андозаи нафақа, маош, стипендия ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла кӯмакпулиҳо барои оилаҳои камбизоат афзалият диҳанд. Дар баробари ин, ҳалли масъалаҳои ҷавонон ва занон, ки табақҳои фаъоли иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд, минбаъд низ дар маркази диққати Ҳукумат ва сохторҳои он қарор хоҳад гирифт. [3, с. 10]

Бо фаро расидани шароити мусоид занон ба пешаи соҳибкорӣ машғул гардида, сол то сол мавқеи устувор пайдо мекарданд.

Омили муҳими зиёд гардидани шумораи занон дар самти соҳибкорӣ таваҷҷуҳ ва дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсан Пешвои миллат буд.

Пешвои миллат ба ин масъала дар Паёмашон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011 чунин иброз доштанд: “Барои дастгирии фаъолияти соҳибкории занон аз соли 2006 то имрӯз 3 миллиону 300 ҳазор сомонӣ маблағ аз тариқи грантҳои Президентӣ ҷудо гардидааст. Ҳукумати кишвар тасмим гирифтааст, ки минбаъд ҳаҷми маблағҳои грантиро зиёд намуда, ба ин васила шумораи занону духтарони соҳибкорро афзун намояд”. [8, с. 17]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии занони соҳибкорро зерин назорати доимиаш қарор дода, дар Паёми соли 2012 ба сохторҳои масъули молиявӣ қарзидхӣ вазифаҳои мушаххас ба миён гузоштанд: “Аз ин лиҳоз, Бонки миллӣ, Бонки давлатии

“Амонатбанк”, банкҳои саҳҳомӣ ва ташкилоту сохторҳои маблағгузори хурд қарздиҳиро ба ғайри фаъолияти соҳибкорӣ, алалхусус дар минтақаҳои дурдасти кӯҳистон ва занони соҳибкор афзоиш дода, дар давраи миёнамуҳлат ҳамасола на камтар аз 20 фоиз зиёд намудани маблағгузори соҳаҳои истеҳсолиро таъмин намоянд”. [19, с. 4]

Боиси зикр аст, ки заминаи ҳуқуқии сиёсати давлатии гендерӣ моддаи 17 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, тибқи он мардону занон баробарҳуқуқ мебошанд.

Яке аз санадҳои муҳимме, ки дар ин самт таҳия гардид, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» мебошад, ки қонуни мазкур дар фаъолгардонии занони кишвар, махсусан иштироки онҳо дар рушди соҳаи соҳибкорӣ тақдирӣ ҷиддиро ба вуҷуд овард, ки ин барои мутобиқ гардонидани қонунгузори кишвар бо санадҳои байналмилалӣ заминаи муҳим гузошт. Барои таҳлил ва мушаххас намудани соҳибкории занон ки аз рӯи патент ва шаҳодатнома фаъолият мекунанд, дар 5 соли охир чунин мебошад. (диаграмма №1.)

Табдоди занони соҳибкор, ки тибқи патенту шаҳодатнома фаъолият мекунанд [20, с. 186] Диаграммаи 1.

Ҷиҳати амалӣ гардонидани барномаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат Ҳукумати кишвар Вазоратҳои меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, саноат ва технологияҳои нав, маориф ва илм, кумитаҳои кор бо ҷавонон ва варзиш, занон ва оила, рушди сайёҳӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо муваззаф намуд, ки масъалаи шуғли аъзои ҳар як оилаи кишварро таҳлил карда, ҷалби онҳо ба соҳаи кишоварзӣ, корҳои хонагӣ, касибӣ, ҳунарҳои мардумӣ, инчунин, корҳои мавсимӣ ва хизматрасонӣ таъмин созанд. [14, с. 16]

Дар ҷомеаи навини тоҷик ба мақоми оила ҳамчун ниҳоди муҳимми давлат ва саломатии ҳар як аъзои ӯ таваҷҷуҳи хоса зоҳир мегардад. Вобаста ба ин ниҳод Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста дар суҳанронии хеш ишора ва таъкидҳо менамояд, ки яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон ҳифзи тандурустии аҳоли, саломатии модару кӯдак ва пиронсолон мебошад. [4, с. 11]

Вобаста ба пойдеории иқтисодии оила ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа қабул намудани ду қонуни милли, дар ин марҳила саривақтӣ буд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 8 июни соли 2007 қабул шуда, он анъана ва ҷашну маросимҳо танзим намуда, ба ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги милли ва эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии ҳаёти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» 2 августи соли 2011 қабул шудааст. Ҳадафи Қонуни мазкур дар марҳилаи пурҳассоси ҷаҳони имрӯза, пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои милли, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои фарзанд ба ҳисоб меравад.

Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати риояи қонунҳои миллиамон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросими милли» ва «Дар бораи

масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» таъкид доштанд, ки фарзандонро ба зиндагии мустақилона омода карда, онҳоро ба роҳи дурусти зиндагӣ хидоят намоянд, сарфаю сариштакориро, ки яке аз хислатҳои беҳтарини миллати қадимаи мост, риоя кунанд, дар эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ҳамеша пешсаф бошанд, расму ойин, анъанаву суннатҳо ва фарҳанги миллиамонро ҳифз намоянд.

Асосу пойдории ҷомеа аз оилаи солиму бофарҳанг маншаъ мегирад ва аз ин рӯ, Пешвои миллат ва устуворӣ ва боло бурдани фарҳанги оилаю оиладорӣ диққати ҷиддӣ дода, ҳамеша дар ин самт иқдому тadbирҳои муҳимро амалӣ месозанд. Дуруст аст, ки инсон забони шеваи модарӣ ва арзишҳои ахлоқиро дар муҳити оила ҳифз менамояд.

Аз ин рӯ, Пешвои миллат таъкид месозанд, ки бонувону модарон бояд барои поку беолоиш нигоҳ доштани забони тоҷикӣ, ки мо онро маъмулан забони модарӣ меномем, кӯшиш карда, ба наслҳои оянда одоби муошират ва суҳанвариро бо ин забони ширину шоирона омӯзонанд.

Ҳамзамон онҳоро зарур аст, ки ба таълиму тарбияи фарзандон аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд.

Бояд гуфт, ки масъалаҳои маърифати оиладорӣ, баланд бардоштани масъулияти падару модарон дар таълиму тарбияи фарзанд, омода кардани фарзандон ба ҳаёти мустақилона ва пойдории оила аз ҷумлаи проблемаҳои мебошанд, ки диққати доимии тамоми мақомоти давлатӣ, муассисаҳои таҳсилотӣ ва кулли аъзои ҷомеаро тақозо мекунанд.

Бо дарназардошти аҳамияти масъала, мувофиқи мақсад аст, ки дар синфҳои болоии мактабҳои таҳсилоти умумӣ курсҳои махсуси таълими маърифат ва одоби оиладорӣ ба роҳ монда шавад.

Пешвои миллат бо дарназардошти нақши калидӣ доштани институти оила, дар роҳи “ҷомеаи солим аз оилаи солим ва насли солим ташаккул меёбад”, амал намуда, соли 2015-ро “Соли оила” эълон намуданд. [12, с. 15]

Дар доираи «Соли оила» аз ҷониби Ҳукумати кишвар ба роҳбарияти шаҳру ноҳияҳои мамлакат супориш дода шуд, ки ҷиҳати кадрдонӣ ва арҷгузорӣ ба олиҳаи зиндагӣ ва сарчашмаи насли башарият «Мучассамаи модар» бо номи «Меҳри модар» бунёд гардад, ки дорои аҳамияти калони тарбиявӣ ва кадрдонӣ нисбати сарчашмаи ҳаёт зан-модар мебошад. Амалӣ намудани ин ташаббус имрӯз дар аксарияти шаҳру ноҳияҳои кишвар ба назар мерасад, ки бозгӯ ва собит намудани кадрдонӣю пос доштани хотираи таърихӣ нисбати шоистагӣю нексолории ин қишри ҷомеа дар марҳилаи навини давлатдорӣ миллӣ ба ҳисоб меравад.

Бо мақсади бузургдошти зан – модар офарандаи ҳаёт, тарбиятгари наслҳо, хидоятгари наврасону ҷавонон ба роҳи нек ва пойдории оила Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 6 март соли 2009 “Дар бораи Рӯзи модар” 8 март – Рӯзи модар ба тасвиб расид, ки ҳамасола ҷиҳати кадрдонӣ намудани зан-модар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои кишвар, инчунин дар тамоми муассисаҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ бахшида ба ин рӯз чорабиниҳои идона ботантана таҷлил мегарданд.

Устувории рушди ҷомеаро бе инкишофи илму маориф, фарҳанг, ҳифзи сиҳати инсон ва таҳкими нерӯи иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакатро бе иштироки фаъолонаи занону ҷавонон тасаввур кардан душвор аст. Ҷиҳати пайгирӣ намудани ин масъала Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба роҳбарони Вазорати маориф, роҳбарони муассисаҳои таҳсилотии ҳамаи зинаҳо ва идораву муассисаҳои дахлдор сар карда, то мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, зиёиён, падару модарон ва умуман аҳли ҷомеаро вазифадор намуданд, ки ба масъалаи сифати таълиму тарбия диққати ҷиддӣ дода, барои баланд бардоштани маърифатнокию ҷаҳонбинӣ, худшиносии миллӣ, ифтихори ватандорӣ ва масъулияти шаҳрвандии фарзандон саҳми арзанда гузоранд. [6, с. 8]

Боиси хушнудист, ки занон дар ҳаёти парлумон дар ҳар давраи навбатии интихобот мақоми хоса пайдо менамоянд ва ин нуктаро Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии соли 2010 чунин баён намуданд: “.... дар

интихоботи имсолаи парлумонӣ бисёр занҳои кордон ва соҳибмаърифат пирӯз гардида, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ интихоб шуданд. Мо минбаъд низ кӯшиш хоҳем кард, ки нақши занон дар ҳаёти ҷомеа таҳким ёбад ва муассир бошад». [7, с. 12]

Чӣ ҳақиқат таҳкими ёфтани сиёсати гендерӣ, дар мақомоти олии қонунбарор барои рушд ва инкишофи соҳаҳои мухталифи кишвар мусоидат хоҳад кард.

Шумораи занон дар мақоми олии қонунгузори мамлакат :

Шаҳри Душанбе	41,5%
Вилояти Хатлон	34,8%
Вилояти Суғд	33,3%
Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон	34,4%
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	29,4%

Тадбирҳои амалӣ намудани Пешвои миллат ҷиҳати боло бурдани мақоми занон ва иштироки васеи онҳо дар ҳаёти ҷомеа самараи неқ дода истодаанд. Имрӯз ягон соҳаи ҳаёти ҷомеаро бе иштироки ғаёлонаи занон тасаввур кардан номумкин аст. Масалан, дар Дастгоҳи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ беш аз 50 нафар занону духтарон ғаёолият доранд. Аз шумораи умумии номзадҳои, ки дар Анҷумани Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон ба вакилии Маҷлиси намояндагон пешбарӣ гардидааст, 50 ғоизашонро бонувону занони ғаёл ва ташаббускор ташкил медиҳанд. [18]

Дар доираи барномаи касбомӯзии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ҳоса барои занону духтарон тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ мегарданд.

Вобаста ба иҷрои барномаи мазкур, Ҳукумати кишвар Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолиро вазифадор намуд, ки сифати таҳсилот ва касбомӯзиро дар муассисаҳои таълимӣ беҳтар созад ва ихтисосу хунарҷоеро, ки барои кишвар заруранд, таъсис дода, ҷиҳати ба шуғл таъмин шудани сокинони мамлакат, баҳусус, занону духтарон тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намояд. [16, с. 17]

Бо мақсади вусъат бахшидани соҳаи иҷтимоӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҷиҳати рушди соҳаи пиллапарварӣ ва шоҳиву атласу адрасбофӣ, ки барои таъсиси ҳазорҳо ҷойи нави корӣ, баҳусус, барои занону бонувон имконият медиҳад, ки истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷударо таъмин намоянд.

Дар робита ба ин, замини тутзор ба муддати 10 сол аз пардохти андозии ягонаи замин, инчунин, шахсони ҳуқуқие, ки ба коркарди пилла ва истеҳсоли матоъҳои шоҳӣ, атласу адрас ва дигар маснуоти боғандагии дастӣ машғуланд, аз пардохти андозҳо пурра озод карда шаванд. [17, с. 16]

Нақши бонувону занон дар эъмори ҷомеаи демократӣ ва дунявӣ хеле бузург мебошад.

Тибқи маълумоти омӯрӣ занон 49,3 ғоизи аҳолии кишварро ташкил медиҳанд.

Имрӯз дар кишвар соҳае нест, ки занону бонувони тоҷик дар он ғаёолияти пурсамар надошта бошанд.

Мо бояд як нуктаи муҳимро ҳамеша дар ёд дошта бошем, ки зан – модар мавҷуди муқаддас мебошад ва ҳамаи сиёсатмадорону донишмандон ва бузургони олам, аз ҷумла Пайғамбари ислом аз домани поки модар ба дунё омадаанд ва бо шири ҷонбахши ӯ бузург шудаанд.

Воқеан, мақоми зан – модар дар ислом бисёр баланд мебошад ва беҳуда нест, ки дар Қуръони карим сураи ҷаҳорум бо номи «Нисо» (занон) нозил шудааст.

Бинобар ин, ба ҷо овардани иззату эҳтироми модарону занон ва бонувону духтарон, саъю талош ба хоштири ҳалли мушкилоти онҳо ва фароҳам овардани шароит барои илму донишомӯзӣ ва соҳиби касбу ҳунар гардидани духтарон вазифаи ҷонии мо мебошад. [17, с. 25]

Натиҷаи ҳамин дастгирӣ ва эътимод ба донишу маҳорати занони тоҷик буд, ки тайи солҳои истиқлолият имконияти иштироки фаъолонаи онҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ сол аз сол васеъ гардида, пайваста аз ҷониби Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати кишвар ба ҷои захираҳои соҳавӣ ва ҳукумати кадрдонӣ мегарданд.

Адабиёт:

1. Паём ба аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2001
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 04.04.2003
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30.04.2004
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 16 апрели соли 2005.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 20 апрели соли 2006.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 30 апрели соли 2007.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 24 апрели соли 2010.
8. Паёми Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 20 апрели соли 2011.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26 апрели соли 2013
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, аз 23 апрели соли 2014
12. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.01.2015
13. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 20.01.2016
14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017
15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018
16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. шаҳри Душанбе аз 26.12.2019
17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» , аз 21.12.2021
18. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи модар 07.03.2020
19. Бонувон дар сиёсат. –Душанбе: “ЭР-граф”, 2016.-504саҳ.
20. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе: 2021. 192 с.

НАҚШИ ПАЁМҶОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАҚОМИ ЗАНОНИ ТОҶИК

Муаллифон мақолаи хешро оид ба нақши Паёмҷои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баланд бардоштани мақоми занони тоҷики замони соҳибистиклолии кишвар бахшидааст. Дар мақола тамоми он марҳилаҳое, ки ҷиҳати соҳибмаърифат намудани духтарону занони тоҷик ва имконияту имтиёзҳое, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бевосита аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дода шудааст, мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Инчунин натиҷагирӣ аз имтиёзҳои ҳукумати, ки ба духтарону занони тоҷик дар 30 соли Истиклоли кишвар бо маълумотҳои омӯри дар мақола дарҷ шудааст.

Калидвожаҳо: Паём, мақоми занон, қолабҳои гендерӣ, баробарии мардону занон, квотаи президентӣ, зани соҳибмаърифат, роҳбарӣ.

РОЛЬ ПОСЛАНИЙ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПОВЫШЕНИЕ СТАТУСА ТАДЖИКСКИХ ЖЕНЩИН

Авторы посвятили свою статью роли посланий Президента Республики Таджикистан в повышении статуса таджикских женщин в период независимости страны. В статье проанализированы и обсуждены все те этапы образования таджикских девушек и женщин, а также возможности и привилегии, предоставленные Правительством Республики Таджикистан, непосредственно Лидером нации Эмомали Рахмоном. Также в статью со статистическими данными включены результаты государственных пособий, предоставленных таджикским девушкам и женщинам в 30-й год независимости страны.

Ключевые слова: Послание, статус женщины, гендерные стереотипы, равенство мужчин и женщин, президентская квота, образованная женщина, лидерство.

THE ROLE OF MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN ELEVATION THE STATUS OF TAJIK WOMEN

The authors devoted their article to the role of the messages of the President of the Republic of Tajikistan in raising the status of Tajik women during the period of independence of the country. The article analyzes and discusses all those stages of the education of Tajik girls and women, as well as the opportunities and privileges provided by the Government of the Republic of Tajikistan, directly by the Leader of the Nation Emomali Rahmon. Also included in the article with statistical data are the results of state benefits provided to Tajik girls and women in the 30th year of the country's independence.

Keywords: Message, woman's status, gender stereotypes, gender equality, equality of men and women, presidential quota, educated woman, leadership.

Маълумот дар бораи муаллифон: Абилзода Гуландом Сардор, номзади илмҳои фалсафа, дотсент мудири кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33, тел: +992-918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

Абилова Фирӯза Сардоровна, омӯзгори кафедраи фалсафаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, 735360, Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров тел: +992-985-20-64-90 abilova.71af@mail.ru

Сведение об авторах: Абилзода Гуландом Сардор, Кандидат философский наук доцент, заведующий кафедры психология и социология управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: +992 918-79-08-87, e-mail: abilova.78@mail.ru

Абилова Фируза Сардоровна, преподаватель кафедры философии Кулябского государственного университета имени А.Рудаки, 735360, Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров тел: +992-985-20-64-90 e-mail: abilova.71af@mail.ru

Information about the authors: Abilzoda Gulandom Sardor, Head of Psychology of management Department, Public Administration Academy under the President of the Republic of Tajikistan. 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Sayid Nosir ave.33, [tel: +992918-79-08-87](tel:+992918-79-08-87), e-mail: abilova.78@mail.ru

Abilova Furuza Sardorovna, Lecturer of the Department of Philosophy Kulob state University named A.Rudaki. 735360? Tajikistan, Kulob, st. S.Safarov tel: +992-985-20-64-90 e-mail: abilova.71af@mail.ru

ТДУ:34 (575,3)

ТКТ: 67 (2-точ)

М-91

ҚАБУЛИ «КОНСЕПСИЯИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ» ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КАФОЛАТИ СУЛҲУ АМНИЯТ

Муминов Ф.А., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷаҳони мутамаддин имрӯз зери хатари омилҳои ҷиноятҳои характери экстремистию- террористидошта қарор гирифтааст ва ин пеш аз ҳама ба инсоният марбут мебошад, ки теша бар решаи худ мезанад. Ҷаҳон имрӯз дар раванди нестшавӣ қарор гирифта, омилҳои рӯи қор омада истодаанд, ки ба аз байн бурдани одамият ва ҷаҳони мутамаддин талош меварзанд. Яке аз чунин омилҳо ин экстремизм ва терроризм мебошад, ки ба амнияти давлатҳо таҳдид оварда, ҳамаи дорони инсоният инчунин озодиро аз байн бурда, ҳамаи арзишҳои онро ба коми худ фуру мебарад.

Чумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол имрӯз яке аз субъектҳои Созмони Миллалӣ Муттаҳид буда, баҳри татбиқи амали сохтани қарору қонунҳои байналмиллалӣ дар ҳудуди худ чорабиниҳои бонуфзи минтақавию- байналмиллалӣ ва дохилӣ оиди кафолат ва таъмини амният, баргараф намудани таҳдидҳои глобалӣ ба мисли экстремизм, терроризм ва дигар ҷиноятҳои муташшакилонаи фаромиллӣ муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаро бо дигар кишварҳо ва созмонҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ амалӣ гардонидани истодааст.

Инчунин баҳри таъмини амният дар дохили кишвар аз тарафи Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон як қатор қарорҳо ба монанди:

- Қарори Президиуми Шурои Олии Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қорӣ намудани вазъияти фавқулодда» аз 28.02.1993;

- Қарори Президиуми Шурои Олии Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳо, баҳри беҳтар намудани ҳифзи сарҳади давлатии Чумҳурии Тоҷикистон» аз 18.02.1993;

- Қарори Президиуми Шурои Олии Чумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авфи умум» аз 1.03.1993;

- Қарори Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ихтиёрӣ супоридан ва гирифтани яроқи оташфишон, амволи ҷангӣ ва техникаи ҳарбӣ аз аҳолии Чумҳурии Тоҷикистон» аз 2.12.1994;

- Қарори Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи чораҳои пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ» аз 23.12.1995;

- Қарори Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи чораҳои таъҷилии мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар» аз 12.04.1996;

- Қарори Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи чораҳои фаврии мубориза ба муқобили терроризм» аз 21.04.1997;

- Қарори Президенти Чумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон» аз 15.04.1997;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи тадбирҳои ғаврии мустақкам намудани қонуният, ҳифзи тартибот, мустақкам намудани тартиботи ҳарбӣ дар Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24.08.1998;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ташкили Агентии назорати маводи муҳаддири назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1.07.1999;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи тадбирҳои иловагии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодӣ ва коррупсия» аз 21.08.1999;

- Қонун «Дар бораи мубориза зидди терроризм» аз соли 1999;
ба тасвиб расонида шуда буданд.

Ҷаҳон имрӯз дар сарғаҳи якҷанд масъалаҳои глобалӣ қарор гирифтааст, ки онро метавон танҳо бо созмонҳои байналмилалӣ, институтҳои ҳуқуқӣ ва аҳли башар ҳал намуд. Яке аз чунин масъалаҳои глобалӣ ин масъалаи кафолати таъмини амният мебошад. Бе таъмини амнияти дохилӣ ҷомеаи имрӯза наметавонад ба дигар масъалаҳои иҷтимоию- иқтисодӣ ва сиёсии давлат сару қор гирад ва ё ҳалли онро ёбад.

Таъмини амният ва амалӣ гардонидани он, ҳалли як қатор масъалаҳои маҷмуавии гуногунро, ки муҳимтарин ва қорбурдтарини онҳо характери сиёсӣ доранд тақозо менамояд. Амният нуқтаи муҳими пайдоиши талаботҳо дар низоми ҷомеаи инсонӣ буда, усули махсуси ба низомдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ аст.

Дар миёни мутахассисон маънидоқунии мафҳуми «амният» ё «амнияти миллӣ» мавҷуданд. Ба назари мо амният пеш аз ҳама- ин ҳолати ҳифзи шахсият, ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои зиддиҳуқуқӣ ба манфиатҳои онҳо мебошад.

Мутафаккири бузург Арасту оиди сохтори бехатарии давлат мулоҳиза ронда дар андешаҳои худ нисбати тарзи идораи қорҳои ҷамъиятӣ «мафҳуми амнияти шаҳрвандиро» гузоштааст.

Ж.Ж. Руссо бошад «кӯшиши худмуҳофизатқуниро» муҳимтарин қори давлат шуморидааст.

Чунин бармеояд, ки миёни сиёсат ва амният алоқаи зичӣ генетикӣ мавҷуд аст. Муҳимтарин сабаби пайдоиши сиёсат ҳамчун маҳаки муносибатҳои ҷомеа ин талабот ба муҳофизати аъзоёни ҷамъияти инсонӣ аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати географӣ бо ҳамсоҷакишвари ноамн, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон зиёда аз ҳазор километр хатти сарҳад дорад, ки ин ба бехатарии дар сарҳад на танҳо бо кишвари мо, балки бо сарҳади ҷанубии аъзоёни кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Созмони Ҷамқории Шанхай низ таҳдид мекунад.

Чунки ин кишвар солиёни зиёд дар вартаи ҷанги шаҳрвандӣ ва мубориза бо экстремизму терроризм қарор гирифтааст ва ин сабаб гардидааст, ки ҷиноятҳои фаромиллӣ ба монанди ғайриқонуни убур намудани сарҳади давлатӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, одамрабой, экстремизм ва терроризм ба вучуд оянд.

Асоғузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2002 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»[5] ва соли 2008 «Консепсияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон»- ро [4] баҳри вазъияти амният дар дохили кишвар ба тасвиб расонидаанд. Ин яке аз қадамҳои нахустин пеш аз ҳама баҳри осоиштагии мардуми тоҷик буд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ онро бо ҳушқоли пазируфтанд.

Қайд қардан ба маврид аст, ки «амният» ҳамчун истилоҳ баъди солҳои 50- уми асри гузашта ба гардиши фаъол даромад, ки тамоми мамлақатҳои ҷаҳон ба ҳулосае омаданд, ки ҷангҳо бағоят харобиовар гардидаанд ва тамоми саъю кӯшиши ҷомеаи байналҳалқӣ бояд ба пешгирии ҷанг, яъне иҷрои вазифаҳои таъмини амнияти бехатарӣ аз ҷанг равона қарда шавад.

Соҳаи амният яке аз соҳаҳои асосии фаъолияти ҳар як давлат, ҳадафи муборизаҳои дохилии сиёсӣ, таваҷҷуҳи ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳқиқотҳои илмӣ ба шумор меравад. Аз ҳамин сабаб проблемаҳои амният ба яке аз ҷузъҳои барномаи институтҳои

таълимӣ ва таҳқиқотҳо табдил ёфтааст. Фаъолияти таъмини амният – ин фаъолияти сиёсӣ, фаъолиятест ки онро системаҳо ва методҳои сиёсӣ ба танзим медароранд. Тазаккур бояд дод, ки амният яке аз объектҳои асосии сиёсатшиносӣ мебошад.

Баъди итмоми «Чанги сард» концепсияи амният мувоҳидаи гарму ҷӯшонро боз ба вучуд овард. А. Уолферс «амният»-ро чун набудани таҳдид ба сарватҳои ба даст овардашуда муайян карда буд. Лекин бо қатъ гардидани «Чанги сард» мафҳуми арзишҳо ва ё афзалиятҳои ин арзишҳо низ тағйир ёфт. С. Хоффман чунин ақида дошт «байни манфиатҳои миллӣ ва арзишҳои фарқияти арзандае нест».

Аммо зеро истилоҳи «манфиатҳо» имрӯз манфиатҳои давлат ва мустақкам намудани ҳокимияти давлатӣ фаҳмида мешавад. Мафҳуми арзишҳо бошад, доираи васеътари ҳаводисро дар бар мегирад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар сессияи Ассамблеяи Генералии Созмони Миллалӣ Муттаҳид июни соли 1998 барои таъсиси «Хатти амният» дар атрофи Афғонистонро қайд намуда буданд. Чунки бештари таҳдидҳо ба монанди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, экстремизму терроризм ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ аз ҳамин кишвар ба амнияти кишвари мо ва дигар кишварҳои минтақа таҳдид мекунад.

Ҷаҳони имрӯза бештар таҳдидовару таҳдидофар аст. Имрӯз таҳдидҳои глобалӣ бештар ба инсоният рабт доранд. Инсон бо амалҳои зишткоронаи худ ба ҷаҳон таҳдид менамояд. Яке аз ин амалҳои ғайриинсонӣ ин экстремизм ва терроризм мебошад, ки одамонро ба коми хеш фуру бурда, дигар онҳоро намегузорад, ки аз ин ҷаҳони даҳшатнок бурун оянд.

Дар ибтидои асри муосир ҷаҳон бо таҳдиди экстремизм ва терроризм рӯ ба рӯ гардид, ки акнун ин падидаҳои номатлуб ба худ шакли минтақавию- байналхалқиро гирифта, самти муборизаи худро аз чанд намуди амалиёти террористӣ истифода бурда истодааст.

Аз ин рӯ, таҳлили ин проблема бидуни баррасии масъала оид ба намудҳои амният, ки дар асарҳои бештари мутахассисон мавқеи махсусро ишғол намудааст, имконнопазир мебошад. Онҳо чунин намудҳои амниятро зикр менамоянд; байналхалқӣ, минтақавӣ, миллӣ (давлатӣ), сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, муҳофизатӣ ва иттилоотӣ.

Боз метавон дар баробари ин намудҳои дигари амният; амнияти ядрӣ, экологӣ, тандурустӣ, энергетикӣ, техникӣ, технологӣ, озӯкаворӣ, фазоӣ, генетикӣ, демографӣ, фарҳангӣ, зехнӣ, иҷтимоӣ, шабакавӣ (интернетӣ) ва кибернетикиро низ якҷо намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 90-уми асри гузашта бо хатарҳои рӯ ба рӯ гардид, ки хавфи аз байн рафтаниро дошт, аммо баҳри дифои Конституция, адолат ва ҳуқуқҳои шахрвандон кормандони собиқ Вазорати амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло Кумитаи амнияти сарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри талоши амният дар кишвар бисёр ҷонбозиҳо намудаанд, ки ҳеҷ гоҳ аз ёдҳои фаромӯш нахоҳанд шуд. Албатта дар баробари кормандони амният дигар сохторҳои кудратии кишвар низ саҳми худро баҳри ҳифзи амнияти кишвар гузоштаанд.

Дар ин даврони таърихӣ вазъи сиёсии кишвар дар бӯҳрони сиёсӣ- иҷтимоӣ ва иқтисодӣ қарор дошт. Аз ин вазъият истифода бурда, гурӯҳҳои экстремистӣ террористӣ амалиётҳои нопоки худро бар зидди амнияти кишвар роҳандозӣ намуда, ба амалиётҳои террористӣ хоҳ дар хатти сарҳади давлатӣ ва ё дохили кишвар даст мезаданд. Ин давра давраи ҳассоси таърихӣ буд.

Моҳиятан истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти берунӣ ва хориҷии он устувор гардидани принсипи зӯрварӣ накардан, пеш аз ҳама ба бартариятҳои геополитикӣ вобаста мебошанд. Ягон идеологияи дигар наметавонад, ки мамлақати моро аз ин роҳи тамаддунофар баргардонад.

Терроризм он шакли пешинаи худ яъне муборизаи байниқавмӣ худро кайҳо боз аз даст додаст. Терроризми қадим бо воситаҳои сода дар омешиш бо хушунат ва вайронгарӣ барои пиёда намудани ҳадафҳои сиёсӣ анҷом меёфт. Терроризми имрӯза аз

воситаҳои бисёр пешрафтаи коммуникатсионӣ, ба мисли фазои маҷозӣ (интернет), алоқаи мобилӣ, маҳвораҳо, воситаҳои ахбори омма васеъ истифода мегардад:

- терроризми қадим аз амали худкушӣ хеле кам истифода мекард, терроризми имрӯза аз амали худкушӣ фаровон истифода менамояд:

- ҷуғрофиёи амали терроризми қадим маҳдуд буд дар ҳоле, ки терроризми имрӯз дар сатҳи минтақавию ҷаҳонӣ амал мекунад:

терроризми имрӯз ғолибан терроризми мазҳабист. Мазҳаб ҳамчун тақондиҳандаи асосӣ дар амалҳои террористӣ мавқеи муҳим дорад. Дар қадим терроризм асосан характери идеологӣ ва сиёсӣ дошт, баъзан бар эҳсосоти шахсӣ, манфиати хусусӣ ва гурӯҳӣ асос меёфт [2.]

Аз рӯи географӣ терроризм ба чор навъ тақсим мешавад:

- 1.Терроризми давлатӣ
- 2.Терроризми фаромиллӣ
- 3.Терроризми маҳаллӣ
- 4.Терроризми фардӣ

Имрӯз терроризмро барои ба даст овардани манфиатҳои гурӯҳҳои сиёсӣ бештар истифода мекунанд. Агар охири солҳои 90- уми асри гузашта таҳдиди терроризм ба ҷаҳон 49% -ро ташкил медод ин рақам имрӯз бошад, дар асри муосир хеле боло рафта, зарари ҷонию моддии он ҳам хеле бузург гардидааст.

Ба гуфти мутахассиси масъалаҳои амният А. Сафонов имрӯз дар ҷаҳони муосир зиёда аз 700 то 2000 ташкилотҳои террористӣ вучуд доранд [7]. Таърихи 15 сол охир дар ҷаҳон зиёда аз 300 ҳазор нафар одамони бегуноҳ дар амалиётҳои террористӣ ба қатл расонида шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри амнияти дохилӣ ва хориҷии худ бо якҷанд созмонҳои минтақавию байналхалқӣ ба монанди ташкилотҳои Созмони Ҳамкории Шанхай ва низомии минтақавии Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) ҳамкории густурда дар соҳаи беҳатарӣ ва амният, мубориза бо экстремизму терроризм дорад.

Созмони Ҳамкории Шанхай 15 июни соли 2001 нахустин маротиба бо номи «Панҷгонаи Шанхай» дар заминаи таҳкими эътимоду боварӣ ва коҳиши нерӯҳои низомӣ дар манотиқи сарҳадии Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон таъсис ёфта буд.

Аз таърихи ин созмони бонуфузи минтақавӣ маълум мегардад, ки он 26 апрели соли 1996 дар шаҳри Шанхайи Чин сарони кишварҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон Созишномаи таҳкими эътимод дар соҳаи низомӣ дар манотиқи назди сарҳад ва 24 апрели соли 1997 дар шаҳри Москва Созишнома дар бораи коҳиши мутақобилаи нерӯҳои низомӣ дар манотиқи наздисарҳадиро ба имзо расонида буданд.

Сарони кишварҳои «Панҷгонаи Шанхай» 15 июни соли 2001 Эъломияи таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай дар ҳайати Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Узбекистон ки то ин вақт ба ҳайси мушоҳид пазируфта шуда буд, ба имзо расид ва ҳамин тавр таъсиси Созмон расман эълон карда шуд. Дар ин ҳуҷҷати муҳим аз ҷумла қайд карда мешавад, ки ҳадаф аз таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай пеш аз ҳама таҳкими робитаҳои дӯстона ва анъанаҳои некӣ ҳамсоиягиву эътимоди кишварҳои аъзо, тавсеаи ҳамкории сиёсӣ, иқтисодию тиҷоратӣ, илмию техникӣ ва фарҳангӣ, ҳамчунин тақон бахшидани робитаҳо дар соҳаҳои энергетикиву нақлиёт, маорифу муҳити зист ва дигар бахшҳои афзалиятноки ҳаёти ҷомеа буда, саъю талоши муштарак дар роҳи таҳкими амният ва сулҳу субот дар минтақаву ҷаҳон, мусоидат ба ташаккул ва бунёди низомии нави байналмиллалӣ демократӣ ва аз ҷиҳати сиёсӣ иқтисодӣ адолатнок аз мақсадҳои асосию стратегӣ он ба шумор меравад. Сарони давлатҳои узви Созмони Ҳамкории Шанхай инчунин ба Аҳдномаи мубориза алайҳи терроризм, экстремизм ва сепаратизм имзо гузошта, оид ба натиҷаҳои мулоқот иттилоия интишор

намуданд. Шумули Тоҷикистон ба чунин як созмони муътабар ва ба раванди ташаккули он саҳмгузор будани кишвари мо собитгари сиёсати дурусту оқилона ва стратегии роҳбарияти давлату ҳукумат, махсусан Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон буда, яке аз омилҳои асосии таҳкиму тақвияти эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмиллалӣ мебошад. Созмони Ҳамкории Шанхай соле як маротиба мулоқот карда муҳимтарин масоили ҳамкории кишварҳо ва проблемаву мушкилоти минтақа ва ҷаҳонро баррасӣ мекунад. Дар ин муддат мақоми иҷроияи Созмони Ҳамкории Шанхай таъсис ёфта, робитаҳои он бо созмону ташкилотҳои муътабари минтақавию ҷаҳонӣ аз ҷумла Созмони Миллалӣ Муттаҳид, Иттиҳоди Аврупо, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил самараҳои нек овард ва давлатҳои гуногуни минтақа ба монанди Ҳиндустон, Эрон, Покистон ва Муғулистон ба ҳайси нозир пазируфта шуданд.

Идеяи таърихӣ таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай маҳз дар пойтахти кишвари мо шаҳри Душанбе ба вуҷуд омада буд. Дар оғози асри XXI мамолики гуногуни сайёра бо мақсади истифодаи самарабахши имкониятҳои таърихӣ, ҳамоишу ҳамгирӣ ва иттиҳоду ҳамшарикӣ байнидавлатию байналмилалиро тавсеа бахшида дар заминаи барои рафъи таҳдиду хатарҳои нав, ҳамчунин таҳкими амнияти минтақавию ҷаҳонӣ саъю талош меварзанд.

Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) яке аз чунин сохторҳои минтақавие мебошад, ки барои ҳалли масоили амниятӣ фаъолият мекунад. Анҷоми асри XXI ба оламиён пайдоиши хатарҳои нави ғайрианъанавиро, аз қабилӣ терроризми байналхалқӣ, экстремизми сиёсӣ ва динӣ, ҷинояткорӣ муташаккил ва фаромиллӣ ва гардиши маводи муҳаддирро муаррифӣ намуд. Аз ин рӯ, зарурати таъсиси созмоне, ки раванди муносибатҳои амнияти ва ҳарбиро ба танзим мебарорад, ба миён омад. Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ моҳи март 2002 дар асоси Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, ки 15 майи 1992 аз ҷониби Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон (баъдтар Ҷумҳуриҳои Озарбойҷон-24 сентябри 1993, Беларус-31 декабри 1993) дар шаҳри Тошканд ба имзо расонида буд, таъсис ёфтааст.

Имрӯз созмон узви комилҳуқуқи Низоми таъминоти амнияти байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Оинномаи созмон 7 октябри 2002 ба тасвиб расида, яке аз мақсадҳои асосии он ҳамоҳангӣ ва ваҳдати талошҳои мубориза алайҳи терроризм ва хатарҳои ғайрианъанавии бехатарӣ мебошад. Охири соли 2004 созмон мақоми нозирро дар Маҷмааи умумии Созмони Миллалӣ Муттаҳид соҳиб гардид. Сохтори созмон аз мақомотҳои зерин иборат мебошад:

1) Шурои амнияти дастаҷамъӣ-мақомоти олий буда, ба ҳайати он сарварони кишварҳои аъзо дохил мешаванд. Мутобиқи муқаррароти мазкур роҳбарии ҷаласаи Шуроро сарвари давлате ба зима мегирад, ки маҷлис дар ҳудуди ҳамон кишвар гузаронида мешавад.

2) Шурои вазирони корҳои хориҷӣ-мақомоти иҷроия ва машваратӣ буда, баҳри ҳамоҳангсозии амалҳои сиёсати хориҷии кишварҳои аъзо фаъолият менамояд.

3) Шурои вазирони мудофия-мақомоти машваратӣ ва иҷроияи созмон буда, баҳри ҳамоҳангии равобити сиёсати ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ мебошад.

4) Кумитаи котибони Шурои амниятӣ- мақомоти машваратӣ-иҷроияи созмон буда, барои ҳамоҳангии равобити кишварҳо дар соҳаи таъминоти амнияти миллӣ.

5) Котиби генералӣ-мансаби олии маъмурии созмон буда, аз ҷониби Шурои амнияти дастаҷамъӣ аз ҳисоби шаҳрвандони кишварҳои аъзо интихоб мешаванд.

6) Котибот-мақомоти доимоамалкунандаи корӣ ва ташкилии созмон мебошад.

7) Ситоди муттаҳида-мақомоти доимоамалкунандаи созмон буда, баҳри пешниҳод ва татбиқи қарорҳои ҳарбӣ мебошад.

Ин падидаи номатлуб дар натиҷаи гуногунандешии сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва динӣ ба вуҷуд омадааст. (conflict subject- сарчашмаи низоъ) Дар гули асри XX ва ибтидои асри XXI ин падида, яъне терроризм ба як хатари ҷиддие мубаддал гардидааст, ки ба ҷаҳони муосир таҳдид мекунад.

Аввалин маротиба дар таърихи ҳукуки байналмиллалӣ ҳуччати умум дар бораи мубориза бо терроризм ва экстремизм соли 1937 қабул гардида буд. Аммо муоҳида, ки аз тарафи Лигаи Миллатҳо дар бораи пешгирии терроризм ва чазо барои содир намудан чазо татбиқ шуда буд, он қувваи қонунӣ пайдо накард.

Минбаъд созишномаҳо доир ба мубориза бо терроризм ва экстремизм аз тарафи Созмони Миллалӣ Муттаҳид таҳия ва қабул гардиданд. Ҳоло дар доираи Созмони Миллалӣ Муттаҳид зиёда аз 16 созишномаҳои ҳуқуқӣ- байналмиллалӣ доир ба мубориза бо терроризм қабул гардида, ҳамаи онҳо дар ҷодаи ҳукуки байналмиллалӣ амалӣ мегарданд.

Аз ҷумлаи онҳо:

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Доир ба мубориза бо ғасби гаравгонон» аз соли 1979;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Дар бораи ҷинойтҳо ва дигар амалҳои дар дохили киштиҳои ҳавоӣ содир мешвад» (муоҳидаи Токио) аз соли 1963;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Дар бораи ғасби ғайриқонунии киштиҳои ҳавоӣ» аз соли 1970;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Дар бораи амалҳои ғайриқонунии нисбати авиатсияи граждони равона гардидааст» (муоҳидаи Монреалӣ) аз соли 1971;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Доир ба мубориза бо терроризми истифодабарандаи мушакҳои тарканда» аз соли 1997;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Оид ба терроризми молиявӣ» аз соли 1999;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Оид ба амалҳои терроризми атомӣ» аз соли 2005;

Муоҳидаи байналмиллалӣ «Дар бораи ёрии мутақобилаи ҳуқуқӣ ва пешкаш намудани ҷинойткорон бо мақсади мубориза бо терроризм» аз соли 2008;

Эълумия дар бораи ҷораҳои бартаараф намудани терроризми байналмиллалӣ аз соли 1994;

Эълумия дар бораи кӯшишҳои умум дар қори мубориза бо терроризм аз соли 2001;

Эълумия доир ба масъалаҳои мубориза бо терроризм аз соли 2003;

Илова бар ин дар доираи Созмони Миллалӣ Муттаҳид соли 2006 таҳти № 60/288 Стратегияи байналмиллалӣ зиддитеррористӣ қабул карда шудааст [8].

Барои муқовимат бо терроризм инчунин якҷанд резолютсияҳои (қарорҳои) Шурои амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид бахшида шудааст. Байни ҳама қарорҳо мақоми марказиро қарори № 1373 аз 28 сентябри соли 2001 ишғол менамояд [3]. Сабаби ҷунин баҳодихӣ ба ин қарор дар он аст, ки қарори мазкур тибқи моддаи 7 Оинномаи Созмони Миллалӣ Муттаҳид қабул гардидааст ва ин ҳолат аҳамияти қарорро нисбати ҳамаи давлатҳо ҳатмӣ мегардонад. Инчунин, қарори мазкур нисбати давлатҳо мубодилаи ахборотро оид ба масъалаи мубориза бо терроризм ҳатмӣ кардааст. (diplomacy multi-track- дипломатияи бисёрҷабҳа)

Ин қарор нисбати ҳамаи мамлакатҳо уҳдадорӣ ҳар чӣ қадар тезтар эътирофи расмӣ (ратификатсияи) муоҳидаҳои аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ қабулгардидаро воғузур мекунад. Илова бар ин қайд шуда буд, ки ҳамаи давлатҳо бояд дар қонунгузориҳои миллии худ, амали террористиро ба сифати ҷинойти вазнин муқаррар намоянд. Барои назорат аз болои иҷрои қарори номбурда Кумитаи зиддитеррористии Шурои амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид ташкил карда шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишваре мебошад, ки нишондоди қарори номбурдаи Шурои амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳидро дар амал татбиқ менамояд. Мамлақати мо дар самти муқовимат зидди терроризм дар кишвар маҷмуи ҷорабиниҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ амалӣ гардонидаст, ки дар байни онҳо мавқеи марказиро Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) ишғол мекунад.

Консепсияи мазкур бо фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2006, № 1717 тасдиқ

шудааст [4]. Дар Концепсия муқаррароти умумӣ, мақсад, вазифаҳо ва принципҳои мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) самтҳои асосии мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) механизми амалӣ гардонидани он пешбинӣ гардидааст [9].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз аввалинҳо шуда дар доираи ин мавзӯ яъне муборизаи беамон бар зидди терроризм ва экстремизм дар муҳофизати умумии Иҷтимоии 72-юми Маҷмаи Умумии Созмони Миллали Муттаҳид дар шаҳри Нью-Йорк ИМА суҳанронӣ карда буданд [10].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, рӯзи 26- декабри соли 2019 дар баромади солони худ дар баробари дигар масъалаҳои иқтисодӣ- иҷтимоӣ, масъалаҳои дохилию хориҷӣ ба масъалаи глобалӣ ба монанди экстремизм- терроризм хусусан оиди маблағгузорӣ ба чараёнҳои террористӣ таваҷҷуҳи хоса намуданд [6].

Пешвои миллат Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз он нигарони дошанд, ки қавонони тоҷик бештар ба ин гурӯҳҳои тундрав шомил гардида, ба амалиётҳои экстремистӣ- террористӣ даст мезананд.

Чуноне, ки мо медонем бештар ба ин чараёнҳои тундрав қавонон аз нодонӣ шомил гардида, аз оқибатҳои мудҳишӣ он дер боҳабар мегарданд, ки дигар роҳи бозгашт бар зиндагии оқибгаро як қатори онҳо намехоҳанд ва ё наметавонанд.

Ба ақидаи қоршиносони Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи баррасии омӯзиш ва таҳлили сабабу омилҳои шомилшавии қавонон ба сафи ҳизбу ҳаракат ва равияҳои ифротии диниву сиёсӣ чихати муайян намудани омилҳои таҳриқдиҳандаи ин раванди номатлуб як идда маълумоти муфид барои натиҷагирӣ ва хулосабарорӣ дастрас намуданд. Зимни суҳбатҳои инфиродӣ ва таҳлили рафтори ҷонибдорони андешаҳои ифротӣ ва тундрав чанд гурӯҳи онҳо муайян гардид ва дар асоси он чехраи (портрети) иҷтимоӣ ва равонии ифротгаро чунин пешниҳод мешавад:

а) Шахсоне, ки дорои сатҳи пасти саводи дунявӣ ва динӣ мебошанд ва илова бар ин мушкилоти иқтисодӣ доранд, вале касбу кори муайян ва доимӣ ҳам надоранд. Онҳоро навқар ё мардикори муздур меноманд. Қадом қореро, ки ба онҳо фармоянд, барои гирифтани дастмӯд иҷро мекунанд. Чунин афрод бештар дар муҳочирати қорӣ қарор дошта, аз таъсири бади гурбати рӯзгор андеша ва ҷаҳонбинии устувор ҳам надоранд. Ин тоифа ба осонӣ туъмаи осон барои таблиғгарон ва ҷаллобони (рекрутер) гурӯҳҳои ифротӣ мешаванд.

б) Шахсоне, ки дар муҳити суннатии оилавӣ тарбия ёфтаанд ва ҷаҳонбинии онҳо асосан хусусияти динӣ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки як қисми афроде, ки солҳои 90- уми асри гузашта дар Афғонистон ҳамчун ҷонибдорони муҳолифин муҳочир шуда буданд, имрӯз якҷоя бо хонаводаашон ҷонибдори гурӯҳи чараёнҳои ифротӣ шудаанд ва барои қабули идеологияи онҳо майлу хоҳиши тамом доранд ва дар фикри андешаи ҷустуҷӯи роҳҳои сафар ба хориҷ ва пайвастан ба ин гурӯҳҳо «дар роҳи Худо разманда» ҳастанд.

в) Як гурӯҳи афроди авбош ва ҷинойтпеша ҳанӯз дар ҳар ҷое вучуд доранд, ки зиндагиро танҳо аз тариқи зӯрварӣ ва гирифтани даромади муфт меписанданд. Баъд аз пурзӯр шудани назорат ва муқовимат бо ҷинойтқорӣ дар ҷумҳурӣ онҳо дигар натавонистанд бо роҳи одатқардаи худ зиндагӣ кунанд ва барои идомаи фаъолияти ҷинойтӣ ва авбошии худ хунсардона ба ин гурӯҳҳо пайвастанд. Гуфтан мумкин аст, ки онҳо худозмоии дубораи худро маҳз дар майдони амалиётҳои ҷангӣ дар кишварҳои бегона ё ҳар ҷойи ноороми дигар ҷустуҷӯ мекунанд.

г) Гурӯҳи шахсоне низ ҳастанд, ки дар шароити нав ба мушкилиҳои гуногун дар зиндагӣ, ба мисли қарзҳои бонкӣ, амали коррупсионӣ дар муассисаву қорхонаҳо ва дар қортуқови мақомоти ҳифзи ҳуқуқ будан мувоҷеҳ шудаанд. Онҳо аз тариқи пайвастан ба ҳизбу созмонҳои ифротӣ мехоҳанд нуқсонро камбудӣҳои худро рӯйпӯш кунанд ва аз фазои мушкилиҳои зиндагии худ дуртар фирор карда, худро қаҳрамон ва шахси ҷабрдида аз беадолатӣ нишон додани мешаванд [1].

Аз назари илми равоншиносӣ ба мо маълум аст, ки чӣ тавр истифода бурдан аз шабакаҳои террористӣ, ки характери тавсифу тарғиби терроризмро доранд ба мафкураи кӯдакон ва ҷавонони мо таъсири манфӣ мерасонанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ иброи ақида карданд, ки тамоми кишри ҷомеаи кишвар ва мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷумҳурии мо метавонанд баҳри беҳдошти мубориза бо ин вабод аср саҳми худро дар бартараф кардани ин таҳдиди аср гузошта барои тағйиру илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм»- ро яке аз ҳадафҳои асосии кишвар шуморанд. Ҳамаи ниҳодҳои қудратии кишвар вазифадор карда шуданд, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳ барои тағйиру илова даровардан ба Консепсияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон фикру андешаҳои худро пешниҳод намоянд.

Бинобар ин агар дар бисёри ҳолатҳо афроди тафриқаангез ба ҳадафҳои нопоки худ нарасанд ҳам, то як андоза метавонанд миёни аҳолии осоишта ҷунбишу таҳлукаеро ба вучуд биёваранд. Вале ҳоинони ватан ва миллати тоҷик ва гурӯҳҳои ифротӣ як нуқтаи хеле муҳиму асилро набояд фаромӯш созанд, ки мардуми бо оро номуси диёр дар доираи сиёсати созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳкими истиклолияти давлатӣ муборизаи беамон алайҳи ҳама гуна зуҳуроти номатлуб аз қабилӣ терроризму экстремизм рӯз аз рӯз тақвияти тоза мебахшанд.

Аз ҷумла, мутобиқи супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳи апрели соли 2019 чанде аз ҳамватанони мо хусусан занону кӯдаконе, ки ҳамроҳи волидонашон ба сафи гурӯҳи экстремистӣ-террористии ДИИШ вориди сарзамини Ироқ шуда буданд ба Ватан баргардонда шуданд. Ин иҷрои амали хайрхоҳонаи Пешвои муаззами миллат шаҳодати он аст, ки обрӯи миллати мо дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам баландтар гардида истодааст [6].

Экстремист ва террорист миллат надорад, онҳо танҳо баҳри ақидаҳои муғризонашон ва тарсу ваҳм зӯрии худро ба тариқи силоҳ ба гардани халқи бечора бор намуда, низоми махсусро монанди қатлу куштор ҷорӣ менамоянд.

Аз дасти ин вабод аср яъне экстремизм ва терроризм қисме аз давлатҳои Ховари Наздик, Осиёи Миёна, Африқо, Аврупою Амрико зеро хатар қарор гирифтаанд.

Хусусан Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки ҳамкориҳои худро бо созмонҳои амниятии кишварҳои минтақа ва дигар институтҳои сиёсӣ ҳуқуқии байналхалқӣ баҳри кафолати амният ба роҳ монанд. Кишвари моро зарур аст, ки ҳамкориҳои худро бо Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ва Созмони минтақавии аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) рӯз аз рӯ густариш бахшида, баҳри мубориза алайҳи экстремизм, терроризм ва ҷиноятҳои характери фаромиллидошта дар сарғаҳи муборизаи беамон қарор гирифта бошем.

Адабиёт:

1. Баротзода Ф. Чехраи эҳтимолии ифротгаро. Душанбе 2019.
2. Давлатов З. Шеваҳои нави терроризми байналмиллалӣ. Душанбе 2019.
3. Қарори СММ таҳти №1373.
4. Консепсияи амнияти миллии ҚТ таҳти №1717.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи мақомоти амнияти миллии ҚТ» АМОҚТ с.2008, №3, мод.183; с.2011, №6, м.457, с.2013, №7, мод. 513, №12, мод. 886; с.2014, №11, мод. 654; с.2015, №7-9, мод.701; с.2016,№3, мод.138.
6. Минбари халқ. №5, саҳ.1. 2019 с.
7. Сафонов А. Тайные знаки. 2018 г.
8. Стратегияи байналмиллалӣи зиддитеррористии СММ таҳти №60/288.
9. Фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2006, таҳти № 1717.
10. Шарифхон Тиллоев. Паук .tj №17(228) 25 апрели соли 2018

ҚАБУЛИ «КОНСЕПСИЯИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ» ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КАФОЛАТИ СУЛҲУ АМНИЯТ

Муаллиф дар мақола як қатор қарорҳои бунёдии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ кардааст, ки барои эҷоди «Концепсияи амнияти миллӣ» на танҳо дар Тоҷикистон, балки дар тамоми минтақа асос гардиданд. Аз ҷумла, Фармони Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи чораҳои таъмини амнияти сарҳади давлатӣ, авф, ихтиёран супурдан ва аз аҳоли мусодира намудани яроқи оташфишон, техникаи ҷангӣ ва муҳимоти ҳарбӣ. Ҳамзамон кӯшишҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ба Ватан баргардонидани оилаи ҳамватанони мо, ки аз ҷониби ДИИШ меҷангиданд. Ҳамчунин, муаллиф ба хоҳишу ғайрати Пешвои миллат таъя намуда, баҳри ҳифзи субот дар минтақа, муборизаи ғайбона бо ифротгарӣ ва терроризм дар бораи ин ҳатти муҳими стратегияи Пешвои миллат иқтибосҳои алоҳида овардааст. Саҳми Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қабули 16 санади ҳуқуқии байналмиллалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Созмони Милали Муттаҳид бо саъю кӯшиши дигар давлатҳо ҳамчун кишварҳои узви Паймони Шанхай ва Паймони амнияти дастаҷамъӣ дар мубориза бар зидди инчунин бар зидди терроризму экстремизми байналмилалӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: концепсия, амният, минтақа, қонун, субот, кишварҳо, ифротгарӣ, терроризм.

ПРИНЯТИЕ «КОНЦЕПЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА ЗАЛОГ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ»

Автор в статье рассматривает ряд основополагающих Постановлений Республики Таджикистан, которые стали базой для создания «Концепции Национальной Безопасности» не только в Таджикистане, но в регионе в целом. В частности, Постановления Верховного Совета РТ о мерах по обеспечению безопасности государственной границы, об амнистии, о добровольной сдаче и приобретении огнестрельного оружия, военное снаряжение и военной техники от населения. Необходимо отметить стремление Основателя мира и единства, Лидера нации многоуважаемого Эмомали Рахмона о возвращении на Родину семьей наших соотечественников, которые воевали на стороне ИГИЛ. Также, автор опирается на стремление и усердие Лидера нации в целях удержания стабильности в регионе активную борьбу с экстремизмом и терроризмом, об этой стратегически важной линии Лидера нации автор приводит отдельные цитаты. Также указан вклад Лидера нации Эмомали Рахмона в принятии 16 правовых международных документов Республики Таджикистан в рамках ООН с усилиями с другими странами как страны Шанхайского договора и Договора о Коллективной безопасности в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом.

Ключевые слова: концепция, безопасность, регион, закон, стабильности, страны, экстремизм, терроризм.

THE ADOPTION OF THE "NATIONAL SECURITY CONCEPT" OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IS THE GUARANTEE OF PEACE AND SECURITY"

The author of the article considers a number of fundamental Resolutions of the Republic of Tajikistan, which became the basis for the creation of the "Concept of National Security" not only in Tajikistan, but in the region as a whole. In particular, the Decree of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan on measures to ensure security of the state border, on amnesty, on the voluntary surrender and acquisition of firearms, military equipment and military equipment from the population. It should be noted the desire of the Founder of peace and unity, the Leader of the nation of the esteemed Emomali Rakhmon, to return to the homeland the family of our compatriots who fought on the side of ISIS. Also, the author relies on the aspiration and diligence of the Leader of the nation in order to maintain stability in the region, an active fight against extremism and terrorism, the author cites certain quotes about this strategically important line of the Leader of the nation. The

contribution of the Leader of the nation Emomali Rahmon in the adoption of 16 legal international documents of the Republic of Tajikistan within the UN with efforts with other countries like the Shanghai Treaty and the Collective Security Treaty in the fight against international terrorism and extremism is also indicated.

Keywords: concept, security, region, law, stability, countries, extremism, terrorism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Фирдавсӣ Аҳмадович – ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: 988 20 05 23

Сведения об авторе: Муминов Фирдавси Ахмадович - ассистент кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова, 16. Тел: 988 20 05 23

Information about the author: Muminov Firdavsi Akhmadovich - Assistant of the Department of History and Methods of Teaching History of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street, 16. Tel: 988 20 05 23

ТДУ: 63+66 (2-тоҷ)
ТКТ: 930+321 (2-тоҷ)
С-35

ҶАШНУ МАРОСИМҶО ИФОДАГАРИ МАДАНИЯТИ МАЪНАВИИ ТОҶИКОН (ҶАШНУ МАРОСИМҶОИ ТОҶИКОНИ БАДАХШОН)

Сафаров Х.Х., н.и.т., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷашну маросимҷо дар зиндагии мардуми тоҷик мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Онҳо бо фаслҳои сол, аз ҷумла, фаро расидани зимистон [барфӣ], баҳор [гулгардонӣ ва наврӯз], мавсими кишту камборонӣ [ашағлон] ва ҳосилгундорӣ, (иди ҳосил-меҳргон) таваллуди кӯдак ва ба воя расидани ӯ [ғаҳворабандон, хатнатӯӣ], барпо гардидани оилаҳои нав [тӯӣ арӯсӣ] ва ғайра иртибот доштанд.

Барфӣ. Ҳар як халқ аз рӯи урфу одатҳои миллии худ маросимҷои анъанавӣ дорад, ки аксарияти онҳо ба оин, ақида ва тасаввуроти қадимии мардум алоқаманд мебошанд.

Барфӣ маросими боридани барфи аввалро таъкид карда ва бо ороштани маъракаи ба анҷом мерасид. Дар кӯҳистони Роғу Дарвоз кӯдакону ҷавонон, мардон, мӯйсафедон ҳама ҳамдигарро ба муносибати боридани барфи аввал табрику шодбошӣ гуфта, дар лаҳзаҳои қулай ба хонаҳои ҳамдигар ва ҳатто ба деҳаҳои ҳамсоя «Барфӣ» мебуданд. Дар Роғи Бадахшон чунин тарз ва усулҳои гузаронидани маъракаи мавсимии «Барфӣ» мавҷуд аст.

1. Ҷамсоҷо ё гурӯҳи калонсолон дар вараке «Барфӣ»- навишта, ба дасти қосид месупоранд, то бурда ба барфишаванда супорад. Матни «Барфӣ» асосан чунин аст:

Барф меборад имрӯз аз ҳаво,
Барфи нав аз мову «барфӣ» аз шумо.
Зарра-зарра барф меборад сафед,
Як зиёфат аз шумо дорем умед.
Сандалиро гарм созад аз алав,
Қурутубу ширбиринҷ, оши палав.

«Барфӣ»-ро ба хонаи барфишаванда бурда, ноаён дар таги курпача ва ё дар ягон ҷойи қулай тарзе мегузоранд, ки соҳиби хона пай набарад ва онро ба зудӣ наёбад. Қосид мекӯшад, ки аз хона ҳарчӣ тезтар баромада равад, ба ибораи дигар зудтар

гурезад, то ки соҳиби хона аз матлаби омаданаши огоҳ насад. Вале дар вақти хайру хуш қосид ба барфишаванда ошкоро мегӯяд, ки рафта зери курпача ва ё фалон ҷойро бубин, ҷӣ меёбӣ? Барфишаванда то он вақте ки «Барфӣ»-ро ба дасташ нагирад, ҳуқуқи дастгир кардани қосидро надорад.

Агар соҳибхона аз нияти омадани қосид воқиф шавад ва ё барфиро ёбад аз пайи ӯ таъкиб мекунад ва ӯро дастгир карданӣ мешавад. Агар қосидро то манзили зисташ дастгир кунад, бозиро мебарад ва агар натавонад, бозиро бохта шартҳо ва дархостҳои дар «Барфӣ»-нома зикршударо иҷро карда, зиёфат медиҳад. Баъзан мешавад, ки қосидро дастгир мекарданд ва дасту рӯи ӯро бо сиёҳии дег сиёҳ намуда, дар маркаб чаппа савор карда, то охири кӯча мебурданд ва дар гирди деҳа шодикунон давр мезанонданд. Ин корҳо танҳо барои дилхушӣ буду бас.

2. Дар кӯхистони Роғ баъзе дӯстони наздик ва ё хешу таборҳои қадрдон ба деҳаи ҳамсоя аспсавор «Барфӣ» мебурданд. Чун аз «Барфӣ» овардани ӯ огоҳ мешуданд, хатман барфикунандаро савори асп таъкиб менамуданд, ки пойгаҳ ва манзараи шавқовари варзиширо мемонд. [10, с. 8].

Гулгардонӣ: Гулгардонӣ як навъ маросими анъанавӣ мебошад, ки ҳангоми зоҳир шудани аввалин нишонаҳои баҳор, шукуфтани гули сиёҳгӯш (гули зардак, гули қӯшқорак, гули ҳасрат, бойчечак) гузаронида мешавад.

Гулгардонӣ вобаста ба шароити ҷуғрофӣ ва боду ҳавои маҳал дар вақтҳои гуногун ба вуқӯъ меояд. Ҳангоми саршавии фасли баҳор, бачагон ба кӯхсор баромада, гули сиёҳгӯш чида, гулдаста ораста, ҳавлӣ ба ҳавлӣ мегарданд, таронаҳо мехонанд ва мардумро аз омад-омади фасли баҳор, наздик расидани вақти кишту кор хабар медиҳанд. Соҳибхонаҳо гулро зиёрат карда (ба чашму абрувонашон молида), ба бачаҳои гулгардон ба қадри ҷиммат ягон чиз ҳадя меоданд. [1, с. 29].

Бачагон ҳамин тавр тамоми деҳа ё гузарашонро давр мезананд. Баъд ҳадяи чамъшударо байни худ тақсим мекунанд ва ё бо иштироқи калонсолон аз ғалла ва орди чамъшуда ғизо пухта мехӯранд.

Дар қисми шимоли Тоҷикистон суруди Бойчечак (Бойкандак) машҳур аст. Дар гулгардоние, ки ба номи бойчечак маълум аст, бачаҳо чунин байтро мехонанд:

Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори лолазор омад.
Ба деҳқон вақти кор омад,
Ба дӯстон гул қатор омад.

Дар водии Кӯлоб, Дашти Терай, Дашти Ҷум ва Роғ сурудҳо ва оҳангҳои дилкаши халқӣ сароида мешавад. Сарбайтхон дар даст гулдаста, пеш-пешӣ гулгардонҳо сарбайт мехонад ва дигарҳо якҷоя такрор мекунанд.

Сарбайтхон:

Гули сиёҳгӯш қошгардон,
Табак пур куну даст гардон,
Бидеҳ бар дасти гулгардон.

Ҳама:

Баҳори нав муборак бод!

Ё ин ки:

Гули сиёҳгӯш ҳафтрангай,
Хӯроқи кабқи дилтангай,
Ҳамеша дар рӯяш чангай,

Ҳама:

Баҳори нав муборак бод!

Фарорасии фасли баҳорро мардуми Роғ, ки шуғли асосиашон кишоварзӣ буд, бесаброна интизор мешуданд ва бо маросими гулгардонӣ пешвоз мегирифтанд.

Наврӯзӣ: Сарчашмаҳои бостонӣ шаҳодат медиҳанд, ки таҷлили чашни Наврӯз аз замони хеле қадим дар миёни мардумони эронинаҷод пайдо шуда, дар аҳди Ҳахоманишҳо ва махсусан, дар замони Сосониён ҳамаҷониба тақомул ёфтааст. [11, с. 31-46].

Истилоҳи “Наврӯз” аз ду ҳисса- “нав” ва “рӯз” таркиб ёфта, маъноаш “рӯзи нав”, аввалин рӯзи ҷадидро ифода мекунад. Дар бораи пайдоиши Наврӯз ва тарзи ҷашнгирии он аз сарчашмаҳои қадимтарини хаттӣ баъзе маълумотҳо дастрас мебошанд.

Масалан, дар “Авесто” ривояте аст, ки дар он роҷеъ ба таҷлили иди Наврӯз ишорае ба назар мерасад. Тибқи ин ривоят, байни мабдаи муқаддас ва тавонотарини тавоноҳо Хурмуз, баъди се ҳазор соли подшоҳӣ, аз ҷониби мабдаи ҷаҳолат ва ториқӣ Аҳриман мубориза оғоз мешавад. Мабдаи поқӣ ва рӯшноӣ- Хурмуз барои маҳв кардани Аҳриман равшанӣ пайдо намуда, бар зидди душман равона месозад. Дар бастагӣ ба пайдоиши рӯшноӣ ин рӯзро Наврӯз номидаанд.

Номи Наврӯз калимаи форсӣ-тоҷикӣ мебошад ва ба маънои “Рӯзи нав” аст, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мардумони ориётабори форсу тоҷик асосгузори ин ҷашни фархунда мебошанд ва дар ин ҷой шаку шубҳа нест ва таи қарнҳои гузашта як қатор қавмҳои ғайри ориёӣ, баҳусус, туркнажодон, ин оини бостонии моро чун суннати миллии худ пазируфтаанд ва онро таҷлил мекунад. Далели дигар ин аст, ки Наврӯз дар рӯзгори ҳеҷ ягон халқи ҷаҳон ба андозаи халқҳои ориётабор ва ба вижа тоҷикону эронӣён бо тамоми ҷузъиёту куллиёти суннатҳои мақом надорад ва маърифати зиндагии онҳоро ифода мекунад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Наврӯз бо тору пуди мардуми мо танида шудааст ва пеш аз ҳама, орзуи омол ва зиндагиро ҷаҳонбинии моро ифода мекунад. Далели сеюмашон он аст, ки Наврӯз густариши ҳусну зебоӣ дар табиат ва ҷомеа ва таффақуро андешаи одами мебошад. [18, с.31-46].

Ниёгони мо, ки аз рӯи гардиши Офтоб фаслҳои солро муайян менамуданд, Наврӯзро ба айёме, ки равшанӣ ториқиро маҳв менамуд, мутобиқ медонистанд. Ҳамин тариқ, аз рӯзи муборизаи байни ҳаёт ва марг, тантана ва фармонфармоии Хуршеди ховар дар сарзамини мо, ҳанӯз дар асри VII пеш аз мелод, оини Маздак ва тақвими авестой ҷорӣ мешавад. Мутобиқи ин тақвим сол ба 12 моҳ ва ҳар моҳ ба 30 рӯз тақсим шуда, дар ҳар моҳ рӯзе буд, ки ҳам номи моҳро ифода мекард. Ин рӯз дар ҳар моҳ рӯзи ҷашнӣ маҳсуб меёфт.

“Наврӯз”, ки барои баробар шудани шабу рӯз, бедоршавии табиат ва оғози кишту қор ҷашн гирифта мешавад, дар байни дигар ҷашнҳои эътиборӣ бештаре дошт.

Наврӯз дар сарзамини тоҷикон, инчунин, дар байни аҳолии Роғ ба худ суннатҳои хосе дошт ва то имрӯз ба мо омада расидааст. Истиқболи Наврӯз пеш аз ҳама аз қарнҳои саҳроӣ оғоз меёфт. Деҳқонон охири моҳи Ҳут маросими “говбаророн”-ро анҷом медоданд. Барзаговҳоро аз молхона бароварда, чанд рӯз дар ҳавои тоза нигоҳ медоштанд, ему хошоки серғизо дода, “хунук” мекарданд. Баъд аз ошу далда додан бо ҳамсоғон, барзаговҳоро ба саҳро мебарданд. Мувофиқи анъанаи аҷдодӣ бояд мӯсафеди рӯзгордидаю солор заминро 2-3 раҳ чуфт мекард. Ин вазифаро дар ҳар водӣ ҳар хел одамон иҷро мекарданд.[16, с. 105-111] Миробҳо, сардори деҳа, сардори як қабिला ва амсоли инҳо.

Дигар суннате, ки то замони мо боқӣ мондааст, ин ба якдигар об пошидан аст, ки аз аҳди Ҷамшед сарчашма гирифтааст. [14, с. 89]

Суннати маъмул ин густурдани хони Наврӯзӣ мебошад, ки дар дастархон бояд ҳафт син бошад: аз ҷумла, суманак, сунҷид, сабзӣ, сир, сирко, себ ва сипанд. Ҳар як неъмате, ки дар дастархон аст, ба Наврӯзӣ шукуҳи хосае ато мекунанд. Дар ноҳияи Роғ дар ҳар деҳа ҷашни Наврӯз таҷлил мешавад, ки аҳоли бо қадри тавоноии худ дастархони Наврӯзиро оро медиҳанд. Ҷойи муайяне барои ҷашнгоҳ интиҳоб менамоянд ва соҳибхона ба қадри ҳиммати худ далда, ширбиринҷ, гандумоб, каллапача, шӯрбо, оши палов, шавла ва амсоли инҳоротайёр карда, ба он ҷо мебарданд. Ҳамин тариқ, дар рӯзи Наврӯз мусиқачиён, ҳофизон, раққосон, масҳарабозон ба аҳли маърака ҳунару малакаи худро нишон медоданд. [5, с. 104-112] Инчунин, дар рӯзи Наврӯз бузқашӣ, гӯштингирии паҳлавонон, пойга, бозиҳои миллии аҳолии Роғ, аз қабилҳои бучулбозӣ, бандқашак, тухмбозӣ, панҷакбозӣ ва амсоли инҳо баргузор мешавад.

Ашаглон: Маросими «Ашаглон»-ро мардум бо мақсади начоти ҳосили деҳқонӣ созмон меоданд. Ин маросим дар ҳар кӯхистон номҳои ба худ хос дорад. Амсоли «сусхотун», «сусмонӣ», «дуои борон», «момаи борон» ва ба монанди инҳо.

Ин анъана дар байни тоҷикони Осиёи Миёна ва Эрон Афғонистон маълум буда, дар вақти хушк омадани фасли баҳор аз ҷониби пиразанҳо ва занҳои навхонадор иҷро карда мешавад. [2, с. 8] Шакли иҷрои ин маросим чунин аст: пиразане либосҳои чанда дар тан аз ашаглон таманно медорад, ки борон ато кунад, ба бечораю дармондагон ва афтодагон шафқат бинмояд ва бачаҳо ба ӯ об мепошиданд.

Дар кӯхистони Дашти Терай (бахусус, маҳалҳои роғнишин), ашаглонро бо чунин зайл мегузарониданд: Дар сари пиразане, ки нақши ашаглонро иҷро менамуд, як банд пахол ва ё сабадчаи чандабанд гузошта бо навбат ворида ҳавлиҳои мардум мешуданд. Онҳоро кӯдакону ҷавонон ихота мекарданд ва ҳама баробар суруд мехонданд:

Ашаглони ростина,
Як бор бучунбон остина,
Гандуми сабзум хушк шудай,
Як бор бърезон боруна.

Дар баъзе маҳалҳои кӯхистон дар чунин маврид, сурудҳои «сусхотун», «абрак бидеҳ ту борон», суруда мешуд. [6, с. 82]

Ҳангоми омадани ашаглон, соҳиби хона болои бом баромада, аз кӯзаву машкҳо ба қадамҳои ашаглон аз тарнов (новдон) об мерехтанд. Пиразанон то ҳадде тар мешуданд, ки онҳоро аз хунуки ларза мегирифт. Бо вучуди ин, тамоми ҳавлиҳои деҳаро гашта, маросимро ба ҷо меоварданд. Соҳибони хона ба онҳо аз рӯи тавоноӣ як миқдор галла, мева ва бӯзеҳо пул мебахшиданд. Аз маблағи ҷамъшуда буз ё гӯсфанде харида, дар яке аз рӯзҳои нек дар назди чашмае ё рӯде гирди ҳам омада, таоме тайёр менамуданд, ки онро «оши дарвешон» ё «деги дарвешон» меномиданд. Сипас, дар поёни маросим ба ҳамдигар об пошида, баъзеҳоро ба оби ҷӯй мепартофтанд. Чунин вонамуд мешуд, ки гӯё борон борида мардумро тар кардааст ва об аз ҳар кучо ҷорист. Умуман, дар маросими «Ашаглон» пиразанҳои рӯзгордидаи бобаракату бахосият ширкат меварзанд. [1, с. 31]

Маросими Ашаглон бо кишоварзӣ зич алоқаманд буда, дар бораи аҳамияти муҳим доштани обу боронгарӣ дар мавсими кишту кор ва сабзидани ғалладона гувоҳӣ медиҳад.

Маросимҳои марбут ба кӯдакон ва наврасон

а.Гаҳворабандон: Таваллуди кӯдак барои ҳар як хонадон ҳодисаи хурсандиовар мебошад. Дар байни тоҷикони Роғ як қатор расму одате ҳаст, ки бо ин ё он ҳодиса алоқаманд мебошад. Модари кӯдакро хешу ақрабо то лаҳзаи таваллуд нигоҳдорӣ мекунанд, то ки ба ӯ осебе нарасад. Махсусан, шаби таваллуди кӯдак момаҳо ёрдам медиҳанд. Кӯдаки навзодро, ки роғиҳо ник ё никук мегӯянд, рӯзҳои аз ҳама хатарнок бегоҳии се ва нӯҳ аст, ки занҳо мегӯянд: «аз нӯҳ гузашт аз кӯҳ гузашт», ниғаҳбонӣ мекунанд. Чун нофи кӯдак афтида, хушк шуд, онро оббозӣ дода, куртаи тоза (озода) мепӯшонанд. [3,с.361-373]. Дар ҳавлии навзод як гурӯҳ духтарону писарон гирд омада, ба ҳар гуна бозиҳои шавқовар шуғл меварзанд. Кӯдакон ба хонаи тифли навзод ба чочалагирӣ ё севанчигирӣ (ҳадягирӣ) меоянд.

Ҳангоми кӯдакро оббозӣ додан зане, ки машғули ин кор аст, се маротиба обро пушти кӯдак пошида: «Об лоғар-кӯдак фарбеҳ», мегӯянд. Унсурулмаоли Қайковус овардааст: «Бидон, эй азизи ман, ки агар худо, туро писаре диҳад аввал номи хуб ба вай неҳ, ки аз ҷумлаи ҳақҳои падарон яке ин аст». [4, с. 85].

Баъди се рӯз, ки гузашт кӯдакро оббозӣ медоранд ва ба ӯ номи нек мегуздоранд. Аҳолии Роғ бисёртар ба он кӯшиш мекунанд, ки дар ном исми пайғамбари ислом пайваст шавад, аз қабилҳои Алимад, Ашурмад, Сафармад, Мадсалим ва амсоли инҳо. Баъди бегоҳии рӯзи нухум навбати ба гаҳвора бастанӣ кӯдак фаро мерасад, ки ин маросимро «Гаҳворабандон» мегӯянд. Дар ин рӯз дар хонаи кӯдакдор чанд зане аз

хешовандони тарафи зан ва шавҳари хонавода гирд омада, баъди хӯрдани гизо занони солдида ва намозхон як-як кӯдакро рӯи даст гирифта дӯстдориаш мекунад.

Маросими гаҳворабандонро тоҷикони Роғ хеле бошукӯҳ ва пуртантана чашн мегиранд. Гаҳвора аз ҷониби падару модари арӯс дар маркабе ба ҳавлии духтараш оварда мешавад, ба онҳо пойандоз ва чочала-севанҷӣ мепартоянд. Гаҳвораи барои кӯдак омодашударо бо тамоми анҷомаш рӯи кӯрпача мегузоранд. Вақте ки раҳти хоби кӯдак тайёр шуд, мавриди ба гаҳвора баستاني кӯдак сурат мегирад. Зани серфарзанде ва ё рӯзгордори бахосият ба гаҳвора баستاني кӯдакро ба ўҳда мегирад. Зан аввал кӯдакро рӯи раҳти хобаш, яъне дар гаҳвора аввал саропоён, баъд якпаҳлӯ ва сонӣ рост хобонида, аз занҳои ҳузурдошта савол мекунад: “Ин тавр хобонам?”, ҳама ба як овоз: “Не!”-мегӯянд, ин тавр хобонам? Ҳама баробар не мегӯянд. Баъди ин кӯдакро рост хобонида мегӯяд: “ин тавр хобонам?” Ҳама ба як овоз, “ҳа, ҳа”- мегӯянд. [8, с. 132]. Пас аз баستاني кӯдак дар гаҳвора момадоя ба модараш ҳидоят мекунад, ки ба кӯдаки навзод сина диҳад. Занон барои кӯдак бахту саодат, умри дароз ва дар ҳаёташ пуриву фаровонӣ орзу карда: «Тахту бахташ муборак шавад» гӯён муборакбодаш мекунад.

Ҳангоми чили кӯдак баромадан дар офтобае бо чумча (қошук) чил маротиба ба сари кӯдак об мерезанд, ки ин маросимро аз чил баромадани кӯдак мегӯянд. Ин маросим бо номи чилгурез низ маълум аст. [13, с. 349-360].

б. Мӯйсаргирон. Мӯйсаргирон расми миллии мардуми кӯҳистони Роғ ва умуман, тоҷикон аст. Мӯйсаргиронӣ аз рӯи дарку фаҳмиши тоҷикони кӯҳистон фоли нек аст. Бо гирифтани мӯи сар ҳамаи дарду иллати тифл бо он якҷоя мераваду кӯдак сабук ва гӯё аз ҳар гуна ранҷу азоб наҷот меёбад. Ана ин аст, ки мардуми тоҷик ба ин фалсафаи ниёгон боварӣ доранд ва ин боварии онҳо то ба имрӯз идома дорад.

Маросими мӯйсаргирон дар яқсолагии тифл гузаронида мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо чун тифл солиму сермӯйтар бошад, дар 8-10 моҳагӣ низ гузаронида мешавад.

Барои мӯйсаргирии кӯдак чун анъана ягон мӯйсафед ё пиразани солдидаю наберадору солиро даъват менамоянд. Ў мӯи сареро, ки аз батни модар бо кӯдак омадааст, бо теғ ё корди дудама тарошида мегирад. [7, с. 107-130] Пеш аз корди дудама ва ё поку рондан мӯйсафеди дигаре даст ба дуо бардошта, ба тифл умри дароз, шодкомӣ ва тани бедардро аз худои мутаол таманно намуда, ба ҳамаи ҳозирон ба ин рӯзи саид расиданро орзу менамояд.

Падару модар барои анҷоми ин маросим ташвиши зиёде намекашанд. Аз рӯи имконият гӯсфанд ё бузуро кушта, шӯрбо, оши палав ё ягон хӯроки дигар тайёр намуда, чанде аз хешу ақрабо ва ҳамсояхоро ба меҳмонӣ даъват намуда, баъди хӯрокхӯрию хурсандӣ намудан, сартарош ба қайҷӣ ва ё поку мӯи сари кӯдакро метарошад. Баъди ба охир расидани маросими мӯйсаргирон модари кӯдак ба дигар писарону духтарбачаҳои хурдсоле, ки он ҷо чамъ омада, дар маъракаи мӯйсаргирон бевосита иштирок доранд, чормағзу себ ва зардолую шафтолуи хушк тухфа меод. Барои кӯдакони 6-8 сола бошад, модари тифл як миқдор чормағзро гирифта, ба болои сари кӯдак хаво медиҳад. Писару духтарбачаҳо бошанд ҳаё-хуйкунон чормағзҳои хавододашударо хурсандона аз замин мегирифтанд, ки ба яке ду дона, дигаре 10 дона, касе чуству чолок бошад, зиёдтар чормағз ба даст меоварад.

Баъд аз анҷоми ин маърака домуллои деҳа бори дигар ба тифл ва аҳли оилаи онҳо дуои нек дода, ба ҳамаи ҳозирбудагон хушбахтӣ талаб менамояд. Модари кӯдак мӯи сари тарошидашударо чамъ намуда, онро ба решаи дарахти бордоре гӯр мекунад, зеро ба кӯдак солимию хушбахтӣ ва умри дароз меоварад. Чунки мӯи дар зерӣ по ё ҳавлӣ партофташуда, боиси сардари ва касалмандии кӯдак мешавад.

в. Хатнасур: Баъди ба тасарруфи арабҳо даромадани Осиёи Миёна дар байни мардуми ин сарзамин, алалхусус, тоҷикон як қатор расму оинҳои нав, аз ҷумла, хатна пайдо шуда, оҳиста- оҳиста ба ҳукми қонуни зиндагӣ даромад. Хатна кардани кӯдак (писар) барои ҳар падару модар хатмист, зеро баъди он писар ҳамчун мусулмони комил ба ҳисоб меравад.

Хатна [15, с. 471]. кардан (Хатна -буридани пӯсти олоти мардии кӯдак) дар давраҳои гузашта, асосан, дар айёми тифлӣ (тахминан дар 5-6 моҳагӣ) ба анҷом

расонида мешуд. Дар баъзе маҳалҳои тоҷикнишин, бахусус, Роғ аввал кӯдакони хатна мекарданд ва ҳамзамон ба ӯ номи мувофиқ мегузоштанд. Дар баъзе маҳалҳо дар синни 4-5 солагии ва ҳатто аз ин ҳам дертар вобаста ба вазъияти иқтисодӣ ва шароити рӯзгузаронии оила гузаронида мешуд, зеро падару модарон пеш аз хатна маъракаи барпо менамуданд, ки бо номи «Оши хатнасур» машҳур аст. Мардуми доро ӯ табақаҳои болоии ҷамъият, албатта, баробари хатна намудани писар (ӯ писаронаш) тӯйи калон меоростанд ва ин анъана то ба давраи мо омада расидааст.

Ҳамсуҳбатам изҳор намуд: «Онҳо баробари ошу нони зиёд додан, инчунин 1-2 рӯз маъракаи бузқашӣ барпо намуда, ба мардум тамошо медоданд». [19, суҳбати сахроӣ]. Қисми дигари ин табақа бошад, як ӯ ду рӯз гӯштин дода, аз ноҳияҳои дуру наздик гӯштингирони номиро даъват мекарданд, то обрӯю эътибори худро ба ин васила боз ҳам баландтар бардошта, худро дар байни дигар табақа ӯ қавм бонуфузу азизтар гардонад.

Баъзеҳо баробари бузқашию гӯштингирӣ пойга (аспдавонӣ, хардавонӣ) барпо менамуданд. Дар ин мусобикҳои дабдабанок, ки аз тарафи ашхоси доро гузаронида мешуд, ба ғолибон (дар гӯштингирӣ, бузқашӣ, пойга) мукофот (туҳфа), гӯсфанд, буз, чома, челақ, чакман, мӯза ва амсоли инҳоро туҳфа мекарданд ва ин туҳфаҳоро «солим» мегуфтанд. Дар чунин маърақаҳо мардуми доро фалаксароён, раққосаҳою ширинкоронро даъват менамуданд, то онҳо хунарнамоӣ кунанд.

г. Тахтгузорӣ: Маъракаи тахтгузорӣ ӯ пеши тахтгузорӣ дар ду ҳолат гузаронида мешавад: пеш аз маъракаи бузқашию гӯштингирӣ ӯ пойга ва баъди он. Қай гузаронидани маъракаи пеши тахтмонии фарзандон ба салоҳиди худ тӯйдор вобастагии дорад. Пеш аз ба тахт гузоштани писар аввал ӯро шустушӯй намуда, баъд либосҳои фохир, аз ҷумла, чомаи беқасаб ӯ мушқу заъфар, ба пояш кафш ӯ мӯза ва ба сар тоқӣ ва ба гирди он аммомаи сафед печонида, бо рӯймоли нақшин миёнашро баста, ҳамроҳи ягон ҷӯрааш ӯ хешу табори ҳамсоларо, зери ҳавои суруди:

Бачара бин, бачара,
Бачаи кавгҷучара.
Навҷаи мо омаде,
Бари тахт омаде,
Орди анбор меҳӯрад,
Равғани кӯзачара,

-гуфта пеши тахт мегузоранд. Хешу ақрабо, ҳамсоҷо ва ҳамаи ӯро дӯстон зери мусиқии фараҳбахш шодию хурсандӣ мекарданд, ширинкорон ба тақлидкорӣ мепардохтанд. Баъди анҷоми маъракаи хурсандӣ муллои деҳа ба аҳли хонавода, хусусан, ба хатнашаванда ӯ хатнашавандагон дуои нек медихад. Баъд аз як-ду рӯз дар баъзе ҳолатҳо ба гузашти ҳафтаҳо устои хатнагарро барои хатна кардан даъват менамоянд. Устои хатнагар бо худ теғ ва қамишу пахтаро меорад. [9, с. 19] Писарҷаҳое, ки бояд хатна карда шаванд, ба хона даъват карда мешаванд, дар ҷойгаҳ онҳоро хобонида, ба дасташон ҳар чизи диққатҷалбуқунанда медоданд. Устои кордида ба воситаи сухан писарҷаҳоро дар ғафлат монда, оҳиста пӯсти болои олотӣ мардии писаракро ба пеш қашида, ба воситаи ғарабе, ки онро ба шакли ду ӯ се қисм аз байн каф додааст, меқапад. Дар ин ҳолат шогирди усто ба ӯ ӯрдам дода, ба дасти усто теғро медихад ва усто пӯсти зиёдатино, ки ба воситаи қамиш доштааст, бурида дар ҷойи ҷароҳат пахтаро сӯзонда мегузорад. [12, с. 172-176]

Дар оилаҳое, ки нисбатан камбизоат ӯ камбағаланд, маъракаи гузаронидани хатна тамоман дигар аст. Мардуми камбағалу нодор имконияти маъракаи калон ва ба ҷо овардани тӯи хатнаро надоранд. Бинобар ин, онҳо ба мардуми кам бо додани 3-4 табақ ош ва шӯрбӯи садақа дар роҳи кори хайр қаноат мекардаанд. Кам набуданд оилаҳое, ки оши хатнаи фарзандонашонро мегузарониданду оши «Қарзи»-ашонро баъди 3-4 сол медоданд.

Маросими хатна ва хатнасур дар маҳалҳои аҳолинишини Роғ ва умуман, Бадахшон аз якдигар ҷандон тафовути ҷиддие надоранд, сарфи назар аз баъзе ҷузъҳои хурд-хурди ҳоси ин ӯ он маҳал.

Ғ.Кокулгирон: Дар аксар маҳалҳои кӯхистон ва ҳатто шаҳрҳо ба писарбачаҳо кокул мегузошанд. Сабаби ба писарбачаҳо кокул гузоштан дар чист? Кокулгузорӣ аслан дар ду маврид дида мешуд:

1. Дар ҳолате, ки кӯдак касалии дурударозро аз сар мегузариш ба зудӣ шифо намеёфт. Волидон бо нияти аз дард раҳо ёфтани хангоми сартарошии навбатӣ, саломатӣ ва тани бедарди фарзандро аз даргоҳи Худои мутаол талаб намуда, дар пушти сари ӯ думча мегузошанд. Думчаи мондашуда бо мурури солҳо дароз шуда мерафт. Барои аз ҳад зиёд дароз нашудани думча гоҳ-гоҳ нӯги онро қайчӣ мезаданд, зебу ороиши низ медоданд. Чун бача бедард мешуд, думчаи мондашудаи бачаро метарошиданд ва мӯи сар ӯ кокули писарбачаро ба зерӣ дарахти мевадор гур мекарданд, чун ин дарахт мӯи сараш серамал шавад. [17, с. 123]

2. Оилаҳои буданд, ки онҳо ба зудӣ ва ё солҳои зиёд мегузашту соҳиби фарзанд намешуданд. Ба назди муллою фолбинҳо ё худбахшиҳо рафта табобат мекарданд. Вале тадбири табобатҳо низ мадад намекарданд. Оилаҳои безурӯт аз ҳама имкониятҳо бо мақсади соҳиб шудан ба фарзанд истифода менамуданд. Умеди охирини ин гурӯҳи оилаҳо зорӣ ба даргоҳи парвардигор ва эътиқод ба мазорҷойҳову шаҳидҷой ва ҷойҳои муқаддаси динӣ буд. Ба чунин ҷойҳо рафта, матлаби худро аввалан аз Яздони пок, баъдан аз ҳамон бузургвор талаб намуда, хоҳони фарзанд будани худро иброн медошанд. Чун ба хости Худо ва дуогӯии рӯҳи поки ин бузургвор чунин оилаҳо соҳиби фарзанд, алалхусус, писар мешуданд, албатта дар пушти сари ӯ кокулча гузошта онро «Назр» мегуфтанд.

Вақте ки волидон ба нияти соҳиби фарзанд шудан ба ин ё он ҷои муқаддас мерафтанд, онҳо бо худ аз рӯи имконият чорпоеро барои назр-қурбонӣ кардан бурда, он ҷо забҳ мекарданд. Аксаран гӯсфанд мебуданд, буз низ баъзан назр карда мешуд. Назр кардан дар ду маврид ба назар мерасад: аввалан, бо нияти шифо ёфтани фарзанди дардманд, ҳамчунин, бо мақсади соҳиби фарзанд шудани оилаҳои безурӯт, ки барои амалӣ шудани ниятҳои некашон пешакӣ қурбонӣ мекарданд, баъдан, пас аз ба мақсад расидан, соҳиби фарзанд гардидан ва шифои комил ёфтани дардмандон. Баъзан фарзанде, ки баъди назр кардан шифо меёбад, бо маслиҳати муллои деҳа номи ӯро иваз мекарданд. Ҳамсухбатам изҳор намуд: “Ба тифле, ки баъди назркунӣ ба дунё омадааст, номҳои Назрбӣ, Назрбегим, Назрмо, Бибиназрӣ ва агар писар бошад, Назрихон, Назримад, Назрӣ, Назримухаммад, Назриқул ва ба инҳо монанд ном мегузошанд”¹. [20, суҳбати саҳроӣ]

Адабиёт:

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳонакии Кӯлоб / Р. Амонов. - Душанбе, 1963. - С. 29-31.
2. Аҳмад Р. Ашағлон ё оташафрӯз / Р. Аҳмад // Адабиёт ва санъат. - 1998. - № 1. - С. 8.
3. Зарубин И.И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги. / И. И. Зарубин // В кн: В. В. Бартольд. - Ташкент, 1927. - С. 361-373.
4. Кайковус У. Қобуснома / У. Кайковус. - Душанбе: Маориф, 1985. - С. 85.
5. Карамшоев Д. Русум ва истилоҳи Наврӯз дар Бадахшон / Д. Карамшоев // Номаи Пажӯҳишгоҳ. Душанбе: Пайванд, -2003.-№3. - С. 104-112.
6. Рахимов М.Р. Земледелие таджиков бассейна реки Хинигоу в дореволюционный период / М. Р. Рахимов. - Сталинабад, // ИАН Тадж ССР, 1957. - С. 82.
7. Рахимов М. Р. Обычаи и обряды, связанные со смертью и похоронами у таджиков Кулябской области. / М. Р. Рахимов // Известия АН Тадж ССР ООИ. Вып 3. - 1953. - С. 107-130.
8. Рахимов М. Р. Рождение и воспитание ребенка / М. Р. Рахимов // Таджики Каратегина и Дарваза. Вып 3.-Душанбе, 1976. - С. 131.

¹Мувофиқи ахбори Машрабов Х. (1914-1996). сокини н. Фархор, д. Бӯстон.

9. Руднев А. А. Обряды народные и обряды церковные / А. А. Руднев. - Л., 1982. - С. 19.
10. Сафаров Х. Х. Барфӣ-маросими солинавӣ / Х. Х. Сафаров // Анвори дониш. - 2016. 5 январ. №1. - С. 8.
11. Сухарева О. А. Празднества цветов у равнинных таджиков (Историко-этнографические очерки) О. А. Сухарева. // В кн: Древние обряды верования и культы народов Средней Азии. - М.: Наука, 1986. - С. 31-46.
12. Сухарева О. А. Свадебные обряды таджиков г. Самарканда и некоторых других районов Средней Азии / О. А. Сухарева // Советская этнография. - 1940. - №3. - С. 172-176.
13. Троицкая А. Л. Первые сорок дней ребенка (чилля) среди оседлого населения Ташкента и Чемкентского уезда / А. Л. Троицкая // В кн: В. В. Бартольд. - Ташкент, 1927. - С. 349-360.
14. Хайём У. Наврӯзнама / У. Хайём. - Душанбе: Адиб, 2012. - С. 89.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ 2. Нашриёти «Советская Энциклопедия». М., 1969. - С. 4
16. Шовалиева М. (Таджикистан). Обрядовая культура Навруза у таджиков (этнографический аспект) / М. Шовалиева. // В кн: Навруз как явление мировой культуры. - Душанбе, 2012. - С. 105-111.
17. Шовалиева М. История кулинарной культуры Таджикского народа / М. Шовалиева. - Душанбе, 2015. - С. 123.

Манъбаи электронӣ:

18. Эмомалӣ Раҳмон. Суханрони ба ифтихори ҷашни Наврӯз дар Наврӯзгоҳи шаҳри Душанбе, 2016. 21.03. сомонаи интернет. www/president.tj.

Сухбати саҳроӣ.

19. Мувофиқи ахбори Охунова М (1918-2001), сокини н. Фархор, д. Бӯстон.
20. Мувофиқи ахбори Машрабов Х (1914-1996), сокини н. Фархор, д. Бӯстон.

ҶАШНУ МАРОСИМҶО ИФОДАГАРИ МАДАНИЯТИ МАЪНАВИИ ТОҶИКОН (ҶАШНУ МАРОСИМҶОИ ТОҶИКОНИ БАДАХШОН)

Таҳқиқоти мазкур кӯшиши аввалини муаллиф дар баҳши ҷашну маросимҳои тоҷикони кӯҳистони Бадахшон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ ҷашну маросимҳо дар зиндагии тоҷикони кӯҳистон, мавқеи муҳимро ишғол мекарданд. Омӯзиши таърихи фарҳанг, ҷашну маросим ва ҳунару шугӯҳои мардумӣ баҳши муҳими фарҳанги ҳар миллат мебошад.

Фарҳанги ягонаи миллат дар заминаи фарҳанги минтақаҳои гуногуни як сарзамин, ки аз як реша маншаъ мегиранд, ташаккул меёбад.

Мардуми тоҷик, баҳусус, сокинони Роғи Бадахшон ва роғиёни Шурообод, аз даврони пешин, яъне аз асри XIX ва ибтидои асри XX як қисми он расму одатҳо мавқеи пешинаи худро гум карда, мардум онро бо таври дигар иҷро мекунанд. Онҳо бо фаслҳои сол, аз чумла, фаро расидани зимистон [барфӣ], Барфӣ маросими боридани барфи аввалро таъкид карда ва бо ороштани маъракаи ба анҷом мерасид. Баҳор [гулгардонӣ ва наврӯз], гулгардонӣ вобаста ба шароити ҷуғрофӣ ва боду ҳавои маҳал дар вақтҳои гуногун ба вуқӯъ меояд. Ҳангоми саршавии фасли баҳор, бачагон ба кӯҳсор баромада, гули сиёҳгӯш чида, гулдаста орошта, ҳавлӣ ба ҳавлӣ мегарданд, таронаҳо мехонанд ва мардумро аз омад-омади баҳор, наздик расидани вақти кишту кор хабар медиҳанд: Маросими «Ашағлон»-ро мардум бо мақсади наҷоти ҳосили деҳқонӣ созмон мекунанд.

Таваллуди кӯдак дар ҳар як хонадон ҳодисаи хурсандӣ буда, номгузори он низ вобаста ба моҳҳои сол сурат мегирад. Гаҳворабандон, аз ҷониби занҳои солдида ва баҳосият иҷро мегардад. Мӯйсаргирон, аз рӯи дарку фаҳмиши тоҷикони кӯҳистон фоли нек аст, ба гирифтани мӯи сар ҳамаи дарду иллати тифл бо он якҷоя меравад. Хатнагӯӣ,

(хатна-кардан), баъди ин кӯдак (писар) ҳамчун мусулмони комил ба ҳисоб меравад. Тахтгузорӣ (пеши тахт), шахбачаро тӯй карда пеши тахт мегузоранд ва баъди ин хатна карда мешавад. Кокулгирон асосан дар кӯдакони синни 2 то 8-9 сола дида мешуд, Зеро ин кӯдак ба ягон дарду кулфат гирифта мешуд, ба ӯ дар паси сараш думча мегузоштанд. Ҷамаи ин ба чашну маросимҳо иртибот доштанд.

Калидвожаҳо: Маросим, барфӣ, гули сияҳгӯш, ниёгон, гулгардонӣ, наврӯз, суманак, гахвора, ашаглон, чумча, мӯйсаргирон, хатнатӯй, кокулгирон.

ТОРЖЕСТВА И ОБРЯДЫ ОЛИЦЕТВОРЯЮТ ДУХОВНУЮ КУЛЬТУРУ ТАДЖИКСКИХ

Данное исследование считается первой попыткой автора в сфере задач и обрядов таджикских гор Бадakhшана. Поэтому в жизни таджикских гор важные места заняли и ритуалы. Изучение истории, культуры, обрядов, народных законов и занятости является важной частью культуры каждой нации.

Культура единой нации формируется на основе культуры разных регионов одной и той же земли, которые берут начало от одного корня.

Таджикский народ, в частности жители Бадakhшанской Рог и Роги Шуроабадской долина, до наши времен, то есть с XIX века и начала XX века, часть этих обычаев утратила свое прежнее положение, и люди практиковали его по-другому. По сезонам года, в том числе с приходом зимы[снега], снег подчеркивал обряд первого снегопада и завершал кампанию по украшению. Весна [цветение и Навруз], цветение происходит в разное время в зависимости от погодных условий местности и погоды. В начале весны дети взбираются на гору, собирают черноглазый цветок, украшают букет и загоняют во двор, читают песни и информируют людей о приходе весны, приближении времени посадки: церемония «Ашаглон» была организована людьми с целью спасения крестьянского урожая.

Рождение ребенка-это радостное событие в каждом доме, и его наименование также ускоряется в зависимости от нас в течение многих лет. Детские колибель исполняются пожилыми и достойными женщинами. Родители, по мнению таджикских гор, являются хорошим предзнаменованием для того, чтобы вместе с ними посеять всю боль и страдания ребенка. Обрезание, (обрезание), после этого ребенок (сын) считается совершенным мусульманином. Трон (перед тронем), гражданин раздавлен перед тронем, и это зло обрезано. Косичка в основном наблюдались у детей в возрасте от 2 до 8-9 лет, так как этот ребенок страдал от боли и покаявания, ему ставили хвостик за голову. Все это было связано с ритуалами и обряды..

Ключевые слова: ритуал, снег, черничный, древний, цветочный, Навруз, Сумалак, колибель, ашаглон, ложка, стрижка волос, обрезанный, стрижка косичка.

RITES AND RITUALS EMBODY THE SPIRITUAL CULTURE OF THE TAJIK

This study is considered the author's first attempt in the field of tasks and rituals of the Tajik mountains of Badakhshan. Therefore, rituals have also taken important places in the life of the Tajik mountains. The study of history, culture, rituals, folk laws and employment is an important part of the culture of every nation.

The culture of a single nation is formed on the basis of the culture of different regions of the same land, which originate from the same root.

The Tajik people, in particular the inhabitants of the Badakhshan road and boulevards, since prehistoric times, that is, since the XIX century and the beginning of the XX century, some of these customs have lost their former position, and people practiced it differently. According to the seasons of the year, including with the arrival of winter [snow], snow emphasized the rite of the first snowfall and completed the decoration campaign. Spring [flowering and Nowruz], flowering occurs at different times depending on the weather conditions of the area and the weather. At the beginning of spring, children climb the mountain, collect a black-eyed flower, decorate a bouquet and drive it into the yard, read

psalms and inform people about the arrival of spring, the approach of planting time: the Ashaglon ceremony was organized by people in order to save the peasant harvest.

The birth of a child is a joyful event in every home, and its naming has also been accelerating depending on us for many years. Baby cots are performed by elderly and decent women. Parents, according to the Tajik mountains, are a good omen in order to sow all the pain and suffering of the child together with them. Circumcision, (circumcision), after that the child (son) is considered a perfect Muslim. The throne (in front of the throne), the citizen is crushed in front of the throne, and this evil is circumcised. Coculants were mainly observed in children aged 2 to 8-9 years, as this child suffered from pain and tingling, he was put a tail behind his head. It was all about rituals and rituals.

Key words: ritual, snow, blueberry, ancient, floral, Navruz, Sumalak, fountain, ashaglon, spoon, settlers, circumcised, snails.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Холмад Хоркашович-номзади илмҳои таърих, саромӯзгори кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16, телефон (+ 992 988 62 26 58).

Свидение об авторе: Сафаров Холмад Хоркашович-кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова 16, телефон (+ 992 988 62 26 58).

Information about the author: Safarov Kholmad Khorkashovich-Candidate of Historical Sciences, senior lecturer at the Department of History of the Tajik People of the Abuabdullahi Rudaki State Kulyab University. Address 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S.Safarov street, 16, phone (+ 992 988 62 26 58).

ТДУ: 342 (575,3)

ТКТ: 67 (2-точ)

М-91

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ- ПЕШВОИ МИЛЛАТ БАҲРИ ТАЪМИНИ АМНИЯТ ДАР ТОҶИКИСТОН, МИНТАҚА ВА ҶАҶОН

Муъминов Ф.А., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 28 декабри соли 2022 дар баргузорию иди касбии кормандони амнияти миллии кишвар баромад намуда, кормандони ин ниҳодро бо иди касбиашон табрик гуфта таъкид карданд, ки яке аз масъалаҳои асосии ҷаҳони мутамаддин ин муборизаи беамон бурдан бо тамоми падидаҳои экстремизм ва терроризми байналмилалӣ ба ҳисоб меравад [1].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон инчунин таъкид карданд, ки экстремизм ва терроризми байналмилалӣ яке аз хатарҳои глобалӣ ба шумор рафта, ба кишварҳо, минтақаҳо ва ҷаҳон таҳдид намуда истодааст.

Экстремизм ва терроризм ба фарҳанг ва тамаддуни тоҷикӣ ҳеҷ рабте надошт ва надорад. Ин падидаи номатлуб ба рушди ҷомеаи тамаддунофар хатар эҷод кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол имрӯз яке аз субъектҳои Созмони Миллалӣ Муттаҳид буда, баҳри татбиқи амалӣ сохтани қарору қонунҳои байналмилалӣ дар ҳудуди худ чорабиниҳои бонуфузи минтақавию байналмилалӣ ва дохилӣ оиди кафолат ва таъмини амният, бартараф намудани таҳдидҳои глобалӣ ба мисли экстремизм терроризм ва дигар ҷинойтҳои муташаккилонаи трансмиллӣ муносибатҳои

дучониба ва бисёрҷонибаро бо дигар кишварҳо ва созмонҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ амалӣ гардонидани истодааст. (preventivediplomacy- дипломатияи пешгирӣ)

Инчунин, баҳри таъмини амният дар дохили кишвар аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қарорҳо ба монанди:

- Қарори Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қорӣ намудани вазъияти фавқулодда» аз 28.02.1993;

- Қарори Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баҳри беҳтар намудани ҳифзи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18.02.1993;

- Қарори Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авфи умум» аз 1.03.1993;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ихтиёрӣ супоридан ва гирифтани яроқи оташфишон, амволи қанғӣ ва техникаи ҳарбӣ аз аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2.12.1994;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи чораҳои пурзӯр намудани мубориза бар зидди қиноятқорӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ» аз 23.12.1995;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи чораҳои таъҷилии мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар» аз 12.04.1996;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи чораҳои фаврии мубориза ба муқобили терроризм» аз 21.04.1997;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон» аз 15.04.1997;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи тадбирҳои фаврии мустақкам намудани қонуният, ҳифзи тартибот, мустақкам намудани тартиботи ҳарбӣ дар Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24.08.1998;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ташкили Агентии назорати маводи муҳаддири назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1.07.1999;

- Қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи тадбирҳои иловагии мубориза бар зидди қиноятқорӣ дар соҳаи иқтисодӣ ва коррупсия» аз 21.08.1999;

- Қонун «Дар бораи мубориза зидди терроризм» аз соли 1999 ба тасвиб расонида шуда буданд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри тақвият бахшидани мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм 1 июни соли 2021 таҳти №187 Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021- 2025-ро тасдиқ ва имзо намудаанд. [4, с. 2- 17]

Фармони мазкур тамоми паҳлуҳои проблемавии мубориза бар зидди терроризм ва экстремизмро дар бар мегирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти башарӣ ба ҳисоб рафта, саҳми худро дар пешгирӣ ва бартараф намудани ин зуҳуроти номатлуб дар ҳама самтҳо, дохилӣ, минтақавӣ ва байналмиллалӣ гузошта истодааст.

Имрӯз дар ин вазъияти ниҳоят таззоди мураккаби ҷаҳон ва таҳдидҳои нав ба монанди терроризми байналмиллалӣ ва экстремизм кишварҳои ҷаҳонро ба он водор сохтааст, ки бештар ба ислоҳоти ҷиддии артиши худ тавваҷҷуҳи хоса диҳанд.

Масъалаи амният яке аз масъалаҳои асосии имрӯза ба ҳисоб рафта хоҳу ноҳо ба ҳастии ояндаи ҳар давлат таъсир мерасонад. Терроризм дар асри ХХI шакли амалиёташро куллан тағйир додааст.

Солҳои 1990 терроризм яке аз масъалаҳои дохилии ҳар кишвар ба шумор мерафт [10]. Баъди амалиётҳои террористии 11 сентябри соли 2001, ки дар Штатҳои Муттаҳидаи Амрико рӯй дода буд он ба яке аз масъалаҳои глобалӣ мубаддал гардид. Чунин менамояд, ки терроризми имрӯза ба як маданияти ғайр инкишоф ёфтааст. (4

Washington, DC: Terrorist Research and Analytical Center, Counterterrorism Section, Criminal Investigative Division.) Акнун оқибатҳои амалиётҳои террористӣ аз ҷиҳати психологӣ ва иҷтимоӣ ба масъалаи глобалӣ табдил ёфт. Дар асри XXI мубориза бар зидди терроризми байналмиллалӣ оғоз ёфт. Кишварҳо бештар ба ҳалли масъалаҳои амниятӣ дохилӣ ва берунӣ таваччуҳи хосае зоҳир намуданд. Имрӯз хатарҳои экстремизм ва терроризми байналмиллалӣ ба кишварҳои алоҳида инчунин минтақа таҳдид менамояд, экстремизм ва терроризми байналмиллалӣ он терроризми классикӣ нест, яъне терроризм ва экстремизми кӯҳна ва ё пешина. Имрӯз созмонҳои экстремистӣ ва террористӣ аз тараққиёт ва инкишофи воситаҳои техникӣ ва технологӣ барои амалиётҳои ғаразноки нопоки худ ҳамчун силоҳ васеъ истифода мебаранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати географӣ бо ҳамсоякишвари ноамн, Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон зиёда аз ҳазор километр хатти сарҳад дорад, ки ин ба бехатарии дар сарҳад на танҳо бо кишвари мо балки бо сарҳади ҷанубии аъзоёни кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Созмони Ҳамкории Шанхай низ таҳдид мекунад. (inter- regionalconflict- низои байниминтақавӣ)

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2002 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» [3] ва соли 2008 «Консепсияи амниятӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [2] баҳри вазъияти амният дар дохили кишварро ба тасвир расонида буданд. Ин яке аз қадамҳои нахустин баҳри пеш аз ҳама осоиштагии мардуми тоҷик буд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ онро бо хушҳолӣ пазируфтанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки «амният» ҳамчун истилоҳ баъди Ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ ба гардиши фаъол даромад, ки тамоми мамлакатҳои ҷаҳон ба ҳулосае омаданд, ки ҷангҳо бағоят харобиовар гардидаанд ва тамоми саъю кӯшиши ҷомеаи байналхалқӣ бояд ба пешгирии ҷанг, яъне иҷрои вазифаҳои таъмини амниятӣ бехатарӣ аз ҷанг равона карда шаванд. (internationalmilitaryconflict- низои мусаллаҳонаи байналмиллалӣ)

Соҳаи амният яке аз соҳаҳои асосии фаъолияти ҳар як давлат, ҳадафи муборизаҳои дохилии сиёсӣ, таваччуҳи ҷомеаи шахрвандӣ, таҳқиқотҳои илмӣ ба шумор меравад. Аз ҳамин сабаб проблемаҳои амният ба яке аз ҷузъҳои барномаи институтҳои таълимӣ ва таҳқиқотҳо табдил ёфтааст. Фаъолияти таъмини амният – ин фаъолияти сиёсӣ, фаъолиятест, ки онро системаҳо ва методҳои сиёсӣ ба танзим мебароранд. Тазаққур бояд дод, ки амният яке аз объектҳои асосии сиёсатиносоӣ мебошад.

Баъди итмоми «Ҷанги сард» консепсияи амният муҳофизаҳои гарму ҷӯшонро боз ба вуҷуд овард. А. Уолферс «амният»- ро чун набудани таҳдид ба сарватҳои ба даст овардашуда муайян карда буд [5]. Лекин бо қатъ гардидани «Ҷанги сард» мафҳуми арзишҳо ва ё афзалиятҳои ин арзишҳо низ тағйир ёфтанд. С. Хоффман чунин ақида дошт, «байни манфиатҳои миллӣ ва арзишҳо фарқияти арзандае нест».

Аммо зеро истилоҳи «манфиатҳо» имрӯз манфиатҳои давлат ва мустақкам намудани ҳокимияти давлатӣ фаҳмида мешавад. Мафҳуми арзишҳо бошад, доираи васеътари ҳаводисро дар бар мегирад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар сессияи Ассамблеяи Генералии Созмони Миллалӣ Муттаҳид июни соли 1998 баромад намуда барои таъсиси «Хатти амният» дар атрофи Афғонистон- ро қайд намуда буданд. (post- conflictreconstruction- бозсозии баъд аз низоъ) Ҷунки бештари таҳдидҳо ба монанди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, экстремизму терроризм ва дигар ҷинойтҳои трансмиллӣ аз ҳамин кишвар ба амниятӣ кишвари мо ва дигар кишварҳои минтақа таҳдид мекунад.

Тараққиёти илми муосир техника ва технология ба он оварда расонидааст, ки имрӯз созмонҳо ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ имкон пайдо намудаанд, ки аз ин воситаҳои пешрафта истифода бурда ба ташкилотҳо ва ё созмонҳои террористӣю экстремистӣ маблағгузори менамоянд.

Моҳиятан истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти берунӣ ва хориҷии он устувор гардидани принсипи зӯрварӣ накардан, пеш аз ҳама ба бартариятҳои

геополиткӣ вобаста мебошанд. Ягон идеологияи ғайрифарҳангии дигар наметавонад, ки мамлакати моро аз ин роҳи тамаддунофар баргардонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри амнияти дохилӣ ва хориҷии худ бо якҷанд созмонҳои минтақавию- байналхалқӣ ба монанди ташкилотҳои Созмони Ҳамкории Шанхай ва низомии минтақавии Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД) ҳамкории густурда дар соҳаи бехатарӣ ва амният, мубориза бо экстремизму терроризм дорад.

Созмони Ҳамкории Шанхай 15 июни соли 2001 нахустин маротиба бо номи «Панҷгонаи Шанхай» дар заминаи таҳкими эътимоду боварӣ ва коҳиши нерӯҳои низомӣ дар манотиқи сарҳади Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон таъсис ёфта буд.

Аз таърихи ин созмони бонуфузи минтақавӣ маълум мегардад, ки 26 апрели соли 1996 дар шаҳри Шанхайи Чин сарони кишварҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон Созишномаи таҳкими эътимод дар соҳаи низомӣ дар манотиқи назди сарҳад ва 24 апрели соли 1997 дар шаҳри Москва Созишнома дар бораи коҳиши мутақобилаи нерӯҳои низомӣ дар манотиқи наздисарҳадиро ба имзо расонида буданд.

Сарони кишварҳои «Панҷгонаи Шанхай» 15 июни соли 2001 Эълومияи таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай дар ҳайати Ҷумҳурии Мардумии Чин, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Узбекистон ки то ин вақт ба ҳайси мушоҳид пазируфта шуда буд, ба имзо расид ва ҳамин тавр таъсиси Созмон расман эълон карда шуда буд. Дар ин ҳуҷҷати муҳим аз ҷумла қайд карда мешавад, ки ҳадаф аз таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай пеш аз ҳама таҳкими робитаҳои дӯстона ва анъанаҳои некӣ ҳамсоғиву эътимоди кишварҳои аъзо, тавсеаи ҳамкории сиёсӣ, иқтисодию тичоратӣ, илмию техникӣ ва фарҳангӣ, ҳамчунин тақон бахшидани робитаҳо дар соҳаҳои энергетикиву нақлиёт, маорифу муҳити зист ва дигар бахшҳои афзалиятноки ҳаёти ҷомеа буда, саъю талоши муштарак дар роҳи таҳкими амният ва сулҳу субот дар минтақаву ҷаҳон, мусоидат ба ташаккул ва бунёди низомии нави байналмиллалӣ демократӣ ва аз ҷиҳати сиёсӣ-иқтисодӣ адолатнок аз мақсадҳои асосию стратегии он ба шумор меравад, Сарони давлатҳои узви Созмони Ҳамкории Шанхай инчунин ба Аҳдномаи мубориза алайҳи терроризм, экстремизм ва сепаратизм имзо гузошта, оид ба натиҷаҳои мулоқот иттилоия низ интишор намуда буданд.

Шумули Тоҷикистон ба чунин як созмони муътабар ва ба раванди ташаккули он саҳмгузор будани кишвари мо собитгари сиёсати дурусту оқилона ва стратегии роҳбарияти давлату ҳукумат, махсусан Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон буда, яке аз омилҳои асосии таҳкиму тақвияти эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмиллалӣ мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон инчунин зимни суҳанрониашон ибраз доштанд, ки дар шароити кунунӣ моро зарур аст, ки ислоҳоти ҳарбӣ гузаронем тамоми нерӯҳои ҳарбии кишварро бо тамоми таҷҳизот ва лавозимоти нави техникӣ мучаҳҳаз намоем, дар баробари ҳамаи ин корҳо аз ҳама муҳим тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватанпарастӣ ва омӯзиши илмҳои замона бошем. Пеш аз ҳама насли наврас бояд дар муҳити оила, мактаб, омӯзишгоҳҳо, донишқада ва донишгоҳҳо дар рӯҳияи тарбияи ватанпарастӣ тарбия карда шаванд.

Бояд як консепсияи алоҳидаи ватанпарастӣ дар макотиби кишвар ҷорӣ карда шавад. Имрӯзҳо мо шоҳиди онем, ки ҷӣ тавр ҳамсоғикишвари дигари мо Ҷумҳурии Қирғизистон барқасдона ба сарҳади кишвари мо ҳучуми низомӣ намуданд. Ҷаҳон имрӯз пуртазод ҳаст, ҳар лаҳза метавон душманони миллати мо боз ба сарҳади мо ҳучум намоянд. Ҷавонон имрӯз бояд ба артиши миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавасманд гардонида шаванд. Ба артиши мо бештар ҷавонони дар рӯҳияи ватандӯстӣ обутаёфта бо илму бо адаб лозиманд.

Сулҳ агар хоҳӣ ба чанг омода бош ин тафсир аз забони лотинӣ тарҷума шуда дар Рими қадим онро муттафакири замони хеш Гесиод дар асрҳои 8-7 то мелод гуфта буд [8]. Дар артиши мо бояд бештар ҷавонони соҳибмаълумоти ҷисман обутобёфта даъват карда шаванд.

Дар асри ХХI хатарҳо ба монанди экстремизму терроризм ва дигар ҷинойтҳои трансмиллӣ афзоиш ёфтаанд. Дар ИМА баъди рӯй додани амалиётҳои террористӣ 11-сентябри соли 2001, ҳуҷҷати махсус оид бар зидди маблағгузори ташкилотҳои террористӣ бо номи «акти патриотӣ» қабул гардид. Тибқи ин ҳуҷҷати ҳуқуқӣ тамоми ташкилотҳои давлатию ғайридавлатӣ дар ИМА аз тарафи ҳокимиятдорон барои ҷудо гардидани маблағҳои ғайриқонунӣ зери назорати ҷиддӣ қарор гирифта шуданд.

Давлати ИМА бо ҳамроҳии кормандони Созмони Миллалӣ Муттаҳид ва дигар кишварҳои аъзо як барномаеро тарҳрезӣ намуданд, ки акнун тамоми маблағҳои ҷудогашта аз тарафи мақомотҳои махсуси кишварҳо, зери назорати ҷиддӣ қарор мегиранд. Шуроӣ амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид Резолютсияи №1337 оиди зидди маблағгузори ташкилотҳои террористӣ ва шахсони алоҳидаро қабул намуд. Соли 2001 дар ИМА қонун дар бораи «Муттаҳид ва мустаҳкам намудани Амрико бо роҳи пешгирии терроризм» қабул шуда буд.

Соли 2009 ба воситаи ин қонун, қариб 20 миллион доллари амрикоӣ инчунин боз 280 миллион доллари амрикоӣ ки ташкилотҳои террористӣ аз давлатҳои алоҳида маблағгузорӣ мешуданд мусодира карда шуданд [6,7].

Террористон ва ташкилотҳои террористӣ аз тамоми сарчашмаҳои маблағгузорӣ истифода мекунанд. Сарчашмаҳои ғайриқонунии маблағгузори террористон ва ташкилотҳои террористӣ ин: муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир, фурӯши нафт дар бозори сиёҳ ва ҳатто мағозаҳои фурӯши автомобилҳо мебошанд. [10. Финансирования терроризма] Террористон ва ташкилотҳои террористӣ аз интернет, яъне шабакаҳои маҷозӣ барои маблағгузаронӣ васеъ истифода мекунанд. Шахсони алоҳида ва ё ташкилотҳо давлатҳои, ки террористонро дастгирӣ мекунанд ба воситаи интернет номаълум сарчашмаҳои худро ба террористон ва ё ташкилоти террористӣ мефиристанд.

Дар резолютсияи №2462 (2019) Шуроӣ амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид оиди маблағҳои, ки ба террористон ва ташкилотҳои террористӣ ҷудо мешаванд тибқи ин оиннома резолютсия мусодира карда мешаванд.

Шуроӣ амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид борҳо масъалаи ҳуқуқи инсонро дар ҷаҳон баррасӣ карда буд. Масъалаи мазкур дар резолютсияи №2133 (2014) дар бораи пешгирии рабудани одамон ва ба гарав гирифтани онҳо аз тарафи террористон, дар резолютсияи №2178 (2014) бошад, дар бораи манъи хичрати террористони хоричӣ ба дигар кишварҳо, маблағгузорӣ ва дигар ёрӣ расонидан ба гурӯҳҳои террористӣ дар кишварҳои Ироқ ва Сурия, дар резолютсияи №2195 (2014) дар бораи манъи террористон ба даст овардани маблағҳои ғайриқонунӣ аз ҷониби ҷинойткорони муташаккил, инчунин дар резолютсияи №2199 (2015) дар бораи мусодираи маблағҳои, ки гурӯҳҳои террористӣ дар кишварҳои Ироқ ва Сурия ғайриқонунӣ аз фурӯши нафт, антиқа ва гаравгонгирӣ ба даст овардаанд қабул гардидаанд.

Шуроӣ амнияти Созмони Миллалӣ Муттаҳид як қатор масъалаҳоро оиди мубориза зидди падидаҳои экстремизму терроризми байналмиллалиро баррасӣ карда якҷанд резолютсияҳои навро ба монанди резолютсияҳои №2253 (2015) дар бораи таҳримҳо бар зидди шабакаҳои террористии «Ал-Қоида» ва ДИИШ (Давлати Исломии Ироқу Шом) ва лағв намудани роҳҳои ба даст овардани маблағҳои ғайриқонунӣ, резолютсияи №2331 (2016) дар бораи лағв намудани роҳҳои гаравгонгирии одамон ва ба ғуломи фурӯхтани онҳо, ҳуқуқвайронкунии гендерӣ ҳамчун сарчашмаи моддии террористон, резолютсияи №2347 (2017) дар бораи бартараф намудани фурӯши ғайриқонунии арзишҳои маданӣ дар контексти ҷангҳои низомӣ махсусан аз гурӯҳҳои террористӣ, ки дар минтақаҳои наздисарҳадӣ ба фурӯш ва муомилоти ғайриқонунии чизҳои таърихӣ даврҳои антиқа ва қадим ба тасвиб расида буданд.

Соли 2019, Шурои амнияти Созмони Миллали Муттаҳид резолютсияи №2462 – ро қабул кард, ки он дар бораи стратегияи умумичаҳонии мубориза бар зидди терроризм мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри мубориза бар зидди ҷиноятҳое, ки характери террористидоштаро қабл аз амали террористӣ пешгирӣ намуда, дар баробари он як қатор қонунҳоро ба монанди:

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» №845 аз 16 ноябри соли 1999

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» №524 аз 19 майи соли 2009

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 марти 2011 №684 «Дар бораи лағви маблағҳое, ки ба террористон ба воситаи амалҳои дигари ҷинояткорӣ ба даст меоянд ва маблағгузорӣ барои ба даст овардани яроқи аслиҳа ва яроқи қатли ом»

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки Миллии Тоҷикистон» №722 аз 28 июни соли 2011

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асьор ва назорати асьор» №964 аз 13 июни соли 2013

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонки Исломи» «1108 аз 26 июли соли 2014, қабул намуда буданд.

Адабиёт:

1. Душанбе, 28 дек — Sputnik
2. Концепсияи амнияти миллии ҚТ
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»
4. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021- 2025. с.2- 17
5. УолферсА. Politicalsaievenckvoterli- 1952
6. Финансирования терроризма. Adams James.1986
7. Финансирования терроризма. Adams James.1986
8. Цитаты Гесиода
9. Washington, DC: Terrorist Research and Analytical Center, Counterterrorism Section, Criminal Investigative Division..
10. Wege, С.А. (1991). The Abu Nidal Organization. Terrorism: An International Journal, 14, 5966. Перевод с английского А.Сахарнова

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ- ПЕШВОИ МИЛЛАТ БАҲРИ ТАЪМИНИ АМНИЯТ ДАР ТОҶИКИСТОН, МИНТАҚА ВА ҶАҲОН

Дар мақола масъалаҳои амнияти минтақа ва ҷаҳон, ҳамзамон муборизаи беамон бурдани давлатҳо ва аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати падидаҳои экстремизм ва терроризми байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бояд қайд кард, ки дар самти терроризму экстремизм як қатор санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расидаанд, ки ба амнияти миллии ҷумҳурӣ ва минтақаи Осиёи Марказӣ дахл доранд. Муаллифи мақола ҳангоми таҳқиқот хизматҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро дар самти терроризму экстремизм бориз арзёбӣ намудааст.

Ҳамин тариқ, дар мақола паҳлуҳои гуногуни терроризму экстремизм мавриди таҳлил қарор гирифта, дар зимн масъалаи ҳуқуқи инсон низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: терроризм, экстремизм, ҳуқуқ, инсон, давлат, таҳқиқот, минтақа, ҷиноят, характер, амният, санад, миллат.

РОЛЬ ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА - ЛИДЕРА НАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ В ТАДЖИКИСТАНЕ, РЕГИОНЕ И МИРЕ

В статье рассматриваются вопросы региональной и мировой безопасности, а также непрекращающаяся борьба государств, в том числе Республики Таджикистан, с явлениями экстремизма и международного терроризма.

Следует отметить, что в сфере терроризма и экстремизма в Республике Таджикистан утвержден ряд правовых актов и норм, которые касаются национальной безопасности республики и Центральноазиатского региона. В ходе исследования автор статьи четко оценил заслуги Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмана в сфере терроризма и экстремизма.

Так, в статье были проанализированы различные аспекты терроризма и экстремизма, а также затронут вопрос прав человека.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, право, человек, государство, исследование, регион, преступление, характер, безопасность, документ, нация.

THE ROLE OF THE FOUNDER OF PEACE AND NATIONAL UNITY - THE LEADER OF THE NATION IN ENSURING SECURITY IN TAJIKISTAN, THE REGION AND THE WORLD

The article deals with issues of regional and world security, as well as the ongoing struggle of states, including the Republic of Tajikistan, against the phenomena of extremism and international terrorism.

It should be noted that in the field of terrorism and extremism in the Republic of Tajikistan, a number of legal acts and norms have been approved that relate to the national security of the republic and the Central Asian region. In the course of the study, the author of the article clearly appreciated the merits of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahman in the field of terrorism and extremism.

Thus, the article analyzed various aspects of terrorism and extremism, and also raised the issue of human rights.

Key words: terrorism, extremism, law, person, state, research, region, crime, character, security, document, nation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Фирдавси Аҳмадович – ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: 988 20 05 23

Сведения об авторе: Муминов Фирдавси Ахмадович - ассистент кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова, 16. Тел: 988 20 05 23

Information about the author: Muminov Firdavsi Akhmadovich - Assistant of the Department of History and Methods of Teaching History of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street, 16. Tel: 988 20 05 23

ИНТЕРВЕНСИЯИ ХОРИЧӢ ВА АВЧ ГИРИФТАНИ ЧАНГИ ГРАЖДАНӢ ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ ДАР СОЛҲОИ 20 – УМИ АСРИ ХХ

Собиров С., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар рушди худшиносии миллии халқҳои Осиёи Миёна муборизаи инқилобии меҳнаткашони Россия нақши муҳиме бозиданд. Халқҳои Осиёи Миёна бо ду Россия вохӯрданд: Россияи подшоҳӣ, ки барои ин мардум “маҳкамаи халқҳо” буд ва ба Россияи пешқадам, пешрафта, ки озодӣ ва истиқлолияти халқҳоро ҳимоя мекард.

25 – октябри соли 1917 дар натиҷаи шӯриши яроқноки коргарон ва аскарони инқилобӣ Инқилоби Октябр дар Петроград ғалаба карда, ҳокимияти подшоҳии Россия барҳам хӯрд. Хабарҳои Инқилоби Октябр дар кишвари Туркистон барқосе паҳн гардида, меҳнаткашонро ба ҷунбиши инқилобӣ бархезонд. [1, с. 246]

Дар нимаи дууми солҳои 1920 – ум дар сарзамини ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна вазъияти сиёсии ғайриоддӣ ба вуқӯъ пайваст, ки ба проблемаҳо ва мушкилиҳои ҳокимияти советӣ ва мубориза ба муқобили ғоратгарӣ алоқаманд буд. [6, с. 28] Дар заминаи ғалабаи Инқилоби Октябр ва шӯру ошӯбҳои бардавоми солҳои 1917 – 1920 аморати Бухоро дар ҳолати инқилобӣ қарор мегирад. Шӯриши мусаллаҳона дар Бухорои кӯҳна 29 – 31 августи соли 1920 оғоз ёфта, 2 – сентябр ғалаба кард. [8, с. 39] Ғалабаи инқилоби Бухоро тахти амириро вожгун сохт.

Дар ҳуди ҳамин вақт ҷосусони давлатҳои империалистӣ дар наздикии шаҳри Кобул намояндагони қувваҳои ақсуламалкунанда ва иртиқои Афғонистон, роҳзанони курбоширо аз Фарғона, Бухорои Шарқӣ ва гурӯҳи афсарони Туркияро ҷамъ оварданд. [7, с. 84] Дар ин давра фаъолияти ғайриқонунии баъзе аз сардорони гурӯҳҳои ифротӣ дар Афғонистону Туркистон муайян гардид. Ҳизби Коммунистии Туркистон баҳори соли 1919 як қатор амалиётҳоро барои ғошқунии шабакаи ҷосусии мамлакатҳои империалистӣ гузаронид, ки ба ҷумҳури ирсол шуда буданд.

Беэтибор намудани шахсияти Тредуэлла ва Бейлӣ аҳамияти хело ҳам калон дорад. Вақте ки КФ Туркистон дар бораи он маълумот гирифт, ки ин шахсиятҳо роҳбарони асосии омодагардида дар амалиётҳои зиддишӯравии гурӯҳҳои босмачигарӣ ва роҳзанӣ мебошанд, Тредуэлла дар асоси иҷозати Комисариати халқии РСФСР ба маҳкамаи хонагӣ кашида шуд. Моҳи октябри соли 1919 ҳукумати ИМА дар бораи баргардонидани вай аз Туркистон фармон баровард. Бейлӣ бошад, дар ҳолати ғайриқонунӣ амал мекард. Вай то соли 1920 дар Осиёи Миёна боқӣ монд. [2, с. 47] Маҷлисиҳои машваратии онҳо ба коркарди нақшаҳои вайронкунии роҳи оҳан диққати хело ҳам калон дод, ки бояд алоқаи байни марказҳои муҳим қанда мешуд. Ҳамзамон, гузаронидани ҳуҷуми оммавӣ ба гарнизонҳои ҳарбӣ ва органҳои Ҳукумати Шӯравӣ бо мақсади фалаҷ гардонидани вай дар марзу буми Осиёи Миёна ба нақша гирифта шуда буд. Иртиқоиёни Афғонистон зиёда аз 1200 сарбоз ва 400 афсарро ба яроку аслиҳа таъмин намуданд. Нақшаҳои коркарднамуда дар маҷлиси пинҳонии назди шаҳри Кобул ба фармондеҳони Артиши Сурх маълум гардид ва онҳо дар якҷоягӣ бо органҳои ҳизбӣ ва шӯравӣ чораҳои пешакӣ ва бармаҳалро андешиданд. Қисмҳои Артиши Сурх бо тайёрии ҷиддии ҳарбӣ оварда шуда, ташкилотҳои ихтиёриён мустаҳкам мегардиданд. Ба ақсулҳучумкунандагон имконият нашуд, ки нақшаҳошонро амалӣ намоянд. [7, с. 85]

Моҳи сентябри соли 1921 дар Фарм, Кӯлоб, Балҷувон ва Қурғонтеппа шӯриши зиддишӯравӣ ба вуқӯъ пайваст. Ба шӯриш бекҳои собиқ Қаротегину Балҷувон Эшони Султон ва Давлатмандбӣ сардорӣ мекарданд. Қабिलाҳои лақайҳо такагоҳи асосии

ҳаракати зиддишӯравӣ гардид, ки ба ин ҳаракат Иброҳим қаровулбеғӣ роҳбарӣ мекард. [4, с. 21]

Дар моҳи октябри соли 1921 дар пойтахти Бухоро собиқ вазири ҳарбии Туркия Анварпошо бо номи Алибой пайдо шуд. Ӯ афсарони туркро, ки аксаран вазифаҳои гуногунро иҷро мекарданд, ба тарафи худ ҷалб намуда, ба дарунтари Бухорои Шарқӣ даромада, бо командири отряди Бухоро дар Бухорои Шарқӣ собиқ афсари Туркия Алӣ Ризо мукотиба карда, нақшаҳои худро ба ӯ фаҳмонда дод. Анварпошо ба обрӯи худ така карда, боварӣ дошт, ки ҳамаи дастаҳои босмачиён ӯро тарафдорӣ мекунанд ва далерона ба Бухорои Шарқӣ дохил шуд. 15 км дуртар аз Душанбе дар Кӯктош отряди Анвар бо дастаҳои босмачиёни лақайи Иброҳимбек вохӯрда, беяроқ карда шуд. То даме ки аз Афғонистон аз тарафи Амир Олимхон дар бораи сарфармондеҳи олии кушунҳои ислом таъйин шудани Анварпошо мактуби расмӣ гирифтани онҳоро аз пеши назараш дур шудан наемонд. [4, с. 26] Чуноне ки бар меояд, ин муносибати муҳолифатомези миёни Иброҳимбек ва Анварпошо ба вучуд овард. Анварпошо қурбошиҳои зиёдеро бар муқобили Иброҳимбек барангехта Давлатмандбий, Фузайл Махсум, Эшони Султон ва дигаронро ба худ моил месозад, инчунин ноҳияҳои Дарвоз, Қаротегин ва Кӯлобро зерӣ таъсири худ қарор медиҳад. [7, с. 94]

Барои барҳам додани мочарои Анварпошо Қурултойи дуҷуми Умумибухороии намояндагони халқ (18-23 март соли 1921), ки аввалин Конституцияи ҶХШ Бухоро ва сиёсати нави иқтисодиро қабул карда буд, дар ҳаёти сиёсии ҶХШ Бухоро дигаргунӣ ҷиддӣ ба амал овард ва баъди ин ҳукумати ҷумҳурӣ рӯз ба рӯз мустаҳкам шудан гирифт. Аммо воқеаҳои Бухорои Шарқӣ обрӯю эътибори ҳукуматро хеле паст кард. Рафтори хоинонаи аввалин раиси КИМ – и Умумибухороии Шӯроҳо Усмон Хоҷаев ва шарикони ӯ дар Душанбе обрӯи ҳукумати республикавиро ниҳоят паст намуд. Дар ин ҷамъомад қайд карда шуд, ки воқеаҳои Бухорои Шарқӣ баъди хиёнат кардани Усмон Хоҷаев, диққати аҳли ҷамъиятро ба худ мекашанд, ҳаракати босмачигарӣ рӯз то рӯз авҷ мегирад ва барои мавҷудияти ҷумҳурӣ то рафт бештар таҳдид менамояд.

Қарор дода шуд, ки дар он ҷойҳои муҳорибаҳо ва дар ноҳияҳои хавфноктарин ба ҷои комитетҳои иҷроия бо сардории коркунони беҳтарин Комитетҳои Инқилобӣ ташкил карда шавад. [4, с. 131] Партияи коммунистии Бухоро аз кирдорҳои гурӯҳҳои зиддишӯравӣ розӣ набудани оммаи халқро истифода бурда, қорҳои сиёсиро дар байни меҳнаткашон пуққувват намуд. Аввалин отряди ихтиёрӣ дар Бухорои Шарқӣ дар тумани Ёвон ташкил карда шуд, ки ба он Қаршиоқсақол ва Шарифкомандир Азимов роҳбарӣ мекарданд. Баъди ин дар соли 1923 дар Ёвон боз ду отряд ташкил ёфт: яке бо роҳбарии Пиркомандир Нуров (отряди тоҷикӣ) ва дигаре бо роҳбарии Холмуродкомандир (отряди лақайӣ). Ба ин отрядҳо Абдул Азизоқсақол ва Қаршиоқсақол роҳбарӣ мекарданд. Онҳо бо сардории гарнизони Ёвон органҳои кашшофии ОГПУ алоқаи бевосита доштанд. Роҳбарони мазкур на фақат ҷанговарони отрядҳои ихтиёрӣ балки аҳолиро ҳам тарғиб мекарданд, сиёсати ҳизбро ба мардум фаҳмонида медоданд. Ҳукумати ҶХШ Бухоро фаъолияти пурсамараи ташкилотчиғӣ ва сиёсии Қаршиоқсақолу Абдул Азизоқсақолро дар байни оммаи халқ ба ҳисоб гирифта, онҳоро ба ордени Ситораи Сурх мукофотонид ва ба ҳайати органи олии ҳокимияти Бухорои Шарқӣ – Комиссияи Фавқулодаи Диктаторӣ дохил намуд. [4, с. 132]

Оммаи меҳнаткашони Тоҷикистон ба ҳаракатҳои қисмҳои Артиши Сурх мусоидат менамуданд. Онҳо артиши сурх ва халқиро бо хӯроқа ва ему алаф таъмин намуда, нақши алоқамандихоро иҷро карда, инчунин дар бораи мақсадҳои душманон хабар медоданд. Асосан, онҳо шахсони нодору камбағал буданд, доимо дар зерӣ тобеияти одамони бой ва судхӯр қарор доштанд.

Ҳукумати ҶМШС Туркистон барои ҳифзи сарҳади давлатӣ отряди нави сарҳадиро бо роҳбарии А. Семикин равон кард, ки аввали соли 1920 ба ш. Хоруғ омада буд. Ва дар аввали сентябри соли 1921 ба Помири Шарқӣ отряди нав бо шумораи 200 нафар бо сардории Т.М. Дяков равон карда шуд. Дертар баъди ин сегонаи ҳарбию-сиёсии Помир ташкил карда шуд, ки ба ҳайати он намояндаи аҳолии Помири Ғарбӣ

Шоҳтемуров Шириншоҳ Намояндаи Помири Ғарбӣ Ҳусейнбоев П. ва намояндаи КИМ Туркистон Дяков Т.М. дохил мешуданд. [5, с. 11]

14 –октябри соли 1924 ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайати Узбекистон таъсис ёфт. Баъди ташкилѐбии ҚМШС Тоҷикистон чорабиниҳо дар баҳши таъсиснамоии сохторҳои кудратию маъмури вусъати тозаеро касб намуд. 26 ноябри соли 1924 дар Тошкент аввалин ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ – Кумитаи инқилобии ҚМШС Тоҷикистон таъсис ёфт. Ба ҳайати Президиуми Кумитаи инқилобӣ Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) – раис, Соколов С.И., Шириншоҳ Шоҳтемур, Абдулло Ёрмуҳаммадов ва дигарон интихоб шуданд.

Кумитаи инқилобӣ дар кори мустаҳкам кардани органҳои Ҳокимияти Шӯравӣ, дар кори ташкилу сафарбар намудани меҳнаткашон ба муборизаи зидди душманони синфӣ, пешрафти хоҷагии маданӣ роли калон бозид. [8, с. 63]

Дар натиҷаи чораҳои фаврии Ҳокимияти Шӯравӣ, Иброҳимбек тоб наоварда, шаби 21 июни соли 1926 бо чамъи тарафдоронаш хангоми торикӣ ба Афғонистон фирор намуд. [7, с. 127]

Бар зидди босмачиён ғалабаи комил ба даст омад. Дар ин ғалаба Артиши Сурх, милитсияи халқӣ, отряди калтакдорони сурх нақши ҳалкунанда бозиданд. Дар ҷангҳои шадид номҳои сардори Управленияи сиёсии давлатӣ ва сардори шӯбаи махсуси корпуси 13 тирандозӣ Путовский Ч.А., командири бригада Томин Н. фарзандони халқи тоҷик Ҷалилов Раҷабалӣ, Каримов Илон, Гулон Саидов, Абдусамад Раҳимов ва дигарон машҳуру маҳбуби халқ гардиданд. Бераҳмӣ ва ғоратгарӣ дар дили мардум нафратро нисбат ба роҳзанону ғоратгарон ҷой меод, ки маротибаҳои зиёд дар вақти ҳуҷум намудани роҳзанон, мардумони деҳаҳо ба дилхоҳ асбобу анҷомҳо яроқнок шуда ба мубориза бармеҳестанд, аммо сипас дар якҷоягӣ бо хизматчиёни Артиши Сурх аз қафои онҳо назорат мекарданд. Дар натиҷа дар фасли баҳори соли 1925 шумораи роҳзанон дар марзи Тоҷикистон то охири моҳи май аз 400 нафар ба 31 нафар расид. [7, с. 120]

4 – июли соли 1926 Тибқи фармони Шӯрои Инқилобӣ Ҳарбии ҷумҳури дар асоси fronti (Қувваҳои мусаллаҳи) Туркистон дар сарзамини ҷумҳуриҳои осиймиёнагии иттифоқ (ҚШС Узбекистон, ҚШС Туркменистон, ҚШС Қазоқистон, ҚШС Қирғизистон, ҚМШС Тоҷикистон) иттиҳодияи амалӣ – стратегияи марзу бумии артиши сурх – округи ҳарбии осиймиёнагии (САВО) ташкил шуда буд.

Моҳи ноябри соли 1926 намояндаи сиёсии ИҚШС дар Афғонистон ба сардори Вазорати қорҳои хориҷии Афғонистон Маҳмудбек Тарзӣ талаботи коммисариати халқии ИҚШС – ро оид ба қатъ намудани фаъолияти марзшиканӣ аз Афғонистон розигӣ дод. Аммо шуруъ аз соли 1928 табaddулоти зидди ҳукумати Амонulloҳон – ташкилотҳои динӣ, сохторҳои махсуси Британияи Кабир, ҳамчунин пешвои қувваҳои зиддишӯравӣ Иброҳимбек Ҳабибулло (Бачаи Саққо) – ро ба сари тахт оварданд. Моҳи марти соли 1929 Шӯбаи ҷосусии Артиши Сурх (САВО) ба шаҳри Москва хабар расонид: «Дар натиҷаи забт кардани ҳокимият дар Афғонистон аз ҷониби Ҳабибулло яку якбора гурӯҳҳои ғоратгару босмачӣ бисёр амалиётҳо бурда истодаанд ва метавонанд ба марзу буми мо ҳам гузаранд. Воқеаҳои дар Афғонистон ба вуқӯъпайваста қувваҳои босмачиро муттаҳид намуда, дар сарҳад ва ҳудуди давлати мо ҳавфу хатарро ба вуҷуд меорад». [6, с. 36] Баҳори соли 1929 Бачаи Саққо ҳамаи пешвоёни босмачиҳоро дар Кобул бо сардории Иброҳимбек ва собиқ амири Бухоро Саид Олимхон чамъ оварда, нақшаи ҳуҷум ба Осийи Миёнаро кашиданд. Лекин ин ҳуҷум рух надод, чунки аксари босмачиёни тоҷику узбек ба мубориза бурдан барои тахти Афғонистон ҳамроҳ карда шуданд. [3, с. 201]

Лекин аз ноҳияҳои кӯҳистон хатар ҳис карда мешуд. дар километри 35 уми шимолу – шарқии Фарм дар деҳаи Нимиҷ отряди Гутовский дар муҳосира афтада буд. ҳамаи 18 нафар ихтиёриён кушта шуданд. Ба ғайр аз Гутовский ва якчанд нафар қормандони шуравӣ дар отряд 12 омӯзгор буд. Мардум хотираи шахсони вафоткардари бо эҳтиром ёдоварӣ намуда, ба мактабҳо, кӯчаҳо номҳои онҳоро мегузоштанд ва пайкараҳои онҳо сохта мешуд. Муваффақияти роҳзанон як мудати кӯтоҳро дар бар

мегирифт. Фузайл Махсум зиёда аз сад нафар одамонашро талаф дода, сарҳадро убури намуда, ба хориҷа фирор намуд. [7, с. 140]

Худи пешвоёни дастаҳои босмаҷиҳо ва роҳзанон мустаҳкамии Ҳокимияти Шӯравӣ ва сохти сотсиалистиро дар Тоҷикистон дарк намуданд, вале ҳадамотҳои ҷосусии хориҷӣ ин гурӯҳҳоро ба доми худ кашида, бо ваъдаҳои гуногун илҳом мебахшиданд. Иброҳимбек дар раванди суд ибраз намуд: *“Вақте, ки ман ба шимоли Афғонистон рафтам ва хостам, ки ба марзу буми Иттиҳоди Шӯравӣ дароям... ман бовариномаро дар бораи он шунидам аз ҷониби намоёндаи собиқ амири Лигаи Миллатҳо Юсуфбой Муқимбоев дар бораи он, ки қарори Лигаи Миллатҳо ҷиҳати баргардонидани Бухоро ба собиқ амир баромадааст. Ин барои ман маънои онро дошт, ки давлатҳои хориҷӣ дар муборизаи ман ба муқобили Ҳукумати Шӯравӣ дар таъминоти яроқи аслиҳа дастгирӣ менамоянд. Ман бисёр бовари калон доштам, ки маро ҳатто аҳоли низ дастгирӣ менамояд. Аммо ман дере нагузашта дарк намудам, ки ҳамаи ин баръақс мебошад. Дар ҳуди Тоҷикистон аҳоли манро тамоман дастгирӣ накард ва ҳатман ба ҷойҳои ташири овардам онҳо намефаҳманд, ки чи гуна бояд ҳукумати Шӯравӣ пойдор бошад...”*. [7, с. 149]

Кафолати ҳаёти ошоштаи Тоҷикистон ва халқҳои он решақан намудани зиддиятҳо аз сарзамини вай, дастгирии доимӣ ва баландбардории иқтисодӣ, фарҳанг аз ҷониби халқҳои бародари ИҚШС буд. Дар ин раванд ва заминаи гузошташуда, муҳимтарин вазифаи таърихӣ меҳнаткашонӣ Тоҷикистон барҳам додани бухрони иқтисодӣ – иҷтимоӣ ба ҳисоб мерафт.

Адабиёт:

1. Гафурова К.А. Борьба за интернациональное сплочение трудящихся Средней Азии и Казахстана 1917-1924. [Текст] / К.А. Гафурова. – Москва – 1972, 470 С.
2. Зевелов А.И., Поляков Ю. А., Чугунов А. И. Басмачество: возникновение, сущность, крах. [Текст] / А.И. Зевелов, Ю.А. Поляков, А.И. Чугунов. – Москва, 1981 176 С.
3. Коргун В.Г. История Афганистана XX век. [Текст] / В.Г. Коргун.–Москва – 2004 265 С.
4. Макашов А.В. Партави Октябр дар Бухоро. [Матн] / А.В. Макашов.– Душанбе – 1969 185 С.
5. Назаршоев М. Муборизи роҳи ҳақиқат. [Текст] / М. Назаршоев.–Душанбе-1993, 96 С.
6. Павлович С.Л. История национальных воинских формирований рабоче крестьянской красной армии в средней азии (1920-1938). [Текст] / С.Л. Павлович. – Санкт-Петербург 2019, 28 С.
7. Поляков Ю.А., Чугунов А. И. Конец басмачества. [Текст] / Ю.А. Поляков, А.И. Чугунов.– Москва, 1976, 85 С.
8. Раҳматуллоев А., Мухторов С. Очеркҳои таърихӣ Тоҷикистони Советӣ. [Матн] / А. Раҳматуллоев, А. Мухторов.– Душанбе «Маориф»-1989, 300 С.
9. **Раҳмонов Ю.А.** Прокуратураи ҳарбӣ кафили волоияти қонун дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / А.Ю. Раҳматуллоев//.– Қонуният маҷаллаи илмӣ амалӣ ва назариявии Прокуратураи генералии ҚТ. №1, 2009, 30 С.

ИНТЕРВЕНСИЯИ ХОРИҶӢ ВА АВҶ ГИРИФТАНИ ҶАНГИ ГРАЖДАНӢ ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ ДАР СОЛҶОИ 20 – УМИ АСРИ ХХ

Дар мақола яке аз масъалаҳои муҳимтарини таърихи халқи тоҷик, сабабу оқибатҳои ҷанги граждани дар Тоҷикистон ва таъсири омилҳои берунӣ, аз ҷумла ҷосусони мамлакатҳои капиталистӣ, ки ҳукумати аморатро дастгирӣ мекунанд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Тибқи таҳқиқоте, ки муаллиф анҷом додааст, омӯзиши ин мавзӯ ба фаҳмиши ҳодисаҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 мувофиқат мекунад. Муборизаи байни гурӯҳҳои хурду калон, моҳияти сохти нави сиёсӣ ҷамъиятиро дарк карда натавонистани ин гурӯҳҳо ба шароити зиндагонии одамон таъсир расонда, боиси

марги одамон гардид. Муаллиф бар ин назар аст, ки маҳз таҷрибаи ҳамкориҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва Афғонистон дар солҳои 20-уми асри 20 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дод, ки барои хомӯш кардани ҷанги шаҳрвандӣ ин таҷрибаро истифода барад.

Мақсади таҳқиқот аз он иборат аст, ки муносибатҳои неки ҳамсоғии Ҳокимияти шӯравӣ бо Афғонистон дар ибтидои давлатдорӣ тарафҳо дида баромада шаванд. Дар ин мақола усулҳои таҳқиқи мавзӯ бо ҷалби осори маъруфи муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, аз қабилӣ Гафурова Қ.А., Назаршоев М., Раҳматуллоев А., Раҳмонов Ю.А. Павлович С.Л., Поляков Ю.А., Зевелов А.И., Коргун В.Г., Макашов А.В. ва дигарон истифода шудаанд. Дар мақола навоарӣ ва бақайдгирии таҷрибаи омӯзиши мавзӯ бо усули муқоисавӣ амалӣ карда мешавад. Дар мақола инчунин равишҳои дидактикии ватанӣ ва хориҷӣ дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик (усулҳои таълим ба донишҷӯён, аз қабилӣ ҳалли масъалаҳо, пайдарпайии ҳодисаҳои таърихӣ), ки дониши таърихӣ донишҷӯёнро ташаккул дода метавонанд, ба ҳам пайваст гардидааст. Дар маҷмӯъ, мақола ба баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ тавассути омӯзиши таърихи халқи тоҷик ниғаронида шудааст.

Калидвожаҳо: Аморати Бухоро, ҷанги шаҳрвандӣ, интервентҳои хориҷӣ, ҳокимияти амирӣ, соҳти шӯравӣ.

ИНОСТРАННАЯ ИНТЕРВЕНЦИЯ И РАСШИРЕНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В ВОСТОЧНОЙ БУХАРЕ В 1920-е - XX В.

В статье рассматривается один из важнейших вопросов истории таджикского народа, причины и последствия гражданской войны в Таджикистане и влияние внешних факторов, в том числе шпионов капиталистических стран, которые являются факторами, придающими силы группам, поддерживающим правительство Эмирата. Согласно исследованиям, проведенным автором, изучение данной темы соответствует пониманию событий гражданской войны 1992-1997 гг. Противостояние между малыми и большими группами, отсутствие у этих групп способности понять сущность нового политико-социального строя сказывались на условиях жизни людей и приводили к гибели людей. Автор считает, что именно опыт сотрудничества Советского государства и Афганистана в 20-х годах 20 века, Республика Таджикистан использовала опыт отношений между Советским правительством и Республикой Афганистан для заглупления гражданской войны.

Цель исследования - рассмотреть добрососедские отношения Советской державы с Афганистаном в начале государственности сторон. В данной статье подробно рассмотрены методы исследования темы, с привлечением известных работ отечественных и зарубежных исследователей, таких как Гафурова К.А., Назаршоев М., Раҳматуллоев А., Раҳмонов Ю.А. Павлович С.Л., Поляков Ю.А., Зевелов А.И., Коргун В.Г., Макашов А.В. относятся к. В статье осуществляется инновация и оформление опыта изучения предмета сравнительным методом. Также в статье сочетаются отечественные и зарубежные дидактические подходы в изучении истории таджикского народа (методы обучения, направленные на учащихся, такие как проблемное решение, последовательность исторических событий), что может формировать у учащихся исторические знания. В целом статья направлена на повышение чувства патриотизма через изучение истории таджикского народа.

Ключевые слова: Бухарский эмират, гражданская война, иностранная интервенция, эмиратская власть, советский строй.

FOREIGN INTERVENTION AND THE EXPANSION OF CIVIL WARS IN EASTERN BUKHARA IN THE 1920s - XX CENTURIES

The article deals with one of the most important issues in the history of the Tajik people, the causes and consequences of the civil war in Tajikistan and the influence of external factors, including spies of the capitalist countries, which are factors that give strength to groups supporting the government of the Emirate. According to the research conducted by the

author, the study of this topic corresponds to the understanding of the events of the civil war of 1992-1997. The confrontation between small and large groups, the inability of these groups to understand the essence of the new political and social system, affected the living conditions of people and led to the death of people. The author believes that it was the experience of cooperation between the Soviet state and Afghanistan in the 20s of the 20th century that the Republic of Tajikistan used the experience of relations between the Soviet government and the Republic of Afghanistan to drown out the civil war.

The purpose of the study is to consider the good neighborly relations of the Soviet state with Afghanistan at the beginning of the statehood of the parties. This article discusses in detail the methods of researching the topic, with the involvement of well-known works of domestic and foreign researchers, such as Gafurova K.A., Nazarshoev M., Rakhmatulloev A., Rakhmonov Yu.A. Pavlovich S.L., Polyakov Yu.A., Zevelov A.I., Korgun V.G., Makashov A.V. refer to.

The article carries out innovation and registration of the experience of studying the subject by the comparative method. The article also combines domestic and foreign didactic approaches in the study of the history of the Tajik people (teaching methods aimed at students, such as problem solving, a sequence of historical events), which can form students' historical knowledge. In general, the article is aimed at increasing the feeling of patriotism through the study of the history of the Tajik people.

Key words: Emirate of Bukhara, civil war, foreign intervention, emirate power, Soviet system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Собиров Сайёд муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға 735360 ҶТ. ш. Кӯлоб кӯчаи С.Сафаров 16. Тел. 918 16 11 82

Сведение об авторе: Собиров Сайёд старший преподаватель кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: РТ. Г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: 918 16 11 82

Information about the author: Sobirov Sayyod Senior Lecturer of the Department of History of the Tajik People of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: RT. G. Kulyab, S. Safarov street 16. Tel: 918 16 11 82

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. Муқимов М.А., Холов Ш. Рушди шабакаҳои радиои иттилоотиву фароғатӣ дар Тоҷикистон	5
2. Холикзода А. Страдательный залог	12
3. Қутбиддинов А.Х., Зоирӣён Б.Ш., Абулқосим Лоҳутӣ ва рушди матбуоти умумифорсӣ.....	18
4. Асоева К.А., Сайдамирова К.Дж. Понятие двусоставности предложения в современном русском языке	26
5. Ашуров А.Дж. Культурно-историческое влияние таджикских реалий в литературе	33
6. Зайнуддинзода Н.А. Шарҳи истилоҳ дар таълифоти пажуҳишгарони механиву хоричӣ	42
7. Одинаева М., Якубова М. Роль СМИ в эффективности политической рекламы	49
8. Рахимов А.А., Боровицкая Л.А. Определение понятия института гражданского общества	54
9. Абдуллоева Р. Аз таърихи рушди истилоҳоти риёзӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	61
10. Арабзода Ф.Х. Концепт ҳамчун категорияи концептуалии забоншиносӣ.....	68
11. Арабзода Ф.Х. Тасвири забонии ҷаҳон – объекти таҳқиқи тасвири концептуалии ҷаҳон (мафҳумҳо)	77
12. Давлатов Х.С. Таҳлили сохтори топонимҳои «Тоҷикон»-и Бобоҷон Фафуров	84
13. Кобилова М.М. Активные процессы в лексике и словообразовании русского языка	93
14. Қурбонова С.А. Таъсири истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ба хувияти фарҳангӣ	98
15. Мошарифи Ё.В. Термины высшего образования в аспекте переводоведения в таджикском, русском и английском языках	102
16. Пулодова Ш.Х. Назарияи воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	109
17. Сабоҳати И. Аз таърихи рушди истилоҳоти гиёҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	115
18. Саидов М.Б. Таҳлили забонии номҳои китобҳои муқаддас дар «Қуръон»	120
19. Ҳакимова З.А. Категория вопросительности в современной лингвистической науке	124
20. Халимова М.Р. Русские народные поговорки	130
21. Шарипова З. Нақши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	134
22. Шарипова С. Маҷозҳои концептуалии марбут ба мафҳуми «муҳаббат» дар назми забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	142
23. Начибуллоҳи Қ. Маснавиҳои суннатӣ ва вазнҳои он дар шеърҳои форсии дари тоҷикӣ.....	149

ПЕДАГОГИКА

1. Ҷ. Алимӣ. Тарзи ҳаёти солим ва хусусиятҳои арзёбии он	157
2. Ҷ.Алимӣ. Тарзи ҳаёти солим ва вижагиҳои ташаккул ва рушди он	165
3. Сафарзода М.В. Истифодаи технология ва усулҳои таълими ғайрирасмии калонсолон.....	172

4. Гулямов Х.К. Мафҳум ва хусусияти истифодабарии маҷоз дар муҳосибаи илми педагогӣ	182
5. Шарипов Х.А. Омӯзиши зинаи ибтидоии забони англисӣ бо ёрии технологияи компютерӣ	189
6. Шамсиддинова С. Тарбия ва рушди маърифати экологии ҷомеа дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат	194
7. Ҷумъахон А., Орифов О.О. Таҳқиқи рафъи мушкилоти таълими забони англисӣ дар донишҷӯёни равияҳои гуманитарӣ дар мактабҳои олии	199
8. Қувватова Р.А. Татбиқи муносибати босалоҳият дар такмили маҳорати касбии омӯзгорон	207
9. Нурматова Н.П. Барномаҳои таълими таҳсилоти иловагӣ– омили асосии ташаккули қобилият ва истеъдоди хонандагон	214
10. Бажова М.А. Нақши методи пулот дар фардигардонии раванди гузаронидани корҳои санҷишӣ оид ба татбиқи ҳосила дар курси алгебра	220
11. Ашуров С. Тарбияи ватандӯстӣ- масъалаи меҳварии тарбияи миллии	226
12. Ҷ.Алимӣ, Бобохонов Ҷ. Раванди таҷрибаю озмоиш оид ба омодамоии омӯзгорони мактабҳои олии ба истифодаи технологияи таҳсилоти фосилавӣ.....	232
13. Ҷ.Алимӣ, Сабзаалии Р. Бархурд ва муносибати асосӣ ба ташкили муошират зимни азхудкунии забони хориҷӣ.....	240
14. Зулфия Ҷ. Диалектикаи анъана ва инноватсияҳо дар фарҳанг ва маориф	248
15. Моҳираи Х., Мирзоев С.С. Истифодаи ТКАИ дар таҳқиқотҳои педагогӣю дидактикӣ	256
16. Одинаев К.Б. Таълими интерактивии забони хориҷӣ ва конфронсиҳои ҳафтаина	261
17. Сулаймонов У.И. Самарабахшии технологияи мултимедиавӣ дар фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии бакалаврҳои шакли таҳсили фосилавӣ	269
18. Фарзонаи С. Аҳамияти педагогии афкори мутафаккирони асрҳои XII - XIII дар тарбияи насли наврас	273
19. Бобохонова Х., Саидзода Х., Назирӣ Л. Хусусиятҳо ва татбиқи принципҳои дидактикӣ дар дарсҳои забони хориҷӣ	281
20. Ашурматов Ф.Б., Нақши маҳфилҳои илмии фанҳои гуманитарӣ дар рушди тафаккури насли наврас.....	289
21. Саодати Р., Иброҳимов Г. Ҳамкории муассисаи таълимӣ, оила ва ҷомеа – омили асосии тарбияи хонандагон дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллии.....	294

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. Қурбонов Б.Р., Сайдалиев Р.А. Инъикоси вазъи низоъҳои мазҳабӣ ва оқибатҳои он дар «Бадоеъу-л-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ	305
2. Назарзода Ҷ.Ш. Ташаккул ва инкишофи илми тиб дар Юнон ва Рими қадим	313
3. Абилзода Г.С., Абилова Ф.С. Нақши Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баланд бардоштани мақоми занони тоҷик	324
4. Муминов Ф.А. Қабули «Консепсияи амнияти миллии» Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолати сулҳу амният	334
5. Сафаров Х.Х. Ҷашну маросимҳо ифодагари маданияти маънавии тоҷикон.(Ҷашну маросимҳои тоҷикони Бадахшон)	343
6. Муминов Ф.А. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии- Пешвои миллат баҳри таъмини амният дар Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон	352
7. Собиров С. Интервенсияи хориҷӣ ва авҷ гирифтани ҷанги граждани дар Бухорои Шарқӣ дар солҳои 20 – уми асри XX	359

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳои китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумани номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкиқ кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумани номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матнҳои мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных.
Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания
(vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
2 (31) 2023**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 50 экз. Уч. изд. л.339, усл. п.л. 21,12.
Подписано в печать 16.06.2023. Заказ №2023/08-06